Fc.
23/2

Magyarország
Statisztikája.

II.
Gazdasági Statisztika.

CSAK
[illegible]/2

C 17.352/2
710
044959
OMgKDK
LELTÁR
1995
LELTÁR
2008
Mgy
Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

OLVASÓTERMI HASZNÁLAT

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A/c. 31.

KERESKEDELEMÜGYI
M. KIR. MINISZTÉRIUM
KÖNYVTÁR PECSÉTJE

MAGYARORSZÁG STATISZTIKÁJA.

KELETI KÁROLY ÉS JEKELFALUSSY JÓZSEF

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

LÁNG LAJOS.

MÁSODIK KÖTET.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI STATISZTIKÁJA.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1887.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

C 17.352/2

MAGYARORSZÁG

GAZDASÁGI

STATISZTIKÁJA.

Ac 28/2

Ac 31

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

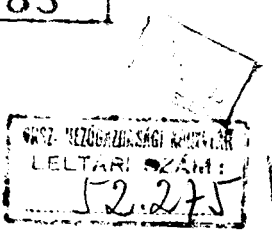
BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1887.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Leltár
1983

Budapest, 1886. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Jelen kötet hasonló munkamegosztással készült, mint a mű első kötete. Felügyeletem alatt és tervem szerint, a részletes feldolgozást nagy részt az országos magyar kir. statisztikai hivatal fiatalabb munkaerőire biztam.

A bevezetést, ugy az egész kötet, valmint a mezőgazdasági részhez magam irtam; a mezőgazdasági részt, megjelent statisztikai és közgazdasági munkáim teljesen szabad felhasználása mellett, az ujabb adatokkal kibővitve Lajos Gyula miniszteri fogalmazó; az ipar és kereskedelem statisztikája Heltai Ferencz tollából folyt; a bányászat és kohászat, továbbá a közlekedést és forgalmat Vargha Gyula min. titkár feldolgozásában veszi a közönség.

Budapest, 1886 október havában.

Keleti Károly.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

TARTALOM.

Lap.

Előszó . . . . . III.

Bevezetés 1

Első szakasz. Az őstermelés.

A) A mezőgazdaság 12

I. Fejezet. A mezőgazdasági statisztika feladata 12

II. » Magyarország területe, földrajzi és vízrajzi fekvése . . 21

III. » A termő és terméketlen terület 29

IV. » A mivelési ágak 33

V. Fejezet. A termelés 40

a) Gabona 40

b) Kapás-növények 53

c) Kereskedelmi növények 59

d) Takarmány termelés 66

e) Szőlőművelés és bortermelés 68

f) Gyümölcstenyésztés és kertészet 79

VI. Fejezet. A mezőgazdasági termelést előmozditó tényezők . . . 81

a) A gazdasági népesség 81

b) Gazdasági szakiskolák 86

c) Földjavitás 88

VII. Fejezet. Mezőgazdasági munkaviszonyok 89

B) Az erdészet 93

I. Fejezet. Az erdők eloszlása és minősége, erdőmivelés és erdőjövedelem 93

II. Fejezet. Erdészeti szakképzés és törvényhozás 98

C) A mivelési ágak aránya 100

I. Fejezet. A mivelési ágak nagysága és jövedelmezősége . . . 100

D) Állattenyésztés 113

I. Fejezet. Lótenyésztés 113

II. » Szarvasmarha-tenyésztés 124

III. » Juhtenyésztés 133

IV. » Sertéstenyésztés 139

V. » Méhészet 144

VI. » Baromfitenyésztés 146

VII. » Halászat, vadászat 148

VIII. » Állategészségügy 151

E) A bányászat és kohászat 160

I. Fejezet. A bányászat állapota általában 160

II. » Az állam szerepe a bányászatban 180

III. Fejezet. A bányászati termelés 185

a) Arany és ezüst 185

b) Vas 190

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Lap.

c) Kőszén 204
d) Só 214
e) Egyéb bányatermékek 219
f) A bányatermékek értéke 225
IV. Fejezet. Bányászati szakképzés 232

Második szakasz. Ipar és kereskedelem.

A) Ipar 236
I. Fejezet. Az iparstatisztika feladata 236
II. » Az ország iparának általános helyzete 240
III. » Az iparosságot előmozditó intézmények és az iparoktatás 282
IV. » Kő-, föld-, agyag- és üvegipar 291
V. » Fémek és fémáruk, gépek, szerszámok, eszközök, készülékek és szállitó eszközök gyártása 298
VI. » Vegyészeti ipar, fütő- és világitó-szerek előállitása . . 323
VII. » Fonó-, szövő és ruházati ipar 330
VIII. » Papiripar és sokszorositó iparágak 342
IX. » Bör-, szőrme-, serte- és tollipar 346
X. » Élelmezési és élvezeti ipar 349
XI. » Egyéb iparok 360
B) Kereskedelem 365
I. Fejezet. Kereskedelmünk általában 365
II. » A kereskedelmi és vámszövetség és a kereskedelmi szerződések 379
III. » Magyarország külkereskedelme 385
IV. » Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme . . . 402
V. » Tengeri kereskedelmünk 424

Harmadik szakasz. A közlekedés és forgalom.

A) A közlekedés eszközei 435
I. Fejezet. A közlekedés eszközei általában 435
II. » Állami, megyei közutak 438
III. » Vasutak 457
IV. » Viziutak 517
B) A közlekedést előmozditó intézmények 530
I. Fejezet. Az állam befolyása a vasutakra 530
II. » Vizszabályozás 540
III. » Hajózási vállalatok 554
IV. » Tengeri-épitkezés és szállitás 563
V. » Posta 574
VI. » Távirda 597
C) A forgalmat előmozditó intézmények 611
I. Fejezet. A pénzügy szervezete 611
II. » Az osztrák-magyar bank 624
III. » Bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek 639
IV. » A hitel általában 656
V. » Földhitel 668

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

BEVEZETÉS.

Valamely ország gazdasági állapotát statisztikailag bajos megállapítani, ha kutatásainkban oly tudományra nem támaszkodunk, mely az államok gazdasági viszonyainak tanulmányozását különös feladatául ismeri.

Ezen tudomány a közgazdaság tana, mely egyébiránt nagyszerü fejlődése mellett is leginkább szorul a statisztika támogatására. S valamint legfontosabb tanai helyességét csak statisztikai alapon tudja bebizonyítani, állításait csak ennek segedelmével igazolni: ugy viszont éltető elem a statisztikára nézve, melynek legérdekesebb kutatásaiban irányt szab, vizsgálatai számára kijelöli az utat, és igy a mennyi hasznát veszi maga a statisztikának, épannyira hat termékenyítőleg vissza reája. Ezen kölcsönös támogatás és istápolás mellett pedig mindkettő halad és fejlődik.

Nézzük tehát a földet és embert, vagy tömegesebben tekintve, a területet és népességet, mely hely illeti meg a nemzetgazdaság tanai szerint, s az emberi társadalom ismertetése körül a statisztikusnak is mely utat kell tanulmányaiban követni?

Tudvalevő, hogy az embert testi alkotása és természeti szükségeinek kielégítése folytonos fogyasztásra kényszerítik, mely fogyasztás nélkül sem testi, sem szellemi feladatainak soha meg nem felelhetne. Az ember a természet mindhárom országából kénytelen szükségeit födözni, tömérdek mennyiségü állatokat fogyaszt el hús alakjában, mesés összegeket a növény-világ számtalan terményeiből, de még az ásványok országa is kénytelen megnyitni számára aknáit, mire nézve, hogy többet ne említsünk, elég a sóra utalni, melyet mindennapi élelmünknél sem nélkülözhetünk.

Kezdetleges állapotában az ember a természet ingyen adományait nyersen, vadon emésztette, több munkát nem fordítván reájuk, mint a mennyit gyüjtésök, ejtésök vagy birtokbavételök igényelt. Tagadhatatlan mind a mellett, hogy az ember kezdetleges állapotában, eszközök, szerszámok hiányával, előző tapasztalat s örökölt tulajdon nélkül elég fáradságos, életet koczkáztató volt maga ezen foglalás. Az emberi nem fejlődésével, tapasztalatainak, de saját számának is szaporodtával, valamint segédszerei gyarapodtával többé nem érheté be a természet puszta adományaival. Szükségletei könnyebb kielégítésével e szükségletek maguk is szaporodtak. Többé nemcsak pusztította a meglevőt, hanem fogyasztásában válogató lett, gondolkodva mozdítá elő maga is fogyasztási czikkei szaporítását, szóval termelt. S habár a természet adományait s közreműködését ekkor sem nélkülözheté, czélszerüen vette igénybe titkosan működő erejét, maga is hozzájárult ez erők fokozásához, latba vetvén testi munkáját, idő multával pedig a lefolyt idők megtakarított készleteit vagyis a tőkét, s igy jutott lassan-lassan azon szerves gazdasági élethez, melyet ma ismerünk.

A termelés határait a fogyasztás jelöli ki, vagy is rendszerint annyiban szokott a termelés fokoztatni, a mennyiben a fogyasztás szüksége kivánja. A fogyasztás nagyságát a tudakozás, keresés jelöli meg, vagyis a szükség mutatja ki, legyen ez bár mellőzhetetlen életfentartási, szokásból eredő kényelmi, vagy épen fölösleges fényüzési szükség. A szükség tehát főrugója a termelésnek, s mert termeléssel mindenki saját hasznát keresi, az önérdeket lehetne a termelés másik főserkentőjéül tekinteni. A haszonkeresés és önérdek itt egyébiránt korántsem megvetendő tulajdonság, és csak elfajulásában válik önzéssé.

Az önérdek, a haszonkeresés, vagy haszonvágy a közgazdaság tudományában nagy szerepet játszik és kellő határok közé szorítva, az elfajulástól megóva, neki köszöni az emberi haladás legszebb, legnagyobbszerűbb vivmányait. A haszonvágy csak oly természetszerü emberi tulajdonság, mint a kereseti ösztön, mely amannak csak másik neme, s miután nem csupán az ember énjére, nem kizárólag személyére, hanem családjára, gyermekeire, hozzátartozóira, nagyobb körben a községre és országra, legmagasabb fokán pedig a hazára is kiterjeszkedik, nemes tulaj-

donságnak is mondható. Lakik egyébiránt az emberi kebelben még más, magasztosabb tulajdonság is, s ez erkölcsi hajlama, mely a jólét utáni törekvést, mi az önérdekben és haszonvágyban nyilatkozik, ellensulyozza, korlátolja, s ha az emberben kellő összhangzatra tud emelkedni, a legfőbb erkölcsi és testi jót nemzi.

Igy tehát nem kell visszariadnunk attól, ha az önérdek és haszonvágy, a szükség érzete s a törekvés kielégítésére ugy vannak felállítva a közgazdaság tanában, mint a melyek vezérszerepet viselnek az emberi nem termelésében. Nem kell azért e tudományt kevésbbé nemesnek, tanait netalán erkölcsteleneknek tekintenünk. A nemzetgazdaság nem eszményi emberrel foglalkozik, hanem a világ legnagyobb mesterművét, isten után urát t. i. az embert egész valóságában fogván fel, legnemesebb tulajdonságait szintugy, mint fogyatkozásait vagy hibáit egyaránt számba veszi, s tulajdonságainak ezen természetszerű vegyülékére alapítja következtetéseit. Nem szükséges attól sem tartanunk, hogy az ember valami nagyon visszaélhetne termelési képességével. Miután a természetben minden van és létezik, semmi el nem veszhet, de önmagából, vagyis semmiből uj sem keletkezhetik. Minden csak átalakul, s a látszólag elveszett is csak más anyaggá válik. A teremni látszó is csak a különböző anyagvegyüléknek szülöttje és eredménye. Igy az ember sem teremthet közvetlenül ujat, csak átalakíthat, jóformán csak más értéket adhat az anyag felhasználása s átalakítása által terményeinek. Ezért szól a tudomány termelésről, s nem teremtésről, a teremtést — mert a kezdettől fogva létezőnek fogalmát a mai tudomány megállapítani még nem birta — az istennek tartván fenn.

De még a szűkebb körü termelésben sem csupán önerejével szerepel az ember. Itt is számtalan segédeszközre, támaszra és istápra szorul, melyeket a nemzetgazdaságtan három főosztályba csoportosít: *természet, munka* és *tőke* czime alatt sorolván fel a termelés három főtényezőjét.

A *természet,* mint a termelés legelső tényezője, részint *erőben,* részint *anyagban,* gyakran mindkettőben egyszerre kinálkozik, sokszor pedig csupán *jelenségek* lánczolatában nyilatkozik, noha ez alakban sem gyakorol csekélyebb befolyást a termelésre. Az ujabb tudomány a természeti erőket azonkivül *szerves, vegyészeti*

és *mechanikai* erőkre osztja. Természeti jelenségek lánczolatából áll például az *éghajlat;* mechanikai erőkül tekinthetők *szél* és *viz;* vegyészetiekül a só és *köszén;* szervesekül az *állatok* és *növények* stb. Némely természeti erők megmérhetetlen mennyiségben vannak meg, mint például a *levegő,* és általában — helyi kivételeket számba nem véve — a *viz;* vannak természeti erők, melyek csak valamely anyaggal összeköttetésben léteznek s birnak ekkép becscsel a termelésre, mint például a meleg, mely tűz által fejlődik a szénből és fából. Ismerünk továbbá természeti erőket, helyesebben adományokat, melyek *egyszer-mindenkorra* meglevén a természetben, fölhasználtatásuk után azon alakjukban többé vissza nem pótolhatók, mint a *bányatermékek* legnagyobb része; holott mások, mint például a talajban rejlő *termő erő,* évről évre működik, igaz, hogy a levegő és viz folytonos behatása alatt. S habár folytonos termelés által ez utóbbi is csökkenthető, mégis kifogyhatatlannak kell azt mondanunk. Ismét más alakban kínálkoznak továbbá a tenger és folyamok vizében, az erdők s puszták rengetegében lakozó *halak* és *vadak,* melyek természetszerü szaporodásuk által *folytatólag* léteznek ugyan, de akár az emberüldözése, akár természeti változások következtében le is tünhetnek a föld hátáról, a hogy maiglan csakugyan több állat- és növényfaj nem létezik többé, s melyeknek egykori létezéséről az özönviz előtti kőzetekből biztos tudomásunk van.

Az emberiség első korszakaiban csak a *közvetlenül* élvezhető természeti adományoknak örülhetett az ember. Nem tudván még termelni, csak is ezekre szorult. De a mai kor haladott termelése közben is számtalan természeti adomány és erő közvetlen fogyasztói maradtunk, náluk nélkül el sem lehetnénk. Viszont azonban ép ezen termelési haladásánál fogva számos oly természeti erőt vehet az emberiség igénybe, melyeknek létezéséről ezelőtt fogalma sem volt, s a melyeket nem közvetlenül használ fel ugyan, de termelésének könnyitésére, fokozására fordíthatja.

Igy viz és levegő nélkül maiglan sem lehetünk el ugyan s azokat szintugy fogyasztjuk, mint ősapáink, de valamint ezeknek fogalmuk nem volt arról, hogy a természet szabadon élő állatait: a lovat és barmot, az elefántot és birkát igába hajtva, erejével és bőrével, husával és csontjával szolgáinkká, eledelünkké, gazdagítóinkká teszszük, ugy még kevésbbé álmadozhattak arról, hogy

szert teszünk tűzre és segélyével a gőzt, tudományunkkal a villámot hódítjuk meg s velök dolgoztatjuk azt, mit előbb századokon át milliónyi embererő nem volt képes végrehajtani.

A termelés eme természeti segédeszközei igénybevételeinek bizonyos egymásutánja van, melyet egyébiránt csak a termelés másik tényezőjével, a munkával kapcsolatban méltányolhatunk kellőleg.

A közvetlenül élvezhető természeti adományok és erők, az összes természet pazar gazdagsága mellett, mégis csak igen gyéren kínálkoznak, az emberi szükségletek csak legcsekélyebb részét elégítik ki. Csak a munkával emelkedik az ember az állatok fölé, csak munkássága által lett a természet urává, nem annyiban ugyan, hogy a természet erőit megsemmisítse, hanem hogy törvényeit tanulmányozván, hozzájuk simulhat, az általuk okozandó károkat kikerüli, lappangó működését saját hasznára fordítja.

Az emberi munka csak lassan fejlődhetett a közvetlenül élvezhető adományok fölismerésétől a gőz és villanyosság használatának mai fokáig. Az említett természetszerü egymásutánt a közgazdaság elég jellemzően sorolja fel. E szerint az első korszakot képezik: a *fölfedezések* és *találmányok*, vagyis fölismerése annak, mi szolgálhat voltaképen az égetően érzett közvetlen szükségletek fedezésére. A másodikat a *foglalás*, vagyis az önként kínálkozó természeti adományok birtokba vétele, a használható erők alkalmazása. Igy lőn használva mind több és több növény, állat, részben már érez és ásvány. A harmadik korszak az *anyagtermelés*, a földmivelés erdészet, állattenyésztés; a mikor ugyanis az emberiség tisztában levén az iránt, a mire közvetlenül szüksége van s ismerve némileg a természet azon törvényeit, melyek szerint a termelés foly, a maga részéről is hozzájárult az általa szükségelt termékek szaporításához. Innen már csak egy lépés kellett az *anyagnemesítéshez*, mint negyedik fokhoz, mely az előbbi termelés által nyert anyag feldolgozásából, az emberi szükségletek fedezésére alkalmasbbá tételéből, szóval a kézmüvekből, az iparos termelésből, legmagasabb fokán pedig a gyár- és műiparból állott. A *javak elosztása*, mely ötödik fokozatul van felsorolva, nem annyira termelési, mint inkább munkafelosztási fokozat, de annyiban annál fontosabb, mert tökéletesítette a forgalmat és sem a termelő gazdát, sem a gyártó iparost nem kényszeríti többé arra, hogy foglalkozásával

felhagyva, maga járjon a fogyasztó után, sem a fogyasztótól nem követeli, hogy maga keresse fel a termelés műhelyét, hanem kényelmes, s mert időkimélő, egyuttal költségkimélő is a kereskedelem mai beosztása szerint. A külön, hatodik fokozatul említett *szolgálattételek* csak annyiban tekinthetők haladási lépésnek, a mennyiben alattok nem épen a személyes szolgálattételek legalsó neme értendő, a milyenek valószinüleg a munka legelső korszakában is léteztek, hanem ide sorozandók a tudomány és müvészet által kielégített magasabb testi és szellemi szükségletek, a mily szolgálatokat például az orvos és ügyvéd, a tudós és festész, a hirlapiró és államtisztviselő teljesítenek.

Megjegyzendő, hogy az itt csoportozatokba szedett egymásután nem ugy értendő, mintha az első befejeztetvén, szigoru határszabás után következnének a második és harmadik s igy tovább. Ezen csoportosítás csak nagyjából tünteti föl a fejlődést, csak egész általánosságban a fejlesztési processus egy-egy jellemző vonását, s a mily biztosan tudjuk, hogy számos foglalkozási osztályok, sőt egész nemzetek ma is a munka legkezdetlegesebb nemeit gyakorolják, épugy sejthetjük, sőt némely tekintetben a történelemből tudjuk is, hogy a legutolsó fokozatok egyes képviselői már az ősidőkben is éltek e külön foglalkozásoknak s teljesítették még a mai tudósok és művészek legnemesebb munkáját is.

Annál érthetőbb lesz ez állitás, ha maga a munka különböző nemeit veszszük szemügyre, melyeknek menetében szintugy rá lehet ismerni a fokozatos fejlődésre. Kezdetben ugyan leginkább csak saját rovására dolgozott minden ember, csakhogy ama kezdetleges korszakban nem igen volt köszönet a munkában, mely, mint láttuk, legnagyobbrészt egyszerü foglalásból állott. A legrégibb korban, melyre történelmünk emlékezni tud, szégyen vala a munka, melyet szabad nép magához illőnek nem ismert el, s minden nélkülözhetetlen munkát rabszolgák, többnyire hadifoglyok által hajtottak végre. A nélkül, hogy ezen munkanem megitélésébe kellene bocsátkozni, világos, hogy az, a mai kor magasabb fogalmai szerint, termelő nem lehetett. Nem lehetett, mert kényszermunka volt, mely azt a mit eredményként fel tudott mutatni, csakis a ráfordított tömérdek embererő által érhette el.

A jobbágyság, a rabszolgaságnak ezen ujabb s kissé már szelidebb neme, a középkor szüleménye s inkább csak *földmivelési*

munkáknál volt alkalmazva, szükségképeni kifolyásaként azon elvnek, hogy az ország ura és fejedelme ura egyszersmind valamennyi földbirtoknak, melyet kisebb-nagyobb tömegekben hűbéreseinek osztogatott harczi szolgálataikért. Ezek viszont nem tudván e tömeg-földeket saját erejökkel megmivelni, azokat bizonyos, természetben adandó részért jobbágyaiknak engedték át, közvetlen urai és birtokosai mindamellett maguk maradván azon földnek, mely fölfelé, bár később csak képzeletileg, a főurnak képezte tulajdonát. A középkor városaiban s leginkább az ipar terén már akkor is más munkaviszonyok kezdtek képződni, bár a hűbériség s jobbágyság jellege rajtok is megvolt a kényurnak tekinthető mester s a tőle személyileg is függő legény és inas viszonyában.

Földmivelésnél a *napszám*, mesterségeknél a *szakmánymunka* csak később fejlődtek ki; amott a föld, itt az ipar fokozatos felszabadulásával, mely a legujabb korban mindkét irányban teljesen kifejlődvén, a munkást is *saját urává*, földbirtokáról, munkájáról szabadon rendelkező, független egyénné tette.

De valamint a természeti erők és adományok hasznositása emberi munka nélkül csak alig említésre méltó mérvben sikerülhetett, ugy viszont a munka befolyása a termelésre is alig jut a mai eredményekhez, ha kettőjökhöz a harmadik s szintoly hatalmas termelési tényező, a tőke nem csatlakozik.

Tőke alatt minden, a multból fenmaradt vagy megtakarított s minden a jelen termelésből a továbbira fentartott, mintegy félretett termék és készlet értendő.

Valamint a természeti erőknek és munkának, ugy a tőkének is több nemét különbözteti meg a közgazdaságtan. Nevezetesen kiemelendő, hogy a tudomány különbséget tesz a használt szóban s más fogalmat köt hozzá, mint a mindennapi szólásmód. A tudomány szerint tőke nem csupán a *pénz*, mit közönségesen alatta szoktunk érteni, hanem a pénz is csak egy neme — ne csodálkozzunk pedig rajta, tömérdek készlete mellett is, csak parányi része — a létező tőkéknek.

Igy a tudomány fogalmazása szerint tőke volna maga a *föld*, mely a tőke minden tulajdonságával bir, de mivel azonfelül még kiváló, épen csak reá alkalmazható jellege van, a földbirtok a közgazdaságtanban külön fejezetet nyer. E szerint

tőke, a szó tudományilag szorosabb értelmében: a *földjavítások*, például vizmentesítési töltések, szárító árkok, alagcsövezések stb.; építmények, még pedig gazdasági szintugy mint gyári, bérházi, sőt közczélu építmények; eszközök, szerszámok, gépek, hasonlóképen mind a földmivelésnél, mind a kézmü- s gyáriparnál; *munka- és haszonállatok* a fentebbi megkülönböztetéssel; *főanyagok*, a melyekből ugyanis a gazdaságnál a termék, iparnál a gyártmány készül, például amott a vetőmag, itt a gyapju, pamut, len stb.; *segédanyagok*, melyek a főtermék előállításához nélkülözhetetlenek, például gazdaságnál a takarmány és trágya, iparnál a kőszén és fa; *élelem és fentartási készlet* mind a gazdasági, mind az iparos vagy kereskedelmi munkások számára; *kereskedelmi készlet*, vagyis azon áruk összege, melyeknek uj termelésig a fogyasztók kielégítésére készen kell tartatniok; *pénz*, mint a termelésnek, kereskedésnek és fogyasztásnak mivelt országokban legfőbb közvetítője, mindennemü értékképviselő alakjában; végre az ugynevezett *szellemi* vagy *testetlen tőkék*, mint az egyéni képesség és képzettség, a tudományos miveltség (orvos, ügyvéd), valamely kereskedelmi vagy iparczég állandó üzleti összeköttetései, mindenek fölött s a minek előnyeiben minden egyes honpolgár részesül, maga az *állam*, a társadalmi jólét emelésére czélzó összes intézményeivel.

A különféle termelésnél igénybevett és veendő tőke azonkivül még *álló* és *forgó*, *befektetett* vagy *kereső* tőkére is oszlik, melynek osztályozása egyébiránt nehéz s üzletről üzletre, iparról iparra változó; legáltalánosabb jellemzőül lehetne fölemliteni, hogy például a földjavitások, építmények, gépek stb. az álló. a pénz és hozzá hasonlók a forgó tőkéhez számitandók. Tőkéül, még pedig alig megbecsülhető fontosságu tőkéül, volna még sok esetben említendő a *hitel*, de a mely számos egyéb tulajdonainál fogva a közgazdasági tudománynak szintén külön, itt bővebben nem tárgyalandó fejezetét képezi.

Természet, *munka* és *tőke* nélkül termelés nem gondolható, valamint a fogyasztás is mindháromra terjed ki, csakhogy az arány, melyben e három tényező szerepelni szokott, majd minden termelési ágnál, valamint a fogyasztás minden neménél különböző. Előbb a *természet* volt a legfőbb, a legfontosabb tényező a termelésnél; mert az emberek a különböző munkanemeket még kevéssé

ismervén, kevesebbet alkalmazhattak ama másik tényezőből, mely később s a fokozott fejlődéssel és haladással mind nagyobb mérvben fordult a termelés felé, mig utóbb és jelenleg ugyszólván a *tőke* viszi az összes termelésnél a főszerepet. És ez igen természetes; mert amint a kezdetben csakis emberek által végzett munka előbb a háziállatokra, később a gépekre háramlik, mindkettő pedig a tőkének képezi nagy és fontos részeit, a tőkének magának is mind fontosabb rész jutott az általános termelésben.

Mellőzve a termelésnél közremüködő tényezőket, vagyis helyesebben föltételezve e három nélkülözhetetlen tényező müködését valamennyi termelésnél, áttérhetünk immár a *termelés osztályozására* is, a mint azt a tudomány elfogadta.

Itt legelső hely illeti meg az *őstermelést*, mely ugyszólván az anyagot szolgáltatja részben az emberek és házi állatok élelmezésére, részben a termelés másik, átalakító és értékfokozó ágának t. i. az *iparos termelésnek*. Tágabb értelemben ugyan a kereskedelem is termelésnek tekinthető, a mennyiben helyváltoztatás és szállítás, valamint az által, hogy a szükségletek fedezhetését a fogyasztónak, ugyszólván keze ügyébe ejti, szintén értékemelő és fokozó; de a közgazdaság ezzel is külön foglalkozik és a voltaképi termelés közé nem sorolja. Fölemlítendő végül, a noha hibásan ugynevezett *improductiv termelés*, mely közvetlenül, vagy legalább testi tárgyakat nem termel ugyan, az általános fontosságnál fogva azonban, melyet nevezetesen a különféle tudományszakok alakjában a termelésre gyakorol, tekintetbe jön, de a mely szellemi munkát ujabbkori és jeles nevü közgazdák, mint e tudomány *határán kivül fekvőket*, többé nem akarnak számbavenni.

És valóban, ha szemügyre veszszük, mily roppant hatásu például az orvos müködése a közegészségi állapot javítására, s igy közvetve a termelő, főleg a munkás nép egészségi viszonyaira és munkaképességére, ennélfogva pedig magára a termelésre; — ha számba veszszük a természettudományok fejlesztésével foglalkozó iró befolyása mily szemlátomást fejleszti az ipart és egyengeti haladása utját; — ha tekintetbe veszszük, mily óriás mérvben fokozta a mérnöki tudomány a közlekedési eszközök javitását, s igy közvetlenül előmozditván a forgalmat, közvetve visszahatott és pedig tetemesen a termelésre is: — ha mindezt számba vesz-

szük, okvetlenül közgazdasági főfontosságu tényezőknek kell tekintenünk az oly hibásan improductiveknek nevezett eme foglalkozásokat is. De akkor bekövetkezik amaz állítás valósulása, hogy a nemzetgazdaság valamennyi emberi ismeretágat kezdi körébe vonni. S a mennyire ezt a tudomány egységesitése s általánosítása szempontjából óhajtanunk kellene, épugy tisztelnünk kell azon szakférfiak nemes önmegtagadását, kik e kérdés fontosságát egész terjedelme szerint méltányolván ugyan mégis, sőt épen ezen nagy fontosságánál fogva, ki akarják azt a közgazdaság köréből zárni, ezen tannak csakis a gazdasági kérdések megoldását tartván fenn.

Az *östermeléshez* — megtartva a már egy izben használt elnevezést — tartozik első sorban a *bányászat*, a *vadászat* és *halászat* és részben a *földmivelés vagy mezőgazdaság*. — Az *átalakitó termeléshez* tartozik az *ipar* neve alatt ismert számtalan emberi foglalkozás, kezdve a legegyszerübb szerszámok és öltönyök készitésétől, a mechanika remekművéül tekinthető gőzgép — és a napról napra fejlődő villanyos táviróig s a művészet határába vágó gobelin szövéseig.

A mi a különféle munkaágak egymásutánját illeti, szigoru határvonal itt sem szabható ki, mert tagadhatatlan, hogy noha az ipar mai stádiumában mintegy utolsó lánczszem az emberiség haladottabb foglalkozásai között: bizonyos mennyiségü ipart még a legkezdetlegesebb vadásznép, miveltséget nélkülöző vándornépek, vagy a csekélyebb civilisatiójú földmivelő nemzetek sem nélkülözhetnek, sőt bizonyos, hogy a foglalkozás egyszerüségénél fogva az ipart megelőzni látszó bányászat is ipart föltételez, valamint viszont nagyobbszerü ipar csakis haladottabb mezőgazdaság mellett kaphat lábra.

E téren is tehát nemcsak a termelés három tényezője működött közre folytonosan, legalább rövid egymásutánban, hanem együtt működött a fölemlitett több munkanem is, s mig kezdetben csak a vadon termő növény, utóbb az állatok nyujtották az élelem legnagyobb részét, mit később aránytalanul nagyobb mennyiségben a növénytermelés szolgáltatott: igy okszerübb földmivelés csak az ipar segedelmével, mesterkéltebb ipar csak a bányászati termékek jobb felhasználása mellett fejlődhetett.

Különbség a mi korunkban az egyes foglalkozási nemek

között csak *tömeges termelésök* iránt létezik, s csak annyiban, csakis ily korlátolt értelemben fogadható el az annyit hangoztatott *mezőgazdasági és iparos állam* elnevezése. Mert valamint iparos fejlődés megfelelő mezőgazdaság nélkül nem létezik egy országban sem, habár nem minden ország képes saját élelmi szükségleteit tulajdon földi termékeiből fedezni: ugy nem létezik mezőgazdaságot üző ország sem minden ipar nélkül.

A közgazdasági tudománynak itt vázolt főfejezeteihez kell alkalmazkodnia az ország gazdasági állapotát feltüntető statisztikának is, s igy könyvünk következő fejezeteiben e tagozással, csak behatóbb részletezés mellett, ujra fogunk találkozni.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

ELSÖ SZAKASZ.

AZ ŐSTERMELÉS.

A) A mezőgazdaság.

I. FEJEZET.

A mezőgazdasági statisztika föladata.

A terület nagysága azonkivül, hogy a rajta élő népességgel együtt az állam legfő hatalmi tényezőjét képezi, kiváló fontosságu még mezőgazdasági tekintetben.

A földrajzi fekvés, a föld- és vizrajzi viszonyok leginkább annyiban birnak fontossággal, a mennyiben befolyásuk van a mezőgazdaságra és állattenyésztésre. Van ugyan befolyásuk az iparra is, de ennek mégis inkább csak egyes nemeire, melyeknél vagy az ősanyag, vagy a hajtó erő jön főleg tekintetbe, mert az ipar tömeges fejlesztését, bármely viszonyok között, leginkább a sürübb népesség és ez által fokozott szükségletek mozditják elő.

A mezőgazdasági statisztika tehát a területet veszi alapul s ennek ama viszonyait ismerteti, melyek a földmivelésre és állattenyésztésre leginkább birnak befolyással. Miután pedig föld emberi és állati, sőt ujabban gépi munkaerő nélkül meg nem mivelhető, természetes, hogy a mezőgazdasági statisztikának ezekre is ki kell térnie.

Legtágabb értelemben az *erdészet,* sőt a *szőlészet* is a földmiveléshez tartoznak, bár az erdők tenyésztése s gondozása, valamint jövedelmök természete, nemkülönben a némileg már az iparhoz hasonló *szőlészet* és *borászat* tetemesen elütők a mezőgazdaságtól. S igy a mezőgazdasági statisztika tanulmányozása alkalmával nem csak a szorosan vett földmivelést s vele kapcsolatban az állattenyésztést, sőt üzését tekintve a szellemi s anyagi munkaerőt, hanem a fent érintett ágakat is szemle alá kell venni.

Az egyes országok kormányai mind nagyobb figyelmet fordítanak a mezőgazdasági statisztikára. E gondozás pedig igazolva van, nemcsak a mezőgazdaságnak nagy termelő fontosságánál fogva, melylyel az jelenleg még a legtöbb európai államban bir; hanem igazolva azon nehézségek által is, melyekkel létrehozásának még mindenütt küzdenie kell.

Mellőzve a rómaiak törekvéseit az ókorban, V. Károlyét a középkorban, vagy a lombardi kataszter munkálatokat a XVII. század vége felé, a franczia nemzetgyülés határozatait a mult század lejártával, melyeknek az 1806-ban megindult, de csak 1852-ben befejezett franczia kataszter lőn eredménye; mellőzve mondjuk mind e régibb kisérleteket s törekvéseket, elég a néhány évtized óta e téren támadt mozgalomra tekintenünk, elég a szemünk láttára, saját hazánkban e tárgy fölött megeredt törvényhozói mozgalmat szemlélnünk, hogy felismerjük a mezőgazdasági statisztika fontosságát. Itt pedig megemlíthetjük, hogy az egész kataszteri munkálat sem egyéb, mint egy-egy nagyobbszerü művelet ugyancsak a mezőgazdasági statisztika köréből, habár a pénzügy szolgálatában.

Hogy az elért eredmények mindekkoráig nem állanak talán arányban a munkára fordított fáradsággal és költséggel, az ne riaszszon vissza. Különben is kérdés még, nem állanak-e arányban s nem követelünk-e például részletesség és pontosság tekintetében többet az agrár-statisztikától, mint a mennyit ez, a tényezőket tekintve, melyekkel működnie kell, egyáltalán nyujtani képes.

A mezőgazdasági statisztikától ugyanis ma többé nemcsak azt követeljük, hogy mutassa ki a földbirtokok terjedelmét, mivelését, termelését; ma nem érjük be többé azzal, hogy megtudjuk e statisztika által mily munkaerővel működik a mezőgazdaság, miként fizeti a tulajdonosokat, mily fejlődésnek indul, mely irányban értékesíti termékeit stb.? Ma már a termelés föltételeit s tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit is a mezőgazdasági statisztika által akarjuk megtudni.

És e követelés méltányos is. Mert el kell ismernünk a fölvételek minél nagyobb részletezésének szükségét az egyes államokra nézve; meg kell követelnünk, hogy a kormányok költséget és fáradságot ne kiméljenek a végett, hogy a fentebbi kérdések

mindnyájára minél pontosabb, kimerítőbb és szabatosabb választ nyerjenek, miután nemcsak a földmivelési, az egész közgazdasági politikának és okszerü törvényhozásnak ez ismeretek képezik egyik fő alapját.

Áttanulmányozva az eddig megjelent európai aratási statisztikák legnagyobb részét, azt láthatjuk, hogy bármely hivatalos statisztikai műben, megköveteli a közönség és méltán, hogy meg legyenek nevezve a források, melyekből merített s az ut és módszer, melyen ez adatokat gyüjtötte; de láthatjuk továbbá azon másik követelést is, hogy mindenütt egyenes adatgyüjtés szolgáltassa be az anyagot a hivatalos statisztikának, becslések teljes és szigoru kizárása mellett.

E második pontra nézve, mely elitéli a becslést, mindenütt csak közvetlen adatgyüjtést parancsolván, kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy ez, elméletileg bármennyire lássék is helyesnek, gyakorlatilag számos esetben ki nem vihető. Legalább nem vihető ki az adatgyüjtésnél jobb vagy csak általában is eredmény kilátása mellett.

A *franczia* rendszer például nem puszta statisztikai fölvétel, hanem enquête alakjában kitér a mezőgazdaságnak ugyszólván összes állapotaira. Alakulási és működési szervezete ujabban 1866-ban, még a császárság idejében állapíttatván meg, nagyobb, a császár által kinevezett bizottságból állt, mely egész Franciaországot 25 kerületre osztá, mindegyik 3—4 departement-t foglalván magában. Több mint 160 kérdésből álló kérdőivet (questionnaire-t) szerkesztettek, melyre vonatkozólag csak a szóbeli nyilatkozatok száma 3500—4000-re rugott, ugyanannyi nyilatkozatot vettek át irásban. És e nagy apparatus mellett nem kerülhették ki a kérdést: mennyi terem átlag hektáronkint közepes évben? A többi aztán számítás dolga.

Hasonlólag működtek *Angliában,* melynek egyébiránt ma sincs teljes agrárstatisztikája. Az 1866-ban megindított kisérlet csak annyiban mondható sikerülő félben levőnek, a mennyiben az egyes földbirtokosok, miután a fölvétel nem kötelező, kezdenek iránta érdeklődni.

A *német kisebb államok* könnyebben bánhatván el csekély területökkel s mérsékelt számu községeikkel, nem járhattak el különben, s a holdankinti termés képezi *Poroszországban* is az összes

agrárstatisztikai eredményeknek egyik főtényezőjét, sőt haladást is jelez, a mennyiben régente csak a középtermésből való eltérés százalékát kutatták, nem ismervén magát az alapszámot, melynél fogva az eltérés nagysága is meg lett volna ítélhető. Pedig nem mondhatni, hogy ott derekasan nem működtek, tekintve Meizen azon három kötetü jeles munkáját, mely e tárgyról, hivatalos adatok nyomán megjelent.

Ausztria talán legtovább haladt agrárstatisztikai munkálataiban. Teljeset mindamellett az sem nyujthat. Az általa elrendelt s Lorenz által Felső-Ausztria két területén végrehajtott kisérleti munka remek ugyan a maga nemében, de a becsléseket és próbaszámokból való következtetést az sem mellőzhette. Nemkülönben járt Csehország, melyben társadalmi uton, számosak közreműködése mellett teremtettek az utóbbi években kitünő aratási statisztikát.

Ugyanigy működtünk magunk is és az 1868. óta *Magyarországról* megjelenő, kezdetben csakis a kenyérterményekre kiterjesztett aratási statisztika napról-napra inkább indul fejlődésnek.

De, ha kétségbevonhatlan is, hogy a holdankinti termés alapján számítandó összes aratás, ez idő szerint, az egyetlen követhető ut, az sincs kizárva, hogy ezen is mind emelkedő becsü eredményeket ne lehessen elérni. Minél pontosabb az egyes holdak terméskimutatása, minél inkább alapul az tényleges cséplő-kisérleteken, minél több e kisérlet s minél kisebb körökre nézve állapíttatik meg a szorzó, annál tökéletesebb s a valóságnak inkább megfelelő az eredmény is.

Helyesen állították, hogy a statisztika, a nemzetek és országok könyvezése. Igenis az, de nem azon értelemben, hogy az utolsó fillérig a pénztár állapotát is kimutassa. Erre külön egyes könyvezések szükségesek. A statisztika nem is mathematikai biztosságu a részletekre nézve, de azzá válik nagy számaiban. Lelkismeretes pontosságra kell törekednie az eredeti adatgyüjtésben és összeállításokban, de az emberi gyarlóság okozta eltérések a részletekben, ugyanez alapon megtalálják helyreigazításukat épen nagy összegezéseiben. Viszonyszámokat kifejező százalékokban pontosság kedvéért a tizedeseket is fölemlítjük, nagy vonásu összehasonlításoknál elhallgatjuk az ezreseket, s a százezrek is csak mint a kimondott milliók tizedesei jelentkeznek. Hegyek

magasságáról az ezer lábak említése nyujt elegendőleg világos képet, vasutaknál a hüvelyknyi emelkedést is számba veszszük. Országokat vagy világrészeket ábrázoló áttekintésü térképnél beérjük, ha az országok határai, a főbb városok helyei vannak kijelölve, speciális térképeken fel akarjuk lelni a járási határokat, az egyes falut, tanyát, patakot és gyalog ösvényt is. Tengerek területét négyszög mérföldekben, folyamok szélességét ölekben fejezzük ki; az egyes vizcsöppet pedig górcsővel szemléljük és igy számítjuk meg myriad lakósait.

A pontosság és helyesség tehát nem absolut követelmény, hanem mindenkor csak viszonylagos, a tárgy feladatához képest.

Feladatához mérten állapítván meg követeléseinket a statisztika iránt is, nem fogunk tulságokba esni s az országokra szóló felvételeknél oly minutiositást követelni, melynek a statisztika meg nem felelhet.

Mert ugyanis mi a czélja a mezőgazdasági termelési statisztikának? Természetesen nem más, mint az, hogy lássuk mekkora terület van a gabona s egyéb mezőgazdasági termelésnek szánva, melyik állam mit és mennyit termel, mikép jelenik meg a világpiaczon, mint szállító-e, vagy csupán mint fogyasztó, mennyiben képes Európa önmagát ellátni s mennyiben szorul a tengerentuli országok gabonabevitelére. Vannak ezzel még kapcsolatban más, általánosan mellékes, de egyes országokra nézve talán épen első rendü fontossággal biró kérdések, melyekre azonban még rátérünk. Már a mondottakból is világos, hogy a teljes feleletet a fenebbi kérdésekre csak a mezőgazdasági statisztikán kivül, más forrásbál került részint ismert, részint megszerzendő számok segélyével nyerhetjük. Ilyenek: az illető népszám, a fejenkinti fogyasztás, az állatok létszáma és fogyasztásuk, a kereskedelmi forgalom stb.

Tekintetbe veendő ugyanis, hogy gabonát nemcsak az emberek fogyasztanak, hanem az állatok is, azonfelül, a mi egyéb ipari czélokra felhasználtatik. Hasonlóképen nemcsak gabonát fogyaszt az ember, hanem számos egyéb mezőgazdasági terményt is. Ha tehát kombinatióba akarjuk venni a nemzetek ellátását, a mi a végczél, világos, hogy ezt csak akkor érjük el tökéletesen, ha figyelmünket kiterjesztjük valamennyi terményre.

Hogy e téren tovább mozoghassunk, meg kell állapítanunk,

melyek a mezőgazdasági statisztika által megszerzendő eredeti adatok.

Szem előtt tartva azon követeléseket, melyeket feljebb a mezőgazdasági statisztika irányában felállítottak, hogy ugyanis »a termelés föltételeit és tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit« is általa akarjuk megtudni, az eredeti adatgyüjtésnek elég tág térre kell terjedni.

A termelés *alapföltétele* maga a föld. A hol ez nincs meg, s nincs meg termelőképes vagy azzá tehető állapotban, ott mezőgazdaságról nem is lehet szó. A földön vagyis a mezőgazdasági területen kivül a többi mind csak többé-kevésbbé hathatós *tényező*.

Ide sorolhatjuk a föld meredek vagy lejtős, vagy épen vizszintes *fekvését*. Minél inkább közeledik ez utóbbi alakzathoz, annál előnyösb épen a földmivelésre. Mint tényezők jönnek számba a *vizrajzi* viszonyok is. Ugyanide számítható az *éghajlat*, még pedig nemcsak a hőmérséklet (hideg s meleg), hanem a nyirkosság és évi csapadék (eső, hó) mennyiségének tekintetében is. Minél kedvezőbbek e viszonyok egyenkint és összehatásukban, annál hatalmasb tényezőkül tekintendők, annál inkább fokozzák a mezőgazdaság *fejlődési képességét*. Ez utóbbinak azonban, valamint a termelés *fokozásának* és *folytonosságának* főtényezői mindenkor a munkaerő, még pedig szellemi és anyagi tekintetben egyaránt.

Szellemi munkaerőt csak az ember fejthetvén ki, e rovat alá kell soroznunk mindazt, mi az okszerü megmiveltetéssel áll kapcsolatban. Pusztán szellemi az, a mennyiben a helyes *vetésforgás* alkalmazásában nyilvánul s a tudomány összes vivmányait alkalmazza a mezőgazdaságra. Karöltve az anyagi munkaerővel jelenkezik, ha az állatok alkalmazásának, a gépek használatának, a gazdasági eszközök működtetésének kellő aránya jön szóba.

Minél inkább megfelel a helyi viszonyoknak, a föld tulajdonságának, a fogyasztási szükségletnek s a kereskedelem követeléseinek a gazdaság, minél összhangzóbban működik együvé valamennyi tényező, annál fejlőképesebb, annál biztositottabb folytonosságu a mezőgazdasági ipar és gyarapodása. Mindezt megtudni s az állapot megitélhetésére az anyagot szolgáltatni a mezőgazdasági statisztika dolga.

Miután minden egyes gazdaságnak leirását a statisztika

nem nyujthatja, nyujtania kell azon alapadatokat, melyeknek sommás összeállításából anyagot nyerünk az összes mezőgazdasági állapotok megitéléséhez.

De vajjon megszerezhető-e mindez adat?

Absolut lehetetlenség erre nézve nem létezik s tudományos műben mindez fel is dolgozható.

Tekintsük meg tehát, mit nyerhetünk s mivel birnak, vagy mire törekedtek más államok? A mezőgazdasági statisztika alapja — mint mondtuk — a terület, mely a legtöbb czivilizált országban ismeretes. Ugyancsak ismeretes, ezen belül, a mivelési ágak szerinti tagozása, vagyis annak tudása: hány hold a szántóföld, rét, kert, szőlő, legelő, nádas, erdő s mennyi a miveletlen. Ez adatokat a kataszter nyujtja s ha elavultak, jobbakat ismét csak a kataszter revisiója szolgáltathat, mert megszerzésök sokkal nagyobb munkával és költséggel jár, semhogy az évenkint volna eszközölhető. A szántóföld vetési viszonyait évről évre kell begyüjteni épugy, mint a termés eredményét. A mivelés módjait, a szokásos vetésforgást, az alkalmazott emberi és állati munkaerőt, valamint a gépeket elég hosszabb időközökben, például tiz-tiz évben egyszer kutatni s adataikat följegyezni. A földbirtok jogviszonyait inkább történelmileg kell kutatni s megállapítván jelen helyzetöket — mely kevés kivétellel a teljes szabadság és jogegyenlőség — elég az abban időnkint netalán előforduló változásokat följegyezni. Ez adatok birtokában immár kérdezhetjük: mi czélja, mi közvetlen haszna van a mezőgazdasági és főleg a nemzetközi statisztikának?

Közvetlen és világos haszna lesz a mezőgazdasági s nevezetesen az aratási statisztikának, ha először képes kimutatni: az egyes államok mily arányban hasznositják területöket, mennyiben kiválóan gabonatermelők, állattenyésztők, vagy ugynevezett kereskedelmi növények mivelői. Fokozódni fog a használhatóság, ha az aratási statisztika adatainak évenkénti közlése alkalmával egyuttal képesek leszünk kimutatni, mennyi fordíttatik az évi termelésből vetőmagra, emberi és állati élelemre, vagy ipari czélokra, s mi marad fölöslegül, vagy mekkora hiány lesz behozatal által fedezendő.

Pontosan gyüjtve és nemzetközi megállapodások szerint minél egyszerübb alakban, de idejekorán közölve ez adatokat,

megmérhetetlen becsü szolgálatokat tenne a statisztika a nemzetközi kereskedésnek, megbecsülhetetlen szolgálatot az élelmezendő osztályoknak.

Jelenleg a kereskedelem által mozgásba hozott és hozandó termények ismeretlen száma koczkázottá teszi az üzletet, mely koczkázatot a magas árakban majdnem kivétel nélkül a fogyasztók fizetik meg. Idejekorán megismerve a rendelkezhető készletet országok szerint, a kereskedelmi konjunkturák megbizható alapot nyernének, melynek előnye a könnyebben kiegyenlíthető árak stabilitásánál fogva nagyrészt a fogyasztóknak, tehát a nagy többségnek esnék javára.

A közlekedés fejlettségénél fogva már is ritkának tekinthető éhség, a fölösleg és hiány könnyü kiegyenlíthetése mellett, épen a lehetetlenségek közé volna sorozható. Hasonló számvetést egyébiránt a nagy nemzetközi kereskedés most is tesz, csakhogy az alapnak hiányában többnyire nagyon is csalékony becslések, hozzávetések után. Hogy az első évi készlet e kombinátiókban nagy zavart okozna, alig állítható, tény ellenben, hogy ép a kettős összevetés segélyével évről-évre volna jövőben a készlet is evidentiában tartható.

A legnagyobb nehézséget ezen kimutatásoknál az ember és állatok fogyasztásának megismerése okozza. Csakhogy ez sem leküzdhetetlen. Tudjuk ugyanis, hogy ily számításokat, buzára redukálva, egyes országokban már is eszközöltek, bár tagadhatatlanul nagyon is hozzávetőleg. Azért van pedig e fölvétel az aratási statisztikával összekötve, mert ez alkalommal száll le a becsületes gyüjtő a községen belül magához a föld mivelőjéhez. Itt szerezhet tapasztalást az egyes vidékek szerint az illetők életmódjáról, az állatok takarmányozásáról. A község kis körén belől állapítván meg pedig ezt, alig fog tetemes vagy oly hibát elkövetni, mely a czélba vett nagy számokra lényeges befolyással volna. Azontul meg nem is szükséges semmiféle reductióhoz nyulnia, mert hiszen az egyes termények fogyasztását akarjuk megtudni, végtelenül érdekes adatokat nyervén ez uton a különböző országok, vidékek és néposztályok élelmezésére nézve.

Évek hosszu során át az aratási mennyiségnek netaláni apadásából a gabonát kivivő országoknál, a talaj elszegényedésére is lehet következtetni s igy az ugynevezett rablógazdaságról szóló,

ismert Liebig-féle elméletre nézve is világosabban fogunk látni. Csakhogy ez adatoknál sokkal több mellékkörülmény, egyéb befolyás, égalji és időjárási viszonyok működnek közre az aratás mennyiségének meghatározására, azonkivül sokkal nagyobb befolyása van a mezőgazdaság technikai tökéletesbülésének a termésre is, semhogy a pusztán mennyiségi adatokból valami megbizható következtetéshez lehetne jutni.

Az évenkénti aratási kimutatások igen becses anyaggal járulnak ez irányban is mezőgazdasági viszonyaink megismertetéséhez és tudományos tanulmányozásukhoz. Az évi adatoknak folytonos birtokában meg épen megbecsülhetetlen eredményekhez jutunk, itt levén mód és alkalom nyujtva, hogy a részletes kérdések a meteorologiai s klimatologiai jegyzetekkel együtt kimerítő, teljes képpé domborodjanak.

A talaj kimerültségét vagy kimerülését csak egyes beható kutatásokból lehet konstatálni. Liebig elmélete különben, bármily becses figyelmeztető és utbaigazító a gazdasági vegyészetre nézve, tulhajtásai által sokat vesztett, legalább közgazdaságilag, tekintélyéből. Valameddig parlagon hever a föld kerekségén még annyi szüz talaj és valameddig a tudományilag fejlesztett gazdálkodás elannyira képes fokozni a földmivelő terméseit: mindaddig ép oly kevéssé kell tartanunk attól, hogy az emberiség éhen vész Liebig elmélete alapján, mint nem veszett el az annak idejében oly sok vitát okozott Malthus-féle theoria értelmében.

A közgazdaság és közigazgatás igényeinek épen azáltal felelünk meg leginkább, ha az összes mezőgazdasági terményekre terjesztvén ki az adatgyüjtést, mind a vetőmagbeli, mind az emberi és állati fogyasztás, mind az ipari czélokra való elhasználás mennyiségére vagyunk tekintettel s igy mind a közigazgatási férfinak állama élelmezése iránt, mind a közgazdának a kereskedelmi conjunkturákra nézve lényegileg megkönnyítjük itéletét s netaláni intézkedéseit.

Lehatván a községig s azonbelül az egyes termelőt inkább csak felvilágosító, ellenőrző biztosítékot nyujtó közegül tüntetvén fel, nemcsak az állam szervezési alapjáig nyultunk le, hanem a kis gyüjtőkörök kijelölése által az adatok pontosságát is telhetőleg biztosítottuk.

Az államok statisztikai hivatalainak vagy hasonló közigaz-

gatási közegeinek feladatuk azután összesíteni a részletadatokat s megtoldani azokat a szükséges kombinatiókkal. De ez összevetésekhez is bátran használhatók — uj felvételek helyett — az utolsó nép- és állatszámlálás alkalmával kitüntetett népszám, mint ez a következő fejezetekben foganatosíttatott is.

A mezőgazdasági statisztika terén ujabban kiváló fontosságot nyertek még a birtokviszonyok és a földhitel kérdései. Ezekről lejebb külön fejezetben fogunk megemlékezni.

II. FEJEZET.

Magyarország területe, földrajzi és vizrajzi fekvése.

Valamely ország anyagi viszonyait és gazdasági fejlődését nem tanulmányozhatjuk alaposan, ha alkotó részeit nem ismerjük, melyek földrajzi helyzetén kivül politikai alakzatában is nyilvánulnak.

A magyar korona területét képezik: *Magyarország* és a vele 1848-ban s utóbb 1867-ben végleg egyesült *Erdély*; továbbá *Horvát és Szlavonországok* és *Dalmátia*, mely utóbbi egyébiránt csak jogilag képezi a magyar korona birtokát, tényleg az ausztriai állam területéhez tartozik; végül *Fiume és kerülete*, mely külön önálló területet képez.

A birodalom terjedelme 335,116.80 □ kilométer. Ebből esik a magyar anyaországra Erdélylyel együtt 279,749.68, Fiume város és területére 19.57, Horvát-Szlavonországra 42,516.01, és Dalmátországra 12,831.54 □ kilométer. E nélkül Magyarország terjedelme 322,285.26 vagy 5,853 földrajzi □ mértföld.

Magyarországot — Szent-István birodalmát értvén e kifejezés alatt, mely délnyugoti csucsával érinti az adriai tengert, a déli folyamhatár (Száva és Duna) csekély kivételével, mindenütt kisebb-nagyobb bérczek koszoruja övezi, melyet délnyugoton (a magyar-horvát tengerpart mentében és Dalmátia hosszában) a *dinári* hegylánczolathoz, az ugynevezett *Karst* hegységhez tartozó, nyugaton a Száva, Dráva, Mura és Duna közt, a stájer határ mentében, az *alpesek* előfokai, a Dunától éjszaknak Pozsonytól fölfelé az ugynevezett *Kis-Kárpátok*, az egész éjszaki,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

keleti, sőt Erdélyt tekintve, déli határon is, pedig a *Kárpátok* bérczei képeznek.

Az alpesek keleti előfokai határainkat Horvátországban s a vele határos Magyarországban nyugatról érik. Hullámzatos dombos vidék ez, mely majdnem síkká válik, a hol a magyar alföldre nyúlik. Völgyei az e vidéken létező folyamokkal egyenközüen haladnak, többnyire elég szélesek s a nép száján külön elnevezést nyertek. Igy a horvátok *Zagorje* névvel jelzik az alpesekhez legközelebb fekvő dombos vidéket. *Podravina* náluk a Drávavölgye, *Posavina* a Száváé, többnyire már Szlavoniában, a *Muraköz* elnevezését pedig mindnyájan ismerjük. Ugyancsak tul a Dunán terjed el a *Bakony* s nyujtja végszálait a Dunáig, a *Vértes* hegység és *Vértesalja*.

Az alpesek keleti elő- s végfokaival szemben kezdődnek, többnyire szakgatott dombsorozatokban a kis Kárpátok s mind inkább emelkedve, nagyobbrészt egyenközü magaslatokban vonulva, nagy *Kárpátokká* válnak, melyek részben éles gerinczeket, hosszu hegyhátakat, gyakran meredek bérczeket alkotnak, körülövezve szelidebb alkatu, kerekebb hegy- és dombsorok által, s itt-ott hosszu ágazatokat bocsátva be közel az ország szivéig, mint például a *Mátra* hegységben. Mindenütt tágabb-szükebb, legnagyobbrészt buja tenyészetü völgyeket képeznek, melyek főbbjei mind éjszakról délnek nyilnak, csekélyebbjei egyébiránt itt-ott meredek torkolatokká is válnak, vagy keskeny szalagként szoruInak a hegyek közé. A Kárpát-hegység egyáltalában arról nevezetes, hogy közel 50 kilométer hosszában s 360 □ kilométernyi medenczét övező lánczolatában a legnagyobb változatossággal tünteti föl mindazt, mit hegyes-völgyes vidék csak nyujthat, s innen a nagy változékonyság mezőgazdasági viszonyaiban is.

Ezen hegyi határokon belül terül el a magyar sikság, melynek felülete alig 80—150 méternyire emelkedik a tenger szine fölé. E nagy sikság egyébiránt nem egy tagban fekszik, és megkülönböztetendő az ugynevezett pozsonyi medencze, vagy *kis magyar sik*, s a nagy magyar sik vagy medencze, az *alföld*. Amaz Dévénytől Esztergomig nyulik, délnyugatra a Bakony-hegység által határolva, mely az említett horvát-szlavon mészhegység kinyuló előfokának tekinthető. Az esztergom-visegrád-budai hegységen alól, mely övező hegy- és dombsornak tekinthető, s mint-

egy szemben vele nyulik el a *Duna-Tisza közötti* hegyhát, azon alul pedig délnek Kalocsa és Ujvidék közt az ugynevezett *Sárköz*, mig délkeletnek az említett másik nagy medencze: *a magyar alföld* terül el. A bérczkoszoruzta Erdélyben pedig szelid dombsorok és kies völgyek foglalják el az ország belsejét.

Ezen, annyira különböző földterület tehát a tér, melyen hazánk népsége lakik, s a melyen jóllétének egyik legfőbb tényezője, a mezőgazdasági ipar virul.

Valamint a mezőgazdasági termelésre, ugy a népre s különböző tulajdonainak fejlődésére nézve is, az *éghajlat* egyik legfőbb fontosságu tényező.

Az *éghajlati viszonyok* megismerése végett azonban az Európán kivül fekvő klimatikai tényezőkre is kell figyelni, mert Európának magának sincs, még kevésbbé van pedig hazánknak *önálló éghajlata*, habár *helyi befolyásokat* az éghajlat némi változtatására el kell ismernünk. Az éghajlatra általában legfőbb befolyással vannak a sarkvidék és az egyenlítő, a leghidegebb és legmelegebb égaljak. E két vidék ellentétes hőmérséklete okozza egyrészt az éjszak-keletnek közel a föld színéhez vonuló hideg s nehéz *sarki áramlatot*; másrészt a magasabban vonuló meleg *egyenlitői áramlatot*, mely délnyugotnak haladva, a sark felé ereszkedik. Mig e két áramlat valamelyike hozzánk ér, eredeti hevességéből sokat vesztett, és se az egyiknek folyton felettünk, se a másiknak folyton körülöttünk, azaz földszint nem kell áramlania, hanem mérsékelve egyik is másik is, de eredeti jellegéből még sem kivetkőztetve, váltakozva ér, s a szerint, a mint az éjszaki áramlat ér, van télen hideg, nyáron derült, nem mindig hüvös, mindkét esetben pedig száraz időnk; s a szerint, a mint a déli áramlat ér, van télen nyáron nedves s az évszakhoz aránylag enyhe vagy meleg időnk.

Az ezen áramlatok által utközben ért vizek, hegyek, erdők vagy kopár sikok, a mint egyrészt enyhitik eredeti hatalmukat, másrészt helyi szelek keletkezésére szolgáltatnak alkalmat. A fölmelegedett sik kopárság és hüvösebb erdős bérczek különböző hőmérsékü térei fölött ugyanis a melegebb és hidegebb légáramlat egyensulyba jutni törekszik, mi szél alakjában történik Ily módon támadnak azon jelenségek, melyeket *helyi éghajlatnak* szoktunk mondani, s a melynek, a mint nagy befolyása van a mezőgazda-

sági termelésre, ugy csakis az ország földrajzi helyzetéből, ugyszólván földalakzatából érthető meg.

Ezen helyi éghajlat viszonyainak fölismerése végett tehát ujra vissza kell nyulnunk a korábban vázolt földrajzi képhez s itt legott a magyar alföld fátalan rónái ötlenek fel, melyeknek befolyása következtében egész Magyarországnak, sőt még a kárpáti vidékeknek is csekélyebb légnedvessége és esőmennyisége van, mint Ausztriának.

Az Európán kivül eső, de az említett két nagy légáramlattal kapcsolatban nagy befolyása van a saharai sivatagnak is, mely felé az éjszaki hidegebb levegő tolul, elfoglalván a fölmelegült sik fölött megkönnyült s fölszállt levegő helyét, holott megfordítva, kisebb ellentétek idején a *sirocco* nevezete alatt ismert hő szélvész nemcsak a magyar tengerpartot söpri, hanem átcsap a déli alpeseken és gyakran az éjszaki Kárpátokig, sőt azokon tul is hatol. Ha ezen szél alföldi rónáinkon száguld keresztül s a földközi tengerből sok nedvességet magába nem gyüjtött volt, perzselve szárítja levegőnket s csak a Mátra s Fátra erdős bérczein törik meg ereje, habár az ottani hüvösebb légkör sem birja végleg megfosztani eredeti jellegétől, csakis hatalmát képes némileg csökkenteni.

Részben a Kárpátok, nagyobb mérvben pedig a nyugati Alpesek viszont fokozzák az esőt s a lég nedvességét s a tőlük eredő légáramlatok gyakran 15 mértföldnyire hatnak ki a szomszéd vidékre, általában pedig mérsékelő befolyást gyakorolnak a végletekre. Hogy a Kárpátok e tekintetben csekélyebb hatásuak az Alpeseknél, részint a bérczek csekélyebb tömegéből, a hó és jég kisebb mennyiségéből, de még onnan is magyarázható, hogy szélesebb völgyek és öblök hatolnak be a hegységek kebelébe, s nagyobb erővel engedik müködni a déli áramlatnak a magyar pusztákon át fölfelé tóduló száraz melegét.

Az alföld pusztáit pedig épen a hőmérsék roppant végletei jellemzik. A tél itt oly hideg, mint akár Csehország legéjszakibb részén, holott márcziustól fogva a meleg rendszerint oly gyorsan fokozódik, hogy már április-májusban Olaszországéval versenyezhet. A nyári eső ritkaság, de nem annyira a késői fagy, ha pedig jut nyári eső, többnyire aratás idején éri a földet, nagy panaszára a gazdának, ki e tekintetben legtöbb sulyt a gabonára fektet, mely akkor ritkán van már lábon s igy a nyári esőnek többé hasznát

nem veheti. Az éghajlat e makranczossága oka részben annak is, hogy a befásítás nem terjed eléggé, mert a fatenyésztés a késő fagyok s a roppant hőség közé eső rövid időre van szorítva, s csak kevés fanemnél enged kellő kiképzést, holott épen a bujább fatenyészet volna hivatva e végletek mérséklésére hatni.

Erdély e tekintetben szerencsésebben van elhelyezve. Az azt környező Kárpátok nagyrészt bérczi éghajlatot kölcsönöznek a medenczének, a tavaszi eső gyakoribb s nedvességi készletet hagyván nyárára, a szárazabb ősz nem árt többé a gabonatermelésnek. De a sikokat szegélyző domb- és hegyvidékek Magyarországon is szerencsésebbek éghajlat dolgában, s habár a késői fagyok ezeket is látogatják, a később beálló tavasz következtében még sem tesznek annyi kárt, mert a tenyészet ritkán halad annyira, hogy egy kis perzselés az aratást is tönkre tehetné. Enyheségök egyik oka az is, hogy délnek csapva, az enyhe déli szeleknek megnyilnak s messze föl utat engednek.

Valamint a helyi éghajlat a földrajzi helyzettől és földalakzattól s némileg a borítéktól, a növényzettől függ, ugy az a maga részéről is visszahat a növényéletre s részint egész fajok létezését teszi lehetővé vagy lehetetlenné, részint a létező fajok többékevésbbé teljes kifejlődésére foly be.

A *növényzet*, mint a mezőgazdaság s igy a nép eltartása egyik főtárgyának ismertetése végett az ujabb tudomány négy külön területre osztja hazánkat, ugyanis:

a kárpáti hegy- és havasvidékre;

a dombozatok és szigethegységek vidékére;

az alföldre és

az adriai tengerpart meg a horvát-dalmátországi hegyvidék területére.

Legtöbb változást tűntetnek fel a hegységek, de már a Kárpátokat sem lehet általában jellemezni, mert éjszaknyugoti részök inkább az alpesek növényzeti viszonyait tünteti fel, holott az északkeleti és erdélyi Kárpátok leginkább tükrözik vissza Magyarország voltaképi növényéletét. A legnagyobb különbség egyébiránt leginkább a megszabható növényzeti övek magaslataiban rejlik, s mig például nyugaton és éjszaknyugaton a gabonatermelés és gyümölcstenyésztés, a kaszálók és erdőszegélyek öve 200—350 méter között terjed el, és a bor csak déli részein terem,

a lombfavirány öve 350—1000 méter közt terül el, a tülevelesek viránya 1000—1500 méterig terjed, 1800 méterig pedig csak törpefák kusznak — addig az erdélyi Kárpátokban még 1300 méternyi magasságban is találni rozs- és zabföldeket, a lombos fák 1600 méterig hatolnak fel, tűlevelüek pedig még 2000 méternyi magasságban is találtatnak.

A növényélet különféleségét az éghajlaton kivül nagyrészt a *földtani viszonyok* is okozzák, melyektől a talaj minősége függ. Legnagyobb befolyással vannak erre a különböző koru mészkőzetek, minélfogva az éjszaknyugati Kárpátok viránya is oly változatos. Kevésbbé változatos az éjszaki vonalon, majdnem szakadatlan övet képező homokkő, mely csak itt-ott váltakozván pala-, agyag- és mészkőrétegekkel, buja tenyészetü nedves, de kevéssé változatos növényzetet ápol. Leggazdagabb virányu az erdélyi hegység, melyben a roppant tömegü jegeczes palakőzetek vizben bővelkedvén, igen dus legelőket szolgáltatnak.

Az alföldre nézve ismét különbséget kell tennünk a nyugoti és délkeleti medencze között. Amott a környező dombvidék hatása sokkal inkább van kifejlődve, semhogy az alföldi jelleg teljesen érvényre juthatna, növényzete mindamellett gazdag és a Magyarországon termeltetni szokott növények ugyszólván minden faja fellelhető ott is. A typikus magyar szinezet legélénkebben az igazi alföldön, az áradmányi rétegekkel borított síkon jelenkezik. E lapályt csak alacsony dombhátak és buczkák teszik néhol hullámossá, tenger sikját a mivelt téreken kivül csak álló vizei és szikes szigetei, zsombékos fenekei és nádasai szakítják meg. Ez *őserdon* azonban csak kevés helyütt található fel többé. A Tisza s Duna szabályozásai eltüntették a hajdan mértföldnyi mocsarakat s csak némely áthatlan szikes helyek mutatnak még állóvizeket, némely nagyobb fenekek zsombékosokat s nádasokat, s a mivelés alá került föld hazánk legtermékenyebb részei közé tartozik.

Nem folytatva behatóbb földtani megkülönböztetéseket, melyek külön szaktudomány tárgyai s külön szakismereteket föltételeznek, itt csak annyit szükséges megjegyezni, hogy a legujabb lerakodások, melyek Magyarország területének legnagyobb részét is képezik, többnyire a folyamok árterére szorítkoznak s annyiban ama terület kőzetétől függnek, melyből a vizek erednek. Igy a Dunát kivéve, többnyire homokkőzeteket érintő folyóink legna-

gyobbrészt homokos, de sokhelyt agyag-vegyületü rétegeket képeztek, melyek az alföldön, főleg a megelőzött mocsár, talán erdőtenyészetből is eredett humussal vegyülve, gazdagon termő talajt alkotnak.

A talaj minősége kapcsolatban van — mint láttuk — a föld geologiai képződésével, s innen következik, hogy Magyarország sikjai legnagyobbrészt *televényföldből*, hegyes vidékei *omladványból* állanak, még pedig könnyen porhanyodó, kiválólag agyagtartalmu kövekből, minő az agyagos homokkő, a porphyr, trachyt, zagyla. A televényföld szintén nagyrészt agyagos, erős rétegekben borul az altalajra s a Duna-Tisza közén, a Nyir vidékén stb. homokos talajjá változik. Kiváló fontosságu az alföld emlitett fekete földje, amaz agyagos homokkeverékü, gazdag humus tartalmu fekete föld, mely nem annyira külön vegyületénél, mint inkább annál fogva alapitá meg a magyar alföld világhirü termőképességét, hogy rétege néhol 2—3 méter vastagságu, holott a nyugoti medencze sokhelyt hasonvegyületü földje több helyen alig borítja a terméketlen kavicsot.

Ismerve a földet, melyen hazánk népessége lakik, és elfogadva ama korábbi osztályozást: a *hegy- és havasvidék*, a *dombozatok és szigethegységek vidéke* és az *alföld* szerint, könnyebb a nép tulajdonait, ősi és jelen foglalkozásait megértenünk, illetőleg a földalakzattal és egyéb viszonyaival kapcsolatilag megmagyaráznunk.

A sikföld nagy folyamai természetes kereskedelmi utat nyujtanak ugyan a partlakosoknak s a folyamrendszer egész vidékének, és gazdag televényökkel igen is kedveznek a mezőgazdaságnak; de többnyire csekély esésöknél fogva nem igen nyujtják a kellő mozgatható erőt és az *ipar* általános meghonosulását nem igen mozditották elő. Egyik legrégibb iparágat, a malmászatot lehetett ugyan üzni a Duna és Tisza habjai által hajtott vizi malmokon; de partjaiktól távolabb csak a szélmalom alkalmazásával lehetett azon mozgató erőre szert tenni, mely az élelemre nélkülözhetetlen őrlést végezte ugyan, de egyéb iparágakra nem igen lőn alkalmazva.

A magasabb dombozati és szigethegységek vidéke, még inkább pedig a bérczvilág számosabb hegyi patakja, az iparüzéshez akár tüzelőszerül, akár anyagul nélkülözhetetlen fa bősége,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

a bányászati termények gazdagsága és a bár kellően csak a legujabb időben becsült széntelepek létezése most is a hegyes vidékek körül csoportosítja a nagyobb ipart, valaminthogy ősidőktől fogva is eme vidékek részint benszülött, még inkább pedig betelepített népessége mutatott legtöbb ipari hajlamot is.

A bérczes vidék nem emelkedik ugyan oly magasra, mint Svajczban, sőt mint Ausztria némely hegyesebb tartományában sem tágabb sikvölgyei ezért nem szorítják ki a mezőgazdaságot, valamint dombosabb oldalai nem az ipart, de magasabbra hatolva, főleg az éjszaki és erdélyi Kárpátokban épugy ráakadunk az alpesi gazdálkodásra, a juh-, marha- és kecsketenyésztésre, mint bármelyik alpesi vidéken. A falvak itt is a sziklákhoz ragasztott egyes, egymástól óránylra fekvő házakból állanak s eléggé feltüntetik a népnek mind jellemében, testalkatában s ruházatában a különbséget akár a rendes községekben élő kényelmesebb domblakóhoz, akár és még inkább a bőség és nélkülözés közt ingadozó, természete nagy tömegéhez hasonlóan tömeges lakosságu alföldi falvak és városok népéhez arányosítva.

A meredek hegységek lakója csekély s terméketlen földjével, melynek gyönge humusát egy-egy rohamosb felhőszakadás lesodorhatja a völgy patakjába, hogy csak a Duna-Tisza nagy lapályán rakodjék le uj termő rétegül, akárhányszor van kenyér nélkül s gazdagabb vidéken kénytelen nyári munkája által téli élelmét megkeresni. Épugy azonban a nagy rónaság földben gazdagabb lakója is kénytelen megküzdeni az éghajlat végleteivel, és takarékossághoz kellően még nem szoktatva, az ország segedelmére szorul, ha vetését a viz elpusztította vagy pedig, a mi még gyakoribb, ha az eső által nem enyhült forró nap földjét kiaszalta, s marhaállományának nagy része éhen hullt el, mert egy fűszál sem termett egész határában.

A nagy végletek érintkeznek. Fátlan rónák s mértföldekre terjedő erdős hegyek; mellékágak nélküli óriás folyamok és hajózható folyam nélküli számtalan ér és patak; gazdag televényföld sok ölre terjedő humus réteggel és csupasz sziklatömegek növényzet nélkül; egyptomi meleg, eső nélküli nyarak és hófedte jegesek.

A *vizrajzi* viszonyokat tekintve, a birodalom legnagyobb része bővelkedik ugyan forrásokban s kisebb-nagyobb folyóvizekben, különösen a hegyes vidékek. De némely mészkőzetü hegy-

ségben kevés a forrás és patak, s a létezők is gyakran a föld alá bujnak.

Némely trachithegység is szükölködik forrásokban és patakokban, igy nevezetesen a Mátra hegység. Aránylag kevés folyó van a Duna jobb oldalán lévő egész területen, az ottani folyóvizek a Rábával és Balatonnal egyesülnek; amaz az ország határán átlépvén, éjszakkeletre fordul s ez irányt Győrig megtartja, hol a Dunába ömlik. A Balaton fölösleges vize a Sión át a Sárvizbe ömlik, mely a Vértes hegységről lefolyván, délkeletnek tart a Duna felé. A Sárviz, Balaton és Dráva közötti területen csak apró csermelyek vannak. A Duna és Tisza közötti földháton csak néhány ér van, de mocsár és kisebb-nagyobb tó több helyütt fordul elő, kivált Kalocsa környékén. Különben az alföld nem szükölködik forrásokban és kutakban.

Az ország vizi közlekedésére nézve nem kedvező viszony az, hogy néhány csekély határszéli folyó kivételével a többi folyók mind a Dunába ömlenek, s hogy a Duna az ország határán keletre s a Fekete-tenger felé tart. A különben is csekély kiterjedésü magyar tengerpart magas hegység által van elválasztva a Duna vizkörnyékétől. A rendes hajózás a Száván fölfelé csak Sziszekig tart, mely város még nagy távolságra esik Fiumétől. A Dráván fölfelé a gőzösök csak Baresig járnak. A Rába nem hajózható, s a Duna jobboldalán levő egész területen csak a Balaton volna hajózható, de azon sem fejlődött ki élénk közlekedés, mivel partjain nincsenek népes, iparos és kereskedelmi városok.

Az éjszaknyugati és éjszakkeleti hegyes vidékek, valamint Erdély folyói sem alkalmasak a hajózásra, s tulajdonkép csak a Duna és a Tisza hajózható. rendesen A Maroson tett gőzhajózási kisérletek még nem igen sikerültek.

III. FEJEZET.

A termő és terméketlen terület.

A mezőgazdasági iparnak legfőbb tényezője a föld, és fontos kérdés azon arány megállapítása, a mely a termő és terméketlen terület közt fennáll.

Országos adatok ez irányban 1848 előtt alig léteztek és a mi adat volt, azt a törvényhatóságok segélyével magán ember gyüjtötte. Igaz, hogy ez a magánember Fényes Elek volt, a ki megyéről megyére ment és igy állította össze nagy buzgalommal az adatokat. Meglepő, hogy a mit Fényes 1842-ben constatált, az jóformán összevág az ötvenes évek elején készült ideiglenes adókataszter adataival. Ezen kataszteri munkálat kiterjedt mezőgazdaságunk mivelési ágaira, terjedelmére és mivelési minőségére.

Tudjuk, hogy ezen nagyméryü munkálat épen azért, mert hivatalos jellegü volt, akkoriban a népesség ellenszenvével találkozott, s eredményei sok ideig nem váltak köztulajdonná.

A *földadó sorozati munkák* ugyanis (a mint akkor a földadóprovisoriumot nevezték) csak egyes beavatottak és választottaknak jutottak tudomására, a kik az állam czéljaira használták fel azokat, de magoknak az adatoknak tudományos czélját nem is igen ösmerték.

Egyébiránt ez az adóprovisorium sok tekintetben hiányos rendszerből indult ki, s épen ezért hiányos következtetésekre is jutott, s e mellett megoldatlan föladatokat is hagyott hátra.

A kataszter föladata ugyanis az, hogy az ország fölszinét mérnökileg ábrázolva, ezen fölszin területi nagyságát, egyes birtokosok közötti fölosztását, mivelési ágait, módjait és költségeit megállapítsa, hogy ez alapon a jövedelmet kiszámítani, vagyis az egyes birtokok jövedelmét meghatározni lehessen.

Igen nagy hiánya volt az adóprovisoriumnak az, hogy az ország részletes fölmérését nem teljesítette. Ép oly kevéssé lehetett tehát csodálkozni azon, hogy egész Magyarország ellenszenvvel viseltetett iránta, mint azon, hogy napjainkban följajdulnak egész vidékek, ha a védgát társulatok költségkimélés, vagy más szempontból mellőzve a rendszeres és szabályszerü ártérfejlesztést, az ártérnek nagyjában való fölvétele után mindjárt az osztályozási munkálathoz fognak.

Ezen a nagy hiányon kivánt segíteni törvényhozásunk az 1875. VII. t. cz. által, a melyben kimondatott, hogy a földbirtok megadóztatása czéljából a magyar állam területén fekvő minden földbirtok tiszta jövedelme ujból kinyomoztatik, és általános uj földadó-kataszter készíttetik.

Ezen nagymérvü munkálat 8 év alatt készült el teljesen s a közel jövőben már életbe is lép.

Most már ezen uj földadó-kataszter alapján tudhatjuk meg, hogy mennyi a termő és terméketlen terület. Ez a magyar koronára nézve a következőleg lett megállapítva. — Van:

	hektár		
termőföld.....	30.709,283	vagyis	94.49%
terméketlen.....	1.791,439	»	5.51%
együtt	32.500,722	=	100%

A birodalom alkatelemei szerint pedig az arány a következő:

	Magyarországban		Fiume város és területén		Horvát-Szlavonországban	
			hektár			
termőföld.....	26.680,133 =	94.35%	1,802 =	94.12%	4.027,348 =	95.20%
terméketlen...	1.598,038 »	5.65%	106 »	5.88%	193,295 »	4.80%
együtt ...	28.278,171 =	100%	1,908 =	100%	4.220,643 =	100%

Ausztriában az arány jóformán ugyan ilyen, a mennyiben ott:

a termőföld.....	28.290,647	vagyis	94.29%
a terméketlen	1.711,730	»	5.71%
összesen ...	30.002,377	=	100%

hektárral van kimutatva.

Még érdekesebb ezen összehasonlító adatnál az adóprovisorium és a mostani kataszter alapján nyert területek közti különbség.

Az ötvenes években történt megállapítás szerint ugyanis a magyar korona országaiban volt:

termőterület.....	27.120,546	hektár
terméketlen	5.104,386	»
összesen	32.224,932	hektár

és igy azt az eredményt látjuk, hogy az 5.104,386 hektár terméketlen terület leszállt 1.791,439 hektárra, vagyis a termő terület 3.312,947 hektárral szaporodott.

Nem lesz érdektelen azon összehasonlítási táblázat sem, mely a termő és terméketlen terület kiterjedését foglalja magában egész Európára nézve. Megjegyzendő, hogy terméketlen terület alatt nem csak a tulajdonképen terméketlen földterületeket

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

értjük, hanem az utakat, utczákat, vizeket, kőbányákat s beépített területeket is, ez szolgál magyarázatául annak, hogy miért foglal el Németalföldön s Belgiumban stb. oly nagy százalékot a terméketlen terület.

A táblázat a következő:

	termőföld		terméketlen		összesen
	□ kilométer	%	□ kilométer	%	□ kilométer
Oroszország	3.596,474	71.7	1.419,550	28.3	5.016,024
Németország	505,667	93.7	35,004	6.3	540,671
Francziaország	445,959	84.3	82,613	15.7	528,572
Spanyolország	404,900	79.6	103,167	20.4	508,067
Magyarország	307,093	94.49	17,914	5.51	325,007
Ausztria	282,906	94.29	17,117	5.71	300,023
Olaszország	25,7831	86.9	38,492	13.1	296,323
Finnország	241,000	64.4	132,604	35.6	373,604
Svédország	215,521	48.2	227,297	51.8	442,818
Anglia	205,157	65.1	109,794	34.9	314,951
Norvég	92,010	28.9	226,185	71.1	318,195
Románia	89,750	68.3	41,652	31.7	131,402
Portugal	46,420	51.8	43,205	48.2	89,625
Bosznia-Herczegovina	44,821	86.0	7,281	14.0	52,102
Svajcz	29,638	71.6	11,752	28.4	41,390
Dánia	28,830	75.3	9,453	24.7	38,283
Belgium	24,012	81.4	5,443	18.6	29,455
Németalföld	22,373	67.5	10,627	32.5	33,000
Görögország	21,192	41.1	30,127	58.9	51,319
Luxenburg	2,475	95.5	112	4.5	2,587

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A legnagyobb termőterülete van tehát Luxenburgnak, Magyarországnak, Ausztriának és a német birodalomnak; továbbá Boszniának, Olaszországnak, Francziaországnak és Belgiumnak.

Megemlítendő még, hogy a mig az osztrák állam termőterülete 280,480 □ kilométert tesz ki, vagyis 93.5%-át az összes területnek, addig a magyar államtest termő területe 302,487 kilométer, vagyis az egész földterület 94%-a. Ausztriában legkedvezőbb az arány Csehországban, Sziléziában, Morvaországban és Alsó-Ausztriában; továbbá Galicziában, a mely tartományokban a productiv földterület 96 és 97% közt váltakozik. Az inproductiv földterület maximumát mutatja Salzburg mintegy 20%-kal és legközelebb áll hozzá Tirol 18%-kal

IV. FEJEZET.

A mivelési ágak.

Mikép oszlik föl a termőföld *mivelési ágakra*, azt a kataszterből tudjuk meg. Ezen mivelési ágak Ausztriában több mint 20 osztályba vannak sorozva, Magyarországon pedig az idézett 1875. VII. t. cz. 10. §-a szerint 7 mivelési ág van, u. m. szántóföld, kert, rét (kaszáló), szőlő, legelő, erdő és nádas.

Van pedig:

	Magyarországon		Fiume város és területe		Horvát-Szlavonországban	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%
szántóföld ..	11.584,002	43.4	383	21.2	1.303,304	32.3
kert	347,766	1.3	31	1.7	52,836	1.3
rét	2.993,222	11.2	394	21.9	464,948	11.6
legelő	3.708,883	14.0	742	41.2	603,889	15.0
nádas	90,174	0.3	—	—	2,686	0.1
szőlő.....	358,045	1.3	—	—	67,452	1.7
erdő	7.598,041	28.5	252	14.0	1.532,233	38.0
együtt:	26.680,133		1,802		4.027,348	

holott Ausztriában a szántóföld átlaga 37.6%; a kerté 1.3; a legelőé 14.3; a nádasé 0.4; a szőlőé 0.88; az erdőé pedig 34.56%.

Végül, hogy hazánk gazdasági viszonyai megyénkint is feltüntetve legyenek, közlünk egy táblás kimutatást, a melyben mind a 63 megye, továbbá Horvát-Szlavonország és Fiume város termelési viszonyai a legpontosabb és legujabb adatok alapján ki vannak tüntetve.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyószám	Országrész és megye	Szántó	Kert	Rét
			1600 □ ö l e s	
	I. Magyarország.			
	a) Duna bal partja:			
1	Árva megye	141,011	1,530	35,668
2	Bars »	196,431	5,198	42,483
3	Esztergom »	101,923	1,350	7,498
4	Hont »	174,295	6,571	43,119
5	Liptó »	64,092	1,702	44,042
6	Nógrád »	302,653	9,210	66,948
7	Nyitra »	520,443	15,085	67,664
8	Pozsony »	428,740	8,010	56,738
9	Trencsén »	262,904	7,995	35,780
10	Turócz »	53,753	1,003	17,613
11	Zólyom »	78,619	3,333	71,929
	Összesen . .	2.324,864	60,987	489,482
	b) Duna jobb partja:			
1	Baranya megye	408,996	17,916	85,506
2	Fejér »	440,837	7,595	45,892
3	Győr »	152,435	3,183	28,963
4	Komárom »	274,622	3,533	50,604
5	Moson »	187,233	1,603	49,705
6	Somogy »	564,865	10,502	101,913
7	Sopron »	280,787	6,588	48,017
8	Tolna »	359,425	4,800	49,531
9	Vas »	454,166	11,354	97,302
10	Veszprém »	330,439	8,576	44,549
11	Zala »	379,307	24,376	122,039
	Összesen . .	3.833,112	100,026	724,021
	c) Duna-Tisza köze:			
1	Bács-Bodrog megye	1.270,434	12,772	72,696
2	Csongrád »	351,930	1,924	64,868
3	Heves »	306,877	6,428	53,215
4	Jász-Nagy-Kun-Szolnok m. .	543,446	3,611	90,248
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun m. .	1.105,608	15,433	247,129
	Összesen . .	3.578,295	40,168	528,156

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára

Legelő	Nádas	Szőlőmivelési ág nélküli mezőgazdaság összesen	Szőlő	Erdő	A termő terület összesen
holdakban					
44,679	—	222,888	—	114,923	337,811
30,140	16	274,268	3,253	165,426	442,947
18,233	233	129,237	8,287	33,324	170,848
47,475	7	271,467	8,344	144,271	424,082
66,947	—	176,783	—	195,375	372,158
98,421	69	477,301	13,554	204,820	695,675
79,271	253	682,716	7,412	215,021	905,149
53,352	1,166	548,006	8,509	152,486	709,001
154,400	—	461,079	105	262,814	723,998
23,150	—	95,519	—	93,706	189,225
36,907	—	190,788	—	255,853	446,641
652,975	1,744	3.530,052	49,464	1.838,019	5.417,535
118,035	6,993	637,446	44,656	151,385	833,487
98,566	3,144	596,034	21,111	60,229	677,374
34,264	1,530	220,375	4,945	19,912	245,232
56,370	5,063	390,192	7,212	60,801	458,205
30,118	1,760	270,419	3,796	18,567	292,782
120,655	3,245	801,180	25,177	245,567	1.071,924
42,899	696	378,987	10,338	116,817	506,142
82,343	3,246	499,345	33,174	54,146	586,665
64,635	—	627,457	8,512	269,165	905,134
82,279	1,496	467,339	8,908	158,366	634,613
118,862	2,010	646,594	41,027	257,344	944,965
849,026	29,183	5.535,368	208,856	1.412,299	7.156,523
204,713	20,088	1.580,703	22,362	89,832	1.692,897
117,811	2,783	539,316	13,270	14,560	567,146
107,763	949	475,232	15,551	106,027	596,810
195,487	4,573	837,365	10,411	4,687	852,463
406,472	39,500	1.814,142	68,872	248,498	2.131,512
1.032,246	67,893	5.246,758	130,466	463,604	5.840,828

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyószám	Országrész és megye	Szántó	Kert	Rét
			1600 □ ö l e s	
	d) Tisza jobb partja :			
1	Abauj-Torna megye	243,321	10,488	48,125
2	Bereg »	191,152	8,373	79,379
3	Borsod »	258,824	10,927	55,583
4	Gömör »	182,672	8,069	85,297
5	Sáros »	254,732	11,135	32,547
6	Szepes »	208,194	2,826	71,859
7	Ung »	150,817	11,299	58,767
8	Zemplén »	402,088	15,739	104,706
	Összesen . .	1.891,800	78,856	536,263
	e) Tisza bal partja :			
1	Békés megye	424,956	1,811	48,851
2	Bihar »	721,843	11,650	173,873
3	Hajdu »	310,478	1,540	64,731
4	Máramaros »	184,911	2,561	318,580
5	Szabolcs »	470,912	3,037	63,077
6	Szatmár »	472,025	11,123	147,459
7	Szilágy »	268,769	7,976	81,467
8	Ugocsa »	89,817	3,080	31,793
	Összesen . .	2.943,711	42,778	929,831
	f) Tisza-Maros szöge :			
1	Arad megye	423,558	13,936	53,510
2	Csanád »	234,883	3,373	9,442
3	Krassó-Szörény »	327,046	64,927	153,910
4	Temes »	711,726	28,990	112,485
5	Torontál »	1.192,785	17,559	109.498
	Összesen . .	2.889,998	128,785	438,845
	g) Erdély :			
1	Alsó-Fehér megye . . .	227,733	9,118	110,370
2	Besztercze-Naszód » . . .	129,730	7,017	105,792
3	Brassó » . . .	67,913	3,171	41,783
4	Csik » . . .	119,600	5,596	184,789
5	Fogaras » . . .	104,031	3,474	75,984
6	Háromszék » . . .	153,010	8,638	66,140
7	Hunyad » . . .	284,927	23,802	169,502

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Legelő	Nádas	Szőlőmivelési ág nélküli mezőgazdaság összesen	Szőlő	Erdő	A termő terület összesen
h o l d a k b a n					
58,065	—	359,999	7,858	236,564	604,421
75,785	145	354,834	3,807	261,776	620,417
81,583	1,021	407,938	14,292	180,815	603,045
61,160	—	337,198	1,299	339,544	678,041
79,778	—	378,192	—	220,475	598,667
52,036	—	334,915	—	283,599	618,514
57,715	—	278,598	1,642	257,939	538,179
169,507	575	692,615	15,617	287,892	996,124
635,629	1,741	3.144,289	44,515	2.068,604	5.257,408
102,731	5,724	584,073	6,673	9,632	600,378
297,719	15,654	1.220,739	18,951	517,113	1.756,803
180,855	5,315	562,919	5,470	29,410	597,799
204,404	—	710,456	—	944,855	1.655,311
67,560	8,977	613,563	5,181	41,370	660,114
96,428	2,766	729,801	5,978	260,009	995,788
77,288	160	435,660	10,078	187,846	633,584
24,830	—	149,520	1,420	46,123	197,063
1.051,815	38,596	5.006,731	53,751	2.036,358	7.096,840
180,765	358	672,127	10,836	328,875	1.011,838
23,494	497	271,689	1,307	3,994	276,990
271,447	—	817,330	14,182	989,555	1.821,067
161,717	2,190	1.017,108	43,893	149,646	1.210,647
267,806	9,159	1.596,807	21,505	21,145	1.639,457
905,229	12,204	4.375,061	91,723	1.493,215	5.959,999
78,649	289	426,159	7,375	163,322	596,856
141,676	105	384,320	1,573	315,496	701,389
28,176	—	141,043	—	109,329	250,372
152,953	—	462,938	—	367,195	830,133
60,755	72	244,316	160	163,959	408,435
22,936	98	250,822	—	416,203	667,025
205,054	63	683,348	3,032	619,269	1.305,649

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyószám	Országrész és megye	Szántó	Kert	Rét
			1600 □ ö l e s	
8	Kolozs megye	282,276	17,240	149,269
9	Kis-Küküllő »	134,996	5,283	50,642
10	Maros-Torda »	198,309	15,160	85,270
11	Nagy-Küküllő »	198,132	7,254	102,451
12	Szeben »	125,963	7,049	88,455
13	Szoln.-Doboka »	321,035	20,001	116,858
14	Torda-Aranyos »	196,380	12,143	113,218
15	Udvarhely »	126,271	7,843	94,863
	Összesen . .	2.670,306	152,789	1.555,386
	II. Fiume város és területe.	666	54	685
	III. Horvát-Szlavonország.			
	a) polgári :			
1	Fiume megye	22,225	437	56,458
2	Zágráb «	184,610	6,892	86,742
3	Varasd »	198,838	8,191	76,398
4	Kőrös »	54,934	2,002	20,160
5	Belovár »	224,543	6,444	73,645
6	Pozsega »	120,003	6,769	26,469
7	Verőcze »	377,671	14,357	90,685
8	Szerém »	189,692	9,689	26,013
	Összesen . .	1.372,516	54,781	456,570
	b) volt határőrvidék :			
1	Lika-Otocsáni kerület . . .	159,666	1,128	96,085
2	Ogulin-Szluini » . . .	247,111	5,028	69,755
3	Báni » . . .	77,757	2,723	20,000
4	Gradiskai » . . .	69,248	3,703	25,313
5	Bródi » . . .	155,704	11,826	76,295
6	Pétervárади » . . .	183,038	12,636	64,024
	Összesen . .	892,524	37,044	351,472
	Ismétlés.			
I.	Magyarország	20.132,086	604,389	5.201,984
II.	Fiume város és területe . .	666	54	685
III.	Horvát-Szlavonország :			
	a) polgári	1.372,516	54,781	456,570
	b) volt határőrvidék . .	892,524	37,044	351,472
	A Szt.-Istv. korona orsz. együtt	22.397,792	696,268	6.010,711

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Legelő	Nádas	Szőlőmivelési ág nélküli mezőgazdaság összesen	Szőlő	Erdő	A termő terület összesen
holdakban					
123,561	1,135	573,481	2,036	265,742	841,259
35,040	475	226,436	8,889	50,273	285,598
64,159	877	363,775	4,046	339,629	707,450
61,930	98	369,865	7,653	181,748	559,266
106,312	—	327,779	3,822	273,285	604,886
83,848	671	542,413	2,074	254,022	798,509
87,576	1.472	410,789	2,264	171,937	584,990
66,203	—	295,180	555	201,290	497,025
1.318,828	5,355	5.702,664	43,479	3.892,699	9.638,842
1,289	—	2.694	—	438	3,132
48,733	—	127,853	421	144,064	272,338
51,516	—	329,760	19,711	235,890	585,361
48,685	—	332,112	22,012	211,310	565,434
8,229	—	85,325	5,683	70,154	161,162
31,150	—	335,782	8,494	208,343	552,619
31,215	—	184,456	3,237	213,700	401,393
114,393	2,275	599,381	12,382	371,290	983,053
46,363	1,251	273,008	21,893	53,477	348,378
380,284	3,526	2.267,677	93,833	1.508,228	3.869,738
299,209	—	556,088	170	502,040	1.058,298
135,744	—	457,638	6,499	262,109	726,246
46,007	—	146,487	1,554	89,849	237,890
41,257	—	139,521	1,733	84,731	225,985
67,585	—	311,410	3,462	132,906	447,778
79,427	1,142	340,267	9,975	83,037	433,279
669,229	1,142	1.951,411	23,393	1.154,672	3.129,476
6.445,748	156,716	32.540,923	622,254	13.204,798	46.367,975
1,289	—	2,694	—	438	3,132
380,284	3,526	2.267,677	93,833	1.508,228	3.869,738
669,229	1,142	1.951,411	23,393	1.154,672	3.129,476
7.496,550	161,384	36.762,705	739,480	15.868,136	53.370,321

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

V. FEJEZET.

A termelés.

a) Gabona.

Láttuk az előbbi fejezetben, hogy a szorosan vett Magyarországban 26.680,133 hektárnyi összes termőterületből a szántóföld 11.584,002 hektárt foglal el; Fiume város és területénél az 1802 hektárból 383 hektárt; Horvát-Szlavonországban pedig a 4.027,348 hektárból a szántóföld 1.303,304 hektár, vagyis százalékokban kifejezve: Magyarországon a szántóföld 43.4; Fiume város és területén 21.2; Horvát-Szlavonországban 32.3%.

Most már azt kell szemügyre vennünk, hogy ezen területek minő terményekkel vannak bevetve.

Erre vonatkozólag az orsz. m. kir. statisztikai hivatal adataiból tisztán Magyarországra vonatkozólag a legutóbbi 10 év átlagát vesszük zsinórmértékül, a mely szerint be van vetve:

	hektár	az összes szántóföld %-ban
buzával	2.456,903	21.23
rozszsal	1.191,234	10.30
tönkölylyel	3,994	0.03
kétszeressel	229,117	1.98
árpával	967,968	8.37
zabbal	1.056,737	9.13
kölessel	46,695	0.40
tatárkával	19,072	0.16
magbükkönynyel	38,437	0.33
borsó, lencse, babbal	39,314	0.34
kukoriczával	1.831,424	15.83
burgonyával	405,889	3.51
repczével	88,574	0.77
dohánynyal	63,252	0.55
lenfonallal	9,211	0.08
kenderfonallal	64,017	0.55
czukorrépával	28,398	0.25
takarmányrépával	59,545	0.52

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	hektár	az összes szántóföld %-ban
luczerna, lóhere és baltaczimmal	170,084	1.47
bükkönykeverék és muharral volt bevetve	147,098	1.27
Ugarnak maradt	2.336,224	20.19
Elemi csapás által sujtatott	317,327	2.74
Összesen . . .	11.570,514	100.00

Nyomban megjegyezzük, hogy Magyarország legutóbbi hat évi átlaga szerint bevetett területéből, vagyis 9.368,633 hektárból a megkárosított területre esik évenként 528,879 hektár, azaz a bevetett területnek 5.65 százaléka.

Részletezve a megkárosított területet:

	hektár	%
árviz által volt sujtva. . .	262,666	49.60
aszály » » » . . .	55,800	10.55
fagy » » » . . .	77,993	14.75
jég » » » . . .	78,549	14.85
köd » » » . . .	7,325	1.39
rozsda » » » . . .	11,291	2.14
egerek » » » . . .	5,511	1.04
férgek » » » . . .	8,200	1.55
egyéb » » » . . .	21,544	4.07
Összesen . . .	528,879	100.00

Az itt közölt két kimutatás közül az elsőből az a tanulság, hogy termelésünk főssulya a búzára van fektetve, a mennyiben az összes szántóföld 21 százalékát búzavetés foglalja el. Ez a nagy mérvü buzatermelés majdnem kizárólag azon czélból történik, hogy minél többet eladhassunk a küldföldnek. Csakhogy mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy eddigi gabonakivitelünkben nem fölöslegünket adtuk el, hanem eladtunk mindent, a mit csak lehetett, saját népünk élelmezésének és fejlődésének rovására. A rövidlátók kint és bent azon hiedelemben ringatták magukat, hogy mi búzával Európa egyik legfőbb élelmezője vagyunk. Ezen tévhit még azon időből származik, midőn még csekély fogalmunk volt a világ termeléséről és forgalmáról. Mi magunk saját szerepünket tulbecsültük, de immár tisztában vagyunk az

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

iránt, hogy a fő hangadók nem mi vagyunk, s hogy más országok e téren is nagyobb szerepet képesek játszani, mint Magyarország.

Tartva magunkat a régi fölosztáshoz, hogy t. i. az államok az élelmezés szempontjából két osztályba sorozhatók, egyikbe olyanok, melyeknek rendes kivitelük van, a másikba azok, melyek gabona behozatalra szorulnak, azt találjuk, hogy Európában csak három állam-csoport sorozható az exportáló országok közé, u. m. Oroszország, Magyarország s az Aldunai országok. Ha pedig az importáló országokat tekintjük, s a klimatikus vagy talaj-viszonyoknál fogva keveset termelő Svéd-, Norvég- és Görögországot, valamint a gazdaságilag hanyatlóban levő Spanyolországot és részben Portugáliát és Olaszországot tekinteten kivül hagyjuk, azt látjuk, hogy a gabona-importra szorult országok egyszersmind minden tekintetben a legmiveltebb és leggazdagabb, mezőgazdaságilag is legelőhaladottabb államok, u. m. Anglia, Franczia-ország, a Németbirodalom, Svájcz, Belgium és Németalföld.

De a hozzánk oly közel álló Ausztriában is a leggazdagabb és legmüveltebb tartományok szintén importra vannak utalva. Ha már most ezt a csoportosulást jól szemügyre veszszük, s egyebet nem is tekintünk, már akkor is megtaláljuk azon irányt, a mely felé mezőgazdaságunkban törekednünk kell.

Mulhatatlanul szükséges ugyanis, hogy a földmüvelő ország pólyáiból kibontakozzunk. Meg kell barátkoznunk azon gondolattal, hogy kétes dicsőségü szerepünk, a melynél fogva magunkat Európa egyik főélelmezőjének, s par excellence gabona-exportáló államnak tartottuk, a közel jövőben meg fog szünni, s hogy oly keresetek meghonosításáról kell gondoskodnunk, melyek jobban fizetett munka által a kultur-állam igényeinek kielégítésére alkalmasabbak.

Nézzük csak a világ forgalmát. Mig eddig megtörténhetett az az eset, hogy egy országban jó termés volt, ellenben a szomszéd országban csaknem éhhalállal küzdöttek az emberek: most, a közlekedési eszközök óriási gyarapodása mellett, és az általános emberi miveltség minden téren való fejlődéséhez mérten, az egész czivilizált világban, az élelmezés mintegy szerves organizátiót nyert, s az emberiség az éhhaláltól és drágaságtól mintegy meg lett szabadítva.

Az óriási kereskedelem a kenyérterményekkel Európa keleti és északi részei, Észak-Amerika nyugati része, Egyptom, Kelet-India és Ausztrália, mint a termékeny területek közt egy felől, és a sürü népességü államok közt másfelől, oly állandó összeköttetést, oly erős kapcsolatot hozott létre, hogy az időjárási viszonyok, melyek egyes években helyenként uralkodnak, a silány termések, a melyek egyes országokat tönkretesznek, a világpiaczon nagyban és egészben alig érezhetők.

Még az olyan rosz termés is, mint az 1873. évi, mely a gazdasági élet egyéb megrázkódtatásával együtt Európa legnagyobb termelő országait, u. m. Oroszországot, Ausztria-Magyarországot, az Aldunai tartományokat, Németországot és Franczia-országot sujtotta, vagy az 1879. évi termés, a mely a legroszabbak közé tartozik, a minő Európában régóta volt, minden sulyosabb következmények nélkül mult el, mert a mutatkozó hiányt Észak-Amerikának egyidejü jó termése teljesen helyreütötte. A buza szállítás Illinois, Ohio, California és az észak-amerikai kontinens keleti területeiről, nem nehezebb és nem drágább, mint korábban a termelés a városok szomszédságában.

Az emberek tehát e tekintetben függetlenekké tették magukat a természettől. Ez a függetlenség leginkább abban nyilvánul, hogy egyes országok aratási eredménye nem lel kifejezést a gabona árakban.

Minél tovább fejlődünk, annál inkább mutatkozik a nemzetközi gabonakereskedelem nivelláló hatalma és kétségtelenebb, hogy a gabona árképződése befolyásolva van ugyan általánosságban a belföld aratási eredménye által, de a termés és az árak közti törvényszerü s mindig visszatérő arány sehol sem észlelhető. Monopol- és drágasági árak, a melyek egykoron a nép szegényebb osztályaira nézve valóságos rémképek voltak, ma már többé nem állhatnak be, mert ezeket a nemzetközi gabonakereskedelem mindenkorra szétoszlatta. E tétel igazolására is az 1879. évből veszünk példát. Mint említettük volt, ebben az évben a termés olyan rosz volt, hogy régibb időben okvetlen éhhalálra vezetett volna. A mai gabnakereskedelem fejlődött voltának azonban sikerült Amerikából és Oroszországból 80 millió hektoliter buzát a nyugat-európai piaczokra vinni, a minek eredménye az lett, hogy az árak mérsékeltek maradtak.

A gabona-kereskedelem óriási fejlődésének illustrálására szolgáljon a következő adat. Egy századdal előbb Turgot a földkerekségének nemzetközi gabna kereskedelmét 10—11 millió hektárra becsülte, most azonban évenként nem kevesebb, mint 260—270 millió hektoliter gabona és 14—15 millió métermázsa liszt kerül kivitelre, s majdnem ugyanannyi viszont behozatalra, az egész nemzetközi forgalmat tehát 550 millió hektoliter gabonára és 25 millió métermázsa lisztre lehet számítani.

Ilykép a gabnakereskedelem jelenleg 7—8 milliárd márka évi forgalmat eredményez, és az összes világ-kereskedelmi értékek egynyolczad részét teszi ki.

E forgalom megitélése érdekében vessünk egy futó pillantást annak megoszlására.

A gabnabehozó országok között első sorban áll Anglia, mely 1882-ben 61.1 millió angol mázsa búzát, 15.5 millió angol mázsa árpát, 13.6 millió angol mázsa zabot és 13.0 millió angol mázsa lisztet vitt be. Egy angol mázsa 45.36 kilogramm. Kivitele egészben véve jelentéktelen maradt.

Francziaország ugyancsak 1882-ben buzából 12.9 millió métermázsát vitt be, igen jelentéktelen kivitellel. Rozsból csak a kivitel volt lényegesebb 1.0 millió métermázsa. Árpából 1.4 millió métermázsa volt a behozatal és 0.9 millió métermázsa a kivitel. Zabból 3.1 millió métermázsa volt a behozatal aránylag jelentéktelen kivitellel. Lisztből 0.329 métermázsa a behozatal és 0.096 a kivitel.

A harmadik behozó állam Németország 6.8 millió métermázsa buza, 6.6 millió rozs, 3.7 millió árpa és 2.7 millió zab behozatallal és egészen jelentéktelen kivitellel. Nem ugy a lisztnél, hol 446,000 métermázsa behozatallal 926,000 métermázsa kivitel áll szemben. Mind e számok szintén 1882-re vonatkoznak.

A kisebb országok közül még fölemlítendő Belgium, mintegy 10 millió métermázsa összes gabna és liszt behozatallal és közel 5 millió métermázsa kivitellel. Ebből legnagyobb rész jut természetesen a buzára 6, illetőleg 2 millió métermázsával. Sveicz összes gabna- és liszt-behozatala 7 millió métermázsa körül ingadozik, alig számbavehető kivitellel. A főczikk itt is a buza 5.5 millió métermázsával a behozatalnál. Hollandiában végre mintegy

10 millió hektoliter gabna behozatallal, mintegy 6 millió hektoliter kivitel áll szemben, mig a lisztnél körülbelül 40 millió hektoliter behozatalnak 17—18 millió hektoliter kivitel felel meg.

Mindezen behozatalban, az egy liszttől eltekintve, Magyarország igen kis mérvben vesz részt, mint arról lejebb még jobban meggyőződünk. A gabnabehozatal oroszlánrésze Oroszországra s a tengerentuli országokra esik.

A kivivő országok közt első sorban áll Amerika $188^0/_1$ig folyton fokozódó mennyiségekkel. Ekkor volt ugyanis a kivitel buzában 150.5 millió, lisztben 8.3 millió bushel. $188^1/_2$-ben azonban a buza kivitel volt 95.2 millió, a liszté 6.2 millió bushel. Egy bushel 35.2 liter. A rozs-, árpa- és zabkivitel egészen jelentéktelen. A behozatal számba nem jön.

Oroszország kivitele hasonlókép folytonos emelkedést mutatott 1878—1879-ig, a mikor 88, illetőleg 83 millió hektoliterre emelkedett. 1880 és 1881-ben alig volt 50 millió hektoliter. 1882-ben ismét 72, a miből esik mintegy 26 millió a buzára, 12 a rozsra, mintegy 8 az árpára és 20 a zabra.

Az aldunai tartományok közt legfontosabb Románia, mintegy $4^1/_2$ millió métermázsa gabnakivitellel, a miből 2 millió esik a buzára és $2^1/_2$ millió az árpára. Szerbia kivitelét 5 millió hektoliterre becsülik. Behozatal itt ugy, mint Oroszországban jelentéktelen.

Különös fontosságot nyert az utóbbi időben még Keletindia és Ausztrália. Az előbbi a hetvenes évek elején még alig vitt ki egy millió angol mázsa buzát, $188^1/_2$-ben már fokozatosan fölemelkedett 19.8 millióra, de $188^2/_3$-ban ismét leszállt 14.1 millióra. Egyéb gabnanemek exportja nem játszik szerepet. Még fontosabb talán a másik tengerentuli ország, mely $188^0/_1$-ben 9.475 millió bushel buzát, 0.568 árpát és 1.833 millió bushel zabot exportált, majdnem egészen jelentéktelen import mellett és ugyanakkor 0.671 millió bushel liszt behozatal mellett 1.178 bushel lisztet is vitt ki

Magyarország szerepét a nemzetközi forgalomban a következő számok mutatják :

	Kivitel				Behozatal			
	1883.		1884.		1884.		1883	
	millió							
	mmban	frtban	mmban	frtban	mmban	frtban	mmban	frtban
Buza	5.197	52.662	4.154	34.942	0.849	7.675	0.774	6.576
Rozs	1.508	11.837	1.223	9.006	0.021	0.148	0.042	0.325
Árpa	1.878	16.717	2.470	18.898	0.218	1.437	0.131	1.065
Zab	0.965	6.810	0.942	6.487	0.049	0.249	0.086	0.587
Liszt	3.540	62.322	3.493	48.504	0.070	0.853	0.090	1.235

Buzakivitelünk majdnem csak $^1/_{10}$-része annak, a mit Amerika és $^1/_5$-része annak, a mit Oroszország exportál. Keletindia hasonlókép már jóval tulhalad bennünket, Ausztrália pedig erősen közeledik hozzánk. Jóval kedvezőbb az összehasonlítás rozsban és zabban, még inkább árpában és mindenek felett lisztben. Elég utmutatás, mely irányba kelljen munkásságunkat terelni. S hogy erről még jobban meggyőződhessünk, lássuk, hogyan oszlik meg behozatalunk és kivitelünk az egyes országok szerint.

A kedvezőbb 1883. évet véve alapul, azt látjuk, hogy 5.197,861 métermázsa buzából 4.048,344 mm. ment Ausztriába, 757,793 Németországba és 376.306 Svájczba. Az 1.508,051 mm. rozsból 1.374,451 Ausztriába, 133,160 Németországba. Az 1.878,061 mm. árpából 1.219,533 Ausztriába és 500,204 Németországba. A 965,380 mm. zabból 936,375 Ausztriába. A 3.540,051 mm. lisztből 1.917,678 Ausztriába, 710,588 Angliába, 275,388 Németországba, 193,916 Franczia-országba, 172,501 Svájczba, 134,248 Belgium-Hollandba, 25,330 Romániába, 22,780 Boszniába, 13,038 Szerbiába és a még fenmaradó mintegy 65,000 mm. leginkább Amerikába. — Behozatalunknál csak a buza és árpa szerepel nagyobb összeggel. A buza 849,203 mmázsájából 707,581 jött Romániából, 124,496 Szerbiából. Az árpa 218,191 mmázsájából majdnem mind (194,022) Romániából ered. A 70,550 mmázsa liszt viszont majdnem kizárólag (69,967 mm.) osztrák származásu.

Mindezt összevéve, tehát azt látjuk, hogy a kivitel dolgában gabnánkkal kevés kivétellel majdnem kizárólag Ausztriára vagyunk utalva, lisztünk ellenben az egész világ piaczain megfordul. A behozatalt illetőleg az aldunai tartományok szolgáltatják a gabnát és Ausztria a lisztet.

És most térjünk át az egyes gabnanemek termelésére egyenkint, nevezetesen először a *buzáéra*. E gabonanemből Magyaror-

ság termése az 1871—1880. tiz évi átlagban volt 21.425,343 hektoliter, hektáronkint átlag 9.32 hektoliter. 1881-ben 31.326,859, átlag 12.36 hektoliter; 1882-ben 46.430,618, átlag 18.93 hektoliter; 1883-ban 31.908,998, átlag 12.25 hektoliter; 1884-ben végre 37.782,728, átlag 13.73 hektoliter. Eltekintve a rendkivüli kedvező 1882. évtől, tehát nem csak általában, de viszonylag is emelkedés tapasztalható, a miből a mivelés fokozódó intensivitására következtethetünk.

Ausztriában az 1877—1881. öt évi átlagban termett 14.497,240 hektoliter; 1882-ben 17.231,435, hektáronkint 16.93 hektoliter; 1883-ban 13.346,700 hektoliter. Az 1882. év kedvező volta itt is érezhető. Még föltünőbb azonban, hogy Ausztria általában kevesebb, de viszonylag jóval nagyobb mennyiségben termeli a legfontosabb gabnanemet.

A mi a többi nevezetesebb országokat illeti, azoknál a buzatermelés a következő számokat mutatja:

	Buzatermés millió hektoliterben
Egyesült-Államok (1882)	177.3
Franczia-ország (1882)	122.2
Angol Kelet-India (1881)	108.0
Oroszország (1881)	93.4
Németbirodalom (1881)	32.8
Aldunai tartományok (1880)	31.2
Nagybritannia (1882)	30.4
Ausztrália (1880—1881)	10.8
Belgium (1881)	7.6

Gazdasági elmaradásunkat mi sem tanusítja jobban, mint ha termésünket viszonylag is összemérjük más fejlettebb országokéval. Láttuk, hogy átlagos termésünk a mult évtizedben alig volt 10 hektoliter hektáronkint s ha a kedvező 1882. évtől eltekintünk, most sem, 1880 óta sem igen haladja meg a 13 hektolitert, mig például Franczia-országban 20—22 az országos átlag, de egyesek, még pedig nagy számban 28—34-ig, sőt 38 hektolitert is aratnak ugyanily területről. Igaz, hogy jó években egyes megyékben az átlag nálunk is igen tetemes, igy például az 1882. évi termés eredményeként felsorolhatjuk a következő megyéket:

	hektoliter
Békés megyében egy hektáron termett	20.67
Hajdu » » » »	20.04

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	hektoliter
Komárom megyében egy hektáron termett	20.94
Sopron » » » »	20.48
Ung » » » »	20.78
Hont » » » »	21.43
Somogy » » » »	21.37
Veszprém » » » »	21.11
Bács-Bodrog » » » »	22.73
Baranya » » » »	22.08
Bars » » » »	22.00
Csongrád » » » »	22.87
Fejér » » » »	22.60
Moson » » » »	22.77
Esztergom » » » »	23.26
Nyitra » » » »	23.22
Borsod » » » »	25.40
Turócz » » » »	26.07
Tolna » » » »	27.98

az országos átlag pedig volt a mondott évben 18.93.

Bármily paradoxonnak látszassék is, ki kell mondanunk, hogy az ugynevezett földmivelő államok a legroszabb termelők. Mutatja ezt az a körülmény is, hogy Európa összes államai közül csak két, szintén exportáló állam áll megettünk a hektáronkénti termelésben, ezek pedig: Oroszország 7—8 hektoliterrel, az aldunai tartományok 8—9 hektoliterrel.

Az előadottakból immár kivonhatjuk a tanuságot, mindig különös tekintettel Franciaországra, a mely országnak se földje, se földnépének munka és értelmi képessége, nem különb a mienknél, sőt legtöbb tekintetben roszabb is. Klimája (több tengerparttal rendelkezvén), valamivel előnyösebb a mienknél, de ott is csak ugy küzdenek a vizek zabolátlanságával, néha a szárazsággal is, mint mi. Buzánkról pedig tudjuk, hogy ép a szárazabb években fejti ki egy némely vidékünkön azon kitünő tulajdonságokat: szint, aczéllosságot s finom liszttartalmat, a melyekkel mindeddig oly győzelmesen megállta a helyét.

A természeti adományok tehát meglehetős egyformasággal vannak elosztva a két ország között, s igy Franciaország mezőgazdasági előnyének, az emberi hatalom körén belől eső körülményekben kell rejlenie.

Már a föld elkészítésére is a legnagyobb gondot fordítják,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

mely a mély mivelésre való kellő eszközök megválasztásában és a szükséges trágya megfelelő mennyiségü megadásában nyilvánul. A gazdasági eszközök és gépek utáni erős kereslet azt is lehetővé tette, hogy Francziaország, mely kezdetben angol gyártmányokat importált, utóbb a maga szüksége szerint idomította át azokat, s oly tökélyt ért el a gyártásban, hogy az észak-amerikaiakat is leverte s az angolok tulsulyától megszabadult. Az okszerü gazdálkodás terjedéséről tesz tanulságot az is, hogy nem csak az istállótrágya használtatik fel minutiosus gondossággal, hanem a kereskedelmi trágyák is millió meg millió frank forgalmat képesek előidézni. Ezenkivül Francziaország a természettel is meg tud küzdeni, s az elemekben rejlő hatalmat saját javára képes fordítani. Áll ez első sorban vizeiről, melyektől nem minden áron és minél gyorsabban óhajt megmenekülni, hanem mig egy részt zabolátlanságukat megfékezi, másrészt szintén annyi áldozattal, mint leleményességgel termékenyítő erejöket is meghódítja. Szinte magától értetik, hogy a mindenképen jól elkészített földbe azután nem mindenféle, hanem csupán válogatott mag jut. Csak is igy lehetséges a magnemesítés okszerü és következetes müvelése. Ime magyarázata annak, miért haladt annyira a franczia mezőgazdaság. Csak egy tényezőt kell még kiemelnünk, s ez: a tőke. A földbe, gépbe, trágyába, magba és munkába fektetett tőke az, mi Francziaország mezőgazdaságát ily magas polczra emelte. E tőkét pedig munkával és takarékossággal szerezte meg magának és fordítja földmivelése fejlesztésére.

És teszi ezt támogatásával és fejlesztésével az iparnak, mely visszahatásában önkénytelenül fejlesztette és vitte a tökély oly magas fokára a mezőgazdaságot, milyenre az magától sohasem lett volna képes.

Eddigelé voltakép csak a buzáról beszéltünk, mert ez a főterményünk s Európa élelmezésében és kereskedelmi forgalmában is ezzel játszunk némi szerepet.

Buzáról szólva méltán vonatkozhattunk hazánk összes földmivelésére, hiszen tapasztaljuk, hogy az ennek termelésére irányzott majdnem kizárólagos törekvés rontja meg gazdasági viszonyainkat és a pusztába hangzó szóvá teszi az országos gazdasági egyesületünk szaklapjára immár majdnem félszázada kitüzött jelmondatot: »Hozzunk gazdaságunkba helyesebb arányokat.«

A mi a második fontos gabonanemet, a *rozsot* illeti, hazánkban az 1871—1880. tiz évi átlagban termett 11.504,999, hektáronkint átlag 9.24 hektoliter, 1881-ben 14.163,069, illetőleg 13.02 hektoliter; 1882-ben 17.785,907, illetőleg 16.34 hektoliter; 1883-ban 14.136,168, illetőleg 12.87 hektoliter; 1884-ben 15.137,165, illetőleg 13.70 hektoliter. Eltekintve tehát itt is az igen kedvező 1882. évtől, a mennyiség általában nem igen változott, de az átlagos termés valami keveset javult.

Ausztriában az 1875—1881-iki átlagban termett 26.314,554 hektoliter, 1882-ben 29.061,875, hektáronkint 15.20 hektoliter, 1883-ban 24.028.040 hektoliter. Ausztriában tehát a rozstermelés ismét az 1882. évhez képest szintén nem gyarapodott, sőt inkább némileg csökkent.

A többi nevezetesebb országok a rozstermelés tekintetében következőleg sorakoznak:

	Rozstermés millió hektoliterekben
Oroszország (1881)	222.3
Németbirodalom (1881)	74.9
Francziaország (1882)	29.5
Aldunai tartományok (1880)	9.5
Egyesült-Államok (1882)	7.0
Belgium (1881)	5.4
Németalföld (1880)	3.3
Nagybritannia (1882)	0.6

Rozsban mindig a legkedvezőbb 1882. évet véve alapul, 20 hektoliternél magasabb átlagtermést mutatnak a következő megyék:

		hektoliter
Fejér	hektáronkint	20.16
Nyitra	»	20.51
Bács	»	21.19
Bihar	»	21.33
Esztergom	»	22.18
Tolna	»	23.09
Liptó	»	23.46
Csongrád	»	24.11
Turócz	»	29.50

Megjegyzendő azonban, hogy itt is, mint a buzánál a legnagyobb összeget inkább a kisebb átlagot termelő megyékben találjuk.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Árpából, e nálunk annyira elhanyagolt gabnafajból, Magyarország termelt 1871—1880 átlagában 12.009,619, hektáronkint 12.67 hektolitert; 1881-ben 14.064,023, illetőleg 15.44 hektolitert; 1882-ben 20.285,806, illetőleg 20.90 hektolitert; 1883-ban 3.848,644, illetőleg 14.24 és végre 1884-ben 16.498,008, illetőleg 16.58 hektolitert. Az ingadozások daczára általában és viszonylag többet, de még mindig mindkét tekintetben keveset.

Ausztia árpatermelése volt az 1877—1881-iki átlagban 15.693,996 hektoliter; 1882-ben 17.231,435, hektáronkint, 16.91 hektoliter; 1883-ban 16.353,740 hektoliter. A mennyiséget tekintve tehát kürülbelül annyit, mint mi, de inkább kedvezőtlenebb körülmények közt.

A kiválóbb országok árpatermelése a következő képet mutatja:

	Árpatermés millió hektoliterekben
Oroszország (1881)	53.1
Németbirodalom (1881)	32.9
Nagybritannia (1882)	29.5
Francziaország (1882)	19.4
Aldunai tartományok (1880)	18.4
Egyesült-Államok (1882)	15.9
Németalföld (1880)	1.8
Belgium (1881)	1.4

Az egyes megyék közül 1882-ben a legnagyobb termelők voltak a következők:

	hektoliter összesen	hektáronkint
Nyitra	1.485,388	22.86
Torontál	1.108,842	25.76
Békés	941,392	27.89
Pozsony	884,207	19.11
Pest-Pilis-Solt-K.-Kun	827.599	14.78

a legnagyobb átlag termést adják pedig Turóczmegye 33, Csongrád 29 hektoliterrel

Az utolsó gabnanemben, a *zabban* Magyarország termelése az 1871—1880-iki átlagban tett 14.806,175, hektáronkint 13.90 hektolitert; 1881-ben 16.847,733, illetőleg 17.63 hektolitert; 1882-ben 23.786,593, illetőleg 23.82 hektolitert; 1883-ban 18.029,008, illetőleg 18.16 hektolitert; 1884-ben végre 20.117,870, illetőleg

20.23. Az 1882. évnek már többször említett kivételétvel tehát a zab általában ugy mint viszonylag a legkedvezőbb haladást mutatja.

Ausztriában ugyancsak zab termett az 1877—1881. öt évi átlagban 32.314,226 hektoliter; 1882-ben 32.272,424, illetőleg 18.34 hektoliter; 1883-ban 33.673,250 hektoliter. Tehát kivétel nélkül évről-évre több.

A jelentékenyebb egyéb országok zabtermelése a következő számokat mutatja:

	Zabtermelés millió hektoliterekben
Oroszország (1881)	214.0
Egyesült-Államok (1882)	169.0
Franczia ország (1882)	86.7
Németbirodalom (1881)	83.1
Nagybritannia (1882)	63.9
Belgium (1881)	7.6
Aldunai fejedelem. (1880)	6.9
Németalföld (1880)	4.8
Ausztrália (1880—81)	4.2

A *köles, tatárka, magbükköny* kisebb jelentőségü növények, s éppen ezért együtt szólunk róluk. A legkedvezőbb 1882-ben összes köles termelésünk 646,397 hektolitert tett ki, s főtermelők Bács-Bodrog, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun és Pozsony megyék voltak. Tatárka termelésünk kitett 217,581 hektolitert, s főtermelők voltak Vas, Torontál és Somogymegyék. Igen sok megye, p. o. Békés, Borsod, Kis-Küküllő, Komárom stb. egyátaljában nem is termelnek tatárkát. A három elősorolt gabnanemből a magbükköny a legfontosabb, s az 1882. évi termés nem kevesebb mint 700,906 hektolitert tett ki. Első sorban állanak itt Bihar, Veszprém, Baranya és Nyitra megyék. Ausztria termése a megfelelő növényekben ugyanez évben: 847,271, 1.095,986 és 345,683 hektoliter, tehát egészben jóval több.

A hüvelyes veteményeket: a *lencsét, borsót, babot* együtt tárgyaljuk, és itt is constatálnunk kell, hogy Ausztria tetemesen többet termel, mint mi, még ha azt tekintetbe veszszük is, hogy a mi kimutatásainkban nem fordul elő az a tetemes hüvelyes veteméný, a melyet a magyar földmivelő kukoricza- és burgonya-földeken mellékesen termel.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A m. kir. statisztikai hivatal ugyan megpróbálta, hogy a termelés ezen részére nézve is pontos adatokat szerezzen be, de azon meggyőződésre jutott, hogy a feladat alig oldható meg sikeresen. A községektől beérkezett kimutatások oly hiányosak voltak, és oly kevés biztos alapot nyujtottak, hogy még a területet sem lehetett fixirozni, a melyben a kérdéses hüvelyes vetemények állítólag termettek. Összehasonlítva most már hazánk és Ausztria termelését, az 1882. évi adatok a következő eredményt mutatják föl. Termett nálunk 484,135 hektoliter borsó, lencse és bab, mig Ausztriában 2.519,659 hektoliter, tehát öt annyinál is több mint minálunk.

b) Kapás növények.

A *kukoricza* három szempontból jön figyelembe: mint élelmezési czikk, mint takarmány és mint gyártási anyag. Ezen növény fontossága abban rejlik, hogy termelésének nagy mértékben kedveznek talajviszonyaink s hogy előállítása főleg szeszipar unk érdekében kivánatos.

Kukoriczatermelésünk 1871—1880. átlagában 21.456,216 1881-ben 28.866,241; 1882-ben 37.891,363, 1883-ban 30.739,645; 1884-ben: 31.835,873 Asztriában az 1877—1881. öt évi átlagban termett 5.600,667 hektoliter, 1882-ben 5.513,714, 1883-ban 7.114,740. Az utolsó év e roppant emelkedése daczára e téren nagyban megelőztük Ausztriát.

Hazánk egyes megyéinek kukoriczatermelése a legkedvezőbb 1882. évben következőleg sorakozik:

	hektoliter	
	összesen	hektoliterenkint
Torontál	4.109,148	22.10
Bács-Bodrog	4.010,658	24.57
Temes	1.971,132	19.67
Pest-Pilis-Solt-K.-Kun	1.962,263	20.70
Bihar	1.745,158	17.59
Krassó-Szörény	1.448,894	20.81
Arad	1.429,925	19.21
Békés	1.161,899	20.78
Baranya	1.102,495	28.58
Tolna	1.162,614	48.05

tehát az összes kukoriczatermelésnek több mint felét a fenti 10 megye állítja elő.

Kivitelünk az 1883. évben 1.532,601 métermázsa volt, 9.961,908 forint értékkel, levonva ebből az ugyanez évben behozott 470,203 métermázsa kukoriczát 3.056,324 forint értékben. Hasonló arányokat mutat az utolsó 1884. év 926,673 mm. kivitellel 5.873,999 frt értékben és 521,735 mm. behozatallal 3,293,774 frt értékben. Kivitelünk, egy igen kis rész kivételével, mely Németországnak veszi utját, Ausztriába. Behozatalunk egy csekély olasz eredetü áru mellett majdnem kizárólag Romániából származik.

A *répa* mindenütt bőven megterem hazánkban. Az utóbbi években tartott enquête tanácskozmányokban erős viszhangot keltett egy szakértőnek azon megjegyzése, hogy a magyar czukorrépa kevesebb czukortartalommal bir az osztrák czukorrépánál. Ezen felkapott tételnek meg is volt azon eredménye, hogy az adóviszonyok gyökeresen meg lettek bolygatva. Sajnos azonban, nem lett az az eredménye, hogy termelőinket okszerübb művelésre, gondos magválasztásra és magnemesítésre indította volna.

Ennek az eljárásnak pedig valódi sikere lehetett vala, és pedig azon irányban, hogy répánk czukortartalomban tetemesen növekedett volna. Hiszen a franczia czukorrépa sem bir átlag több mint 7—9 százalék czukortartalommal, de azért igen sok kitünő gazdának sikerült répája czukortartalmát a fent jelzett okszerü művelés által lassan-lassan 12—16, sőt 19 százalékra emelni, s a mellett még a hektáronkinti répasulyt is egyre fokozni.

Vessünk egy pillantást Európa czukorrépa termelésére, hogy ebbeli szerepünk kivilágoljék. De itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy az adatok e téren nagyon ingadozók és alig megbizhatók, mert a kormányok ez irányu fölvételei pusztán adózási czélokra történnek egy felől, más felől pedig a legtöbb államban csupán a földolgozott répamennyiség van közvetlenül megállapítva, a valóban nyert czukormennyiség pedig csak az átlagos czukortartalom után van kiszámítva.

A legmegbizhatóbb összeállítás e téren Herbertz Vilmosé, a kinek összeállítását emitt közöljük:

Répából nyert czukormennyiség mmázsákban

	1875/76	1876/77	1877/78
Németország	3.580,480	2.894,220	3.780,090
Osztrák-Magyarország	3.340,150	3.415,530	3.923,520
Francziaország	4.642,780	2.431,820	3.981,280
Orosz- és Lengyelország	2.450,000	2.500,000	2.200,000
Belgium	810,060	456,280	630,750
Holland	222,700	160,780	190,630
Dán és más államok	100,000	100,000	100,000
összesen	15.146,170	11.958,630	14.806,270

Répából nyert czukormennyiség mmázsákban.

	1878/79	1879/80	1880/81
Németország	4.261,550	4.094,150	5.550,000
Osztrák-Magyarország	4.326,900	4.599,700	5.500,000
Francziaország	4.326,360	2.779,120	3.300,000
Orosz- és Lengyelország	2.342,340	2.535,900	2.500,000
Belgium	712,670	580,170	686,260
Holland	232,120	203,360	250,000
Dán és más államok	100,000	100,000	100,000
összesen	16.301,940	14.892,400	17.886,260

Mint látjuk, Ausztria-Magyarország együtt tekintélyes állást foglal el a répaczukor termelés tekintetében, de annál sajnosabban kell constatálnunk, hogy a monarchia termeléséből az oroszlányrész Ausztriáé. Magyarország ugyan termel meglehetős mennyiségben czukorrépát, igy p. o. 1881-ben közel hat millió métermázsát, 1882-ben pedig hat millió 740 ezer métermázsán felül, de aránylag a nagy mennyiségből 1881—1882-ben kevés dolgoztatott fel czukornak.

Igy p. o. a pénzügyminiszterium hivatalos összeállítása szerint csupán kilencz gyár (Diószeg, Nagy-Czenk, Felsőbük, Nagy-Szombat, Csepregh, Petőháza, Nagy-Tapolcsány, Magyarfalu, Félszerfalva) volt olyan, mely 100,000 métermázsánál több fris répát dolgozott fel. Ellenben Ausztriában ugyanezen időben ilyen munkát 128 répaczukorgyár végzett.

A jelzett kilencz magyar gyár összevéve alig dolgozott fel egy millió 600 ezer métermázsa répát. Czukorgyáraink évről-évre mindinkább elfordulnak a belföldi anyagoktól. Ezen állítás igazolására szolgáljon a következő adat. Az 1869—1870. évi termelési

idényben még huszonhat czukorgyár volt olyan, a mely a czukrot belföldi anyagból termelte:

1870/71	termelési	idényben	már	csak	25
1871/72	»	»	»	»	26
1872/73	»	»	»	»	23
1873/74	»	»	»	»	20
1874/75	»	»	»	»	17
1875/76	»	»	»	»	18
1876/77	»	»	»	»	17
1877/78	»	»	»	»	17
1878/79	»	»	»	»	17
1879/80	»	»	»	»	17
1880/81	»	»	»	»	15
1881/82	»	»	»	»	14

Bevallás szerint meg lett adóztatva:

az 1869/70-ki	termelési	idényben	1.181,234	métmázsa	nyersrépa
» 1870/71	»	»	2.119,970	»	»
» 1871/72	»	»	1.594,902	»	»
» 1872/73	»	»	1.404,473	»	»
» 1873/74	»	»	984,002	»	»
» 1874/75	»	»	1.038,416	»	»
» 1875/76	»	»	814,885	»	»
» 1876/77	»	»	1.096,842	»	»
» 1877/78	»	»	1.507,313	»	»
» 1878/79	»	»	2.476,422	»	»
» 1879/80	»	»	1.887,731	»	»
» 1880/81	»	»	3.325,907	»	»
» 1881/82	»	»	2.057,294	»	»

Megemlékezünk még arról, hogy mely megyék azok, a melyek első helyen állanak a czukorrépa termelés tekintetében.

Ezek pedig az 1882. évben a következők:

	métermázsa	egy hektár átlaga
Sopron	2.327,217	258.02
Nyitra	1.742,031	210.93
Pozsony	673,458	145.83
Komárom	314,080	149.99

a legnagyobb átlagot adták Bács-Bodrog 433.96, Nógrád 378.40 és Jász-Nagy-Kun-Szolnok 348.84 métermázsát hektáronkint.

A czukorrépa után a *takarmányrépa* érdemel figyelmet,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

mely az egyre hiányzó takarmány nagy részét van hivatva pótolni. Tagadhatatlan ugyan, hogy a gazdag csapadékot igénylő takarmányrépa az alföldön csak ritkán hozza meg a várt eredményt. De viszont az is tagadhatatlan, hogy számos vidéke van hazánknak, melyen az pompásan megterem. Takarmányrépa hazánkban a kedvező 1882. évben 19.084,009, a rákövetkező évben 17.740,832 hektoliterrel termett, a mi a korábbi évekhez képest nagy haladás, minthogy az 1870—1880-diki évtizedben egyes kivételektől eltekintve a termés nem igen haladta meg az 5 millió hektolitert. Ausztriában az utolsó két évben 1882-ben 16.094,085 és 1883-ban 19.075,063 hektoliter termett. Hazánk egyes megyéiben a legkedvezőbb 1882. évben a több mint 19 millió métermázsa répából Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun termelt 2.023,678 métermázsát, átlag 343.75. — Jász-Nagy-Kun-Szolnok 1.354,814, átlag 404.78. — Pozsony 1.036,182, átlag 207.07. — Somogy 1.027,548, átlag 304.73. — Legjobban fizetett a takarmányrépa Békésben 620.40 métermázsa átlaggal és Csanádban 416.51 métermázsával.

A *burgonya* a gazdasági növények azon osztályából való, mely az emberi táplálkozás, szeszégetés és marhahizlalás tekintetében egyaránt fontos. A burgonya mivelésében pedig sem terjedelmileg, sem a hektáronkinti termelést tekintve, nem állunk nagyon hátul a külföld mögött. Különben sem valami mély ismereteket igénylő termelése annyira meghonosodott, hogy bátran beszélhetünk hazai válfajokról, sőt a további tenyésztésben és megválasztásban czélszerűbbnek is látszik megmaradni ezen már constansnak tekinthető kitünő fajoknál, mint hiu kisérleteket tenni különféle külföldi fajjal.

Közlünk alább egy kimutatást Neumann-Spallart után, a melyből kitünik, hogy az utóbbi években jobb és roszabb éveket együtt véve átlag mennyi termeltetett burgonyából.

	méter-tonna	millió hektoliter
Németbirodalom	23.528,000	272.00
Francziaország	11.295,948	130.59
Oroszország	11.000,000	127.00
Ausztria	7.551,000	87.13

	méter-tonna	millió hektoliter
É. A. Egyesült-Államok	4.687,000	54.18
Irland	3.794,700	43.87
Nagybrittánia	2.633,000	30.44
Belgium	2.279,600	26.35
Svéd	1.606,000	18.57
Németalföld	1.537,927	17.71
Magyarország	1.139,809	13.18
Olaszország	704,988	8.14
Norvég	630,412	7.29
Dánia	435,779	5.10
Ausztráliai coloniák	292,967	3.39
Portugalia	259,500	3.00
Spanyolország	193,726	2.24
összesen	73.570,356	850.18

Visszatérve hazai viszonyainkra, és összehasonlítva a mi termésünket Ausztriáéval, azt találjuk, hogy az arány lényegesen javult, míg ugyanis 1871-ben Ausztria több mint öt annyit produkált mint Magyarország, addig 1881-ben nem sokkal termelt három annyinál. Ez évben ugyanis a burgonyatermelés Magyarországban kitett 30.394,921 hektolitert, Ausztriában pedig 99.554,820 hektolitert. A következő 1882. és 1883. évben pedig termett Magyarországon 42.713,460 és 43.284,966 hektoliter, míg Ausztriában 85.883,350 és 102.018,410 hektoliter. Hazánk egyes megyéi közt a rendesen alapul vett 1882. esztendőben a legnagyobb termeléssel dicsekedhettek:

	hektoliter	egy hektár átlaga
Szepes	2.961,094	120.04
Trencsén	2.760,641	107.19
Pest-Pilis-Solt-K.-Kun	2.579,788	91.69
Szabolcs	2.165,270	114.18

A legnagyobb átlagot adták Temes 210.66 hektolitert, Baranya 182.65, Nógrád 168.17 és Veszprém 162.96 hektolitert hektáronként.

Megjegyezzük, hogy a burgonya, a mint ez a fent elősoroltakból is kitünik, a felföldi hegyes vidékeken, homokos és kövecses sovány földben fordul elő a legnagyobb mértékben és 3700 lábig a tenger szine felett még megterem.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

c) Kereskedelmi növények.

Gazdáink közül a józanabbak és értelmesebbek is azt vetik ellen, ha előttük a kereskedelmi növények fontosságát és jövedelmezőségét hangsulyozzák, hogy ezen növények termelése nem nekünk való. Nem pedig azért szerintök. mert talajviszonyaink, időjárásunk s népünk fejletlensége miatt e növényeket sikerrel termeszteni képesek nem vagyunk. Nem lehet tagadni, hogy az ellenvetésekben van sok igaz, de azt is kell mondanunk, hogy jó részt rajtunk mulik, hogy e kiváló jelentőségü növények közül egyiket vagy másikat nem birjuk kellőleg meghonosítani. Szorgalommal és kitartással ugyanis rizst, kendert és lent stb. egyes vidékeken nagy eredménynyel állithatnánk elő.

Áttérve az egyes kereskedelmi növényekre, ezek közül a *rizsről* kiemeljük, hogy ennek termelése nem érdemli meg azt a mostoha sorsot, melyben nálunk részesül. Egyes kisérletek ugyanis megmutatták, hogy az nálunk is jól jövedelmező terménynyé fejlődhetnék, és ha tova hamarább urai leszünk rakoncátlan vizeinknek s valahára földjeink öntözésére is fordíthatunk figyelmet, e növénynek sem szabad a neki megfelelő talajon a miveléstől elmaradni.

A rizstermelés hajdan Magyarország több vidékén, különösen a Duna mentén eléggé elterjedt volt, s még e század elején is Temes és Torontálmegye nehány kincstári birtokán jelentékenyebb mérvben szerepelt.

A mult században összes rizstermelésünk 18 ezer mázsára becsültetett, mig jelenleg alig akadnak ennyire is.

Temesmegye verseczi járásában az 1871-ik évben beküldött adatok közt 600 mérő rizs említtetik. A behozatal pedig elég jelentékeny, igy 1868-ban 56, 1869-ben 76, 1870-ben 78 ezer és az 1883. és 1884. évi áruforgalmi statisztika szerint már 175—295 ezer métermázsára emelkedik, 2.824,000—5.740,000 frt értékkel.

A rizstermelés tekintetében Ausztria is csekély eredményt tud felmutatni, az utólsó években 8—9000 métermázsát.

Mint Bodola Lajos főmérnöknek a »Közgazdasági Értesitő« 1883. évi folyamában közzétett hivatalos jelentéséből kitü-

nik, az állam több évi előkészület után Bács-Bodrogmegyében Pékla pusztán egy rizstermelő mintatelepet rendezett be, a melyen a rizstermelés 1880-ban kezdetett meg. A nevezett főmérnök constatálja, hogy három éven át ugyanazon talajban, minden trágya nélkül a termény hozama mindig ugyanaz maradt, pedig a termelésre épen nem jártak kedvező évek, s a talaj sem volt még kellőleg előkészítve. 1880-ban a bevetett 4 holdon 172 hektoliter, 1881-ben 40 holdon 1350 és 1882-ben 89 holdon 3250 hektoliter termett. Ezen utóbbi termésből a vetőmagnak föntartott 65 mázsán fölül 1583.46 métermázsa rizs a budapesti Vörner czégnek 9 frt 88 krajczárjával 15,644 frt 58 krért adatott el.

A három évi termelés eredményeként azt lehet mondani, hogy a rizstermelés nagyobb költséggel és több munkával jár ugyan, mint a buza, de aránylag több hasznot is hoz, s több embernek nyujt hasznos foglalkozást és kereseti módot. Ezen utóbbi körülményre elég legyen ez az egy adat, hogy a péklai rizstelep 89 hold után 60 napszámosnak adott foglalkozást és tisztességes ellátást.

A *len és kender*, mintha csak nekünk lenne alkotva, oly szépen megterem egyes vidékeken, s mégis mindekkoráig angol lenmagolajat szállítunk Magyarországba és Morvaországból szőtt vásznat hozunk be.

A termelés volt az 1882. évben egész Magyarországon 77,913 hektoliter lenmag 7.31 hektoliternyi átlaggal és 44,022 métermázsa lenfonal 4.13 métermázsa átlaggal. A legerősebb termelők Csongrád 4347 hektoliter maggal és 3646 métermázsa fonallal, — Szepes 9417 hektoliter maggal és 1488 métermázsa fonallal, — Vas 8122 hektoliter maggal és 3833 métermázsa fonallal. Kender termett ugyanezen évben összesen mag 783.522 hektoliter 12.04 átlaggal és 444,964 métermázsa fonal 6.81 átlaggal egy hektáron. Első helyen áll Bács-Bodrog 164,351 hektoliter maggal és 85,037 métermázsa fonallal, itt az átlag is igen figyelembe veendő, a mennyiben a magnál 23.33, a fonalnál 12.07. Második helyen áll Bihar 34,415 hektoliter maggal és 11,545 métermázsa fonallal; itt azonban az átlag már sokkal alacsonyabb.

Sajnos, hogy ezen két rostos növény mivelése, melyeknek termelésére éghajlatunk és talajunk egyaránt kedvező, se nem

eléggé terjedt, se nem foly eléggé okszerüen. Az 1878-ban Párisban tartott egyetemes kiállításon irigységgel néztük az olasz és szégyenérzettel az orosz kendert.

Az olasz kender természetileg jobb minőségü, és azért oly veszélyes concurrens ránk nézve, de az oroszról ezt senki se állíthatja, mert ez csupán csak gondosabb kikészítésével és rendszeresebb osztályozásával verte meg a magyar kendert. Kormányunk évek óta kiváló gondot fordít e két termény fejlesztésére, és mégis inkább hanyatlás, vagy legalább is stagnatio észlelhető e téren, sem mint haladás. Hiába hozat a kormány és osztat szét rigai lenmagot, termelése csak lassan terjed; hiába iparkodik a kender készítés körül külföldön divó rendszereket meghonosítani, s az összes kezelés egyik legfontosabb ágára mintaáztatókat létesíteni, törekvései hajótörést szenvednek népünk indolentiáján. Van egyébiránt a kenderünk minőségében gyakran tapasztalható hiánynak némi természetes oka is, melyet a szedés, áztatás, szárítás és törés nem helyes időben történő foganatosítására és népünk gyér számára lehet visszavezetni.

Igaz továbbá, hogy a kender aratása összeesik a gabonaaratás után bekövetkező mindenféle más munkával, s mindenki az egyedül üdvözítő gabona betakarításával, cséplésével stb. lévén elfoglalva, csekélyebb gondot fordít az általa hitványabbnak tartott növény elbánására. Ugy de ép ilyenben nyilvánul ujra gazdasági mivelésünk nagy aránytalansága, sőt egészen a mentség sem áll. Mert hazánknak van akárhány vidéke, mely a kender- és lentermelésnek megfelel, s a melyen a népesség elég sürü arra, hogy az ily mellékes munkára is akadjon munkás kéz. Legnagyobb részt csakis gondatlanságnak tudható be, hogy a tépés későn történik, az áztatás sáros vizben, a szárítás rosz időben, vagy éppen tüznél folyik, mi a rostoknak rugékonyságát rontja, az árunak szép szinét elveszi, s az árt felényire lenyomja, s mit ujra csak a gazda kénytelen megsinyleni. A nép csekély gondozásához nem kis mértékben járultak lelkiismeretlen üzérek mesterfogásai, mindannyian oda működve, hogy nagybecsü termelésünk elveszítse külföldön azon tért, melyet néhány lelkiismeretes és buzgó úttörő törekvéseinek ott elfoglalni már is sikerült volt.

Megemlítjük, hogy Ausztria sem játszik valami nagy szerepet e téren, a mennyiben az 1882. évi adatok szerint 171,176

hektoliter lenmagot, 374,343 métermáza lenfonalat és pedig hektáronként 4.26 métermázsát, továbbá 179,531 métermázsa kenderfonalat állított elő, hektáronként szintén 4.76 métermázsát.

A *repcze* termelés 1882-ben aránylag mostoha volt. Mig ugyanis 1881-ben 1.660,999 hektolitert, 1882-ben csak 1.002,867 hektolitert tett. Ebből a növényből többet termeltünk mint Ausztria, mely 1882-ben 909,130 hektolitert állított elő. Legtöbb repczét termeltek 1882-ben

	hektoliter összesen	átlag
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	231,397	10.88 %
Torontál	205,125	7.56 »
Csongrád	107,674	12.55 »
Bihar	102,263	12.00 »

a legnagyobb átlagot adták hektáronkint Torda-Aranyos 24.50, Sopron 21.40, Maros-Torda 20.33.

Kivitelünk a termelési viszonyokhoz képest igen változó. 1883-ban 350,440 métermázsa, de már 1884-ben alig 270,000 métermázsa 5.431,829 frt, illetőleg 3.194,113 frt értekben. Behozatal majdnem semmi.

Kereskedelmi növényeink közül mindenesetre egyik legfontosabb terményünk a *dohány*, de ezzel sem igen boldogulunk a külföldön. Igaz, hogy a termelés ezen ágában állami monopoliummal állunk szemben, mely a magántevékenységet megbénítani látszik. Pénzügyi kormányunk ujabb időben egyébiránt arra törekszik, hogy a termesztés előnyeiben minél többen részesüljenek, igy lett megengedve a kivitel számára a termesztés, a melynek érdekében a külföldre való dohánykivitel nehány szabadalmazott kereskedőre bizatott.

Ezen utóbbi körülménynek azonban az a hátránya van, hogy az az egy pár nagykereskedő ugyszólva fiók monopoliumot űz, és kicsinyelve a neki bemutatott terményeket vagy aránytalanul alacsony árt ad, vagy egyszerüen kijelenti, hogy a felmutatott dohány nem válik be. Innen van, hogy igen sok termelő, ki eddig kivitelre termesztett, ismét visszatért az államhoz.

A monopoliumnak talán legveszedelmesebb hatása abban nyilvánul, hogy a dohányanyag évről évre elsilányul.

Ismerjük azon jellemző vonást, mely egész mezőgazdasá-

gunkon észlelhető, hogy t. i. inkább többet termesztünk nagyobb területen, mint több munkával kisebb területen értékesebbet. Az extensiv gazdálkodásnak jellemző vonása ez. Épp erről kell eltérelni népünket, s az államhatalom egyik gazdasági ágra sem gyakorolhat oly közvetlen befolyást, mint éppen a dohányra, melynek végső és főintézését kezeiben tartja.

És ez irányban törekszik is ujabban a kincstár. Vannak ugyanis a dohánybeváltási árakban osztályzatok, az anyag minőségére való tekintettel, ha bár ezek eddigelé csak ugyan egy faj épebb vagy silányabb leveleinek értékére szólottak. Ujabban fajbeli minőségre is vannak tekintettel, s igy a beváltás nemesebb áru előállítására is ösztönöz. Régi jó dohányfajaink azonban ugyszólván kivesztek. A hajdani hires debrői, csetneki, verpeléti stb. ma közönséges virginia levéllé változott, mely legsulyosabb levén, legjobban fizet még akkor is, ha leveleinek legnagyobb része, gondtalan szárítás, rosz simitás és fölületes válogatás, végre hitvány bállozás folytán nem is első osztályu s még kevésbbé szivartakaró.

Dohányunk vevői a következő államok: Ausztria, Franczia- és Olaszország. Ezen két utóbb említett állam dohánykezelősége az utolsó évi termelésből mintaleveleket választ ki, s ezeknek megfelelő árut követel a következő évben is. Hogy aztán a magyar kezelőség honnan szerzi be ezt a minőséget, akkor is, ha rossz termés volt, azzal a külföld nem törődik, mert amugy is csak közönséges dohányt vesz tőlünk, s a finomabbat Amerikából szállítja. Az amerikai dohány fölényét természetesen el kell ismernünk. Hiszen ott van a dohány hazája, az éghajlat is megfelelő, miveléséhez is legjobban értenek. Ezt a fölényt tehát türnünk kell. De hogy az oláh és pfalzi dohány is megverje a mienket, az már mégis elszomorító körülmény.

Dohánytermelésünk 1880-ig 500,000 métermázsát nem igen haladott meg. Ez évben 764,167 métermázsára emelkedett, de azóta ismét hanyatlott, és 1883-ban alig ment többre 550,000 métermázsánál. Ausztria termése igen szerény korlátok közt mozog. 1882-ben nem volt több 24,795 métermázsánál.

A világtermelésre vonatkozólag kiemeljük első sorban azt, hogy az Európán kivüli államok Perzsiát kivéve, a melyre adatot találni alig lehetséges, évenként 490 millió kilogramm nyersdohányt termelnek, a melyből 157 millió kilogramm kivitelre készül.

A legerősebb termelők az angol Kelet-India 164 millió, az északamerikai egyesült államok 100 és Japán 40 millió kilogrammal.

Az európai országokban a termelés a következő:

	év	kilogramm nyersdohány
Oroszország	1878	71.958,000
Németbirodalom	1879/80	28.409,000
Francziaország	1880	13.339,000
Olaszország	1877	5.073,370
Németalföld	1878	3.132,880
Románia	1876	2.072,160
Finnország	átlag	200,000
Svéczia	1877	144,700
Dánia	átlag	126,000

A mi hazánkban az egyes megyéket illeti, 1882-ben a legerősebb termelők a következők:

	métermázsa	egy hektár átlaga
Szabolcs megye	114,532	11.69
Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye	78,306	11.73
Pest-Pilis-Solt-K.-Kun »	67,672	10.98
Torontál »	60,870	9.60
Heves »	58,033	12.87

a legnagyobb átlagot adták hektáronként: Komárom 19.93, Sopron 17.31, Zala 16.11 és Somogy 16.03 métermázsával.

A *komló* a naponként gyarapodó sörfogyasztás mellett megbecsülhetetlen termény volna, ha nagyobb arányokban termesztetnék és okszerüen müveltetnék.

A kérdés régóta foglalkoztatja legjelesebb szakférfiainkat, ugy hogy az országos magyar gazdasági egyesület már 1869-ben a következő pályakérdést tűzte ki megfejtés végett:

»Világosíttassék fel, mi oka annak, hogy a komlótermelés hazánkban, daczára a sörgyártás és fogyasztás nagymérvü emelkedésének, pangó állapotából kiemelkedni nem bir, daczára, hogy a komlónövény sikeres termelésére hazánk több vidéke alkalmasnak lenni látszik, mely körülmény azon sajnos eredményt idézi elő, hogy a komlóért nagymennyiségü pénz szivárog külföldre.

Deríttessék fel: lehetséges-e a magyar földön oly minőségü komlót termelni, mely a külföldinek behozatalát csökkentené.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Mutattassék ki számokkal a sörgyártás évi komlószükséglete, a hazában termelt és külföldről behozott mennyiség sulyban és pénzértékben.

Végre adassék elő röviden a komlótermelés legjobb módja, s leiratván a komlóföld s égalji igényei, jelöltessenek meg a pontok, hol annak termelése haszonnal üzhető volna.«

Az ezen kérdésre beérkezett pályamunkák közül, két munka vonta magára a biráló bizottság figyelmét, az egyiket, mely a magyar kir. földmivelési miniszterium által adományozott díjat is elnyerte, papi Balogh Péter irta. A második helyen dicsérőleg kiemelt pályamű irója Kégly Sándor. A mi a statisztikai adatokat illeti, ezekre nézve a két szerző sok tekintetben eltérő adatokat szolgáltat, de mindketten megegyeznek abban, hogy más, a komlótermelésre nézve kedvezőtlenebb éghajlattal és talajjal biró országok okszerü művelés mellett a komlótermelésben is nagy eredményt birtak felmutatni, s hogy Magyarországnak igen sok oly vidéke van, a melyen a komlót sikerrel lehetne tenyészteni. Igy p. o. Balogh Péter kiemeli, hogy Magyarországon a Duna-mellékén Pozsony és Nyitramegyék alsó részein, Nógrád, Bars, Hont és Esztergom szabadabb vidékein, Pestmegyében: Nagy-Kőrös és Kecskemét tájékán, Bácsmegye felső részén, — Dunántul Baranya, Fejér, Moson, Somogy és Tolnamegyékben csaknem mindenütt, Győr, Veszprém és Zala egyes részein, Tiszáninnen Abauj, Borsod, Gömör és Hevesmegyékben sok helyütt, Tiszántul Ugocsa, Békés, Csongrád és Csanádmegyékben, Temesben a Maros-mellékén, Torontálban Nagy szt.-Miklós, Bánát-Komlós s Nagy-Kikinda környékén, Szatmárban a Szamoshátnak belsőbb részein, Erdélyben a Szamos, Aranyos és Maros mentén meglepő sikerrel lehetne a komlótermelést üzni.

A komlótermelés eddigi pangásán ak okait a következőkbe foglalhatjuk össze:

a) Gazdáink a komló mivelését és kezelését nem értik, annak valódi becsét és a sörgy ártásnál fontos rendeltetését nem ismerik.

b) A komló azon növ ények egyike, a mely tetemes munkaerőt igényel, már pedig tudjuk, hogy hazánk legtöbb vidéke hijjával van a munkás kezeknek.

c) Sok oly vidéken, a hol a szőlőtermelést csak erőltetik, s

igen rosz szőlőt és bort termelnek, sokkal több haszonnal járna a szőlő helyett komlót ültetni.

d) Egy komlótelep felszerelése aránylag nagyobb tőke befektetést igényel, a minek tudjuk, hogy sok gazdánk hijjával van.

Mi a sörgyártáshoz szükséges komlómennyiséget, a mely meghaladja évenkint a hatezer métermázsát, a Lajtántuli tartományokból szerezzük be, a hol, hogy csak egy példát említsünk, az osztrák statisztikai hivatal kimutatása szerint az utolsó években 40—50,000 métermázsa komló termett. Ebből az oroszlánrész Csehországra esik, mely egymaga 39 ezer métermázsát termelt. és komlója Saaz es Leitmeritz kerületekben minőségileg is európai hirü. A mi komlótermelésünk évenként jelentéktelen. Kégly 5—600 mázsára, Balogh Péter 800 mázsára teszi, a melyből Balogh egy vámmázsát átlag 74 frt értékben vesz föl.

Ujabban a magyar kormány mindent elkövet, hogy gazdáinkkal a növény termelését megkedveltesse. Némileg nagyobb mérvben azonban ugy látszik csak Albrecht főherczeg bélyei uradalmában mivelik, mintegy 80 holdon, továbbá Segesvár vidékén 50 birtokos mintegy 120 holdon.

d) Takarmány termelés.

Az állattenyésztésre szükséges takarmányfélék közül a kereskedelmi növényekről szóló fejezetben már megemlékeztünk a takarmányrépáról, e tekintetben tehát elég utalni azon fejezetre. Itt külön kell említenünk a luczernát, lóherét, baltaczint, bükkönykeveréket, mohart, rét- és gyepszénát, s végül a szalmát.

Bármily pessimistikusan fogja is fel valaki takarmánytermelésünk és ezzel kapcsolatosan baromtenyésztésünk állapotát, azt mégsem tagadhatjuk, hogy a mesterséges takarmány termelése Magyarországon évről-évre növekedik. Igy p. o. luczernát, lóherét, baltaczint együttvéve azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi 1873—1882. tiz éven át ezen takarmányfélék rendkivül gyarapodtak (1873-ban volt 2.696,940 métermázsa, 1882-ben 6.464,861 métermázsa), bükkönykeverék és mohar pedig szintén (1873-ban 2.845,478 métermázsa, 1882-ben 4.673,819 métermázsa) nagyban növekedett. A luczernára nézve kitünnek Békésmegye 408,404 métermázsával 49.25 hektáronkinti átlaggal, Pest-

Pilis-Solt-Kis-Kun 337,701 mmázsa 50.49, Jász-Nagy-Kun-Szolnok 292,600 mm. 34.76 mm. átlaggal. A legnagyobb átlagot adták hektáronkint Brassó 109.45; Borsod 81.04; Szeben 79.49 és Árva 76.17 métermázsát. A bükkönyre nézve első helyen áll Bács-Bodrog 323,330 métermázsa 28.38 átlaggal, Pest-Pilis-Solt-K.-Kun 247,124 métermázsa 32.27, Somogy 228,560 métermázsa 21.04 átlaggal. A legnagyobb átlagot adták Brassó 85.27; Bars 56.90 és Ugocsa 52.14 métermázsát hektáronkint.

A *rét* és *gyepszénát* illetőleg szintén haladást kell constatálnunk. Mig ugyanis 1873-ban 34.001,656 métermázsa termeltetett, addig 1882-ben 55.627,419 mmázsa volt az eredmény. Annál kedvezőbbnek mondható ez az emelkedés, mert a mivelés alá került terület, az 1873. év és az 1882. évet összehasonlítva, nem emelkedett olyan arányban, mint a mily arányban a termelés emelkedett. Sőt 1878 óta a mivelés alá került terület fokozatosan kevesbedett, s csak éppen az utolsó 1882. évben mutatkozik e tekintetben is igen csekély emelkedés. Összevetve most már ezt a két körülményt, a rét- és gyepszéna termelésében mutatkozó gyarapodást a rendes időjáráson kivül az okszerübb kezelésben is kereshetjük.

Sorra nézve a megyéket, azt tapasztaljuk, hogy (1882.) a legnagyobb szénatermelés Máramarosmegyében volt 2.760,465 métermázsával 21.86 mmázsa hektáronkinti átlaggal, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegyében 2.669,367 métermázsával 20.76 átlaggal, Kolos 2.662,384 mm. 33.10 átlaggal. A legnagyobb átlagot adták Kis-Küküllő 34.76; Brassó 34.12 és Kolos 33.10 mmázsát hektáronként, tehát az erdélyi megyék.

A szalmára nézve sem 1873-ról, sem 1880—1881. és 1882. évekről hivatalos adataink nincsenek, mert az orsz. statisztikai hivatal azon meggyőződésre jutott, hogy az adatszerzés eddigi módja nem volt egészen helyes, s hogy az eddigi uton beszerzett adatok teljességéhez és hitelességéhez sok szó férhet. Hogy ezután jövőre mily uton-módon szereztessenek be az adatok, erre nézve még végmegállapodásra nem jutottak az illetékes közegek.

Összehasonlítva Magyarország takarmánytermelését Ausztriáéval, azt lehet mondanunk, hogy az arány a Lajtán tul is ugyanaz, a mi mínálunk, a kertek és rétek ugyanis együttvéve az összes területnek 12.19%-kát, a legelőké pedig az alpokkal együtt ugyanannak 14.37%-kát képezik.

A takarmány növények termesztése, az urbéri rendezés, s még inkább a tagosítás és legelő elkülönzés keresztülvitelével haladt előre.

Igy p. o. Magyarországon 1853-ban csak 68,991 katasztrális holdon, 1870-ben már 376 ezer holdon lett mesterséges takarmány termesztve.

Mindezen haladás mellett azonban a nyugoti mivelt államok sokkal nagyobb mérvben üzik a mesterséges takarmánytermesztést.

A »Hazánk és Népe« czimü munkában kataszteri adatok alapján az van kimutatva, hogy a magyar birodalomban rét és kert együttvéve 7 millió 400 ezer holdat foglalnak el. Ugyancsak a kataszteri, de a legujabbi adatok alapján kitüntetjük, hogy a kert és rét Magyarországban és Horvátországban 6.706,979 hold, vagyis 3.859,197 hektár. Tehát csökkenés mutatkozik. A legelőnél szintén nagy a fogyatkozás, a mennyiben a régibb adatok szerint 1853-ban 8 millió 470 ezer hold legelő van felszámítva, mig most csak 7.496,550 hold, vagyis 4.313,514 hektár; tehát közel egy millió hold a fogyatkozás. Ennek oka az, hogy a legelőföld a sokkal jövedelmezőbb gabonatermelés kedveért évenként nagyobb mérvben került eke alá.

e) Szőlőmüvelés és bortermelés.

A bortermelésben rejlő földmivelési és ipari elemet — mint egyik jelesebb nemzetgazdasági irónk megjegyzi — talán egy nyelv sem fejezi ki oly szabatosan, mint a magyar: szőlőszetet, borászatot külön szóval jelölvén. De viszont talán egy nagyobb bortermelő nemzet se vegyíti annyira a kétnemü foglalkozást, minden kisbirtokos és kapás, nemcsak maga ültetvén, nyesvén, kapálván és szüretelvén szőlőjét, hanem borát is maga szürvén, fejtvén, kotyvasztván. Hogy ily módon azután megállapodott, kifejlődött borkereskedésről szó alig lehet, hogy tömeges kivitelről egyelőre még nem szabad álmodoznunk, az a dolog természetében fekszik, bár a javulás évről évre nagyobb mérveket ölt s mindszebb jövővel biztat.

A hetvenes évek elejeig statisztikusaink csak hozzávetőleges számításokat tettek, nem annyira a szőlőmüvelés alá került terü-

letről, mint inkább a termett bormennyiségről, és tegyük hozzá mindjárt, hogy a 22 millió akóban fölvett évi átlag termelést fölötte magasan becsülték, mert az a valóságos eredménynek egy-átaljában nem felelt meg.

A Hágában 1869-ben tartott VII. és Szent-Pétervárt 1872-ben tartott VIII. nemzetközi statisztikai congressus adott lökést azon mozgalomnak, a mely a szőlőszeti és borászati statisztika helyes alapokra való fektetését tűzte ki célul.

A m. kir. statisztikai hivatal annyival inkább hódolt e mozgalomnak, mert a hágai congressus fölosztván tagjai közt a szerepeket, a nemzetközi szőlőszeti statisztika elkészítése Magyarországnak, illetőleg országos statisztikai hivatalának jutott.

Csak hogy az oly melegen és buzgón fölkarolt nemzetközi munka számos nehézségbe ütközött, s a szentpétervári congressusnak a helyett, hogy a már elkészült munkákat elfogadhatta volna, a fölmerült akadályok és nehézségek elsimításához kellett hozzá fogni. Mindezen nehézségek daczára azonban a magyar országos statisztikai hivatal minden lehetőt megtett arra nézve, hogy a szőlőszeti statisztika helyes alapokra legyen fektetve.

Kereste ugyanis a szőlőművelés alá került területet, de nem kérdezte, legalább egyelőre nem, hogy mennyi terem átlag egy-egy holdon, hanem az összes területen tényleg termett bormennyiséget tudakolta községről községre. 1880. óta pedig a terméssel együtt a szőlőterület nagysága is bekivántatik, hogy az évenkénti változások nyilvántarthatók legyenek.

Általánosan ismert tény, hogy hazánk áldott bortermő ország. Ennek ismerjük nem csak mi, hanem ilyennek hirében áll egész Európában.

A mint említettük a hatvanas években Magyarország átlagos évi bortermelését 22 millió akóra (12.430,000 hektoliter) tették, s ehhezképest magunkat mindjárt Francziaország után sorakoztattuk. Bármily fájdalmasan essék a csalódás, s bár mennyire is csökkenjék hirünk a külföld előtt, ezen illusióból ki kell gyógyulnunk s tisztázni kell a helyzetet.

Az okát annak, hogy miért vették föl Magyarország bortermését a valóságnál nagyobbra, nehéz belátni.

Eddig 664,000 katasztrális holdnak (382,000 hektárnak) ismertük a magyar korona országainak szőlőterületét. Ezen —

igy okoskodtak — terem egyre-másra holdanként 20 akó, teremne tehát az összes területen 13 millió akó (7.5 millió hektoliter) bor. Ezen átlagos 20 akó nem is látszott soknak, hiszen tudjuk, hogy megterem jó évben 40 akó is. De azt számba nem vette senki, mennyi ama 664,000 hold között az elvénült, az uj ültetésü szőlő, mely vagy már, vagy még nem hoz semmit, vagy csak igen keveset. Azt nem vette számba senki, hogy jó karban levő szőlőben is akár hány esetben csak 2—3—5 akó, akárhányban semmi sem terem. Az emberi természet különben is hajlandó csak a kiválóbb tényeket, a jobbat jelző számokat jegyezni meg magának. A középszerü vagy rosz termést, ha csak épen országos kalamitássá nem fajult, elfelejtjük. Ezen régibb adatok arra vezetnek, hogy szőlőszetünk történelmére is vessünk egy pillantást.

Az első feljegyzéseket a szőlőtőkéről hazánkban (Kr. u. a IV. században) Sextus Aurelius Viktornál találjuk, kinek tanusága szerint Probus császár egy kertésznek fia a pannoniai Sirmium városában 276 körül táborozó katonái által mocsarakat száríttatott ki és szőlőtőkéket ültettetett. Ez időtől fogva a mohácsi vészig a szerémi bor állt a magyar borok közt a legnemesebbnek és legjobbnak hirében, ezentul azonban a tokaji kezd felülkerekedni, s amannak XIII. századbeli hirét elhomályosítván, fölküzdi magát valamennyi európai bor királyává, s már a XVI. század második felében a trienti zsinat alkalmával IV. Pius pápát ama ismert mondatra birta, midőn a Tálya hegyein szürt tokaji bort emelvén poharában felkiáltott: »Summum pontificem talia vina decent.« Az Érmelléken termő kitünő Bakator az olasz bocca d'oro-tól származik, mert noha szőlője sötét piros, nedve minden viszonyok közt aranyszinü marad.

A tokaji után közvetlenül a sopronit és rusztit sorozták. Schwartner szerint a miskolczi után ez hozta (1798-ban) a legtöbb pénzt az országba, valamint a pozsonymegyei Szt.-György és Bazin is Boroszlóba szállított boraik után gazdagodtak meg. A budai bor is korán nyerte meg nagy hirét, s már Bél említi, hogy Mátyás király a Champagnéból és Burgundiából hozatott szőlővesszőket és ezekkel ültette be a budavidéki lejtőket.

A török hódoltság alatt a budai szőlők nagy része elpusztult ugyan, de felszabadulván, a főváros serény és szorgalmas lakosai csakhamar uj ra a szőlők ültetéséhez láttak.

A jelen szőlőterület megállapítására első hivatalos följegyzést a földadó kataszter szolgáltatta az ötvenes évek elején. 1865-ben a Helytartótanács tett közzé egy idevágó munkát ily czimen: »Magyarország mivelési ágak szerinti terjedelme és földjövedelme.«

Ezen munkában az egyes megyék által beküldött kimutatások szolgáltattak adatokat, de az adatok mikénti gyüjtéséről nincs benne szó.

A helytartótanácsi kimutatás egyébiránt csak a magyar anyaországra terjedvén, bővebb összehasonlítást nem enged meg, s elég említenünk, hogy végeredménye közelebb áll a magunk, mint a kataszter kimutatásához.

Az országos statisztikai hivatalnak a szőlőszeti statisztikára vonatkozó összes adatai közvetlenül az egyes bortermelő községektől lőnek a törvényhatóságok utján beszerezve, s minden közbenső feldolgozás nélkül a hivatalban összeállítva. Ezen községi kimutatások alapján készült összeállítást tehát méltán lehet a kataszterinek hasonló községi alapján készült kimutatásaival összehasonlítani.

Az eredmény pedig ez:

A legutóbbi 10 évi átlag szerint van:	A kataszter szerint:	
1600 □ öles holdakban szőlő		
628,398	550,581	+ 77,817
Hektárokban:		
361,564	316,790	+ 44,774

Ezen kimutatásból az tünik ki, hogy a terület nagyobbodás igen tetemes, vagyis 44,774 hektár. E tény azért fontos, mert szőlőmüvelésünk és bortermelésünk átalános gyarapodását mutatja.

A szőlőterület után az egyes szőlővidékeket kell szemügyre vennünk, és ha egy a szőlőtermelés szerint rajzolt térképre tekintenénk, mindjárt felötlenék, hogy mint tömörül a szőlőmüvelés a főváros körül, hogy vonul föl a Duna mentén, mint huzódik észak-keletnek, mind szélesebb ágazatokban a Mátrán keresztül a tokaji hegyaljáig és terül el délnyugatnak, hogy egyrészt a Balaton mentén, másrészt a tolna-baranyai hegyekben képezzen nagyobb csoportokat. A Duna-Tisza közét az Alföld kerti szőlői foglalják el, mig túl a Tiszán Nagy-Váradnál ismét tömörül a szőlőszet, és fölfelé kúszva, egyrészt éjszak-nyugaton a hegyaljával kapcsolódik, másrészt pedig keletnek az Érmellék vonalán nyul be Erdélybe, hol az országrész közepén simul az egyes apróbb völgyek tagozatához. Ugyancsak a

Tisza balpartján merül még föl erősebb szőlőcsoport az aradménesi hegyoldalokon, és délfelé Versecz és Fehértemplom táján.

Az itt szemügyre vett szőlővidékek után közöljük azon felosztást, a mely az országos borászati kormánybiztos által 1883. évre összeállított borászati törzskönyvben foglaltatik, a mely szerint Magyarország a következő kerületekre, illetőleg borvidékekre oszlik fel:

I. Dunáninneni kerület. 1. Pozsonyi borvidék, 2. Nyitra-Bars-Felsőkomáromi borvidék, 3. Hont-Nógrád-Váczi borvidék, 4. Pest-Kőbánya-Hatvani borvidék, 5. Kerti szőlők.

II. Dunántuli kerület. 1. Fertő melléki borvidék, 2. Győri borvidék, 3. Neszmély-Esztergomi borvidék, 4. Budai borvidék, 5. Fehér-Veszprém-Tolnai borvidék, 6. Somlyói borvidék, 7. Balaton melléki borvidék, 8. Zala-Vas-Soproni borvidék, 9. Villány-Pécsi borvidék, 10. Szegszárdi borvidék, 11. Belső-Somogy-Tolnai borvidék.

III. Tiszáninneni kerület. 1. Eger-Visontai borvidék, 2. Miskolczi borvidék, 3. Torna-Abauj-Gömöri borvidék, 4. Tokaj-Hegyaljai borvidék, 5. F.-Zemplén-Ung-Felsőberegi borvidék, 6. Alsó-Bereg-Ugocsai borvidék. 7. Kerti szőlők.

IV. Tiszántuli kerület. 1. Szatmár-Kővári borvidék, 2. Érmelléki borvidék, 3. Ménes-Magyarádi borvidék, 4. Felső-Temes-Krassói borvidék, 5. Alsó-Temes-Krassói borvidék, 6. Kerti szőlők.

V. Királyhágóntuli kerület. 1. Alsó-Marosi borvidék, 2. Közép-Marosi borvidék, 3. Kis-Küküllői borvidék, 4. Nagy-Küküllői borvidék, 5. Mezőségi borvidék, 6. Szilágysági borvidék.

Azon intézkedések közül, a melyeket a kormány a pinczék emelése és fejlesztése érdekében tett, kiemeljük az országos mintapincze felállítását, a melynek feladata:

a) az országban termelt s a termelők által a végből beküldött borokat, természetöknek megfelelő módon szakszerüen kezelni, s palaczkéréttségig fejleszteni;

b) az okszerü pinczekezelés terjesztésére hivatott vándortanitókat és pinczemestereket a bor- és pinczekezelésben kiképezni.

A szőlővidékek ismertetése után áttérünk e fejezet legfontosabb részére, a bortermés mennyiségére. Ezen tárgynál szükségesnek tartjuk a korábbi évek, és pedig 1861—1884. évek eredményét közölni.

Termett tehát az egész magyar birodalomban hektoliterekben fejezve ki az összegeket:

	fehérbor	vörösbor	félvörösbor	összesen
1861. évben	2.273,202	721,678	1.021,070	4.015,950
1862. »	2.850,267	831,645	1.202,593	4.884,505
1863. »	2.265,804	679,651	1.033,506	3.978,961
1864. »	1.674,773	578,423	862,810	3.116,006
1865. »	2.000,389	590,491	841,827	3.532,707
1866. »	1.713,356	393,306	691,857	2.798,519
1867. »	2.681,901	769,504	1.225,760	4.677,165
1868. »	3.036,468	831,740	1.126,506	4.994,714
1869. »	2.627,155	729,961	1.050,236	4.407,352
1870. »	2.375,181	667,915	1.043,804	4.086,900
1871. »	2.758,328	760,198	1.103,513	4.622,039
1872. »	1.760,227	478,614	625,270	2.864,111

Ezen 12 évi terméssel szemben veszszük a legutóbbi 10 év eredményét, és közöljük az országos statisztikai hivatal által összeállított kimutatást (L. a táblázatot a 74. és 75. lapon).

Jó eleve meg kell jegyeznünk, hogy mig a régibb összeállításban Horvátország és Fiume termése is benfoglaltatik, addig az uj kimutatásban sem Horvátország, sem Fiume nem szerepelnek. És ennek daczára mit tapasztalunk? Azt, hogy az uj átlag szerint Magyarország évenként többet termelt a hetvenes mint a hatvanas években. Okát ennek egy részt abban találjuk, hogy a szőlőterület a philloxera daczára tetemesen gyarapodott, mig másfelől a szőlőmivelés intensivebb lett. Ez utóbbi körülményre zsinórmértékül szolgál az, hogy mig a hatvanas években átlag egy hektáron 9 hektoliter termett, addig az átlag a hetvenes években 12 hektoliterre emelkedett.

A tiz éves átlagot egyébként nagyon emeli azon körülmény, hogy egyes jó években az átlag igen magas volt, igy p. o. 1875-ben közel 18, 1879-ben 17.5 és 1878-ban több mint 22 hektoliter volt az átlag. Voltak ellenben igen rosz évek is, mint 1876 és 1880, melyek az átlagot viszont lenyomták. Még szembeötlőbbé lesz a hullámzás, ha az összes évi termést veszszük és azt látjuk, hogy mig 1875-ben kerekszámban 6 millió 200,000 hektoliter termett, addig a reákövetkező 1876. évben a termés egy millió 800,000 hektoliterre sülyedt. A legbőségesebb 1878. évi 8 millió hektoliter termése után ott látjuk az 1880. évet, a melyben csupán két millió 400,000 hektoliter termett.

	Egység	1874	1875	1876	1877
Szőlő-terület	hektár	358,001	358,796	360,266	360,046
Must.					
Termett összesen . . .	hektoliter	2.220,092	6.955,842	2.064,482	3.926,712
Eladatott	»	576,532	919,994	265,185	494,139
Seprüre 10%	»	222,009	603,585	179,930	343,257
Bor.					
Fehér	»	895,213	3044,8 51	832,204	1.775,854
Vörös	»	241,892	1.061,310	299,684	478,305
Siller	»	338,505	1.321,536	487,346	834,437
Aszú	»	3,594	4,566	133	720
Összesen	»	1.479,204	5.432,263	1.619,367	3.089.316
Az eladott mustból származott	»	518,879	827,995	238,667	444,725
Mindösszesen	»	1.998,083	6.260,258	1.858,034	3.534,041
Termett átlag egy hektáron	»	*) 5.72	*) 17.85	*) 5.24	*) 9.87
Szőlő.	kilogramm				
Eladatott a külföldre	»	1.632,792	3.273,158	5.280,390	3.299,232
Eladatott a belfogyasztásra	»	5.555,872	12.935,034	2.652,321	1.347,601
Összesen	»	7.188,664	16.208,192	7.932,711	4.646,833
Becs- és eladási ára.					
A mustnak	o. é. forint	10.12	5.93	7.15	7.00
A bornak	»	14.70	7.50	8.32	7.67
Az aszúbornak	»	73.12	89.14	137.26	45.80
A szőlőnek	kr.	10.7	7.4	11.4	12.3
Értéke.					
A termett összes bornak	o. é. forint	29.599,388	47.379,282	15.469,410	28.147,755
Az eladott összes szőlőnek	»	768,907	1.198,507	903,951	573,812
Együtt	»	30.368,295	48.577,789	16.373,361	28.721,567

*) Az eladott szőlőtt is beszámitva.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1878	1879	1880	1881	1882	1883	10 évi átlag
361,724	362,229	362,233	361,254	366,813	364,273	361,564
8.973,148	7.014,816	2.696,438	4.700,799	4.570,056	5.151,255	4.827,364
1.198,175	894,693	338,599	474,055	446,031	502,570	610,997
777,497	612,004	235,780	422,664	412,595	464,859	427,398
4.308,957	3.309,576	1.287,923	2.246,029	2.242,890	2.471,426	2.241,492
1.051,636	997,405	364,123	712,979	604,804	761,339	657,348
1.636,176	1.195,284	459,448	838,302	862,586	946,446	892,007
707	5,854	10,565	6,770	1,350	4,615	3,887
6.997,476	5.508,119	2.122,059	3.804,080	3.711,630	4.183,826	3.794,734
1.078,357	806,224	304,740	426,650	401,428	452,309	549,997
8.075,833	6.314,343	2.426,799	4.230,730	4.113,058	4.636,135	4.344,731
*) 22.37	*) 17.47	*) 6.74	*) 11.73	*) 11.23	*) 12.73	*) 12.9
2.962,212	832,827	1.066,060	1.295,582	845,228	778,413	2.126,589
3.159,654	2.995,808	2.915,159	2.200,673	1.412,190	1.749,627	3.692,394
6.121,866	3.828,635	3.981,219	3.496,255	2.257,418	2.528,040	5.818,983
4.06	4.75	6.70	6.48	7.25	7.98	6.74
5.18	5.57	8.74	8.69	8.01	9.84	8.42
50.00	40.65	60.76	80.05	132.61	89.97	79.94
10.3	7.7	10.2	10.5	10.1	9.0	10.0
41.850,123	36.259,244	21.013,826	37.951,072	35.088,012	47.780,717	34.053,883
594,206	296,586	404,089	365,484	227,995	238,219	557,176
42.444,329	36.555,830	21.417,915	38.316,556	35.316,007	48.018,936	34.611,059

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Hogy mennyire fejletlen a kereskedelmünk ezen a téren is, mutatja azon körülmény, hogy a bor ára hiven követi a termést, és ha jó esztendő van, akkor a bor olcsó, s ha kevés a termés, akkor az ár felszökik. Ennek pedig nem volna szabad igy lenni, ha biztos piaczaink lennének a külföldön, mert akkor nagy termés esetén jó áron tuladhatnánk tetemesebb borunkon is. Vegyük csak az 1878. évi gazdag bor évet. Az ég oly bőségesen árasztotta áldását szőlőhegyeinkre, hogy a mustnak és szürt bornak edény nem jutott. Káposztás és petroleumos hordókban, teknőkbe és más edényekbe fogták fel a becses nedvet, sőt némely helyütt le sem szüretelték, mert az üres edénynek nagyobb volt az ára a mustnál s adó sem járt utánna.

S ez Magyarországon történt, mely millió tonna számra vágatja erdeiben a hordódongának való fát és szállítja külföldre, hogy Franczia-, Spanyol- és Olaszország szürjék bele szőlőhegyeik termését, melynek hasonmását itthon elpocsékoljuk. Ime a bornál is ismétlődik, mit eddig gabnatermésünknél tapasztalunk. Ha nincs termés, inség fenyeget, s ha van, de véletlenül a külföldnek nem igen kell, potom áron vagyunk kénytelenek azt elvesztegetni.

Az egyes megyéket tekintve, az tünik ki, hogy Árva, Brassó, Csik, Háromszék, Liptó, Máramaros, Sáros, Szepes, Turócz és Zólyom, tehát a 63 megyéből 10 egyáltaljában nem termel bort; Besztercze-Naszód, Csanád, Fogaras, Gömör, Hunyad, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Trencsén, Udvarhely, Ugocsa és Ung, tehát 12 megye 10,000 hektoliteren alól termel, 26 megye 10—100,000 hektoliterig termel, s igy a megyék zömét képezik, s végül 15 megye, u. m. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Baranya, Temes, Zala, Tolna, Zemplén, Somogy, Fejér, Torontál, Sopron, Arad, Bács-Bodrog, Bihar, Heves és Pozsony 100,000 hektolitert és egy millió frtot meghaladó termésével összes bortermelésünknek majd $^3/_4$ részét adja.

Ha már most az évi bortermés értéket veszszük tekintetbe, akkor is csaknem a fenti sorrend marad meg. Vegyük p. o. ismét az 1883. évet. Az ezen évben termett bor és szőlő értéke együtt 48.018,936 frt, ebből a fogyasztásra eladott szőlő értéke 238,219 frt, a boré pedig 47.780,717 frt.

Ezen szempontból is első helyen áll:

Pestmegye	5.121,667	forint értékkel,
Baranya	4.819,455	» »
Zala	3.566,885	» »
Tolna	3.512,434	» »
Temes	3.310,307	» »
Sopron	2.463,227	» »

A mi az átlagokat illeti, becs- és eladási ára volt:

a mustnak	7	frt	98	kr
a lehuzott uj bornak	9	»	84	»
a közönséges óbornak	12	»	74	»
a finom csemege-bornak	34	»	22	.
az aszunak	89	»	97	»

Összehasonlítást téve Ausztriával, az utolsó 1882. évről, mig Magyarországon 4.113,058 hektoliter bor termett, addig Ausztriában ugyanez évben 3.367,400 hektoliter volt az eredmény; s igy Horvátország bortermését nem is számítva, közel egy milliónál többet termeltünk.

Áttérünk most már Európa összes bortermésére, hogy tájékozva legyünk az iránt, minő helyet foglalunk el a szőlőmivelés és borászat terén Európában.

Az 1870-től 1880-ig terjedő tiz évi átlagot tekintve, termelt:

	hektoliter
Franczia-ország	51.703,000
Olaszország	27.136,000
Spanyolország	20.519,000
Magyarország	4.113,058
Portugalia	4.000,000
Ausztria	3.367.400
Német birodalom	1.808,000
Görögország	1.350,000
Románia	1.000,000
Sveicz	600,000
Oroszország	600,000
Luxenburg	42,000
Belgium	1,000

E kimutatásból az tünik ki, hogy mi a negyedik helyet foglaljuk el, s az európai összes termésnek alig 4%-kát szolgáltatjuk.

A szőlő és bor nemzetközi forgalmáról a következő adataink vannak:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1883-ban.

	Behozatal		*Kivitel*	
	mmázsa	ért. frt	mmázsa	ért. frt
Szőlő	1,382	27,641	17,959	215,515
Bor hordóban	138,270	3.456,772	855,932	13.694,915
Bor palaczkban.	1.437	129,402	10,956	438,268
Pezsgő bor.	808	80,821	1,330	79,854

1884-ben.

	Behozatal		*Kivitel*	
	mmázsa	ért. frt	mmázsa	ért. frt
Szőlő	2,430	61,091	15,677	221.594
Bor hordóban	139,621	11.169,746	884,189	12.275.901
Bor palaczkban.	1,834	183,428	11,956	445,181
Pezsgő bor	1,164	151,328	1,314	65,721

Tekintsünk el az értéktől, mely ebben az esetben a két év összehasonlitására nem alkalmas, mert igen különbözően vétetett föl, és nézzük egyelőre pusztán a mennyiségeket. Igy tekintve azt látjuk, hogy behozatalunk nyers szőlőben palaczkborban és pezsgőborban emelkedett, hordóborban állandó maradt. A szőlő növekvő behozatalában még megnyugodhatunk, mert feltehetjük, hogy az a korábban érlelő déli vidékekről ered és csak a fogyasztás növekedésére mutat. A bor különböző osztályainál azonban sajnálattal kell látnunk, mily mértékben szorulunk másokra, és ezért sajnálattal kell látnunk már azt is, hogy a hordóbor behozatala nem csökkenik és még inkább azt, hogy a palaczk- és pezsgőbor behozatala meg éppen növekszik. A kivitelt illetőleg azt tapasztaljuk, hogy a szőlőkivitel apad, a boroké növekszik. A szőlőkivitel apadását főleg az okozza, hogy a német piaczot vámintézkedések következtében elvesztettük. Itt tehát nem termelőinkön mulik a hanyatlás. De a többi tételeknél mutatkozó lassu fejlődés kétségtelenül azt tanusitja, hogy e téren is jóval több szorgalmat kellene kifejtenünk. Valóban lesujtó azonban az összehasonlitás, ha a behozatal és kivitel értékeit állitjuk egymással szembe, mert ha az értékre vonatkozó adatok nem is egészen megbizhatók, az mégis kétségtelen, hogy olcsón pazaroljuk el ugyanazt az anyagot, melyet később jóval drágábban fizetünk.

f) Gyümölcstenyésztés és kertészet.

Gyümölcstenyésztésünk az ujabbi időben örvendetes lendületet nyert, de még korántsem foglalta el a gazdasági ágaink közt azt a helyet, melyet kedvező éghajlatunknál fogva hivatva van.

Az orsz. magy. kir. statisztikai hivatal e fontos gazdasági ágat még mindekkoráig nem vehette föl munkakörébe, s igy gyümölcstermelésünk mennyisége pontosan nem határozható meg, csakis becslések alapján iparkodnak egyesek azt kiszámítani.

Nem említve a nyers szőlőt, melyről már fentebb láttuk, hogy nemcsak a belfogyasztásban játszik nagy szerepet, hanem elentékeny kiviteli czikket is képez; hazánkban a legtöbb és legszebb gyümölcs [1]) Sopron környékén s a Balaton mellékén, továbbá Somogy- Baranyamegyékben, Szlavoniában, Horvátországban, azután Temes, Krassó-Szörény, Arad, Biharmegyében, a Szamosmentén s a Tiszaháton, Gömör, Zólyom, Trencsén, Bars, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Abauj-Torna, Sáros és Szepesmegyében terem.

Az utóbbi időben különösen két nagyobb alföldi város, Kőrös és Kecskemét fejtenek ki nagy buzgalmat a gyümölcstermelés terén.[2]) Kiváló segitségére szolgált e buzgalomnak a vasuti közlekedés fejlődése, a melynek következtében e városok nemcsak a tartósabb téli, de a romladozóbb nyári fajjal, cseresznyével, meggyel, kajszinbaraczkkal és mindenek fölött az almával és pedig főleg annak két fajával a pogácsa- és Török Bálint almával nagy kereskedést üznek. Némi fogalmat ad e forgalom nagyságáról az az adat, hogy ma már e gyümölcsök a személyvonatok gyorsaságával Drezda, Berlin, Hamburg, Moszkva és Szt.-Pétervár piaczaira is eljutnak, és hogy még ujabban tengerentúlra is történtek szállitások. A külföldre menő vasuti forgalom az utóbbi években a következő számokat mutatja: 1883-ban Kőrös szállitott 794 tonnát, Kecskemét 2135 tonnát. A kedvezőtlen 1884. évben Kőrös 624, Kecskemét 1057 tonnát. 1885. október 15-ikéig maga Kecskemét 4022 tonnát.

De bár gyümölcstenyésztésünk ugy minőségileg, valamint mennyiségileg elég szépen halad, friss gyümölcs termésünk a bel-

[1]) Lásd: Keleti: Honismertető.

[2]) L. *Kada Elek:* »Gyümölcskereskedésünk jövője« czimü becses tanulmányát a Nemzetgazdasági Szemle 1885. deczemberi füzetében.

fogyasztást sem képes teljesen kielégíteni. Mutatja ezt áruforgalmi statisztikánk, volt ugyanis:

1883-ban.

	Behozatal		*Kivitel*	
	mmázsa	ért. frt	mmázsa	ért. frt
Friss gyümölcs	48,274	690,313	49,798	562,715
Gyümölcs szárítva és elkészítve.	351	13,620	3,145	103,793
Aszalt szilva.	169,042	3.211,792	520,248	10.613,052
Dió és mogyoró	1,000	40,011	9,408	131,710
Szilva-iz	313	5,943	33,197	630,739

1884-ben

	Behozatal		*Kivitel*	
	mmázsa	ért. frt	mmázsa	ért. frt
Friss gyümölcs	65,748	1.172,342	37,559	526,378
Gyümölcs szárítva és elkészítve.	905	43,006	2,112	90,759
Aszalt szilva.	112,748	1.919,012	432,011	8.255,739
Dió és mogyoró	1,318	45,289	10,486	193,217
Szilva-iz	451	9,386	26,397	539,052

Már 1883-ban, mely pedig elég jó gyümölcstermést adott, több mint 100 ezer frttal többet adtunk behozott friss gyümölcsért, mint a mennyit a kivitt gyümölcsért kaptunk; még kedvezőtlenebbre fordult az arány az 1884. rosz gyümölcstermés után, a mikor is a behozatali többlet a friss gyümölcs értékénél 646 ezer frtra rugott. Korántsem egyenlíti ki ezt a különbséget az, hogy szárított és elkészített gyümölcsből, továbbá dióból és mogyoróból sokkal többet viszünk ki, mint a mennyit behozunk. Csak az aszalt szilva és a szilvából készült szilvaíz az, melyből évről-évre nagy mennyiséget szállítunk ki, s melyből milliókra megy a kiviteli értéktöbblet; de kénytelenek vagyunk itt némi kételyünknek adni kifejezést s nem tartjuk valószínütlennek, hogy kivitelünk egy részét, boszniai és szerbiai áru képezi, mely a behozatal alkalmával aligha vétetett teljesen számba áruforgalmi statisztikánk által.

Kertészetünk leginkább nagyobb és népesebb városaink körül honos, s az ujabbi időben örvendetes lendületet nyert, — a termelt mennyiségről azonban még mindig nem birunk hivatalos adatokat.

Nagyban leginkább káposzta, hagyma, paprika, ugorka és főzelékfélét termesztünk, a jelentékenyebb kerti iparral biró városaink közül mint nevezeteseket megemlítjük: Budapest fővárost,

továbbá Szeged, Félegyháza, Czegléd, Makó, Kalocsa, Ungvár és Baja városát.

Kivitelünk meghaladja a behozatalt, u. i. mig 1884-ben friss főzelékfélékből behozatott 15,767 mmázsa 275,712 frt értékkel, addig kivitelünk ugyanez évben 46,831 mmázsa volt 532,672 frt értékkel; a hagymafélékből behozatott 4,169 mmázsa, 31,244 frt értékben, a kivitel volt 15,084 mmázsa 55,063 frt értékben.

VI. FEJEZET.

A mezőgazdasági termelést előmozditó tényezők.

a) A gazdasági népesség.

A mezőgazdasági termelést előmozdító tényezők, a természeti adományokon kivül: a gazdasági népesség, a gazdasági szakiskolák, a földjavítás, vagyis a földbe, gépbe, trágyába, magba és munkába fektetett tőke.

Az egyes államok gyarapodása vagy hanyatlása nem csupán területök nagyságától és termékenységétől, hanem sokkal inkább népességének foglalkozásától, e foglalkozás nemeitől s e téren kifejtett munkásságától is függ, mely viszont a műveltséggel kapcsolatos.

»Magyarország még mindig földmivelő ország«, de egyszersmind kulturállam is. Ez nyilatkozik népe foglalkozásában is. Ez állításból ugyan korántsem az következik, hogy népünk foglalkozásai között már megvolna a helyes, a kellő arány; de igenis megvan a kezdemény, s már is sok tekintetben egy vonalon állunk a váltig irigyelt haladottabb külfölddel.

Magyarország összes népességének 28.90 százaléka őstermeléssel foglalkozik, van pedig a föld- és erdőművelésnél:

	férfi	nő	összesen
Birtokos	1.451,707		1.451,707
Haszonbérlő	23,393		23,393
Tiszt	11,925		11,925
Évi szolga	554,458	973,465	554,458
Munkás	771,846		771,846
Zsellér	35,449		35,449
Családi kisegítő	698,428		698,428
Összesen	3.547,206		4.520,671

A mi a földmíveléssel foglalkozó lakosság megoszlását illeti a következő adatokkal birunk:

A földmiveléssel foglalkozó népesség:

Folyó szám	Országrész és megye	A földmiveléssel foglalkozók összes száma	Az összlakosságnak hány °/₀-a
	a) Duna balpartja.		
1	Árva megye . . .	32,863	40·25
2	Bars » . . .	38,856	27·23
3	Esztergom megye	17,588	24·37
4	Hont »	28,820	11·60
5	Liptó »	21,623	28·92
6	Nógrád »	52,009	27·13
7	Nyitra »	93,061	25·12
8	Pozsony »	68,916	21·94
9	Trencsén »	74,708	30·50
10	Turócz »	11,966	26·05
11	Zólyom »	21,877	21·34
	Összesen	462,287	26·32
	b) Duna jobb partja.		
1	Baranya megye	84,441	28·77
2	Fejér »	48,989	23·39
3	Győr »	22,789	20·81
4	Komárom »	35,729	23·55
5	Moson »	19,477	23·94
6	Somogy »	94,359	30·69
7	Sopron »	56,645	23·05
8	Tolna »	62,413	26·60
9	Vas »	101,302	28·09
10	Veszprém »	45,065	22·00
11	Zala »	110,006	30·56
	Összesen	681,215	26·59
	c) Duna-Tisza köze.		
1	Bács-Bodrog m.	136,832	21·44
2	Csongrád megye	51,341	22·48
3	Heves »	49,690	23·84
4	Jász-N.-K.-Szoln.	68,489	24·59
5	Pest-Pilis-S.-K.K.	160,882	16·27
	Összesen	467,234	19·95
	d) Tisza jobb partja.		
1	Abauj-Torna m.	36,217	20·08
2	Bereg megye	44,600	29·08
3	Borsod »	40,821	20·83
4	Gömör »	38,474	22·76
5	Sáros »	48,597	28·92
6	Szepes »	36,875	21·32
7	Ung »	33,249	26·24
8	Zemplén »	75,977	27·61
	Összesen	354,810	24·61
	e) Tisza bal partja.		
1	Békés megye	53,790	23·41
2	Bihar »	129,136	28·90
3	Hajdu »	39,925	23·03
4	Máramaros »	62,975	27·60
5	Szabolcs »	53,273	24·89
6	Szatmár »	74,489	25·42
7	Szilágy »	49,901	29·17
8	Ugocsa »	18,025	27·57
	Összesen	481,514	26·44
	f) Tisza-Maros szöge.		
1	Arad megye	86,312	28·40
2	Csanád »	27,220	24·97
3	Krassó-Szörény	158,161	41·48
4	Temes megye	112,243	28·34
5	Torontál »	152,298	28·68
	Összesen	536,234	31·15
	g) Erdély.		
1	Alsó-Fehér m.	59,482	33·41
2	Beszt.-Naszód m.	42,739	44·98
3	Brassó megye	15,954	19·01
4	Csik »	31,387	28·29
5	Fogaras »	36,605	43·28

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	A földmivelléssel foglalkozók összes száma	Az összlakosságnak hány %-a
6	Háromszék m.	27,579	22·01
7	Hunyad megye	88,984	35·81
8	Kolozs »	58,352	29·72
9	Kis-Küküllő »	36,585	39·67
10	Maros-Torda »	45,405	28·56
11	Nagy-Küküllő m.	52.509	39·65
12	Szeben megye	47,518	33·55
13	Szolnok-Doboka	67,044	34·62
14	Torda-Aranyos	44,481	32·46
15	Udvarhely megye	31,199	29·57
	Összesen	685,823	32·91
	Ismétlés.		
a)	Duna bal partja	462,287	26·32
b)	Duna jobb partja	681,215	26·59
c)	Duna-Tisza köze	467,234	19·95
d)	Tisza jobb partja	354,810	24·61
e)	Tisza bal partja	481,514	26·44
f)	Tisza Maros szöge	536,234	31·15
g)	Erdély	685,823	32·91
I.	Magyarország összesen	3.669,117	26·73
II.	Fiume város és területe	667	3·18
III.	*Horvát-Szlavonország:*		
	a) Polgári.		
1	Belovár megye	68,426	50·32
2	Fiume »	23,785	29·38
3	Körös »	56,820	47·18
4	Varasd »	102,757	46·56
5	Zágráb »	113,638	43·92
6	Pozsega »	34,880	46·34
7	Szerém »	48,074	39·35
8	Verőcze »	75,796	42·00
	Összesen	524,176	43·89
	b) Volt határőrvidék.		
1	Báni kerület	65,169	48·55
2	Bródi »	41,248	47·56
3	Gradiskai »	31,365	50·83
4	Lika-Otocsáni k.	70,081	46·39
5	Ogulin-Szluini k.	74,032	49·26
6	Péterváradi ker.	44,816	39·28
	Összesen	326,711	46·80
I.	Magyarország	3.669,117	26·73
II.	Fiume város és területe	667	3·18
III.	a) Polgári-Horvátország	524,176	45·39
	b) Volt határőrvidék	326,711	46·80
	A Szt.-István korona országai együtt	4.520,671	29·02

Mint e számokból látható, Magyarország Dráván inneni része az átlagnál valamivel alacsonyabb (26.73), a Dráván túli részek ellenben (45.39 és 46.80) jóval magasabb arányokat mutatnak. A Dráván inneni részek közül ismét legmagasabb az arányszám Erdélyben (32.91), ehhez igen közel áll a Tisza-Maros szöge (31.15), az átlagnál már alacsonyabbak és meglehetősen egyformák a Duna jobb partja (26.59), a Tisza balpartja (26.44), a Duna bal partja (26.32) és a Tisza jobb partja (24.61), és a legkisebb százalékot mutatja a Duna-Tisza köze (19.95). Szóval általában a

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

déli síkföldi és városokban szegényebb országrészek általában nagyobb, míg az éjszaki, hegyvidéki és városokban gazdagabb részek alacsonyabb arányokat tüntetnek föl. Kivételt tesz e részben egyfelől Erdély, mely a legnagyobb arányt mutatja, noha hegyes vidékü és városokban épen nem szegény, és másfelől a Duna-Tisza köze, mely főleg a főváros következtében a legkisebb arányt tünteti föl, noha síkföldön terül el.

A mi az egyes megyéket illeti, e részben a végleteket képezik egyrészt Hont (11.80), Pest (16.27), Brassó (19.01), Abauj (20.08), Borsod (20.83), Pozsony (21.94) a bennök levő nagyobb városok következtében a legkisebb számokkal; másrészt Árva (40.25), Krassó (41.48), Fogaras (43.38), Besztercze (44.98) és még inkább a Dráván túl, hol Belovár megyében és a Gradiskai kerületben a földmivelő lakosság 50 százalékra is emelkedik.

Ausztriában a legutóbbi népszámlálás az őstermelésnél összesen 6.156,665 egyént tüntet fel, tehát a népesség 27.80 százalékát. E szerint náluuk csak egy százalékkal állana hátrább, daczára annak, hogy hazánkban még ma is az őstermelés bir főfoglalkozási jelleggel; azonban figyelembe kell vennünk azon körülményt, hogy mig Ausztriában az összeirás szerint az őstermeléssel foglalkozó népesség 44.32 százalékát nők képezik, addig hazánkban csak 21.53 százalékkal vétettek fel a nők, nem azért, mintha nálunk kevésbé vennének részt a mezei munkában, hanem mert legnagyobb részben csak, mint a háztartásban foglalkozók irattak össze, bár a vidéki köznépnél a mezei munkában mindenütt versenyt dolgoznak a férfi családtagokkal.

Csupán a férfiakat véve figyelembe, őstermeléssel foglalkozik:

Magyarországban	46.05 %
Ausztriában	31.68 »
Francziaországban	25.50 »
Csehországban	20.88 »

Hazánkban az őstermelők száma oly csekély százalékra, mint Csehországban, még a városi népességben sem száll le, mert ott is a férfinépességnek 21.99 százaléka foglalkozik őstermeléssel, mi azt bizonyítja, hogy városaink, különösen a vidékieket értve, még mindig csak kis mértékben váltak az ipar és kereskedés gyülhelyeivé.

A legerősebb bizonyitékot szolgáltatják e részben törvényhatósági városaink:

A földmivelő lakosság a törvényhatósági városokban.

	A város megnevezése	Az összes jelenlevő polgári népesség száma	Földmivelésel foglalkozik	Hány %
1	Arad	35,556	1,960	5·51
2	Baja	19,241	597	4·97
3	Budapest	360,551	4,134	1·15
4	Debreczen	51,122	7,337	14·35
5	Győr	20,981	620	2·96
6	Hódmező-Vásárhely	50,966	16,172	31·73
7	Kassa	26,097	311	1·19
8	Kecskemét	44,887	10,442	23·26
9	Kolozsvár	29,923	2,518	8·41
10	Komárom	13,108	415	3·17
11	Maros-Vásárhely	12,883	801	6·22
12	Nagy-Várad	31,324	1,487	4·75
13	Pancsova	17,127	1,538	8·98
14	Pécs	28,702	1,272	4·43
15	Pozsony	48,006	1,140	2·37
16	Selmecz- és Bélabánya	15,265	333	2·18
17	Sopron	23,222	1,790	7·71
18	Szabadka	61,367	13,913	22·67
19	Szatmár-Németi	19,708	1,892	9·60
20	Szeged	73,675	11,231	15·24
21	Székes-Fehérvár	25,612	2,865	11·19
22	Temesvár	33,694	549	1·63
23	Ujvidék	21,325	2,830	13·27
24	Versecz	22,329	3,720	16·66
25	Zombor	24,693	4,760	19·28
	Összesen	1.111,364	94,627	8·51

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Miként e számok mutatják, a földmivelő lakosság még a városi törvényhatóságokban is átlag 8.51 százalékra megy s a még Budapesten (1.15), Kassán (1.19), Temesvárott (1.63), Selmeczbányán és Bélabányán (2.18), Pozsonyban (2.37), Győrött (2.96), Komáromban (3.17), Pécsett (4.43), Nagyváradon (4.75) és Baján (4.97) 5 százalékon alul marad, Szegeden (15.24), Verseczen (16.66), Zomborban (19,28), Szabadkán (22.67), Kecskeméten

(23.26) és Hód-Mező-Vásárhelyen annak 4-szeresére sőt 6-szorosára is emelkedik.

b) Gazdasági szakiskolák.

Gazdasági szakiskoláink részint államiak, részint magánosok vagy tesületek által némi államsegély mellett tartatnak fenn. *Az államiak:* a magyar-óvári gazdasági akadémia, a keszthelyi, debreczeni, kolozsmonostori és kassai gazdasági tanintézet, a debreczeni, liptóujvári földmives iskola, az érdiószegi, tarczali, budapesti, nagy-enyedi és ménesi vinczellér-képezde. Ide lehet még sorolni a budapesti állatorvosi tanintézetet és a selmeczi erdészeti akadémiát.

Magán-intézetek: az istvántelki földmives iskola, melyet az országos gazdasági egyesület, a nagy-szt.-miklósi földmives iskola, melyet a gróf Nákó-alapítvány és Torontál megyei községek, a beszterczei (Beszterczе-Naszódmegyében), a földvári (Brassómegyében) és a medgyesi (Nagy-Küküllőmegyében) földmives iskola, mely utóbbi hármat a szász egyetem tartja fenn.

Van három gazdasági tanitóképezde is, u. m. a kassai, debreczeni és kolozsvári, mely magán-szakiskolák szintén állami segélyben részesülnek.

Az állami szakiskolák, különösen a magyar-óvári gazdasági akadémia és a négy gazdasági tanintézet a növendékek oktatásán kivül évenként a mezőgazdasági tudomány általános fejlesztésére vetési és keresztezési kisérleteket tesz, melyek eredményéről a gazdaközönséget időről-időre a ministeriumhoz beküldött jelentéseiben értesíti.

A gazdasági előadásokon résztvevő tanulók száma:

	$188^0/_1$-ben	$188^1/_2$-ben	szaporodás
Az állami gazdasági szakiskolákban	598	643	45
A segélyezett magán-szakiskolák és tanitó-képezdékben	202	211	9
Az állatorvosi tanintézeten és a selmeczi erdészeti akadémián . .	261	346	85
Összesen	1,061	1,200	139

A gazdasági oktatás örvendetes haladásaképp följegyezhetjük, hogy az állami szakiskolákban a hallgatók száma 1884/5-ben

749-re emelkedett. Ez összeg a különböző iskolák szerint következőleg oszlott meg: magyaróvári gazdasági akadémia 176, keszthelyi gazdasági tanintézet 132, debreczeni gazdasági tanintézet 113, kolozsmonostori gazdasági tanintézet 103, kassai gazdasági tanintézet 45; debreczeni földmives iskola 39, liptó-ujvári földmives iskola 27, zsitva-ujfalusi földmives iskola 13, rima-szombati földmives iskola 8; tarczali vinczellér-képezde 21, érdiószegi vinczellér-képezde 19, budapesti vinczellér-képezde 18, nagy-enyedi vinczellér-képezde 18, ménesi vinczellér-képezde 11, pozsonyi szőlőszeti- és kertészeti iskola 6. Szóval az oktatás hiánya még mindig jóval inkább mutatkozik az alsóbb rétegekben mint a felsőbbekben, hol a szakmüveltség méltánylása már jóval nagyobb arányokat mutat.

Az állami szakiskolák 1881—1882. évi tanszemélyzetet képezte: 12 igazgató vagy igazgató-tanár, 28 rendes tanár, 5 rendkivüli, 13 segédtanár, 5 tansegéd, 5 gazdasági intéző, 5 gazdasági segéd, 5 főkertész és 2 pinczemester, vagyis összesen 80 egyén.

Az állam által segélyezett magán-szakiskolák tanszemélyzete 1881—1882-ben volt: 5 igazgató-tanár, 1 állatorvos, 7 tanársegéd, 4 kertész és 3 tanító, összesen 20 egyén.

A magyaróvári gazdasági akadémián a belépőtől kivánt előképzettség: a középiskolák érettségi bizonyítványa és egy évi gyakorlat a mezőgazdaságnál. A többi gazdasági tanintézetnél jó sikerrel végzett legalább hat gymnaziumi, vagy hat reáliskolai, vagy hat polgári iskolai osztály, vagy a középfoku kereskedelmi iskola végzése szükséges. A földmives iskoláknál már elég az irni, olvasni és számolni tudás. A vinczellérképezdéknél legalább 4 elemi osztály jó sikerrel történt bevégzése, a tarczali és budapestinél a népiskola teljes bevégzése.

A segélyezett magán-szakiskoláknál a belépőtől elemi iskolai képzettség, vagy népiskola befejezése kivántatik.

A beszterczei földmives iskolát több év óta a lakosság igen kevéssé veszi igénybe. Ennek oka az ott uralkodó gyermekhiányban keresendő, minek következtében a földmivelők nehezen határozzák el magukat arra, hogy gyermekeiket azon iskolába járassák és a munkaerőt két évre nélkülözzék. E miatt a *földmives iskolai bizottság* felsőbb jóváhagyás reményében elhatározta, a tanterv akként megváltoztatását, hogy a tanítás csakis a téli hónapokra szoríttassék.

c) Földjavítás (kulturmérnöki intézmény).

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar kir. ministerium 1879-ben a talajjavítás általános és rendszeres keresztülvitele czéljából a kulturmérnökséget állitotta fel, mely intézmény áldásos voltát már is számosan érzik.

A kulturmérnököknek a talajjavítás terén öt év alatti működésökben tényleges javítás alá vettek:

		Megkezdett vagy folytatott munkálat	Terv készült
1879-ben	300 holdat	3,972 hold	12,068 hold
1880-ban	2,472 »	26,762 »	22,845 »
1881-ben	7,902 »	35,725 »	96,371 »
1882-ben	14,993 »	51,320 »	95,630 »
1883-ban	20,694 »	104,988 »	199,714 »
Összesen	46,361 holdat	222,767 hold	426,628 hold

Ha összevesszük 1879 óta 1883 végéig a befejezett, megkezdett és tervezett munkálatokat, 400,000 kataszteri holdnál többet tesz ki az a terület, melyre a kulturmérnökség működése öt évi fennállása óta kiterjed, és a községi határok száma, melyekben megfordult, meghaladja az 1000-et.

A talajjavításnak legintensivebb és legköltségesebb neme *az alagcsövezés,* mely módszerrel javítva lett:

1879-ben	100 hold
1880-ban	270 »
1881-ben	413 »
1882-ben	1,009 »
1883-ban	1,651 »
öt év alatt	3,443 hold

Hogy hazánk felső vidékein mily fontos szerepe van az alagcsövezésnek, a vadvizesség és az éghajlat zordonsága ellen való harczban, kitünik abból, hogy a javítás előtt, nedves, silány termékenységü szántóföldeken Árvamegyében a javítás után gazdag trágyázás mellett a rozs tizszeres, trágya nélkül pedig a zab ötszörös termést adott.

Az alagcsövek 1883-ban 69 helyen készültek, ezek közül 3 helyen gőz-, egy helyen vizerővel működő sajtó dolgozott, a többi 65 sajtó kézi erőre volt berendezve.

A talajjavítás másik neme: az *öntözés*, már kevesebb helyen volt keresztülvihető, minek okát a vizjogi törvény hiánya képezi; ehhez járul még az, hogy az öntözendő területek, rétek rendszerint elárasztásoknak vannak kitéve, vagy tulságos nedvességben szenvednek, s igy előbb rendszeres szabályozást igényelnek.

A foganatosított öntözések kiterjedése kitett:

1879-ben	20	holdat
1880-ban	297	»
1881-ben	153	»
1882-ben	92	»
1883-ban	983	»
Összesen	1,545	holdat

A talajjavítás egyéb nemei, mint: *lecsapolás, patakszabályozás* és *belvizrendezés* 1883. év végéig összesen 18,060 holdon foganatosíttatott a kulturmérnökök által.

Hogy a kulturmérnökök mellett tanult rétmesterek működhessenek, Kassán rétmesteri iskola létesíttetett.

Az állam mindezeken kivül a talajjavítást előmozdítja:

a) a műszaki tervezetek ingyen elkészítésével;

b) adómentesség megadásával rövidebb vagy hosszabb időre, a vállalat közgazdasági vagy közegészségi fontossága és az illetők anyagi erejéhez képest;

c) pénzkölcsönökkel azon esetben, ha a munkálat keresztülvitele hivatalból lett elrendelve;

d) pénzsegélylyel, ha az 1876. évi XIV. t. cz. 10. §-a értelmében valamely a közegészségre ártalmas mocsár lecsapolását, vagy vizlevezetését sem az érdekeltek, sem a megye nem volna képes végrehajtani.

VII. FEJEZET.

Mezőgazdasági munkaviszonyok.

Győr népességünk mellett mezőgazdasági termelésünk ép úgy, mint hazai termelésünk valamennyi ága erősen érzi a munkás kezek hiányát, s bár népünket hajlama leginkább a földmives foglalkozás felé vonja s a munkás kezek legnagyobb része épen itt keres foglalkozást, távol vagyunk attól, hogy a földünkben szunnyadó gazdasági erőket az emberi munka megtermékenyitő ereje kellőleg gyümölcsösztetné.

Hogy mezőgazdaságunk csekély kivétellel jelenleg is külterjesen üzetik, annak nem kisebb oka az elégtelen népesség, mint maga a tőke hiánya. Különösen a nagy magyar Alföldön, gabnatermelésünk legfőbb helyén, kedvezőtlenek e tekintetben a viszonyok, mert habár a viszonylagos népesség, a mint a jelen mű első kötetében láttuk, Alföldünk számos megyéjében kielégitő is, csak egy tekintetet kell vetnünk azon táblázatra, mely a művelési ágak arányát tűnteti fel s be fogjuk látni, hogy az a népesség mégis csekély, mert a földterületnek legnagyobb részét oly mivelési ágak foglalják el, melyek sok emberi munkát kivánnak. Az Alföld legnagyobb részében a szántóföld a termőterületnek 70 százalékát, sőt azon felül, foglalja el, — Csanád megyében közel 85%-ra rúg — s a legkevesebb emberi munkát igénylő erdő alig megy nehány százalékra, ellentétben a hegyesebb felvidéki megyékkel, hol a földterület tetemes részét épen az erdők foglalják el. Az Alföld munkásaiból különben, még igen sokat elvon a tiszaszabályozás s az árvizek ellen való csaknem szakadatlan védekezés; másfélévtized óta pedig a vasútépitések is igen sok, korábban a mezőgazdaságnál foglalkozott, munkaerőt kötnek le.

Ily körülmények közt természetesen a munka és munkabérviszonyok is kedvezőtlenek s a mezőgazda sokszor vagy épen nem, vagy csak oly magas napszám mellett kap munkaerőt, mely mellett csaknem teljes lehetetlenség a gazdálkodást haszonnal folytatni. A munkáskezek hiányát némileg a mind jobban elterjedt gazdasági gépek pótolják, de ezek hatását viszont a fokozott termelés ellensúlyozza, úgy, hogy a munkabér viszonyokban másfél évtized óta jóformán semmi változást sem tapasztalunk.

Nálunk különben a pénzgazdaság még korántsem általános. A mezőgazdaságban alkalmazott cselédek bérüknek legnagyobb részét még mindig természetben kapják, sőt az önálló munkások a nagy mezei munkát, mint például az aratást, többnyire nem pénzért, hanem a gabonából kiadott részért teljesitik s a mezőgazdaságban igen sok oly napszámot használunk fel, mely nem pénzzel fizettetik meg, hanem valamely természeti szolgáltatásnak — például feles kukoriczaföldnek — képezi viszontszolgálatát.

Mindazáltal nem kell gondolni, mintha a pénzzel fizetett napszámnak s ezzel összefüggésben a munkabér nagyságának csekély jelentősége volna mezőgazdaságunkban. Már jelenleg is je-

lentékeny szerepe van, s évről-évre nagyobb tért hódit magának s különben is a terményekben kiadott munkadij is nagyjából ez után igazodik.

Hivatalos statisztikánk közel másfél évtized óta gyüjti és teszi közzé a mezei és gazdasági munkánál fizetett napszámdijakat. Korábban elkülönítve közölte a megyék és városok adatait s nemcsak a legmagasabb és legalacsonyabb napszámot mutatta ki, hanem az átlagokat is. Újabban csak a 63 megye szerint mutatja ki, hónapról hónapra, szintén külön a férfiak, nők és gyermekek napszámát, megkülönböztetve, hogy a munkás kap-e ellátást, vagy sem; átlagokat azonban már nem közöl s csak a legmagasabb és legalacsonyabb napszámdijak kimutatására szoritkozik. — Értjük az átlagok mellőzését, mert a rájuk fordított roppant munkával becsök és megbízhatóságuk aligha állott arányban, de hiányukat mégis sajnálnunk kell. A maximum és minimum közt többnyire oly roppant különbség van, hogy a lehetőség rendkivül nagy játéka mellett nem találunk nyugvó pontot a valószinüség számára.

Álljon itt példa gyanánt az egész országban a férfiaknak, nőknek és gyermekeknek ellátás nélkül fizetett napszám maximuma és minimuma az 1883. év 12. hónapjáról:

	férfi		nő		gyermek	
	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb
	napszám					
Január	1 frt 50 kr.	10 kr.	1 frt 20 kr.	10 kr.	— frt 80 kr.	5 kr.
Február	1 » 50 »	10 »	1 » — »	10 »	— » 65 »	5 »
Márczius	2 » — »	12 »	1 » 20 »	10 »	— » 70 »	5 »
Április	2 » — »	12 »	1 » 20 »	10 »	— » 80 »	5 »
Május	2 » 50 »	15 »	1 » 50 »	10 »	1 » — »	5 »
Junius	3 » — »	20 »	1 » 50 »	10 »	1 » 20 »	5 »
Julius	4 » — »	20 »	2 » — »	14 »	1 » 20 »	5 »
Augusztus	2 » 80 »	20 »	2 » 20 »	14 »	1 » — »	5 »
Szeptemb.	2 » 80 »	20 »	1 » 80 »	10 »	1 » — »	5 »
Október	2 » 50 »	15 »	1 » 80 »	10 »	1 » — »	5 »
November	1 » 80 »	10 »	1 » — »	10 »	— » 80 »	5 »
Deczember	1 » 30 »	10 »	— » 90 »	10 »	— » 70 »	4 »

Úgy a maximális, mint a minimális napszámdij abnormis számokat mutat. Igaz, hogy kimutatásunk az egész országról szól s igy a különböző gazdasági és népességi viszonyokkal biró megyék élesen kidomboríthatják az ellentéteket, de bármily hazai

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

viszonyokat vegyünk is, az egyes hónapokban kitüntetett legnagyobb napszám a férfiaknál, nőknél és gyermekeknél egyaránt szerfelett magas, a minimális napszám pedig szerfelett alacsony. De nemcsak az egész országban, hanem még ugyanazon megyékben is, bár nem oly erősen kidomborodva, hasonló ellentéteket látunk; igy például, hogy csak nehányat idézzünk a sok közül, julius hóban a legnagyobb napszám Tolna megyében 2 frt 20 kr., Aradban 2 frt 50 kr., s Temesben 4 frt volt, a legkisebb pedig mindhárom megyében csak 30 kr. Ily ellentétek mellett valóban nagy szükségünk volna az átlagos napszám ismeretére.

Köztudomásúlag — s ezt adataink is megerősítik — legmagasabb a mezei munkánál fizetett napszám az Alföldön: a Duna-Tisza közén és a Maros-Tisza szögében (Krassó-Szörény kivételével, mely már nem is tartozik az Alföldhöz); a Duna jobb parti megyék nehányában, mint Veszprém, Fejér, Tolna és Somogy-megyében szintén magas a napszám, a Duna balparti megyékben már jóval alacsonyabb; a Tisza balpartjának alföldi részében magasan áll, hegyesebb vidékein azonban, Szilágy-, Ugocsa- és Mármarosban, alacsonyan. Legalacsonyabb napszámot a Tisza jobb parti megyékben fizetnek s itt is kivált Ungban és Beregben. Az erdélyi részekben szintén elég olcsó a napszám, de néhol, kivált a szászlakta vidéken magasabb napszámmal is találkozunk.

Az egyes hónapokat tekintve, roppant különbségeket látunk a nyári és téli hónapokban fizetett napszám között. Ennek természetes oka a nyári mezei munka felhalmozódása s a hosszú napok nagyobb munkaideje, de a különbség mégis talán kelleténél nagyobb, s gazdaságunk egyoldaluságának következménye. Ha a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak nálunk is meghonosodnának, ugy a munkás kezek az év azon szakában is lelnének foglalkozást, midőn a tulajdonképeni mezei munka szünetel, s ha volna tőke a beruházásokra, a földbirtokos az év szigorubb szakában is hajthatna végre javitásokat, épitkezéseket s nyujthatna keresetet a tétlenségre kárhoztatott mezei munkásoknak, igy ezek anyagi helyzete jóval kedvezőbben alakulna, még ha nyáron át nem kapnának is oly abnormis napszámot, mely jelenleg ólomsulylyal nehezedik a mezőgazdasági termelésre.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

B) Az erdészet.

I. FEJEZET.

Az erdők eloszlása és minősége, erdőmivelés és erdőjövedelem. *)

A magyar királyság területén létező erdők általában öt főcsoportra oszthatók:

a) az éjszakira, mely délfelé egész a Dunáig és az ugynevezett magyar alföld kezdeteig terjed;

b) a keletire, mely magában foglalja az ország erdőségeit Zempléntől egész Temesig;

c) az alföldire főleg a Duna és Tisza közt;

d) a nyugatira a Duna és Dráva közt; és végül

e) a délire a Dráva és Száva között.

Az *északi* erdőkben a Kárpátok lejtőin legelterjedtebb fák, mint általában hazánkban, a bükk és gyertyán, melyek 1.032,000 holdon tenyésznek. Terjedelemre legközelebb áll hozzájok a kocsányos és kocsánytalan tölgy 776,000 holdon, a csertölgy 188,000 holdon.

A Kárpátok legfontosabb faneme azonban a luczfenyő 647,000 holdon, ezután a jegenyefenyő 268,000 holdon, az erdei fenyő 123,000 s az egyedül itt nagyobb mértékben előforduló veres fenyő 9000 holdon. Kisebb mértékben szerepelnek még a nyír 55,000, a fűz és nyár 19,000, az éger 15,000, a kőris, szil és juhar 13,000, az ákácz 8000 holdon.

A második, legnagyobb *keleti* csoportban legelterjedtebb ismét a bükk és gyertyán 4.268,000 holdon, aztán a kocsányos és kocsánytalan tölgy 1.622,000 és a csertölgy 383,000 holdon. Csak utánok jönnek ismét e csoport legfontosabb fanemei: a lúczfenyő 1.536,000 és a jegenyefenyő 109, az erdei és feketefenyő 6476, a veres fenyő csak 130 holdon. A nyir 207,000 holdon itt van leg-

*) L. *Bedő* kitűnő munkáját »A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leirása 1885«, melyet e fejezetben különösen követtünk.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

jobban elterjedve. A fűz- és nyárfa 47,000, az éger 31,000, a kőris, szil és juhar 19,000, a hárs 1000, az ákácz 710 holdon.

Az *Alföldön* nagyobb összefüggő erdők általában hiányoznak, s ez aránytalanul kevés fa is ugyszólván kizárólag a lombosak közé tartozik. Legelterjedtebb a nyár és fűz, az Alföld jellemzetes fája, 226,000 holdon. Csak ezután jön a kocsányos és kocsánytalan tölgy 130,000, a csertölgy 20,000, az ákácz 40,000, a bükk és gyertyán 17,000 holdon. A többi fanemek mind 1000 holdon alul maradnak.

A *nyugati* erdők legfontosabb fája a tölgy, és pedig a kocsányos és kocsánytalan tölgy 317,000, a csertölgy 304,000 holdon. Utánok következik a bükk és gyertyán 442,000 holdon és csak ezután jönnek a szórványosan előforduló erdei fenyő 170,000, a lúczfenyő 20,000, a jegenyefenyő 6000 holdon. A fűz és nyár 65,000, a nyir 63,000, az éger 27,000, a kőris, szil és juhar 18,000, az ákácz és hárs 2—2000 holdat foglalnak el.

A *déli* erdőkben a főhelyet ismét a tölgy foglalja el, a kocsányos és kocsánytalan tölgy 707,080, a csertölgy 161,000 holdon. A luczfenyővel nem is igen találkozunk, a jegenyefenyő 143,000 és az erdei fenyő 4000 holdat foglal el. A bükk és gyertyán 1.527,000 holdra megy. A kőris és szil, mely itt a legszaporább és sok helytt a tölgyet is elnyomással fenyegeti, a juharral együtt 178,000 holdat vesz igénybe, a nyár 19,000, a hárs 10,000, az ákácz 700 holdon tenyészik.

Mindezt összefoglalva tehát a 15.957,587 hold erdő következőleg oszlik meg:

	Hold	%
Kocsányos vagy kocsánytalan tölgy	3.555,195	22·28
Csertölgy	913,326	5·72
Bükk	5.831,015	36·54
Gyertyán	1.455,253	9·13
Nyír	380,429	2·39
Nyár és fűz	379,344	2·38
Kőris, szil és juhar	245,256	1·52
Éger	75,663	0·47
Ákácz	62,269	0·39
Hárs	13,955	0·09
Lúczfenyő	2.203,784	13·81
Jegenyefenyő	528,117	3·31
Erdei fenyő	304,726	1·91
Vörös fenyő	9,255	0·06

Vagyis a három főcsoportnál esik a tölgyre 4.468,521 hold 28·00%, a bükkre és egyéb lombfára 8.443,184 hold 52·91% s a tűlevelüekre 3.045,882 hold 19·09%.

Az erdőknek közel egy negyedét maga az állam birja, s a m. kir. államerdők összes birtokterülete 3.491,285 katasztrális hold, miből tényleges erdő 3.141,451 hold, a többi 349,833 hold, szántóföld, rét, mezei és havasi legelő, vagy terméketlen kopárság.

Ezen erdőterületeken kivül az állam a máramaros-szigeti igazgatóság kerületében közösbirtokképen bir még az ugynevezett koronavárosokkal, u. m. Máramaros-Sziget, Hosszumező, Técső, Visk és Huszttal 33,394 hold lomberdőt, és más magántulajdonosokkal 349,817 hold lomb- és fenyőerdőt, melyek felosztásra várnak, végül még a 48,000 hold területtel biró árvai uradalmi lomb- és fenyő-erdőnek $^1/_5$ részben közös birtokosa.

Az állami erdőbirtokok általában véve összefüggő nagy erdőtesteket képeznek, főleg az ország éjszaki, keleti és déli részén; az ország nyugati részében nincsenek államerdők, a középrészén pedig csak az aránylag kisebb területekkel biró és Budapest fővároshoz közelebb eső visegrádi és gödöllői erdőhivatalok 39,242 holdra terjedő erdőségei vannak.

Legnagyobb fabőség mutatkozik az éjszaki és erdélyi Kárpátvidéken, s a legcsekélyebb a Duna és Tisza mentén. A kiválóan buzát termelő vidék erdőben legszegényebb.

Az erdőterületet állattenyésztési viszonyainkkal vetve össze, ugy találjuk, hogy a sürübb állattenyésztés a sürübb erdős területtel épen ellentétes irányban halad.

A mesterséges uton való magvetés vagy csemete-ültetés által való erdőnevelés ujabb időben hazánkban örvendetes lendületet kezd venni, még pedig azon helyes irányban, miszerint inkább az épületi és műszerfa, valamint fürészáruk készítésére alkalmas fák termeltetnek. Leghasznosabbnak bizonyult e részben az ákácz, az erdei és fekete fenyő.

Az erdőművelés előmozdítása, a futóhomok és kopár területek befásítása czéljából az államerdészet évenként több millió darab erdei csemetét bocsát ingyen a birtokosok rendelkezésére. Ezen csemeték az országos alap költségén neveltetnek, csomagol-

tatnak és szállítatnak azon vasuti állomásig, a melyről az illető erdőbirtokos részére elküldetnek.

Az 1879. évi XXI. t. czikk szerint: oly kopár területek, melyeken hegyomlások, hó vagy kőgörgetegek megakadályozása, szélvészek és vizek rombolásának, valamint a futóhomok tovább terjedésének meggátlása végett, a talaj megkötése közgazdászati szempontból szükséges, beerdősítendők. A beerdősítéseket az állam előmozdítja:

a) a beerdősítés alá vett területeknek adómentessé tételével,

b) a mag és csemetéknek ingyen kiosztásával,

c) pénzkölcsönökkel és

d) pénzsegélylyel az 1879. évi XXI. t. cz. 177. §-a eseteiben.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium az utóbbi években az általános fatenyésztésre való buzdítást, és a községi faiskolák szervezésének előmozdítását vette czélba, mi végből fatenyésztési és gyümölcsészeti vándortanítókat alkalmaz már is igen szép eredménynyel.

Erdeink szomoru nyomát mutatják ugy a külterjes gazdálkodásnak, mint a könnyelmü kihasználásnak. A túlnyomó nagy rész ugrásos fejlődésünk következtében, főleg a vasutak mentén sok helyütt a pusztítás képét nyújtja; mig egy ötödrész, és pedig főleg a bükk és részben a fenyves még mindig hozzáférhetetlen. A tölgynél pedig, Szlavoniát kivéve, hosszu ideig kell várnunk, mig azt ujból kellőleg kihasználjuk. Nagy hátrányára van még erdőgazdaságunknak, hogy a szórványosan előforduló kőris, szil, juhar, dió, gesztenye, hárs és más efféle fanemek igen megfogytak és ma sok helytt drága pénzért sem kaphatók.

Az erdei mellékhasználatok közül csak a legelő, makk és gubacs jöhetnek nálunk tekintetbe. A még mindig nagy terjedelemben üzött erdei legeltetés inkább káros mint hasznos, a makk és gubacs ma már csak a Dráván túl képez jelentékenyebb jövedelmet.

Magyarország majdnem 16 millió hold erdejéből 47%, azaz 7·59 millió hold az I—III. termőhelyen áll, az évi termés mindazáltal nem tesz többet 28.315,818 köbméternél, úgy hogy holdjára nem esik több 1·77 köbméternél, ami eléggé jellemzi gazdálkodásunkat.

Ez aránylag elégtelen mennyiségnek jóval nagyobb része tüzi- és szénfa, és csak kisebb része épület- és műfa. A három fő-fanemnél esik ugyanis:

	Épület- és műfára:	Tüzi- és szénfára:
A tölgynél	25—40%	60—75%
A bükknél	3—15%	85 97%
A fenyőnél	70—85%	15—30%.

Az erdők tiszta jövedelme a kataszter alapján 9.712,000 frt, és pedig a Dráván innen 7.637,000 frt, holdankint 57 kr., a Dráván túl 2.075,000 frt, holdankint 78 kr.

Okszerű gazdálkodás mellett e jövedelemnek tetemesen növekednie kell, annál is inkább, mert faáraink sok helytt már most igen magasak.

Az államerdők tényleges jövedelme volt:

	Bevétel	Kiadás	Tiszta jövedelem
1877.	5.970,404	3.765,931	2.204,473
1878.	5.693,496	3.744,661	1.948,835
1879.	5.898,768	3.817,066	2.081,702
1880.	6.125,771	3.969,590	2.156,181
1881.	6.274,129	3.809,702	2.464,427
1882.	6.004,244	4.056,876	1.947,368
1883.	6.137,216	3.920,573	2.216,643
1884.	6.485,124	4.159,369	2.325,755

Áruforgalmi statisztikánk szerint fakivitelünk az 1883. évben, nem számítva a faszenet és a kivitt fűzfavesszőt, 21.625,182 frt értékü volt, levonva ebből az ugyanez évben behozott 3.771,355 frt értéket, maradt 1883. évben tiszta kivitelül 17.853,827 forint. Hasonló kivitel valamivel nagyobb bevitelt mutat 1884, a midőn az első volt 21.192,344 frt, az utóbbi 4.573,804, úgy hogy a kiviteli többlet tett 16.618,540 frtot.

E számok egészben kedvezőek, csakhogy azokban semmi nyoma azon tetemes fatömegnek, mely különösen Gácsországból, Krajnából és Stiriából marhafuvar és tutaj utján bejön s a hová mi viszont nem szállitunk semmit. Még fontosabb azonban, hogy a 10 millió forintot meghaladó dongakivitel 10—15 év mulva lényegesen meg fog apadni és hogy egyébb mű- és épületfa kivitelünk inkább hanyatlást mutat, mint emelkedést. Az európai államok 100 millió forintot meghaladó fabeviteléből ránk ma csak mintegy 25

millió esik. Oroszország és Svédország erdei a mieinkhez hasonlóan vannak. Piaczokban tehát nem lesz hiány, akár délre, akár nyugatra, különösen Németországba. De gondoskodni kell, hogy legyen mit ezeken a piaczokon eladni s ezt csak az eddigieknél minden tekintetben gondosabb és okszerűbb gazdálkodás mellett érhetjük el.

II. FEJEZET.

Erdészeti szakképzés és törvényhozás.

A selmeczi magyar királyi bánya- és erdőakadémián már százévet meghaladó idő óta adatnak elő az erdészeti szaktanulmányok. A növendékek az előkészítő általános tanfolyamot, a bányaakadémia növendékeivel együtt hallgatják. Rendes növendékül az vétetik fel, ki főgymnáziumot vagy főreáliskolát végzett. Az akadémia tanfolyam ideje 3 és 4 évre oszlik, a három éves tanfolyamot végzők a kezelő kisebb tisztségekre alkalmaztatnak, mig azok, kik az állami erdészetnél erdőmesterek, vagy ennél magasabb állásu tisztek kivánnak lenni, kötelesek a 4 évi vagyis erdőmérnöki tanfolyamot is végezni, s ezután 5 év alatt egy a ministerium által alakított vizsgáló bizottság előtt államvizsgálatot tenni.

Az 1884/5. tanévben az akadémián működött 14 rendes és 1 rendkivüli, összesen 15 tanár 353 rendes és 23 rendkivüli, összesen 376 hallgatóval.

Az erdészet fejlesztése érdekében működik hazánkban az 1851. évben alakult Magyar erdészeti egylet, mely 1866-ban országos erdészeti egyesület czimén ujra szerveztetett. Évenkénti közgyüléseit, melyeken az illető vidékre nézve tanulságos szakkérdéseket tárgyal, az ország különböző erdős vidékein tartja meg. Erdészeti szakközlöny czim alatt folyóiratot ad ki. Alapító és rendes tagjainak létszáma a 700-at meghaladja.

Az erdők fentartására és kezelésére hozott legrégibb intézkedések a magyar királyok azon dekrétumaiban találhatók, melyekkel elrendelték, hogy a bányák közelében levő erdők akként kezeltessenek, miszerint azok a bányászat czéljaira szükséges fát tartamosan fedezhessék.

Mária Terézia királynő 1769-ben szintén adott ki egy az

egész országra kiható királyi rendeletet, mely az erdők művelését és használatát részletesen tárgyalja, s mely egyszersmind magyar nyelven legelső erdészeti munka.

Legutóbbi erdőtörvényünk, mely a fent említettek legtöbbjét hatályon kivül helyezte, az 1879. évi XXXI. törvényczikk. Ez az 1883. évi junius hó 22-én 28487. szám alatti ministeri rendelettel együtt meghatározza azon véderdőket, a melyekben az irtás és tarvágás tiltatik.

Az összes erdők fölött gyakorlandó felügyelet czéljából a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister az országot, az erdőterületekhez képest, kerületekre osztja fel, s mindenik erdőkerület élén egy kinevezett erdőfelügyelő áll, a szükséges segédszemélyzettel ellátva.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

C) A mivelési ágak aránya.

I. FEJEZET.

A mivelési ágak nagysága és jövedelmezősége.

Az uj kataszter alapján igen érdekes bepillantást nyerünk mezőgazdaságunknak egy eddigelé igen kevéssé méltatott részletébe. Mert ha a mivelési ágak arányai eddig is kiváló figyelem tárgyát képezték, az egyes mivelési ágakban elért kataszteri tiszta jövedelemre nem fordítottak hasonló gondot.

Lássuk előbb az arányokat. A különböző mivelési ágak közt, mint azt a mellékelt táblázat mutatja, a legnagyobb részt a *szántóföldek* veszik igénybe, az összesnek 41.97%-át a magyar birodalomban, akkor, midőn Ausztriában az utolsó 1883-iki adatok szerint, a mivelés alatt álló területnek csak 37.60%-át teszik. Még nagyobb azonban ez arány a Dráván innen. Mert a mig Horvátországban 32.36% esik a szántóföldre, addig a Dráván innen 43.42% jut ugyanarra.

Második helyen sorakoznak az *erdők* 29.73%-kal. Itt ismét Ausztria mutat nagyobb számot, 34.56%-ot, és még inkább Horvátország, a mennyiben a Dráván túl 38.05%, a Dráván innen 28.48% az erdőség.

Harmadik helyen következik nálunk a *legelő* 14.05%-kal, a mely Ausztriában jóval kisebb, 9.42. Csakhogy itt még külön számittatnak az alpesi legelők 4.95%-kal. S igy aztán Ausztriában nagyobb a legelők aránya. Hazánk két alkatrésze közt ez esetben Horvátország mutat nagyobb számot, a mennyiben a Dráván túl 14.99%, mig a Dráván innen 13.90% esik a legelőre.

Negyedik helyen sorakozik a *rét* 11.26%-kal a magyar birodalomban. Ausztriában itt is kisebb az arány, 10.88%. Hazánkban, a Dráva két partján e részben alig van különbség, a mennyiben azon túl 11.55%, innen 11.22% a rét.

Az ötödik helyet a *szőlő* foglalja el nálunk 1.39%-kal. Ausztriában e mivelési ágra csak 0.88% esik. A mi két számunk közt a drávántuli a nagyobb, 1.67%, mig a Dráván innenre 1.34% esik.

Hasonló, de egymáshoz még közelebb álló számokat mutatnak a *kertek*, 1.30%-ot a magyar birodalomban, 1.31%-ot Ausztriában, 1.30%-ot a Dráván innen és 1.31%-ot a Dráván túl.

Az utolsó és legkisebb arányt a *nádasok* tüntetik fel, 0.30%-ot a magyar birodalomban, 0.40%-ot Ausztriában, hol azonban a tavak és mocsárak általában is ide számíttatnak, 0.34%-ot a Dráván innen és 0.07%-ot a Dráván túl.

Még érdekesebb a *holdankénti jövedelem* alakulása, csakhogy itt az Ausztriában nyert adatokat valószinüleg nagyon eltérő alapon számitották ki, és épp azért az összehasonlítás ezen része alig szolgáltat a valódi jövedelem aránya iránt egyforma tájékozást. Sokkal megbizhatóbbak és következésképp tanulságosabbak lesznek azon összehasonlitások, melyekkel az ország határán belül maradunk.

Teljesség okáért lássuk azonban az osztrák adatokat, melyek szintén 1883-ra vonatkoznak és ez évben először tétettek közzé az osztrák statisztikai hivatal évkönyvében.

A legnagyobb jövedelmet nálunk a szőlő mutatja 11 frt. 13 krajczárral katasztrális holdankint. Ausztriában e mivelés ágra esik 5 forint 40 krajczár holdankint. Következnek a kertek, nálunk 7 forint 15 krajczár, Ausztriában 5 forint 79 krajczárral szerepelnek. Ezután jönnek a szántóföldek nálunk 4 frt 45 krral és 3 frt 18 krral amott, a nádas 3 frt 99 krral illetőleg 1 frt 61 krral, a rét 3 frt 9 krral illetőleg 2 frt 79 krral; a legelő 1 frt 13 krral illetőleg 48 krral. Az alpesi legelők meg éppen csak 17 krral. Eddig minden mivelési ág nálunk mutatott nagyobb katasztrális tiszta jövedelmet. Csak az erdő tüntet föl más képet. Itt a kataszteri tiszta jövedelem nálunk 61 kr., még amott 71 kr. holdankint.

Áttérve a részletekre, azt tapasztaljuk, hogy szántóföldeknél és szőlőknél egyrészt, réteknél és erdőknél másrészt világos összefüggés van a mivelési ágak jövedelmezősége közt. És pedig akkép, hogy az első esetben a nagyság és jövedelmezőség egyenes arányban áll, míg a másikban forditott arányt mutat.

Nevezetesen a *szántóföld* a legnagyobb az országrészek közt a Duna-Tisza közén 61. 36%, s ugyanitt a tiszta jövedelem szintén a legnagyobb 6 frt 70 kr. A megyék közt a legnagyobb arányt mutatják Torontál 72.75%, Bács 75.05%, Csanád 84.80%,

A mivelési ágak százalékokban és az egy katasz-

Folyó szám	Országrész és megye	szántó		kert	
		%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
	I. Magyarország.				
	a) Duna bal partja.				
1	Árva megye	41.75	83	0.45	415
2	Bars » *)	45.93 28.78	511 418	1.18 1.11	728 833
3	Esztergom »	59.66	628	0.79	922
4	Hont »	41.09	393	1.5	577
5	Liptó »	17.22	176	0.45	390
6	Nógrád »	43.50	408	1.33	685
7	Nyitra »	57.50	541	1.67	902
8	Pozsony »	60.47	571	1.13	856
9	Trencsén »	36.31	211	1.10	478
10	Turócz »	28.41	270	0.53	534
11	Zólyom »	17.60	306	0.75	786
	Összesen . .	42.91	430	1.13	720
	b) Duna jobb partja.				
1	Baranya megye	49.07	555	2.15	995
2	Fejér »	65.08	733	1.12	1,024
3	Győr »	62.16	594	1.30	1,106
4	Komárom »	59.93	492	0.77	813
5	Moson »	63.95	687	0.55	967
6	Somogy »	52.69	460	0.98	958
7	Sopron »	55.48	790	1.30	1,389
8	Tolna »	61.27	674	0.83	101
9	Vas »	50.19	495	1.25	1,058
10	Veszprém »	52.07	557	1.35	1,087
11	Zala »	40.14	469	2.58	987
	Összesen . .	53.56	578	1.40	1,030

*) Itt az eredetiben az adatok két külön területről szólnak.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

tralis holdra eső tiszta jövedelem krajczárokban.

rét		legelő		nádas		szőlő		erdő	
%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
10.56	135	13.22	51	—	—	—	—	34.02	75
10.01	400	6.49	96	—	437	0.81	831	35.58	67
5.47	402	9.89	114	0.00	—	—	—	54.75	59
4.39	659	10.68	144	0.13	788	4.85	1,159	19.50	141
10.17	464	11.19	71	0.00	70	1.97	895	34.02	80
11.83	123	18.00	33	—		—	—	52.50	67
9.63	485	14.15	77	0.01	104	1.95	958	29.44	80
7.47	629	8.76	164	0.03	1,101	0.82	982	23.75	126
8.00	569	7.53	200	0.16	427	1.20	1,430	21.51	205
4.94	224	21.33	41	—	—	0.02	219	36.30	72
9.31	320	12.22	67	—	—	—	—	49.53	63
16.10	311	8.26	84	—	—	—	—	57.29	77
9.04	400	12.05	85	0.03	559	0.91	1,056	33.93	91
10.26	557	14.16	170	0.84	229	5.36	1,324	18.16	93
6.76	784	14.56	207	0.47	1,062	3.12	1,553	8.89	133
11.81	460	13.97	271	0.62	736	2.02	902	8.12	180
11.04	376	12.80	185	1.11	217	1.57	905	13.28	141
16.97	347	10.29	234	0.60	393	1.30	1,517	6.34	221
9.51	623	11.26	155	0.30	258	2.35	856	22.91	108
9.49	633	8.47	266	0.14	1,007	2.04	2,132	23.08	161
8.44	629	14.03	218	0.55	578	5.65	1,180	9.23	153
10.75	628	7.14	117	—	—	0.94	914	29.73	108
7.02	758	12.97	198	0.24	692	1.40	1,224	24.95	111
12.91	568	12.58	152	0.21	621	4.35	1,377	27.23	137
10.12	584	11.87	185	0.40	465	2.92	1,276	19.73	123

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	szántó		kert	
		%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
	c) Duna Tisza köze.				
1	Bács-Bodrog megye	75.05	912	0.75	1,159
2	Csongrád »	62.05	548	0.34	967
3	Heves »	51.42	511	1.08	820
4	Jász-N.-Kún-Szolnok megye .	63.75	635	0·42	1,166
5	Pest-P.-Solt-K.-Kún » *)	71.10 51.76	553 500	0.84 0.72	1,100 956
	Összesen . .	61.26	670	0.69	1,018
	d) Tisza jobb partja.				
1	Abauj-Torna megye	40.26	406	1.73	586
2	Bereg »	30.81	234	1.35	516
3	Borsod »	42.92	475	1.81	749
4	Gömör »	26.94	320	1.19	772
5	Sáros »	42.55	179	1.86	357
6	Szepes »	33.66	190	0.46	424
7	Ung »	28.02	236	2.10	381
8	Zemplén »	40.37	319	1.58	488
	Összesen . .	35.98	303	1.50	534
	e) Tisza bal partja.				
1	Békés megye	70.78	845	0.30	1,108
2	Bihar »	41.09	349	0.66	691
3	Hajdu megye	51.94	618	0.26	1,054
4	Mármaros »	11.17	102	0.15	344
5	Szabolcs »	71.34	320	0.46	679
6	Szatmár »	47.40	283	1.11	592
7	Szilágy »	42.42	209	1.26	482
7	Ugocsa »	45.58	215	1.56	448
	Összesen . .	41.48	403	0.60	618
	f) Tisza-Maros szöge.				
1	Arad megye	41.86	491	1.38	764
2	Csanád »	84.50	752	1.22	946
3	Krassó-Szörény megye . . .	17.96	298	3.56	451

*) Itt az eredetiben az adatok két külön területről szólnak.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

rét		legelő		nádas		szőlő		erdő	
%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
4.29	237	12.09	255	1.19	494	1.32	867	5.31	127
11.44	278	20.77	144	0.49	619	2.34	819	2.57	90
8.92	530	18.06	157	0.16	796	2.60	1,268	17.76	77
10.59	469	22.93	199	0.54	517	1.22	1,035	0.55	225
12.99	188	6.21	122	2.48	492	3.57	662	2.81	90
11.59	405	19.14	145	1.85	304	3.23	1,341	11.71	109
9.04	389	17.67	178	1.16	395	2.24	1,170	7·94	106
7.96	431	9.61	122	—	—	1.30	630	39.14	75
12.80	181	12.22	53	0.02	230	0.61	820	42.19	36
9.22	468	13.53	150	0.17	650	2.37	971	29.98	76
12.58	374	9.02	79	—	—	0.19	454	50.08	82
5.43	182	13.33	30	—	—	—	—	36.83	35
11.62	141	8.41	29	—	—	—	—	45.85	65
10.92	197	10.72	62	—	—	0.31	47	47.93	28
10.51	252	17.01	78	0.06	290	1.57	908	28.90	24
10.20	274	12.09	81	0.03	496	0.85	842	39.35	53
8.14	307	17.11	317	0.96	610	1.11	865	1.60	337
9.90	270	16.95	146	0 89	304	1.08	848	29.43	51
10.83	255	30.25	175	0.89	277	0.91	567	4.92	146
19.25	86	12.35	25	—	—	—	—	57.08	19
9.55	194	10.23	106	1.36	176	0.79	423	6.27	151
14.81	224	9.69	98	0.28	265	0.60	788	26.11	46
12.86	276	12.19	68	0.03	216	1.59	692	29.65	26
16.13	173	12.60	54	—	—	0.72	523	23.41	32
13.10	193	14.82	120	0.54	313	0.76	739	28.70	38
5.29	331	17.86	146	0.04	707	1.07	1,506	32.50	54
3.41	416	8.48	286	0.18	546	0.47	856	1.44	193
8.45	160	14.91	41	—	—	0.78	1,228	54.34	32

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	szántó		kert	
		%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
4	Temes megye . . .	58.79	542	2.89	777
5	Torontál » . . .	72.75	737	1.07	1,031
	Összesen . .	48.49	605	2.16	651
	g) Erdély.				
1	Alsó-Fehér megye. . .	38.16	272	1.53	696
2	Besztercze-Naszód » . . .	18.50	134	1.00	483
3	Brassó » . . .	27.12	316	1.27	567
4	Csik » . . .	14.41	76	0.67	260
5	Fogaras » . .	25.47	145	0.85	415
6	Háromszék » . . .	22.94	269	1.29	571
7	Hunyad » . . .	21.82	213	1.82	541
8	Kolozs » . . .	33.55	161	2.05	392
9	Kis-Küküllő » . . .	47.27	229	1.85	645
10	Maros-Torda » . . .	28.03	173	2.14	428
11	Nagy-Küküllő » . . .	35.43	194	1.30	431
12	Szeben » . . .	20.82	253	1.17	471
13	Szolnok-Doboka » . . .	40.20	138	2.50	443
14	Torda-Aranyos » . . .	33.57	178	2.08	309
15	Udvarhely » . . .	25.40	96	1.58	361
	Összesen . .	27.74	187	1.58	457
	Ismétlés.				
a)	Duna bal partja	42.91	430	1.13	720
b)	Duna jobb partja.	53.56	578	1.40	1.030
c)	Duna-Tisza köze	61.26	670	0.69	1.018
d)	Tisza jobb partja.	35.98	303	1.50	534
e)	Tisza bal partja	41.48	403	0.60	618
f)	Tisza-Maros szöge	48.49	605	2.16	651
g)	Erdély	27.74	187	1.58	457
I.	Magyarország összege . . .	43.42	473	1.80	678
II.	Fiume város és területe . . .	21.26	723	1.72	329
III.	Horvát-Szlavonország . . .	32.36	399	1.31	954
	A sz-István korona országai együtt	41.97	470	1.80	715

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

rét		legelő		nádas		szőlő		erdő	
%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban	%	átlag o. é. krban
9.29	308	13.36	158	0.18	586	3.63	1,504	12.36	158
6.68	226	16.34	205	0.56	731	1.31	966	1.29	184
7.36	241	15.19	138	0.21	697	1.54	1,326	25.05	52
18.50	238	13.18	90	0.05	89	1.22	966	27.36	62
15.08	143	20.20	28	0.02	270	0.22	525	44.98	20
16.69	196	11.25	96	—	—	—	—	43.67	50
22.26	57	18.43	20	—	—	—	—	44.23	8
18.60	116	14.88	21	0.02	45	0.04	356	40.14	27
9.92	211	3.44	53	0.01	30	—	—	62.40	19
12.98	165	15.71	45	0.01	44	0.23	852	47.43	24
17.74	190	14.69	57	0.14	127	0.24	345	31.59	40
17.78	277	12.27	82	0.17	86	3.11	872	17.60	89
12.05	229	9.07	42	0.13	162	0.57	440	48.01	18
18.32	218	11.07	67	0.01	30	1.37	578	32.50	60
14.62	186	17.58	39	—	—	0.63	818	45.18	44
14.64	174	10.50	38	0.08	138	0.26	424	31.82	38
19.35	183	14.97	61	0.25	168	0.38	435	29.40	30
19.09	93	13.32	22	—	—	0.12	331	40.49	19
16.13	166	13.69	45	0.04	137	0.45	699	40.37	29
9.04	400	12.05	85	0.03	559	0.91	1.056	33.93	91
10.12	584	11.37	185	0.40	465	2.92	1.276	19·73	123
9.04	389	17.67	178	1.16	395	2.24	1.170	7.94	106
10.20	274	12.09	81	0.03	496	0.85	842	39.35	53
13.10	193	14.82	120	0.54	313	0.76	739	28.70	38
7.36	241	15·19	138	0.21	697	1.54	1.326	25.05	52
16.13	166	13.69	45	0.04	137	0.45	699	40.37	29
11.22	291	13.90	118	0.34	405	1.34	1,126	28.48	58
21.86	235	41.18	15	—	—	—	—	13.98	46
11.55	424	14.99	83	0.07	181	1.67	1,048	38.05	78
11.26	309	14.05	113	0.30	399	1.39	1,113	29.73	61

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

ugyanitt legmagasabb a tiszta jövedelem is 7 frt 37 kr, 9 frt 12 kr. és 7 frt 52 kr. Legkisebb a szántóföld az országrészek közt Erdélyben 27.74% és ugyanitt legkisebb a jövedelem is 1 frt 87 kr. holdankint. A megyék közt legkevesebb a szántóföld Mármarosban 17%, Csikban 14.41% s Besztercze-Naszódban 18.50% és ugyanitt legkisebb holdankint a jövedelem 1 frt 2 kr., 76. illetőleg 1 frt 34 kr.

Megfelel a fentebbieknek az a körülmény, hogy a Dráván innen a szántóföldnek úgy területe mint jövedelme nagyobb mint a Dráván túl, a mennyiben a szántóföld nálunk 43.42% és a jövedelem 4 frt 73 kr, míg amott kiterjedése 32.36% és jövedelme 3 frt 99 kr.

Ausztriában a végletek hasonlóan nagyon messze esnek egymástól. Legnagyobb a szántóföld aránya Morvaországban, hol 56.52%; legnagyobb a jövedelem Felső Ausztriában 5 frt 19 kr., hol azonban a szántóföldre csak 37.77% esik. Legkevesebb a szántóföld Tirol és Vorarlbergben 8.46%; legkisebb a jövedelem Dalmáczíában 1 frt 50 kr., hol azonban a szántóföldre 10.93% esik. Ausztriában tehát nem találunk oly szerves összefüggést a nagyság és jövedelem közt mint nálunk.

A szántóföldhez, mint már emlitők, sok tekintetben hasonlitanak a *szőlők*. Ezek is ott a legnagyobb kiterjedésüek, hol a legtöbb jövedelmet hajtják, nevezetesen a Duna jobb partján, hol 2.92%-ra és holdankint 12 frt 76 kr jövedelemre mennek; és ott fordulnak elő leggyérebben, hol a legkevesebb jövedelmet nyujtják, t. i. Erdélyben, mert itt 0.45% esik rájuk és jövedelmük holdankint 6 frt 99 kr. Ugyanez áll a megyékre is. A legtöbb teret foglalják el Baranyában 5.36% és Tolnában 5·65% s jövedelmök itt 13 frt 34 kr, illetőleg 11 frt 80 kr. Ellenben a legkevesebb terjedelemmel birnak Háromszéken és Hunyadban 0.01%-kal és itt jövedelmök 30—44 kr holdankint.

Horvátországban aránylag valamivel több terület esik a szőlőre 1.67% a Dráván inneni 1.34%-kal szemben; a jövedelem azonban nálunk nagyobb 11 frt 26 kr, mikor a Dráván túl 10 frt 48 kr.

Ausztriában a szőlő legtöbbet fordul elő a partvidéken 7.41%-kal; a legjövedelmezőbb azonban Alsó-Ausztriában 11 frt 44 krral, hol csak 2.07%-ot vesz igénybe. A legkisebb kiterjedésü

a szőlő Tirol és Vorarlbergben 0.21%-kal, a legkisebb jövedelmü pedig Karinthiában 1 frt 91 krral, hol 0.43%-ot, tehát valamivel többet vesz igénybe. Szőlő egyátalában nem fordul elé Felső-Ausztriában és Salzburgban, tovább Sziléziában, Galiciában és Bukovinában.

A terület nagysága és jövedelme közt bizonyos fokig összefüggést tapasztalunk még, habár forditott arány szerint, mint már jelzők az *erdőknél* és *réteknél*. Az elsőknél a legnagyobb kiterjedést találjuk Erdélyben 40.37%-kal és ugyanitt legkisebb a jövedelem 29 kr holdankint. Ellenben legnagyobb a jövedelem a Duna jobb partján, hol 1 frt 23 kr. és a Duna-Tisza-közén, hol 1 frt 6 kr. esik holdjára; az erdők területe itt azonban csak 19.73, illetőleg 7.94%-ra megy.

Hasonló viszonyt mutatnak a megyék végletei, Háromszék 62.40, Maros-Torda 48.01 és Csik 44.23%-kal, holdankint 19, 18 és 8 krral. Habár Erdélyen kivül Gömörben az erdők aránya 50.08% és jövedelme 82 kr holdankint és Zólyomban az arány 57.20%, a jövedelem 77 kr holdankint. De Krassó-Szörényben ismét az arány 54.34%, a jövedelem 32 kr és Mármarosban az arány 57.08% s a jövedelem 19 kr.

Legkisebb az erdők területe Jász megyében 0.55%-kal, s ugyanitt igen magas a jövedelem 2 frt 25 kr holdankint. Hasonlók ehhez Torontál 1.29, Csanád 1.44 és Békés 1.60%-kal, illetőleg 1 frt 84, 1 frt 43 és 3 frt 37 krral holdankint, mely utóbbi a legmagasabb tiszta jövedelem megyéinkben.

Horvátországban az erdő ugy terület mint jövedelem szempontjából nagyobb, 38·05% és 78 kr. még nálunk a Dráván innen csak 28·48% és 58 kr.

Ausztriában a legtöbb területet, Stiriában foglalják el az erdők 51·48%-kal, a legnagyobb jövedelmet azonban Csehországban szolgáltatják 2 frt 57 krt holdankint, és itt a területnek csak 29·99%-át veszik igénybe. Legkisebb terjedelmüek az erdők Galiciában 26·66%-kal, s a legkevesebb hasznot hajtják, holdankint 10 krt, Dalmáczában, hol 30·40%-ra mennek.

A *réteknél* ismét Erdélyre esik a legnagyobb terület 16·13% és a legkisebb jövedelem, 1 frt 66 kr holdankint. A legkisebb terület és a legnagyobb jövedelem azonban nem találkozik egymással, mert legkevesebb rét fordul elő a Tisza-Maros-szögén 7·36%, de itt

a jövedelem szintén nem nagy 2 frt 41 kr; és legnagyobb a jövedelem a Duna jobb partján 5 frt 84 kr, hol a területre már 10·12% esik.

A nagy terület a megyékben is kis jövedelemmel kapcsolatosan mutatkozik. Igy Mármarosban és még inkább Csikban, hol 19·25, illetőleg 22·26% jut a rétre, a jövedelem 86, illetőleg 57 kr holdankint. De a legkisebb terület itt sem jár a legnagyobb jövedelemmel. Legkisebbek a rétek ugyanis Csanádban 3·41%-kal, hol jövedelmük 4 frt 16 kr, és legnagyobb a jövedelem Fejérben 7 frt 84 kr, hol az arány 6·76%.

Horvátországban ismét nagyobb, ugy a terület mint a jövedelem mint nálunk. Mert a míg a Dráván túl 11·55% az arány és 4 frt 34 kr a jövedelem, a Dráván innen 11·22% az arány és 2 frt 91 kr a jövedelem.

Ausztriában legterjedelmesebbek a rétek Krajnában, hol 17·34%-ra mennek, a legtöbb jövedelmet azonban Felső-Ausztria adja 4 frt 39 krral, hol a rét 12·02%. Legkevesebb a rét Dalmácziában 0·84% és legcsekélyebb jövedelmet hajtják, holdankint 67 krt Bukovinában, hol 13·10%-ot tesznek.

A *legelőknél* ismét találunk, de még kisebb mértékben ily összefüggést ellentétes irányban, a mennyiben a Duna jobb partjára esik a legkevesebb legelő, 11·87%, a legnagyobb jövedelemmel, 1 frt 85 krral holdankint. A legnagyobb terület azonban Duna-Tisza-közepére esik ugyanakkor, mikor a legkisebb jövedelmet Erdély mutatja, 45 krt holdankint. A megyékről alig mondhatunk egyebet, minthogy a Duna-jobb-partiak nyujtják általában a legmagasabb s erdélyiek a legalacsonyabb jövedelmet.

Horvátországban a legelők nagyobb terjedelmüek, de kisebb jövedelmet hajtanak, mint a Drávan innen, mert amott 14·99% az arány és 83 kr a jövedelem, mig nálunk 13·90% az arány, de 1 frt 18 kr a jövedelem.

Ausztriában a terjedelem, az alpesi legelőket is hozzászámitva, mint már jelzők, 9·42 + 4·95 = 14·37%, tehát valamivel nagyobb mint nálunk. A jövedelem 48 kr, illetőleg 17 kr holdankint. A közönséges legelők legnagyobb arányban fordulnak elő Dalmáczióban 47·30, s legkisebb arányban Felső-Ausztriában 2·03%-kal; a legnagyobb jövedelmet adják Csehországban 1 frt 10 krt, a legkissebbet Dalmáczióban, 4·6 krt. A z alpesi legelők a leggyako-

riabbak Salzburgban 34·09%-kal, s a legritkábbak Galicziában 0·44%-kal; a legnagyobb jövedelmet mutatták föl Felső-Ausztriában 48 krt, a legkisebbet Krajnában 9 kr. Megjegyzendő, hogy alpesi legelők egyáltalán nem fordulnak elő Cseh-, Morvaországban, Szileziában és Dalmácziában.

A *kertek* legnagyobb arányban fordulnak elő a Tisza-Maros szögén 2·16%-kal, a legnagyobb jövedelmet nyujtják a Duna jobb-partján 10 frt 30 krt holdankint, a legkisebb mértékben szerepelnek a Tisza bal-partján 0·60%-kal, s a legkevesebb jövedelmet adják Erdélyben, 4 frt 57 krt.

Horvátországban ugy az arány mint a jövedelem nagyobb, mint a Dráván innen. 1·31% és 9 frt 54 kr, szemben 1·30%-kal és 6 frt 78 krral.

Ausztriában az arány 1·31%, annyi mint hazánkban a Dráván túl, a jövedelem 5 frt 79 kr. A legnagyobb az arány Dalmácziában 2·92%, a jövedelem Alsó-Ausztriában 10 frt 7 kr. A legkisebb az arány Tirol- és Vorarlbergben 0·21%, a jövedelem Dalmácziában 1 frt 52 kr.

A *nádasok* a legnagyobb területet foglalják el nálunk a Duna-Tisza-közén 1·16%-kal, a legkisebbet a Duna bal-partján 0·03%-ot. A legnagyobb jövedelemmel járnak a Tisza-Maros-szögén 6 frt 97 krral és a legkisebbel Erdélyben 1 frt 37 krral.

Horvátországban a nádasok ugy a területre, mint a jövedelemre nézve kisebbek, 0·07% lévén az arány és 1 frt 81 kr, a jövedelem a Dráván túl, 0·34%-kal és 4 frt 5 krral szemben a Dráván innen.

Ausztriában a nádasok a tavakkal és mocsarakkal a termő terület 0·40%-át veszik igénybe és holdankint 1 frt 28 kr jövedelmet tüntetnek föl. A legnagyobb az arány Salzburgban 1·08%, s a jövedelem Alsó-Ausztriában 2 frt 28 kr. Legkisebb az arány Szileziában 0·02%, s a jövedelem Dalmácziában 5·7 kr holdankint.

Mindent összefoglalva, azt látjuk tehát, hogy hazánkban csak az erdő fordul elő kisebb arányban, ellenben a többi mivelési ágak majdnem kivétel nélkül nagyobb arányokban szerepelnek mint Ausztriában. Legfontosabbak e részben a szőlők és szántóföldek. Az elsők nagyobb aránya kétségtelenül kedvezőbb éghajlatunkkal függ össze. A szántóföldeké gazdaságunk kezdetlegesebb

viszonyaival, s hogy e részben oly hirtelen változás nem igen reménlhetünk, azt leginkább mutatja az a körülmény, hogy a szántóföldek épp ott fordulnak elő legnagyobb számban, hol jövedelmük is a legnagyobb. Hasonlót csak a szőlőknél tapasztalunk. S ez talán mégis azt tanusitja, hogy gazdaságunk e két mivelési ágban érzi magát a legotthonosabban; mig a többieknél előforduló ingadozások vagy éppen ellentétek terjedelem és jövedelem közt bizonyos átmeneti nehézségekre engednek következtetni. Áll ez egészben véve a magyar birodalom egész területére. Mert ha Dráván túl a szántóföldek aránya kisebb, ez csak az erdők nagyobb terjedelmével, jobban mondva a talaj alakulatával függ össze. A horvátországi viszonyok még kezdetlegesebb voltát egyébiránt eléggé jellemzi az a körülmény, hogy ott a tiszta jövedelem a legtöbb esetben kisebb, noha a becslés itt is amott is meglehetősen egyenlő szempontokból indulhatott ki. A mi végül a tiszta jövedelmet a Dráván inneni országokban illeti, e részben a legfeltünőbb jelenség az, hogy Erdély minden kivétel nélkül minden egyes mivelési ágban a legkisebb tiszta jövedelmet adja, bármilyen legyen különben az arány, melyet az illető mivelési ág a termő területből elfoglal. Viszont, az egy szántóföldet kivéve, melyben a Tisza-Maros-szöge és még inkább a Duna-Tisza-köze jár legelől, minden más mivelési ágban a Duna jobb-partja mutatja folyton a legmagasabb tiszta jövedelmet, bármilyen legyen az arány, melyet a mivelési ág feltüntet.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára

D) Állattenyésztés.

I. FEJEZET.

A lótenyésztés.

Hazánkban az állattenyésztés egyetlen ága sem fejlett ki annyira s mutathat fel oly fényes eredményeket, mint a lótenyésztés. A hazai versenyterek száma egyre szaporodik, mindinkább nemesbül a köznép kezén levő faj, az ország különböző vidékein pedig már is oly hasznavehető anyaggal rendelkezünk, hogy a kivánt mennyiségben szolgáltathatjuk a hadsereg számára leginkább keresett lovakat. Verseny-lovaink különösen az utóbbi időkben az összes külföldi, kiválóan pedig a németországi gyepeken győzelmesen futottak. De lótenyésztésünk figyelemre méltó fejlettségét legfényesebben igazolta a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállítás, melyen a magyar kir. földmivelésügyi ministerium az állami ménesekből 20, egyes tenyésztőktől vásárolva pedig 30, s igy összesen ötven darabbal mutatta be Magyarország lóanyagát. — A nemzetközi jury javaslata folytán a franczia köztársaság elnöke a magyar állami ménesek részére külön egy olyan nagy arany érmet veretett, a minőt egyetlen más állam sem nyert, a tenyésztőinktől vásárolt, s a lótenyésztési társulat által Párisba küldött 30 darab lóból álló csapat pedig nagy ezüst érmet nyert, s igy lovaink összkiállítása a legelső kitüntetésben részesült. — E kiállításon a jury által elismertetett, hogy Magyarország állami méneseiben az országos lótenyésztés javítására szolgáló oly anyaggal bir, melyhez hasonlóval sem minőségre, sem mennyiségre nézve egyetlen más állam sem rendelkezik. Elismertetett továbbá, hogy azon 30 ló, mely a földmives tenyésztők anyagát képviseli, bizonyos használati czélokra a maga nemében kitünő. De a nagy közönség is teljes mérvben osztá a jurynek e nézetét, mert az eladó lovak iránt mindjárt megérkezésök után élénk tudakozódással volt, mig nem egy nagyobb tenyésztő által tenyésztési czélra átlag 1000 frank vételáron megvétettek.

Lóállományunk nem csak minőség, de mennyiség tekintetében is felette jelentékeny, szemben más államok lóállományával. — Igy:

	A lovak száma	Esik 1000 lélekre darab
Oroszországban (1876)	16.904,000	234
A német birodalomban (1873) . .	3.252,231	82
Francziaországban (1878) . . .	2.868,723	77
Nagybrittania és Irlandban (1877)	2.865,725	85
Magyarországon	2.081,958	132
Ausztriában	1.463,282	66
Olaszországban (1876)	657,544	24
Svédországban (1879)	465,592	101
Spanyolországban (1878) . . .	460,760	28
Romániában (1873)	426,859	85
Dániában (1881)	347,561	180
Belgiumban (1866)	283,163	60
Németalföldön (1880)	277,600	68
Finnországban (1880)	276,463	134
Szerbiában (1879)	159,850	95
Boszniában (1879)	158,034	134
Norvegiában (1875)	151,903	84
Svaiczban (1876)	100,935	37
Görögországban (1875)	97,176	64
Portugaliában (1870—1873) . .	89,720	21
Luxenburgban (1879)	18,311	89

E táblázatból az tünik ki, hogy Oroszországnak egymagának több lova van mint a fentebb elsorolt államoknak együttvéve.

Ha azt tekintjük, hogy ezer lakosra hány ló esik, akkor is Oroszország áll első helyen 234 lóval, utána Dánia következik 180, Finnország 134, negyedik helyen pedig Magyarország 132 lóval.

A honvédelmi miiisterium által 1883. évben kimutatott lovak száma következő:

Csődör	109,353
Kancza	879,273
Herélt	713,828
Csikó	374,591
Összesen . . .	2.077,045

Ehez hozzáadva az állam által kezelt ménesek és méntelepek lóállományát, mely 1883-ban 4913 darab volt, van Magyarországnak, beleértve Horvát-Szlavoniát, összesen 2.081,958 lova.

Ez összegbe azonban a katonaság használatában levő lovak nincsenek beleértve. Összehasonlítva ez állományt az 1857. és 1870-diki adatokkal, melyek szerint:

1857-ben	2.095,055
1870-ben	2.158,819 ló volt

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyarországban, a számot véve tekintetbe, némi hanyatlás észlelhető. Ezt azonban a minőség elvitázhatlan nagy javulása annyira fedezi, hogy érték tekintetében jóval előbb állunk.

Az 1883. évi lóállomány Magyarország és a kapcsolt részek közt következőképen oszlik meg:

		Mén	Herélt	Kancza	Csikó	Összesen
Magyarországon		100,686	602,811	780,539	342,047	1.826,083
Fiume város és területén . .		6	143	15	1	165
Horvát-Szlavonországban	(a) a polgári rész	4,020	56,970	60,891	20,544	142,425
	(b) volt határőrvidék	4,641	53,904	37,828	11,999	108,372
	Összesen	109,353	713,828	879,273	374,591	2.077,045

A ló-állomány megoszlását megyénkint a következő tábla mutatja:

Az 1883-ik évi lóállomány.

Folyó szám	Országrész és megye	A lovak összes száma	1000 lélekre esik
	a) Duna bal partja		
1	Árva megye	7,623	88
2	Bars »	16,259	111
3	Esztergom »	10,391	140
4	Hont »	12,404	104
5	Liptó »	4,797	66
6	Nógrád »	20,846	105
7	Nyitra »	33,340	87
8	Pozsony »	32,406	101
9	Trencsén »	9,328	37
10	Turócz »	3,447	73
11	Zólyom »	5,784	55
	Összesen	156,625	87
	b) Duna jobb partja.		
1	Baranya megye	57,736	192
2	Fejér »	29,917	134
3	Győr »	14,709	132
4	Komárom »	26,484	170
5	Somogy »	55,472	175
6	Moson »	17,376	209
7	Sopron »	20,849	82
8	Tolna »	40,164	166
9	Vas »	23,463	63
10	Veszprém »	23,230	108
11	Zala »	30,889	83
	Összesen	340,289	129
	c) Duna-Tisza köze.		
1	Bács-Bodrog m.	151,781	226
2	Csongrád megye	45,355	190
3	Heves »	33,984	157
4	Jász-N.-K-Szolnok	59,022	204
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye	109,516	107
	Összesen	399,658	164
	d) Tisza jobb partja.		
1	Abauj-Torna m.	18,737	101
2	Bereg megye	11,151	70
3	Borsod »	30,811	153
4	Gömör »	16,218	94
5	Sáros »	8,582	49
6	Szepes »	12,091	68
7	Ung »	10,186	78
8	Zemplén »	32,331	115
	Összesen	140,107	95
	e) Tisza bal partja.		
1	Békés megye	57,545	232
2	Bihar »	61,220	133
3	Hajdu »	31,516	176
4	Máramaros »	9,144	39
5	Szabolcs »	26,494	124
6	Szatmár »	37,363	125

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	A lovak összes számm	1000 lélekre esik	Folyó szám	Országrész és megye	A lovak összes száma	1000 lélekre esik
7	Szilágy megye	10,227	59	e)	Tisza bal partja	237,202	127
8	Ugocsa »	3,693	55	f)	Tisza-Maros szöge	385,605	218
	Összesen	237,202	127	g)	Erdély	175,182	93
	f) Tisza-Maros szöge				Magyarország	1.834,668	130
1	Arad megye	50,162	165		*Horvát-Szlavonország:*		
2	Csanád »	26,577	240		*a) Polgári.*		
3	Krassó-Szörény	23,975	63	1	Belovár megye	18,957	139
4	Temes megye	89,344	222	2	Fiume »	992	12
5	Torontál »	195,547	352	3	Kőrös »	12,436	103
	Összesen	385,605	218	4	Varasd »	7,535	34
	g) Erdély.			5	Zágráb »	16,614	64
1	Alsó-Fehér megye	7,644	42	6	Pozsega »	11,059	147
2	Besztercze-Naszód	14,121	146	7	Szerém »	34,481	283
3	Brassó megye	15,027	173	8	Verőcze »	40,603	225
4	Csik »	11,304	101		Összesen	142,677	119
5	Fogaras »	10,331	119		*b) Volt határőrvidék.*		
6	Háromszék »	15,116	118	1	Báni kerület	13,976	104
7	Hunyad »	9,883	39	2	Bródi »	30,074	347
8	Kolozs »	9,033	53	3	Gradiskai »	15,349	249
9	Kis-Küküllő »	4,152	44	4	Lika-Ottocsáni k.	8,818	58
10	Maros-Torda »	8,572	57	5	Ogulin-Szluini k.	5,949	38
11	Nagy-Küküllő »	24,931	184	6	Pétervárad ker.	35,161	308
12	Szeben »	22,874	157		Összesen	109,327	157
13	Szolnok-Doboka m.	7,606	38	I.	Magyarország	1.834,668	130
14	Torda-Aranyos m.	4,831	34	II.	Fiume város és területe	165	8
15	Udvarhely megye	9,757	90	III.	Polgári Horvát-Szlavonország	142,677	119
	Összesen	175,182	93	IV.	Volt határőrvidék	109,327	157
	Ismétlés.				Szent István koronna országai együtt	2.086,837	129
a)	Duna bal partja	156,625	87				
b)	Duna jobb partja	340,289	129				
c)	Duna-Tisza köze	399,658	164				
d)	Tisza jobb partja	140,107	95				

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Miként e tábla mutatja, az egyes országrészek közül a Duna bal partja (87), Erdély (93) és a Tisza jobb partja (95), szóval az ország hegyes vidékei tüntetik fel a lovak legkisebb számát, míg a Tisza bal partja (127), a Duna jobb partja (129) átlag körül ingadoznak s a nagy síkságot képező Duna-Tisza köze

(164) és a Maros-Tisza szöge (218) azt tetemesen meghaladják. A mi a Dráván túli részeket illeti, a megyék (119) az átlagon valamivel alul maradnak, a kerületek (157) ezt jóval meghaladják, az utóbbi viszony azonban inkább a lakosság csekély mint a lovak nagy számával függ össze.

Az egyes megyék közt a végletek egyfelől Fiume (12), Torda-Aranyos (34), Varasd (34), Trencsén (37), Szolnok-Doboka (38), az Ogulin-Szluini kerület (38) és Máramaros (39) képezik, melyek a legkisebb számokat mutatják, míg másfelől Jász (204), Moson (209), Temes (222), Verőcze (225), Békés (232), Csanád (240), a Gradiskai kerület (249), Szerém (283), a Pétervároadi kerület (308) és Torontál (352) a legnagyobb arányokat tüntetik föl.

A földmivelési-, ipar- és kereskedelmi ministerium földmivelési szakosztályának statisztikai szakasza által fölvett számlálás 1884-re Magyarország Dráván inneni részében 1.748,859 lovat számit.

Lótenyésztésünk örvendetes emelkedését, különösen azt, hogy lovaink mind keresettebb czikké válnak Európa piaczán, legfényesebben igazolja a nemzetközi forgalom tükre, az áruforgalmi kimutatás, melynek tanusága szerint kivitelünk a párisi kiállítás óta tetemesen nagyobbodott.

Közvetlen a kiállítás után 6—7 hónap alatt franczia, olasz, angol és hollandi lókereskedők jóval nagyobb számban jelentek meg vásárainkon, s ez idő alatt mintegy 20 ezer darab ló vitetett ki külföldre Magyarországból.

Ha tekintetbe veszszük azt, hogy még egy évtized előtt alig rugott négy ezerre Magyarország évi lókivitele; sőt ha figyelembe veszszük azt is, hogy az azóta beállott kiviteli emelkedés legmagasabb foka 1876-ban mintegy 20 ezer lónak egész éven át való kivitelében nyilvánult; ezzel szemben 20,000 lónak hét hónap alatti kivitele felette örvendetes lendületet jelez, melynek előidézésére a párisi nemzetközi lókiállítás sikere főtényezőként folyhatott be. Ezen 6—7 hónap alatt a kivitt lovak árát átlag csak 350 frttal számítva, hét millió forintot vett be Magyarország lókiviteléből.

Az 1882. évi áruforgalmi statisztika szerint lókivitelünk 9898 darab volt 3.985,313 frt értékben; 1883-ban pedig 9771 darab 4.023,470 frt értékben és 1884-ben 8,986 darab 4.106,450 frt

értékben. Ellenben e behozatal volt az 1882. évben 652,— 1883-ban 1364 és 1884-ben 4,606 drb. Az utolsó és nagy behozatal, majdnem egészen Romániára esik. A külföldre kivitt lovak átlag árát tekintve, ebben némi emelkedést tapasztalunk, mert mig az 1882-ben kivitt lovak átlag ára 383 frt volt, 1883-ban már 410 és 1884-ben 490 frton felül emelkedett, s igy azon örvendetes eredményt konstatálhatjuk, hogy közgazdasági jövedelmi forrásaink között lókivitelünk már is jelentékeny szerepet játszik.

Az 1882., 1883. és 1884. évi áruforgalmi kimutatások szerint Magyarországból legtöbb ló vitetett ki Ausztriába (19,961), azután Olaszországba (6,137) és Romániába (289). E két évben még Oroszországba is vitetett Magyarországból összesen 11 ló 6400 frt értékben, pedig nagy ritkaság, hogy Oroszországba bármely más államból lovat szállítsanak.

Az osztrák-magyar monarchia nemzetközi kivitelét tekintve, első helyet foglal el a lovak forgalma tekintetében az európai államok sorában, mert:

	Behozott			Kivitt		
	1879.	1880.	1881.	1879.	1880.	1881.
Az osztrák-magyar monarchia	9,427	7,247	9,082	36,901	38,436	41,863
Németország	81,873	59,786	54,857	42,526	17,983	18,883
Oroszország	—	—	—	32,970	22,331	23,567
Nagybrittania	15,192	8,817	9,835	5,018	5,128	6,108
Francziaország	28,762	25,714	22,152	7,648	9,628	10,844
Olaszország	10,221	17,464	20,584	3,710	3,391	3,055
Finnország	—	—	—	2,971	5,252	5,369
Svédország	1,379	2,856	2,000	1,430	2,587	2,700
Norvegia	75	299	212	200	397	385
Dánia	2,701	4,788	5,458	13,062	14,539	11,877
Németalföld	6,525	5,066	6,096	9,892	9,994	11,473
Belgium	8,328	8,873	8,874	10,021	11,262	11,568
Svájcz	6,222	6,146	6,336	2,560	2,908	2,680
Portugal	863	836	2,193	485	780	2,196
Románia	14,663	14,680	22,976	4,016	2,248	1,706

E kimutatás szerint Ausztria-Magyarország kivitel tételei az abszolut szám tekintetében is legnagyobbak, s a kiviteli többletet tekintve, az 1879—1881. években valamennyi más államot felülmúl, a mit tulajdonkép hazánk forgalmának kell tulajdonitani. Volt ugyanis három évi átlag szerint

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	Kiviteli többlete
Ausztria-Magyarországnak . . .	91,434 db
Oroszországnak	78,868 »
Finnországnak	13,592 »
Dániának	26,531 »
Németalföldnek	13,672 »
Belgiumnak	6,776 »
Svédországnak	482 »
Norvegiának	396 »

A többi államokban a behozatal több volt a kivitelnél.

Hogy Magyarország lókivitele évről-évre nagyobbodni fog, az majdnem kétségtelen, mert a nemzetközi lóversenyek bebizonyították, hogy ujabb időben az okszerü hazai tenyésztés nemcsak egyenértékü telivér anyagot képes szolgáltatni a külföldnek e téren leghaladottabb országaival, bárha kellő mennyiségben előállítani azt ma még nem képes, de a párisi kiállítás azt is kitüntette, hogy a legtisztább s legnemesebb arabsvért ez idő szerint Magyarország lótenyésztése birja, s hogy Magyarország az, mely a gyors kocsilovat s a kitartó könnyü nyergest legjobb minőségben s kielégítő mennyiségben is képes szolgáltatni.

Kiviteli forgalmunk emelkedésére nemcsak a lóanyag mennyiségének szaporítása, de a minőség folytonos javítása vagyis nemesbítése is nagy befolyással van; ezen pedig nem csupán egyesek, társulatok és gazdasági egyesületek, de maga az államhatalom is amazokkal vállvetve buzgólkodik. — Nincs gazdaságunknak egy ága sem, melyért aránylag annyit áldozott volna az állam, mint lótenyésztésünk érdekében, de nincs is egy sem, mely busásabban hozta volna meg gyümölcseit.

Igaz, hogy e téren a nemzet egyik rokonszenves tenyésztési ágával találkozott az irányadó kormányközeg. — Az sem tagadható, hogy főuraink nagyrészének egyik kedvencz eszméjét, a lóverseny ügyét is segítette az előmozdítani. — De ne gondoljuk, hogy itt is előítéletekkel s elfogult nézetekkel egy részt, más részt a nemzetünk nagy tömegével vele született indolentiával ne kellett volna megküzdeni. Kijutott mindnyájából elég. Annál inkább emelhetjük ki azonban az öntudatos s tervszerü vezetést, mert csak igy juthattunk el az angol teli- és félvér helyes tenyésztéseig, de csakis igy maradtunk mentek azon nem kevéssé fenyegető bajtól, hogy tulságos anglomániából elpocsékoljuk a kincset, me-

lyet a viszonyaink közt megbecsülhetlen arabs vérben birunk, és nem estünk azon másik hibába, hogy elhagytuk volna korcsosulni, hanem tisztán tenyésztve e vért Bábolnán, viszont Mezőhegyesen okszerű vérkeverés által oly fajt teremtettünk a Gidránokban, Furiozokban stb., mely ma már konstant és speciálisan nemesített magyar fajnak tekinthető, s az ország nagy lószükségletének, a külföld legterjedtebb kivánatának bő anyagot szolgáltatván, méltó büszkeségünket képezi.

Kormányunk azonban nem csupán az állami ménesek helyes irányu vezetésével és gondozásával, de egyuttal a közönség buzdításával és érdeklődésének felköltésével is tetemesen hozzájárul a lótenyésztés előmozdítására versenydijak, nevelés jutalmak kitűzése, legujabban pedig azon eszme felkarolása által, hogy ezentul a hadsereg számára szükséges lovak közvetlenül a tenyésztőtől vásároltassanak.

A magyar kir. földmivelési ministerium vezetése alatt négy állami lótenyész-intézet áll: a kisbéri, bábolnai, mezőhegyesi és fogarasi; az első az angol teli- és félvért, a második az arabs teli- és félvért igyekezik tisztán fenntartani, mignem a harmadik és negyedik intézet a hazai viszonyainknak legmegfelelőbb külön tenyészfajokat állítja elő. Ez állami lótenyész-intézetek 1868-ig mint katonai ménesek szerepeltek, s a mezőhegyesit, mint ilyent még II. József létesítette, a később fiókintézetek gyanánt keletkezett bábolnai és kisbéri ménesek katonai czélokra szolgálván, katonai kormány alatt álltak, mignem az emlitett évben a delegatiók közös határozata következtében ugy a Lajtán tul mint innen e katonai ménesek saját államuk közgazdasági ministeriumának vezetése alá helyeztettek. — Ez időtől kezdve államunk ez intézetekkel a hazai lófaj nemesbítését és tökéletesbítését tüzte ki feladatul, s többé nem különleges katonai, hanem az ország jóllétét szem előtt tartó czélok elérését óhajtá velök elérni.

E czélokat egyszerre elérni nem lehet ugyan, mert népünknek hosszabb évi okulás kell arra, hogy nemes példák után megtanulván a ló helyes tartását, kezelését, kedvet is nyerjen faja nemesbítéséhez, mire nézve egyelőre nemcsak a legczélszerübb, de egyuttal a legüdvösebb intézmények az állami ménesek, méntelepek és a hágó állomások.

Az állami ménesekben a lólétszám tetemesen növekszik. — A magyar kir. állami lótenyész-intézetek felügyelőségének 1883. évi jelentése szerint a lóállomány azon évben a méneseknél és méntelepeknél a következő volt:

A mezőhegyesi ménesnél . .	1,370	A székesfehérvári méntelepnél	783
A kisbérinél	509	A nagykőrösinél	660
A bábolnainál	534	A debreczeninél	435
A fogarasinál	331	A sepsi-szt-györgyinél . . .	291
A méneseknél összesen . . .	2,744	A méntelepeknél összesen .	2,169

És igy az állami lovak száma összesen 4,913 darab. — A magyar kormány által 1868-ban eszközölt átvétel alkalmával a létszám volt:

A mezőhegyesi ménesnél .	2,079	A székesfehérvári méntelepnél .	370
A kisbérinél	522	A nagykőrösinél	687
A bábolnainál	519	A sepsi-szt-györgyinél	200
Összesen . .	3,120	A varasdinál	88
		A méntelepeknél összesen . . .	1,345

A többlet tehát 448, s hogy ez nem tetemesen nagyobb, annak oka leginkább az, hogy állami méneseinkből a lovak eladása is a közgazdasági érdekekhez mért módon lett szabályozva, mert mig régebben csakis a vénségük miatt beállott magtalanság vagy egyébb fogyatkozás miatt tenyésztésre többé nem alkalmas példányok adattak el, addig napjainkban már a tenyész anyag évenként szigoruan osztályozva, a fiatal kanczák közül csakis a legkiválóbb példányok soroztatnak be az anyaménesekbe, a többi, a besorozottak helyett apadóba hozott, de a tenyésztésre még teljesen alkalmas kimustráltakkal együtt árverés alá bocsáttatik, hogy igy a becses tenyész-anyaghoz a nagy közönség is hozzá juthasson.

A fentebbi kimutatásból azt is konstatálhatjuk, hogy mig az állami méneseknél tartott lovak száma 376-tal apadt, addig a méntelepekhez beosztott lovak száma 824-el szaporodott, s igy az egyes tenyésztők, vagyis a nagy közönség érdekeit igyekszik az állam inkább előségíteni.

Az utolsó 1884-ben az állam azon czélból, hogy az ország

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

bármely részében a nagy közönség tenyész-anyagát még inkább nemesbíthesse s az állami mének használatához könnyebben hozzá juthasson, méntelepeit kisebb teleposztályokra, ezeket pedig a községekben létesített fedeztetési állomásokra osztotta be, s a ménlovaknak egyes tenyésztők általi kibérlését megkönnyítette.

A lótenyésztés e mivelésére buzdítólag hatnak a lóversenyek, a melyek állami versenydijjakkal segélyeztetnek, s e czélra a hat magyarországi városban végbemenő lóversenyek alkalmával kiosztandó államversenydijak összege 5600 darab arany; továbbá buzdítólag hatnak a lótenyésztési jutalomdijjak, melyeket a kormány beltenyészetü kanczák és csikók után szokott a gazdák közt szétosztani. — Ily dijazásokra államunk évenként 15,000 forintot fordít.

Van még egy sajátságos intézmény: a *lókisajátítási rendszer*, mely az 1873. XX. t. czikken alapszik, s melynek főczélja az, hogy a fegyveres erőnek egészben vagy részben való mozgósítása esetében a szükségelt lóállomány minél gyorsabban, minél megfelelőbben, s az állam lehető legcsekélyebb megterheltetésével biztosíttassék; ezért tartozik minden lótulajdonos hadi szolgálatra alkalmas lovait megfelelő kárpótlás mellett az állam részére átengedni. — Az állítási kötelezettség alól nemcsak az állami lótenyész intézetek lovai vannak ki véve, hanem egyesek és községek birtokában levő azon mének is, melyek mint tenyészetre alkalmasak, nyilván tartatnak, és azon kanczák, a melyeknek szopós csikójuk van, vagy a melyek a legközelebb lefolyt fedeztetési idény alatt akár a lótenyésztési bizottságok által engedélyezett magán, akár községi mén által fedeztettek. — Az állítási kötelezettség alól még ki vannak véve az udvartartásra, az állam és törvényhatósági közszolgálatra, valamint a posta-forgalom fentartására szerződésszerüleg szolgáló lovak.

A béke-állományon felül szükséges lovak kimutatását a közös hadügyminister évenként megküldi a két államterület honvédelmi ministerének. — A lószükséglet hányadának kivetése a két államfélre azon arány szerint történik, melyet az 1869. III. t. czikk szerint eszközlött lószámlálás kitüntetett. A kiállítási képesség kipuhatolására a törvényhatóságok tartoznak évenként járásaikban talált lovak mennyiségéről és minőségéről kimutatást készíteni. — Ha az egész alkalmas lóállomány nem vétetik igénybe,

minden felavatott, de meg nem bélyegezett ló tulajdonosának szabadságában áll e helyett a helyszinén más hasonló osztályzatu alkalmas lovat állítani, a mennyiben pedig a tulajdonos két lónál többet birna, első izben a birtokában levő összes lovaknak felénél több igénybe nem vétethetik. — A felavatott lovak ára a felavatás után azonnal kifizettetik. — A kényszer állítás elkerülése végett meg van engedve, hogy ugyanazon állítási kerület községei a reájok eső ló-mennyiséget együttesen és önkénytesen kiállíthatják.

A honvédcsapatok részére mozgósitás esetén megkivántató lovak számáról a honvédelmi minister évenkint értesíti a földmivelési ministert, s azután ketten egyetértve vetik ki az egyes állítási kerületekre eső jutalékot.

E ló- kisajátitási rendszer a már eléggé kifejlett lótenyésztésünk megbizhatóságán alapszik, s biztositék arra nézve, hogy az állam mindinkább elő fogja segíteni az egyes tenyésztők igyekezetét és érdekeit a lótenyésztés körül, mi már is kiváló tényező a mezőgazdaság terén a közvagyonosodás emelésére.

Miután az *öszvérek* és a *szamarak* lovakat pótolnak a mezőgazdaság terén, annál fogva azokról is e szakaszban kell megemlékeznünk. Tenyésztésökre Európa délnek fekvőbb államaiban fordítanak nagyobb figyelmet, nálunk Magyarországon a szamarakat és öszvéreket még a hegyesebb vidékeken is az apróbb fajtáju hegyi lovakkal pótolják. Számuk volt:

	Szamár	Öszvér
Spanyolországban (1878) .	890,982	941,653
Olaszországban (1881) . .	674,246	293,868
Francziaországban (1878)	398,130	292,272
Portugaliában (1870—73) .	146,976	52,190
Görögországban (1875) . .	97,395	45,440
Magyarországban (1870) .	30,480	3,266

	Szamár és öszvér együttesen
Ausztriában (1880)	49,618
Romániában (1873)	6,734
Svájczban (1876)	5,258
Bosznia-Hercegovinában (1879) . . .	3,134

Magyar Országos Állami Mezőgazdasági Könyvtár

Magyarországon tehát a legutóbbi (1870) összeirás alkalmával mindössze szamár és öszvér együttesen 33,746 darab találtatott, mely szám azóta valószinü, hogy tetemesen apadt. Ez azonban nem épen rosz jelenség, mert többnyire lovakkal pótoltatnak, s így lótenyésztésünk fejlődését ez is igazolja.

II. FEJEZET.

Szarvasmarha-tenyésztés.

A szarvasmarha tenyésztés gazdaságilag még nagyobb jelentőségü, mint a lótenyésztés, de épen ezért nem örvendes jelenség, hogy e téren szaporodásról alig lehet szólani. Mig ugyanis a lótenyésztés minőség tekintetében teljesen megnyugtatónak mondható, addig szarvasmarhánk eddigelé sem számra, sem tenyésztésre nézve nem felel meg akár a földmivelés, akár a népélelmezés, akár a tejgazdaság, akár végre a bőripar igényeinek. Lótenyésztésünk tekintélyes helyet foglal el Európa államai között, de szarvasmarha tenyésztésünk, mely hajdan csaknem az első helyet foglalta el, mai napság legtöbb állam által tetemesen túlszárnyaltatik.

Szarvasmarha tenyésztésünk eme megállapodásának, hogy ne mondjuk, hanyatlásának főbb okai a tagositás és legelő elkülönzés folytán megváltozott birtokviszonyok. A legjobb legelők eke alá vonatván és csak csekélyebb értékü, inkább juhok legeltetésére való része hagyatván meg, nagyobb marha létszám eltartására nem alkalmasak, s igy a szabad legeltetésről az istállózási rendszerre vagyunk utalva, mely sokkal nagyobb gondot és befektetett tőkét igényel, sem hogy máris haszonnal üzhető volna.

Továbbá nagy befolyással van a keleti marhavésztől való félelem is, ugy hogy igen sok gazda szarvasmarha állományát lóval cserélte fel, s ezekkel végzi mezei munkáját.

A keleti marhavész, mely nálunk sohasem keletkezik, leginkább Oroszországból, Galiczián és Bukovinán át hurczoltatik be.

Törvényhozásunk már az 1874. évi XX. t. cz. alkotásával gondoskodott, hogy a további pusztitásoknak elejét vegye, pontosan megszabja a teendőket ugy azon országok irányában, melyek a törvény alapelveivel megegyező eljárást követnek, valamint azon országok irányában is, a melyek ilyféle eljárást nem szoktak követni. — A határszélek biztosítására, hol időleges, hol állandó határőrizetet vagy végleges határzárt rendel el, és kiváló gondot fordit a határszéli marhakönyvek vezetésére. — Az ország területén pedig a marha-igazolványok, jelesen az eladásoknál szükséges egészségi bizonyítványok, a marhavásárok, a közös legelő, marhahajtás és szállitás körül kivánt elővigyázati eljárást pontosan megszabja.

Hogy mily üdvös hatással van ezen kormánybeli intézkedés, kitünik abból is, hogy az utóbbi években épen nem volt marhavész, azon években pedig, a melyekben még is előfordult a vész, *rendkivül gyorsan lett elfojtva.*

Az utolsó 1880. évi felvételkor a Szent-István birodalom területén találtatott

	bika	tehén	növendék-marha	jármos ökör	összesen
magyar fajta	31,702	1.535,960	1.463,132	1.033,720	4.064,514
szines fajta .	14,722	499,257	404,124	119,671	1.037,774
Összesen	46,424	2.035,217	1.867,256	1.153,391	5.102,288

Ehez járul még:

hizó marha	115,286
bivaly	93,804
Mindegyütt . . .	5.311,378

A magyar birodalom alkatelemei közt az 1880. évben számlált szarvasmarhák létszáma a következőképen oszlik meg:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A szarvasmarha állomány az 1880-iki népszámlálás adatai alapján.

Folyó szám	Országrész és megye	A szarvasmarha összes száma	1000 lélekre esik
	a) Duna bal partja.		
1	Árva megye	47,110	577
2	Bars »	41,894	295
3	Esztergom »	14,008	194
4	Hont »	29,530	255
5	Liptó »	31,838	428
6	Nógrád »	44,425	231
7	Nyitra »	107,193	289
8	Pozsony »	88,690	281
9	Trencsén »	101,068	412
10	Turócz »	18,209	395
11	Zólyom »	36,738	357
	Összesen	560,703	319
	b) Duna jobb partja.		
1	Baranya megye	84,246	287
2	Fejér »	52,802	252
3	Győr »	28,381	259
4	Komárom »	39,812	262
5	Moson »	35,163	114
6	Somogy »	127,140	413
7	Sopron »	81,741	333
8	Tolna »	60,165	256
9	Vas »	166,119	461
10	Veszprém »	65,033	312
11	Zala »	155,331	432
	Összesen	895,933	349
	c) Duna-Tisza köze.		
1	Bács-Bodrog m.	135,483	212
2	Csongrád megye	61,778	270
3	Heves »	49,084	236
4	J.-N.-K.-Szolnok	81,703	293
5	Pest-Pilis-Solt-K.-Kún megye	202,932	205
	Összesen	530,980	227
	d) Tisza jobb partja.		
1	Abauj megye	52,445	320
2	Bereg »	64,754	422
3	Borsod megye	54,260	278
4	Gömör »	60,645	367
5	Sáros »	70,174	415
6	Szepes »	70,313	404
7	Torna »	8,853	423
8	Ung »	53,708	424
9	Zemplén »	101,249	407
	Összesen	536,401	372
	e) Tisza bal partja.		
1	Békés megye	55,845	243
2	Bihar »	148,760	333
3	Hajdu »	50,246	289
4	Máramaros »	99,897	439
5	Szabolcs »	60,835	284
6	Szatmár »	95,394	325
7	Szilágy »	60,905	356
8	Ugocsa »	23,786	360
	Összesen	595,668	327
	f) Tisza-Maros szöge.		
1	Arad megye	89,238	294
2	Csanád »	27,234	249
3	Krassó-Szörény m.	137,534	361
4	Temes megye	92,903	235
5	Torontál »	127,661	240
	Összesen	474,570	276
	g) Erdély.		
1	Alsó-Fehér megye	62,805	353
2	Beszterce-Naszód	57,803	608
3	Brassó megye	34,301	409
4	Csik »	80,488	725
5	Fogaras »	65,850	779
6	Háromszék »	55,991	446
7	Hunyad »	125,983	515
8	Kolozs »	87,050	634
9	Kis-Küküllő »	35,581	346
10	Maros-Torda »	64,497	480

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	A szarvasmarha összes száma	1000 lélekre esik	Folyó szám	Országrész és megye	A szarvasmarha összes száma	1000 lélekre esik
11	Nagy-Küküllő m.	75,093	567	4	Kőrös megye	54,837	455
12	Szeben »	64,347	454	5	Belovár »	66,271	488
13	Szolnok-Doboka	76,756	396	6	Pozsega »	26,308	349
14	Torda-Aranyos m.	61,550	449	7	Verőcze »	50,978	282
15	Udvarhely »	55,193	523	8	Szerém »	23,820	179
	Összesen	1.003,288	481		Összesen	403,813	338
	Összesítés.				*b) Volt határőrvidék.*		
a)	Duna bal partja	560,703	319	1	Lika-Ottocsáni k.	63,894	423
b)	Duna jobb partja	895,933	349	2	Ogulin-Szluini k.	64,645	430
c)	Duna-Tisza köze	530,980	227	3	Báni kerület	69,152	515
d)	Tisza jobb partja	536,401	372	4	Gradiskai »	37,672	610
e)	Tisza bal partja	595,668	327	5	Bródi »	39,897	436
f)	Tisza-Maros szöge	474,570	276	6	Péterváradi »	34,486	302
g)	Erdély	1.003,288	481		Összesen	309,726	444
	Magyarország	4.597,543	335		*Összesítés.*		
	Horvát-Szlavonország:			I.	Magyarország	4.597,543	335
	a) Polgári.			II.	Fiume	296	143
1	Fiume megye	16,724	206	III.	Polg. Horvátország	403,813	338
2	Zágráb »	96,393	372	IV.	Volt határőrvidék	309,726	444
3	Varasd »	68,482	310		Szent-István korona országai együtt	5.311,378	340

Az egyes országrészek közt a lakossághoz viszonyitva a legkedvezőtlenebb számokat mutatja a Duna-Tisza köze (227), a Tisza-Maros szöge (276). Hasonlag az átlagon alul marad még a Duna bal partja (319), a Tisza bal partja (327) és Polgári Horvátország (338). Valamivel meghaladja azt a Duna jobb partja (349), s a legmagasabb arányokat mutatja a volt Határőrvidék (444) és különösen Erdély (481).

Az egyes megyék közül ugyanezen viszonylatban a végleteket képezik egyrészt Moson (114), Szerém (179), Esztergom (194), Pest (205), Bács (212), Nógrád (231), Temes (235), Heves (236), Torontál (240), Békés (243) és Csanád (249). Ellenben a legmagasabb számokat mutatják a Báni kerület (515), Hunyad (515), Udvarhely (523), Nagy-Küküllő (567), Árva (577), Besztercze (608), a Gradiskai kerület (610), Csik (725) és Fogaras (779).

Megjegyezzük, hogy a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium által eszközölt 1884-iki felvétel szerint hazánk Dráván inneni részeiben 3.819,898 fehér és 939,495 szines marha és 119,645 bivaly találtatott, úgy hogy e szerint az eltérés az elsőnél 457, évi gyarapodást, a másodikban 201,693 csökkenést s a harmadikban ismét 26,087 szaporodást tenne.

Összehasonlítva az 1857. és az 1870. évi számlálás eredményét, míg 1857-ben 5.646,954, addig 1870-ben csak 5.279,193 darab lett felvéve, vagyis szarvasmarha állományunk 367,761 darabbal apadt. — Az 1870-ki és az 1880-ik évi számlálás közötti különbözet oly csekély, hogy a 32,185 darab, vagyis $0._{60}\%$ emelkedést alig lehet szaporulatnak venni. — A magyar és szines fajta közötti arány meglehetősen ugyanaz maradt, csak a bivalyok száma emelkedett 20,561 darabbal, vagyis $21._{92}\%$-kal.

A fehér szőrü, hosszu szarvu szarvasmarha Magyarországnak specialis faja, mely mint igás-faj, extensiv gazdálkodásunk mellett, izmos csontos testével, gyors járásával, silány takarmány mellett is meglehetős erőben tartható szerény voltával, mezőgazdálkodással foglalkozó népünkre nézve megbecsülhetetlen. — E fajnak megváltoztatása, különösen az alföldön nem volna czélszerü, hol a gyakori száraz időjárás folytán a legelők legtöbb helyen elszáradnak, s a száraz tarlókon nem hajt ki a fű, s hol csakis e faj képes magát leginkább fentartani.

Az éjszak-nyugatról kelet-délnek nyuló és észak-keletről délnek kanyarodó kárpáti hegylánczolat gazdag előhegyeivel s dombsoraival már inkább alkalmas arra, hogy a szines faj hazánkban minél nagyobb számban tenyésztessék, s hogy ott a főfigyelem a tejelés fejlesztésére fordíttassék.

A Dunán inneni felső megyékben az 1880. évi felvétel szerint a bikákat és teheneket tekintve, a szines faj 100,467-el több mint a fehér faj; egyéb vidékein Magyarországnak a fehér faj van többségben, ekként:

Dunán tul	42,107-el
Duna-Tisza köze.	139,987 »
Tiszán innen	70,322 »
Tiszán tul	170,067 »
Tisza-Maros köze	120,402 »

Erdély	758,120-al
Fiume	176 »
Összesen .	1.301,181-el

Horvát-Szlavonországban a magyar faj mellett a szines majdnem egészen elenyészik, mert:

	magyar faj	szines faj
A polgári területen	180,480	2,968
A volt katonai határőrvidék területén	118,140	265
Összesen .	298,620	3,233

darab találtatott a legutóbbi (1880) összeiráskor.

A szaporítás és keresztezés lehetőségének megfigyelésére álljon itt a bikák és tehenek közötti arány területenkénti kimutatása:

	Magyar fajból esik egy bika tehénre	Szines fajból esik egy bika tehénre
Dunán innen	31	31
Dunán tul	47	33
Duna-Tisza köze	40	33
Tiszán innen	39	42
Tiszán tul	51	45
Tisza-Duna-Maros köze . .	52	30
Erdély	50	34
Fiume város	42	19
Horvát-Szlavonország:		
a) polgári	61	10
b) katonai	28	8

A jármos ökrök 1870-ben külön össze nem irattak, s igy azok száma az ujabbi (1880) összeirás adataival össze nem hasonlítható.

Az 1880. évi adatok szerint egy pár jármos ökörre átlag $40._5$ hold szántóföld esik, noha a külterjes mivelési vidéken a Duna-Tisza közben $71._5$; némely alföldi megyékben pedig, mint Szabolcs, Hajdu, Torontál 80, sőt 90 hold is jut egy pár jármos ökörre.

Magyarországban a jármos ökrök száma fajra nézve ekként oszlik meg:

		Magyar faj	Szines faj
Magyarországban		858,668	118,212
Fiume város és területén		10	—
Horvát-Szlavonországban	*a*) a polgári . .	86,259	1,288
	b) volt katonai rész	88,783	171
Összesen .		1.033,720	119,671

Magy. n. Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A szines faj legtöbb Nyitra, Nógrád, Pozsony, Trencsén, Bars, Árva és Liptó megyékben, legkevesebb pedig a Tiszán tuli megyékben.

Az európai államok marha-állománya a legutóbbi számlálások szerint a következő:

	Szarvasmarhák összes száma:	Esik minden 1000 lakosra:
Oroszországban (1876)	28.089,000	334
A Németbirodalomban (1873) . .	15.776,702	384
Francziaországban (1878) . . .	11.766,572	317
Nagybritánniában (1882) . . .	9.832,417	277
Ausztriában	8.584,077	387
Magyarországban	5.311,378	335
Olaszországban (1881)	4.783,232	170
Spanyolországban (1878) . . .	2.353,247	142
Svédországban (1879)	2.237,016	489
Romániában (1873)	1.857,977	372
Németalföldön (1880)	1.496,100	310
Dániában (1881)	1.470,078	747
Belgiumban (1866)	1.242,445	260
Finnországban (1880)	1.131,002	549
Svájczban (1876)	1.035,930	375
Norvégiában (1875)	1.016,617	562
Szerbiában (1879)	963,850	573
Boszniában (1879)	762,077	644
Portugáliában (1870—73) . . .	697,929	160
Görögországban (1875)	279,445	184
Luxenburgban (1879)	95,078	463

A szarvasmarha tenyésztés tehát leginkább Közép-, Kelet- és Éjszakeurópában dívik. Kiviteli államok: Németország, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Németalföld, Dánia, Olaszország, Svédország, Románia és Szerbia.

Ausztriában a leggazdagabb vidékek a szarvasmarhákban Salzburg, hol 1000 lakosra 914, Karinthia, hol 1000 lakosra 740 és Felső-Ausztria, hol 731 darab esik. — Galiczia igen jó minőségü hízott marhákat szállit, s bár Ausztria, különösen a hegyes vidékeken igen jó sajtot és vajat állít elő, mégis a külföldi piaczokon inkább csak az utóbbival képes keresletet csinálni. — A Németbirodalomban a szarvasmarha tenyésztés igen szépen kifejlett s manapság már igen tekintélyes. — Leggazdagabb vidékei: Schlesvig-Holstein, hol ezer lakosra 704, Hannoverben 456 és Poroszország keleti része, hol 431 darab esik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Nagybritánniában és Irországban a szarvasmarha tenyésztés igen okszerüleg üzetik, az állatok nagyság, kitünő minőségü hus, gazdag tejelés és munkaerő tekintetében felülmulhatlanok; az állam szükséglete azonban fedezve nincs, még vaj és sajt tekintetében sem, bár az angol sajtok kellemes izök, eltarthatóságuk és táplálékonyságuk folytán igen keresettek.

Irország bir legnagyobb szarvasmarha-állományuyal, hol minden ezer lakosra 783, Skocziában már csak 286, Angliában és Walesben pedig csak 180 darab esik.

Francziaország különösen Normandia, Bretagne és az alpesi Departements-ban bir kitünő szarvasmarha-tenyésztéssel. — Tejet nagy mennyiségben képes előállitani, ugy hogy vajból bőven jut külföldi piaczra, azonban sajt szükségletét nem birja eléggé fedezni.

Olaszországnak elegendő sürü és igen jó minőségü szarvasmarha-állománya van, s e téren különösen hízott marhái, valamint sajtjai által nevezetes.

Oroszország szarvasmarha-tenyésztése, különösen a délibb kormányzóságokban virágzik, hol ezer lakosra 612 darab esik. — Egész Európában a legnagyobb kivitellel dicsekszik.

Svájczban a lakosság egy része kiválóan a marhatenyésztésből él, s hogy az világhirüvé vált, leginkább kitünő alpesi legelőinek köszönheti. Állatjai szépségök és bő tejelő képességüknél fogva igen nevezetesek.

Azonban bár Svájcz a külföld számára tenyészállatokat szállit, vágómarhát mégis kénytelen importálni. — Sajttermelés tekintetében valamennyi államot fölülmul s nagy mennyiségben látja el a külföldi piaczokat sajttal, de mert Svájczban még a kis termelők is mind sajtkészitésre fordítják a tejet, azért nem megvetendő mennyiségü vajat vásárol saját szükségletének födözésére a külföldtől.

Magyarország szarvasmarhában való külforgalmát illetőleg némi emelkedés mutatkozik, mert 1866—1875-ig tiz évi átlag szerint egy-egy évben

Behozatott		Kivitetett		Volt kiviteli kevesbiet	
Darabszám	Érték	Darabszám	Érték	Darabszám	Érték
155,626	7.418,000	142,644	5.487,000	12,982	1.931,000

Igy tehát a mérleg tetemes passivát mutatott; de az utóbbi 1882., 1883. és 1884. évben nagy kiviteli többlet mutatkozik, mint ezt a következő összeállitásból láthatjuk.

	Behozatal		Kivitel		Kiviteli többlet	
	Darabsz.	Érték	Darabsz.	Érték	Darabszám	Érték
1882-ben	11,807	1.289,070	77,690	14.506,636	65,883	13.217,566
1883-ban	34,045	4.335,961	90,334	18.631,958	56,289	14.295,997
1884-ben	28,520	2.874,392	91,822	21.345.772	63,302	19.471,380

Árunemek szerint volt Magyarországban a kivitel és behozatal 1884. évben:

	Behozatal	Kivitel		Kiviteli +
Ökör . . .	14,119	85,610	+	71,491
Bika . . .	98	416	+	318
Tehén . .	3,344	1,844	—	1,500
Fiatal marha	11	67	+	56

E kimutatásból az tünik ki, hogy csupán tehenekben nagyobb a behozatal a kivitelnél, s ez legkevésbbé rosz jelenség, miután a tenyészfajok nemesbítésére való törekvés látszik ki belőle; ellenben az ökrök többnyire hízlalás czéljából hozatnak be, s a kivitel összegének legtekintélyesebb részét minden bizonynyal a hízott marha képezi. — Bornyukban behozatott 1884. évben 10,948, kivitetett 3,825, és igy a behozatal több volt 7,123 darabbal, mi szintén a fajnemesbités czéljára vezethető vissza. Ugy látszik tehát, hogy nem csupán az állam, de magántenyésztőink is igyekeznek meglehetően aláhanyatlott szarvasmarhatenyésztésünket ujból virágzóvá emelni, hogy okszerü kezelés és folytonos nemesbités által Magyarország szarvasmarha-állománya ugy nagyság, szépség, mint hus, tej és munkaerő tekintetében is az e téren előhaladottabb államokét mielőbb megközelíthesse.

A kezdeményezést azonban minden bizonynyal az államnak magának kell a kezébe venni, hogy ugyanazon fényes eredményeket érhessük el, a melyekkel lótenyésztésünk méltán dicsekedhetik.

A behozott szarvasmarhákért fizettünk forintokban az 1882—1884. évben:

	1882.	1883.	1884.	összesen
Ausztriának	771,898	688,280	903,653	2.363,831
Németországnak . . .	4,040	—	160	4,200

	1882.	1883.	1884.	összesen
Svájcznak	2,520	—	—	2,520
Belgium-Hollandnak . .	—	5,000	—	5,000
Bosznia-Herczegovinának	2,340	120	—	2,460
Romániának.	12,220	520	12,149	24,889
Szerbiának	879,180	2.017,110	1.958,430	4.854,720

A szarvasmarha kivitel Magyarországból számbavehetőleg csakis Ausztriába és Romániába megy, az utóbbiba leginkább csak hízlalás végett, mig az első a vágómarhákat veszi nagy mértékben igénybe, ugy hogy Ausztria legnagyobb része, különösen pedig maga a székváros Bécs, a magyarországi hizott szarvasmarhát manapság még nem nélkülözheti. Hízott szarvasmarhánk kivitelét nagyban meg fogja könnyíteni s termelésünknek jó nevet fog szerezni a legujabban létesített pozsonyi marhavásár.

Legelhanyagoltabb része szarvasmarha-tenyésztésünknek a tehenészet s az azzal járó tejgazdaság. — A magyar birodalmi évi tejmennyiséget megközelitőleg 27.581,000 hektoliterre teszik, majdnem felényire mint Ausztriáét, a termelt sajtmennyiséget pedig 84,000 métermázsára. — Daczára annak, hogy a felső vidékeken helylyel-közzel kitünő sajtot és turót készítenek egyes termelők, sajttermelésünk mégis egészen jelentéktelen, s mindaddig nem is fog virágzásnak indulni, a mig sajtkészítő társulatok nem veszik majd kezükbe az ügyet, és nem szoktatják rá az egyes termelőket is, hogy mi módon kezeljék a termelés e rendkivül hasznos és jövedelmező ágához megkivántató tejanyagot, valamint hogy a kész sajtot mily alakban és minőségben hozzuk forgalomba.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. FEJEZET.

Juhtenyésztés.

A mult század végeig honunkban csak a hosszu, sima és durvaszőrü juh volt elterjedve, melyet még most is mint czigara, oláh és raczka juhfajt ismerünk.

Mária Terézia királyné idejében azonban már felismerték, hogy hazánk általában a finom gyapjas juh tenyésztésére is kiválólag alkalmas ország, s igy már maga Mária Terézia királyné mintegy 300 darab finom merinó juhot hozatott a külföldről, s

azt Mercopail zágrábmegyei császári majorságban, s később a holicsi uradalomban helyezte el. Ezen kezdeményezés adta meg azon lendületet, mely a későbben országunkban is annyira kifejlett nemes juhtenyésztést meghonosította, ugy annyira, hogy a durvaszőrü juhfaj már csakis az ország felvidékén és Erdély egyes vidékein található.

1870-ben a juhok összes száma 15.076,997 darab volt, ebből:

nemesített	4.582,375 darab
közönséges (magyar)	10.494,622 »

1880-ban már csak 9.838,133 darab lett felvéve, ebből:

nemesített	6.063,387 darab
közönséges (magyar)	3.774,746 »

A végösszegeket tekintve, tagadhatatlan, hogy juhtenyésztésünk 10 év alatt nagy mértékben, vagyis 5.238,864 darabbal csökkent, de ha tekintetbe vesszük azt, hogy mig 1870-ben a 15.076,997 darab közül csak 4.582,375 darab volt nemesített faju, addig 1880-ban a 9.838,133 darab közül 6.063,387 darab, vagyis még egyszer annyi a nemesített juh, mint a közönséges magyar fajta, akkor mégis némi értékgyarapodást jelezhetünk.

A földmivelési-, ipar- és kereskedelmi ministerium mezőgazdasági szakosztályának 1884. évi felvétele 10.594,831 juhot számlál a Dráván innen vagyis 1.342,708-czal többet az 1880-iki állománynál.

Juhászatunk eddigi főiránya a gyapjutermelés volt. Vannak ugyan a felvidéken és Erdély több részében tejelő juhászataink, de ott is inkább a gyapju bir nagyobb jelentőséggel, habár nemesítve nincs. Hustermelésre a birkáknál még nem igen irányult a figyelem.

A népesség szaporodása s a jólét terjedésével pedig Magyarországban ép ugy miként Angliában és Franczia országban mindinkább az élelmezés kérdése fog előtérbe lépni; de legkivált azért nyer mindinkább fontosabb tért a hus, mert a fonóanyag szükségét részben az egyreterjedő gyapot s a mind több faju rostnövények, részben pedig a gyapjut illetőleg, a tengeren tuli országok egyre szaporodó juhászatai fedezik. Azonban az sem volna helyes, ha a magas fejlettségre vitt merinos-tenyésztésünket netalán egy-

szerre és nemes anyagunk veszélyeztetésével hustermelésre változtatnók. A finom posztó anyagbeli szükséglet fedezeteért szivesen fordul még mindig hozzánk a külföld, sőt ez talán az egyedüli tér, melyen juhászatunk az ausztráliai tömegtermelés irányában képes megállani a versenyt. Égaljunkat kiálló, tömör finom bundával fedett, idebent nemesített gyapjuállataink oly kincset képviselnek, a melyet érdemes, hogy megbecsüljünk. De azért nem szabad elejtenünk eredeti havasi fajainkat: a raczkát és czigarát sem, sőt az angoloktól, s még inkább a skótoktól megtanulhatnók, hogy mi módon lehetne azokat ugy, miként ők, semmivel sem nemesebb belföldi fajukkal tették, okszerü kezelés mellett minél jobban tejelő vagy hustermelő állatokká nemesbiteni.

Magyarország juhainak viszonyitása a területhez és a lakossághoz az 1880-ki összeirás szerint ekként áll:

		Juhok száma	Esik ezer lakosra
Magyarországon		9.252,123	674
Fiume és területén		36	1
Horvát-Szlavonország	a) polgári rész	201,858	177
	b) katonai volt határőrvidék	384,116	550

A legsürübb juhállományt találjuk a Dunán tuli megyékben: Fejér, Győr, Somogy, Tolna, Veszprémmegyékben s a Tiszán tul a Hajdukerületben, de a Tisza-Duna közti megyékben is elegendő sürüséget találunk, valamint a Tiszán inneni megyék közül Borsodban s a Dunán inneni megyék közül Nógrádban és Hontban. Juhok tekintetében legszegényebb megyéink: Ung, Ugocsa, Máramaros, Árva, Szolnok-Doboka, Arad és Brassó.

A horvát-szlavon megyék s a határőrvidék átlag csekély juhtartást tüntetnek fel. Legsürübbet Belovármegye, azután a pétervároadi, ogulini, szluini és lika-otocsáni kerületek, legcsekélyebbet pedig Varasd, Zágráb, Szerém, Körösmegye és a gradiskai kerület.

Ha egy pillantást vetünk a nemzetiségi térképre s a feljebb tapasztaltakat vele összevetjük, szemet nem hunyhatunk a fölött, mily csodálatos pontossággal vágnak össze a megyék, melyek a magyarok által legsürübben lakvák, azokkal, melyekben a leggazdagabb juhtenyésztés virágzik. Nagyjából tekintve az ott vázolt

viszonyokat, valamint figyelembe véve azt, a mit a lótenyésztésnél elmondtunk, azon nézethez kell jutnunk, hogy első sorban nem a ló a magyar nemzetiség választott háziállata, hanem a juh.

Figyelembe véve a juhok számát Európa egyéb államaiban is, az országok juhgazdagság tekintetében ekként sorakoznak egymás mellé:

	A juhok száma	Ezer lakosra esik
Oroszország (1876)	49.108,000	682
Nagybritannia (1882)	27.448,220	775
Németbirodalom (1873)	24.999,406	609
Franczia ország (1878)	23.495,845	633
Spanyolország (1878)	16.939,288	1,020
Magyarország	9.838,133	629
Olaszország (1881)	8.596,108	302
Ausztria	3.841,340	173
Románia (1873)	3.502,404	700
Szerbia (1879)	3.480,500	2,069
Portugalia (1870—73)	3.064,210	701
Görögország (1875)	2.291,917	1,512
Norvégia (1875)	1.686,306	933
Dánia (1881)	1.548,613	787
Svédország (1879)	1.503,310	328
Finnország (1880)	977,096	474
Németalföld (1880)	843,900	208
Bosznia (1879)	839,988	709
Belgium (1866)	586,097	120
Svájcz (1876)	367,549	133
Luxenburg (1879)	49,654	244

Ausztriában a juhok száma az 1869. évi felvétel óta 1880-ig tetemesen leapadt, akkor volt 5.026,398, s esett minden ezer lakosra 249, most pedig van 3.841,340 darab, s esik minden ezer lakosra 173. Leggazdagabb juhtenyésztő tartományai: Dalmáczia, hol minden ezer lakosra 1731 és Krajna, hol minden ezer lakosra 481 darab esik. A német birodalom juhászata a finom merinó juhok bevitele által tetemesen javult, s a legnagyobb fejlettségnek örvend a mecklenburgi nagyherczegségben, hol manapság egész Európában a legfinomabb gyapjut állítják elő. Kitünő juhászattal dicsekedhetik még Szászország, Württenberg és Szilézia. Legsürübb juhállománynyal bir azonban Mecklenburgon kivül Pomeránia, hol ezer lakosra 2248, Posen, hol ezer lakosra 1660 darab esik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Nagybritanniának már a középkorban is nevezetes juhtenyésztése volt, mely manapság sem hanyatlott ugyan, de a termelt gyapju minősége és mennyisége tekintetében nehány koloniája által tulszárnyaltatott, a mig az anyaország figyelme már inkább a hustermelésre irányul. Legsürübb juhállománya van Irlandnak, hol ezer lakosra 783 darab esik; Skóciában már 286, mig végre Walesben csak 180.

Spanyolország, hol a juhtenyésztés egykor világhirü volt, rendkivül aláhanyatlott, azonban manapság is még legtöbb finom merinó juhval rendelkezik.

Oroszország juhtenyésztése az utóbbi években kezd csak nagyobb fontosságra emelkedni, a mennyiben most már juhállományának mintegy harmadát sikerült megnemesítenie. Legsürübb a juhállomány a Volga mentén a délibb kormányzóságokban, hol minden ezer lakosra 2063 darab esik.

Figyelemreméltó juhkivitele van a Németbirodalomnak, Orosz-, Magyar- Olaszországnak, Románia, Szerbia és Dániának.

Virágzó juhtenyésztésünk szellemi eszközlője az országos gazdasági egyesület, mely az életbe léptetett törzskönyv intézmény fonalán a bel- és külföldi tenyésztőket a szeplőtlen származásu tenyészállatokban gazdag nyájakkal megismertetni, gyapjubundák és juhkiállítások elrendelése által nyájbirtokosainkat felvillanyozni, azokat folytonosan az egyes tenyésztési irányok jogosultságára és eredményeire figyelmeztetni, és az egyoldalusságtól menten tartani, szóval juhtenyésztésünk minden tekintetben felvirágzására erélyesen közreműködni törekszik.

Magyarország évenkénti gyapjutermelése, ha a fentebb feltüntetett 9.838,133 darabból álló juhállomány után az évi nyirást darabonként átlag csak egy kilogrammal számítjuk, 98,381 métermázsa gyapjut eredményez.

Gyapjunk minősége iránt egyik fővád a külföld részéről mindenkor a rosz mosás miatt emeltetett. E bajon akart segíteni a működését 1869-ben megindított gyapjumosó részvénytársulat, mely évenként mintegy 15,000 métermázsát mos, s mind a belmind a külföld gyártóinak megelégedését nyerte ki. Ajánlják ugyan, hogy a fésűs gyapjut ezentul is elég, ha megusztatják, a hol azonban jó alkalom az usztatáshoz nem kinálkozik, főleg középminőségü gyapjunál, a gyári mosás nagy előnyöket nyujt. Gyap-

junk elkelése után itélve, nem tagadhatni, hogy a külföld folyton tekintettel van a hazai gyapjura, melynek finomabb minőségével a tengeren tuli gyapju épen nem versenyezhet. S igy nem ajánlhatjuk eléggé a termelőknek, hogy a finomság s a magyar gyapju egyéb jó tulajdonainak fentartására, mindenek fölött pedig az egyformább, tömörség elérésére kellő figyelmet fordítsunk.

Az európai államok közt jelentékeny gyapjukivitele van Spanyolországnak, Oroszországnak, Romániának és Dániának, ezen államokban a kivitel jóval nagyobb a behozatalnál.

Nagy gyapjubehozatalunk volt az utóbbi években Romániából, Oroszországból és Szerbiából, gyapjukivitelünk pedig leginkább Ausztria felé irányul. Azonban örvendetes jelenségként tünik ki mégis áruforgalmunkból az, hogy a magyar gyapju Ausztrián kivül is bir kelendőséggel, mindenesetre nem a közönséges, hanem a középszerü és a finomabb fajtákból. Jó vevőre talál idehaza is a katonai posztóhoz szükséges gyapju, melyből évről-évre nagyobb mennyiség dolgoztatik fel.

Némi közgazdasági fontossággal bir a *kecsketenyésztés* is, a mennyiben terméketlenebb sziklás vagy hegyesb vidékeken, a kevés gondozást, még kevesebb tartási költséget igénylő kecskék, gyakran a teheneket pótolják. A falusi lakosság szegényebb része sok helyen kecsketartásra van utalva, s a kecskék létszáma mintegy jelzője, nem csak valamely vidék hegyi alakulásának, de egyuttal a nép kisebb-nagyobb mérvü szegénységének. A legutóbbi 1880. évi összeirás alkalmával találtatott Magyarországon 333,233 darab kecske, 1870-ben pedig volt 572,951, és igy a magyarországi kecskeállomány 239,718-al, vagyis majd felényivel fogyott. Mig tehát manapság minden ezer lélekre csak 21 kecske esik, addig 1870-ben 37 darab esett. Ez apadást — ismerve a kecskéknek az erdőségre nézve káros hatásukat — alig van okunk sajnálni.

A földmivelési-, ipar- és kereskedelmi ministerium mezőgazdasági szakosztályának 1884. fölvétele 270,192 kecskét mutat ki a Dráván innen, a mi 33,840-nel több az 1880-iki számnál.

Legkevesebb kecskével birnak, Fiume várost nem számitva, a Tisza-Duna köze (2,138 darab), azután a Tiszán inneni (10,966), és Dunán tuli megyék (11,860 darab). Legtöbbel Erdély (117,031 darab) és Horvát-Szlavonországban a volt katonai határőrvidék (82,057 darab).

Ausztriának az 1880. évi összeirás alkalmával 1.006,675 darab kecskéje volt, mig 1870-ben csak 979,104, s igy ott tiz év alatt a szaporulat 27,571 darabot tesz ki. Ausztriában legtöbb kecskével bir Dalmáczia, hol minden ezer lakosra 456, azután következik Tirol ezer lakosonként 127 darabbal.

Az európai államok a kecskeállomány tekintetében a következőkép sorakoznak:

	A kecskék száma	Ezer lakosra esik
Spanyolország (1878)	3.813,006	230
Németbirodalom (1873)	2.320,002	57
Olaszország (1881)	2.016,307	71
Oroszország (1876)	2.000,000	28
Görögország (1875)	1.836,628	1,211
Francziaország (1878)	1.567,752	42
Ausztria (1880)	1.006,635	44
Portugália (1870—73)	973,119	222
Szerbia (1879)	586,580	349
Bosznia-Herczegovina (1879)	522,123	441
Svájcz (1876)	396,055	144
Magyarország (1880)	333.233	21
Norvégia (1875)	322,861	178
Belgium (1866)	197,138	41
Románia (1873)	194,188	30
Németalföld (1880)	151,900	37
Svédország (1879)	112,166	24
Finnország (1880)	20,182	10
Luxenburg (1879)	15,270	74
Dánia (1881)	9,331	5

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

IV. FEJEZET.

Sertéstenyésztés.

Magyarország rég időtől fogva nem csak virágzó sertéstenyésztéssel bir, de egyuttal világforgalmi tekintetben azzal egész Európában első helyet vivott ki magának. A sertéstenyésztés iránt hazánkban mindenkor általános előszeretet mutatkozott, a szalonna és disznóhus kedveltségnek örvendett, s miután szép tölgyesekben, mocsaras vidékekben s kukoricza-földekben bővelkedünk, sőt szeszgyártásunk is bizonyos mértékben kifejlett, e tenyésztési ág

mintegy önmagától, minden nagyobb állami támogatás nélkül nőtt rohamosan nagygyá.

Sertéseink számának legutóbbi 1870. évi felvétele azonban sem mennyiségileg, sem minőségileg haladást nem mutat, viszonyítva az 1857. évi felvételhez. Volt ugyanis sertés:

	1857-ben	1870-ben	Kevesebb	Esik az 1870. évi felvétel szerint 1000 lakosra
a Magyarbirodalomban	4.504,905	4.443,279	61,626	288

Miután azonban Ausztriában, hol az 1857. évi összeirástól 1870-ig még nagyobb visszaesés mutatkozott, a legutóbbi 1880-ki felvétel alkalmával mégis többletet tud az 1870-ki évi állapothoz felmutatni, feltehető, hogy Magyarországban is, bár ez állatok 1880-ban össze nem irattak, azóta tetemesen nagyobb. A sertések száma:

	1857-ben	1870-ben	1880-ban	Esik az 1880. évi felvétel szerint 1000 lakosra
Ausztriában volt	3.409,950	2.551,473	2.721,541	123

A Magyarországon 1870-ben észlelt apadás oka, az 1863. évi inséges év, a több éven át tartott szárazság, a vizszabályozások, mocsárok kiszárítása s a pusztai birtokok legelőinek nagy mérvbeni feltörése lehetett.

De még igy is a szorosabb értelemben vett Magyarország 60,422, Erdély pedig 101,803 darab többlettel szerepel az 1870-ki fölvételnél, tehát a magyar részek korántsem mentek hátrafelé, csupán Horvát-Szlavonország sertésgazdaságának apadása volt az ok, a miért visszaesést kell jeleznünk.

A földmivelési-, ipar- és kereskedelmi miniszterium mezőgazdasági szakosztálya 4.803,639 sertést mutat ki 1884-re a Dráván innen, a mi 1.230,108 darabnyi gyarapodás lenne 1870-hez képest.

A sertéstenyésztés mindinkábbi emelésére és a fajok nemesbitésére némi befolyással van első sorban maga az állam azáltal, hogy a mezőhegyesi gazdaságban különös gondot és figyelmet fordíttat az ott igen becses tenyészállatokkal biró sertésfalkára és segélyalapot tart, melyből az Arad- és Biharmegyéből árverés utján más vidékekre átültetendő jeles tenyész- és válfajok elárverezésénél a csekély árverési veszte-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

séget megtéríti, és igy a helyes tenyészanyagoknak terjedését csekély áldozattal okszerüen elősegíti. Másodsorban befolyással vannak sertéstenyésztésünk fejlődésére a magánuradalmak is mintacsordáikkal, igy: József főherczeg kis-jenői uradalma, mely az ugynevezett milos vagy sumadia fajt tisztán neveli s adja el egyes tenyésztőknek; Sulkovszky herczeg pankotai uradalma, hol szintén a Milos fejedelemtől vett, de a kis-jenőinél nagyobb faj tenyésztetik; azután még kitünő fajtáju nevezetesebb sertésállománynyal birnak Simonyi Lajos báró Vadászban, Keller J. Székudvaron, Steinitzer J. Apatelken, Aczél Péter Borosjenőn és Sikulán és Károlyi Lajos gróf Mágocson.

A termelést véve figyelembe, a sertéstenyésztésnél két főczél lebeghet csak a termelő előtt: a hus vagy a zsir. Egyik vagy másikra lehet csak törekedni, a kettő együtt lehetetlen. Magyarországban eddigelé majdnem kiválóan csak a zsirtermelésre van a figyelem irányítva. Nem tagadhatni, hogy zsirtermelés tekintetében Európa egyik disznófaja sem versenyezhet a magyaréval. De az, a mi hajdan előnyünk volt, aminek óriási sertéskereskedésünk ezelőtt bőven fizető jövedelmezőségét köszöni, a változott izléssel a határozottabban nyilvánult husszükséglettel szemben ma már kárunkra kezd válni. Hiába dicsekszünk sertéseink hizékonyságával, ha vevőink több hust kivánnak s a mi disznainkét tulkövéreknek találják. Szomszédaink saját piaczainkon kezdenek megverni husosabb, bár ösztövérebb állataikkal, s igy nekünk is bizonyos mérvben irányt kell változtatnunk. Emlegetik az amerikai versenyt is, és tagadhatlan, hogy vannak konjunkturák, melyek közt hazai piaczainkon se állhatjuk meg a versenyt. De ez általában nincs igy, s valamint nem kell attól tartanunk, hogy zsirtermelésünk el talál fogyni, ha a hustermelésre átmegyünk, ugy nem kell tartanunk az amerikai verseny folytonos győzelmétől sem. Sertéstenyésztésünk még jó sokáig gazdag zsirtermelő lesz, s ez ne is változzék meg teljesen: saját és az európai piacz szükséglete folyton kivánja, igényli ezt. De tanulhatunk e tekintetben is az angoltól, ki jó számító levén, igen jól tudja, hogy a gyorsabban megforduló forgó tőke jobban jövedelmez. Azért is állattenyésztésének egyik főiránya, hogy tenyésztett állatai gyorsan készüljenek el, sertései, nevezetesen rövid idő alatt fejlődjenek s gyorsan hizzanak meg. E téren még mi is igen sokat

tehetünk saját sertésfajaink jó megválogatása által. A mellett még bátran fordulhat tenyésztőink nagyrésze a hustermelés felé ott, hol a tenyésztési és takarmányozási viszonyok azt megengedik.

A sertésállomány nagyságát véve figyelembe, az európai államok ekként sorakoznak egymás mellé:

	A sertések száma	Esik ezer lakosra
Oroszország (1876)	10.374,000	144
Németbirodalom (1873)	7.124,088	174
Francziaország (1878)	5.710,775	154
Magyarország (1870)	4.445,279	288
Nagybritannia (1882)	3.956,495	112
Ausztria (1870)	2.721,541	123
Spanyolország (1878)	2.348,602	141
Szerbia (1879)	1.678,500	998
Olaszország (1881)	1.163,916	41
Portugalia (1870—73)	1.051,994	241
România (1873)	836,944	167
Belgium (1866)	632,301	130
Dánia (1881)	527,417	268
Bosznia (1879)	430,354	363
Svédország (1879)	416,470	91
Svájcz (1876)	334,515	121
Németalföld (1880)	322,800	79
Görögország (1875)	179,602	118
Finnország (1880)	154,938	75
Norvégia (1875)	101,020	56
Luxenburg (1879)	74,004	361

A sertéskereskedés terén velünk egyedül versenyző amerikai Egyesült-Államok sertésállománya az 1869-ki felvétel szerint 26.751,400 darab, s ott minden ezer lakó után 792 darab számíttatik, tehát majd háromszor annyi relativ számerőben jelentkezik a sertésállomány ott mint nálunk.

Európában a kis Szerbia dicsekedhetik legjobb és legsürübb sertésállománynyal, utána körülbelül Bosznia-Herczegovina sorakozik, melynek sertéstenyésztése az utóbbi években különösen a Száva és Unna mentén tetemesen emelkedett. Ezek után következnek Luxenburg, Dánia, Portugália, Magyarország és Ausztria. Ausztriában legsürübben van sertésekkel ellátva Stajerország, hol ezer lakosra 438; Krajna, hol ezer lakosra 301 és A.-Ausztria, hol 259 darab esik. Németországban legnagyobb sertésállománynyal bir Mecklenburg, Thüringia, Szászország, Hannover és

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Kelet-Poroszország. Franciaországban leginkább Bretagne és Normandiában tenyésztik a sertéseket; Spanyolországban Estremadura területén; Oroszországban pedig a lengyel kormányzóságban.

A nemzetközi forgalomban jókora kivitellel dicsekszik Szerbia, Oroszország, Dánia, Németalföld, Románia, főként pedig Ausztria-Magyarország illetőleg hazánk. A következő kimutatás szerint:

	Behozatal			*Kivitel*		
	1879-ben	1880-ban	1881-ben	1879-ben	1880-ban	1881-ben
	a sertések darab száma					
Az osztrák-magyar monarchia	475,349	238,680	360,050	279,785	274,206	415,925
Németországban	1.237,621	1.272,816	1.365,006	383,154	467,949	396,910
Nagybritanniában	52,360	51,191	24,279	—	—	—
Franciaországban	205,518	253,416	249,786	87,322	54,059	56,234
Olaszországban	2,344	9,970	18,908	81,307	56,845	41,529
Oroszországban	—	—	—	638,335	705,750	530,440
Svédországban	4,295	4,714	3,400	14,375	21,644	24,300
Norvégiában	13,083	11,333	10,586	—	—	—
Dániában	7,704	14,821	17,438	218,116	251,459	253,294
Németalföldön	34,240	30,906	33,751	102,306	66,840	60,400
Belgiumban	88,299	147,824	139,545	103,239	92,576	98,078
Svajczban	82,796	68,880	74,633	18,393	15,597	15,856
Portugáliában	15,000	11,130	17,482	3,972	12,492	19,804
Romániában	812	939	715	153,607	92,143	178,430

A monarchia nagy számai ugyszólván egészen Magyarországot illetik, a mennyiben az utolsó három 1882—1884. évben behozatalunk 106,285, 334,035 és 159,978 darabot tett 5.308,580, 15.567,830 és 7.021,296 forint értékben; míg kivitelünk ugyanez években 619,406, 636,557 és 606,086 darabra ment 45.300,895, 44.390,705 és 35.125,735 forint értékben.

Magyarország sertéskivitelére nézve gyakran rosz befolyással van gazdáinknak azon fösvénykedő eljárása, hogy szük termés idején a sertés-tenyészállományt a minimumra leszállítják, mert igy a következő évben és még továbbra is nem szolgáltathatják a 2 és $2^1/_2$ éves állatokat a kereskedelemnek oly mennyiségben, mint ez kivánatos volna, minek következtében a vevő nálunk nem tudván kielégíteni szükségletét, könnyen elszokik piaczainktól s másfelé fordul.

Magyarország sertéseinek fővásárlója Bécs, Csehország, Bodenbachon át Németország s Rutkán át Poroszország. —

A sertésforgalom főpontja hazánkban Kőbánya, mely e téren jelentőségére nézve Európában első helyen, a föld kerekségén pedig második helyen áll. Kőbánya jó hirneve emeléséhez nagyban hozzájárult a kőbányai első magyar sertéshizlaló és kölcsönelőlegező társulat, mely 1869-ben alakult félmillió tőkével, s a sertéshizlalást,az előlegezést és a közbenjárást eladásnál és vételnél magára vállalta. E társulat működése óta nemcsak a hazai sertéskereskedők és hizlalók, de a szerb és románországiak is jobbára ide hozzák eladásra sertéseiket, s igy Kőbányán az idegen vevő bármikor és bármily időben nagy készletben válogathat. De a kormány is lényegesen hozzájárul Kőbányának, mint központnak emeléséhez, mert minden lehető könnyítéseket és kedvezményeket megad a részére, s a fentebb említett társulatra bizta Kőbányán a sertés kereskedelmi csarnok felállítását, valamint a felállított sertésveszteglő intézet kezelését. Kőbányán kivül azonban, vannak még Magyarországon más nagy sertésvásárok is, igy Sopron, Győr, Kecskemét, Békés-Gyula, Nagyvárad, Mohács, Eszék, Pápa, és Nagy-Kanizsa. Megemlítendő még, hogy Kőbánya maga nem tenyészt, hanem csak hizlal, évenkint mintegy 600—700 ezer sertést, mely számnak kétharmadát rendesen Magyarország, egyharmadát pedig Szerbia és Románia szokta szolgáltatni.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

V. FEJEZET.

Méhészet.

A méhtenyésztés a maga szerénységében csekély jelentőségü mellékfoglalkozásnak tünik ugyan fel, a nemzetgazdaságban való nagy fontossága mégis elvitázhatatlan. A mai viszonyok szerint, midőn a kisipart a nagy tőkék concurrentiája nagyrészt absorbeálta, főként mezei gazdasággal foglalkozó hazánkban a méhészetnek szép feladata van; hivatva van ugyanis a mezei gazdának kisebb szükségletei fedezésére pótlékul, kiegészítőül szolgálni. A méhészet épen ott nyujt segédkezet a jobblét előmozditására, a hol arra a legnagyob szükség van, a kisebb birtoku mezei gazdánál, a csekély fizetésü tanitónál s a szegény iparosnál.

Fontosságát nem csupán egyesek, de egész vidékek lakossága, sőt tekintélyesb nagybirtokosaink is kezdik belátni, s az utóbbi években méhészetünk felvirágoztatására örvendetes nagyobb mérvü mozgalom indult meg; igy alakult vidéken az erdélyrészi okszerü méhészeti egyesület, a délmagyarországi, a bánfalvavidéki, a békésmegyei, a bácsbodrogi, a szegedvidéki, a körösbányavidéki, a béga-szentgyörgyi községi, az aradmegyei és Budapesten a magyar országos méhészeti egyesület, a mely egyesület ugylátszik kiválóan hivatva lesz a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium támogatása mellett Magyarországon a méhtenyésztést nemcsak általánosan, minden arra alkalmas vidéken meghonosítani, de egyuttal azt oly tökélyre emelni, hogy a versenyt, bármely más e téren előhaladottabb állam méhészetével bátran kiálhassuk.

A magyar országos méhészeti egyesület alakulása után azonnal 1880-ban közlönyeül a »Méhészeti Lapok«-at alapitá, a melyben hasznos utasításokat és tanácsokat ad a méhészeknek, tért nyit a méhészet körébe vágó eszmecseréknek és tapasztalati ismertetéseknek, nyilvántartja a méhészeti irodalom állását és haladását. Budapesten az állatkertben pedig egy elkülönített helyen mintaméhészeti telepet épített és rendezett be, a melynek építésére a szükségelt összeget államsegély gyanánt a m. kir. földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium adományozta. E telep, valamint ugyanott az egyesület méhészeti eszközeinek állandó kiállítása a közönség megtekintésére hetenként kétszer nyitva áll; továbbá 1882. évben Budapesten, 1883-ban pedig Békés-Gyulán országos méhészeti kiállítást rendezett, s azokon az egyes kiállított tárgyak legjobbjait részint az állam, gazdasági egyesület és Budapest főváros, részint a maga által kitüzött dijjakkal jutalmazta; végre lépéseket tett aziránt, hogy a méhészet mint rendkivüli tantárgy adassék elő az elemi iskolákban, ugy szintén az állami és felekezeti tanitóképezdékben és papnöveldékben.

A méhészet általános elterjesztése érdekében a m. kir. földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium a mult évben az országos méhészeti egyesület erkölcsi és anyagi támogatásán kivül több vándor méhésztanitói állomást szervezett, mindezek tehát határozottan kilátásba helyezik méhészetünk pár év alatti nagyfoku kifejlését.

Méhkas Magyarországon az 1870. évi felvétel szerint találtatott 617,407, és minden ezer lakosra esett 40 darab méhkas. Azóta ujabb összeirás nem eszközöltetett. A méhtenyésztés Magyarországban legjobban a tiszántuli megyékben és Erdélyben divik.

Ausztriában a legutóbbi összeirás alkalmával találtatott méhkas összesen 913,743, és igy ott minden ezer lakosra 45 méhkas esik. Az ausztriai tartományok közt legvirágzóbb méhtenyésztéssel dicsekedhetik: Karinthia, Krajna, Stiria és Galiczia. A németbirodalomban méhtenyésztés tekintetében kiválik Hannover és Szászország. A német-osztrák méhészek egy külön társaságot alakitottak, mely a két birodalom területén a méhészet fejlesztésére évről-évre más-más városokban, ugynevezett vándorgyüléseket tartanak. Meglehetős méztermelő államok még Franczia-ország, Olasz-, Oroszország, Dánia, Hollandia, Belgium, Svájcz, Görögország, Szerbia, Bosznia és Bulgária. Európában, Ausztria-Magyarországon kivül legnagyobb méz és viaszkivitellel bir Oroszország, Szerbia, Olasz-, Görögország és Bulgária.

Magyarország évenkénti méz- és viasz-termeléséről megbizható adataink eddigelé nincsenek. Mindössze azon örvendetes jelenséggel kell megelégednünk, miszerint áruforgalmi kimutatásunk szerint méz- és viaszkivitelünk mennyisége jóval felülmulja a behozatalt, ugyanis 1884. évben áruforgalmi statisztikánk szerint behozatott 796 métermázsa méz 25,243 frt értékben, kivitelünk pedig ez évben 11,403 métermázsa volt 380,071 frt értékben, s igy a belszükségletnél már is tetemesen többet termelünk. Mind a mellett a nemzetközi forgalomban Magyarország ez áruczikkel még annyira alárendelt és jelentéktelen helyet foglal el, hogy termelésével az árak milyenségére legcsekélyebb befolyást sem gyakorolhat.

VI. FEJEZET.

Baromfitenyésztés.

A baromfitenyésztés, mely nálunk egészen önmagára van hagyatva, s a melyen értelmileg mindössze a »Gallus« czimü tyukászatilap iparkodik lenditeni, igen fontos szerepet kezd játszani nem csak mezőgazdaságunk, de nemzetközi forgalmunk terén is. A baromfitenyésztés ugyszólván minden időrabló bibelődés nélkül és csekély költséggel üzethetik földmivelő gazdáink által, s azok-

nak tetemes jövedelmet szolgáltathat, a mire gyakran reá vannak szorulva. De valódi értéktermés tekintetében is komolyan számba veendő oly ország kereskedésében mint Magyarország, mely cserélendő tárgyaiban nagyrészt a természet bő adományaira szorul. Magyarországnak még alig van baromfiból évenként pár ezer forintra emelkedő behozatala, addig leölt és eleven szárnyasaiból $2^1/_2$—3 millió forintot, tojásból $1^1/_2$ millió forintot, tollakból pedig $5^1/_2$ millió forintot vesz be a külföldtől. Ez adatok fényesen igazolják azt, hogy baromfitenyésztésünkben mi egy becses nemzetgazdasági kincset birunk, egy ujabb bányáját a jövedelemnek, a melyet csak okszerüleg s minél jobban ki kell gazdáink javára aknázni, és hogy valóban megérdemelné a baromfitenyésztés is, hogy ugy a közönség társulás utján, mint a kormány tekintélyével és anyagi segélyével mielőbb támogassa és emelje.

A baromfitenyésztés Magyarországon leginkább az alföldi síkságon divik. A tyuktenyésztés, Kecskemét, Nagykőrös, Félegyháza, Czegléd tanyáin, a Duna balpartján Moson, Sopron, Győr és Vasmegyében van elterjedve. Pulykákat szintén az alföld szöcskegazdag tarlói nevelnek. Libák és kacsák nagyobb mérvben tartatnak a Tiszamentében, a Bodrog és Sajó völgyében, meg a dunántuli megyékben.

Baromfi anyaga Magyarországnak kitünő mind hus, mind pedig tojás és tolltermelés tekintetéből, s azt nemesíteni nemcsak felesleges, de klimatikus viszonyainknál fogva veszedelmes is volna. Az idegen világrészekből fajnemesbítések czéljából behozott fajok hazánkban hamar elpusztulnak, keresztezésre pedig nem alkalmasak.

Hogy mennyire hasznos volna különösen tojástermelésünket mielőbb fokozni, kitünik azon körülményből is, hogy Franciaország 1874-ben 15 millió, Nagybritannia pedig 24 millió forintért vásárolt idegen tojást, s azóta is évenként több millót ad ki ez áruczikkért. Legujabban pedig kitalálták a czélszerü módját annak, hogy miként lehet a tojást hosszu ideig eltartani, s megóvni a romlástól és apadástól, minek folytán már a távolabb országokba való szállitást is könnyen kiállja.

1884-ben Budapesten magyar baromfitenyésztők és hizlalók szövetkezete alakult, melynek főtelepe Taksonyban van.

VII. FEJEZET.

Halászat, vadászat.

A halászat, az őstermelés egyik önálló ága, Magyarországon régi jó hirnevét kezdi egészen elveszteni, hal-állományunk pusztulóban van, s máris annyira leapadt, hogy azelőtt halakban kiválóan gazdag vizeink mostani halállománya, élükön a csekély esésü, csöndes, lassu folyásu, épen azért a halak által kiválóan kedvelt Tiszával, mely a halászat Eldorádója s Európa elismert leghaldusabb folyója volt, a hajdani nagy halbőséghez képest számba sem jöhet többé. Folyóinknak általában, de különösen a Tiszának halbőségét, egy tizenhetedik századbeli könyv (J. Bezda Martini Zeileré: Neue Beschreibung des Königreiches Ungarn. Leipzig, 1664) oly rendkivülinek mondja, hogy vize csak kétharmad részben vizből, s egy harmadrészben halból áll, hogy néha a levegő is megromlik tőlük, s a sertést is azzal hizlalják (Dr. Chyzer K. Adatok Zemplénmegye term. rajzi ismeretéhez 13. oldal). Manapság már egyáltalában nem hal szagu a Tisza tája, de még a vize sem. A Dunánál még szomorubbak a halászati viszonyok. Azelőtt a Duna- és Tisza menti rétek természetes viztartók voltak, melyek nyáron át vizzel és nagymennyiségü hallal látták el a Dunát és Tiszát. E viztartókban mint csendes vizekben tenyészik a hal legjobban. E rétek most már a vizszabályozások folytán el vannak a folyóvizektől zárva, részben kiszáríttattak, s a halaknak nincs alkalmas helyük a tenyésztésre. A Balatonnál sem találunk halbőség tekintetében örvendetes jelenségeket, mi ismét abban találja a főokát, hogy a halászat, a magnak megkimélése nélkül, dulásképen gyakoroltatik. A tavakban való haltenyésztés eddigelé mindössze nehány uradalomban üzetik, igy a többek közt szép eredménynyel a sellyei uradalomban Znió-Váralján. A kormány által pedig tervbe vett haltenyészdék közül a szepes-iglói sikerült, melyből évenkint több százezerre menő hal-ébrény osztatik ki a haltenyésztőknek; ezenkivül Nagy-Szeben mellett három magán haltenyészde állami segélyben részesittetik. Örvendetes jelenségként tüntethetjük fel azt is, hogy Pakson haltenyésztő társulat alakult, s az országos gazdasági egyesület a halnevelés érdekeinek sikeres megóvása tekintetéből az ivás időszak tüzetes meg-

határozása és védelmére halászati törvényjavaslatot dolgoztatott ki s bocsátott a kormány rendelkezésére. A törvény hiányát különben a földmivelési ministerium, a mennyire lehet, igyekszik pótolni s odahat, hogy a megyék szabályrendeleteket alkossanak a haltenyésztés biztosítására. Czélszerű intézkedés továbbá a halászati felügyelő alkalmazása, azon feladattal, hogy a magánosoknak útmutatást adjon a haltenyészdék felállítására, halastavak és vízvezetékek létesítésére s elkészítse a szükséges terveket és költségvetéseket, nemkülönben, hogy az érdekelteket haltenyésztő szövetkezetek alakítására ösztönözze.

Tengeri halászatunkkal sincs mit dicsekednünk, bár a tenger halbősége, különösen az adriai partvidéken igen nagy, de ott még a partilakók szegénysége — mert még arra is szegények, hogy a tengeri halászathoz szükséges vitorlás bárkákat s fogókészülékeket maguknak beszerezhessék — okozza azt, hogy még a magyar tengerpartot is, miként a dalmácziait leginkább olasz halászok aknázzák ki.

Tengeri halászatunk eredménye 1882. év október 23-tól 1883. év október 23-ig a következő volt:

	Fogatott mm.
A parti lakosok által	2,254.75
Olasz halászok által	3,918.33
Összesen	6,173.08

Foglalkozik nálunk a tengeri halászattal mindössze 1171 egyén, s ezeknek hálóik és halászati eszközeik csak 94,805 forint értéket képviselnek.

Ausztriában a dalmácziai és istriai tengerpartokon 1880—81-ben a halászat eredménye 5.912,837 darab vizi állat volt 80,146 métermáza suly és 1.938,861 forint értékben.

Nemzetközi forgalmunk halakban csekély értéket képvisel, rákokkal és csigákkal együtt behozatalunk 15,598 frtot és kivitelünk 69,644 frtot tett 1884-ben.

A vadászatról épen ugy hiányzanak a megbizható hiteles adatok, miként az édesvizi halászatról, ugy hogy az évenként lelőtt vadak mennyiségét sem suly, sem darabszámra nézve kimutatni képesek nem vagyunk, de e téren mégis tán előbbre vagyunk már, mint a halászat terén, mert 1872. és főleg 1883.óta van hazai viszonyainknak eléggé megfelelő vadásztörvényünk, mely nem csupán a földtu-

lajdonosok érdekeit óvja meg, de egyuttal a vadállományt is védelme alá veszi, még maga a tulajdonos ellenében is azáltal, hogy a párosodás idejére való tekintettel a vadászati tilalmakat tüzetesen megszabja. Ezenkivül van egy országos magyar vadászati védegyletünk, mely a vadállomány emelése s a vadászat szakszerü kezelése czéljából alakult. Ugyane czélra szervezte magát a vidéken több vadásztársulat, ugy hogy manapság már össze lehetne évenként gyüjteni az ily társulatok és az uradalmak lőjegyzékeiből a kivánt statisztikai adatokat.

A »Vadászlap« mindazon hasznos és kártékony vadakról, melyek, a mennyire tudomására jutottak, Magyarország területén egy év alatt elejtettek, egy országos lőjegyzéket tesz közzé, a mely szerint a hasznos és kártékony vadak száma mintegy 150,000 drbra tehető, mely szám hozzávetőleges kiszámitással 300,000 forint értéknek felel meg. Minthogy azonban e lőjegyzék, figyelembe véve Magyarország azon vadas területeit, a honnét kimutatások beküldve nem lettek, körülbelül a valódi eredménynek legfeljebb $^1/_5$ része lehet csak, ennél fogva a teljes lelövés legalább ötször ennyire, s az érték 1.5 millió forintra becsülhető; miből világosan láthatni, hogy vadállományunk oly jelentékeny közvagyon, a melyet meggondolatlanul elprédálni vagy elprédálni hagyni a legnagyobb könnyelmüség volna.

Ausztriában egy utóbbi hivatalos kimutatás szerint lövetett:

Hasznos emlős vad	957,475
Hasznos szárnyas vad	1.056,768
Kártékony emlős vad	47,967
Kártékony szárnyas vad	92,905
Összesen	2.155,115

Mely szám hozzávetőleg négy millió forint értéknek felel meg, s igy Ausztria vadállomány tekintetében valószinüleg jobban áll Magyarországnál.

Magyarország kivitele vadakban jóval több a behozatalnál, s igy vadállományából már is jelentékeny haszna van, a mennyiben 1884. évben alig 10,000 frtot meghaladó behozatallal 650,000 frtot maghaladó kivitel állott szemben. De e haszon még nagyobb lesz, ha a hozott törvényeket megtartjuk s figyelmesen gondozzuk vadjainkat.

VIII. FEJEZET.

Állategészségügy.

A földbirtokos osztály tőkéjének java része a hasznos háziállatokban, a szarvasmarha-, ló-, juh- és sertésállományban fekszik. E becses tőke épségben maradása- és gyarapodásától függ első sorban a földmivelés virágzása, s viszont e tőkének csökkenése és pusztulása a birtokososztály jóllétét és fennállását alapjában támadja meg. A baromállomány csökkenését különféle okok idézhetik elő, de talán semmi sem oly nagy mértékben, mint az állati járványok és betegségek, melyek nemcsak közvetlen pusztitásaikkal hatnak kártékonyan, hanem közvetve azon félelem által is, melyet a földmivelő osztályban felköltenek s mely elfojtja a kedvet és bizalmat a baromtenyésztés iránt.

Valamennyi állati járvány közt legpusztitóbb, legrettenetesebb a keleti marhavész, mely rendkivüli ragályosságával és gyógyithatlanságával az emberi járványok közül a kolerával helyezhető egy sorba.

A keleti marhavész, mely iránt a kérődző állatok általában fogékonyak, legveszedelmesebb jelleggel a szarvasmarhánál lép fel. Mint neve is mutatja, keletről, közép Ázsia sivatagjairól ered s hozzánk leginkább Romániából vagy Ausztria közvetitésével Oroszországból terjed, ritkábban Horvát-Szlavonországból, Boszniából és Szerbiából. Számos történeti emlék bizonyitja, hogy e vészes járvány, keletről származva, már az ókorban meg-meglátogatta Európát s Itáliába, sőt Galliába is becsapott. A mult század elején mint általános csapás látogatta meg Európát, 1709-ben a tatár sivatagokból kiindulva, Orosz- és Lengyelországot lepte meg, majd hazánkba is eljutott, meglátogatta Ausztriát, Német-, Olasz-, Franciaországot és Hollandiát, sőt Angliába is átcsapott, hol azonban sikerült csakhamar elfojtani. E marhavész 1711-től 1714-ig dühöngött Európában s e rövid idő alatt mint régi följegyzések — talán kissé túlozva — emlitik, a szarvasmarha-állománynak kilencztized részét elpusztitotta.

Hazánk, mely kelet és nyugot határán közvetlenül a járvány útjában áll, kezdettől fogva igen sokat szenvedett, bár a magyar fajta szarvasmarha a járványnyal szemben sokkal szivósabb ellenállást mutat mint a nyugot-európai csíra fajok. Csak a jelen században 1827-től 1842-ig s ismét 1849-től egész 1856-ig szakadatlanúl uralkodott nálunk a marhavész. 1861-ben ismét kiütött s tartott 1865. május végéig, vagy, ha a rövid szünetet nem számitjuk, jóval tovább, mert 1866. julius hóban ismét kitört s egész 1870-ig dühöngött; s kisebb-nagyobb mértékben a hetvenes években is.

Sok millióra megy a nemzeti vagyon csorbulása, melyet a keleti marhavész pusztitásai hazánkban okoztak. A több százezer elhullott marha, az elveszett munkaerő, a forgalom s különösen a marhakereskedés pangása stb. kiszámithatatlan károkat okoztak a földbirtokos osztálynak. Hogy mennyi volt tényleg a veszteség szarvasmarhában, arra nézve nincsenek kimeritő adataink. Az 1861—67-ki marhavészről azonban igen érdekes hivatalos adatok felett rendelkezünk. Ezek szerint 1861-től 1865. május végéig s ismét 1866. juliustól 1867. deczember végéig hazánkban 731 helységet 940,472 marhaállománnyal, lepett meg a keleti marhavész. Megbetegedett összesen 233,037 darab, meggyógyult 85,386, elhullott 137,598 s lebunkóztatott 9,968 darab, az összes marhaveszteség tehát 147,566 darabra rúgott, s ha ehhez hozzáadjuk az 1868-ban elhullott 2,552 s lebunkózott 829 darabot, összes szarvasmarha veszteségünk e nehány év alatt meghaladta a másfélszázezeret.

A vészlepett marhaállományból

	megbetegedett	elhullt és lebunkóztatott
1861—1865-ben	25.62 %	16.44 %
1866-ban	29.13 »	11.27 »
1867-ben	15.93 »	6.48 »

Hogy a megbetegedett marhaállományból — a gyanúsakat is ide számitva — mennyi gyógyult meg s mennyi pusztult el, a következő arányszámok mutatják:

	meggyógyult	elhullt	lebunkóztatott	összes marha veszteség	beteg maradt
1861—1865-ben	35.85	60.21	3.94	64.15	—
1866-ban	41.08	49.44	9.48	58.92	—
1867-ben	57.64	36.92	3.78	40.70	1.66
1868-ban	20.06	52.12	16.93	69.05	10.89

A járvány ereje tehát 1868-ig folyvást gyengült, ekkor azonban ismét nagyobb százaléka hullt el a megbetegedett marháknak; de különösen emelkedett a lebunkózottak aránya, mi a járvány tovább terjedését gátló intézkedések erélyesebb keresztülviteléről tanuskodik. Ez évben a nem épen nagy beteg-létszám mellett 829 darab bunkóztatott le, és pedig beteg csak 352 darab, vagyis $42._{46}\%$, gyanús ellenben 477 darab, vagyis $57._{54}\%$.

1861. óta a legujabb időkig a keleti marhavészben elpusztult szarvasmarhák számát a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Darab
1861—1865.	137,126
1866	8,348
1867	2,092
1868	3,381
1869	1,568
1870	511
1872	2,914
1873	89
1874	793
1876	16
1877	104
1878	1,128
1879	655
1880	58
1881	1,118

A keleti marhavész gyógyítására, elfojtására és behurczolásának megakadályozására már régóta történtek különféle kisérletek és intézkedések. A járványnak beoltás által való szeliditését nálunk is korán megkisérlették s 1839-től egész a hatvanas évekig több rendbeli kisérlet tétetett, a nélkül, hogy a hozzákötött vérmes remények teljesültek volna. — A marhavésznek minden orvoslása hiábavalónak bizonyult, minthogy azonban, mint a ta-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

pasztalat minden kétséget kizárólag bizonyitja, e járvány nálunk sohasem keletkezik, hanem csak behurczoltatik ide, a védekezésnek legsikeresebb módjául a keleti országok felé szigorú határzár illetőleg vesztegzárrendszer kinálkozik, behurczolás esetén pedig a megtámadott helyek elzárása s a megfertőzött marhák kiirtása. Mindez irányban már régebben is történtek némi intézkedések. Több rendbeli szigorú rendelet bocsáttatott ki, a nélkül azonban, hogy a hatóságok által pontosan végrehajtatott volna s a nélkül, hogy meghozta volna a kivánt eredményt.

Az állategészségügyre nézve kimeritően intézkedett az 1859-ki *járványrendszabály*, mely részletes intézkedéseket tartalmaz az állati nyavalyák elháritása s a járvány alkalmával követendő eljárásra nézve. E rendszabály máig is érvényben van, kivéve a keleti marhavészre vonatkozó részt, melyről ujabban külön törvény, az 1874. XX. törvényczikk intézkedik. E törvény első sorban a járványnak külföldről való behurczoltatását igyekszik megakadályozni. Oly országokból, melyek ezen törvény elveivel megegyező eljárást követnek s azt szigorúan alkalmazzák, eleve meghatározott átkelő helyeken, szabályszerű marhalevelek és egészségi bizonyitványok mellett, mindaddig szabadon történik a behozatal, mig az illető ország egész területe vészmentes. Ha a marhavész kiüt, de kevés helyre szoritkozik, a veszélyezett határ őrizet alá vétetik s kérődző állatok és a ragály elhurczolására alkalmas tárgyak csak oly bizonyitványok mellett bocsáttatnak át, hogy vészmentes helyről származtak s vészmentes úton jöttek s ha ezenkivül a határon alkalmazott szakértő vizsgálat alkalmával az állatok egészségeseknek találtattak.

Ha a marhavész nagyobb mérveket ölt, határzár és behozatali tilalom alkalmaztatik s csak a vágómarha-szállitmányok behozatala és átvitele engedtetik meg kivételesen vészmentes helyekről, megfelelő rendszabályok mellett.

Oly országok irányában, melyek ezen törvény alapelveivel egyező eljárást nem követnek, törvényünk állandó fegyveres határőrizet felállitását rendelte el s vesztegeljárást állapitott meg, mely intézkedésnél az 1880. XXVI. törvényczikk még tovább ment, kimondván, hogy »1881. évi január 1-től kezdve szarvasmarhának behozatala, vagy átvitele oly országokból, a honnan

a keleti marhavész gyakori uralkodása következtében az országot állandóan vész fennegeti, tilos.«

Törvényünk az ország területén belől is megfelelő intézkedésekkel igyekszik elejét venni a marhavésznek, illetőleg azt továbbterjedésében megakadályozni. Eladásnál és szállításnál a marha egészségi állapotát igazoló bizonyitványokat kiván. Intézkedik, hogy a helybeli marha a vásári marha, mészárosok által megvett vagy a község határán keresztül hajtott vágó marha által stb. meg ne fertőztessék. A vész kiütésekor elrendeli a betegedési esetek följelentését, vészbizottságok alakitását, a vészterület szigorú elzárását s a beteg és gyanús állatok lebunkózását. — Fontos intézkedése a törvénynek, hogy a tulajdonos, ha marhája megbetegedését azonnal följelentette, lebunkózott beteg marhája értékének felét, gyanús marhájának pedig egész értékét kapja kárpótlásul. Ez által elejét veszi a törvény a megbetegedések eltitkolásának, mit viszont — minthogy legveszedelmesebb módja a járvány tovább terjedésének — magas pénzbirsággal is sujt. Törvényünk szigorú intézkedéseinek meg is van a kivánt eredménye, mert a keleti marhavész Magyarország területén azóta csak szórványosan lépett fel, az utóbbi években pedig egyáltalán nem pusztít.

Állategészségügyünk szervezésében az újabb időben örvendetes haladás észlelhető. Régebben e tekintetben igen siralmasok voltak a viszonyok. Állategészségügyi személyzetünk úgy szólva nem is volt, a csekély képzettségű gyógykovácsok pótolták jól-rosszul az állatorvosok helyét. A pesti állatgyógyintézeten, mely csak 1851-ben kebeleztetett ki az egyetem orvosi karából s szerveztetett mint önálló intézet, az állatgyógyászati tanfolyam csak egy évig tartott s a fölvételre elég volt, ha valaki az elemi iskolákat végezte. Képzelhetni, hogy oly csekély előismeret és oly rövid szaktanulás mellett, mily hézagos ismeretű egyének léptek ki a gyakorlati életbe. 1853-tól kezdve a tanfolyam három évre emeltetett s a belépőktől az algymnásium vagy alreáliskola sikeres bevégzése kivántatott. Jelenleg a régi állatgyógyintézetből alakitott állatorvosi tanintézetünk egészen a kor tudományos színvonalán áll s kitünő tanerők jeles szakképzett állatorvosi kart nevelnek.

Az állategészségügy legfőbb vezetése a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium kezében fekszik. Ez alá van rendelve a 7 *veszteginlézet,* Orsován, Felső-Tömösön, Verestoronyban, Tölcsváron, Tölgyesen, Vulkánban, Sósmezőn, továbbá 3 *veszteg-állomás* Csík-Gyimesen, Ó-Sánczon és Bodza-Krasznán, végre egy *veszteglcirendeltség* Brassóban. *Sertésveszteglő* a vasúton érkező sertések vizsgálatára s a borsókás sertések kiirtására kettő van: Kőbányán és Sopronban. *Határszéli belépő állomás,* hol bizottságok vannak szervezve az érkező állatok származási és egészségi bizonyitványainak, nemkülönben azok egészségi állapotának megvizsgálására — 12 van, u. m. a varasdi hídon, Légrádon, Zákányban, Barcson, a paléi révnél, Eszéken, Gombosson, Palánkán, Ujvidéken, Pancsován, Baziáson és Bellobrecskán.

A ministerium az állategészségügyi felügyeletet az országban az állami állatorvosok által gyakorolja. Ezek hatásköre kiterjed egy vagy több törvényhatóság területére s feladatuk »az állat egészség-rendőri törvények és ministeri rendeletek pontos végrehajtásának ellenőrzése, a határszéli marhatörzskönyvezés fölötti felügyelet s az állattenyésztés előmozditása«. Vannak ezeken kivül törvényhatósági állatorvosok, kiknek hatáskörét maga a törvényhatóság szabályrendeletileg állapitja meg, továbbá magán állatorvosok, többnyire nagyobb uradalmakban alkalmazva. Hivatalos kimutatás szerint, Magyarországon 1884-ben 532 állatorvos működött és pedig 68 állami, 213 törvényhatósági és 251 magán állatorvos. Az állatlétszámot tekintve, egy orvosra esett átlagosan 3,433 ló, 8,642 szarvasmarha, 17,391 juh, 6,262 sertés, 444 kecske, összesen 36,173 darab hasznos háziállat. Ez átlagok azt mutatják, hogy az állatorvosok száma még mindig nem áll helyes arányban háziállataink számával. Különösen áll ez egyes megyékről, igy például a kiterjedt állattenyésztéssel biró Torontál megyében csak egyetlenegy állatorvos volt s erre 760 ezer darab háziállat esett.

Hivatalos statisztikánk, a földmivelési ministerium hetenkénti adatgyüjtése alapján, 1880. óta közli az állategészségügyre vonatkozó adatokat, melyek azonban csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkoznak, Horvát-Slavonország nélkül.

A ló-, szarvasmarha-, juh- és sertésállományban történt összes betegedések s azok lefolyására nézve álljanak itt a következő adatok:

Az állat neme	Év	Az összes létszámból							
		megbetegedett		meggyógyult		elhullott		kiirtatott	
		szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%	szám szerint	%
Ló	1880.	2,882	0·16	1,770	0·10	338	0·02	774	0·04
	1881.	13,173	0·72	11,917	0·65	254	0·01	1,002	0·06
	1882.	14,999	0·82	13,575	0·74	180	0·01	1,244	0·07
	1883.	6,423	0·35	4 886	0·27	176	0·01	1,361	0·07
	1884.	5,219	0·29	4,176	0·23	169	0·01	874	0·05
Szarvasmarha	1880.	4,756	0·10	3,487	0·07	1,206	0·03	63	0·00
	1881.	3,590	0·08	987	0·02	2,258	0·05	345	0·01
	1882.	2,178	0·05	484	0·01	1,620	0·04	74	0·00
	1883.	2,839	0·06	671	0·01	2,111	0·05	57	0·00
	1884.	10,604	0·23	8,547	0·19	1,920	0·04	137	0·00
Juh	1880.	74,709	0·81	73,597	0·80	1,103	0·01	9	0·00
	1881.	13,648	0·15	11,986	0·13	1,662	0·02	—	—
	1882.	12,823	0·14	12,570	0·14	253	0·00	—	—
	1883.	8,414	0·09	7,490	0·08	924	0·01	—	—
	1884.	6,836	0·07	6,330	0·07	505	0·01	1	0·00
Sertés	1880.	1,744	0·05	1,348	0·04	396	0·01	—	—
	1881.	2,056	0·06	199	0·01	1,857	0·05	—	—
	1882.	1,618	0·04	220	0·01	1,398	0·03	—	—
	1883.	5,677	0·15	371	0·01	5,306	0·14	—	—
	1884.	6,793	0·18	1,813	0·05	4,974	0·13	6	0·00

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Látnivaló e kimutatásból, hogy az állategészségügy hazánkban ujabb időben elég kedvező. A járványok háziállatainknak csak igen kis részét lepik meg, a megbetegedés még a legkedvezőtlenebb esetben sem megy egy állatnemnél sem az összes állomány egy százalékára. Legnagyobb arányban a lovak betegednek meg; állandó lóbetegség a taknyosság és bőrféreg, 1881. és 1882-ben pedig, sőt még a következő két évben is, a rüh uralkodott köztük nagy mértékben. Ez utóbbi betegség azonban gyógyítható, csak alig néhány pusztul el a megbetegedett lovak közül. Nem úgy a

taknyosság, mely nemcsak gyógyíthatatlan, hanem szerfelett ragályos is; ezért oly nagy évről-évre a kiirtott lovak száma, míg az elhullottak csaknem kizárólag lépfenében pusztultak el.

Szarvasmarha állományunkat az utóbbi öt év alatt jóval csekélyebb mértékben támadták meg a járványos állati betegségek, mint a lovakat, az elhullottak arányszáma nagyobb ugyan, mint a lovaknál, de sokkal csekélyebb a kiirtottaké, úgy hogy a kettőt összefoglalva, az összes szarvasmarha állománynak jóval csekélyebb része pusztult el évenkint, mint a lóállománynak. Legtöbb szarvasmarha lépfenében betegedett meg és hullott el, ezenkívül a tüdővész, vizkórság és métely voltak a leggyakrabban előforduló szarvasmarhabetegségek, 1884-ben pedig a száj- és körömfájás. Ez utóbbi betegség 1884-ben 8,052 szarvasmarhát lepett meg, de veszedelmes jelleggel nem bir, mert habár a marhát nagyon megcsigázza, az csak igen ritka esetben pusztul el benne.

A juhokat a métely és vízkórság, himlő és rüh támadja meg leginkább. 1880-ban a betegedés köztük elég nagy arányú volt, de a megbetegedettek legnagyobb része kigyógyult s csak igen kevés juh hullott el járványos betegségben.

A sertések 1883. és 1884-ben betegedtek meg és hullottak el nagyobb mértékben. Köztük leginkább a lépfene pusztit, ehhez 1884 ben még az orbáncz járult.

Hogy a megbetegedett állatoknak hány százaléka gyógyult meg, hullott el és írtatott ki, a következő perczentszámok mutatják:

Az állat neme	Év	A megbetegedett állatok közül			
		meggyógyult	elhullott	kiirtatott	összesen elpusztult
		százalék			
Ló	1880.	61·41	11·73	26·86	38·59
	1881.	90·46	1·93	7·61	9·54
	1882.	90·51	1·20	8·29	9·49
	1883.	76·07	2·74	21·19	23·93
	1884.	80.01	3·24	16·75	19.99
Szarvasmarha	1880.	73·32	25·36	1·32	26·68
	1881.	27·49	62·90	9·61	72·51
	1882.	22·22	74·38	3·40	77.78
	1883.	23·63	74·36	2·01	76·37
	1884.	80·60	18·11	1·29	19·40

Az állat neme	Év	A megbetegedett állatok közül			
		meggyógyult	elhullott	kiirtatott	összesen elpusztult
		s z á z a l é k			
Juh	1880.	98·51	1·48	0·01	1·49
	1881.	87·82	12·18	—	12·18
	1882.	98·03	1·97	—	1·97
	1883.	89·02	10·98	—	10·98
	1884.	92·60	7·39	0·01	7·40
Sertés	1880.	77·29	22·71	—	22·71
	1881.	9·68	90·32	—	90·32
	1882.	13·60	86·40	—	86·40
	1883.	6·54	93·46	—	93·46
	1884.	26·69	73·22	0·09	73·31

Általában legnagyobb százalék a megbetegedett juhokból gyógyul ki; a lovaknál is elég kedvező a kigyógyultak aránya; a szarvasmarháknál már jóval kedvezőtlenebb; a megbetegedett sertéseknek pedig — kivéve az 1880-ik évet — legnagyobb része el is hullott.

Daczára, hogy a megbetegedett állatokból sok elhullt, a tényleges veszteség, a mérsékelt betegedés mellett, nem nagy s állategészségünk elég kedvezőnek mondható. Nagy része van ebben az erélyes kormányintézkedéseknek, de nagy része van azon körülménynek is, hogy földmivelő osztályunk mindinkább kezdi belátni az állategészségügy fontosságát; nagyobb készséggel követi a hatóság utasitásait s nagyobb mérvben veszi igénybe az állatorvosok segélyét. Remélhető, hogy e helyesebb irány mind nagyobb tért hódit magának s maga után vonja az állatorvosok számának oly annyira szükséges emelkedését.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

E) A bányászat és kohászat.

I. FEJEZET.

A bányászat állapota általában.

A bányászat mintegy átmenetet képez az őstermelés és az ipar közt. A szorosabb értelemben vett bányászat, mely a föld mélyében rejlő ásványkincseket nyersen, ugy a hogy a természet azokat megalkotá, felkutatja, kivájja és napvilágra szállítja, határozottan őstermelés; a hohászat ellenben, mely a fémeket az érczekből kiolvasztja, az idegen alkatrészektől megtisztítja s a megfelelő használatra alkalmassá dolgozza ki, az iparágak közt foglal helyet. A bányászat közvetlen termékei közt is vannak azonban, például a kőszén, melyek minden további átalakítás nélkül, ugy ahogy a föld gyomrából kikerülnek, mindjárt alkalmasok a használatra, következőleg inkább a kohóipar termékeivel helyezhetők egy sorba, mint azon nyers érczekkel, melyeknek csak a további feldolgozás adja meg a használhatóságot.

Virágzó bányászat csupán ott lehetséges, hol a természet kellő mennyiségben halmozza fel a bányászatra alkalmas ásványokat. De ezen alapföltételen kivül egyéb tényezők hatásának is alá van vetve. Függ a tőkegazdagság- és hitelviszonyoktól, a munkás kezek számától s a népesség hajlamától a bányászfoglalkozás iránt, s magas virágzását többnyire csak ott látjuk, hol kifejlett iparban találja termékeinek biztos fogyasztóját. A külföldi piaczok meghódítására rendszerint csak a belfogyasztás támogatásán megizmosodott bányászat képes, sőt némely ásványnál bizonyos fokon túl az sem, határt szabván a szállításnak a tömeghez képest csekély érték.

Hazánk bőven meg van áldva a bányászat természeti föltételeivel; különböző vidékein dús telepekben vonul el az ér-

czek és ásványok változatos sokasága; mégis bányászatunk pang, csak legujabban mutat némi emelkedést, de az ásványkincsekben bővelkedő idegen államokhoz képest sajnos elmaradottságban vesztegel.

Pedig hazánkban a bányászatnak nem csak alapföltétele van meg, hanem előzménye is. Mellőzve a bronzkori leletek által támogatott hozzávetést, hogy a Mátra vidékén már a praehistorikus korban léteznie kellett rézbányászatnak; a rómaiak által Pannoniában, de különösen Dácziában üzött jelentékeny bányászatot sem tekintve, melyet az erdélyi részek aranytermő vidékein mai napig hirdetnek a bámulatos hegyrombolások: a bányászat a magyar haza határain belől, a mint azt érdemes tudósunk Wenzel Gusztáv bebizonyította, mindjárt a honalapitástól kezdve napjainkig szakadatlanul üzetett s egyenlő színvonalon állt a nyugoteurópai államok bányászatával, sőt a legtöbbet tul is szárnyalta.

A mint azonban a jelen században az óriás lépésekkel fejlődő ipar a külföldi bányászatnak a vas- és kőszéntermelés mesés fokozása által hihetetlen lendületet adott s a két nevezett ásvány mellett egészen háttérbe szorult az ujvilágrészek rendkivüli arany- és ezüst-termelésével különben is jelentéktelenségbe sülyedt európai főmbányák nemesfémtermelése: a tőke- és iparszegény Magyarország bányászata nem tarthatott többé lépést, s kimeríthetlen természeti kincseinek daczára a bányászat több ága inkább hanyatlik, semmint emelkednék. Annál szomorúbb dolog ez, mert felső Magyarországra nézve a bányaipar virágzása életkérdés, hanyatlását a népnek minden köre és osztálya megérzi. Megérzi a bányabirtokos, a munkás, a fuvaros, az erdőbirtokos s a nép általában, mely közvetlenül vagy közvetve jövedelmet, illetőleg hasznot húz belőle. Bányaiparunknak az 1873-ki közgazdasági válsággal beállott hanyatlása csakugyan oly erős hatással volt a felső vidék viszonyaira, hogy ezen évtől nagymérvű kivándorlás indult meg Amerika felé s különben is munkáshiányban szenvedő hazánkat ezer meg ezer munkás kéztől fosztotta meg.

Hazai bányászatunk általában nehéz viszonyok közt vergődik, tőkegazdag, bő és olcsó munkaerő felett rendelkező idegen államok versenye csaknem elzúzó erővel nehezedik rá, s a közös vámterület miatt az állam vámpolitikájától sem várhat segélyt. De nem is vezetne czélra, bármily sok oldalról óhajtják, tiltó vámokkal

kelni bányaiparunk védelmére; közgazdaságunk kárát vallaná, ha kényszeríttetnék a fogyasztó, hogy nélkülözhetlen fogyasztási czikkeit drágábban fizesse. Ez intézkedés különben is túllőne a czélon, mert bánya- és kohóiparosainkat nem engedné felrázni a régi megszokott álmosságból, mig igy a verseny nyomása alatt ujabb találmányok hasznosításával, szakértelemmel biró vezetéssel s a fogyasztó piacz kivánalmaihoz való ügyes alkalmazkodással igyekeznek a lét és nem lét kérdését magukra nézve kedvezőleg oldani meg, s hogy törekvésük nem marad hiu erőfeszítés, mutatja azon örvendetes emelkedés, melyet a kor intő szavát megértő jelesebb vasmüveinknek elérni sikerült. A mit az állam bányászatunkért tehet — részben tesz is — mindössze annyi, hogy saját vasutvonalain s azon vasutakén, melyeknek tarifáira direkt vagy indirekt úton befolyása van, lehetőleg megkönnyítse a hazai bányatermékek szállítását; saját szükségletei fedezésénél a hazai árut jóindulatu figyelemben részesítse, s igyekezzék előmozdítani, hogy a bányászati szakképzés ne csak a felső fokra szorítkozzék, hanem kiterjedjen lefelé a munkásosztályra is.

A munkáshiányt is erősen érzi bányászatunk. A bányászok részére biztosított különféle szabadalmak, mint például a katonamentesség, megszüntével, a bányászat nem gyakorol többé oly vonzerőt a munkás népre, mint korábban, s inkább fordul az a jobban jövedelmező s kevesebb veszélylyel járó más foglalkozások felé. Különösen a hatvanas évek végével megindult rohamos vasutépítések vonták el a munkások nagy tömegét. A felvidéki kivándorlás is erős visszahatást gyakorolt a munkás viszonyokra. Évek óta munkáskézzel adózunk Amerikának, mi, a kik arra volnánk utalva, hogy munkásokat importáljunk s a nyugoteurópai államok kivándorló népfölöslegének egy részét magunkhoz vonjuk.

Magyarország bányaművei részint a kincstár, részint magánosok tulajdonában vannak s a bányászatnak, mint szabadiparnak felügyelete és vezetése a bányahatóságokra van bizva. Ilyen van hét, u. m. a *beszterczebányai*, a *budapesti*, a *nagybányai*, az *oraviczai*, a *szepesiglói*, a *zalatnai* és a *zágrábi* bányakapitányság. A tulajdonjogot a bányahatóság adományozza, a bányaszabadság alapján, tehát függetlenül a földbirtokos tetszésétől, az utóbbinak a bányavállalkozó mindössze kárpótlással tartozik azon károkért, melyeket a birtokon okoz. A földalatti és földfeletti tulajdon meg-

különböztetése azonban nálunk nincs kimondva, mint a franczia törvényekben (propriété souterraine et propriété superficielle) s földbirtokosaink a föld mélyében rejlő csak azon ásványok felett nem rendelkeznek kizárólagos joggal, melyek vagy az államnak vannak fentartva, mint a só, vagy a szabad bányaipar körébe tartoznak. De törvényhozásunk nem irta eléggé körül, hogy mely ásványok sorolhatók a bányaszabadság körébe. Az 1523. évi kir. decretum 39. czikke, mely a bányaszabadságot proklamálta, csak »fodinas minerarum auri et argenti, ac cupri, et aliorum metallorum« kifejezést használ s a hazai bányászatra octroyált Miksa-féle bányarendelet, melyet később mint »lex privatá«-t törvényhozásunk is elismert, szintén csak »Gold, Silber, Kupfer und andere Metall Bergwerken«-t említ. Igy történt, hogy a régibb időben alig ismert s teljességgel nem méltányolt kőszén, mely napjainkban a bányászatnak egyik legfontosabb produktuma, kétség és vita tárgya maradt, hogy a földbirtok tartozékát képezi-e, vagy a szabad bányaadományozás számára tartandó fenn. A régibb gyakorlat az előbbi irányban döntött; az 1854-ben behozott osztrák bányatörvény azonban a fentartott bányatermékekhez sorolta (tehát kivette a földbirtokosok rendelkezése alól), de már az országbirói értekezlet az előbbi állapotot állította vissza. Az erdélyi részekben, Horvát-Szlavonországban s a volt katonai határőrvidéken azonban, hol az osztrák törvény továbbra is érvényben maradt, a kőszén szabadsága mai napig fennáll. Legujabb bányatörvényjavaslatunk is a kőszén szabaddá tételét kívánja kimondani az egész országra, oly módon, hogy a földbirtokosoknak 5 évi határidő engedtetnék a birtokaikon előforduló kőszéntelepek biztosítására saját számukra. Hogy azonban e javaslatot s különösen a javaslatnak a kőszénre vonatkozó intézkedését a törvényhozás magáévá teszi-e, nagyon kétséges. A vélemények meg vannak oszolva. A kőszénnek szabaddá tételétől sokan nagy haladást várnak, olcsóbb termelést, mi szerintük nemcsak hogy ki fogja szorítani a külföldi szenet, hanem zsenge iparunknak is nagy előmozdítója leend, a nagyobbmérvü fogyasztás viszont fokozott termelést fog előidézni. Sokan azonban a törvényjavaslat intézkedésében súlyos jogsértést látnak a földbirtokos-osztály ellen, s még a kőszénbányászatra sem várnak belőle előnyt. Utalnak arra, hogy a kőszénárak nálunk oly olcsók, minők termelési viszonyainkhoz képest csak lehetnek, olcsóbbak, mint

bárhol Európában; a földbirtokosok, saját jól felfogott érdekükben, a kőszéntelepek kiaknázása elé akadályt sohasem gördítenek; a baj abban rejlik, hogy kőszenünknek nincs elég fogyasztója, jelesebb hazai kőszénbányáink jelen felszerelésükkel is sokkal többet termelhetnének, csak volna fogyasztó, s a fokozott termelés még a nyomott szénárak mellett is mindjárt jövedelmezőbb vállalattá tenné a kőszénbányászatot. Hivatkoznak még Anglia, Poroszország, Szászország példájára, hol a kőszénbányászat, daczára a földbirtokosok csorbitatlan jogának, óriási arányokban fejlődött ki.

A bányabirtok alapja a *bánya-* vagy *vájna-mérték*, ez bányatörvényünk szerint [1]) egy 12,544 □ ölnyi egyenközü terület a bánya felnyitási síknak lapján s rendszerint végtelen magasságig és végtelen mélységig terjed. Több vájnamérték alkotja a *vájnatelket,* megkülönböztetendő ettől a *kültelek,* mely csak a felszinre terjed.

A bányatelkek növekedéséből általában következtetést lehet vonni a bányászat állapotára, habár a termelés nem mindig tart lépést a telekszaporodással, a telepek gazdagsága s a bányaművelés fejlettsége is behatással lévén erre. Hazai viszonyaink között annál óvatosabban kell fogadnunk a bányatelkek növekedéséből folyó következtetéseket, mert a növekedés egy része csupán a régebben divatozott hosszmértékeknek térmértékekre való átfektetéséből folyó szaporodás.

Az adományozott bányatelkek állapotát az utóbbi husz év alatt a következő lapon levő táblázat tünteti fel.

Az adományozott összes bányatelkek kiterjedése tehát 125.93%-al szaporodott. E gyarapodás kizárólag a vájna-telkeket illeti, melyek az utolsó évben 136.88%-kal haladják meg az 1863-ki állapotot, a kültelkek ellenben 46.14%-kal megcsökkentek. A vájnatelkeknél a magánbirtok gyarapodása sokkal nagyobb arányonyokat mutat, mint a kincstárié, az utóbbinak 50.30%-növekedésével a magán vájnatelkek 162.63%-nyi növekedése állván szemben, a kültelkeknél ellenben a kincstári birtok emelkedett egy kevéssel, a magánbirtok pedig, főkép 1879 óta, rohamosan csökkent, de minthogy a kültelkek a vájnatelkekkel szemben csak alárendelt jelentőséggel birnak, az összes bányatelkeknél a magán birtok gyarapodása sokkal nagyobb, mint a kincstári birtoké.

[1]) Lásd Wenzel G.: »A magyar bányajog rendszere« II. füzet 9. lap.

	Az adományozott				
	kincstári	magán	kincstári	magán	összes bányatelkek
	vájnatelkek		kültelkek		
	területe hektárokban				
1863-ban . .	5,473	18,384	105	1,413	25,375
1864-ben . .	5,478	18,688	104	1,087	25,357
1865-ben . .	5,464	17,739	161	1,471	24,835
1866-ban . .	5,488	17,898	161	1,582	25,129
1867-ben . .	5,583	18,187	173	1,601	25,544
1868-ban . .	5,801	18,501	168	1,608	26,078
1869-ben . .	5,791	19,733	168	1,581	27,273
1870-ben . .	6,098	20,827	168	1,493	28,586
1871-ben . .	6,237	23,985	163	1,410	31,795
1872-ben . .	7,360	27,123	175	1,404	36,062
1873-ban . .	7,367	32,131	175	1,404	41,077
1874-ben . .	7,483	37,135	180	1,441	46,239
1875-ben . .	7,997	40,814	186	1,472	50,469
1876-ban . .	8,016	42,317	186	1,288	51,807
1877-ben . .	8,016	44,802	186	1,328	54,332
1878-ban . .	8,060	46,108	186	1,345	55,699
1879-ben . .	8,061	46,765	186	934	55,946
1880-ban . .	8,051	47,770	186	949	56,956
1881-ben . .	8,053	48,111	186	984	57,334
1882-ben . .	8,231	48,283	186	631	57,331

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A kimutatásunkban közölt két utolsó évben a bányatelkek nagysága jóformán változatlan volt, 1883-ban azonban ismét szép gyarapodást látunk s az összes adományozott terület 58,555 hektárra emelkedett, 1224 hektárral haladván meg az 1882. évi állapotot.

A vájnatelkek területe, az egyes érczek és ásványok szerint, melyekre az adományozás történt, 1882-ben következőleg oszlott meg:

	kincstári		magán		együtt	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%
arany-, esüst- rézre	4,576.23 =	55.60	4,981.24 =	10.32	9,557.47 =	16.91
vasérczre.....	895.54 »	10.88	7,570.32 »	15.68	8,465.86 »	14.98
kőszénre.....	2,603.35 »	31.63	33,065.57 »	68.48	35,668.92 »	63.12
egyéb ásványokra	155.88 »	1.89	2,665.59 »	5.52	2,821.42 »	4.99
Összesen....	8,230.95	100.00	48,282.72	100.00	56,513.67	100.00

Az összes vájnatelkeknek tehát több mint három ötöde kőszénre van adományozva, mi teljesen megfelel ezen bányatermék nagy területet felölelő tömegtermelésének, a vasérczre adományozott vájnatelkek kiterjedését azonban az aranyra, ezüstre és rézre adományozott telkeké jelentékenyen felülmulja. A kincstári és magánbirtok részesülése azonban egészen más arányokat mutat, az előbbinél az aranyra, ezüstre és rézre adományozott telkek foglalják el a területnek jóval több mint felét, s még a kőszén is csak alárendelt szerepet játszik, a magán birtoknál ellenben ez utóbbi ásványra esik a legnagyobb rész s mindjárt utána a vasérez következik.

Hogy a kincstár és magánosok mily arányban osztoznak a különböző ásványokra adományozott bányatelkeken, a következő számok mutatják:

Az adományozott vájnatelkekből esik

	a kincstárra	magán-birtokosokra
az aranynál, ezüstnél és réznél	47.89 %	52.11 %
a vasércznél	10.58 »	89.42 »
a kőszénnél	7.30 »	92.70 »
egyéb ásványoknál	5.52 »	94.48 »
összesen	14.56 %	85.44 %

A kincstár részesülése legnagyobb az aranyra, ezüstre és rézre adományozott vájnatelkeknél s ezeknél csaknem egyenlően osz-

tozik a magánbirtokosokkal, a vasércznél azonban a területnek már csak tizedrésze van kincstári tulajdonban, még kevesebb a kőszénnél, mig a többi ásványok területéből alig esik több a kincstári birtokra huszadrésznél.

A bányatelkek területének túlnyomó többsége az anyaországra esik ugyan, de mégis itt Horvát-Szlavonország sokkal nagyobb arányban van képviselve, mint elmaradt, jelentéktelen bányászatából következnék. A magyar korona országainak összes bányaterületéből 11,008.09 hektár, vagyis 19.20% jut a társországokra s e területnek közel kilencztized része ásványszénre, egy tized része pedig vasérczre van adományozva.

A bányatelkek kiterjedése is mutatja elmaradottságunkat Ausztria bányászatával szemben. Mig vájnatelkeink kiterjedése 56,513.7 hektárt foglal magában, Lajthán tul 160,653.6 hektárnyi vájnatelek volt adományozva 1882 végén, s a vasra adományozott telkek 76.8%-kal, a kőszénre adományozottak pedig 276.4%-kal multák felül a Magyarországban vasérczre, illetőleg kőszénre adományozott vájnatelkek kiterjedését.

A magán-birtokosok száma hazánkban nem hogy emelkedett volna, hanem inkább fogyott, 1868-ban még 1310 volt s 1882-ben már leszállott 1247-re. Az egyes bányakapitányságok közül legtöbb bányabirtokossal (461-gyel) találkozunk a szepesiglói bányakapitányságban, de a zalatnai kapitányság területén található 440 birtokos nagyon megközelíti e számot. A bányatelkek növekedéséből s a bányabirtokosok fogyásából önként következik, hogy az adományozott bányaterületből jelenleg sokkal több esik átlagosan egy magánbirtokosra, mint korábban, s csakugyan az átlagszám 1868. óta 15.35 hektárról 1882-ig 39.23 hektárra emelkedett, tehát több mint megkétszerződött. Az egyes bányakapitányságok közt roppant eltéréseket látunk. Legnagyobb terület — 366.94 hektár — a zágrábi kapitányság kerületében jut egy magán birtokosra, utána következik az oraviczai kapitányság 189.33 hektár átlaggal, mely magas átlagszám magyarázatául elég utalnunk az osztrák-magyar államvaspálya társaság krassó-szörénymegyei roppant terjedelmű bányabirtokaira; azután következik a budapesti bányakapitányság 124.94 hektárral, melynek kerületébe tekintélyes szénbányák, többek közt a dunagőzhajózási társaság pécsvidéki bányatelepei tartoznak. A beszterczebányai kapitányság

kerületében már csak 78.06 hektár az átlag, a zalatnaiban 23.15 hektár, a nagybányaiban 14.36, végre a szepesiglói kerületben csupán 10.89 hektár. Ez átlagok alakulására természetesen nagy befolyással van, hogy az egyes bányakapitányságok területén, mely ásvány játsza a főszerepet, mert a hol a kőszén veszi igénybe az adományozott telkek legnagyobb részét, mint például a zágrábi, oraviczai és budapesti bányakapitányságoknál, ott az átlag szükségkép magasabb lesz, mint az aranyra, ezüstre és rézre vagy egyéb ásványokra mivelt bányatelkekben bővelkedő kapitányságok kerületében. De még ha a mondottakat figyelembe veszszük is, még sem mondhatjuk egészségesnek az olyan állapotot, minő a szepesiglói kapitányság kerületében fennforog, hol egy magánbirtokosra átlagosan csak 10.89 hektár bányaterület esik. A birtokok ily nagymérvü elaprózása a bányaproletárság bélyegét hordja magán. Hasonló viszonyokat látunk a nagybányai kapitányság kerületében, sőt a zalatnaiban is, különösen annak aranytermő vidékén.

Ausztriában, ugyancsak 1882-ben, összesen 1624 magán bányabirtokos volt, kik közül 1134 Csehországra esett. A magán birtokosokra eső átlagos területre nézve Ausztria sokkal kedvezőbb viszonyt mutat hazánknál, mert ott 100.6 hektár terület jut minden magánbirtokosra.

A bányászatnak, mint nagy tőkebefektetést igénylő s tetemes koczkázattal járó vállalatnak, emelkedése nagy mértékben függ az általános pénzpiacz helyzetétől s a vállalkozási kedv kisebb-nagyobb fokától. A vállalkozási kedv fokmérőjéül a bányászat terén a *szabadkutatások* számát tekintik, mert ez mutatja, hogy az elhelyezést kereső tőkék mily mértékben fordulnak a bányászat felé.

Kutatás vagy turzás alatt bányamivelésre érdemes ásványokat tartalmazó telepek felkeresését értjük. A véletlen is vezethet ismeretlen ásványtelepek felfedezésére, de ujabban e téren rendszeres tevékenységgel találkozunk, mely a földtani ismeretek utmutatása mellett, tanulmányozva a fenforgó földalakulati képleteket s a kőzetek miniőségét, megfigyelve a felszinen mutatkozó külső jeleket (például a talajban látható kőszén-törmelékeket) műszerüleg igyekszik feltárni a kőzet rejtett ásványkincseit. A szabadkutatás pedig, a bányatörvény értelmében, a bányahatóság által engedélyezett oly kutatás, melynek területén (s e terület jelenlegi

bányatörvényeink szerint 224 ölnyi sugárral biró körfelületnek felel meg) a jogosítotton kivül senki más kutató vájást nem kezdhet.

A szabadkutatások számát 20 évről, a kincstár és magánosok által eszközölt kutatások megkülönböztetésével, a következő összeállítás adja:

	kincstári	magán	együtt
1863-ban	36	1,597	1,633
1864-ben	31	1,340	1,371
1865-ben	49	1,268	1,317
1866-ban	44	1,449	1,493
1867-ben	32	1,745	1,777
1868-ban	176	2,452	2,628
1869-ben	175	4,481	4,656
1870-ben	195	6,408	6,603
1871-ben	216	9,462	9,678
1872-ben	233	13,004	13,237
1873-ban	262	32,932	33,194
1874-ben	245	29,599	29,844
1875-ben	238	24,418	24,656
1876-ban	242	22,051	22,293
1877-ben	210	21,121	21,331
1878-ban	234	15,335	15,569
1879-ben	211	11,360	11,571
1880-ban	218	12,021	12,239
1881-ben	213	17,839	18,052
1882-ben	304	19,974	20,278

A kincstári szabadkutatások száma az uj alkotmányos korszak második évével oly ugrást tett, hogy több mint megötszöröződött; de ettől fogva nagyobb lendületet nem vett, mert kezdetben az állam financziális erejét más beruházások vették igénybe, később pedig a megromlott állami pénzügyek bevágták útját minden vállalkozásnak. Mindazáltal egész 1873-ig állandó, lassú emelkedést látunk, de ezen évtől csaknem folytonos a hanyatlás, egész 1882-ig, a mikor ismét kedvezőbb fordulat állt be. A kincstári szabadkutatások száma különben jelentéktelen s egészen eltörpül a magánkutatások mellett. Ez utóbbiaknál is 1868-czal, sőt már 1867-tel állt be az emelkedés, az alkotmányos korszakkal a közgazdaság minden ágában beköszöntött élet, elevenség e téren is éreztetvén jótékony hatását. Az emelkedés rohamos volt, de 1873-ban már elérte tetőpontját s az akkor teljesen kitört pénzügyi

Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

s általános közgazdasági válság folytán megkezdődött a csökkenés s tartott egészen 1880-ig; ezen évben még a javulás alig számbavehető, de már a két utolsó évben igen jelentékeny, a nélkül azonban, hogy az 1882-ki állapot csak megközelítené is az 1873. évit. Pedig ugy látszik, hogy az 1882. év bezárja az utóbbi néhány év emelkedését, 1883-ban a szabadkutatások száma már csak 18,374 volt (köztük 215 kincstári és 18,159 magán szabadkutás).

A szabadkutatások tényleges számának értékéből is sokat levon még nálunk a szabadkutatások körül elkövettetni szokott számos visszaélés. Igen sok szabadkutatónak nincs egyéb czélja, csakhogy jogosítványával minél nagyobb területet lekössön s azon esetleg nyerészkedve tuladhasson. Hogy mily mérveket öltött e tekintetben a visszaélés, mutatja azon körülmény, hogy az utolsó évben a zalatnai bányakapitányság kerületében volt olyan kutató, ki 600-nál több, a szepesiglói kapitányság kerületében pedig, ki 953 szabadkutatást birt, s az ily vállalkozók egy-két szabadkutatásban szinleges munkát végeztek, a legnagyobb részben azonban mit sem lendítettek. Az utóbbi években különösen kőolajra irányult a kutatók figyelme a nagybányai s az imént említett két bányakapitányság kerületében; azonban minden kilátás nélkül a sikerre, mert a kutatók többnyire mi garanczíát sem nyujtó egyének, mit eléggé illusztrál, hogy egy részök még a csekély kutatási illetéket sem képes leróni s a hátralékos illetékek nagyrésze leirás alá kerül. A bányahatóságoknak jelenleg nincs módjukban meggátolni ezen visszaéléseket, mert a személyzet csekély száma mellett helyszini ellenőrzésről alig lehet szó, az adományozásnál pedig kötve vannak a törvény által, mely nem tartalmaz oly intézkedést, hogy arra támaszkodva, a kellő garanczíát nem nyujtó egyénektől a szabadkutatás adományozása megtagadható lenne. A visszásságoknak jelenleg javaslatban levő uj bányatörvényünk lesz hivatva véget vetni, mi annál kivánatosabb, mert bányászatunk fejlődésének nem csekély akadályaul szolgál, hogy a szinleges kutatások által lekötve tartott nagy területeket kellő tőkével rendelkező komoly vállalkozók üzembe nem vehetik.

A magán szabadkutatók számában épugy nem látunk állandó emelkedést, mint a szabadkutatásokéban; igaz, hogy 1867-től 1882-ig a szabadkutatók száma 738-ról 1147-re emelkedett, tehát 55.46%-kal szaporodott, de az 1882. évi létszám nem éri fel

az 1873-kit s általában az egyes éveket tekintve, meglehetős hullámzást látunk.

Szintén a vállalkozási kedvnek egyik érdekes jelzője az is, hogy egy kutató hány kutatásra bir joggal. 1867-ben egy szabadkutatóra csak 2.30 szabadkutatás esett, de ezen átlag az üzleti és gazdasági életben beállott erősebb pezsgéssel évről-évre emelkedett s 1873-ban már 27.36-at ért el s a következő évben, daczára a beállott válságnak, 27.60 volt. Ettől kezdve mindegyre kevesebb kutatás esett átlagosan egy kutatóra, 1879-ben már csak 11.37. 1881-ben állott be a fordulat s 1882-ben már az átlag 17.41 volt, de ezen két év emelkedése, a mint fentebb előadtuk, inkább kóros állapot, mint egészséges haladás.

Ausztriában a sokkal nagyobb tőkegazdagság és ipari fejlettség daczára, a szabadkutatások száma nem valami nagyon haladja meg saját szabadkutatásaink számát, mi részben azon körülményben leli magyarázatát, hogy ott az ásványtelepek sokkal nagyobb mértékben fel vannak tárva s birtokba vannak véve, mint hazánkban. Álljon itt néhány összehasonlító adat:

	A szabadkutatások száma volt	
	Magyarországon	Ausztriában
1867-ben	1,777	6,190
1873-ban	33,194	71,160
1882-ben	20,278	27,793

E három év különösen azért kinálkozik összehasonlításra, mert 1867 a politikai átalakulással karöltve jött közgazdasági átalakulások kiinduló pontját, 1873 pedig az üzleti spekuláczió tetőpontját jelzi, az 1882. év viszont az ujabb állapotokat tünteti fel. Mig a szabadkutatások száma Magyarországon 1867-től 73-ig 1768%-kal emelkedett, Ausztriában ugyanazon idő alatt csak 1050%-kal, ellenben a csökkenés 1873-tól 1882-ig Magyarországon csak 39%-kot tett, Ausztriában már 61%-kot. Az emelkedés tehát nálunk rohamosabb, a csökkenés pedig lassubb volt. A magán szabadkutatók száma, az utóbbi évben, a birodalmi tanácsban képviselt országokban 1297 volt s 21.1 szabadkutatás esett átlagosan egy magán szabadkutatóra.

A bányák és kohók termelő képessége nagy mértékben függ azok *berendezésétől, felszerelésétől*. A mai kor bámulatos haladá-

sának megfelelő bánya- és kohóipart csakis az ujabb találmányok hasznosításával s a tökéletesített üzleti készülékek alkalmazásával lehet űzni. Statisztikánknak egyik felette érdekes fejezete volna, mely részletesen, egész a termelőképesség mérlegeléséig feltüntetné a bányák és kohók felszerelését s nyomon kisérné mindazon változásokat, melyek abban az üzlet emelése szempontjából történnek. Ily részletes statisztika felett azonban nem rendelkezünk s be kell érnünk az üzleti készülékek számszerü felsorolásával, bár tudjuk, hogy az összefoglalt számok sokszor nem egyenértékűek. De még igy is több irányban nyerünk érdekes felvilágosítást.

Örvendetes a *szállítópályák* hosszának növekedése, mely 1868-tól 1882-ig 647,145 méterről 1.150,746 méterre emelkedett vagyis 77.82%-kal gyarapodott; de még örvendetesebb, hogy a régi faszerkezetü szállító pályák vaspályákkal cseréltettek ki, ugy hogy mig 1868-ban 402,958 méter fapályának csak 244,187 méter vaspálya felelt meg, az utóbbi tehát csak 37.73%-kát képezte a szállítópályáknak, 1882-ben már megfordítva 762,548 méter vaspálya állt szemközt a 388,198 méterre olvadt fapályákkal. A vaspályákra tehát ekkor már 66.26% esett az összes szállítópályákból. De még igy sem értük utól Ausztriát, hol a szállítópályáknak immár csak 3.07%-ka van fából, a többi 96.93% vasból való.

Hasonlóképen örvendetes emelkedést mutat a *gőzerővel hajtott szállító és járművek* és *vizhuzó gépek* száma, az előbbiekè az említett 15 év alatt 44-ről 129-re, az utóbbiaké pedig 19-ről 75-re emelkedett. A vizerőre alkalmazott szállítóművek szintén szaporodtak (59-ről 163-ra), a vizerő által hajtott vizhuzógépek ellenben 48-ról leszálltak 40-re. Az állati és emberi erő alkalmazása egyre csökken, ugy a szállító-műveknél, mint a vizhuzó gépeknél, 1868-ban még 131 állati erő által hajtott szállítómű volt alkalmazásban, 1882-ben csak 69, vizhuzógép 15 év előtt 6, jelenleg 3, emberi erőre pedig akkor 111, jelenleg 99.

A *zúzdai gépek* általában megfogytak, de még inkább alászálltak a *magas kemenczék* (a vas magas kemenczéken kivül), továbbá a *közép és kis kemenczék*, jeléül fémkohászatunk hanyatlásának. A többi *üzleti készülékek* is, nehánynak kivételével, inkább hanyatlást, vagy tespedést hirdetnek, semmint emelkedést.

A bányászat állapotát alig tükrözi vissza valami hívebben, mint a *munkások száma*, s ennek hullámzásából az évek során

át meglehetős biztossággal leolvashatjuk a bányászati állapotok dagályát és apályát. Hogy hazánkban a lefolyt két évtized alatt a munkások száma mi emelkedést sem mutat, legjobban bizonyítja, hogy bányászatunk nem fejlődik.

Ismét husz év adatait hasonlítva össze, a kincstári és magán bányákban és kohóknál alkalmazott munkások megkülönböztetésével, következő számokat nyerünk:

É v	Kincstári	Magán	Összes
	munkások száma		
1863-ban	12,945	28,090	41,035
1864-ben	12,608	31,629	44,237
1865-ben	12,229	28,813	41,042
1866-ban	11,962	29,488	41,450
1867-ben	11,012	31,810	42,822
1868-ban	11,702	33,240	44,942
1869-ben	11,508	33,828	45,336
1870-ben	11,951	31,675	43,626
1871-ben	10,941	33,498	44,439
1872-ben	10,520	35,985	46,505
1873-ban	11,690	37,317	49,007
1874-ben	11,316	33,865	45,181
1875-ben	8,702	33,689	42,391
1876-ban	10,207	31,638	41,845
1877-ben	9,028	29,852	38,880
1878-ban	8,250	31,057	39,307
1879-ben	8,428	33,375	41,803
1880-ban	9,330	32,469	41,799
1881-ben	9,833	33,087	42,920
1882-ben	10,799	34,895	45,694

Jóformán ott állunk, hol husz év előtt; az a 11.35%-nyi növekedés ily hosszu idő mellett tekintetbe alig jöhet. Igaz, hogy ez a szám 24.23%-ra javul a magántelepek munkásainál, mert a kincstári munkások száma nemhogy emelkedett volna, hanem 16.58%-kal megfogyott. A munkás-létszám 1873-ban érte el maximumát s az ezután beállott csökkenést még az utolsó pár év emelkedése sem volt képes helyreütni. Az 1883. év is csak csekély javulást hozott, a bányamunkások összes száma 46,489-re emel-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

kedett. Az emelkedés kizárólag a magánmunkásokat illeti, a kincstári munkások száma 10,799-ről leszállott 9,839-re.

Bányamunkásaink száma, hogy mily csekély a külföldi bánya- és kohómunkásokéval szemben, kitünik a következő összehasonlításból, mely kellő adatok hiányában csak néhány államra szorítkozik:

	A bánya- és kohómunkások száma (a sóbányákban és sófőzésnél alkalmazott munkásokon kivül)
Poroszország (1881)	288,506
Belgium (1881)	143,024
Ausztria (1882)	98,868
Magyarország (1882)	45,694

E számokat az illető államok összes lélekszámához viszonyítva, azt látjuk, hogy Magyarországon csak minden 342 lélekre esik egy bányamunkás, holott Ausztriában minden 224 lélekre, Poroszországban minden 95 lélekre, Belgiumban pedig már minden 39 lélekre.

Az alkalmazott munkások nemcsak férfiakból telnek ki, hanem nők és gyermekek is szaporítják számukat. 1882-ben e tekintetben következő állapotok voltak:

Az alkalmazott munkások közt volt

	férfi	nő	gyermek
kincstári	9,300 = 86.12%	130 = 1.20%	1,369 = 12.68%
magán	29,581 = 84.77%	1,345 = 3.86%	3,969 = 11.37%
az összes bánya- és kohóműveknél	38,881 = 85.09%	1,475 = 3.23%	5,338 = 11.68

A férfiak tehát a kincstári bányamunkások közt valamivel erősebben vannak képviselve; jelentékenyen több női munkás van alkalmazva a magán bánya- és kohóműveknél, ellenben a gyermekek ismét a kincstári műveknél fordulnak elő nagyobb arányban. Feltünő ugy a kincstári, mint a magán-munkások közt a gyermekek rendkivül magas száma; ez határozottan kóros állapotra mutat, mert habár a gyermekek rendszerint csak könnyebb munkákra használtatnak, mégis emberiességi és társadalmi szempontból egyaránt káros, hogy oly korban szoríttatnak a sanyaru munkára, midőn még tanulniok s testileg fejlődniök kellene s mindkettőben megakasztva, testben lélekben elsatnyult nemzedék válik belőlük. Ausztriában olyannyira kedvezőbb a viszony, hogy ott a gyerme-

kek csak 2.62%-át képezik a bánya- és kohómunkásoknak, ezeknek 91.63%-a férfi és 6.36%-a nő.

Népszámlálásunk a népesség foglalkozási viszonyánál a bányászatnál alkalmazott egyéneket is külön feltüntette s talált 24,168 férfi bányamunkást, ha ezekhez még a segédeket, tanonczokat, családi kisegítőket és a női munkásokat hozzáveszszük, összesen 25,373 lelket nyerünk. Igaz, hogy a kőszénbányászok a fütő és világító iparhoz soroztattak, de még ezek hozzászámításával is csak 33,620 egyént kapunk, kerekszám 8 ezerrel kevesebbet, mint a mennyit bányastatisztikánk ugyanazon időpontról kimutat. Az eltérés legfeljebb abban találhatja magyarázatát, hogy a népszámláló ügynökök a bányászatnál s különösen a kőszénbányáknál alkalmazott munkások egyrészét nem bányamunkásnak, hanem egyszerüen napszámosnak vették, s ezek, mint ilyenek, kimaradtak a bányaipart üzők sorából. E hiány arra késztbennünket, hogy mellőzve a népszámlálás adatait, továbbra is a hivatalos bányastatisztikában felvett munkáslétszámra legyünk tekintettel.

Bánya és kohómunkásaink száma a megyék szerint (csak a jelentékenyebb bányaiparral biró megyéket véve) következőleg oszlik meg:

Megye	Munkások		
	száma	az összes bánya- és kohómunkások százalékában	A megye népességének százalékában
Krassó-Szörény	7,369	16.36	1.93
Alsó-Fehér	4,598	10.21	2.58
Szepes	4,274	9.49	2.46
Hunyad	4,189	9.30	1.69
Szatmár	3,370	7.48	1.15
Hont	3,205	7.11	2.77
Gömör	3,064	6.80	1.85
Nógrád	3,010	6.68	1.56
Baranya	2,980	6.62	1.02
Bars	1,680	3.73	1.18
Borsod	1,582	3.51	0.81
Zólyom	670	1.49	0.65
Sopron	654	1.45	0.27
Abauj-Torna	639	1.42	0.35
Esztergom	539	1.20	0.75
Arad	484	1.07	0.16

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Látjuk ebből, hogy mely megyékben bir főfoglalkozás jellegével a bányászat. Érdekes volna az összehasonlítás a 20 év előtti állapottal, hogy mely megyékben emelkedett s melyekben csökkent a munkások száma, de ez összehasonlítást meggátolja a megyéknek azóta eszközölt területváltozása. Sőt a bányakapitányságok szerint sem vihetjük ezt keresztül, az egyes bányakapitányságok többszörös területváltozása miatt.

Az eddig tárgyalt létszámba nincsenek befoglalva a sóbányákban alkalmazott munkások, ezeknek száma 1882-ben 2164 volt, és pedig 2034 férfi, 2 nő és 128 gyermek. E létszám az utóbbi 8 évhez képest emelkedést mutat, de korántsem éri el az 1868. s az azután következő évek létszámát. A maximumot 1870-ben látjuk 2487 munkással.

A sótermelésnél alkalmazott munkások száma Ausztriában 1881-ben 9444 volt; e létszám azonban nem igen hasonlítható össze saját munkásaink számával, minthogy az ausztriai munkások legnagyobb része nem a sóbányákban, hanem a sófőzésnél és a tengeri só előállításánál van alkalmazva s kivált az utóbbi aránylag sokkal több munkás kezet foglalkoztat; mert mig a galicziai sóbányák 623,687 mm. kősó és 74,601 métermázsa iparsó termelését 1056 munkás végezte, Isztriában 4513 munkás kellett a 330,000 mm. tengeri só előállítására.

A termelt mennyiségből esett átlagosan egy munkásra Magyarországon (a sóvári sófőzdén kivül) 761 mm., Ausztriában (Galiczia sóbányáiban) 661 métermázsa.

A bányászatnál működő munkások élete és testi épsége sokkal inkább ki van téve a veszélynek, mint a más foglalkozásoknál alkalmazott munkásoké. Már maga a földalatti foglalkozás fölötte kártékony az egészségre, de ezenkivül a véletlen baleset is folyvást fenyegeti a bányamunkásokat. Bányabeszakadás, kőzetleomlás, ártalmas gázok kifejlődése, lezuhanás a mélységbe, ezek a leggyakrabban előforduló okai a *baleseteknek* s minthogy a munkások legkisebb vigyázatlansága sokszor sajnos következményeket von maga után, elég gyakran előforduló okai.

A balesetek száma azonban nagy mértékben alá van vetve a véletlennek, következőleg az egyes években nagy ingadozást mutat; helyesebbnek látszik tehát, ha nem az egyes évek adatait

közöljük, hanem több évet összefoglalva, igy jobban kitünik, hogy az általános irányzat javulás, vagy rosszabulás felé halad-e.

A három utolsó quinquenniumban előfordult:

	könnyü	súlyos	halálos
	baleset		
1868—1872-ben	338	100	55
1873—1877-ben	253	90	56
1878—1882-ben	245	79	58

Ugy a könnyü, mint a sulyos sérülések apadóban vannak, a halálosak ellenben némi emelkedést mutatnak. De a baleseteket csak a munkások létszámához viszonyítva itélhetjük meg helyesen. A könnyü sérüléseket nem számítva, esett egy

	súlyos	halálos	súlyos és halálos
	baleset		
1868—1872-ben	450 munkásra	817 munkásra	290 munkásra
1873—1877-ben	483 »	776 »	298 »
1878—1882-ben	535 »	729 »	309 »

A balesetek tehát viszonylag, a munkások számához képest is apadnak s mig 1868—72-ben minden 290 munkásra esett egy súlyos és halálos kimenetelü sérülés, 1873—77-ben már 298-ra, 1878—82-ben pedig csak minden 309-re. E kedvezőbb arányt azonban tisztán a sulyos sérülések csökkenése idézi elő, a halálosak relative és abszolute egyaránt emelkedtek.

A kincstári és magán bányaműveknél a balesetek száma következő arányt mutatott a munkások számához képest:

Év	A munkások alábbirt számára esett egy					
	súlyos		halálos		súlyos és halálos	
	sérülés					
	kincstári	magán	kincstári	magán	kincstári	magán
	bányaműveknél					
1868—72-ben	453	449	871	801	298	288
1873—77-ben	443	497	775	774	283	302
1878—82-ben	518	541	622	767	283	317

Ez összehasonlítás a kincstári bányamüveket igen kedvezőtlen világításban tünteti fel, mert azt mutatja, hogy ott általában még gyakoribbak a balesetek, mint a magán bányaműveknél, mely utóbbiaknál pedig a rendszertelen művelés és az elővigyázati intézkedések elhanyagolása bő alkalmat szolgáltat a baleseket előfordulására. Sulyos felelősség látszik e tekintetben terhelni a kincstári telepek vezetését, hacsak az a körülmény nem forog

fenn, hogy a magán bányavállalkozók nem egyszer elmulasztják bejelenteni a baleseteket a bányakapitányságnak, mig a kincstári telepek részéről az ily jelentések pontosan megtétetnek.

Ausztria megfelelő adataival hasonlítva össze a legutóbbi öt év átlagát, következő eredményre jutunk:

	1878—82. években esett átlagosan egy baleset		
	súlyos	halálos	súlyos és halálos együtt
Magyarországban	535 munkásra	729 munkásra	309 munkásra
Ausztriában . .	475 »	620 »	269 »

Az összehasonlítás reánk nézve tüntet fel kedvezőbb eredményt, mi részben onnan is eredhet, hogy a több veszélylyel járó kőszénbányászat az összes bányászatban Lajthán tul sokkal nagyobb arányban szerepel, mint Magyarországban.

A bányamunkásoknak nem csak élete és testi épsége van nagyobb veszélynek kitéve, mint egyéb munkásoké, hanem egészsége is. Rendkivüli fontossággal bir tehát azon intézmény, mely hivatva van a beteg munkásokat gyógykezelésben részesíteni a munképteleneket segélyezni s a hátrahagyott özvegyek és árvák ellátásáról gondoskodni. Ez intézmény a *társpénztárak intézménye*, mely oly elterjedésnek örvend, hogy évszázadok óta nincs nevezetesebb bányavidék, hol a bányásznép ily pénztárral nem birna.

A társpénztárak a munkások befizetéseiből és a bányabirtokosok adományaiból alakultak s a tőke jövedelmén kivül ugyanezen forrásból tartatnak fenn; a munkások részéről a befizetés kényszerkötelezettséggel bir, oly mérvben, mint azt az illető bányaműnél fennálló társpénztár alapszabálya elrendeli, bányatörvényjavaslatunk pedig a hozzájárulás kényszerítő kötelezettségét, igen helyesen, a munkaadóra, a bányavállalkozóra is kiterjesztette.

A magyarországi társpénztárak szép vagyon felett rendelkeznek, 1882. végén a kincstári telepeken alkalmazott munkások társpénztárának vagyona 2.834,356 frtot, a magántelepeknél alkalmazott munkásoké pedig 4.989,241 frtot, az összes társpénztári vagyon tehát 7.823,597 frtot tett. Ez oly tekintélyes összeg, hogy ennek jövedelme magában is, egyéb jövedelmi forrásoktól eltekintve, érezhető gyámolításban részesítheti a segélyre szoruló bányamunkásokat. Hogy e vagyon nem csak magában véve tekintélyes, hanem a szomszéd Ausztria e nemü viszonyaival összehasonlítva is, mutatják a következő számok:

	A társpénztárak vagyona volt 1882. végén
Magyarországban	7.823,597 frt
Ausztriában	10.119,917 »

mig nálunk a társpénztári vagyonból átlagosan minden munkásra 171 frt esik, Lajthán tul csak 102 frt.

A kincstári munkások nagyobb társpénztári vagyonra támaszkodnak, mint a magánmunkások, az előbbieknél átlagosan 262 frt esik egy munkásra, az utóbbiaknál ellenben csak 143 frt.

A társpénztárak vagyona szép gyarapodást mutat az utóbbi 20 év alatt, nálunk 2.105,773 frtról 7.823,597 frtra, tehát 271%-kal, Ausztriában pedig 3.426,012 frtról 10.119,917 frtra, vagyis 195%-kal emelkedett. E tekintélyes gyarapodás azt mutatja, hogy a vagyonkezelésben jó gazdálkodás folyik s a jövedelmi fölösleg nem pocsékoltatik el nyomtalanul.

Bányastatisztikánk a társpénztárokra vonatkozólag csak 1883. évtől kezdve közöl részletesebb adatokat. A mondott évben a bevételek következő forrásokból és nagyságban folytak be:

A tőkék kamatai és jövedelmeiből .	389,440 frt	= 20.99%
A munkások járulékaiból	903,168 »	= 48.67 »
A bányavállalkozók adományaiból .	338,385 »	= 18.23 »
Egyebekből	224,638 »	= 12.11 »
Együtt	1.855,631 frt	= 100.00%
Átfutó bevételek	527,323 »	= —
Összesen	2.382,954 frt	—

Figyelmen kivül hagyva az átfutó bevételeket, az összes jövedelemnek csaknem felét a munkások járulékai képezik; második helyen a tőkék jövedelme áll, de a bányavállalkozók is, noha erre kötelezve még eddig nincsenek, tekintélyes összeggel szaporítják a társpénztárak jövedelmét.

A kiadásokat ugyanazon évről a következő kimutatás részletezi:

Munkások, özvegyek, árvák nyugbére és kielégítése	937,239 frt	= 55.78%
Kórpénzek, gyógykezelési s temetkezési költségek	364,605 »	= 21.70 »
Egyház és iskola	21,286 »	= 1.27 »
Segélyezések	154,072 »	= 9.17 »
Kezelési költségek	42,496 »	= 2.53 »
Egyéb kiadások	160,516 »	= 9.55 »
Együtt	1.680,214 frt	= 100.00%
Átfutó kiadások	481,734 »	—
Összesen	2.161,948 frt	—

A fentebbi számok mutatják, hogy a társpénztárak jövedelme mily természetü kiadások által vétetik igénybe s megmutatják, hogy az, a humanisztikus czélnak megfelelőleg, valóban a munkások javára fordíttatik. A kezelés, minthogy a teendőket rendesen a bányahivatalnokok végzik, ingyen, vagy csekély díjazás mellett, oly olcsó, hogy az összes kiadásoknak csak $2._{53}{}^0/_0$-ára rúg.

A társpénztárak általában jelenleg is feladatuk magaslatán állnak s igen nagy jótéteményt képeznek a munkásokra, s közvetve hathatós támogatói a bányászatnak. Valószinü, hogy az uj bányatörvényjavaslat, ha csakugyan életbelép, még inkább előmozdítja ezen hasznos intézmény fejlődését, mert a bányavállalkozók kötelező hozzájárulása s a szélesebb körü ellenőrzés, melyet a bányahatóságoknak biztosít, mig egyrészről a bevételt jelentékenyen emelendi, másrészről véget fog vetni az itt-ott előforduló visszaéléseknek s meggátolja, hogy a társpénztárak pénze másra fordíttassék, mint a mire rendeltetve van.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

II. FEJEZET.

Az állam szerepe a bányászatban.

Hazai bányászatunkban, a mint az eddigiekből is látható, az állam jelentékeny részt vesz, sokkal jelentékenyebbet, mint a szomszéd Ausztriában, hol az adományozott bányatelkeknek 1882-ben csak $3._{10}{}^0/_0$-a volt kincstári birtok, mig nálunk $14._{68}{}^0/_0$-a.

Az államnak ily tekintélyes részesülése a bányászatban azon középkori felfogás maradványa, mely az államot, mint magángazdaságot űző alanyt is tekintette, sőt számára a föld gyomrában rejlő érczekre kizárólagos jogot vindikált. Az ujabb kor közgazdasági elvei által meghaladott ezen álláspont, nálunk tovább tartotta fenn magát, mint a czivilizált Európa többi államaiban, s még jelenleg is a föld- és bányabirtokok tényleg sokkal nagyobb arányban vannak kincstári kézben, mint Európa legtöbb államában, noha Poroszország, hol az állami omnipotencia századok óta

működik, még a miénknél is kiterjedtebb kincstári bányászattal bir.

Az állam Magyarországban leginkább a fém-, különösen a nemesfémbányászatban foglal el nagy tért, tehát épen azon ágában a bányászatnak, mely évszázadok óta virágzik s melyben újabb térfoglalás nélkül is jelentékeny helyet tölt be. Azon ágakban ellenben, melyeknek az újabb kor adott lendületet, minő a vas- és kőszéntermelés, sokkal szerényebb szerepre szoritkozik. Az ólomtermelés csaknem kizárólag a kincstár kezében van, úgy hogy az 1882-ben előállított ólomnak 92.45%-ka, az ólomgelétnek pedig 90.94%-ka került ki a kincstári kohókból. Az ezüsttermelésnek két harmada (66.02%-ka) esett a kincstárra, az aranynak 39.78%-ka s a réznek 31.44%-a. S hogy ezen mennyiségeket nem magán bányákban aknázott érczekből olvasztották a kincstári fémkohók, hanem ezek legnagyobb részt a kincstári bányák érczeit dolgozták fel, kitünik, ha azon érczekre is vetünk egy futó tekintetet, melyekből a fentebbi kohótermékek kiolvasztattak. Az arany-, ezüst-, réz- és ólomtartalmú zúzérczeknek 74.81%-a volt kincstári termelés 1882-ben, az aranyos ezüstérczeknek és maráknak, arany-, ezüst-, ólom- és réztartalmú érczeknek stb. pedig 66.81%-a; csak a rézérczeknél és rézmaránál száll le a kincstár részesülése 2.46%-ra A vasérztermelésben a kincstár 15.76%-kal vett részt, mig az előállított szinitendő nyersvasnak csak 9.55%-a, az öntött nyersvasnak pedig csupán 7.89%-a került ki a kincstári magas kemenczékből, nem mintha a kincstári vasérczek csekélyebb mennyiségben tartalmaznák a vasat, hanem azért, mivel a gyalári kincstári bányákból kiaknázott vasérez egy részét az osztrák-magyar államvasúttársaság veszi meg feldolgozásra krassó-szörénymegyei vasművei számára. A barnakőszénnek már csak 4.16%-a volt kincstári termelés, feketc kőszenet pedig a kincstár nem is termelt, valamint — hogy csak a jelentékenyebb bányatermékeket említsük — higanyt, horganyt, ólanyt és kéklenyt, ásványolajat, nyers dárdanyt és dárdanyfémet sem, ellenben a kiaknázott dárdanyéreznek 23.97%-a kincstári termelés volt, a vaskénegnek pedig 42.71%-a.

Az állam részvétele a bányászatban sok megtámadásnak van kitéve. E megtámadásokat részben jogosultnak kell elismernünk. Bányászatunk egy némely ágában kétségtelen fejlődést

látunk, de az emelkedésben a kincstár rendesen kisebb százalékkal vesz részt, mint a magán termelők; ellenben bányászatunk kedvezőtlen viszonyok közt sinlődő ágaiban a hanyatlás a kincstári termelésnél rendesen nagyobb, jeléül, hogy a kincstár vagy nem képes, vagy nem akar oly pénzáldozatokat hozni, oly beruházásokat tenni, melyek lehetővé tennék a kincstári bányászat virágzását. Igy, hogy példákat is idézzünk, 1863-tól 1882-ig kincstári nyersvastermelésünk mindössze csak 0.77%-kal emelkedett, mig a magán nyersvastermelés ugyanazon idő alatt 73.71%-kal növekedett; ellenben mig a magán ezüsttermelés 1878—82. évi átlaga csak 5.17%-kal alacsonyabb az 1863—67-ki quinquennium átlagánál, a kincstári termelés átlaga 41.92%-kal csekélyebb. Igy van ez az aranynál, réznél is stb. A számok tehát azt mutatják, hogy a kincstár szereplése nem hat jótékonyan a bányászatra s a magán tőkétől és szorgalomtól szebb eredményeket várhatnánk.

De magára az államkincstárra nézve is káros e gazdálkodás, mert nemcsakhogy nem hozza meg a bányák és kohók értékének kamatját, sőt inkább az állam sokszor ráfizet a kezelési költségekre. Az állami zárszámadás szerint a *kincstári bányák és kohók értéke* 1882-ben következő volt:

Fémbányászat és opálbánya . . .	8.632,154 frt
Fémkohászat	1.274,352 »
Kőszénbányák	1.570,947 »
Vasművek	1.974,553 »
Összesen	13.452,006 »

Nem számítottuk ide a sóbányákat, melyek egészen más szempont alá esnek, s melyek a mondott évvel 181.400,828 frt értéket képviseltek.

Az állami leltárban tehát a bányászat és kohászat — a sóbányák impozáns értékén kivül is — elég jelentékeny tőkét képvisel. Lássuk, mi volt belőle 1882-ben a bevétel s mi a ráfordított kiadás:

	Bevétel	Kiadás	Jövedelem	Hiány
Fém- és opálbányászat	2.777,686 frt	3.324,414 frt	—	546,728 frt
Fémkohászat . . .	3.744,117 »	3.141,236 »	602,881 frt	—
Kőszénbányák . . .	38,136 »	20,899 »	17,237 »	—
Vasművek	1.761,472 »	2.293,532 »	—	532,060 frt

Tiszta jövedelem tehát csak a fémkohászatnál és a kőszén-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

bányáknál mutatkozik, a fém- és opálbányászat s a vasművek üzleti hiányt mutatnak. De még az előbbieknél elért tisztajövedelem is jelentékenyen redukálódik, ha fölveszszük, hogy a bányaigazgatóságok és bányaszámvevőségek kiadása 174,290 frt volt (bevételük csak 41,229 frt) s azonkivül pár százezer forint fordíttatott beruházásokra.

Még különösen azt a vádat is szokták hangoztatni az állami bányászat ellenében, hogy versenyével érzékeny károkat okoz a magán bányászatnak s ezt fejlődésében gátolja. E vád talán jogosultsággal birhat egyes esetekben, de általánosságban kimondva nem felel meg a valóságnak. Hazai bánya- és kohóiparunk sokkal fejletlenebb, semmint a belfogyasztást teljesen képes volna fedezni; a piaczot tehát nem a kincstári termelés foglalja el a magán termelés elől, hanem a külföldi termékek importja, mely egyúttal az áralakulásra is döntőleg hat, a mennyiben a mai könnyü közlekedés mellett saját piaczunk is a világpiaczhoz igazodik.

De ha az utóbbi megtámadást visszaútasítjuk is, még mindig elég, és pedig nyomós ok szól a kincstári bányák és kohók magánkézbe bocsátása mellett. Az eladást azonban felette nagy óvatossággal kellene végrehajtani. Bármily teher az államra, szökve nem szabad a bányászattól megválnia; az állam csak is akkor hagyhatja el eddig betöltött pozicziójáť, ha elég garancziákat szerez, hogy a ki elfoglalja azt, még jobban, vagy legalább is ép oly jól betölti. A bányászat virágzása oly országos érdek, melyet szédelgő üzérekre bizni nem szabad. Áll ez különösen arany- és ezüstbányászatunkra nézve, pedig első sorban e kettőre nézve volna kivánatos, hogy egészen magánkézbe bocsáttassék; de fájdalom, aligha akadna megbizható vállalkozó — akár magán személy, akár részvénytársaság — mely kész és képes volna a nagy koczkázattal járó s roppant beruházásokat igénylő vállalatot kezébe venni, s így az állam magasb tekintetekből, ha kárral is, kénytelen tovább haladni az eddigi nyomon. A kincstári réz- és ólombányászaton még kivánatosabb volna túladni, csakhogy ezeknél meg az a baj, hogy az ezüsttermeléssel vannak csaknem válhatlan kapcsolatban. A kincstári vasművek sem hozták meg eddig azt a nyereséget, mely az államot, mint vállalkozót, méltán megilletné. Az állami zárszámadás után álljanak itt a következő

számok, melyek a *kincstári vasmürek jövedelmezőségét* kellő világitásban tüntetik fel: volt pedig

	a bevétel	a kiadás
1876-ban	981,874 frt	1.862,020 frt
1877-ben	1.802,254 »	1.792,938 »
1878-ban	1.356,793 »	1.827,558 »
1879-ben	920,293 »	1.803,308 »
1880-ban	1.160,972 »	1.642,345 »
1881-ben	2.855,197 »	2.756,941 »
1882-ben	1.761,472 »	2.293,532 »

A bevétel e szerint alig egypár évben haladta meg a kiadást, legtöbb évben az állam a vasművekre is ráfizet, s ha a kérdést elvontan tekintjük, ezekre nézve is ajánlatosnak látszik a magánkézbe bocsátás. Azonban itt egy igen fontos körülményre kell figyelemmel lennünk, arra t. i., hogy Magyarország vasúthálozatának már most is igen tekintélyes része az állam tulajdonában van s az államvasútak állománya évről évre gyarapodik. Nemcsak új vonalok építése, hanem a meglevőknek fentartása is roppant mennyiségű vasanyagot igényel s az államra nézve nagy előny, ha szükségletét saját jó minőségű, tartós gyártmányaival képes fedezni, mi a kincstári vasbányászatnak és kohászatnak fentartását indokoltnak és hasznosnak tünteti fel. Kincstári vasműveink a jelenlegi szakavatott vezetés alatt fontos szerepet vannak hivatva játszani közgazdasági életünkben, sőt jeles berendezésükkel mintául szolgálhatnak s fognak is szolgálni a magán termelőknek is. Jövedelmezőtlenségük különben a multban inkább róható fel az üzleti viszonyokhoz s a piacz esélyeihez való lassú alkalmazkodásnak, semmint felszerelésük- és vezetésüknek s ha a kincstári vasnak és vasgyártmányoknak főfogyasztója maga az állam leend, mindjárt megszűnik azon hátrány nagy része, a melyet a nehézkes igazgatás s a speculativ üzleti szellem hiánya okozott.

A *köszénbányászatnál* a kincstár jóformán megtette, a mit tennie kellett. Saját kezelésében csak a borsodmegyei széntelepeket, a parasznyait és diósgyőrit tartotta meg, melynek szenét a diósgyőri kincstári vasgyár fogyasztja, újabb időben kellő sikerrel alkalmazva a regenerativ gázfütésnél; kovacsovai kőszénbányája ellenben bérbe van adva a zólyomi vaslemezgyárnak, a

zsilvölgyit pedig a brassói bánya- és kohóegylet bérli. S hogy a bérbeadás, a csekély bérösszeg daczára a kincstárra nézve előnyös volt, leginkább illusztrálja a következő kimutatás, mely az állami zárszámadások alapján közli a *kincstári kőszénbányák bevételeit és kiadásait.*

	Bevétel	Kiadás
1876-ban	232,937 frt	449,889 frt
1877-ben	224,676 »	497,764 »
1878-ban	213,659 »	384,562 »
1879-ben	201,598 »	264,627 »
1880-ban	60,475 »	26,948 »
1881-ben	31,632 »	23,372 »
1882-ben	38,136 »	20,899 »

Mig tehát az állam 1879-ig évről évre tekintélyes összegeket ráfizetett, a mondott évtől, azaz attól kezdve, hogy a nagy kiterjedésű zsilvölgyi kőszénbányák bérbeadattak, már némi tiszta-jövedelem mutatkozik.

De a pár kőszénbánya bérbeadását korántsem tekinthetjük úgy, mint kezdetét a kincstári bányászat felhagyásának. A bányák és kohók, melyek jelenleg a kincstár kezén vannak, valószinüleg még sokáig ott is fognak maradni; a pénzpiacz bármily kedvező alakulásától sem várhatjuk a gyökeres változást; az államnak tehát úgy a bányászat, mint saját finánczija érdekében, arra kell törekednie, hogy kellő szakerők alkalmazásával, erélyes vezetéssel s a nélkülözhetetlen beruházások megtételével ne csak lépést tartson a magántermeléssel, hanem jó példával járjon elől.

Magyar Irodalmi Intézet és Könyvtár

III. FEJEZET.

A bányászati termelés.

a) Arany és ezüst.

A nemes fémek termelése mai napság már korántsem oly fontos tényező bányászatunkban, mint csak néhány évtized előtt is, midőn még a kőszén alárendelt jelentősége mellett bányászatunk sulypontja a fém-, különösen a nemesfém-bányászaton nyugodott. De nemcsak relative vesztett jelentőségéből, abszolute is határozottan hanyatlik. Főoka e hanyatlásnak, hogy az érczek a

felsőbb szintekben mindinkább lefejtetnek s nincs tőke, nincs vállalkozó szellem az alsóbb rétegek feltárására. Hozzájárul ehez még hazánknak épen legdúsabb aranytermő vidékén, az erdélyi részekben, az apró magán-birtokosok által űzött rablógazdálkodás, mely csak a jelent tekintve, jószerencsére vaktában turkálja össze a felső rétegeket s jövőre is bevágja útját, vagy legalább is megnehezíti, a rendszeres bányaművelésnek. Az ezüsttermelésre ezenkivül deprimálólag hat a folyton tartó elértéktelenedés, melyet Amerika, különösen az Éjszakamerikai Egyesült Államok mesés ezüsttermelése idézett elő.

Aranytermelés nálunk hét közül öt bányakapitányság területén folyik, de ezek közül a budapesti s különösen az oraviczai kerületében oly csekély, hogy alig jöhet tekintetbe. Az előbbiben tulajdonképeni aranybányászat nincs is, csak egy kevés aranymosás a Dunából, továbbá a Dráva és Mura folyókból. A beszterczebányai kapitányság területén, Bars és Hont megyében s részben Liptóban, Selmecz- és Körmöczbányán, Vichnyén, Magurkán jóval jelentékenyebb aranytermelés folyik. Még fontosabb a nagybányai b. kapitányság termelése, hol különösen Felső- és Nagybányán, Kapnik- és Láposbányán tekintélyes mennyiségű aranyat állítanak elő aranyos ezüst-ércz és aranyos marából. De első szerepet a zalatnai bkapitányság kerületéhez tartozó erdélyi részek aranytermése visz, mely 1882-ben összes aranytermelésünknek $68._3\%$-át képezte. Az erdélyrészi aranytermelés főleg Alsó-Fehérmegye délnyugoti részén az abrudbánya-verespataki bányamegyében s Hunyad megye éjszakkeleti részén tömörül Nagyág, Füzes, Csertés stb. körül.

Magyarország aranytermelése a lefolyt 20 év alatt jóformán egy állapotban vesztegelt, az egyes évek hullámzása sem állandóan emelkedő, sem állandóan csökkenő irányzatot nem mutat, a mint a következő számok igazolják:

Termeltetett arany kilogrammokban:

1863-ban	1,498.0	1869-ben	1,557.4
1864-ben	1,773.4	1870-ben	1,482.3
1865-ben	1,797.3	1871-ben	1,392.2
1866-ban	1,614.5	1872-ben	1,434.2
1867-ben	1,827.3	1873-ban	1,233.4
1868-ban	1,660.7	1874-ben	1,291.2

1875-ben	1,577.0	1879-ben	1,593.7
1876-ban	1,890.0	1880-ban	1,604.1
1877-ben	1,704.7	1881-ben	1,578.6
1878-ban	1,807.2	1882-ben	1.724.3

A mint ezen számokból látható, 10 év emelkedést, 10 év csökkenést mutat az előző év termeléséhez képest, s mindkét irányban jelentékeny ugrásokkal találkozunk, mi szintén arról tanuskodik, hogy aranybányászatunk nem folyik elég rendszeresen, nagy tért foglal el benne a minden tervnélküli okszerűtlen mivelés. Az 1882. évi jelentékeny emelkedést a következő évben hanyatlás váltotta fel s 1883-ban csak 1,628.$_8$ kilogr. arany állíttatott elő, közel 100 kgrammal kevesebb, mint a megelőző évben.

A kincstár az 1882. évi termelésben 39.$_8$%-kal vett részt, mig 1863—67-ben 43.$_4$%, 1868—72-ben 44.$_9$%, 1873—77-ben 38.$_9$%, 1878—82-ben pedig 39.$_2$%-kal, ez a csaknem állandóan csökkenő arány azt mutatja, hogy a kincstári aranytermelés még a többnyire rosszúl mivelt bányákból nyert magántermeléssel sem bir lépést tartani.

Magyarország az évenkint előállított aranymennyiségre Európa államait — az egy Oroszországot kivéve — többszörösen meghaladja ugyan, de nagyon szerény helyet foglal el, ha földünk összes aranytermelését tekintjük, mely az egyes országokban — Neumann-Spallart szerint következő volt:

	1879.	1880.	1881.	1882.
Éjszakamerikai Egy. Állam.	58,530 kg.	54,168 kg.	52,212 kg.	48,920 kg.
Oroszország	42,129 »	43,254 »	46,000 »	46,000 »
Ausztrália	40,620 »	42,470 »	43,660 »	45,591 »
Columbia	4,000 »	3,700 »	3,700 »	3,700 »
Peru, Bolivia, Chili . . .	2,500 »	2,500 »	2,500 »	2,500 »
Áfrika	2,000 »	2,000 »	2,000 »	2,000 »
Magyarország	1,594 »	1,604 .	1,578 »	1,724 »
Mexikó	1,757 »	1,488 »	1,290 »	1,408 »
Brazilia	1,500 »	1,350 »	1,120 »	1,100 »
Japán	700 »	700 »	700 »	700 »
Németbirodalom	467 »	463 »	381 »	376 »
Ausztria	16 »	41 »	19 »	17 »
Különféle államok . .	4,800 »	4,800 »	4.800 »	4,800 »
Összesen .	160,613 kg.	158,538 kg.	159,960 kg.	158,836 kg.

Legtöbb aranyat tehát a világpiaczra Amerika szolgáltat, Oroszország és Ausztrália is roppant mennyiséget állít elő,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

de az előbbi termelésének nagy része nem Európára, hanem Ázsiára esik; aranybányái az Ural keleti részén feküsznek s keletre messze kiterjednek Szibéria belsejébe. Oroszország európai aranytermelése 1880-ban 9,435 kilogramm volt.

Az arany napjainkban, mióta a pénzrendszerek arany-értékre fektetése tért hódit, mind nagyobb jelentőségre vergődik s értéke az ezüstéhez képest folyvást emelkedik, mit elősegít azon körülmény is, hogy az ezüsttermelés sokkal nagyobb progressiókban halad s évenkint aránytalanul nagyobb mennyiségü ezüst kerül piaczra mint arany.

Az arany kiváló fontossága s értékének növekedése kivánatossá teszi, hogy természet nyujtotta előnyeinket lehetőleg kizsákmányoljuk. Különösen az erdélyi részekben nagy lendületet lehetne adni évtizedek óta stagnáló aranybányászatunknak; de ehhez tőke és vállalkozó szellem kellene s a jelek e tekintetben nem nagyon biztatók. Az aranybányák egy része a kincstár kezében van, másik része pedig apró magánbirtokosokéban, sem egyik, sem másik részről nem várhatunk haladást s nem remélhetjük, hogy a költséges befektetések megtétessenek az alsóbb szintek feltárására, a mi nélkül pedig fokozottabb termelést nem igen várhatunk. Legczélszerűbb volna, ha a kis birtokosok helyett nagy pénzerővel rendelkező társulatok vennék kezükbe az aranybányászatot s az állam is ily társulatoknak adná el saját bányáit; de vállalkozó erre a nagy koczkázat miatt aligha akad s aranytermelésünk közgazdasági fontossága arra utalja az államot, hogy aranybányászatát és kohászatát, habár áldozatok árán, továbbra is fenntartsa.

Mig aranytermelésünk évtizedek óta egy állapotban vesztegel, *ezüst bányászatunk* csaknem évről évre hanyatlik.

Az ezüst édes testvére az aranynak, legtöbbször ugyanazon vidéken, sokszor ugyanazon kőzetben fordul elő. Ezüsttermelésünk legnagyobb része a nagybányai bkapitányság kerületéből kerül ki, Felsőbánya, Nagybánya, Kapnikbánya kohóiból, második helyen a beszterczebányai bkapitányság áll, hol Selmecz- és Hodrusbányán, Körmöcz- és Beszterczebányán, Vihnyén stb. állíttatik elő tekintélyes mennyiségben. Jelentékeny ezüsttermelés folyik még Sepesmegye alsó és Abauj felső részében, továbbá az

erdélyi részek aranytermő vidékein. Az oraviczai telepek már nem birnak fontossággal.

Ezüsttermelésünk az utóbbi 20 év alatt következő volt:

1863-ban	20.001.6 kilogramm	1873 ban	18,576.6 kilogramm
1864-ben	26,122.8 »	1874-ben	17,421.3 »
1865-ben	26,127.3	1875-ben	21,235.7 »
1866-ban	26,827.9	1876-ban	22,781.4 »
1867-ben	27,113.2	1877-ben	20,506.4 »
1868-ban	27,010.1	1878-ban	19,571.1 »
1869-ben	26,007.2	1879-ben	18,661.0 »
1870-ben	20,455.8	1880-ban	17,443.8 »
1871-ben	20,127.4	1881-ben	17,583.1 »
1872-ben	17,136.3	1882-ben	16,568.2 »

A csökkenés tehát csaknem folytonos s ha nem az 1863. évet veszszük összehasonlításúl, mikor a rendkivüli szárazság miatt a vizművek nem dolgoztak, mi természetesen káros hatással volt a termelésre, hanem a következő 1864. évet hasonlítjuk össze az 1882. évvel, azt látjuk, hogy e 19 év alatt ezüsttermelésünk 36.6%-kal csökkent. Különösen nagy a kincstári termelés hanyatlása, mely 46.3%-ra ment, mig a magántermelés csak 12.7%-kal szállott alá. 1883-ban ezüsttermelésünk 16,708.3 klgrammra rugott, az emelkedés az előző évvel szemben oly csekély, hogy számot is alig tesz. A kincstári termelés hanyatlása annál nagyobb baj, mert az ezüstbányák túlnyomó része a kincstár kezében van. Az arányt öt évi átlagok szerint a következő számok mutatják.

	Ezüsttermelés	
	kincstári	magán
1863—67-ben	18,959.5 = 75.12%	6,278.9 = 24.88%
1868—72-ben	16,505.4 = 74.53 »	5,641.8 = 25.47 »
1873—77-ben	13,755.0 = 68.42 »	6,349.8 = 31.58 »
1878—82-ben	12,010.8 = 66.86 »	5,954.5 = 33.14 »

Ezüsttermelésünk hanyatlását, a mint már fennebb említettük, bányáink kimerülésén, vagy legalább a felső rétegek lefejtésén kivül az újvilágrészekből kikerülő roppant ezüstmennyiségnek tulajdoníthatjuk. De hogy e hanyatlás nem folyik szükségképen a viszonyok kényszerüségéből, mutatja Ausztria példája, hol a miénkhez hasonló viszonyok közt az ezüsttermelés folyvást növekedik s mig nálunk az utóbbi 19 év alatt 36.6%-kal csökkent,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Lajthán túl több mint megkétszereződött, vagyis 109.5%-kal emelkedett. Ausztria ezüstjének legnagyobb része a csehországi pribrami bányákból kerül ki.

Európa ezüsttermelése következő:

Németbirodalom (1882)	215,000 kilogr.
Franeziaország (1880)	40,371 »
Ausztria (1882)	31,095 »
Spanyolország (megközelítőleg) .	20,000 »
Magyarország (1882)	16,568 »
Olaszország (megközelítőleg) . .	15,000 »
Nagy-Britannia (1881)	9,597 »
Norvégia (1881)	5,000 »
Svédország (1881)	1,177 »
Oroszország (1880)	475 »
Finnország (1881)	8 »

Bár a Németbirodalom is igen nagy mennyiséget termel, de még ez is másodrendüvé törpül Amerika ezüsttermelése mellett. 1882-ben maguk az Éjszakamerikai Egyesült Államok 1.092,000 kg., Mexikó 703,500 kg., Peru, Bolivia és Chili pedig 375,250 kg. ezüstöt állítottak elő. Ez óriási termeléshez hozzájárulva az arany-valuta térfoglalása, nem csoda, ha az ezüst mindinkább elértéktelenedik s a világpiacz ilyetén alakulása kihat Magyarországra is s alászállott ezüstbányászatunk még inkább hanyatlik évről évre.

b) Vas.

A nemes fémeknél közgazdasági szempontból sokkal nagyobb jelentőséggel bir a vas és kőszén. A vas századunk kulturhaladásának és anyagi vivmányainak egyik létalapja és éltető eleme. Tudományos műszereink, háztartásunk felszerelései, a földmives eszközei, a mesterember szerszámai, a gyáripar gépei, a nagy közlekedési vállalatok járművei s részben az út is, melyen ezek futnak, hadi szereink stb. nagyobbára vasból készülnek, sőt újabban az épitkezéseknél is nagymértékben alkalmazzák a vasanyagot. Ily kiterjedt használat mellett a vas előállítása elsőrendü közgazdasági szükség, s a mely ország a természet adományának hiányában, vagy vasbányászata- és vasiparának elmaradottsága miatt nem képes előállítani saját szükségletét, milliókkal adózik a kivitelre is dolgozó vastermelő országoknak.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A vas a föld kérgét alkotó csaknem valamennyi kőzetben és ásványban előfordul, de vaskőnek, vagy vasércznek csak azokat tekintjük s bányászatra csak azok alkalmasak, melyek a vasat oly mennyiségben és oly tisztán tartalmazzák, hogy kiolvasztásuk s az idegen anyagoktól megtisztitásuk iparüzleti s technikai szempontból érdemes a fáradságra. A vastartalom tekintetében a 28—30% képezné a határt; a mi pedig a vaskövek tisztaságát illeti, vannak a vasgyártmányok minőségét megrontó vegyülékek, minő a kén, réz és phosphor, melyek ha nagy mértékben fordulnak elő, a vaskövet alkalmatlanná teszik a vasolvasztásra. A kohászat tökéletesbülése azonban ez irányban is nagy lépést tett előre s nehány év előtt angol szakembereknek sikerült felfedezni a módot, hogy a nagyobb phosphortartalmu vaskőből is jóminőségü öntött vas állíttassék elő.

Magyarország a virágzó vasipar föltételeit nagymértékben birja, dús telepekben előforduló s részben kitünő minőségü vasköveiben. Leggazdagabb vaskőtelepeink*) Gömör megyében feküsznek, hol három érczvonulatban a Kárpátokkal egyenközüleg haladva kiterjednek Zólyom, Abauj és Szepes megyére. Gömör megye vaskőtelepeinek legnagyobb része pátvasból áll s Szepesben a szomolnoki, göllniczi és iglói ércztelepeket is csaknem kivétel nélkül pátvaskő alkotja. Hazánk másik legjelentékenyebb érczvonulata a Vajdahunyadnál kezdődő barnavaskőtelepzet, mely a Ruszkahavason keresztül Karánsebes és Resicza irányában húzódik el; ez a telepzet Vajda-Hunyad közelében Gyalárnál 50 öl vastagságu zömet képez s oly kitünő minőségü vaskövet szolgáltat, hogy vele egész Európában csak a spanyolországi Bilbao melletti vaskövek hasonlíthatók össze. Borsod megyének is jelentékeny vaskőtelepei vannak s Mármaros megyétől Beregnek is húzódik egy érczvonulat s találunk ezeken kivül Arad, Bihar, Szatmár, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely megyében figyelemre méltó vasércztelepeket. Horvát-Slavonországban a vasércz több helyett előfordul, de csak a báni kerületben, Petrovagórán aknáztatik.

Magyarország vasércztermelése 1882-ben 5.561,121 m. mázsára rugott, 19%-kal haladva meg az előző évben s 64%-kal a húsz év előtt előállított mennyiséget. A termelt vasérczből

*) Kerpely: »A vaskohászat gyakorlati és elméleti kézikönyve.«

860,847 m. m. vagyis 15.76% a kincstárra, 4.600,274 m. m. vagyis 84.24% pedig magán vállalkozókra esett. Ez eredményt az adományozott bányatelkekkel hasonlítva össze, azt látjuk, hogy mig a vasérczre adományozott kincstári vájnatelkek minden hektárjára 961 m. m. vasércztermelés esik, a magán vájnatelkekre csak 608 m. mázsa.

Ausztria vasércztermelése ugyanezen évben 9.025,103 m. m. volt, miben Stájerország maga 6.183,549 m. mázsával szerepelt, tekintélyes mennyiséggel még csak Csehország (1.225,816 m. mázsával) és Karinthia (1.138,308 m. mázsával) járultak a fentebbi összeghez. Ha Ausztria vasércztermelését is összehasonlítjuk az adományozott vájnatelkek térnagyságával, átlagos termelés gyanánt 603 m. mázsa vasérez esik egy hektár területre, mig hazánkban a kincstári és magántermelést összefoglalva 677 m. m., mi részben vasbányáink nagyobb érczgazdagságának is tulajdonítható. Francziaország 1881-ben 128,090 hektár területen 30.320,700 m. m. vasérczet állított elő, itt tehát csak 237 m. m. vasércztermelés esik átlagosan egy hektár bányatelekre.

Vasércztermelés tekintetében ugyanazon megyék és vidékek állnak legelől, melyeknek vasércztelepeit már fentebb kiemeltük. Gömör megye maga 1.600,007 méter mázsát, Szepes 1.069,337 m. mázsát, Krassó-Szörény megye pedig 1.113,330 m. mázsát termel. Hunyad megye vasércztelepeinek rendkivüli gazdagsága nem aknáztatik ki eléggé, ott az utóbbi év termelése csak 381,409 métermázsára ment, miből 135,325 m. mázsát a kincstár állított elő, jórészt a govasdiai vasgyár számára, 246,084 m. mázsát pedig a brassói bánya- és kohóegylet, saját pusztakaláni vasműve szükségletére.

Vasbányáink nemcsak saját kohó- és olvasztóműveinket látják el a szükséges vasérczczel, hanem még kivitelre is dolgoznak. 1882-ben a szepesiglói bányakapitányság területéről 1.327,345 m. m. vaskő vitetett ki 428,024 frt értékben osztrák és porosz Sziléziába kiolvasztás végett s e mennyiség a megelőző évvel szemben 271,439 m. mázsával vagyis 25.7%-kal, értéke pedig 132,459 frttal vagyis 44.8%-kal emelkedett. Vasérczünk ily nagymérvü exportálása, csak azért, hogy feldolgozva sokszoros értékkel térjen vissza hozzánk, sajnos következménye azon kedvezőtlen viszonyoknak, melyekben a szepességi, korábban virágzó vasipar

szenved. A létező vaskohók elégtelenek a vaskövek kiolvasztására, mert a faszenet távolról kapják s minthogy legtöbbnyire félreesnek a vasútvonaltól, küzdenek a szállítás nehézségeivel; fuvarost sokszor még drága pénzen sem kapnak s maguk kénytelenek beszerezni a szükséges vonó állatokat. Ehez járul még, hogy a szepességi vaskemenczék nincsenek közvetlen összeköttetésben a magyarországi nagyobb vasfinomítókkal s drágán termelt nyersvasukat a kassa-oderbergi vasúton kifelé a hatalmas porosz és osztrák vasipar által uralt piaczra kénytelenek vinni. Ily körülmények közt nem csoda, ha a vasércz kiolvasztatlanul exportáltatik s vitetik a porosz és osztrák sziléziai s morvaországi kőszéntelepekhez. Megjegyzendő azonban, hogy a kivitt vasércz egy része Albrecht főherczeg bányáiban állíttatik elő s ugyanazon tulajdonos osztrák sziléziai kohói számára szállíttatik. Nagy jelentőségű e vidék vasiparára a göllniczvölgyi helyi érdekű vasút kiépülése, mely 1884-ben adatott át a forgalomnak s hivatva van hazánk egyik legiparosabb vidékére egy új áldásos korszakot deríteni.

Vasiparunk fejlődésének általában nagy akadálya az ásványtüzelőszer hiánya. A vasércz főtelephelyein Gömör és Szepes megyében kőszén nem fordul elő s a legközelebbi kőszéntelepek, a salgótarjáni és a sajómellékiek csak silányabb minőségű barnaszenet tartalmaznak, mely kokszolásra nem alkalmas s vele a szükséges hőfokot elérni alig lehet, noha e tekintetben is haladást konstatálhatunk, a mennyiben a diósgyőri kohóknál a barnaszénnel tett újabb kisérletek a kivánt eredményre vezettek. Szepesmegyei vasolvasztók évekkel ezelőtt próbát tettek a sziléziai koksz behozatalával, de a kisérlet nem sikerült. Mindazáltal kár volna, ha felhagynának ebbeli törekvésükkel. E vállalkozás, egy kis üzleti ügyességtől támogatva, utóvégre is kell, hogy kifizesse magát s határozott nyereség leend, ha a külföldi koksz importálásával megakadályozzuk, hogy becses vasércznket külföldön harácsoljuk el s mint készárút ismét behozva, drága pénzen fizessük meg a külföldi átalakítás és kétszeres szállítás díját.

Nyersvastermelésre Magyarországon 1882-ben 106 magas kemencze állott fenn, de csak 63 volt üzemben, 43 hidegen állt. A kemenczék száma inkább alább száll, semmint emelkednék, 1874-ben még 112 kemencze létezett, de e szám már a következő

évben 107-re olvadt s azóta 106 és 109 közt váltakozik. Hidegen 1874. és 75-ben még csak 26 kemencze állott, de ettől kezdve mind többet helyeztek üzemen kivül s 1879-ben már 45 kohóban szünetelt a munka, a következő két év némi javulást mutat, de az utolsó ismét visszaesést, miből azonban korántsem lehet vasiparunk hanyatlására vonni következtetést, mert a csökkenés inkább onnan ered, hogy az üzleti fellendüléssel a vasművek tulajdonosai sietnek régi szerkezetű elavult kohóikat az újabb haladás vivmányait értékesítő ujakkal cserélni fel s az előbbieket hidegen hagyják.

Ha ily módon magas kemenczéink száma leszáll is, korántsem válik vasiparunk hátrányára, csak a meglevőket szereljük fel a mai kor igényei szerint s a produktiv képességet fokozzuk lehető magasra. Vastermelésünk mennyisége távolról sem áll jelenleg arányban magas kemenczéink számával. Ausztriának, sokkal nagyobb vastermelése daczára, 1882-ben csak 146 magas kemenczéje volt s ezek közül is 64 hidegen állott s mig nálunk egy üzemben volt magas kemenczére átlagosan csak 27,932 m. mázsa nyersvas-termelés esik, Lajthán túl 54,327 m. m., Poroszországban pedig 91,299 m. m. Ausztriában tehát közel kétszerannyi, Poroszországban pedig több mint háromszorannyi nyersvas kerül ki egy magas kemenczéből, mint minálunk.

Magas kemenczéink 1882-ben átlagosan 41 héten keresztül voltak üzemben. A helyzet e tekintetben a három utolsó évben jóval kedvezőbb, mint a korábbi években, 1877-ben például csak 32 üzleti hét esett átlagosan egy üzemben volt magas kemenczére. Ausztria a magas kemenczék működésben töltött idejére nézve is némileg jobban áll nálunk, ott egy magas kemencze 1882-ben átlagosan 44 hétig állott üzemben.

Hazai nyersvas-termelésünk 1882-ben következő volt:

	kincstári	magán	összesen.
szinitendő nyersvas . .	153,972 m. m.	1.458,058 m. m.	1.612,030 mm.
öntött nyersvas	11,653 »	136,069 »	147,722 »
összesen	165,625 mm.	1.594,127 mm.	1.759,752 mm.

Az összes termelésben a kincstár 9.41%-kal vesz részt, a legnagyobb rész magántermelőkre esett.

Vastermelésünk magában véve bármily tekintélyesnek látszik is, a jelenlegi roppant vasfogyasztás mellett mégis jelentéktelen s a vastermelés terén oly állam produkcióját sem közeliti meg, mint Ausztria, mely e téren korán sem az elsőrendű államok közé tartozik. Ott ugyanis szintén 1882-ben 4.354,783 m. m. nyersvas koholtatott és pedig 3.921,649 m. m. szinitendő és 433,134 m. m. öntött nyersvas. Az öntött nyersvas nálunk kisebb arányban szerepel, csak 8.39%-kát teszi az összes termelésnek, Ausztriában ellenben 9.94%-kát.

Vastermelésünk elmaradottsága még inkább kitűnik, ha a többi európai államok termelésével hasonlítjuk össze. Az előállított szinitendő és öntött nyersvas mennyiségét az európai államokban az alábbi számok tüntetik fel:

Nagybritannia (1882)	87.240,669	m. mázsa
Német birodalom (1882)	30.042,000	»
Francziaország (1882)	20.331,040	»
Belgium (1882)	7.269,460	»
Ausztria (1882)	4.354,783	»
Svédország (1881)	4.300,660	»
Oroszország (1880)	4.237,702	»
Luxemburg (1882)	3.765,870	»
Magyarország (1882)	1.759,752	»
Spanyolország (becslés)	500,000	»
Finnország (1881)	220,520	»
Olaszország (1880)	173,360	»
Svájcz (becslés)	100,000	»
Bosznia (becslés:)	50,000	»
Norvégia (1879)	14,000	»

Mint eltörpül vastermelésünk Nagy-Britannia, a Németbirodalom és Francziaország roppant termelése mellett, sőt nemcsak a kis Belgium szárnyal túl bennünket többszörösen, hanem még a parányi Luxemburg is több mint kétannyi vasat állít elő mint mi, pedig vasérczeink gazdagságát tekintve, alig pár állam tesz túl hazánkon. Igaz, hogy a tüzelőszer távolsága vasműveinktől nagy akadálya a fejlődésnek, de kevés állam van megáldva azzal a szerencsés helyzettel, hogy a vas és kőszén egymás közvetlen közelében feküsznek; ez az előny teljes mértékben csak Angliának és Belgiumnak jutott. Francziaország, melynek kohászata csaknem első a kontinensen, szintén ugyanazon bajban szenved

mint mi, t. i. hogy vasműveihez messziről kell szállítani a tüzelő anyagot, Svédország pedig küzd az ásványtüzelő hiányával, de azért kiállja a versenyt a világpiaczon, mert faszénnel kobolt kitünő minőségű vasának állandó kelendőséget biztosit. Nekünk is, ha tömegtermeléssel nem tudunk egyelőre fellépni, gyártmányaink jelességével kell biztosítanunk a piaczot.

Az előállított nyersvas mennyiségét tekintve hazánkban a következő vasművek válnak ki, megjegyezvén, hogy az alábbi számadatok az 1882. évet illetik.

	A működésben volt kohók száma	A termelt színitendő nyersvas	öntött
Az osztrák-magyar államvasút társaság krassó-szörénymegyei vasművei . .	7	448,644 m. m.	30,756 m. m.
A rimamurány-salgótarjáni vasműegyesület vasgyárai	4	189,910 »	13,218 »
Gr. Andrássy Manó gömörmegy. vasgyárai	6	203,132 »	— »
A brassói bánya- és kohóegylet pusztakaláni vasműve	1	99,776 »	2,649 »
ruszkiczai vasműve	2	46,859 »	8,482 »
A govasdiai kincstári vasgyár	1	57,996 »	1,589 »
A tiszolczi kincstári vasgyár	2	48,156 »	— »
A krompach-hernádi vasgyári kohó . .	2	45,528 »	9,959 »
A Sárkány-féle csetneki, henczkói és kistapolcsányi vasgyárak	3	83,502 »	6,080 »
A sztraczenai (Szepes m.) vasgyár . . .	2	38,911 »	99 »
A chisnyóvizi vasgyár	2	23,432 »	25,533 »
Kóburg herczeg gömöri vasgyárai . . .	2	37,532 »	— »
Ploszkói vasgyár	2	33,978 »	— »
Szepes-sümegi vasgyár	1	26,000 »	— »

A mint a felsorolt adatokból látható, vastermelésünk élén az osztrák-magyar államvasút áll kitünően berendezett délmagyarországi vasműtelepeivel. Utána tömegtermelésre a rima-murány-salgótarjáni vasműegyesület és gr. Andrássy Manó vasgyárai következnek. A brassói bánya- és kohóegylet is sokat termel, kivált pusztakaláni vasművével, a kincstár termelése szintén jelentékeny govasdiai vasgyárában a becses minőségű gyalári vaskőből. A felsorolt vasművek nem szorítkoznak mindnyájan nyersvastermelésre, a legtöbb tulajdonképeni vasgyár, mely előállitott nyersvasát, maga finomítja s dolgozza fel különféle iparczikkekké.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Daczára a nehéz viszonyoknak vastermelésünk az emelkedésnek kétségbevonhatlan jeleit mutatja. Kivált a legutóbbi pár év, úgy látszik, forduló pontot jelez s vasiparosaink immár nagyobb bizalommal tekinthetnek a jövő felé. Húsz évi nyersvas-termelésünket a következő számok mutatják.

	Termeltetett méter mázsákban		
	szinitendő nyersvas	öntött nyersvas	nyersvas összesen
1863-ban . .	1.003,393	78,630	1.082,023
1864-ben . .	1.084,004	82,605	1.166,609
1865-ben . .	931,288	82,740	1.014,028
1866-ban . .	974,321	92,876	1.067,197
1867-ben . .	925,628	124,846	1.050,474
1868-ban . .	1.006,493	118,257	1.124,750
1869-ben . .	1.137,723	132,401	1.270,124
1870-ben . .	1.125,601	118,228	1.243,829
1871-ben . .	1.223,112	105,902	1.329,014
1872-ben . .	1.365,734	102,838	1.468,572
1873-ban . .	1.534,553	100,135	1.634,688
1874-ben . .	1.517,014	101,965	1.618,979
1875-ben . .	1.511,157	85,880	1.597,037
1876-ban . .	1.170,457	103,336	1.273,793
1877-ben . .	1.205,478	80,456	1.285,934
1878-ban . .	1.306,869	103,659	1.410,528
1879-ben . .	1.096,626	86,585	1.183,211
1880-ban . .	1.328,249	111,070	1.439,319
1881-ben . .	1.489,745	150,258	1.640,003
1882-ben . .	1.612,030	147,722	1.759,752

Vastermelésünk növekedése ezen idő alatt 62.63%-ra megy és pedig az 1882-ben termelt szinitendő nyersvas 61.65%-kal, az öntött nyersvas ellenben 87.86%-kal haladja meg a 20 év előtt termelt mennyiséget. Az összes gyarapodás a magántermelők javára esik, a kincstár jóformán ott áll, a hol 1863-ban, akkor 150,857 méter mázsa szinitendő nyersvasat termelt, 1882-ben pedig 153,972 m. mázsát. Még e csekély emelkedést is ellensúlyozza az öntött nyersvas csökkenése, a kincstári kohók ugyanis 1863-ban 13,493 m. m. öntött nyersvasat állítottak elő s 1882-ben már csak 11,653 m. mázsát. Mig a szinitendő nyersvas-termelés 1883-ban további emelkedést mutatott s 1.650,975 m. mázsára rugott, addig az öntött nyersvas termelése ez évben is hanyatlott

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

s már csak 113,589 m. m. állíttatott elő. Összes nyersvastermelésünk 1883-ban csak 1,952 m. mázsával haladja meg az előző évit. Az emelkedés tisztán a kincstár termelésére esik, mely 32,224 m. mázsával növekedett, a magántermelés ellenben 30,262 m. mázsával hanyatlott.

A nyersvas-termelés növekedéséről 1865-től 1882-ig (Belgiumnál 1881-ig, Oroszországnál csak 1880-ig) érdekes képet nyújt a következő áttekintés:

	A növekedés százalékokban
Németbirodalom	198.34 %
Ausztria	128.05 »
Nagy-Britannia	75.34 »
Magyarország	73.54 »
Francziaország	68.90 »
Oroszország	61.09 »
Belgium	32.71 »

Ez összehasonlítás kedvező színben tünteti fel vastermelésünk gyarapodását, mert igaz, hogy a Németbirodalommal nem versenyezhet, sőt Ausztriával sem, de Angliát nagyon megközelíti s túltesz oly iparos és tőkegazdag országokon, mint Francziaország és Belgium. De nem szabad magunkat illusióban ringatnunk. A virágzás egy bizonyos fokán túl a fejlődés okvetlenül veszt gyorsaságából s Anglia, Francziaország és Belgium vaskohászata már ezelőtt 18 évvel is oly magas fokon állott, hogy a további emelkedés csak lassú lépésekben haladhat. Egészen más progressiókban történik s kell, hogy történjék a gyarapodás ott, hol az illető iparág még csak ifjú korát éli s nagyon távol áll a teljes kifejlődéstől. Ily szempontból tekintve, vastermelésünk gyarapodása korántsem oly annyira kedvező, mint első tekintetre látszik, mutatja azt Ausztria példája, hol a vastermelés közel kétszer oly gyorsan halad.

Vastermelésünk terén a hatvanas évek elején mutatkozott élénkség, az 1865—67. években meglankadt, mit a külpolitikai viszonyokon kivül (porosz- és olaszháboru), a vasárak tetemes csökkenése okozott, mely a szinitendő nyersvasnál 4 frt 27 krról leszállott 3 frt 60 krra, az öntött nyersvasnál pedig 9 frt 67 krról 5 frt 74 krra. A beállott tömeges vasútépítések, a nyakrafőre

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

alakult iparvállalatok gyorsan felszöktették a vas árát s a szinitendő nyersvas ára 1867-től 1872-ig fokozatosan 3.75 frtról 5.64 frtra emelkedett, az öntött nyersvasé pedig 5.74 frtról 11.48 frtra. Az árak ilyen kedvező alakulása maga után vonta a nagyobb termelést is, úgy hogy az előállított szinitendő nyersvas mennyisége 1867-től 73-ig 65.78%-kal növekedett, daczára azon erős versenynek, melyet már akkor kellett kiállania a külföldi vassal, mely a vasútépítések szempontjából jelentékenyen leszállított vámtétel mellett tömegesen áradt be hozzánk. A vasiparosok feljajdultak ezen vámleszállítás ellen, de magasabb országos tekintetek nem engedték, hogy panaszuk figyelembe vétessék, az állam legelső feladatául vaspályahálózatának kiépítését tekintette. Az intézkedést az adott körülmények közt alig gáncsolhatjuk, mert vasiparunk sokkal fejletlenebb volt, semmint roppantul felszökött vasszükségletünket fedezni képes lett volna, de nem hunyhatunk szemet káros utóhatása előtt. Nem vasiparunk fejlődését értjük, mert az diadalmasan kiállta a megpróbáltatások idejét s megizmosodva került ki a nehéz versenyből, hanem azon terhet, melyet a beözönlő külföldi silányminőségű sínek gyors elkopása a vasútakra s közvetve a kamatbiztosítást nyujtó államra rótt. A kicserélt sínek átlagos kora ugyanis a magyar államvasútaknál és a garantirozott vasútaknál, melyek a nagy vállalkozási hajszában épültek, 2.5 és 9.37 év között ingadozik, mig az osztrák-magyar államvasútnál, mely többnyire saját szolid gyártmányát alkalmazza, 20—26 év között. Innen van az, hogy újabb vasútainknál igen tetemes összeget képvisel a sínek kicserélésének évi költsége s mig a régebben épült és intensiv forgalmú osztrák-magyar államvasútnál a kicserélt sínek költsége 1882-ben kilométerenkint 132 frtot, a déli vasútnál pedig 114 frtot tett, a magyar államvasútaknál már 239 frtra, a magyar éjszakkeleti vasútnál pedig 328 frtra rugott.

1873-ban vastermelésünkben is nehéz válság állott be, a közgazdasági krizis megakasztotta iparunk szépen indult fejlődését s ezzel megszorította a vasfogyasztást is, a rossz termések által sújtott földmivelés szintén elvesztette fogyasztó képességét, a vasútépitések megszűntek, a fővárosban nyakrafőre kezdett épitkezésekben szünet állott be, szóval a vas kelendősége minden téren alábbszállt. Ehez járult még a külföldi államok, különösen

Anglia túltermelése, mely az egész világ piaczán lenyomta a vas árát. Nálunk is már 1874-ben erősen megcsökkentek a vasárak, s a termelés is elkezdett lassú léptekkel alábbszállni. A vastermelés, mely még a 70-es évek elején szépen jövedelmező iparág volt, élethalál küzdelmek közé került, a nyereség minimumra szállott, sőt egyes vasművek, jövő jobb napok reményében, határozottan veszteséggel dolgoztak. A belföldi vasművek kicsinyes súrlódása és egymásközötti versenye is csökkentőleg hatott a vasárakra, s hogy ezen káros verseny pusztító hatásának véget vessenek, a felső-magyarországi vasgyárak 1879-ben kartellre léptek egymással a vasárak felemelése iránt, hogy olcsóbb kinálattal nem fogják az árakat lenyomni, hanem mindegyik megelégszik saját természetes piaczával, melyre földrajzi fekvése, vagy a szállítási viszonyok utalják. Ezen kartell rövid életü volt, egyes vasművek önző magatartásán még ugyanazon évben hajótörést szenvedett s aligha is tudott volna nagyobb mértékben segíteni vasiparunkon; az újabb gazdasági föllendülésre volt szükség, hogy a nehéz viszonyok jobbra forduljanak. Közlekedési vállalataink elismerést érdemelnek azon figyelemért, melyben vasiparunkat részesítik, megadnak minden lehető kedvezményt, csakhogy versenyképességét fokozzák. Legelől jár e tekintetben a magyar államvasútak igazgatósága, mely kedvezményes tarifáival igen nagy szolgálatot tesz vastermelésünknek. Nem mondható hasonló dicséret a déli vasútról, mely legmakacsabban szolgálja az idegen érdekeket, hazai érdekeink rovására, s különösen a stájer vasat részesíti sok kedvezményben, minek az a következménye, hogy a Duna jobb partján és Horvát-Szlavonországban csaknem kizárólag a stájer vas uralkodik, s hazánknak épen legkultiváltabb, tehát legjobb vasfogyasztó része (a dunántúli megyéket értjük, nem Horvát-Szlavonországot) nem szolgál piaczúl saját vasunknak. A salgótarjáni vasműegyesület azonban már évek óta nagy erőfeszítéseket tesz, hogy ezen fontos piaczot meghódítsa a magyar iparnak. A kassa-oderbergi vasút sem áll a magyar vasipar szolgálatában, saját érdeke utalja rá, hogy elömozdítsa a porosz és osztrák vas importálását s segélyével a wittkovitzi és tescheni vasművek Felső-Magyarországon, a hazai vastermelés főhelyén, nyitnak erős versenyt s kezdenek piaczot hódítani.

A keleti tartományok, melyek pedig természetes piaczul

kínálkoznak, csak másodrendű fogyasztói vasunknak és vasgyártmányainknak. Itt is a külföld versenyével találkozunk. Romániába jóval többe kerül a szállítás tőlünk vasúton és a dunagőzhajózási társaság hajóin, mint a mennyi az angol és franczia vas viteldíja a tengeren és a szabályozott Szulinán. Sőt útját a külföldi verseny még saját területünkön keresztül is veszi. Budapesten nagy átviteli raktárak vannak belga, porosz s egyéb külföldi vasáruk számára, melyek minden vám nélkül, vagy ha budapesti kereskedők közvetítik, vámvisszatérítéssel vitetnek innen Szerbiába, Romániába és Bulgáriába.

Vasiparosaink a nehéz viszonyok közt is mindent elkövettek, hogy versenyképességüket ne csak fentartsák, hanem még fokozzák is. Áldozatot nem kiméltek, csakhogy vasműveiket a kor kívánalmainak megfelelő felszereléssel lássák el s egymásután emelkedtek a Bessemer, Siemens-Martin stb. féle kohók s az előbbi tüzelő pocséklással szakítva mindinkább kezdik behozni a regenerativ gázfűtést. Segélyükre jött a pénzpiacz javulása; az osztrák-magyar bank mindjárt újabb szervezése után tekintélyes személyes hitelt nyitott a vasműveknek s ezek, kivált újabb időben, más pénzhatalmak részéről is jelentékeny támogatásban részesültek. Lassanként az üzleti viszonyok is javulni kezdtek s 1880-tól kedvezőbb kilátások nyiltak. A vasárak ugyan még mindig igen alacsonyan állottak s ez év elején tapasztalt emelkedést némi visszaesés követte, de legalább volt kelendőség. A fővárosban föllendült nagy mérvü épitkezési kedv, Szeged reconstructiója, az újra megindult vasútépítések, hathatósan előmozdították a kelendőséget. Jótékonyan hatott vasiparunk fejlődésére Felső-Magyarország két legnagyobb vállalatának a salgótarjáni és a rimamurányvölgyi vasműegyesületeknek 1881-ben végbement fúziója, mely lényegesen fokozta a magyar vas versenyképességét. A kincstári vasművekre pedig a Budapesten felállított központi igazgatóság leend kétségtelenül jótékony hatással, mely kitünő szakemberekkel ellátva, igen széles hatáskörrel bír s valamennyi kincstári vasmű átalakításának vezetése reá ruháztatott. Végre 1882-ben a vasárak is jelentékenyen emelkedtek s vasiparunk újra jövedelmező üzlet kezd lenni s tekintve néhány év alatt elért roppant technikai fejlődését, bizton nézhetünk a jövőbe s remélhetjük, hogy a külföldtől előbb-utóbb függetleníteni fogjuk magunkat.

A külföldtől való teljes függetlenséget természetesen nem egyhamar érjük el, de valószinüleg nem szorulunk többé oly nagy mértékben a külföldre, mint eddigelé s különösen az alkotmányos korszak első éveiben. Hogy mennyivel adóztunk s adózunk évenkint a külföldnek, megbizható áruforgalmi statistika hiányában pontosan nem mondhatjuk meg, az 1875-ig a közlekedési vállalatoktól nyert kimutatások alapján összeállított áruforgalmi kimutatás hiányosnak, sok tekintetben tévesnek bizonyult s ép e miatt a mondott évvel el is ejtetett; jelenlegi áruforgalmi statistikánk, bármily magasan áll is a régi felett, az értékek tekintetében kezdetben szintén nem állta ki teljesen a kritikát; de oly tömegárunál, minő a nyersvas s a legtöbb vasáru, megközelítő adatokúl még a régi áruforgalmi kimutatás tételeit is elfogadhatjuk, új áruforgalmi statistikánk adatait pedig egész megnyugvással közölhetjük.

Volt e szerint oszt. ért. forintokban

a vas és vasáruk

	behozatala	kivitele	behozatali többlete
1868-ban	32.213,373	4.670,730	27.542,643
1869-ben	51.951,178	5.454,170	46.497,008
1870-ben	46.143,433	9.837,152	36.306,281
1871-ben	52.051,425	7.622,611	44.428,814
1872-ben	40.265,903	12.642,020	27.623,883
1873-ban	31,417,492	11.253,243	20.164,249
1874-ben	22.826,955	7.496,514	15.330,441
1875—1881-ig nincsenek adataink.			
1882-ben	19.183,416	5.951,180	13.232,236
1883-ban	19.592,785	6.142,464	13.450,321

Különösen négy éven keresztül volt óriási vasbehozatalunk, 1869—72-ben, e négy év alatt csak vasúti felszerelési tárgyakból, sínek-, kerekek-, tengelyekből 2.516,515 m. mázsát hoztunk be 62.178,818 frt értékben. 1873-ban behozatalunk közel 9 millió frttal esett az előző évhez képest, ismét ugyanannyival a következő évben, a vasútépítésekben beállott szünet kezdetén. A hét évi hézag, mely itt kimutatásunkban következik, nem engedi, hogy nyomról nyomra kövessük a vas és vasáruk külforgalmának hullámzását; valószinű hogy ez idő alatt a behozatal jelentékenyen csökkent, mert az ország fogyasztási képessége is érezhetően alászállott. Új áruforgalmi statistikánk a behozatal értékét oly alacsonynak mutatja,

minő a korábbi években soha sem volt s még az 1874. évi megcsökkent behozatalnál is több mint három millió forinttal állott alacsonyabban, pedig ez évben, elég nagy arányban, újra megindult hazánkban a vasútépítés s vasfogyasztásunk különben is fokozódott. Ha mégis kevesebb értékűt importáltunk, az vasiparunk megerősödéséről tanuskodik s azt mutatja, hogy szükségletünknek tekintélyes részét immár magunk vagyunk képesek fedezni. Kivitelünk legmagasabban állt 1872. és 73-ban, az utolsó két év jelentékeny csökkenést mutat. Lehet azonban, hogy a korábbi összegekben tulságos szerepet játszott az átvitel s igy érdekesebb a kivitel helyett a behozatali többletet tekintenünk, mert tulajdonképen ez mutatja, hogy saját vasiparunk termelését szükségletünk fedezésében mily mértékben kell külföldi vassal és vasárukkal pótolnunk.

Hogy az egyes európai államok miképpen vesznek részt a nyersvasnak nemzetközi forgalmában, a következő — Brachelli után közölt — kimutatás tünteti fel:

	Behozatal tonnákban			Kivitel tonnákban		
	1879-ben	1880-ban	1881-ben	1879-ben	1880-ban	1881-ben
Osztrák-magyar vámterület .	61,696	77,184	119,061	6,676	28,936	14,829
Németbirodalom vas és aczél együtt . .	392,553	238,672	250,576	433,674	287,529	353,247
Nagy-Britannia	24,046	39,306	49,552	1.243,010	1.658,460	1.506,072
Francziaország	83,485	77,668	215,671	16,564	23,113	11,835
Olaszország (aczéllal együtt) .	87,618	84,080	99,624	1,254	2,369	2,941
Oroszország .	185,600	244,180	218,678	—	—	—
Svédország . .	11,313	15,967	16,290	34,561	61,574	55,469
Norvégia . .	8,144	5,765	10,114	14	699	1,070
Belgium . . .	191,902	222,292	201,507	36,406	41,904	51,980
Svájcz (aczéllal együtt) . .	25,263	20,076	22,165	5,661	7,900	4,605

Állandó kiviteli többlete csak három államnak van, Svédországnak, a Németbirodalomnak s különösen Nagy-Britanniának a többi állam — köztük oly kifejlett vasiparral biró állam is, mint Francziaország és Belgium — a kivitelt jóval meghaladó behozatalra szorul.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

c) Kőszén.

Mint a közlekedési eszközök és a gyáripar gépeit mozgató gőz kifejtésére s érczek olvasztására használt általános tüzelőszer, mely azonkivül a háztartásokban is mind inkább pótolja az egyre drágúló tüzifa helyét, — a kőszén rendkivüli fontossággal bír a közgazdasági életben.

A természet Magyarországnak ezen ásványból is dús osztalékot juttatott.*) Hazánk különböző vidékein hatalmas rétegekben nagy kiterjedésű telepek feküsznek, mégis az európai kőszéntermelő államokkal szemben — nem is szólva elmaradottságunkról kőszén-kincsünk kiaknázásában — magát a természet adományát tekintve is hátrányban vagyunk. Az ok kőszenünk minőségében rejlik. Az ásványszén minősége első sorban annak földtani korától függ, a régibb geologiai képletek jobb, az újabb képződmények ellenben silányabb minőségű szenet szolgáltatnak s hazánk telepeinek nagy része az újabb képződményekhez tartozik, silányabb minőségű, kokszolásra alkalmatlan kőszenet ád, melylyel magasabb hőfokot kifejteni alig lehet.

Az átmeneti mészben található anthracit, a kőszénnek ezen legősibb alakja, hazánkban elő sem fordul. A tulajdonképeni kőszénképlet is csak gyengén van képviselve, mindössze Krassó-Szörénymegyében az eibenthal-újbányai és a szekuli feketekőszéntelepekkel, holott az angol, belga, porosz, franczia, szász stb. kőszén legnagyobb része épen e képletből kerül ki s Ausztriának is bő rész jutott belőle, Csehországban, Sziléziában és Morvaországban s részben Galicziában is.

A felette becses productiv kőszén képződmény hiányát Magyarországban a liász-képződmény pótolja dús telepeivel és jeles minőségü kőszenével. Idetartoznak legkiválóbb telepeink: a stájerlak-aninai, a domán-resiczai Krassó-Szörénymegyében és a pécs vidéki Baranyában, továbbá a berszászkai Krassó-Szörény s az újvár-törcsvári Brassómegyében.

---

*) Lásd Hantken Miksa »A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata.«

A liászuál újabb geologiai képletek már nem fekete kőszenet, hanem csak barnaszenet szolgáltatnak. A krétaképződmények Magyarországban nem gazdagok széntelepekben, ily telepek csak a Bakony éjszaknyugati részében s az erdélyi részek nyugati határhegységeiben fordulnak elő; de annál gazdagabb a harmadkori képződmény, hová hazánknak legtöbb széntelepe tartozik. Itt legbecsesebbek az ó-harmadkori eocén szénképződmények, melyek a közép-magyarországi hegység déli, azaz a Duna jobbparti részén fordulnak elő, különösen Esztergom megyében. Dorog, Tokod, Sárisáp, Csolnok községek határaiban. Becsesek az oligocén szénképződmények is, melyek a Duna jobbpartján az esztergommegyei felső barnaszén telepek, Horvát-Szlavonországban több telep és a zsilvölgyi (Hunyad megyében) széntelepek által vannak képviselve. A legifjabb a neogén szénképződmény, többnyire csak lignittelepekből áll, de barnaszéntelepeket is tartalmaz, például a salgótarjánvidékit és a sopronmegyei brennbergit. A neogén szénképződmények az ország igen sok részében előfordulnak, Borsodmegyében a Sajó mellékén, Sopronmegyében Lajtha-Újfalunál, Háromszékmegyében, Horvát-Szlavonországban, Varasd és Pozsega megyében stb. stb.

A kőszénbányászat Magyarországon a mult század második felében vette kezdetét, természetesen igen szük korlátok közt mozogva, mert fogyasztója a gyáripar hiányában s az olcsó tüzifa mellett alig akadt. A gőzhajózás megindulása és a vasútak építése némi lendületet adott ugyan már a jelen század első felében, de nagyobb kifejlődésre mégis csak az elmult évtizedek alatt vergődhetett, midőn vasúthálózatunk gyorsan növekvő kiterjedése, gyáriparunk fejlődése s a házi használat is mind nagyobb kelendőséget biztosítottak a kőszénnek.

Hogy mily csekély volt kőszéntermelésünk még e század harmadik tizedének végén is s mint emelkedett fokozatosan, de különösen a század második felében, a következő megközelítő adatok érdekesen illusztrálják:

1829-ben	226,578	méter mázsa
1839-ben	328,887	»
1849-ben	555,068	»
1859-ben	4,055,876	»

Kőszéntermelésünk az utóbbi 20 év alatt következő fejlődést mutatott:

	Fekete kőszén	Barna szén	Együtt
1863-ban .	3.404,073 = 56.2%	2.650,112 = 43.8%	6.054,185 m.mázsa
1864-ben .	3.494,950 = 58.9 »	2.443,297 = 41.1 »	5.938,247 »
1865-ben .	3.615,226 = 58.4 »	2.577,418 = 41.6 »	6.192,644 »
1866-ban .	4.131,739 = 59.0 »	2.870,743 = 41.0 »	7.002,482 »
1867-ben .	4.027,385 = 43.0 »	5.344,019 = 57.0 »	9.371,404 »
1868-ban .	4.868,060 = 52.3 »	4.432,401 = 47.7 »	9.300,461 »
1869-ben .	4.935,326 = 46.7 »	5.623,377 = 53.3 »	10.558,703 »
1870-ben .	5.371,528 = 47.2 »	6.019,816 = 52.8 »	11.391,344 »
1871-ben .	6.171,202 = 41.9 »	8.557,012 = 58.1 »	14.728,214 »
1872-ben .	6.413,008 = 40.4 »	9.447,104 = 59.6 »	15.860,112 »
1873-ban .	6.842,748 = 41.9 »	9.499,791 = 58.1 »	16.342,539 »
1874-ben .	6.254,251 = 44.7 »	7.737,392 = 55.3 »	13.991,643 »
1875-ben .	6.356,111 = 43.8 »	8.155,469 = 56.2 »	14.511,580 »
1876-ban .	6.669,905 = 43.0 »	8.841,388 = 57.0 »	15.511,293 »
1877-ben .	6.824,488 = 42.9 »	9.071,260 = 57.1 »	15.895,748 »
1878-ban .	6.869,851 = 43.1 »	9.087,019 = 56.9 »	15.956,870 »
1879-ben .	6.740,086 = 42.0 »	9.324,752 = 58.0 »	16.064,838 »
1880-ban .	8.050,472 = 44.3 »	10.133,926 = 55.7 »	18.184,398 »
1881-ben .	8.485,185 = 43.3 »	11.126,331 = 56.7 »	19.611,516 »
1882-ben .	7.993,194 = 38.8 »	12.598,963 = 61.2 »	20.592,157 »

Az emelkedő irányzat úgy a fekete mint a barnakőszénnél kétségtelen, habár itt-ott némi visszaesések zavarják. 1873-ig az emelkedés csaknem szakadatlan volt s a mondott évvel, a szédelgésig fokozódott üzleti spekulációtól is segítve, elérte a tetőpontot. A gyorsan beállott üzleti válság már a következő évben éreztette nyomasztó hatását, és pedig erősebben a barna, mint a feketekőszénnél, mert mig ez utóbbi az osztrák államvasút délmagyarországi kohói- és gyáraiban s a dunagőzhajózási társaságban továbbra is megtartotta rendes fogyasztóját, addig barnaszénbányászatunk, melynek termelése főleg a gyáripar fogyasztására volt bazirozva, a válság által sulyosan érintett gyáripar hanyatlásával szintén erős hanyatlásnak indult. A mint közgazdasági állapotaink lassanként ismét javulni kezdtek s behegedtek a válság ütötte sebek, az általános emelkedésben kőszénbányászatunk is részt vett s különösen 1880. óta jelentékenyen fokozódott az összes termelés, úgy hogy az 1882. évi produkczió már tetemesen túlhaladja az 1873. évit is.

Az utolsó év termelését összehasonlítva az 1863. évivel, e húsz év alatt 240.1% emelkedést látunk, mi kétségkivül kőszénbányászatunk szép fejlődéséről tanúskodik. A fekete- és barnaszénbányászat azonban nem egyforma arányban fejlődött, az előbbi korántsem tartott lépést az utóbbival, mert mig a barnaszéntermelés 375.4%-kal gyarapodott, a feketekőszén csak 134.8% emelkedést mutat. Ebből folyólag részesülési arányuk összes széntermelésünkben egészen megváltozott. 1863-ban a feketekőszén 56.2%-át, 1882-ben pedig csak 38.8%-kát tette az összes termelésnek, a barnaszén pedig megfordítva 1863-ban csak 43.8%-kát, 1882-ben ellenben 61,2%-kát képezte annak. Kőszéntermelésünk szép emelkedése 1883-ban sem hazudtolta meg magát, ez évben hazánkban feketekőszénből 8.925,007 m. m., barnaszénből pedig 14.737,793 m. m. állíttatott elő. Az évi emelkedés tehát az előbbinél 931,813 m. m., az utóbbinál 2.138,830, összes kőszéntermelésünknél pedig 3.070,643 m. mázsa volt.

A nevezetesebb hazai kőszéntelepek 1882. év végeig adományozott területét s a termelés fokozatos fejlődését az 1867., 1876. és 1882. években a következő kimutatás tünteti fel:

Feketekőszén-telepek:	Az 1882. végéig adományozott bányatelkek kiterjedése, hektár.	A termelés métermázsákban 1867-ben	1876-ban	1882-ben
A pécsi hegység kőszéntelepei	2,661.6	2.960,164	3.517,164	4.597,127
A resicza-dománi kőszéntelepek	3,438.3	395,010	881,293	1.135,355
A stajerlak aninai »		1.561,300	1.544,299	1.801,400
A berszászkai »	529.8	30,091	301,970	392,112
Barnaszéntelepek:				
A salgótarjáni barnaszénterület	2,373.8	393,777	4.165,961	6.004,939
Az esztergommegyei »	1,007.2	1.073,955	617,440	578,930
A zsilvölgyi »	7,970.4	5,040	1.411,950	1.499,700
A sajómelléki »	1,258.1	599,186	947,790	1.443,889
A köpeczi »	920.4	—	57,460	291,305
Az ajkai »	180.5	9,605	418,766	791,944
A brennbergi »	469.8	571,329	476,912	350,234
A lajthaújfalusi »	282.3	378,796	400,774	1.126,560

A felsorolt telepek oly nagy részét képviselik hazai kőszéntermelésünknek, hogy 1867-ben annak 85%-kát, 1882-ben pedig 97%-kát szolgáltatták. Az egyes kőszéntelepek emelkedésében legfőbb tényező volt a vasúti összeköttetés létesülése. 1867-ben

még csak a pécsvidéki, stájerlak-aninai és a brennbergi telepek birtak vasúti összeköttetéssel s nagyobb kifejlődést, főleg az újabb termeléshez hasonlítva, csakis ezeknél és az esztergomi szénvidéknél látunk, mely utóbbi, vasúti összeköttetés hiányában is, a fővároshoz való közelsége folytán tetemes virágzásnak örvendett. Az 1867-től 1876-ig kiépült vasúthálózat azonban azon kőszéntelepeknek is lendületet adott, melyek előbb a szállítás nehézsége miatt csupán a helyi fogyasztásra utalva, vagy egészen jelentéktelen, vagy legalább is korlátolt termeléssel birtak, s ezeknél az emelkedés természetesen sokkal rohamosabb volt, mint azon telepeknél, melyek a vasúti szállítás nyujtotta előnyöket már korábban kizsákmányolhatták.

Valamennyi széntelepünk közül leggyorsabb fejlődést vett a salgótarjáni és a zsilvölgyi barnaszénmedenczék kiaknázása. Az előbbi az 1867-ben megnyilt magyar éjszaki vasút pest-salgótarjáni vonalának köszönte felvirágzását, az utóbbi pedig az 1873-ban megnyilt első erdélyi vasútnak. A resicza-dománi feketekőszén termelésnek az 1874-ben kiépült vojtek-boksán-resiczai vonal, a sajómellékinek a gömöri iparvasutak és a bánréve-nádasdi vasút, a lajthaújfalusinak pedig a győr-sopron-ebenfurti vasút 1879-ben megnyilt sopron-újfalusi vonala adott hatalmas lendületet. Mig az esztergomvidéki szénbányászat a fővárostól távolabb fekvő, de a vasúti összeköttetés előnyeit élvező széntermeléssel nem tudván sikeresen kiállani a versenyt, mindinkább veszt jelentőségéből, s e szomoru állapotból csak a fővárossal való vasúti összeköttetés lesz hivatva kiragadni, akár mint önálló budapest-esztergomi vasút jön is az létre, akár mint szárnyvonal a magyar kir. államvasútak budapest-brucki vonalából.

A fővárosi nagyipart első sorban a salgótarjáni barnaszénvidék látja el a szükséges tüzelő szerrel, az esztergomi széntelepek szintén hozzájárulnak a fogyasztás fedezéséhez, de ezen igen jó minőségű s a fővároshoz legközelebb fekvő szénnek versenyképességét nagy mértékben csökkenti a drága furvar. 1879. óta a dunagőzhajózási társaság tesz nagy erőfeszítéseket, hogy pécsvidéki fekete kőszene számára elfoglalja a budapesti piaczot s a főváros nagyiparában némi tért is hódított magának. E verseny nyomása alatt a magyar államvasútak éjszaki vonalán, melynek szállitását szintén érzékeny veszteség fenyegette a salgótarjáni

szén leszorulásával, 1880-ban jelentékeny díjmérséklés léptettetett életbe a Budapest-Kőbányára irányuló kőszén számára. A budapest-pécsi vasut, a szénszállitásban nem játszik oly nagy szerepet, mint eleve gondolni lehetett s Budapestre a pécsvidéki kőszén legnagyobb része jelenleg is, a mohács-pécsi vasut követitésével, a Dunán érkezik. A pécsvidéki feketeszén különben igen kiterjedt piaczczal bir, a Duna partvidékén Bécstől Galaczig, a Tisza, Dráva és Száva partvidékein, sőt egész Fiuméig, Triesztig és Póláig kelendőséget biztosít neki élelmes tulajdonosa, a dunagőzhajózási társaság. Az ország egyik legjelentékenyebb s minőségre is legkiválóbb kőszéntelepének a stájerlak-aninai és resiczadománinak termelése nem kerül a budapesti piaczra, legnagyobb részét a tulajdonos vasuttársaság aninai és resiczai nagyszerü vasmüvei emésztik fel, a többit pedig a déli megyék nagyobb városai fogyasztják el.

A petrozsényi kőszenet a magas vasuti dijtételek miatt nem sikerült eddigelé versenyre léptetni a fővárosban, pedig különösen szobafütésre hivatva volna itt kiszorítani a porosz és osztrák sziléziai kőszenet; ugyancsak a drága szállítás miatt nem lehet neki nagyobb kivitelt nyitni Romániába. A sajómelléki széntelepek csaknek kizárólag a bánya- és kohóbirtokosok helyi szükségletének fedezésére szolgálnak s a termelés legnagyobb részét a rimamurány-salgótarjáni vasműegyesület vasgyárai és a diósgyőri állami vasgyár emészti fel. Az ajkai széntelepek termelését jobbára a sopronmegyei czukorgyárak fogyasztják.

Az elmondottakkal röviden vázoltuk az egyes kőszénvidékek piaczait is. Kőszenünknek főfogyasztói a fővárosi és vidéki nagyobb gyárak, gőzmalmok, téglaégetők s a vasgyárak kohói. A vasutak nem annyira mint közvetlen fogyasztók mozdítják elő a kőszén kelendőségét, hanem sokkal inkább azáltal, hogy a távolabb fekvő ipartelepeknek is hozzáférhetővé teszik a kőszénbányák produktumát, de azért mint közvetlen fogyasztók is nagyon számot tesznek. Hazai vasutaink 1882-ben 2.366,860 mm. magyarországi szenet fogyasztottak el, vagyis az összes termelésnek 11.49%-kát, pedig a fogyasztásban jóformán csak a tisztán magyar vasutak vettek részt, sőt azok is 155,580 mm. külföldi kőszenet használtak. A közös vasutak közül csupán az osztrák-magyar államvasut fogyasztott el 207,410 m. m. hazai kőszenet, a többiek kivétel nél-

kül külföldi szénnel tüzeltek. A magyarországi vasutak szénszükségletének fedezésében az egyes széntelepek következő arányban vettek részt:

a salgótarjáni barnaszénterület	1.225,610	mmázsával
a zsilvölgyi »	324,610	»
a pécsvidéki feketeszénterület	317,500	»
a stájerlak-aninai »	207,490	»
a köpecz-baróti barnaszénszerület	147,640	»
a lepavinai »	54,330	»
a sajóvidéki »	42,100	»
a lajthaujfalusi »	36,870	»
Összesen	2.356,150	mmázsával

Magyarország helyét az európai kőszéntermelő országok sorában a következő kimutatás tünteti fel:

	A termelt kőszénmennyiség	
Nagybritannia (1882)	1.590.039,766	mm.
Németbirodalom (Luxemburggal) (1882)	653.782,000	»
Franczia ország (1882)	208.033,300	»
Belgium (1882)	175.909,890	»
Ausztria (1882)	155.552,920	»
Oroszország (1882)	36.000,000 *)	»
Magyarország (1882)	20.592,157	»
Spanyolország (1881)	11.710,000	»
Olaszország (1882)	1.674,370	»
Svédország (1881)	1.473,170	»
Németalföld (1882)	451,120	»
Portugália (1881)	200,000 *)	»
Svájcz (1881)	200,000 *)	»
Görögország (1881)	60,000 *)	»
Bosznia (1881)	50,000	»

Ezen számok élesen megvilágítják elmaradottságunkat a nyugoteurópai iparos államokkal szemben. Az elmaradás oka főleg kohó- és gyáriparunk fejletlenségében rejlik. A termelés a fogyasztástól függ, a legkitünőbben felszerelt dus bányák sem termelhetnek többet, mint a mennyit értékesíthetnek, s hazai bányaműveink legnagyobb része e tekintetben igen mostoha viszonyok közt működik. A belfogyasztás csekély, külföldi piacz pedig nem igen kínálkozik. Éjszaknyugatra nem hogy kivitelt nyithatna

*) Megközelítőleg.

Magyar Földrajzi Múzeum és Könyvtár

magának gyöngébb minőségü barnaszenünk, sőt a szileziai és porosz feketekőszén szenünket saját piaczunkon támadja meg s nehéz versenyre kényszeríti még az ország szivében, Budapesten is. Délkeleti, részben kitűnő minőségü szenünk valamivel kedvezőbb conjuncturák közt kezdheti meg piaczának kitágítását, a szomszéd Romániában jelentékeny kőszéntelepet eddigelé nem fedeztek fel s a földtani viszonyok tekintetbevételével erre nincs is kilátás, ott tehát a zsilvölgyi és köpeczi bányákból mi volnánk hivatva a szükségletet fedezni. Az utóbbi csakugyan kezd kivitelt nyitni magának s kivált mozdonyfűtésre jelentékeny mennyiséget szolgáltat Romániába. A köpeczi kőszéntermelés emelkedése annál örvendetesebb, mert ha ezen négy □ mértföld kiterjedésü gazdag kőszéntelep bányászata virágzásra jut, ez uj iparág munkát fog adni a dolgos székely népnek, s ez nem lesz kénytelen Romániába vándorolni, hogy idegen földön keresse meg két keze munkájával csekély élelmét s részben ott is maradjon örökre. Legnagyobb külföldi piacza nyilik a kitünő pécsi kőszénnek és koksznak, melynek még a stájerországi és karinthiai vasgyárak is állandó fogyasztói.

Mindezen kivitel igen csekély a behozatallal szemben, mert sajnos, belfogyasztásunk egy részét porosz és ausztriai kőszén fedezi. A kassa-oderbergi vasut, melynek főtáplálói a szileziai kőszénbányák, saját érdekében mindent elkövet az import emelésére. A Ruttkánál csatlakozó magyar államvasutak viteldija is elég kedvező a külföldi szénre s lehetővé teszi annak versenyét az ország szivében is.

A mennyire áruforgalmi adataink terjednek, kőszénbehozatalunk és kivitelünk következő volt:

	Behozatal	Kivitel
1868-ban . . .	673,787 mm.	417,693 mm.
1869-ben . . .	1.127,134 »	361,317 »
1870-ben . . .	1.434,166 »	443,052 »
1871-ben . . .	2.279,432 »	347,127 »
1872-ben . . .	1.654,313 »	460,725 »
1873-ban . . .	2.248,789 »	421,672 »
1874-ben . . .	2.170,278 »	221,275 »
1875—81. adatok nincsenek		

1882-ben . . .	3.046,006 »	815,876 »
1883-ban . . .	3.976,511 »	686,123 »

A kőszénbehozatal, mely 1868-ban még nagyon mérsékelt volt s a kivitelt csak pár százezer métermázsával haladta meg. 1869-ben már nagy lendületet vett s 1871-ig folyvást emelkedett, az 1872-ik évi csökkenést ujabb emelkedés váltotta fel, s hogy az maradandó volt, mutatja uj áruforgalmi statisztikánk, melynek adatai szerint a kőszénbehozatal 1882-ben már meghaladta a 3 milliót, esvén ebből 2.395,327 métermázsa Ausztriára, 566,810 mm. pedig Poroszországra, 1883-ban ujabb, közel egy milliónyi emelkedést látunk, s ekkor Ausztriából már 3.013,999 mm., a német birodalomból pedig 743,927 métermázsa kőszenet importáltunk. Kivitelünk évek hosszu során át vesztegelt egy állapotban, 1882-ben már javulás látható s ekkor 815 ezer métermázsára rugott, miből Ausztria 698 ezer mm.-val, Románia pedig 113 ezer mm.-val részesült. Sajnos, hogy a következő évben több mint 100 ezer mmázsányi hanyatlást kell konstatálnunk. A csökkenés Ausztriába irányuló kivitelünket terheli, ez leszállott 525 ezer mmázsára, Romániába való kivitelünk ellenben 154 ezer mmázsára emelkedett.

Egészen máskép alakul a közös osztrák-magyar vámterület kőszénforgalma. Ott a kivitel 1874 óta évről-évre meghaladja a behozatalt. Öt év forgalmát állítva szembe, a következő képet nyerjük:

	Behozatal	Kivitel
1878-ban	16.645,549 mm.	29.213,063 mm.
1879-ben	22.722,172 »	32.779,085 »
1880-ban	22.410,164 »	37.205,196 »
1881-ben	22.000,861 »	36.619,451 »
1882-ben	21.991,785 »	34.863,298 »

A behozatal legnagyobb része porosz Sziléziában termelt feketekőszén, mig a kivitelben az északnyugoti csehországi barnaszéntelepek játszák a fő szerepet. Ausztria tehát daczára kiterjedt gyáriparának többet termel, mint fogyaszt. Az osztrák örökös tartományokban 1882-ben termeltetett 65.590,022 mm. fekete és 89.962,902 mm. barnaszén. Úgy az elsőnél, mint az utóbbinál Csehországra esik a legnagyobb osztalék, amannál 50.36%, emen-

nél 72.21%. A feketekőszén termelésben jelentékenyebb részt vettek még Szilézia 29.86, Morvaország 13.85 és Galiczia 5.21%-kal, a barnaszéntermelésben pedig Stájerország 19.53, Felső-Ausztria 2.94, Krajna 1.45, Morvaország 1.21 és Karinthia 1.00%-kal.

Az előállított kőszénmennyiséget a kőszéntermelésnél alkalmazott *munkások számával* hasonlítva össze, a következő érdekes számokat nyerjük:

	Esik átlagosan egy alkalmazott munkásra
Poroszországban	2,765 mmázsa
Ausztriában	2,311 »
Franczia országban	1,857 »
Belgiumban	1,665 »
Magyarországban	1,424 »

A munkások száma és a termelés mennyisége közötti arány tehát hazánkban a legkedvezőtlenebb. Hogy Belgium is alacsony arányszámot mutat, részben onnan magyarázható, hogy ott a kőszénbányákban sokkal több nő és gyermek van alkalmazva, az összes munkásoknak 25.24%-ka, míg náluuk a nők és gyermekek a kőszén-bányamunkásoknak csak 11.37%-kát, Ausztriában pedig csupán 8.45%-kát képezik. Mi is kedvezőtlenebbül állunk munkások tekintetében Ausztriánál, de a különbség sokkal csekélyebb, semmint az egy munkásra eső átlagos termelés közötti roppant eltérést távolról is indokolná.

Álljon itt végül Brachelli nyomán az európai államok nemzetközi kőszénforgalma, rövidség okáért a három utolsó számjegy elhagyásával, tehát 1000 métermázsákban:

	Behozatal			Kivitel		
	1879-ben	1880-ban	1881-ben	1879-ben	1880-ban	1881-ben
Osztrák-magyar vámterület ...	27,222	22,410	22,001	32,779	37,205	36,619
Német bir. vámterület	49,867	53,682	51,875	62,260	76,045	75,054
Nagy-Britannia .	11	40	40	167,060	190,200	199,000
Franczia ország..	84,229	93,945	92,672	5,368	5,897	5,492
Olaszország	15,237	17,377	20,733	92	91	95
Oroszország	14,868	19,231	11,746	—	—	—
Svédország	6,885	9,130	8,321	—	—	—
Norvégia	4,230	4,623	4,767	—	—	—

Németalföld	27,832	32,769	31,235	1,402	1,944	1,890
Belgium	7,395	9,362	10,394	58,324	53,754	53,917
Svájcz	5,657	6,552	5,992	32	27	27
Spanyolország ..	7,710	8,830	9,820	—	—	—
Portugal	2,530	3,170	3,190	—	—	—

Az exportáló országok sorában, ép ugy mint a vasnál, Nagy-Britannia áll legelől. Németország kivitele is meghaladja a bevitelt, valamint az osztrák-magyar monarchiáé is, mindkettőnél nagyobb azonban a kis Belgium kiviteli többlete. A többi állam mind jelentékeny importra szorul.

d) Só.

Nincs állam a kontinensen, mely a sótelepek oly kimeríthetlen gazdagságával dicsekedhetnék, mint Magyarország. Az erdélyi részek és Máramarosmegye kősótelepei óriás tömegekben rejtik e rendkivül becses, sőt az emberi és állati életre s számos iparágra nélkülözhetetlen ásványt. Gazdagságra különösen az erdélyi telepek válnak ki; a parajdi telep sómennyiségét 9500 milliónyi métermázsára, a désaknaiét és tordaiét külön-külön 8000 millióra, a marosujváriét 1000 millióra becsülik, nagy mennyiséget tartalmaz ezenkivül a vizaknai telep is. E mesés tömeggel a máramarosi sótelepek nem versenyezhetnek ugyan, de azért ezek is rendkivül gazdagok. A sugatagi telep sómennyiségét 250 millió, a rónaszékiét 220 millió, a szlatinai telepét pedig, melynek sórétege egyremásra 60 öl vastag, 180 millió métermázsára becsülik. Ezeken kivül apróbb sótelepek több helyütt fordulnak elő, legnevezetesebb köztük a sárosmegyei sóvári, hol azonban a bányába szakadt vizek megakadályozták a kősó aknázását s jelenleg ott a kimert sósviz elpárolásával főtt sót állítanak elő.

A só hazánkban nem tárgya a szabad bányatermelésnek, hanem állami egyedáruságot képez. Az állam ezen kizárólagos joga sok megtámadásban részesül, s a tudomány szempontjából sem helyeselhető, hogy oly elsőrendü életszükséglet, minő a só, melyet szegény, gazdag egyaránt fogyaszt, sőt az előbbi még inkább, a termelési költséget sokszorosan meghaladó áron bocsáttassék fogyasztásra. Ezzel szemben figyelembe kell azonban venni hogy a só nem fordul elő mérhetlen mennyiségben, s még inkább nem fordul elő oly sok helyen, hogy szabad bányászata által kifejlődő verseny olcsó áron, a termelőt megillető mérsékelt nyereség

mellett juttatná a fogyasztók kezébe. Minthogy sókincsünk csak néhány ponton tömörül össze, mindenképen monopoliumot képezne, most az állam, különben a birtokosok kezében s a közérdek szempontjából is helyesebb, hogy az előbbi húzza a nyereséget, annálinkább, mert az állam gondoskodik róla, hogy a nélkülözhetetlen ásványt minden vidék rendes áron megszerezhesse, mig ellenben a magán spekulációnak adva át, egyes vidékek csak igen magas áron juthatnának hozzá.

Mindazáltal kivánatos, hogy az állam ne zsákmányolja ki kérlelhetlenül monopolisztikus helyzetét s ne ragaszkodjék a rideg fiskális szemponthoz. Az állattenyésztés, mely pedig életkérdés mezőgazdaságunkra nézve, olcsó só nélkül nem virágozhat. A kormány, az uj alkotmányos korszak beálltával gondoskodott is róla, hogy az állatok számára olcsó áron külön só bocsáttassék forgalomba, de minthogy a kincstár nagy kárára, e sót emberi használatra is kezdték fordítani, s mindeddig nem sikerült oly anyagot találni, melylyel keverve a só az emberi élvezetre alkalmatlan, de az állatok táplálására alkalmas legyen, ezen üdvös intézkedést kormányunk kénytelen volt abbahagyni. Az iparban szintén nagy szerepet játszik a só, s az állam kedvezményes áron külön ipari vagy gyárisót bocsát fogyasztásra.

Az 1883-ik évben müvelésben összesen 14 bánya állott, Szlatinán és Marosujvárott 3—3, Sugatagon és Vizaknán 2—2, Rónaszéken, Dósaknán, Parajdon és Tordán 1—1, s ezen bányák talpmüveletének összes területe 110,394 □ méter volt. Ideiglenesen eddigelé 18 bányával hagytak fel, miből, hogy csak a jelentékenyebbeket említsük Rónaszékre 5, Parajdra 4, Marosujvárra 3 esik, a felhagyott bányák talpmüvelete 66,039 □ méter területet foglal el. Az összes sóbányáknál 50 gép volt alkalmazásban és pedig 23 gőzerőre, 17 lóerőre, 10 emberi erőre, s a gépek összesen 547 lóerőt képviseltek. A mi a személyzetet illeti 61 tiszt, 100 altiszt és szolga, 1686 állandó és 350 ideiglenes férfimunkás s 128 gyermek talált foglalkozást a sóbányáknál és a sófőzdénél.

Sótermelésünk 1883-ban következő volt:

kősó	1.477,187 mmázsa
iparsó	48,940 »
főttsó	72,241 »
Összesen . . .	1.598,368 mmázsa

Az évenkint előállított só mennyiségében valami nagy ugrásokat nem látunk, mert a termelés csaknem kizárólag a belfogyasztás kielégítésére szorítkozik, a belszükséglet pedig, csekély ingadozással, egyik évben ugyanannyi marad, mint a másikban; de azért a közgazdasági viszonyok alakulásából folyó azon tüneményt a sónál is látjuk, mit a legtöbb bányatermeknél, t. i., hogy a hetvenes évek elején a termelés föllendült, 1873 után pedig alászállott s ujabb emelkedés csak az utóbbi évekkel állott be. A termelt sómennyiséget 16 évről a következő számok mutatják:

1868-ban	1.367,241	mmázsa
1869-ben	1.480,501	»
1870-ben	1.554,469	»
1871-ben	1.692,782	»
1872-ben	1.621,046	»
1873-ban	1.460,669	»
1874-ben	1.211,208	»
1875-ben	1.105,393	»
1876-ban	1.201,158	»
1877-ben	1.188,755	»
1878-ban	1.457,962	»
1879-ben	1.514,206	»
1880-ban	1.578,793	»
1881-ben	1.499,444	»
1882-ben	1.639,293	»
1883-ban	1.598,368	»

Sótermelésünk tehát jóformán ott áll ma is, a hol 16 év előtt. Szerény mennyiség, akár sóbányáink gazdagságát, akár a külföldi államok sótermelését tekintjük. Ausztria, melynek Galicziában Wielicskán és Bochnián szintén gazdag sóbányai vannak, de Magyarország sógazdagságával korántsem versenyezhet, sokkal több sót termel hazánknál, habár a becses kősóból kevesebbet, s a Hallstatt-, Ischl-, Hallein-, Aussee- és Hallban stb. előállított főttsó képezi az összes termelésnek legtekintélyesebb részét. 1882-ben Ausztria sótermelése következő mennyiséget tett:

kősó	644,048	mm.
főttsó	1.532,168	»
tengeri só	396,386	»
iparsó	121,157	»
Összesen	2.693,759	mm.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

E mennyiség 64.32%-kal haladja meg hazánknak ugyanazon évi termelését. A mennyiségnek ily nagy különbözete mellett, természetesen a pénzértekben is nagy a különbség, Magyarország sótermelése 1882-ben 12.599,118 frtot képviselt, Ausztriáé ellenben 22.673,765 frtot.

Az európai államok sótermelését — nagyrészt Brachelli szerint — következő kimutatás tünteti fel:

Nagy-Britannia és Irhon (1881)	26.873,200	mm.
Német birodalom (1882)	7.819,000	»
Oroszország (1879)	7.501,500	»
Franeziaország (1882)	7.066,260	»
Spanyolország (megközelítőleg)	5.000,000	»
Olaszország (1880)	3.317,740	»
Ausztria (1882)	2.693,759	»
Portugália (megközelítőleg)	2.500,000	»
Magyarország (1882)	1.639,293	»
Románia (1879)	803,160	»
Svájcz (megközelítőleg)	330,000	»
Görögország	150,000	»

Magyarország tehát a természet pazar ajándéka daczára a legutolsók közt foglal helyet. Nem egyenliti ki a roppant különbséget, hogy hazánk csaknem kizárólag a becsesebb kősót állítja elő, a többi európai államok sótermelésének pedig legnagyobb része főtt só vagy tengeri só.

A belföldön termelt sómennyiség saját mérsékelt fogyasztásunkat képes volna ugyan kielégíteni, de mégis hozunk be idegen sót, igaz, hogy mi is szállítunk külföldre. 1882-ben a külforgalom igy állt:

behozatott	129,609 mmázsa	905,291 frt	értékben
kivitetett	162,408 »	807,374 »	»

mennyiségre tehát a kivitel haladja meg a behozatalt, de értékre az utóbbi mulja felül emezt, következőleg e csekély nemzetközi forgalomból sem húzunk előnyt, mert mi jóval magasabb áron fizetjük a külföldi sót. Külföldre, különösen Szerbiába és Boszniába szerződésileg megállapított kedvezményes áron szállítjuk.

Az európai államok nemzetközi sóforgalma három éven keresztül (Brachelli szerint) következő volt:

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

	Behozatal métermázsákban			Kivitel métermázsákban		
	1879-ben	1880-ban	1881-ben	1879-ben	1880-ban	1881-ben
Osztrák-magyar vámterület	280,480	301,440	321,360	367,080	288,350	265,920
Német vámterület	392,270	375,320	360,560	1.030,000	1.476,630	1.854,080
Nagybritannia	50,720	69,720	93,480	9.749,980	10.529,220	10.223,690
Francziaország	180,850	255,180	143,770	1.469,150	1.223,850	1.243,060
Olaszország	—	—	—	690,000	1.110,000	1.428,000
Oroszország	1.631,770	1.485,840	1.740,910	—	—	—
Svédország	608,000	651,000	600,020	—	—	—
Norvégia	1.050,510	1.008,800	1.338,170	—	—	—
Dánia	199,300	192,600	192,250	—	—	—
Németalföld	477,710	549,330	599,980	9,370	8,070	7,380
Belgium	894,490	904,160	968,920	—	—	—
Svájcz	118,020	133,280	123,810	34,680	30,850	22,630
Spanyolország	—	—	—	2.503,710	3.197,250	3.352,830
Portugália	—	—	—	1.780,000	1.922,850	1.124,140
Románia	9,400	16,470	3,500	295,760	229,150	248,730

Az exportra termelő államok élén Anglia áll, mely hatalmas kősótelepein kivül nagyszerü sófőzdékkel is bir s nagy mennyiségü tengeri sót is állit elő. Sok sót visznek még ki a déli tengerparti államok Spanyolország, Portugália, Olaszország, Francziaország, továbbá Németország. Monarchiánknál a behozatal és kivitel körülbelül egyensulyt tart, mig Oroszország és az északi parti országok nagymennyiségü sót visznek be.

Fenti kimutatásból és az imént közölt termelési adatokból megközelitőleg kiszámithatjuk, hogy mennyi az egyes államok sófogyasztása s jelesül, hogy mennyi esik átlagosan egy fejre. A kiszámításnál az 1881. év áruforgalmi adatait véve alapul (hazánkban az 1882. évit) volt.

	az összes évi sófogyasztás		az átlagosan egy fejre eső	
Angliában	16.742,990	mmázsa	48	kilogr.
Németbirodalomban .	6.195,130	»	14	»
Oroszországban . . .	9,242,410	»	9	»
Francziaországban . .	5.831,250	»	15	»
Ausztriában	2.641,079	»	12	»
Magyarországban . .	1.606,494	»	10	»
Olaszországban . . .	1.889,974	»	7	»
Spanyolországban . .	1.647,170	»	10	»

Magyar Irodalmi Társulat és Könyvtár

Portugáliában . . .	1.375,860	mmázsa	30 kilogr.
Norvégiában	1.338,170	»	70 »
Belgiumban	968,920	»	18 »
Svédországban . . .	600,000	»	13 »
Németalföldön . . .	592,600	»	14 »
Romániában	557,930	»	10 »
Svájczban	431,180	»	15 »
Dániában	192,250	»	9 »

Az átlagos sófogyasztás tehát a kiválóan iparos államokban emelkedik magasra, mint például Angliában, Belgiumban, Franczia-országban stb., továbbá azon országokban, melyeknél a népesség egyik főfoglalkozását a halászat képezi. Példa rá Norvégia, melynek egy fejre eső átlagos sófogyasztása még Angliáét is meghaladja. Magyarországon, hol sem az ipar nem virágzik, sem a halászat nem játszik tekintélyes szerepet, természetesen a sófogyasztás is mérsékelt, s a magas sóárak következtében mérsékeltebb, mint a mennyit házi állataink létszáma mellett várhatnánk.

c) Egyéb bányatermékek.

A vas és kőszén, arany és ezüst és a só jóformán kimerítik bányászatunk főbb termékeit, a többiek, különösen a termelés pénzértékét tekintve, sokkal alárendeltebb jelentőséggel birnak. *Rézbányászatunk*, mely pár évtized előtt még kiváló fontossággal birt, ugy hogy a termelt réz pénzértéke még arany- és ezüsttermelésünk értékét is meghaladta, a beállott csaknem folytonos és rohamos árhanyatlás következtében elvesztette korábbi jelentőségét, az előállított mennyiség évről-évre csökken, sőt a viszonyok azt látszanak mutatni, hogy a réz önálló művelése mindszükebb körre fog szorulni s leginkább csak a gazdagabb ezüsttartalmu fakóércből melléktermény gyanánt fog előállíttatni. A réztermelés főhelyén, a szepesiglói kerületben, az utóbbi években veszteség nélkül már csak az érczekben gazdag rézbányák voltak mivelhetők, továbbá azok, melyekből egyuttal vasköveket is nyertek. A rézércz és vaskő ugyanis sok helyütt ugyanazon bányákban fordul elő s számos bányából, mely előbb kizárólag sárgarézérczre miveltetett, jelenleg csak a vaskövet aknázzák ki, a rézérczet csakis annyiban, a mennyiben annak elválasztása nélkül a vaskő (minthogy a réz egyik legveszedelmesebb vasrondító) nem értékesíthető.

A réztermelés főfészke — a mint már említettük — a szepesiglói bányakapitányság kerületében fekszik, nevezetesen Szepesmegyének a Hernádtól délre s Gömörmegyének a Sajótól éjszakra fekvő részében. Jelentékeny mennyiségben aknáztatik még ki a Mátrahegységben, továbbá Oravicza, Szászka és Dognácska bányatelepein, nemkülönben Zólyommegyében s az erdélyi részekben Oláhláposbányán s Csik-Szt.-Domokos-Balánbányán. Réztermelésünk 5 évi átlagokban következő volt:

	kincstári	magán	összesen
1863—67-ben	6,568 mm.	15,551 mm.	22,119 mm.
1868—72-ben	5,532 »	9,398 »	14,930 »
1873—77-ben	2,829 »	7,305 »	10,134 »
1878—82-ben	2,045 »	6,726 »	8,771 »

Ugy a kincstári, mint a magántermelésnél állandó a hanyatlás s az utóbbi öt év átlaga amannál 68.9%-kal, ennél pedig 56.7%-kal csekélyebb, mint az 1863—67-ki átlag, az összes hanyatlás pedig 60.3%-ra megy. 1883-ban 8027.5 mm. rezet állítottak elő kohóink, s bár az 1882. évi termelésnél 1704 métermázsával többet, az 1883. évi termelés még az utolsó öt évi átlagnál is alacsonyabb.

Rendkivül alászállott réztermelésünk Ausztria termelését meghaladja ugyan, de az európai államok legnagyobb része mögött, a mint a következő kimutatásból látható, messze elmarad:

Németbirodalom (1882)	172,020 mm.
Spanyolország (megközelitőleg)	40,000 »
Franczia ország (1880)	35,820 »
Nagy-Britannia (1882)	35,194 »
Belgium (1880)	20,850 »
Oroszország (1880)	16,780 »
Svédország (1881)	10,150 »
Magyarország (1882)	6,723 »
Ausztria (1882)	4,825 »
Norvégia (1879)	4,180 »
Olaszország (átlagosan)	4,000 »

De a mi réztermelésünkre oly deprimálólag hat, az nem az európai államok termelése, hanem azon óriási rézexport, melyet Dél-Amerika indít Európa felé, mely még a tőkében gazdag s kifejlett iparu Anglia réztermelését is oly válságok közé sodorta,

hogy csaknem oly rohamosan száll az is lefelé évről-évre, mint a mienk.

Magyarország nyers rézből még megcsökkent termelése mellett is többet szállít külföldre, mint a mennyit onnan importál; 1883-ban uj áruforgalmi statisztikánk szerint, 2959.8 mmázsa nyers rezet hoztunk be 251,585 frt értékben, mig ellenben 6238.8 mmázsát 530,296 frt értékben szállítottunk ki, többnyire Ausztriába. Az igaz, hogy a kivitt mennyiség egy részét, mint fél vagy egész gyártmányt megnövekedett értékkel importáltuk ujra, ugyhogy az e czimen behozott 598,678 frt értékkel csak 145,651 frt kivitel állott szemben.

Az *ólomtermelés* bár nem foglal el kiválóbb helyet bányászatunkban, de szegényes viszonyaink közt az is számot tesz. Legnagyobb részét a nagybányai bányakapitányság kerületében Felső-Bányán és Kapnikbányán állítják elő, ehez Selmeczbánya is jelentékeny mennyiséggel járul s az erdélyi részekben az ó-rodnai fémkohó is állít elő egy pár ezer mázsát. A termelésben némi emelkedő irányzat mutatkozik, a mint a következő öt évi átlagok bizonyítják:

1863—67-ben	. . . . .	14,575 mm.
1868—72-ben	. . . . .	14,028 »
1873—78-ban	. . . . .	18,034 »
1879—82-ben	. . . . .	18,025 »

A két utóbbi quinquennium eredménye tehát jelentékenyen felülmulja a két előbbit; azonban ha az egyes éveket veszszük, 1876-ban érte el a maximumot, azóta inkább csökken s 1882-ben leszállott 16,649 métermázsára, vagy ha az ólomgelétet is hozzászámítjuk 24,196 mmázsáról 18,868 mmázsára. Az 1883. év azonban ujabb emelkedést jelez s ólomtermelésünk 21,051 métermázsára, vagy az ólomgeléttel együtt 22,580 métermázsára rugott.

A termelés csaknem egészen a kincstárra esik, mely 1882-ben 92.45%-kal volt részes.

A külföldi termeléssel összemérve ólombányászatunk is elég jelentéktelen. Termeltetett ugyanis:

Spanyolországban (megközelítőleg)	. . . .	1.300,000 mm.
A német birodalomban (1882-ben)	. . . .	970,000 »
Nagy-Britanniában (1882-ben)	. . . . .	511,332 »
Franczia-országban (1880-ban)	. . . . .	196,220 »

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ausztriában (1882-ben)	118,886 mm.
Olaszországban (átlagosan)	100,000 »
Belgiumban (1882-ben)	88,050 »
Magyarországban (1882-ben)	18,868 »
Svédországban (1881-ben)	3,820 »

Higany csak a szepesiglói bányakapitányság kerületében állíttatik elő, többnyire mellékterményképen fakóérczből; higanyérczből ritkábban és csekélyebb mennyiségben. A Zemplénmegyében 1878-ban adományozott higanyérczbánya mindeddig veszteséggel dolgozott s ugy látszik végkép felhagynak vele. Higanytermelésünk, a mint a következő öt évi átlagok mutatják, erősen hanyatlik:

1863—67-ben	440.0 mm.
1868—72-ben	271.0 »
1873—77-ben	192.6 »
1878—82-ben	193.1 »

Higanytermelés tekintetében Ausztria nem csak bennünket szárnyal tul, hanem Spanyolország után első szerepet visz Európában. Az indrai és szentannai bányákból (Krajnában) 1882-ben 469,680 mm. higanyércz s 4,091 mm. higany állíttatott elő, s a termelés emelkedőben van, 1865 óta jóformán megkétszereződött.

Horganyfémtermelésünk az egyetlen ivaneczi (horvát-szlavonországi) kohóra szorítkozik, a horganyérctermelés azonban Horvát-Szlavonországban szünetel s az ivaneczi bányatársulat szépen berendezett horganyolvasztója az érczeket Karinthiából s Stájerországból kapja. Horganytermelésünk 5 évi átlagokban következő volt:

1868—72-ben	4,429.7 mm.
1873—77-ben	4,767.0 »
1878—82-ben	4,403.7 »

Horganyérczet Gömörmegyében bányásznak, 1876-ban nyertek először szabadkutatási munkálatnál gálma és tünle alakjában s az első adományozás horganyérczre 1878-ban történt. A nyert mennyiség elárusítás végett porosz Sziléziába vitetik, hol azonban csak a dúsabb gálma talált vevőre, az ólomfénylét tartalmazó horganytünle elárusítatlan maradt, mig nem 1880-ban az előbbit sikerült elválasztani s a horganytünle szintén értékesíthető lett. Sajnos, hogy a horganyérez nyers állapotban kerül külföldre s igy csak a gazdagabb érczek értékesíthetők, holott a bánya köze-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

lében fekvő kohókban a szegényebb érczeket is fel lehetne dolgozni. Horganyércz 1881-ben 14,627 métermázsa, 1882-ben pedig 15.108 métermázsa állíttatott elő.

Dárdanytermelésünk legnagyobb részét egy bécsi czég állítja elő Vasmegye Bánya nevü községében s az 1882-ben nyert 7,342 mm. dárdanyércből 5046 mm. erre esett, a termelt 2306 mm. összes nyers dárdanyból és dárdanyfémből pedig 2096 mm. A Liptómegyében termelt dárdányércz külföldre kerül feldolgozás végett, ugyszintén a Rozsnyó melletti csucsomi bányából nyert ércz is. De az utóbbin kivül a szepesiglói kerületben még máshol is termeltetik, igy Szomolnok területén fekvő néhány bányában. A nyers dárdany dárdanyércből állíttatik elő csurtatás által, a dardanykeveréket pedig — s ebből 1882-ben 259 mmázsa termeltetett — a rézolvasztásnál melléktermény gyanánt nyerik.

Az álany- es kéklenyérczet Dobsinán bányászszák. Itthon csak a szegényebb érczek olvasztatnak ki, a dúsabb fémtartalmu érczek külföldre vitetnek, Ausztriába, Németországba, sőt Angliába is. Az elmult évtizedekben a hazánkban termelt álany és kékleny jóformán egyedüli volt egész Európában s igen jó keletnek örvendett, de minthogy ujabban több helyütt fedeztek fel álany- és kéklenyérczet s azonkivül Németországban a nickelből vert váltópénzzel felhagytak, kelendősége tetemesen megcsökkent. A nyers állapotban értékesített álany- és kéklenyércz 1882-ben 1804 mm. volt, de fordult elő év, mikor a 3000 métermázsát is meghaladta. Az álany- és kékleny-keverék termelése is csökken, 1878-ban még 1195 mm. állíttatott elő s 1882-ben már csak 615 mmázsa. Hogy az álanyfém és kékleny-éleg dolgozása haszonnal jár-e, arra nézve egy darabig meg volt oszolva a termelők véleménye, 1879-ben azonban valamennyien belátták, hogy jó minőségüt állíthatnak ugyan elő, de haszon nélkül, s igy ezen évvel az egész termelés megszünt.

Az *ásványolaj* meglehetős csekély mennyiségben szerepel bányatermékeink között. Aninán (Krassó-Szörénymegyében) olajos palából állíttatik elő, 1882-ben csak 7430 mmázsa. A termelés jelentékeny hanyatlást mutat, ha felveszszük, hogy a megelőző 5 év termelése a következő volt:

1877-ben	19,660 mmázsa
1878-ban	17,930 »

1879-ben	16,400	mmázsa
1880-ban	16,456	»
1881-ben	18,750	»
1882-ben	7,430	»
1883-ban	—	»

A hanyatlás oka, hogy a nyers olaj gyártása 1882. év közepén megszünt. Ausztria Galicziában termel jelentékeny mennyiségü ásványolajat, ujabban a szepesiglói, nagybányai és zalatnai kapitányságok kerületében a Kárpátok alján erős kutatás indult petroleumra, mit csak fokozott azon körülmény, hogy a kőolaj vámtétele az uj vámtarifával 3 frtról 8 frtra emeltetett. Azonban e kutatásoknak eddigelé mi sikerük sem lett s kétséges, lesz-e a jövőben is eredményük.

Egészen jelentéktelen *kéntermelésünk*. Az előállított csekély mennyiséget (1882-ben 262 mm.) a zalatnai kincst. fémkohónál, s a szomolnoki kincst. rézkohónál nyerték melléktermény gyanánt, továbbá a horvátországi radoboji bányából. A kén különben közgazdasági fontossággal csakis Olaszországra nézve bir, hol 1880-ban is 3.595,400 mm. nyers ként állítottak elő.

A kénnél sokkal fontosabb nálunk a *vaskéneg*. Termelését 5 évi átlagokban a következő kimutatás tünteti fel:

1868—72-ben	35,905	mm.
1873—77-ben	244,808	»
1878—82-ben	524,710	»

Az emelkedés tehát igen szép arányokat mutat. Az 1882-ben előállított 574,881 métermázsából 491 ezer mmázsa a szepesiglói kerületben, a szomolnoki kincstári bányamüben s az ottani két kis magánbányában termeltetett. Sajnos, hogy a vaskéneg feldolgozása sem történik itt benn a hazában, hanem kivitetik Ausztriába és Poroszországba, s ott künn gyártanak belőle kénsavat.

Timsó a beregmegyei pusztakerepeczi timsógyárban gyártatik. 1882-ben 14,441 mmázsa nyers anyagból 1607 métermázsa timsó állíttatott elő. A korábbi évek termelése is e mennyiség körül ingadozik, bár a hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején oly annyira több állíttatott elő, hogy például 1869-ben 6520 mmázsát tett timsótermelésünk.

Termelünk ezenkivül még *barnakövet* (1882-ben 33,892 mmázsát); *földszurkot*, Biharmegye egy pár községében (1882-ben 2,549 mmázsát); *vasgáliczot*, (nagyobb mennyiségben csak járványos

időben); *rézgáliczot, ásványfestéket* stb. stb., de ezek mind csak alárendelt jelentőséggel birnak s emelkedésük vagy hanyatlásuk nem sokat változtat bányászatunk általános helyzetén.

f) A bányatermékek értéke.

A bánya- és kohótermelés kész áruinak összes értékét, a termelés helyén felvett középár alapján kiszámítva, az egyes évek hullámzása szerint, a következő összeállítás mutatja:

1863-ban	13.824,291	frt
1864-ben	15.289,749	»
1865-ben	14.047,673	»
1866-ban	13.949,884	»
1867-ben	14.773,841	»
1868-ban	16.583,894	»
1869-ben	17.441,424	»
1870-ben	17.512,946	»
1871-ben	19.634,769	»
1872-ben	22.118,877	»
1873-ban	23.426,309	»
1874-ben	19.812,683	»
1875-ben	19,731,780	»
1876-ban	18.752,729	»
1877-ben	18.787,757	»
1878-ban	18.737,959	»
1879-ben	17.565,575	»
1880-ban	18.623,981	»
1881-ben	19.165,349	»
1882-ben	19.918,460	»

A termelés értéke tehát 20 év alatt 44.08%-kal emelkedett; ez a gyarapodás azonban nem volt folytonos. Az 1863—67. években egy állapotban tespedő bányászatunk 1869-ben gyors fejlődésnek indult s fokozatosan emelkedve 1873-ban oly értéket képviselt, mely az 1863. évit kerekszám 10 millió forinttal haladta meg, de az akkor beállott közgazdasági válság súlya alatt ismét hanyatlásnak indult s 1879-ig megszakítás nélkül szállt alá s csak 1880 óta kezd ismét, habár csekély arányokban, emelkedni. A hanyatlás még az utolsó években sincs helyrepótolva, még az 1882. év termelésének értéke is 17.6%-kal csekélyebb az 1873-ban termelt értékkel. Az 1883. év azonban már inkább megközelíti

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

az 1873. évet, minthogy ekkor már 21.440,526 frtra rugott a bánya- és kohótermelés összes értéke.

A tetemes hanyatlás különben nem annyira az előállított bányatermékek mennyiségéből, hanem azon nagymérvü értékcsökkenésből ered, melyet a legtöbb bányatermény 1873 óta szenvedett. A határt nem ismerő vállalkozási kedv és üzleti spekuláczió, mely a válságot megelőző nehány év alatt a közgazdaság minden ágában lázas elevenséget s őrült versenyt idézett elő, a bányászatban európaszerte tultermelésre vezetett, mi a fogyasztóképesség megcsökkenése mellett természetesen roppant értékhanyatlást vont maga után s élethalál küzdelmek közé sodorta különben is gyenge bányászatunkat. Csak az utóbbi pár évben mutatkozik némi javulás, biztatóbb kilátást nyitva a jövő felé.

Magyarország bányatermelése csaknem egészen az anyaországra esik. Horvát-Szlavonország csekély mennyiségü kőszenen, vason és horganyon kivül, jóformán mitsem termel s a kész áruk összes értéke 1882-ben 254,979 frt volt, az egész magyar állam területén előállitott értéknek csak 1.28%ka.

A hazai bánya- és kohóipar által 1882-ben előállított értékből az egyes bányatermékekre következő összeg esett:

fekete- és barnakőszénre és kőszéngyurmára	7.299,089 frt	= 36.64	%
nyers vasra	7.096,307 »	= 35.63	»
aranyra	2.398,373 »	= 12.04	»
ezüstre	1.490 754 »	= 7.49	»
rézre	506,570 »	= 2.54	»
vaskénegre	267,560 »	= 1.34	»
ólomra és ólomgeletre	232,558 »	= 1.17	»
horganyra.	104,375 »	= 0.52	»
álany- és kéklenyércre	82,960 »	= 0.42	»
dárdanyércre	73,324 »	= 0.37	»
nyers dárdanyra és dárdanyfémre	63,932 »	= 0.32	»
ásványolajra	63,898 »	= 0.32	»
kékleny- és álanykeverékre . . .	47,333 »	= 0.24	»
egyéb ásványokra	191,427 »	= 0.96	»
Összesen	19.918,460 frt	= 100	%

Értékre első helyen a kőszén áll, követi nyomban a nyers vas s a kettő az összes termelés pénzértékének közel háromnegyed

részét képviseli, e két bányatermékeken kivül még csak a nemes fémek szerepelnek tekintélyesebb arányszámmal.

A fontosabb bányatermékek értékének hullámzását az évek szerint szintén érdekes figyelemmel kisérnünk. Arany- és ezüsttermelésünknek pénzértékét a lefolyt husz év alatt az alábbi számok mutatják:

	Arany	Ezüst
1863-ban . .	2.022,354 frt	1.800,043 frt
1864-ben . .	2.394,088 »	2.351,049 »
1865-ben . .	2.326,074 »	2.352,806 »
1866-ban . .	2.179,549 »	2.414,066 »
1867-ben . .	2.467,880 »	2.440,186 »
1868-ban . .	2.241,959 »	2.430,913 »
1869-ben . .	2.102,450 »	2.340,648 »
1870-ben . .	2.001,159 »	1.841,021 »
1871-ben . .	1.879,406 »	1.811,469 »
1872-ben . .	1.936,142 »	1.542,270 »
1873-ban . .	1.720,625 »	1.671,893 »
1874-ben . .	1.801,169 »	1.567,939 »
1875-ben . .	2.199,881 »	1.911,209 »
1876-ban . .	2.637,293 »	2.051,320 »
1877-ben . .	2.378,065 »	1.845,575 »
1878-ban . .	2.521,044 »	1.761,403 »
1879-ben . .	2.223,144 »	1.679,488 »
1880-ban . .	2.237,675 »	1.569,943 »
1881-ben . .	2.195,700 »	1.579,420 »
1882-ben . .	2.398,373 »	1.490,753 »

A pénzérték a két nemes fémnél csaknem egészen egy nyomon halad a termeléssel, mert oly értékingadozásnak, mint a többi bányatermékek, egyik sincs alávetve. Egy kilogramm arany középára 1872-ig 1,350 frt volt, 1873-ban azonban 1,395 frtra emelkedett s e magasságban mindvégig meg is maradt, csak a budapesti bányakapitányság kerületében nyert kevésbé tiszta mosott arany váltatott be olcsóbban, névszerint 1882-ben 1,055 frt 88 kron. Az ezüst ára az egész idő alatt változatlanul 90 frt volt, csak az oraviczai bányakapitányság kerületében előállított csekély menynyiségü ezüst ára áll valamivel alacsonyabban.

Réztermelésünk pénzértékét s egy métermázsának középárát a termelés helyén a következő kimutatás tünteti fel:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	Pénzérték	Középár a termelés helyén		Pénzérték	Középár a termelés helyén
1863-ban	2.030,124	99.90	1873-ban	911,993	86.35
1864-ben	2.182,560	97.87	1874-ben	824,972	86.54
1865-ben	2.011,910	89.65	1875-ben	948,981	90.65
1866-ban	1.875,664	86.36	1876-ban	902,856	88.07
1867-ben	2.079,432	87.30	1877-ben	840,138	85.24
1868-ban	1.824,406	88.34	1878-ban	809,156	79.37
1869-ben	1.488,796	85.13	1879-ben	737,725	71.23
1870-ben	1.027,644	86.63	1880-ban	602,333	72.55
1871-ben	1.070,777	84.00	1881-ben	580,935	70.16
1872-ben	1.119,832	94.37	1882-ben	506,570	75.35

Az értékhanyatlás csaknem folytonos, mig az ár némi csökkenés után ismét emelkedett s erősebb hanyatlásnak csak 1878-ban indult. A termelt réznek pénzértéke 20 év alatt 74.84%-kal csökkent, átlagos ára pedig 15.95%-kal hanyatlott.

Összehasonlítva arany-, ezüst- és réztermelésünket, azt látjuk, hogy 1863-ban a három fém termelése csaknem egyforma értéket képviselt, mindössze pár százezer forint különbség volt köztük. A következő évben mindhárom emelkedett, és pedig az ezüst legrohamosabban s mig 1863-ban legkevesebb értéket képviselt, 1864-ben már túlszökött a rézen s jóformán utolérte az aranyat. 1865-ben már beállott a réz csökkenése s néhány kisebb megszakítással tartott a legujabb időkig, az arany és ezüst ellenben emelkedett s a csökkenés az előbbinél 1868-ban kezdődött, az utóbbinál pedig 1869-ben. 1875. és 76-ban ismét szép emelkedést látunk, kivált az aranynál, mely az utóbbi évben érte el a tetőpontot. Ezután ismét csökkenés állott be, az aranynál ugyan se nem túlságos, se nem állandó, az ezüst ellenben a mondott évtől kezdve egyre lejjebb száll. Sajátságos, hogy ugy az arany, mint az ezüsttermelés 1872-ben és 73-ban állt igen alacsonyan, ugyanakkor, mikor bányászatunkban addig nem tapasztalt élet és elevenség uralkodott.

Nyersvas-termelésünk pénzértékének s átlagárainak feltüntetésére szolgáljon a következő kimutatás:

	Szinitendő nyersvas		Öntött nyersvas		Összes nyersvas
	Pénzérték	Középár a termelés helyén	Pénzérték	Középár a termelés helyén	Pénzérték
1863-ban	4.051,925 frt	4.04 frt	760,489 frt	9.67 frt	4.812,413 frt
1864-ben	4.629,750 »	4.27 »	731,662 »	8.86 »	5.361,412 »
1865-ben	3.599,241 »	3.86 »	710,853 »	8.59 »	4.310,094 »
1866-ban	3.505,248 »	3.60 »	754,615 »	8.12 »	4.259,863 »
1867-ben	3.471,512 »	3.75 »	716,878 »	5.74 »	4.188,390 »
1868-ban	4.444,431 »	4.71	980,301 »	8.29 »	5.424,732 »
1869-ben	5.418,127 »	4.76 »	1.146,773 »	8.66 »	6.564,900 »
1870-ben	5.500,494 »	4.98 »	1.057,030 »	8.94 »	6.557,524 »
1871-ben	6.393,321 »	5.23 »	1.071,331 »	10.12 »	7.464,652 »
1872-ben	7.697,111 »	5.64 »	1.171,613 »	11.40 »	8.868,724 »
1873-ban	8.998,587 »	5.54 »	1.150,027 »	11.48 »	10.148,614 »
1874-ben	7.250,204 »	4.73 »	980,689 »	9.62 »	8.230,893 »
1875-ben	6.708,070 »	4.44 »	813,552 »	9.47 »	7.521,622 »
1876-ban	5.024,797 »	4.29 »	890,624 »	8.62 »	5.915,421 »
1877-ben	4.930,498 »	4.09 »	748,479 »	9.30 »	5.678,977 »
1878-ban	5.028,874 »	3.85 »	936,145 »	9.03 »	5.965,019 »
1879-ben	3.984,347 »	3.63 »	792,859 »	9.16 »	4.777,206 »
1880-ban	4.825,484 »	3.63 »	904,125 »	8.14 »	5.729,609 »
1881-ben	5.386,672 »	3.62 »	1.114,013 »	7.41 »	6.500,685 »
1882-ben	5.969,847 »	3.70 »	1.126,459 »	7.62 »	7.096,306 »

Az árak nagymérvü hanyatlása, mely 1874 óta beállott, teljesen indokolja azon krizist, melyen vastermelésünknek keresztül kellett menni. Még az utolsó év emelkedése is igen csekély, de ekkor már volt legalább kelendőség s a tökéletesbített üzleti készülékek mellett, a termelési költségeknek némi redukcióját is lehetett eszközölni.

A vasárak jelentékenyen javultak 1883-ban, különösen az öntött nyersvasé, mely 7.62 frtról 8.92 frtra emelkedett, sajnos, hogy a nagyon megcsökkent termelés következtében az érték mégis leszállott s csak 1.013,779 frtot tett; a szinitendő nyersvas értékét azonban, daczára, hogy az ár 3.70 frtról csak 3.96 frtra emelkedett, a termelés növekedése 6.542,795 forintra emelte föl.

A fekete- és barnakőszén pénzértékét és középárát a termelés helyén az alábbi számok mutatják:

	Fekete kőszén		Barna szén		Együtt
	Érték	Középár	Érték	Középár	Érték
1863-ban	1.238,643 frt	36 kr.	787,312 frt	30 kr.	2.025,955 frt
1864-ben	1.196,412 »	35 »	673,324 »	27 »	1.869,736 »
1865-ben	1.238,348 »	34 »	743,346 »	29 »	1.981,694 »
1866-ban	1.405,088 »	34 »	724,107 »	25 »	2.129,195 »
1867-ben	1.431,458 »	35 »	839,525 »	25 »	2.270,983 »
1868-ban	1.970,675 »	40 »	1.544,374 »	35 »	3.515,049 »
1869-ben	1.778,872 »	36 »	1.822,697 »	32 »	3.601,569 »
1870-ben	2.223,974 »	41 »	2.463,963 »	41 »	4.687,937 »
1871-ben	2.763,895 »	45 »	3.218,935 »	39 »	5.982,830 »
1872-ben	3.111,359 »	49 »	3.767,249 »	40 »	6.878,608 »
1873-ban	3.576,280 »	52 »	3.639,940 »	38 »	7.216,220 »
1874-ben	3.100,378 »	49 »	2.781,773 »	36 »	5.882,151 »
1875-ben	2.928,114 »	46 »	2.598,653 »	32 »	5.526,767 »
1876-ban	3.240,402 »	51 »	2.572,735 »	29 »	5.813,137 »
1877-ben	3.769,339 »	55 »	2.821,196 »	31 »	6.590,535 »
1878-ban	3.738,199 »	54 »	2.416,055 »	27 »	6.154,254 »
1879-ben	3.707,234 »	55 »	3.030,421 »	33 »	6.737,655 »
1880-ban	4.167,936 »	52 »	2.783,812 »	27 »	6.951,747 »
1881-ben	4.093,983 »	48 »	2.826,156 »	25 »	6.920,139 »
1882-ben	3.718,548 »	47 »	3.378,695 »	27 »	7.097,243 »

A hetvenes évek elején a kőszén mindkét fajának ára jelentékenyen felszökött, a barnaszéné korábban és erősebben, de viszont a beállott válság ez utóbbit érzékenyebben sujtotta, mint a fekete kőszenet, ennek ára szilárdan tartotta magát s csak az utóbbi pár év alatt csökkent meg némileg, de még igy is 30.55%-kal áll magasabban a 20 év előtti árnál, mig ellenben a barnaszén ára ugyanezen idő alatt 10%-kal csökkent. A fekete kőszén ára 1883-ban ugyanaz maradt, mint a megelőző évben, a barnaszéné pedig egy krajczárral emelkedett, de a fokozott termelés az értéket mindkettőnél nagyon fölemelte, az előbbinél 4.190,175, az utóbbinál pedig 4.173,072 frtra. Az 1883. évi kőszéntermelés értéke tehát 1.266,004 frttal haladja meg az 1882. termelés értékét.

Áttérve röviden a többi bányatermékekre, az előállított *ólom* mind kevesebb pénzértéket képvisel. 1863-ban még 332 ezer forint értékü állíttatott elő, s ez összeg váltakozva 1877-ben 447 ezer frtra emelkedett, de már 1882-ben 193 ezer frtra szállott. A csökkenés leginkább a hanyatló árak következménye. Egy métermázsa ólom középára a termelés helyén 1863-ban még 20.19 frt volt s 1879-ig többnyire 18—22 frt között ingadozott, a három utolsó

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

évben azonban fokozatosan 14.80, 13.75, végre 11.60 frtra sülyedt. Az évenkint előállított *higany* pénzértéke 131 ezer frt (1867-ben) s 25 ezer forint (1882-ben) közt váltakozik, ára $18^{3}/_{4}$-ig emelkedett, azontul csökkent, 1863-ban 190.69 frt, 1873-ban 535.70 frt, 1882-ben (s ekkor állt legalacsonyabban) 189.22 frt volt. *Horgany* nagyon változó mennyiségben és értékben állíttatik elő, 1879-ben csak 1977 frt értékü, mig 1873-ban, hogy a másik végletet is felemlítsük, 166 ezer frt értékü. Egy métermázsa középára 15.29 és 26.97 frt közt ingadozott. A horganyéhoz csaknem hasonló ingadozását látjuk az előállított dárdanyércznek, továbbá a nyersdárdanynak és dárdanyfémnek, az előbbi 1881-ben 84 ezer frtot képviselt s 1877-ben csak 19 ezer frtot, az utóbbiak pedig 1866-ban 92 ezer s 1878-ban csak 2870 frtot. Az *ólany* és *kéklenyércz*, daczára, hogy ára 1876-tól 1882-ig 99.20 frtról leszállott 45.99 frtra, pénzértékben nem hanyatlott erősen, az *ólany-* és *kéklenykeverék* jóval inkább. Az *ásványolaj* ára az uj vámtarifa felemelt tétele miatt ujabban emelkedett, termelése mégis az utolsó évben erős hanyatlást mutat, 1877-ben még 187 ezer frt értékü állíttatott elő, 1882-ben már csak 64 ezer frt értékü. A *timsó* hasonlóképen hanyatlott. Az évi termelés pénzértéke az 1863—67. évek átlagában 42 ezer frt volt, 1868—72-ben 63 ezer frt, 1873—77-ben 23 ezer frt s 1878—82-ben már csak 15 ezer frt. A *vaskéneg* kiaknázása szép haladásnak örvend, de az érték nem tarthat lépést a mennyiség növekedésével a jelentékeny árcsökkenés miatt. Egy métermázsa középára a termelés helyén 1878-ban még 67 kr volt a három utolsó évben csak 48, 44, végre 47 kr, s az 1879-ki 355 ezer frt pénzértékkel szemben 1882-ben már csak 267 ezer frt állt; de még ez is nagy emelkedés a multhoz képest, ha tekintetbe veszszük, hogy az előállított vaskéneg értéke 1867—70-ben még csak 4755 frt és 7727 frt közt ingadozott.

A fontosabb termékeken röviden átfutottunk, a mellőzöttek csak alárendelt jelentőséggel birnak. Kitünik a mondottakból, hogy a legtöbb bánya- és kohótermék ára és értéke 1873-ig emelkedett, azontul csökkent s a legtöbb még mai napig sem tudja elérni azt az értéket, a mit az akkori termelés képviselt, sok még fokozott mennyiség mellett sem. Ebből önkényt következik, hogy a bányászat nálunk mai napság kevésbé jövedelmező iparág, mint volt egy évtized előtt.

IV. FEJEZET.

Bányászati szakképzés.

Bányászatunk emelésének egyik lényeges föltétele, hogy a műtelepek vezetésére teljesen képzett, a bányászati szakismeretek mai szinvonalán álló egyének alkalmaztassanak, hogy az alsóbb rendü állásokat is kellő szakismerettel biró egyének foglalják el, sőt a munkások is birjanak némi intelligenciával s megfelelő elméleti és gyakorlati szakképzettséggel. Mindezt a bányászati szakoktatás helyes szervezetével érhetjük el.

A felsőbb oktatás e tekintetben nálunk mi kivánnivalót sem hagy hátra. A selmeczi bányászati és erdészeti akadémiában oly intézetet birunk, mely versenyez a külföldi jelesebb e fajta intézetekkel.

A selmeczi bányászakadémiának szép multja van, még Mária Terézia alapította 1764-ben. Első szervezete szegényes volt, mindössze egy vegytani s a következő évben ezenkivül egy mennyiségtani tanszékből állt. De már 1770-ben a gr. Kolovrát által készitett uj szervezeti statutum alapján egy uj tanszék felállításával, akadémiai rangra emeltetett. 1795-ben pedig nyilvános tanintézet jellegével ruháztatott fel. Az erdészeti tanosztálylyal 1807-ben bővült ki, majd a haladó kor kivánalmaihoz képest uj és uj tanszékeket nyert s több rendbeli szervezésen ment át, az utolsó szervezés 1872-ben történt s maig érvényben van.

Az $188^2/_3$. tanévben a bányászati és kohászati szakiskolába 76 rendes és 6 rendkivüli hallgató iratkozott be, az erdészeti és erdőmérnöki szakosztályba pedig 213 rendes, 10 rendkivüli és egy vendég, az akadémia összes hallgatóinak száma tehát 306 volt. A tanév végével mint végzett kilépett a bányászok és kohászok közül 15, az erdészek közül 46.

Az akadémia összes hallgatóinak száma 1867—68-ban csak 139 volt, 16 év alatt tehát több mint megkétszereződött.

Ez örvendetes növekvés azonban tisztán az erdészek javára esik, a bányászati és kohászati hallgatók száma nem hogy emelkedett volna, sőt inkább leszállott 97-ről 82-re. Ez eredmény már maga azt mutatja, hogy erdészetünk emelkedőben, bányászatunk pedig hanyatlóban van s ez utóbbit ifjuságunk nem találja oly térnek, hol tehetségét kellőleg gyümölcsöztethetné.

Még nagyobb hanyatlást mutatnak a bánya-iskolák, melyek bányász altisztek képzésére vannak hivatva. Az 5 bányaiskola közül, mely $186^{7}/_{8}$-ban még fennállott, három, névszerint a nagybányai, szélaknai és szomolnoki megszünt. A nagybányait a felsőbányai pótolja s ezenkivül még a korábban is fennállott nagyági és selmeczbányai iskolák működnek. A három bányásziskolának az $188^{2}/_{3}$. tanévben kerekszám 100 hallgatója volt, mig $186^{7}/_{8}$-ban a bányásziskolákat 104 hallgató látogatta. Az annyira kivánatos szaporodás helyett csökkenést látunk, pedig az államon nem mulik, áldozatokat hoz, csakhogy minél többen könnyü szerrel nyerjenek kiképeztetést. Igy például a nagyági iskolánál a tanulók teljesen ingyenes oktatásban részesülnek, sőt a szegényebb sorsú jómagaviseletü és szorgalmas tanulók tanszereket is kapnak. A felsőbányai iskola viszont számos ösztöndíjjal van dotálva, ugy hogy az utóbbi tanévben 32 hallgató közül 27 élvezett ösztöndíjat.

A bányásziskolák előkészítő és szaktanfolyamból állanak, a felvétel az előbbibe épen nincs megnehezítve, s a felvételre minden bányamunkás igényt tarthat, ki legalább oly készültséggel bir, mi egy jól szervezett elemi iskolában szerezhető ismereteknek megfelel.

A bányászati szakoktatás tekintetében Ausztria sem áll jobban hazánknál, tanintézetei számra ugyan jóval meghaladják a mieinket, de a hallgatók számát tekintve, kivált ha bányaiparának terjedelméhez s munkásainak számához mérjük azt, Magyarország mögött marad. Ausztriában két bányász-akadémia áll fenn, az egyik Stájerországban, a másik Csehországban, bányásziskola pedig 6, egy Stájerországban, egy Karinthiában, kettő Csehországban, egy Morvaországban és egy Galicziában. A két bányászakadémiának az $187^{9}/_{80}$. tanév végével 169 hallgatója volt, jóval kevesebb, mint a mi selmeczi akadémiánknak, de minthogy akadémiánk hallgatóinak kétharmada az erdészeti, nem pedig a bányászati szakra készül, Ausztriának kétszer annyi bányásznövendéke

van, mint hazánknak. A bányásziskolák hallgatóinak létszáma tekintetében már nincs ily különbség, mert mig nálunk a bányásziskolák növendékei a százat egynehánynyal haladják meg, Ausztriában a hat bányásziskolának 129 hallgatója volt. A munkások számával hasonlítva össze, nálunk 557, Ausztriában pedig 506 bánya- és kohómunkásra esik átlagosan egy bányászakadémiai hallgató (csak a bányászati szakot véve, az erdészeti szakot nem számítva), ha pedig a bányásziskolákat veszszük, Magyarországon 450, Lajthántul viszont csak minden 663 munkásra esik átlagosan egy bányásziskolai növendék.

A fentebb érintett tanintézetek működésével nincsen kimerítve a bányászati szakoktatás. Nagyobb magán-birtokosaink saját érdekükben szintén gondoskodnak róla, hogy munkásaik megszerezzék a kellő ügyességet és szakismereteket s azokat némi elmélettel összekötött gyakorlati oktatásban részesítik, ép ugy a mint az állami bányásziskolákban szintén a gyakorlati kiképzésre van a fősuly fektetve.

Nem függ ugyan össze közvetlen a bányászati szakoktatással, de annak némileg előfeltételét képezi azon népesség értelmi és miveltségi szinvonala, melyből a bányamunkások ujonczoztatnak. Fentebb, a bányamunkások tárgyalásánál feltüntettük, hogy az egyes megyékben hány bánya- és kohómunkás foglalkozott, s minthogy a bánya- és kohóműveket első sorban azon megye van hivatva ellátni a szükséges munkásokkal, melynek területén azok feküsznek, nem lesz érdektelen, ha feltüntetjük azon megyék miveltségi fokát, melyekben legnagyobb a bányamunkások létszáma

		Irni olvasni tud a férfi népességből
Gömör	megyében	60.64 %
Hont	»	56.09 »
Baranya	»	54.50 »
Zólyom	»	50.58 »
Bars	»	49.88 »
Borsod	»	49.79 »
Szepes	»	43.83 »
Szatmár	»	35.38 »
Krassó-Szörény	»	27.35 »
Hunyad	»	15.62 »
Alsó-Fehér	»	15.53 »

E rövid kimutatás világosan mutatja az erdélyrészi megyék kedvezőtlen miveltségi állapotát, s hogy az ottani bányászat a népesség értelmiségi hiányában is mily nagy akadályát találja fejlődésének. Itt aligha is lehet másképp virágzást létrehozni, mint értelmes munkások importálásával, munkás kolóniák betelepítésével. Krassó-Szörénymegye bányaipara szintén ily kolóniáknak köszöni lételét s ha nézzük az osztrák-magyar államvaspályatársaság nagyszerü műtelepeinek székhelyeit, Oraviczát, Resiczát, Stájerlakot, Aninát stb., ott a lakosság nem a megye műveletlen oláh népességéből áll, hanem nagyrészt betelepített indusztriózus németek- és csehekből. Felső-Magyarország elég kedvező helyzetben van, jó népanyaggal rendelkezik, mely bir a kellő műveltséggel s évszázadok óta bele is szokott a bányamunkába. Felette nagy kár lenne, ha az inséges években megindult kivándorlás állandó irányzatot venne, ez előbb-utóbb válságba sodorná bányaiparunkat, miből legföllebb külföldi munkások importálásával gázolhatna ki, ha ugyan megbirná az ezzel járó tetemes áldozatokat.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

MÁSODIK SZAKASZ.

IPAR ÉS KERESKEDELEM.

A) IPAR.

I. FEJEZET.

Az iparstatisztika föladata.

Az iparstatisztika föladata megismertetni az ipar helyzetét, olyan adatok közlésével, melyek föltüntetik annak valamennyi jellemző viszonyát, területi megoszlását, közgazdasági, társadalmi és technikai állapotát. Ipar alatt az iparstatisztikában csupán a természet világából vett tárgyak földolgozását és átalakítását értjük; ennek köréből ki vannak zárva ugy az őstermelés, kereskedelem és a közlekedés, mint az u. nevezett szellemi foglalkozások, melyeknek ismertetése, a statisztika külön-külön ágainak képezi tárgyát.

Az ipar helyzetének ismertetése, az iparra nézve jellemző viszonyokra vonatkozó adatok által történik; ilyen jellemző viszonyok az iparra nézve: az iparral foglalkozó személyek száma, az iparban alkalmazott erőforrások és munkagépek száma és nagysága, az ipar által földolgozott anyagok mennyisége és értéke, az ipar által előállított anyagok mennyisége és értéke. Ha mindezen viszonyokról részletesen számot adhatunk, akkor az iparstatisztika megfelel föladatának. Sajnos azonban, hogy még ennyire nem jutottunk.

Az iparstatisztika a statisztikának legnehezebben művelhető és legkevésbbé kimunkált része. Nem mintha vizsgálódásának tárgya hozzáférhetetlen lenne, mert az iparstatisztika kutatásának tárgyai határozottak és könnyen megtalálhatók, hanem mert a részletes vizsgálatnak oly nehézségekkel kell megküzdenie, melyek teljesen még sehol sem győzettek le. Az iparstatisztika oly viszonyokat kutat, melyeknek földerítését az iparosok jelentékeny része érdekébe ütközőnek tartja, mivel az iparstatisz-

tika kutatásával benyomul oly viszonyokba is, melyeket az üzletemberek, mint üzleti titkot, igyekeznek titokban tartani. De az adatok gyüjtésének ezen tul is rendkivüli akadályai vannak. Az iparstatisztika oly viszonyok földerítésére törekszik, melyekről az iparüzők jelentékeny része maga-magának sem képes számot adni; ilyenek mindazon adatok, melyek csak rendszeres könyvvezetés mellett tüntethetők föl pontosan; ilyenek azok, pl. az erőforrások nagysága, melyek csak műszaki ismeret mellett állapíthatók meg.

Az iparstatisztika az általános gazdasági statisztikának egyik része és mint ennek minden ága, tulajdonképen két részből áll. Az egyik része a kereseti statisztikához tartozik. A kereseti statisztikának tárgya az egyén, a tulajdonképeni iparstatisztikának tárgya pedig az ipartelep. A kereseti statisztika megfelel föladatának, ha számot ad a kereső egyén személyes viszonyairól és statisztikánk ebben a tekintetben kielégíti igényeinket. Ismerjük az iparral foglalkozó személyek számát iparágak szerint, azok viszonyait nem, kor, műveltség, az iparban elfoglalt állásuk szerint, mert az ezen viszonyokra vonatkozó adatok a népszámlálásnál gyüjtetnek és földerítésük nem ütközik különösebb nehézségekbe.

Az iparral foglalkozó személyek viszonyai, vonatkozásukban az ipartelephez már sokkal nehezebben állapíthatók meg. A statisztika ezen részében azt keressük, hogy az ipartelepekben hány személy talál alkalmazást, milyenek ezeknek nem- és korviszonyai, milyen természetü alkalmaztatásuk, az ipartelepben vagy azon kivül dolgoznak-e, mennyi a munkabérük, egész éven át vagy annak csak bizonyos részében találnak-e alkalmazásra? Ezen viszonyokról egész teljességükben egy állam sem képes számot adni.

Még nehezebb az ipartelep jellemző viszonyainak földerítése. Minő erőforrások alkalmaztatnak az ipartelepben, mekkora ezek ereje, mennyi és minő munkagép van működésben, minő és mennyi anyag dolgoztatik fel, minő és mennyi iparczikk állíttatik elő, az egész éven át vagy annak csak egy részében működik-e a telep, mind oly kérdések, melyekre meg kell adnunk a feleletet, mert csak ez által ismerjük meg az ipar helyzetét, de a feleletet, ezen kérdésekre, még egy állam iparstatisztikája sem adhatja meg.

Látszik ezekből, hogy mily nehézségekbe ütközik az iparstatisztika művelése. Az iparra vonatkozó statisztikai adatok gyüjtése a hivatalos statisztika föladata és a hivatalos statisztika, mióta ezen

adatok gyüjtésének fontossága fölismertetett, óriási erőfeszítéseket tesz, hogy betöltse föladatát, de a föladat sokkal nagyobb, mintsem hogy azzal eddig megbirkózhatott volna. Ha ily nagyok a nehézségek, melyek egy állam iparstatisztikájának föltüntetése előtt állanak, még sokkal fokozottabbak ezen akadályok, ha a nemzetközi iparstatisztikát veszszük tekintetbe. A nemzetközi iparstatisztikát nemcsak az teszi lehetetlenné, hogy az egyes államok statisztikája kimüveletlen, hanem az is, hogy az egyes államok különböző alapon gyüjtik adataikat.

Az iparstatisztika fejlesztésének és szervezésének kérdésénél majdnem mindegyik statisztikai congresszus foglalkozott, de nem nagy eredménynyel. Az iparstatisztika előbbrevitele főleg Engel-nek köszönhető, ki egy erre vonatkozó, az iparstatisztika összes addigi fejleményeit felölelő emlékiratában [1]) kijelöli azon alapokat melyeken az iparstatisztikát föl kell épiteni. Engel javaslatainak elfogadásával szervezé a német birodalom az iparstatisztikát és mondhatni, hogy egész államra vonatkozólag ma a német iparstatisztika a legkielégítőbb, bár ez is távol van még a tökéletestől. A német statisztika azon irányelve, hogy az iparstatisztikai adatok is a népszámlálással együtt gyüjtendők, mindenütt elfogadandó, mert csak ezen az alapon kerülhetők ki azon hiányok, melyek eddig minden külön, a népszámlálástól függetlenül keresztülvitt nagyobb fölvétel eredményeit majdnem teljesen értéktelenekké tették.

Hazánkban az utolsó három népszámlálás alkalmával az iparstatisztikai adatok külön nem gyüjtettek. A mennyiben a népszámlálás alkalmával a népesség foglalkozása is kutattatott, az iparral foglalkozó népesség száma és legfontosabb viszonyai is megállapíttattak. Hogy ezen adatok, melyek még a kereseti statisztika föladatainak sem felelnek meg eléggé, ki nem elégítik az igényeket azt leginkább az országos statisztikai hivatal érezte, mely kétszer tett kisérletet az iparstatisztikai adatok gyüjtésére. Először 1872-ben, de az ekkor begyült adatok oly hiányosak voltak, hogy csak részben tétettek közzé és másod izben 1884-ben. Ezuttal az iparstatisztikai adatgyüjtés gondosan készíttetett elő, a fölvétel módozatai a német iparstatisztika eredményeinek

[1]) Dr. Engel: Die Nothwendigkeit einer Reform der volkswirtschaftlichen Statistik, insbesondere der Gewerbestatistik. Zeitschrift. des kön. preus. statistischen Bureau's 1870. és 1871-ki évf.

fölhasználásával állapittattak meg, de az eredmény most nem felel meg mindenben a követelményeknek, a minek főleg két oka van. Az egyik a hatóságokban keresendő, ezeknek tulajdonítandó az, hogy sok iparos kivonta magát a fölvétel alól, a másik az iparosokban, kik nem értve át kellőleg az iparstatisztikai adat gyüjtés czélját, segédeik és munkásaik számát, az iparteleptikön alkalmazott erőforrásokat és munkagépeket bebizonyíthatólag hamisan vallották be.

Ilyen körülmények között be kell ismernünk, hogy az iparstatisztika nem nyujthatja azt, a mit nyujtania kellene: a hazai ipar viszonyainak a részletekig ható ismeretét, legalább nem oly módon, a mint azt kivánhatnók. Az iparstatisztikai adatok hiánya annál inkább érezhető, mivel irodalmunkban *monographiák* is alig vannak, melyek egyes iparágak viszonyait ismertetnék. Legtöbb iparstatisztikai adat található a kereskedelmi és iparkamarák jelentéseiben, az ezek által közölt anyag azonban egységesen még soha sem dolgoztatott föl és a kamarai jelentések adatai nemcsak hézagosak és hiányosak, de sokszor megbizhatlanok is.

Minél nagyobb figyelmet fordít az állam az iparra, annál érezhetőbbé válik az iparstatisztikai adatok hiánya, ezek nélkül czéltudatos és következetes iparpolitika sem képzelhető. A statisztika Keleti Károly egy találó kifejezése szerint nem fényüzési czikk egyik ágában sem, nem különösen az iparstatisztika, mert a jó iparstatisztika nélkülözhetlen útmutatója a törvényhozásnak és közigazgatásnak, és emeltyűje magának az iparnak. Ezért nem szabad kifáradni azon törekvésekben, melyek iparstatisztikánk megalkotását czélozzák; az iparstatisztikai adatok gyűjtése kapcsolatba hozva a népszámlálással, nálunk is kielégítő sikert fog fölmutatni. A meddig ez meg nem történik, addig, úgyszólva, a sötétben fogunk botorkálni és minden iparstatisztika csak kisérlet lehet, mely nem elégítheti ki sem a szerző, sem az olvasó igényeit. Kielégítő iparstatisztika és a szakbavágó monographiák hiányában adataink csak hézagosak lehetnek, nem nyujthatnak minden tekintetben megfelelő képet sem a hazai iparról általában, sem pedig annak gazdasági vagy társadalmi szempontból fontos viszonyairól.

II. FEJEZET.

Az ország iparának általános helyzete.

Hazánk iparának helyzetét általános jellemzés helyett jobban megvilágítja azon viszonyok ismertetése, a melyek között iparunk fejlődött és jelenleg van, mert iparunk helyzete ezen viszonyok következménye. A természet megadott mindent, a mi az ipar fejlődéséhez szükséges. Nyersanyagunk az iparnak majdnem minden ágára van bőven és jó minőségben. De a természet adományai magukban holt kincset képeznek, a melyek csak a kiaknázás és fölhasználás által válnak értékessé. Az érték tényezője és előföltétele azonban a szükséglet, a mi a fogyasztók számától és vásárlási képességétől függ.

Hazánk népessége gyér, népünk túlnyomóan a nyerstermeléssel keresi kenyerét, művelődési foka lassan emelkedik és ezzel kapcsolatban csak lassan fejlődnek szükségletei is. Az ipar azon ágai, melyek a legáltalánosabb és a nép foglalkozásánál fogva legközvetlenebb szükségleteket elégítik ki, hazánkban ős idők óta honosak. Az ilyen általános életszükségleteket kielégítő iparágakat az ország valamennyi részében és minden jelentékenyebb helységében megtaláljuk. Az ipar a közlekedési eszközök tökéletlensége miatt csak a helyi szükséglet födözésére szorítkozhatott. A magasabb életszükségleteket kielégítő iparágak közől régi idő óta talán csak az ötvösséget látjuk meghonosúlva, melynek a nemzet előkelőbb rétegeinek fényüzése elég foglalkozást adott. A finomabb és értékesebb iparczikkeket előállító iparágak csak elvétve találtak egyes képviselőkre, mert a csekély fogyasztás nem adhatott foglalkozást ez iparnak. Az ezen iparczikkekben való szükségletet a kereskedelem a külföldről födözte; oly czikkek ezek, melyek magas értékük mellett elviselhetik a nagy szállítási költségeket.

Ilyen gazdasági helyzetben volt Magyarország, midőn a

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

közlekedési eszközök mindinkább való tökéletesedése s politikai és gazdasági átalakulások következtében bekövetkezett az ország gazdasági regeneratiója. Ugyanabban az időben, a midőn a föld fölszabadúlt, vonatott be hazánk a vasúti hálózat és a vizi közlekedés tökéletesedése által az európai gazdasági élet keretébe. Mezőgazdaságunk terményei iránt nagy volt a kereslet, ez maga után vonta a termelés növekedését, a nép vagyonossága és művelődése emelkedett és ezzel együtt rohamosan fokozódtak ipari szükségletei. A nyerstermelés azonban, mely valamennyi foglalkozás között legjobban jövedelmezett, absorbeálta a népszaporodás legnagyobb részét, a belföldi ipar nem volt képes a szükségletet fedezni és ugyanazon közlekedési eszközök útján, melyeken nyersterményeink kivitettek, beözönlöttek a külföldi iparczikkek, annál akadálytalanabbúl, mert ebben az időben lehullottak az Ausztriától elválasztó vámsorompók is. A külföldi ipar még azon szükségletek kielégítésében is versenyre kelt a belföldi iparágakkal, melyek közvetlen egyéni megrendelésre dolgozva, biztosítva látták magukat a verseny ellen és ezen verseny annál pusztítóbb volt, mert az iparosok ebben a korban mindinkább elveszíték azon kiváltságaikat, melyek bizonyos fogyasztási kört biztosítottak nekik.

Ez a hazai ipar legszomorúbb korszaka; az ötvenes évekkel kezdődik és a hatvanas évekig tart; a belföldi ipar minden téren háttérbe szorúl, egyes iparágak, melyek nem birták meg a nagy iparral való versenyt, egészen elpusztúltak, új iparágak keletkezésének semmi nyoma. A belföldi ipar megpróbáltatásának ezen korszakát azonban javulás követi. A vagyonosság növekedésével tőkék szaporodnak föl, melyeket a vállalkozás az iparba fektet. Így keletkeznek nyersterményeink földolgozására első nagy gyáraink: a malomipar, a szeszipar körében; egyes telepeink előbb is voltak ugyan már, de gyár iparról csak e kortól fogva szólhatni. Az alkotmányosságát visszanyert nemzet új életre ébred, tetterőt nyer; az önálló államháztartás és néhány jó év rendkivül fokozza az iparczikkek szükségletét, a külföldi behozatal óriási módon emelkedik, de a belföldi vállalkozás is mind nagyobb tereket foglal el; iparosaink műveltségi foka emelkedik. A megindult vasúti és más középítkezések az iparágak egész sorának adnak foglalkozást, a tőkeképződés növekedésével mind több és több tőke fordúl az ipar felé. Bekövetkezik a nyerstermelés jövedelmezőségének, ha

nem is visszaesése, de megállapodása; a nemzet öntudatára ébred annak, hogy az ipart minden rendelkezésre álló eszközzel fejlesztenie kell. Az iparfejlesztés politikája kezdődik, az állam és társadalom kezet fognak a házi ipar fejlesztésére; az iparoktatás nagyobb gondozásban részesül, a tőkének kedvezmények nyújtatnak, hogy az iparban keressen elhelyezést. Mindezen törekvések nem maradnak eredmény nélkül, iparunk minden ága fejlődik, új iparágak keletkeznek és erősödnek meg.

Ez a kor az, melyben ma élünk. Sokszor átmenetinek nevezték e kort; helytelenül, ha azt akarják azzal értetni, hogy létezik a gazdaság terén megállás is, de helyesen, ha az ipar üzemi formáinak fejlődését akarják vele jellemezni. Iparunknak majdnem kizárólagos üzemi formája egész a legújabb időig a kisüzem volt, de megkezdődött már az átalakulás a nagyipar felé, a mi azonban nem jár, mint tévesen hiszik, a kisipar elnyomásával. Egyetemes tapasztalati tény az, hogy minél virágzóbb valamely államban a nagyipar, annál inkább emelkedik a kisipar is, mert mindkettő ugyanazon talajban, a nép vagyonosságában gyökerezik. Bizonyos iparágakban, melyekben a tömeges termelés lehetséges és előnyösebb mint a kicsinyben való termelés, a kisipar egészen eltünik ugyan, a mi különösen az átmeneti korszakban egész nagy néposztályokra fájdalmas lehet, de a szükségletek növekedésével és fejlődésével a kézművesipar is emelkedik és fejlődik. Nincs állama Európának, legyen akármilyen fejlődött nagyipara is, a melyben a kézmüvesipar ma nem lenne sokszor hatalmasabb, mint ugyanazon államokban a kézműves ipar virágkorában; a különbség csak az, hogy akkor törvényes rendszabályok bizonyos fogyasztási kört és szilárd megélhetési módot biztosítottak a szabadalmazott kézműves osztálynak, holott ma ezt a fogyasztási kört az általános verseny közepette kell meghódítania.

Iparunk uralkodó üzemi módja a művesipar, a mesterségszerű ipar. Alig van azonban iparág, a melyben egyes telepek ki nem nőttek volna, részint az üzem mérvének lassankint való kiterjesztése, részint az iparág egyes szakaira való szorítkozás, specializálások fölkarolása által a kisüzem köréből. Ezek a művesipari gyárak, melyeknek legnagyobb része kisipari telepekből fejlődött, ilyenek általában a fémipari, a mechanikai ipari telepek. A tömeges termelésre alapított gyárak nem a kisipar talajából fejlődtek,

malom-, szesz- és nagy faiparunk keletkezése nem a kisiparral függ össze. Nagyiparunk, helyesebben tömeges termelésü iparunk csakis azon szakokban van, melyeknek nyersanyaga az országban nagy bőségben található, ezek földolgozását és földolgozott állapotban való exportálását már maga a vitelbérkülönbözet is lehetségessé tette. A tőke először is ezek felé fordúlt, mint a melyek viszonylag legkisebb koczkázat mellett állandó nyereséget igértek, ezen iparágak egyúttal azok, melyek viszonylag kevés munkás foglalkoztatását tették szükségessé. Nagy vasiparunk keletkezését a nyersanyag bőségén és jó minőségén, valamint a vasiparral ős idő óta foglalkozó munkásosztályon kivül, a vasszükséglet óriási emelkedése tette lehetővé, a mi a közlekedési eszközök kiépítésével egyidőben kezdődött.

A kisipar egyes ágai, mint már említettük, majdnem teljesen elnyomattak. Ilyen első sorban a fonó- és szövő-ipar, a melyből előbb minden ágnak számos képviselője volt hazánkban, ma ezek az iparágak majdnem teljesen meg vannak semmisítve és most folyik a kisérlet új, házi illetőleg népipari alapokon való fölélesztésükre és a nagy iparnak nyújtott kedvezmények által való meghonosítására. A fonó- és szövőiparon kivül legjobban megérezték a nagyipar versenyét: a bőripar, — a timárok és cserzővargák eltűnnek — a vegyészeti ipar, — szappanfőzés és gyertyamártás — a kis fém- és mechanikai ipar.

A gyári üzem kifejlődésével hazánkban is keletkezett a bánya- és kohómunkásokon kivül önálló munkásosztály. Míg a kisipar volt egyedüli üzemi formája az iparüzésnek, addig minden segédmunkásnak kilátása volt arra, hogy idővel önálló iparossá, vállalkozóvá válik és így önálló existentiára tehet szert, a nagyüzem mellett ez azonban már csak kivételesen fordul elő, a munkás rendszerint munkás marad egész életén át, az önállósulás reménye nélkül.

Az ország egyes vidékei nem egyenlő ipari fejlettségüek; az iparüzés általában függ az illető vidék arravalóságától természeti tekintetben és a piacztól, ámbár a közlekedési eszközök jelenlegi fejlettsége fölszabadította az ipart a piaczhoz való kötöttségtől; jelenleg a közvetlen piacztól távol is fejlődhetik ki ipar, holott előbb az ipar csak ott találhatott tanyát, a hol piacza is volt. A czéhrendszer uralma alatt a piacz törvényes előjogokkal is biztо-

sítva volt a helyi ipar számára, a vidéki lakosok kényszerítve voltak szükségletüket a városban beszerezni, a mi a városok emelkedésére vezetett. Ma ilyen előjogok nincsenek, az ipar oda vonul, a hol üzemi föltételei a legkedvezőbbek, ezek a helyek a városok és ezeken kivül oly helyek, a hol természetes üzemi erő áll rendelkezésre.

A jelen munka I. kötetének XIII. fejezetében foglalt adatok szerint iparral foglalkozik a Szent-István korona országaiban összesen 814,961 személy, azaz a népesség 5.20%-ka, a bányászatot is az iparhoz számítva. Ezen számból Magyarországra esik 745,203 személy, azaz a népesség 5.43%-a, Horvát-Szlavonországra 66,335 személy, azaz a lakosság 3.68%-a. Az iparosok egyes országrészek és megyék között következőleg oszlanak meg:

Az iparos népesség megoszlása országrészek és megyék szerint

Bányászokkal együtt.

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-ki népszámlálás szerint
	I. Magyarország.						
	a) Duna balpartja.						
1	Árva megye	1,165	943	2,108	2.58	81	81,643
2	Bars »	3,937	4,949	8,886	6.23	126	142,691
3	Esztergom »	2,241	2,678	4,919	6.82	120	72,166
4	Hont »	2,919	6,466	9,385	8.08	222	116,080
5	Liptó »	2,272	2,114	4,386	5.87	93	74,758
6	Nógrád »	4,434	7,428	11,862	6.19	168	191,678
7	Nyitra »	12,208	10,474	22,682	6.13	86	370,099
8	Pozsony »	9,927	13,457	23,384	7.44	136	314,173
9	Trencsén »	6,423	3,875	10,298	4.20	60	244,919
10	Turócz »	1,585	1,235	2,820	6.14	78	45,933
11	Zólyom »	3,077	5,552	8,629	8.42	180	102,500
	Összesen...	50,188	59,171	109,359	6.23	118	1.756,640

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	b) Duna jobb partja.						
1	Baranya megye	8,802	10,491	19,293	6.58	119	293,414
2	Fehér »	6,202	5,616	11,818	5.64	91	209,440
3	Győr »	3,088	3,930	7,018	6.41	127	109,493
4	Komárom »	4,564	4,315	8,879	5.85	95	151,699
5	Moson »	2,426	2,513	4,939	6.07	104	81,370
6	Somogy »	7,628	7,047	14,675	4.77	92	307,448
7	Sopron »	6,687	10,481	17,168	6.98	157	245,787
8	Tolna »	7,851	6,781	14,632	6.24	86	234,643
9	Vas »	10,755	10,154	20,909	5.80	94	360,590
10	Veszprém »	6,566	6,203	12,769	6.12	94	208,487
11	Zala »	9,058	6,517	15,575	4.33	72	359,984
	Összesen...	73,627	74,048	147,675	5.76	101	2.562,355
	c) Duna-Tisza köze.						
1	Bács-Bodrog megye	21,410	18,814	40,224	6.30	88	638,063
2	Csongrád »	6,906	8,002	14,908	6.52	116	228,413
3	Heves »	4,361	4,590	8,951	4.29	105	208,420
4	Jász-N.-Kun-Szolnok megye	6,971	5,220	12,191	4.37	75	278,443
5	Pest-Pilis-Solt-K.-Kun megye	25,504	64,594	90,098	9.20	253	988,532
	Összesen...	65,152	101,220	166,37	7.10	155	2.341,871
	d) Tisza jobb partja.						
1	Abauj-Torna megye	5,214	7,382	12,596	6.98	142	180,344
2	Bereg »	2,736	2,314	5,050	3.29	85	153,377
3	Borsod »	4,340	5,721	10,061	5.13	132	195,980
4	Gömör »	6,589	7,280	13,869	8.20	110	169,064
5	Sáros »	3,356	3,790	7,146	4.25	113	168,013
6	Szepes »	5,684	11,597	17,281	9.98	204	172,881
7	Ung »	2,743	2,036	4,779	3.77	74	126,707
8	Zemplén »	6,491	4,401	10,892	3.96	68	275,175
	Összesen...	37,153	44,521	81,674	5.66	120	1.441,541

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	e) Tisza bal partja.						
1	Békés megye	6,167	4,591	10,758	4.68	74	229,757
2	Bihar »	9,146	7,061	16,207	3.62	77	446,777
3	Hajdu »	4,825	5,085	9,910	5.71	105	173,329
4	Máramaros »	3,429	3,478	6,907	3.08	101	227,436
5	Szabolcs »	4,459	3,482	7,941	3.71	78	214,008
6	Szatmár »	6,121	8,663	14,784	5.04	141	293,092
7	Szilágy »	3,208	1,942	5,150	3.01	61	171,079
8	Ugocsa »	1,372	832	2,204	3.37	61	65,377
	Összesen...	38,727	35,134	73,861	4.06	91	1.820,855
	f) Tisza-Maros szöge.						
1	Arad megye	5,574	6,563	12,137	3.99	118	303,964
2	Csanád »	2,502	1,689	4,191	3.84	67	109,011
3	Krassó-Szörény »	6,117	12,460	18,577	4.87	204	381,304
4	Temes »	10,607	10,377	20,984	5.30	98	396,045
5	Torontál »	13,765	10,401	24,166	4.55	76	530,988
	Összesen...	38,565	41,490	80,055	4.66	108	1.721,312
	g) Erdély.						
1	Alsó-Fehér megye	3,185	4,788	7,973	4.48	150	178,021
2	Besztercze-Naszód megye	1,719	1,678	3,397	3.58	98	95,017
3	Brassó »	3,048	4,160	7,208	8.59	136	83,929
4	Csik »	1,994	1,093	3,087	2.78	55	110,940
5	Fogaras »	1,583	1,190	2,773	3.28	75	84,571
6	Háromszék »	3,846	2,566	6,412	5.12	67	125,277
7	Hunyad »	3,490	5,324	8,814	3.55	153	248,464
8	Kis-Küküllő »	1,150	675	1,825	1.98	59	92,214
9	Kolozs »	3,607	4,888	8,495	4.33	136	196,307
10	Maros-Torda »	4,257	3,146	7,403	4.66	74	158,999
11	Nagy-Küküllő »	3,394	2,823	6,217	4.69	83	132,454
12	Szeben »	3,893	4,189	8,082	5.71	108	141,627
13	Szolnok-Doboka »	3,238	2,179	5,417	2.80	67	193,677
14	Torda-Aranyos »	2,498	1,893	4,391	3.20	76	137,031
15	Udvarhely »	2,611	2,102	4,713	4.47	81	105,520
	Összesen...	43,513	42,694	86,207	4.14	98	2.084,048

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	II. Fiume város és területe	912	2,511	3,423	16.31	275	20,981
	III. Horvát-Szlavonország.						
	a) Polgári.						
1	Fiume megye	1,557	3,530	5,087	6.27	227	81,070
2	Zágráb »	5,362	6,937	12,299	4.75	129	258,691
3	Varasd »	3,342	2,462	5,804	2.63	74	220,663
4	Kőrös »	2,006	1,669	3,675	3.05	83	120,416
5	Belovár »	2,292	1,565	3,857	2.83	68	135,962
6	Pozsega »	1,653	1,322	2,975	3.95	79	75,257
7	Verőcze »	4,709	4,792	9,501	5.25	102	180,463
8	Szerém »	3,393	2,560	5,953	4.88	75	121,893
	Összesen...	24,314	24,837	49,151	4.11	102	1.194,415
	b) Volt határőrvidék.						
1	Lika-Otocsáni ker.	1,129	837	1,957	1.29	75	151,045
2	Ogulin-Szluini »	1,007	509	1,516	1.00	51	150,278
3	Báni »	1,256	1,428	2,684	1.99	113	134,225
4	Gradiskai »	943	759	1,702	2.75	80	61,696
5	Bródi »	1,908	1,945	3,853	4.44	102	86,725
6	Péterváradi »	2,574	2,898	5,472	4.79	112	114,115
	Összesen..	8,808	8,376	17,184	2.46	95	698,084
I.	Magyarország.....	346,925	398,278	745,203	5.43	115	13.728,622
II.	Fiume város és ter.	912	2,511	3,423	16.31	275	20,981
III.	Horvát-Szlavonorsz.						
	a) polgári	24,314	24,837	49,151	4.11	102	1.194,415
	b) volt határőrvidék	8,808	8,376	17,184	2.46	95	698,084
	A Sz.-István korona országai együtt..	380,959	434,002	814,961	5.21	114	15.642,102

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Látható e táblázatból, hogy Magyarország iparos népessége jelentékenyen fölülmulja Horvát-Szlavonországét; az egyes országrészek között az iparral foglalkozó népesség az összes népesség között a legnagyobb aránynyal a Duna-Tisza közén szerepel, de ezen nagy arány a fővárosnak tulajdonítandó. A Duna-Tisza közén az iparos népesség az összes népességnek 7.16%-át képezi, ezt követi a Duna balpartja 6.23%-kal a Duna jobbparti terület 5.76%-kal, a Tisza jobbpartja 5.66%-kal, a Tisza-Maros szöge 4.66%-kal, Erdély 4.14%-kal, legkisebb ipari fejlettsége pedig a Tisza balparti területnek van, a hol az iparral foglalkozók csak 4.06%-át képezik az összes lakosságnak. Horvát-Szlavonországban jelentékeny különbség van a polgári Horvát-Szlavonország és a volt határőrvidék között, az előbbiben a népesség 4.11%-ka, az utóbbiban a lakosságnak csak 2.46%-a foglalkozik iparral; Horvát-Szlavonország általában 3.68%-os arányával a Szt.-István korona országaiban a legkedvezőtlenebb arányt mutatja. Fiume város és területén a népesség 16.31%-a foglalkozik iparral, ebben a tekintetben tehát Fiumének egészen városi jellege van.

Az ipar fejlettségére nézve jellemző az önálló vállalkozók arányszáma a segédszemélyzethez. A hol az ipar fejlődött, a nagyipar meghonosult, ott egy önálló vállalkozóra számos segédszemélyzet, tanoncz, segéd, munkás esik, a hol azonban a kisipari üzem az uralkodó, ott a segédszemélyzet száma nem sokkal nagyobb mint az önálló vállalkozóké, ilyen viszonyok között számos önálló vállalkozó segéd-személyzet nélkül dolgozik. A fönti táblázat szerint a Sz. István korona országaiban 100 önálló iparosra 114 segédszemély (tanoncz, segéd, munkás, családi kisegítő együtt) esik, Magyarországban 115, Horvát-Szlavonországban 100.02, még pedig a polgáriban 102, a volt határőrvidéken 95, Fiuméban 275. Ezek az arányszámok nyilvánvalóan mutatják iparunk kisipari jellegét.

Az egyes országrészek között e viszony tekintetében is a Duna-Tisza közének vannak legkedvezőbb arányszámai, itt 100 önálló iparosra 155 segédszemélyzet esik, utána következik a Tisza jobbparti terület 100 : 120 arányszámával, a Duna balparti 100 : 118, a Tisza-Maros szöge 100 : 108, a Duna jobbpartja 100 : 101, Erdély 100 : 98, és végül a Tisza balpartja 100 : 91 arányszámmal. A Duna-Tisza közének viszonylag magas arány-

száma a fővárosnak tulajdonítandó; hogy a Tisza-Maros szöge kedvezőbb arányszámot mutat, mint a Duna jobbparti terület, az az ott üzött bányászatnak tulajdonítandó. A hatvanhárom törvényhatóság között 35 van olyan, melyben 100 önálló iparosra nem esik 100 segédszemély, a legkedvezőtlenebb e viszony Csik megyében, a hol 100 önálló iparosra 55 segédszemély esik, azaz csak minden második önálló iparosra esik egy segédszemély, a legkedvezőbb Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében, a hol 100 önálló iparosra 253 segédszemély esik.

Egészen más képet nyerünk iparunkról, ha annak viszonyait a városokban kutatjuk, mert az ipar városi jellegü foglalkozás. E czélból a következő táblázatokat összeállítottuk az iparos lakosság fönt kitüntetett viszonyait a 143 városra nézve külön is.

Folyó szám	A város neve	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	a) Rendezett tanácsu városok:						
1	Abrudbánya	255	463	718	25.03	182	2,869
2	Árokszállás	336	235	571	4.46	70	12,794
3	Bakabánya	323	244	567	17.60	76	3,222
4	Bártfa	300	232	532	10.89	77	4,884
5	Bazin	202	213	415	9.92	105	4,184
6	Bereczk	97	42	139	4.58	43	3,033
7	Békés-Gyula	819	963	1,782	9.87	118	18,046
8	Béla	169	242	411	15.86	143	2,589
9	Beregszász	328	331	659	9.51	101	6,930
10	Beszterce	653	735	1,388	17.21	113	8,063
11	Beszterczebánya	465	791	1,256	17.54	170	7,159
12	Brassó	1,638	3,292	4,930	16.63	201	29,584
13	Breznóbánya	252	283	535	14.33	112	3,733
14	Csikszereda	68	57	125	7.89	84	1,597
15	Czegléd	850	829	1,679	6.75	97	24,872
16	Deés	488	340	828	13.37	70	6,191
17	Déva	235	234	469	11.92	100	3,935
18	Dobsina	201	1,078	1,279	22.87	536	5,592

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Folyó szám	A város neve	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-ki népszámlálás szerint
19	Eger	945	1,241	2,186	10.58	131	20,669
20	Eperjes	552	887	1,439	14.19	161	10,139
21	Érsekujvár	625	633	1,258	11.89	101	10,584
22	Erzsébetváros	123	83	206	8.24	67	2,500
23	Esztergom	543	603	1,146	12.83	111	8,932
24	Fehértemplom	638	735	1,373	13.94	115	9,845
25	Felső-Bánya	170	1,072	1,242	21.57	631	5,758
26	Felvincz	32	16	48	2.98	50	1,609
27	Gnézda	111	75	186	14.44	67	1,295
28	Göllniczbánya	202	765	967	22.21	379	4,353
29	Gyöngyös	813	1,140	1,953	12.16	140	16,061
30	Gyulafehérvár	400	509	909	12.39	127	7,338
31	Hajdu-Böszörmény	396	320	716	3.76	81	19,035
32	Hajdu-Dorog	178	84	262	3.26	47	8,026
33	Hajdu-Hadház	152	58	210	2.83	38	7,414
34	Hajdu-Nánás	361	177	538	3.85	49	13,957
35	Hajdu-Szoboszló	239	98	337	2.58	41	13,038
36	Hátszeg	122	115	237	13.11	94	1,808
37	Igló	272	949	1,221	16.23	349	7,521
38	Jászberény	730	569	1,299	6.04	78	21,507
39	Jolsva	349	225	574	21.03	64	2,730
40	Kaposvár	499	826	1,325	13 84	166	9,571
41	Karánsebes	262	301	563	11.82	115	4,764
42	Karczag	320	181	501	3.17	57	15,825
43	Késmárk	252	475	727	16.25	188	4,475
44	Kézdi-Vásárhely	519	618	1,137	21.94	119	5,183
45	K.-Kún-Félegyháza	725	645	1,370	5.73	89	23,912
46	Kis-Kún-Halas	350	260	610	4.06	74	15,039
47	Kis-Marton	172	225	397	13.95	131	2,845
48	Kis-Szeben	182	202	384	13.59	111	2,825
49	Kis-Ujszállás	289	216	505	4.56	75	11,083
50	Kolozs	58	30	88	2.79	52	3,150
51	Korpona	155	110	265	7.78	71	3,408
52	Körmöczbánya	223	1,080	1,303	15 24	484	8,550
53	Kőszeg	427	746	1,173	16.07	175	7,301
54	Kúnhegyes	254	120	374	5.01	47	7,461

Országos Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	A város neve	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
55	Kún-Szt.-Márton ..	324	179	503	4.51	55	11,155
56	Leibicz	193	223	416	13.49	116	3,084
57	Léva	491	466	957	14.74	95	6,491
58	Libetbánya	145	225	370	20.54	148	1,801
59	Losoncz	353	588	941	18.72	167	5.027
60	Lőcse	359	499	858	12.99	139	6,603
61	Lubló	219	86	305	13.94	39	2,188
62	Makó	923	851	1,774	5.90	92	30,063
63	Marmaros-Sziget ..	621	645	1,266	11.67	104	10,852
64	Medgyes	392	506	898	13.84	129	6,489
65	Mezőtur	681	461	1,142	5.38	68	21,213
66	Miskolcz	1,609	2,068	3,677	15.12	129	24,319
67	Modor	317	208	525	11.10	66	4,729
68	Munkács	526	680	1,206	12.51	129	9,644
69	Nagy-Bánya	432	941	1,373	15.91	218	8,632
70	Nagy-Becskerek ...	849	1,361	2,210	11.32	160	19,529
71	Nagy-Enyed	370	436	806	15.03	118	5,362
72	» -Kanizsa	744	1,137	1,881	10.22	153	18,398
73	» -Károly	847	907	1,754	14.01	107	12,523
74	» -Kőrös	654	657	1,311	5.76	100	22,769
75	» -Rőcze	136	107	243	12.80	79	1,897
76	» -Szeben	1,286	2,212	3,498	17.99	172	19,446
77	» -Szombat	544	988	1,532	14.15	182	10.824
78	Nyiregyháza	920	1,197	2,117	8.78	130	24,102
79	Nyitra	439	803	1,242	14.46	183	8,660
80	Pápa	816	1,292	2,108	14.39	158	14,654
81	Podolin	92	121	213	13.88	132	1,535
82	Poprád	58	77	135	13.06	133	1,034
83	Rimaszombat	501	463	964	19.90	92	4,844
84	Rozsnyó	431	530	961	20.28	123	4,737
85	Ruszt	51	37	88	6.27	73	1,403
86	Segesvár	568	721	1,289	14.67	127	8,788
87	Sepsi Szt.-György .	359	448	807	15.31	125	5,268
88	Somorja	236	250	486	17.69	106	2,709
89	Szakolcza	274	201	475	9.28	70	5,115
90	Szamosujvár	311	348	659	12.39	112	5,317

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	A város neve	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
91	Szász-Régen	673	635	1,308	23.14	94	5,652
92	Szászsebes	307	290	597	9.56	94	6,244
93	Szászváros	398	517	915	16.78	129	5,451
94	Szék	29	9	38	1.38	31	2.759
95	Székely-Udvarhely	581	541	1,132	22.62	93	5,003
96	Szentes	972	798	1,760	6.13	82	28,712
97	Szent-Endre	184	196	380	8.98	107	4,229
98	» -György	89	69	158	5.48	76	2,881
99	Szepes-Olaszi	127	188	315	12.73	148	2,473
100	» -Szombat	72	58	130	15.79	80	823
101	» -Váralja	296	326	622	19.20	110	3,256
102	Szilágy-Somlyó	266	230	496	11.84	87	4,189
103	Szolnok	598	1,008	1,606	9.80	168	18,247
104	Szombathely	595	1,147	1,742	16.09	193	10,820
105	Teke	63	30	93	4.57	48	2,032
106	Torda	753	810	1,563	16.56	107	9,434
107	Trencsén	226	300	526	11.94	132	4,402
108	Turkeve	305	192	497	4.13	63	12,042
109	Ujbánya	233	231	464	11.07	99	4,190
110	Ungvár	840	785	1,625	14.28	93	11,373
111	Vácz	683	1,099	1,782	13.50	161	13,199
112	Vajda-Hunyad	234	147	381	16.54	63	2,303
113	Veszprém	804	1,157	1,961	15.59	144	12,575
114	Vinga	156	82	238	4.96	53	4,796
115	Vizakna	126	150	276	7.49	119	3,683
116	Zenta	693	519	1,212	5.72	75	21,200
117	Zilah	519	389	908	15.23	75	5,961
118	Zólyom	206	374	580	15.46	182	3,751
	Összesen	49,419	62,077	111,496	10.81	126	1.031,672
	b) Törvényhatósági városok.						
1	Arad	1,493	3,561	5,054	14.21	239	35,556
2	Baja	1,085	1,945	3,030	15.75	179	19,241
3	Budapest	9,299	49,381	58,680	16.28	531	360,551
4	Debreczen	2,561	3,791	6,352	12.43	148	51,122

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	A város neve	Az önálló iparosok száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népességnek hány %-ka iparos	100 önálló iparosra esik hány segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
5	Győr	1,083	1,978	3,061	14.59	183	20,981
6	H.-Mező-Vásárhely	1,417	1,403	2,820	5.53	99	50,966
7	Kassa	1,349	3,783	5,132	19.67	280	26,097
8	Kecskemét	1,268	1,846	3,114	6.94	146	44,887
9	Kolozsvár	1,474	3,424	4,898	16.37	232	29,923
10	Komárom	769	1,333	2,102	16.04	173	13,108
11	Maros-Vásárhely	1,058	1,287	2,345	18.20	122	12,883
12	Nagyvárad	1,637	3,012	4,649	14.84	184	31,324
13	Pancsova	948	1,646	2,594	15.15	174	17,127
14	Pécs	1,306	4,273	5,579	19.44	327	28,702
15	Pozsony	1,935	6,026	7,961	16.58	311	48,006
16	Selmecz- és Béla-bánya	477	3,817	4,294	28.13	800	15,265
17	Sopron	847	2,255	3,102	13.36	266	23,222
18	Szabadka	1,772	1,616	3,388	5.52	91	61,367
19	Szatmár-Németi	1,336	1,319	2,655	13.47	99	19,708
20	Szeged	2,495	4,813	7,308	9.92	193	73,675
21	Székes-Fehérvár	1,288	1,980	3,268	12.72	154	25,612
22	Temesvár	1,803	3,569	5,372	15.94	198	33,694
23	Ujvidék	1,182	1,568	2,750	12.94	133	21,325
24	Versecz	1,196	1,105	2,301	10.30	92	22,329
25	Zombor	912	1,230	2,142	8.67	135	24,693
	Összesen	41,990	111,961	153,951	13.85	267	1.111,364
	Rendezett tan. városok összege	49,419	62,077	111,496	10.81	126	1.031,672
	Törvényh. városok összege	41,990	111.961	153,951	13.85	267	1.111,364
	A 143 város összege	91,409	174,038	265,447	12.39	190	2.143,036
	A megyék összege a városok nélkül	255,516	224,240	479,756	4.14	88	11.585.586
	Magyarország összege	346.925	398,278	745,203	5.43	115	13.728,622

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

E táblázatból igen érdekes következtetések vonhatók le. A magyarországi összes iparosok 35.62% a fölsorolt 143 városban lakik, holott a tényleges népességnek csak 15.61% lakik e városokban; Magyarországban az iparosok 5.43%-át képezik a tényleges lakosságnak, a 143 városban 12.39%-át, a megyékben a városok nélkül 4.14%-át, a városok tehát közel háromszor intensivebb iparral birnak, mint a megyék. Nem olyan jelentékeny, mint a megyék és városok között, a különbség a rendezett tanácsu és törvényhatósági városok között. A rendezett tanácsu városokban az iparral foglalkozó lakosság a népesség 10.81%-át képezi, a törvényhatósági városokban 13.85%-át.

A 118 rendezett tanácsú város között 40-et találunk, a melyben az iparos lakosság 10%nál kisebb részét képezi a lakosságnak, a 25 törvényhatósági város között ötöt, u. m. Hódmezővásárhely, Kecskemét, Szabadka, Szeged és Zombor. Az összes alföldi városok között csak egy van, melyben az iparos lakosság az összes népességnek több mint 10%-át képezi, ez Nagy-Becskerek, hol az iparos lakosság 11.32%-kal van képviselve, a többiekben mindenütt 10%-on alól marad.

Legnagyobb számmal az iparos lakosság a bányászatot üző városokban van képviselve; három kivételével, valamennyi város, a hol az iparos lakosság több mint 20%-át képezi az összes népességnek, bányaváros. Az első helyet foglalja el Selmecz- és Bélabánya, a hol az iparos lakosság 28.13%-ot képez, utána következik Abrudbánya 25.63%-kal, Szász-Régen 23.14%-kal, Dobsina 22.87%-kal, Göllniczbánya 22.21%-kal, Székelyudvarhely 22.62%-kal, Kézdivásárhely 21.94%-kal, Felső-Bánya 21.57%-kal, Jolsva 21.03%-kal, Libetbánya 20.54%-kal, Rozsnyó 20.28%-kal, Budapestet a törvényhatósági városok közöl Selmecz- és Bélabányán kivül is megelőzik Kassa 19.67%-kal, Pécs 19.44%-kal, Marosvásárhely 18.20%-kal, Pozsony 16.58%-kal, Kolozsvár 16.37%kal.

Az egész országban 100 önálló iparosra 115 segédszemély esik, a fönti táblázat szerint a 143 városban 100 önálló iparosra 190 segédszemély jut, holott a megyékben a városok nélkül az arányszám 100 : 88. A városok között a törvényhatósági városok jóval kedvezőbb arányt mutatnak, mint a rendezett tanácsúak, az előbbiekben 100 önálló iparosra 267 alkalmazott esik, az utóbbiakban 126. A 25 törvényhatósági város között négy van, a mely-

ben 100 önálló iparosra nem esik 100 alkalmazott, u. m. Hódmezővásárhely, Szabadka, Szatmár-Németi és Versecz, de ezekben is 90-nél több alkalmazott esik 100 önálló iparosra. A 118 rendezett tanácsu város között 48 van, melyben 100 önálló iparosra 100-nál kevesebb alkalmazott esik, a legkevesebb Széken, 100 önálló iparosra 31 alkalmazott.

Ezen arány tekintetében is néhány bányaváros áll az első sorban, 100 önálló iparosra Selmeczbányán 800, Felsőbányán 631, Dobsinán 536 alkalmazott esik, ezek után azonban Budapest következik, a hol 100 önálló iparosra 531 alkalmazott esik, a bányavárosoktól eltekintve tehát Budapesten leginkább fejlődött az ipar, itt egy önálló iparosra 5.3 alkalmazott esik, a miből méltán következtethetni a fővárosi ipar nagyipari jellegére.

Az országos statisztikai hivatal az 1884. évben külön fölvétel utján igyekezett, mint már emlitettük, megalkotni hazánk iparstatisztikáját.*) Az ezen fölvétel alkalmával begyült adatok az adatgyüjtés módjának különbözősége — csak a tulajdonképeni ipar vétetett számba — és a fölvétel időpontjának megválasztása következtében nem egyeznek a népszámlálás alkalmával szerzett adatokkal, nevezetesen az iparosok száma a ténylegesnél jóval kisebbnek tüntettetik föl, de az adatok annyira érdekesek és oly sok gazdaságilag fontos viszonyt világitanak meg, hogy ezek által egészen uj képet nyerünk iparunkról. Az iparstatisztikai adatgyüjtésnél a fölvétel kiinduló pontja az ipartelep volt, az adatgyüjtésnél nemcsak az iparosokról, de az ipartelep különböző viszonyairól is számot ad.

Az 1884-ki iparstatisztikai adatgyüjtés főeredményeit a következőkben ismertetvén, először az iparosság összes számát mutatjuk be, az iparosoknak az iparban való alkalmazása kitüntetésével:

	Magyarország	Fiume	Horvát-Szlavonország	A Szt.-István korona országai együtt
Önálló vállalkozó . . .	228,328	495	29,063	257,886
Üzletvezető és tisztviselő .	9,180	143	830	10.153
Segéd	100,476	253	10,323	111,052
Állandó munkás 16 év.felüli	69,024	4,139	7,526	80,689

*) L. Hiv. stat. közlemények. Magyarország iparstatisztikája 1885-ben. Összeállitotta dr. Jekelfalussy József. Budapest 1886.

	Magyarország	Fiume	Horvát-Szlavonország	A Szt.-István korona országai együtt
Állandó munkás 16 éven aluli	5,047	390	594	6,031
Napszámos felnőtt . . .	56,044	1,032	13,722	70,798
Napszámos fiatal	6,953	201	1,430	8,584
Tanoncz 16 éven felüli . .	21,313	186	1,822	23,321
Tanoncz 16 éven aluli . .	40,136	227	3,649	44,012
A mühelyen kivül dolgozó munkás:				
16 éven felüli . . .	6,779	44	281	7,104
16 éven aluli . . .	518	9	91	618
Csak időnként használt munkás	6,684	420	16,888	23,992
Összesen . . .	550,482	7,539	86,219	644,240

Az iparral foglalkozó 644.240 személy közül e szerint 550,482 esik Magyarországra, azaz 85.45%, Fiuméra 7,539, azaz 1.17%, Horvát-Szlavonországra 86,219, azaz 13.38%. A 257,886 önálló iparos közül 228,328 azaz 88.54% esik Magyarországra, Fiuméra 495, azaz 0.19%, Horvát-Szlavonországra 29,063, azaz 11.27%. A 386,354 segédszemélyzetből 322,154, azaz 83.38% Magyarországra, 7,044 azaz 1.82% Fiuméra és 57,156 azaz 14.80% Horvát-Szlavonországra jut.

Szembeállitván az összes segédszemélyzetet az összes vállalkozókkal, Magyarországban 100 önálló iparosra 141 segédszemély jut, Fiumében 1,423, Horvát-Szlavonországban 196. Feltünő, hogy Horvát-Szlavonországban a segédszemélyzetnek az önálló iparosokhoz való aránya kedvezőbb mint Magyarországban, holott az előbbi ország ipara köztudomásulag fejletlenebb. Az egész különbözetet ugyanis azon körülmény okozza, hogy 1884-ben Zimony városában a vasut és a nagy vasuti hid épitésénél rendkivül sok munkás volt alkalmazva. A mig 1880-ban Zimony egész lakossága 12,836-al lett kitüntetve, addig 1884-ben ugyanezen

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

városban 12,514 napszámos és 12,227 ideiglenes munkás lett fölvéve, a kiknek legnagyobb része természetesen idegen volt. A Zimonyra vonatkozó adatokat tekintetbe nem vevén, Zimonyon kivül Horvát-Szlavonországban 100 önálló iparosra csak 111 segédszemély esik.

Nem szerint az iparosok egyes osztályai következőleg oszlanak meg:

	férfi	nő	együtt
önálló vállalkozók	247,311	10,575	257,886
üzletvezetők és egyéb tisztviselők . . .	10,153*)	—	10,153
segédek	101,489	9,563	111,052
16 éven felüli állandó munkás	59,314	21,375	80,689
16 éven aluli » »	2,943	3,088	6,031
felnőtt napszámosok	58,929	11,869	70,798
fiatal »	3,883	4,701	8,584
16 éven felüli tanoncok	22,570	751	23.321
16 éven aluli »	42,445	1,567	44,012
16 éven felüli és a műhelyen kívül dolgozó munkások	5,926	1,178	7.104
16 éven aluli és a műhelyen kívül dolgozó munkások	305	313	618
csak időnkint használt munkások . . .	20,962	3,030	23,992
Összesen	576,230	68,010	644,240

A nőknek az iparban való alkalmazása e szerint Magyarországban még aránylag elég korlátolt, az összes iparosság 10.56% nő.

Az iparosság megoszlása országrészek és megyék szerint kitünik az alábbi táblázatból, mely az összes önálló vállalkozók, az összes segédszemélyzet, a segédszemélyzetnek az önálló vállalkozókhoz való arányát, a megye iparos lakosságának az összes népességhez való arányát mutatja. Horvát-Szlavonországban azonban az iparosokat nem lehetett megyék szerint kitüntetni.

*) A felvételnél nem tétetett különbség férfi és nő között.

Magyar Országgyűlési Múzeum és Könyvtár

Az iparos népesség megoszlása országrészek és megyék szerint.

Folyó szám	Az országrész és megye megnevezése	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A megye iparossága az összes lakosságnak hány %-át képezi
	I. Magyarország.				
	a) Duna balpartja.				
1	Árva megye	853	1,774	208	3.22
2	Bars »	2,433	3,411	140	4.09
3	Esztergom »	1,305	1,866	143	4.53
4	Hont »	2,092	2,629	126	4.07
5	Liptó »	763	1,325	174	2.79
6	Nógrád »	2,509	4,031	160	3.41
7	Nyitra »	6,658	4,495	68	3.01
8	Pozsony »	6,896	13,024	189	6.34
9	Trencsén »	3,907	4,156	106	3.30
10	Turócz »	890	1,469	165	5.14
11	Zólyom »	2,016	5,548	275	7.38
	Összesen	30,322	43,728	144	4.22
	b) Duna jobb partja.				
1	Baranya megye	6,649	6,741	101	4.56
2	Fehér »	4,215	3,428	81	3.65
3	Győr »	2,374	2,922	123	4.84
4	Komárom »	2,817	2,681	95	3.62
5	Moson »	1,636	1,720	105	4.12
6	Somogy »	5,447	3,743	69	2.99
7	Sopron »	4,513	6,665	148	4.56
8	Tolna »	4,825	3,211	67	3.43
9	Vas »	6,737	4,454	66	3.10
10	Veszprém »	4,716	3,778	80	4.07
11	Zala »	6,300	3,830	61	2.81
	Összesen	50,229	43,173	86	3.64
	c) Duna-Tisza köze.				
1	Bács-Bodrog megye	13,699	10,408	76	3.78
2	Csongrád »	4,929	9,548	190	6.25
3	Heves »	3,108	3,070	99	2.91

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Az országrész és megye megnevezése	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A megye iparossága az összes lakosságnak hány %-át képezi
4	Jász-N.-Kún-Szolnok megye . .	5,122	4,440	87	3.44
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye .	10,695	8,803	82	3.10
	Budapest főváros	9,652	63,551	658	20.30
	Pest megye összesen . .	20,347	72,354	356	9.96
	Összesen . .	47,205	99,620	211	6.27
	d) Tisza jobb partja.				
1	Abauj-Torna megye	2,881	7,635	265	5.83
2	Bereg megye	1,477	5,256	356	4.39
3	Borsod »	3.000	7,636	255	5.43
4	Gömör »	3,943	4,633	117	5.07
5	Sáros »	2.248	3,350	149	3.33
6	Szepes »	3,049	7,032	231	5.83
7	Ung »	1,610	1,604	100	2 54
8	Zemplén »	3,299	2.525	77	2.12
	Összesen . .	21,507	39,671	184	4.24
	e) Tisza balpartja.				
1	Békés megye	3,741	3,290	88	3.06
2	Bihar »	5,938	5,949	100	2.66
3	Hajdu »	3,478	4,841	139	4.80
4	Marmaros »	1,963	2,459	125	1.94
5	Szabolcs »	2.482	2,102	85	2.14
6	Szatmár »	4,505	4,557	101	3.09
7	Szilágy »	2,208	1,386	63	2.10
8	Ugocsa »	543	506	93	1.60
	Összesen . .	24,858	25,090	101	2.74
	f) Tisza-Marosszöge.				
1	Arad megye	3,850	6,835	178	3 52
2	Csanád megye	1,814	1,790	99	3 31
3	Krassó-Szörény megye . . .	2,911	10,893	374	3.62
4	Temes megye	7,109	10,153	143	4.36
5	Torontál megye	9,178	7,432	81	3.13
	Összesen . .	24,862	37,103	149	3.60

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Az országrész és megye megnevezése	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra eső segédszemélyzet	A megye iparossága az összes lakosságnak hány %-kát képezi
	g) Erdély.				
1	Alsó-Fehér megye	2,450	2,378	97	2.71
2	Besztercze-Naszód megye . .	1,461	1,113	76	2.71
3	Brassó megye	2,464	5,261	214	9.20
4	Csik megye	1,588	816	51	2.17
5	Fogaras megye	820	799	97	1.91
6	Háromszék megye	2,306	2,332	101	3.70
7	Hunyad megye	2,643	2,733	103	2.16
8	Kis-Küküllő megye	724	319	44	1.14
9	Kolozs megye	2,039	5,833	286	4.01
10	Maros-Torda megye	2,818	2,309	82	3.22
11	Nagy-Küküllő megye . . .	1,982	1,789	90	2.85
12	Szeben megye	2,445	4,505	184	4.91
13	Szolnok-Doboka megye . . .	2,212	1,503	68	1.92
14	Torda-Aranyos megye . . .	1,647	933	57	1.88
15	Udvarhely megye	1,746	1,146	66	2.74
	Összesen . .	29,345	33,769	115	3.93
I.	Magyarország	228,328	322,154	141	4.01
II.	Fiume város és területe . . .	495	7,044	1,423	35.93
III.	Horvát-Szlavonország . . .	29,063	57,156	196	4.56
	A Szt.-István koronaország. együtt	257,886	386,354	150	4.12

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az ország összes iparossága az összes lakosságnak csak 4.12%-kát képezi, holott 1880-ban az összes iparosság a 247-ik lapon foglalt adatok szerint az összes lakosságnak 5.21%-kát képezte. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy ezen utóbbi számban a bányászok is benfoglaltattak, kiknek száma 1880-ban 25,991 volt; a népszámlálásnál a háziiparosok is az iparosok között szerepeltek és az iparstatisztikai fölvétel 26,439 önálló férfi háziiparost tüntet ki, továbbá az iparstatisztikai adatgyüjtésnél számos iparág alkalmazottjainak száma, a melyek télen vagy épen nem, vagy korlátozott mérvben üzetnek, a valóságosnál ki-

sebbnek lett föltüntetve. A Duna-Tisza közén az iparosság az összes lakosságnak 6.27%-át, a Tisza jobb partján 4.24%-át, a Duna balpartján 4.22%-át, a Duna jobb partján 3.64%-át, a Tisza-Marosszögén az összes lakosság 3.60%-át, Erdélyben 3.93%-át, a Tisza balpartján 2.74%-át, Horvát-Szlavonországban 4.56%-át, Fiumében, mint városban 35.93%-át képezi az iparosság az összes lakosságnak.

Az önálló iparosoknak a segédszemélyzethez való aránya tekintetében az egyes országrészek közül a Duna-Tisza köze áll legelől, de e kedvező arányt Budapestnek köszönheti, hol 100 önálló iparosra 658 segédszemély esik, mig ez országrész megyéiben, az egy Csongrádot kivéve, hol Szeged városa adja a kedvező arányt, 100 segédszeméy sem esik. A Duna-Tisza köze után a Tisza jobb partja következik 184 arányszámmal. Itt különösen Bereg megye válik ki, mit azonban tisztán csak a munkács-stryi vasut folyamatban volt épitésének tulajdonithatunk, ezt leszámitva (már pedig ez a megye iparviszonyaira befolyással egyátalán nem bir) Bereg megye csak ott áll, hol a szomszédos Ung, melynél a segédszemélyzet száma csakhogy éppen eléri az önálló vállalkozókét. Kedvező arányszámot mutatnak még Abauj-Torna, Borsod és Szepes megyék. A Tisza-Maros szögén az arányszám 149-re rúg, ebben főleg Krassó-Szörény megyének van nagy része, hol az osztrák-magyar államvasút társaság nagyszerű iparvállalatai emelik oly magasra a segédszemélyzet számát. Még csak a Duna balpartja az, hol a segédszemélyzet számaránya elég kedvező, 144 esvén 100 önálló iparosra, itt Zólyom megye válik ki erősen, ellenben Nyitra megye igen alacsony arányt mutat. Az erdélyi részekben már csak 115 az arányszám s csak Kolozs-, Brassó- és némileg Szebenmegyékben mondhatjuk kedvezőnek a segédszemélyzet arányszámát. A Tisza balpartján egy önálló iparosra átlagosan csak egy segédszemély esik, a Duna jobb partján még annyi sem.

A népszámlálásnál nyert adatokkal kitüntettük már, hogy a városok ipari fejlettsége mennyire fölülmulja a megyék iparát. Ezt megerősitik és még élénkebben megvilágitják az iparstatisztikai fölvételnél begyült adatok. E viszonyt tünteti föl az alábbi kis táblázat:

	Az egész országban van	A 140 városban van	Az iparosság országos összegének hány %-a esik a városokra		
			férfi	nő	együtt
Önálló vállalkozó	228,328	74,401	31.57	59.95	32.59
Üzletvezetők és tisztviselők	9,180	4,772	51.98	—	51.98
Segédek	100,476	62,922	61.78	72.00	62.62
Az állandó munkások 16 éven felüli	69,024	41,438	52.54	81.39	60 03
Az állandó munkások 16 éven aluli	5,047	3,077	49.08	72.07	60.96
Napszámosok 16 éven felüli	56,044	31,948	56.27	60.61	57.01
Napszámosok 16 éven aluli	6,953	3,153	43.53	46·83	45.35
Tanonczok 16 éven felüli .	21,313	11,244	51.76	83.89	52.76
Tanonczok 16 éven aluli .	40,136	23,704	57.99	88.01	59.06
A műhelyen kivül dolgozik:					
16 éven felüli . . .	6,779	3,986	55.95	73.73	58.80
16 éven aluli . . .	518	211	35.68	46.81	40.73
Az időnként használt munkások	6,684	2,466	37.52	31.46	36.89
Összesen . .	550 482	263,322	45.46	69.49	47.83

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

A mig ugyanis a 140 városban Magyarország lakosságából csak 15.65% lakik, addig az összes iparosságból 47.83% esik a városokra. Az önálló vállalkozóknak csak 32.58%-a jut a városokra, ellenben a segédeknek és munkásoknak több, mint 60%-a, a tanonczoknak és napszámosoknak közel 60%-a, az üzletvezetők és tisztviselőknek 51%-a. A segédszemélyzetből tehát aránylag két annyi esik a városokra, mint az önálló vállalkozók közül.

A 140 város ipari viszonyait a következő táblázat mutatja:

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A város iparossága az összes lakosságnak hány %-ká képezi
Abrudbánya	261	132	51	13·70
Arad	1,268	4,542	358	16·34
Baja	879	1,799	205	13·92
Bakabánya	251	77	31	10·18
Bártfa	222	301	136	10·71
Bazin	159	183	115	8·17
Békés-Gyula	693	1,065	154	9·74
Béla	111	952	858	41·06
Bereczk	93	25	27	3·89
Beregszász	281	465	165	10·76
Besztercze	680	593	87	15·79
Beszterczebánya	369	2,509	680	40·20
Brassó	1,148	3,516	306	15·77
Breznóbánya	250	137	55	10·37
Budapest	9,652	63,551	658	20·30
Czegléd	757	720	95	5·94
Csik-Szereda	60	71	118	8·20
Debreczen	1,620	4,124	255	11·24
Deés	341	355	104	11·24
Déva	171	152	89	8·21
Dobsina	121	265	219	6·90
Eger	620	688	111	6·33
Eperjes	495	1,634	330	21·00
Érsekujvár	373	366	98	6·98
Erzsébetváros	106	105	100	8·44
Esztergom	364	703	193	11·95
Fehértemplom	534	552	103	11·03
Félegyháza	843	588	70	5·98
Felső-Bánya	182	148	81	5·73
Felvincz	30	11	37	2·55
Gölniczbánya	140	438	313	13·28
Gyöngyös	696	1,411	203	13·12
Győr	798	1,991	250	13·29
Gyula Fehérvár	434	1,033	238	19·99
Hajdu-Böszörmény	322	101	31	2·22
» -Dorog	144	161	112	3·80

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A város iparossága az összes lakosságnak hány %-át képezi
Hajdú-Hadház	144	10	7	2·08
» -Nánás	229	52	23	2·02
» -Szoboszló	312	135	43	3·43
Halas	239	246	103	3·22
Hátszeg	97	95	98	10·62
Hód-Mező-Vásárhely	1,526	1,273	83	5·49
Igló	196	609	31	10·70
Jászberény	545	341	63	4·12
Jolsva	236	86	36	11·79
Kaposvár	542	909	168	15·16
Karánsebes	179	286	160	9·76
Karczag	182	92	51	1·73
Kassa	778	5,640	725	24·59
Kecskemét	1,070	853	80	4·28
Késmárk	202	654	324	19·13
Kézdi-Vásárhely	474	834	176	25·24
Kismarton	127	171	135	10·47
Kis-Szeben	143	219	153	12·81
Kis-Uj-Szállás	218	148	68	3·30
Kolozs	53	11	21	2·08
Kolozsvár	967	4,372	452	17·84
Komárom	571	863	151	10·94
Korpona	152	32	21	5·40
Körmöczbánya	162	536	331	8·16
Kőszeg	301	397	132	9·56
Kunhegyes	212	65	31	3·71
Kun-Szt.-Márton	273	206	75	4·29
Leibicz	154	179	116	10·80
Léva	469	404	86	13·45
Libetbánya	99	200	202	16·60
Losoncz	292	657	225	18·88
Lőcse	250	424	170	10·21
Makó	755	1,011	134	5·87
Maros-Vásárhely	776	1,330	171	16·35
Máramaros-Sziget	492	995	202	13·70
Medgyes	302	433	143	11·33

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A város iparossága az összes lakosságnak hány %-át képezi
Mezőtúr	495	234	47	3·44
Miskolcz	1,309	2,281	174	14·76
Modor	269	139	52	8·63
Munkács	451	723	160	12·17
Nagy-Bánya	330	666	202	11·54
Nagy-Becskerek	707	1,078	152	9·14
Nagy-Enyed	303	272	90	10·72
Nagy-Kanizsa	444	672	151	6·07
Nagy-Károly	830	635	77	11·70
Nagy-Kőrös	391	273	70	2·91
Nagy-Őcze	134	105	78	12·59
Nagy-Szeben	919	2,271	247	16·40
Nagy-Szombat	371	687	185	9·77
Nagy-Várad	1,343	3,455	257	15·82
Nyiregyháza	715	668	93	5·74
Nyitra	289	736	255	11·84
Ó-Lubló	171	83	49	11·61
Pancsova	598	1,376	230	11·53
Pápa	668	928	139	10·90
Pécs	1,239	4,262	344	19·17
Podolin	97	255	263	22·93
Poprád	47	116	247	15·76
Pozsony	1,588	8,141	513	20·27
Rima-Szombat	369	537	146	18·70
Rozsnyó	403	596	148	21·09
Ruszt	42	32	76	5·27
Segesvár	424	790	186	13·81
Selmecz- és Bélabánya	220	1,902	865	13·90
Sepsi-Szt.-György	356	585	164	17·86
Somorja	204	225	110	15·84
Sopron	695	1,539	221	9·62
Szabadka	1,292	1,044	81	3·81
Szakolcza	233	123	53	6·96
Szamos-Ujvár	323	233	72	10·46
Szász-Régen	537	689	128	21·69
» -Sebes	299	295	99	9·51

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A város iparossága az összes lakosságnak hány %-át képezi
Szászváros	337	470	139	14·80
Szatmár-Németi	1,007	923	92	9·79
Szeged	1,907	6,879	361	11·98
Székely-Udvarhely	567	449	79	20·31
Székes-Fehérvár	850	1,453	171	8·99
Szent-Endre	208	239	115	10·57
Szent-György	60	28	47	3·05
Szentes	850	827	97	5·84
Szepes-Olaszi	101	83	82	7·44
» -Szombat	44	63	143	13·00
» Váralja	236	184	78	12·90
Szilágy-Somlyó	249	216	87	11·10
Szolnok	547	1,845	337	13·11
Szombathely	459	991	216	13·40
Temesvár	1,392	6,277	451	22·76
Torda	727	657	90	14·67
Trencsén	194	321	165	11·70
Turkeve	282	170	60	3·75
Ujbánya	188	151	80	8·09
Ujvidék	769	1,222	159	9·34
Ungvár	772	1,124	146	16·67
Vácz	369	459	124	6·27
Vajda-Hunyad	216	106	49	13·98
Versecz	602	986	164	7·11
Veszprém	805	951	118	13·96
Vinga	110	107	97	4·52
Vizakna	174	30	71	5·54
Zala-Egerszeg	299	412	138	12·04
Zenta	679	439	65	5·27
Zilah	516	445	86	16·12
Zólyom	162	864	533	27·35
Zombor	431	667	155	4·45
Főösszeg	74,401	188,921	254	12·36

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A városok összes lakosságának e szerint 12.36%-a foglalkozik az iparral, holott az egész ország (Horvát-Szlavonország és Fiume nélkül) lakosságának csak 4·12%-a, a városokban tehát az ipar éppen háromszor oly fejlett mint az egész országban a városokkal együtt. A lakossághoz viszonyitva, az iparral foglalkozók két városban Bélán és Beszterczebányán meghaladják a lakosság 40%-át, 20—30% között tizenegy városban képeznek, u. m. Budapesten, Eperjesen, Kassán, Kézdivásárhelytt, Podolinban, Pozsonyban, Rozsnyón, Szászrégenben, Székelyudvarhelytt, Temesvárott, Zólyomban, 69 városban 10—20%-át képezi az iparosság az összes lakosságnak, 36 városban 5—10%-át, 5%-on alól 22 városban marad az iparosság az összes lakossághoz képest; legkisebb az arányszám Karczagon 1.73%.

A mig a Dráván inneni Magyarországban a városokkal együtt 100 önálló-iparosra 141 segédszemély, a városok nélkül 87 segédszemély jut, addig a városokban 254 segédszemély esik 100 önálló vállalkozóra. Legkedvezőbb arányszámot mutatnak ebben a tekintetben Béla, Beszterczebánya, Budapest, Kassa, Selmecz- és Bélabánya, a melyek mindegyikében egy önálló iparosra több, mint hat segédszemély esik.

Az iparstatisztikai adatgyüjtésnél megkülönböztettek azon iparvállalatok, melyek üzemüknél mozgató-erőt (motort) alkalmaznak, mivel a mozgató erő alkalmazása jellemző az iparra nézve. Az iparvállalatok száma természetesen nem egyezik az önálló iparosok számával, mivel egy-egy iparvállalatnak több tulajdonosa lehet és van is, a mig az önálló iparosok száma a Dráván inneni Magyarországon 228,328, addig az önálló iparvállalatok száma csak 224.119. Az összes iparvállalatok közöl motorral dolgozik 19.700, azaz az összes iparvállalatok 8.79%-a, ezen iparvállalatokban azonban 140,442, azaz összes iparosság 25.51%-a. Az összes iparosság és a motorral dolgozó iparvállalatoknál alkalmazott iparosok arányát a következő adatok tüntetik föl:

	Az összes iparnál alkalmazott egyének száma	%-ban	A mozgató erőt használó iparvállalatoknál alkalmazott egyének száma	%-ban	A mozgató erőt használó iparvál alatoknál alkalmazott személyzet aránya az összes iparossághoz
Önálló vállalkozó	228,328	41·48	23,526	16·75	10 30
Üzletvezető és tisztviselő . . .	9,180	1·67	5,604	3·99	61·65
Segéd	100,476	18·25	19,849	14·13	19·75
Állandó munkás 16 éven felüli .	69,024	12·54	45,800	32·61	66·35
» » 16 » aluli .	5,047	0·92	2,261	1·61	44 80
Napszámos 16 éven felüli . . .	56,044	10·18	26,561	18·91	47·39
» 16 » aluli . . .	6,953	1·26	3,112	2·23	44·76
Tanoncz 16 éven felüli . . .	21,313	3·87	2,739	1·95	12·85
» 16 » aluli . . .	40,136	7·29	2,854	2·03	7·11
A műhelyen kivül dolgozik 16 éven felüli	6,779	1·23	3,274	2·33	48·30
A műhelyen kivül dolgozik 16 éven aluli	518	0 09	321	0·23	61·97
Csak időnként használt munkás	6,684	1·22	4,541	3·23	67·94
Összesen .	**550,482**	**100·00**	**140,442**	**100·00**	**25·51**

A mig az összes önálló-iparosoknak csak 10.30%-a esik a motorral dolgozó iparvállalatokra, addig az üzletvezetőknek 61.65 és a felnőtt munkásoknak 66.35%-a, a 16 éven aluli tanonczoknak azonban csak 7.11%-a esik a motorral dolgozó iparvállalatokra, a mi azt mutatja, hogy a nagy iparvállalatok egyuttal motorral dolgozók is és ezek tanonczok kiképzésével nem foglalkoznak.

Az ipar fejlettségét legjobban azon arányszámok mutatják, a melyek az egyes iparvállalatokban alkalmazott munkások számát tüntetik föl. Az iparstatisztikai fölvételnél erre vonatkozólag is gyüjtettek adatok; ki van mutatva, hogy hány iparvállalat dolgozik segédszemély nélkül, hány egy, hány két, stb. segédszemélylyel. E viszonyt tünteti föl, megkülönböztetve az iparvállalatokat a szerint, a mint motorral vagy a nélkül dolgoznak, az alábbi táblázat:

	motorral dolgozó iparvállalatok száma	motor nélkül dolgozó iparvállalatok száma	összesen
segédszemélyzet nélkül dolgozik	10,479	132,501	142,980
1 segéddel dolgozik	5,178	37,661	42,839
2 » »	1,430	18,093	19,523
3 » »	523	6,937	7,460
4 » »	357	3,408	3,765
5 » »	172	1,667	1,839
6— 10 segéddel dolgozik	542	2.700	3,242
11— 20 » »	367	907	1,274
21— 50 » »	310	399	709
51— 100 » »	138	88	226
101— 250 » »	113	37	150
251— 500 » »	57	11	68
501—1000 » »	24	7	31
1001—2000 » »	4	2	6
2001— 3000 » »	4	1	5
3001— 4000 » »	1	—	1
4001—5000 » »	—	—	—
5000 felül » »	1	—	1
A vállalatok száma	19,700	204,419	224,119

Az összes 224,119 iparvállalat közül, mint látjuk, 142.980, azaz az összes vállalatok $63._{79}\%$-ka segédszemélyzet nélkül dolgozik, a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatoknak $53._{16}\%$, a mozgató erőt nem alkalmazó iparvállalatoknak $64._{82}\%$-a nem tart segédszemélyzetet.

Egy segédszemélyt (segéd, munkás, tanoncz, napszámos) összesen 42,839 iparvállalat, az összes iparvállalatok $19._{12}\%$-a foglalkoztat. Nem valószinütlen, hogy ez az egy segédszemély az esetek többségében tanoncz, nem pedig tulajdonképeni segédmunkás, ugy, hogy bizvást állithatni, hogy az összes iparvállalatoknak $82._{92}\%$-a nem alkalmaz tulajdonképeni segédmunkást.

Bezárólag 5 (1—5-ig) segédszemélyzetét összesen 75,426 iparvállalat, az összes iparvállalatok $33._{66}\%$-a foglalkoztat, ezek tehát a segédet nem alkalmazó iparvállalatokkal együtt, az összes iparvállalatok $97._{46}\%$-át képezik. A motort használó iparvállalatoknál a segédet nem alkalmazó és a bezárólag öt segédszemélyt alkalmazó iparvállalatok száma, az összes e fajú iparvállalatok $92._{08}\%$-át, a motorral nem bíró vállalatoknál ellenben $97._{97}\%$-át képezik. A motorral működő vállalatoknál az öt segédszemélynél

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

többet alkalmazó vállalatok tehát jóval nagyobb százalékot képeznek, daczára annak, hogy a motorral dolgozó iparvállalatoknál az egyszerü malmok nagy száma — 14,660 — épp olyan, mely segédszemélyzet nélkül, vagy csak egygyel dolgozik.

Az öt segédnél többet alkalmazó iparvállalatok száma 5,713, vagyis az összes iparvállalatoknak $2._{54}\%$-ka, ezek közül 1,561, azaz $7._{92}\%$, a motorral dolgozó és 4,152 azaz $2._{03}\%$-a motor nélkül dolgozó iparvállalatokra esik.

6—10 segédszemélyt az összes iparvállalatoknak $1._{45}\%$-a, a motorral dolgozóknak $2._{75}\%$, a motort nem alkalmazóknak $1._{32}\%$ foglalkoztat, 11—20-ig az összes iparvállalatoknak $0._{57}\%$-a, a motorral dolgozóknak $1._{86}\%$, a motort nem alkalmazóknak $0._{44}\%$-a, 21—50 segédszemélyt az összes vállalatoknak $0._{32}\%$, a motorral dolgozóknak $1._{57}\%$, a motort nem alkalmazóknak $0._{20}\%$-a foglalkoztat. Az ötvennél több segédszemélyzetet alkalmazó iparvállalatok száma 488, az összes iparvállalatoknak $0._{22}\%$-a; a motorral dolgozóknak $1._{74}\%$-a, a motort nem alkalmazó iparvállalatoknak $0._{07}\%$ esik ezen osztályba. E számok tehát azt mutatják, hogy iparunk egész belső tagozatában ma még inkább a kis ipar jellegét mutatja, de e kis ipar körében már megvannak a nagy gyáripar sokat igérő kezdetei, mi abból is kitünik, hogy az összes magyarországi segédszemélyzetnek $32._{20}\%$-a esik azon vállalatokra, melyek öt segédnél többet alkalmaznak, holott e vállalatok az összes vállalatoknak csak $2._{55}\%$-át képezik.

Az összes motorral dolgozó iparvállalatok közül állaterőt használ 3994 vállalat, a melynél a járgányok száma 4937, szélerőt 666 iparvállalat használ 900 szélkerékkel, vizerőt 13384 vállalat alkalmaz s a viznyomás által hajtott gépek 59,157 lóerőt képviselnek; gőzerőt alkalmaz 1773 iparvállalat, összesen 63,869 lóerővel, gázmotort 60, petroleummotort 5, légmotort 4 vállalat alkalmaz, összesen 268 lóerővel.

Az iparstatisztikai fölvételnél kitüntetett iparosság megoszlásáról iparágak szerint kell még szólanunk. Az iparosság ezen fölvételnél, megegyezően az 1885-ki kiállitás csoportbeosztásával, 21 iparcsoportba soroztatott; ez a csoportositás eltér a népszámlálási müben elfogadott csoportbeosztástól, a melyet az egyes iparágak alábbi ismertetésénél mi is követtünk.

A Dráván inneni Magyarország és a magyar korona országai iparosságának megoszlását iparcsoportok szerint a következő táblázat mutatja:

Az iparcsoport megnevezése	Magyarország			A Szt.-István korona országai		
	önálló vállalkozó	segédszemélyzet	az összes iparosságnak hány %-ka	önálló vállalkozó	segédszemélyzet	az összes iparosságnak hány %-ka
1. Kertészet	893	5,463	1·15	962	5,871	1·06
2. Állati termények . .	12,151	8,189	3·70	13,147	9,448	3·51
3. Vegyészeti ipar . .	1,509	10,700	2·22	1,588	12,103	2·12
4. Élelmezési ipar . .	25,484	35,607	11·10	28,120	39,187	10·45
5. Elszállásolási és üditő-ipar	22,921	26,668	9·01	27,593	33,274	9·45
6. Szeszipar	986	12,976	2·54	1,015	13,254	2·21
7. Agyag- és üvegipar .	4,340	6,461	1·96	4,988	7,077	1·87
8. Vas- és fémipar . .	25,419	38,543	11·58	29,597	40,716	10·91
9. Faipar	27.802	29,295	10·37	31,830	33,467	10·14
10. Bőripar	10,848	7,513	3·34	11,865	8,289	3·13
11. Papiripar	558	2,819	0·61	605	3,671	0·66
12. Fonó- és szövőipar .	14,526	12,457	4·90	15,544	12,937	4·42
13. Ruházati ipar . . .	60,097	51,321	20·24	67,575	56,630	19·28
14. Butoripar és dekorativ lakberendezés . . .	1,085	2,364	0·63	1,175	2,497	0·57
15. Arany- és ezüstmüves ezikkek, ékszerek, és diszmüáruk, stb. . .	1,251	1,876	0·57	1,374	1,962	0·52
16. Sokszorositó ipar . .	631	4,931	1·01	684	5,257	0·92
17. Zenészeti ipar . . .	121	163	0·05	137	168	0·05
18. Tudományos eszközök	807	772	0·29	914	827	0·27
19. Épitési ipar . . .	15,842	49,958	11·95	18,079	85,119	16·02
20. Járművek	177	9,650	1·78	200	9,958	1·58
21. Gépipar	880	4,628	1·00	894	4,642	0·86
Összesen . .	228,328	322,154	100·00	257,886	386,354	100·00

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Legtöbb képviselője e szerint a ruházati iparnak van. Ezt az épitési-ipar, a vas- és fémipar, az élelmezési-ipar és a faipar követi.

A hazai ipar intensivebb fejlődése csak viszonylag igen rövid időre vihető vissza. Ez részben egyik oka annak, hogy a nagy gyáripar még csak csekély mérvben fejlődhetett ki. Más országokban a nagy gyáripar fejlődése jelentékeny részben annak tulajdonítható, hogy az iparüzés által szerzett tőkék nemzedékről nemzedékre megmaradtak az iparban és nem föld- vagy házbirtokba, hanem az üzem kiterjesztésére, a vállalat nagyobbítására fordíttattak. Igy a nyugaton mindenütt nagy számmal találunk egyéni tulajdont képező óriási iparvállalatokat, a melyek fokozatosan fejlődtek és rendkivüli tőke-vagyont képviselnek. A gyáripar fejlődése hazánkban is jórészt ilyen belterjes módon ment végbe, de az igy keletkezett gyárak nagy része is, a midőn fejlődésük bizonyos fokot elért, részvénytársulati tulajdonba ment át, mert az egyesek nem rendelkeztek a vállalat folytatásához és megnagyobbításához szükséges tőkével és hitellel.

A valóban nagy iparvállalatok hazánkban majdnem kivétel nélkül — az állami iparvállalatokat ide nem értve — részvénytársaságok vagy a bányatörvény alapján alakult egyletek tulajdonát képezik és pedig jelentékeny részben magán tulajdonból mentek át a részvénytársulati tuljdonba. Megbizható és teljes adataink erre vonatkozólag, sajnos, nincsenek, az alábbiakban azonban igyekeztünk a »Magyar Compass« adatainak fölhasználásával összeállítani azon számokat, melyek megvilágítják, hogy a részvénytársulatok minő szerepet játszanak iparunkban

A táblázatban 131 hazai vagy idegen részvénytársaság tulajdonát képező gyárat sorolunk föl, egyes iparcsoportok szerint osztályozva. A jegyzék ugyan nem teljes, de mégis nagyjából megvilágítja azon viszonyt, mely sok tekintetben érdekes és a melyről eddig az irodalomban alig volt szó.

Részvénytársulat tulajdonát képezik a következő gyárak, kitüntetve a részvénytársulat részvény-tőkéjét, illetőleg az idegen részvénytársulatoknál a belföldi gyárba fektetett tőkét:

I. Malomrészvénytársulatok.

	Név	hely	részvénytőke
1.	Pesti hengermalom-társulat	Budapest	1.000,000
2.	Pannonia gőzmalom-társ.	»	1.220,000
3.	Első budapesti gőzmalmi r. t.	»	1.000,000
4.	Pesti Victoria gőzmalom r. t.	»	720,000
5.	Concordia gőzmalom r. t.	»	1.150,000
6.	Luiza gőzmalom r. t.	»	560,000
7.	Erzsébet gőzmalom r. t.	»	900,000
8.	Pesti molnárok és sütők g. r. t.	»	900,000
9.	A m. ált. hitelbank egyesült gőzmalmai	»	1.021,175
10.	Széchényi gőzmalom r. t.	Arad	288,200
11.	Czeglédi gőzmalom r. t.	Czegléd	160,000
12.	István gőzmalom t.	Debreczen	370,200
13.	Nagysárosi műmalom	Eperjes	320,000
14.	Gőzmalom r. t.	Félegyháza	40,000
15.	Gazdasági gőzmalom r. t.	»	40,000
16.	Első hengerműmalom r. t.	»	60,000
17.	Hajdúböszörményi gőzmalom r. t.	Böszörmény	39,300
18.	Iglói műmalom r. t.	Igló	192,600
19.	Kassai műmalom r. t.	Kassa	200,000
20.	*Csányi műmalom* r. t.	»	200,000
21.	József gőzmalom r. t.	Kecskemét	100,000
22.	Gazdasági gőzmalom r. t.	»	75,000
23.	Kis-Kun majsai gőzm. r. t.	Kun-Majsa	16,000
24.	Losonczi gőzmalom r. t.	Losoncz	300,000
25.	Lugosi szeszégető és gőzm. r. t.	Lugos	319,000
26.	Gavosdiai hengermalom r. t.	»	120,000
27.	Gőzmalmi r. t.	Mezőberény	64,000
28.	Borsod-miskolczi gőzm. r. t.	Miskolcz	474,250
29.	Gazdák gőzmalma r. t.	Nagyszalonta	16,000
30.	Talmácsi műmalom r. t.	Nagyszeben	50,000
31.	László gőzmalom r. t.	Nagyvárad	400,000
32.	Gőzmalom r. t.	Palánka	50,000
33.	Gőzmalom r. t.	Szatmár	247,800
34.	Gőzmalom r. t.	Szegi	100,000
35.	Pannonia gőzmalom r. t.	Temesvár	150,000
36.	Nagykikindai gőzmalom r. t.	»	450,000
37.	Gőzfürész és műmalom r. t.	»	75,000
38.	Torzsai gőzmalom r. t.	Torzsa	26,000
39.	Gőzmalmi r. t.	Ujvidék	120,000
40.	Gőzmalom r. t.	Zsombolya	100,000
	Malom-részvénytársaságok összesen		13.934,525

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

II. Kő-, agyag-, föld- és üvegipari részvénytársaságok.

Név	hely	részvénytőke
1. Kőbányai gőztéglagyár t.	Budapest . . .	336,000
2. Kőszénbánya és téglagyár t.	» . . .	1.700,000
3. Szentlőrinczi tégla- és terracottagyár r. t.	» . . .	120,000
4. Ujlaki tégla- és mészégető r. t.	» . . .	313,000
5. Első m. üveggyár r. t.	» . . .	150,000
6. Herendi porczellángyár r. t.	» . . .	150,000
7. Csacsói téglagyár-egylet r. t.	Csacsó	1,500
8. Czeglédi téglagyár r. t.	Czegléd	25,000
9. Félegyházai téglaégető r. t.	Félegyháza . . .	16,740
10. Felső-magyarorsz. építkezési r. t.	Kassa	96,750
11. Szegedi téglagyár r. t.	Szeged	120,000
12. Tégla-gyár r. t.	Szepes-Olaszi . .	6,180
13. Tégla-gyár és épitő-társ.	Versecz	105,000
14. Az újvárosi tűzálló-agyag r. t.	Brassó	20,000
15. Geletneki malomkő-gyár r. t.	Geletnek . . .	36,000
16. Újbányai agyagipar r. t.	Újbánya . . .	6,000
17. Magyar asphalt r. t.	Budapest . . .	101,000
18. Sárospataki malomkő-gyár r. t.	Sárospatak . . .	33,000
19. The New-Castel Asphalt Compagny	Budapest . . .	209,473
Kő-, agyag-, föld- és üvegipari r. t. összesen	. . .	3.545,643

III. Fa-, fém- és mechanikai ipari részvénytársaságok.

Név	hely	részvénytőke
1. Ganz és társa vasöntőde és gépgyár r. t.	Budapest . . .	1.920,000
2. Rima-murány-salgótarjáni vasmű r. t.	» . . .	10.000,000
3. Schlick-féle vasöntőde és gépgyár r. t.	» . . .	1.200,000
4. Testory-féle fém- és lámpaárú-gyár r. t.	» . . .	150,000
5. Krompach-Hernádvölgyi vasmű-bánya-társ.	Krompach . .	680,000
6. Pécsi kőszénbánya és gépgyár r. t.	Bécs	137,500
7. Nadrági vasgyár-társulat	Nadrág . . .	579,000
8. Magyar-német erdőipar-egyesület	Budapest . . .	2.000,000
9. »Harmonia« zongoragyár	» . . .	60,000
Fém- és mechanikai ipar r. t. összesen	. .	16.726,500

IV. Vegyészeti-, fütő- és világitó-szerek, szesz-, czukor-ipari részvénytársaságok.

Név	hely	részvénytőke
1. Első magy. részvényserfőzde	Budapest . .	1.200,000
2. Első pesti spodium és csontliszt.-gyár	» . .	240,000
3. Gschwindt-féle élesztő-, szesz- stb. r t.	» . .	600,000
4. Gyártelep, sör- és szeszipar r. t. Temesvárott	» . .	500 000

MTA Könyvtár és Információs Központ
Országos Széchényi Könyvtár

	Név	hely	részvénytőke
5.	Kőolaj-finomító r. t.	»	1.500,000
6.	Magyar petroleum-ipar r. t.	»	1.000,000
7.	Surányi czukor-gyár és finomító r. t.	»	1.500,000
8.	Szegedi szesz-gyár és finomító r. t.	»	750,000
9.	Union keményítőgyárak	»	240,000
10.	Első aradi gyártelep r. t.	Arad	500,000
11.	Debreczeni czukor-gyár r. t. *)	Debreczen	487,000
12.	Félegyházi első gyufa-gyár r. t.	Félegyháza	9,000
13.	Győri szesz-gyár és finomító r. t.	Győr	800,000
14.	Keményítő-gyár r. t.	Igló	119,000
15.	Burgonyakeményítő és árpadara-gyár r. t.	Késmárk	107,200
16.	Első erd. szesz-gyár es finomító r. t.	Marosvásárhely	250,000
17.	Első erd. stearingyár	Nagy-Szeben	115,000
18.	Poprádi burgonyakeményítő-gyár r. t.	Poprád	100,000
19.	Nagy-czenki czukor-gyárak r. t.	Sopron	1.200,000
20.	Soproni gőzbúza-keményítő r. t.	»	76,200
21.	Szegedi gyártelep r. t.	Szeged	500,000
22.	Első temesvári szeszégető és finomító r. t.	Temesvár	400,000
23.	Aradi légszeszvilágító r. t.	Arad	160,000
24.	Győri » »	Győr	130,000
25.	Soproni » »	Sopron	120,000
26.	Szegedi » »	Budapest	230,000
27.	Szombathelyi légszeszvilágító r. t.	Szombathely	70,000
28.	Ált. osztrák légszesz-társulat Triesztben	Budapest	4.576,259
29.	» » » » »	Pécs	142,674
30.	Bécsi légszeszgyár-társulat fiókja	Brassó	166,867
31.	Osztrák » » »	Pozsony	467,135
32.	» » » »	Temesvár	477,644
33.	Augsburgi » » »	Debreczen	310,000
34.	» » » »	Kassa	250,000
35.	Londoni nemzetk. villamossági r. t.	Temesvár	150,000
36.	Bécsi olajipar-társaság fiókja	Budapest	185,000
37.	Első magyar gyapjú-mosó és bizományi r. t.	»	140,000
38.	Fiumei első m. rizshántoló és keményítő r. t.	»	800,000
39.	Magyar-franczia cognac gyár szövetk.	Világos	55,000
	Vegyészeti-, fűtő- és világító-szerek, szesz-, czukor-gy. r. t. összesen		20,623,979

V. Nyomda-ipar és kiadó-üzlet, papir-ipar részvénytársaságok.

	Név	hely	részvénytőke
1.	Athenaeum irod. és nyomdai r. t.	Budapest	360,000
2.	Első magyar papiripar r. t.	»	600,000
3.	Első magyar kártyagyár r. t.	»	100,000

*) 1884-ben megszünt.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Név	hely	részvénytőke
4. Franklin-társulat r. t.	»	600,000
5. Pallas irodalmi és nyomdai r. t.	»	400,000
6. Pesti könyvnyomda r. t.	»	295,500
7. Pannonia könyvnyomda és kiadó r. t.	Kassa	30,000
8. Petőfi könyvnyomda r. t.	Félegyháza	3,000
9. Kármán irodalmi és sajtó r. t.	Losoncz	6,980
10. Mármarosszigeti könyvnyomda r. t.	M.-Sziget	12,000
11. Nyomdaintézet r. t.	Nagyszeben	40,000
12. Concordia kő- és könyvnyomda r. t.	Naszód	6,525
13. Papapirgyár r. t.	Rózsahegy	45,000
14. Jókai nyomda r. t.	Sepsi-Szt.-György	11,000
15. Nyomda r. t.	Szilágysomlyó	3,000
16. Könyvnyomda r. t.	Turócz-Szent-Márton	46,900
17. Neuszidli papirgyár r. t.	Péterfalva	459,335
18. Aranyos-maróthi könyvnyomda r. t.	A.-Marót	1,000
19. Körmendi könyvnyomda r. t.	Körmend	5,000
Nyomda-papiripar és kiadóüzlet r. t. összesen		3.025,240

VI. Fonó- és szövő-ipari részvénytársaságok.

Név	hely	részvénytőke
1. Első magyar pamutfonó- és szövőgyár r. t.	Budapest	600,000
2. Bakay-féle fonó-, szövő- és kötélgyár r. t.	Szeged	180,000
3. Szepesi vászonfehérítő r. t.	Késmárk	62,000
4. Első székely szövőgyár r. t.	Sepsi-Szt.-György	8,000
5. Első osztrák juta-fonó-szövőgyár fiókja	Budapest	558,764
Fonó- és szövő-ipari r. t. összesen		1.408,764

Összesítés.

I. Malom-részvénytársaságok	13.934,525
II. Kő-, föld-, agyag- és üvegipari r. t.	3.545,643
III. Fém- és mechanikai ipari r. t.	16.726,500
IV. Vegyészeti, czukor- szesz- és világító-szerek r. t.	20.623,979
V. Nyomda-, papir- és kiadó-ipar r. t.	3.025,240
VI. Fonó-szövő-ipari r. t.	1.408,761
Összesen	59.264,648

Táblázatunk összesen 131 ipari részvénytársulatról szól; ezek közöl 40 malom, 19 kő-, föld-, agyag-, üvegipari, 9 fa, fém és mechanikai ipari, 39 vegyészeti, szesz, czukor, világító ipari, 19 nyomda- és papiripari, 5 fonó- szövőipari részvénytársaság. Legnagyob számmal tehát a malom-részvénytársaságok vannak, ezeket a nyomdai, a légszeszgyári, téglagyári, szeszgyári, keményítőgyári részvénytársaságok követik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az alaptőke nagysága tekintetében a fém- és mechanikai ipari részvénytársaságok foglalják el az első helyet, de ez egy bányaműveléssel kapcsolatos nagy iparvállalatnak tulajdonítandó. Ettől eltekintve a malom részvénytársaságoké az első hely, ezt a légszeszvilágító-, szesz-, czukor-, petroleumipari részvénytársaságok követik.

Nem érdek nélküli annak vizsgálata sem, a mennyiben ez lehetséges, hogy mikor keletkeztek a részvénytársaságok, illetőleg mikor alapíttattak azoknak fióktelepei, mert ezen viszony megvilágítása is hozzájárul iparunk fejlődési menetének ismeretéhez. Keletkezési ideje 126 ipari részvénytársulatnak, illetőleg fióknak volt megállapítható, az egyes időszakokban a következő számú jelenleg önálló részvénytársulatok alakultak:

1836—1840.	évben	1 társaság.
1841—1845.	»	2 »
1846—1850.	»	— »
1851—1855.	»	1 »
1856—1860.	»	3 »
1861—1865.	»	5 »
1866—1870.	»	46 »
1871—1875.	»	14 »
1876—1880.	»	10 »
1881—1885.	»	44 »

Legnagyobb számmal ezek szerint 1866—1870. év alatt alakultak ipari részvénytársulatok; ez az idő az alkotmány visszaállításának korszaka, a mi kapcsolatban nehány jó terméssel, az egész gazdasági életnek nagy lendületet adott. Ezen korszakban főleg malom-részvénytársaságok keletkeztek. Az ezt követő öt év nem volt olyan meddő ipari részvénytársaságok alakításában, mint az a számok után ítélve látszik; ebben az időben sok volt az egészségtelen alkotás, a szédelgő vállalat, melyek gyorsan elbuktak. Az utolsó öt évben ismét nagy számmal keletkeztek ipari részvénytársaságok, a miben nem kis része van az iparnak nyujtott állami kedvezményeknek és az adótörvényhozásnak.

A belföldi ipari részvénytársulatok közül székhelye — nem iparteleje — 43-nek Budapesten van. Ezen negyvenegy ipari részvénytársaságnak részvénytőkéje azonban 37.809,000 forintra rúg, a 131 részvénytársulat 59 millió forintnyi részvénytőkéjéből tehát több mint 70% a budapesti ipari részvénytársulatokra esik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ez az adat is a fővárosnak, az ország többi részeihez viszonyítva óriási fejlettségét mutatja.

Az iparnak a fővárosba való tömörülése, sok tekintetben nem mondható helyesnek, mert az iparüzés föltételei a fővárosban számos esetben kedvezőtlenebbek, mint a vidéken. Az ipar ezen tömörülése következménye a főváros központi fekvésének és annak, hogy a főváros a központja az egész ország forgalmi és hiteléletének és gyúpontja a művelődésnek. A főváros iparának jellemzése kiegészítő részét képezi az ország általános ipari helyzetére vonatkozó vázlatnak, azért az eddig erről fölemlítetteket még néhány számmal kell pótolnunk.

A főváros ipari népessége, az 1880-ki népszámlálás adatai szerint, 58,680, azaz 7.8%-a a Dráván inneni Magyarország összes ipari lakosságának, holott a főváros lakossága nem egészen háromszázalékát teszi az ország lakosságának. A főváros ipari népessége a 143 város 265,447 főre rugó ipari népességének 22.1%-át, tehát közel negyedrészét képezi, holott e 143 városi lakossága közül a fővárosban csak 16% él. A főváros ipari fejlettségét jobban megvilágítja azonban az, hogy az ország 398.278 segédszemélyzetéből 49,381 esik a fővárosra, azaz az összes segédszemélyzetnek 12.4%, mig az önálló vállalkozóknak csak 2.7% jut a fővárosra.

Az 1884-ki iparstatisztikai adat gyüjtésnél a főváros iparos lakossága 73203-al mutattatott ki. Ez a szám az iparban alkalmazott különböző osztályai között következőleg oszlik meg:

	férfi	nő	együtt
önálló vállalkozó	8,724	928	9,652
üzletvezető és egyéb tisztviselő	2,013	—	2,013
segéd	17,163	2,339	19,502
16 éven felüli állandó munkás	12,670	4,651	17,321
16 éven aluli » »	435	534	969
felnőtt napszámos	12,994	2,117	15,111
fiatal »	386	356	742
16 éven felüli tanoncz	1,597	169	1,766
16 éven aluli tanoncz	3,744	445	4,189
16 éven felüli és a mühelyen kivül dolgozó munkás	1,014	230	1,244
16 éven aluli és a » » » »	10	39	49
csak időnként használt munkás	567	78	645
Összesen	61,317	11,886	73,203

Budapesten van tehát 9,652 önálló iparos, képezvén ez az egész ország önálló iparosainak 4.23%-át, az összes városiaknak

pedig $12._{97}\%$-át. A segédszemélyzet száma 63,551 és igy az ország összes segédszemélyzetének $19._{73}\%$-a, a városi segédszemélyzetnek $33._{64}\%$-a Budapestre jut. Összes iparosainak száma végre 73,203, vagyis az ország összes iparosainak $13._{30}\%$-a Budapestre jut, mig a főváros lakossága az összes lakosságnak csak $2._{59}\%$.

A városokban tartózkodó 56,962 felnőtt segéd közül 17,163 ($30._{13}\%$), a 26,852 felnőtt állandó munkás közül 12,670 ($48._{40}\%$), a 14,586 felnőtt munkásnő közül 4651 ($31._{89}\%$), a 26,176 felnőtt férfi napszámos közül 12,994 ($49._{64}\%$), a 34,948 tanoncz közül 5,955 ($17._{04}\%$) Budapestre esik.

A fővárosban tömörülnek, mint már említettük, a nagy iparvállalatok és a főváros ipara egész jelentőségében akkor tünik ki, ha megemlítjük, hogy a fővárosban 61 iparvállalat létezik, a mely 100 munkásnál többet foglalkoztat, olyan ipartelep pedig, a melyben legalább 50 munkás talál állandóan foglalkozást, az 1884-ki, éppen ezen tekintetben nem egészen megbizható fővárosi iparstatisztika szerint is 91 van, a valóságban azonban az ilyen ipartelepek száma jóval nagyobb.

A száz munkásnál többet foglalkoztató ipartelepek (csak a tulajdonképi ipart véve tekintetbe) az egyes iparágak között következőleg oszlanak meg:

iparág	ipartelepek száma	az ezen telepekben alkalmazott munkások száma
Gépgyártás és öntés	12	6,438
Malomipar	11	3,218
Könyvnyomdászat és papiripar	6	1,323
Ács és asztalos-ipar	4	1,377
Téglagyártás	4	1,589
Épitő és kőműves-ipar	2	815
Légszesz bererendezés- és vizvezeték berendező-vállalat	3	864
Sörfőző	2	418
Szeszes-italok gyártása	5	1,468
Fonó- és szövő-ipar	2	256
Bőrgyártás	2	245
Kartonnyomó és kékfestő	3	1,000
Szappan- és gyertya-gyártás	1	133
Agyag-ipar	1	277
Kocsigyártás	1	112

Magyar Mezőgazdasági Múzeum e-könyvtár

iparág	ipartelepek száma	az ezen telepekben alkalmazott munkások száma
Árpagyöngygyár	1	120
Szobafestés	1	209
Összesen	61	19,862

Ezen 61 ipartelepre e szerint 19,862 ipari alkalmazott esik, tehát az összes alkalmazottaknak, kiknek száma föntebb 64,651-gyel lett kitűntetve, közel 31 százaléka. Sokkal érdekesebb viszonyok ismeretére jutunk, ha azon ipartelepeket veszszük iparágak szerint számban, a melyek állandóan legalább ötven alkalmazottat foglalkoztatnak.

A legalább 50 alkalmazottat foglalkoztató ipartelepek az ipar egyes ágai között következőleg oszlanak meg:

iparág	ipar-telepek száma	az ezen ipar-telepeken alkalmazott munkások száma
Gépgyár-, öntés- és műszer-ipar	19	7,010
Malomipar	11	3,218
Könyvnyomdászat- és papir-ipar	12	1,737
Ács- és asztalos-ipar	4	1,377
Tégla-gyártás	7	1,696
Épitő- és kőműves-ipar	2	815
Légszesz-berendezés- és vizvezeték berendező-vállalat	3	864
Lakatos-ipar	2	124
Sörfőző	2	418
Szeszes-italok-gyártása	7	1,596
Fonó- és szövő-ipar	4	401
Szabó	1	67
Czipész- és bőr-felszerelés	3	204
Fa-ipar	1	73
Bőrgyártás	2	245
Kartonnyomó és kékfestő	3	1,000
Gyertya- és szappan-gyártás	1	133
Agyag-ipar	1	277
Kocsi-gyártás	1	112
Árpagyöngy-gyár	1	120
Szoba-festés	1	209
Vegyészeti-ipar	4	267
Lámpa-gyártás	2	129
Összesen	94	22,092

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A fővárosban létező összes ipari segédmunkásoknak közel harminczöt százaléka 91 ipartelepben talál foglalkozást és eléggé mutatja a fővárosi ipar nagyipari jellegét.

A fővárosban legerősebben az eledel ipar van képviselve, értve ez alatt nemcsak a malom-, szesz-, hús-ipart, hanem a vendéglőket, szállókat, korcsmákat is, a melyek a tulajdonképeni ipar körébe nem tartoznak. A ruházati ipar, mint az általános szükségletet kielégítő iparágak csoportja a fővárosban is az első helyek egyikét foglalja el, ezektől eltekintve azonban bátran állíthatni, hogy a gépgyártás és müszeripar a legfejlettebb és legerősebb iparág a fővárosban. Ezt az építő és lakás-berendező iparágak követik, nagy fejlettségű a könyvnyomdászat és mint a nagy fonó és szövőipar egyetlen képviselője a kartonnyomás és kékfestőipar.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. FEJEZET.

Az iparosságot előmozdító intézmények és az iparoktatás.

Az iparosságot előmozdító intézmények között első sorban említendő az ipartörvény, mely azon jogszabályokat állapítja meg, a melyek mellett az iparűzés gyakorolható, a melyek szem előtt tartandók az iparos tanonczok kiképzésénél, az ipari alkalmazottak és a munkaadók közötti viszony megitélésénél, az iparosok egyesületeinél stb.

A jelenleg érvényes ipartörvény, az 1884. XVII. törvényczikk, mely az 1872; VIII. törvényczikk revisiója által keletkezett, 1884. október 1-én lépett életbe. A törvény általában az iparűzés szabadságának elvén alapul; önjogú személyek által a legtöbb iparág az iparhatóságnál történt egyszerű bejelentés mellett űzhető; bizonyos a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter által meghatározott iparok, mesterségek, csak a szabályszerű képzettség kimutatása után űzhetők, némely iparágak űzésének, megkezdése, sőt gyakorlásának módja is az iparhatóság engedétől függ.

Az ipartörvény az ipar űzésére nézve tágkörű cselekvési szabadságot biztosít és daczára annak, hogy az 1884-ki ipartörvény az 1872-kihez képest megszoritó intézkedéseket tartalmaz, nem állíthatni, hogy ez a gyakorlati életben érezhető módon gátolná az iparűzés megkezdését.

Az 1884-ki ipartörvény az előbbinél hatályosabb módon gondoskodik az ipari tanonczok kiképzéséről, a mennyiben megállapítja, hogy minden községben, melyben legalább 30 tanoncz van, a községek tanoncziskolákat tartoznak fölállítani, a melyek az iskolai és az iparhatóság fölügyelete alatt állanak. Minden tanoncz

tartozik ezen iskolát egész tanonczideje alatt látogatni, a munkások pedig felelősek a tanonczok iskolába járásáért.

A kézműipar társadalmi szervezete előbb a czéhekben összpontosult; az 1859-ki osztrák iparrendtartás, mely hazánkban is érvényben állott, a czéheket eltörölte és azok helyébe a belépési kényszeren alapuló ipartársulatokat állította. Az 1872-ki ipartörvény a belépési kényszert megszűntette, de megadta a jogot az iparosoknak, hogy ügyeik intézése czéljából ipartársulatokat állíthassanak föl. Ilyen ipartársulat 1878. végén 1,247 létezett 60,592 taggal 903 ezer forint vagyonnal, 157 ezer forint évi jövedelemmel és 131 ezer forint évi kiadással. Az 1884. évig az ipartársulatok száma még jóval szaporodott, az új ipartörvény megalkotása óta azonban a szám apad, daczára annak, hogy ennek alapján is alakulhatnak ipartársulatok.

Az ipartársulatok száma azért csökken, mert számos ipartársulat átalakult és átalakul *ipartestületté*. Az 1884: XVII. törvényczikk megállapítja, hogy mindazon helyiségekben, a melyekben a mesterségnek nyilvánított iparágakat üző iparosok száma legalább 100, ezek két harmad részének kívánságára az iparhatóság ipartestület alakítását rendelheti el. Az ipartestületbe, mely az iparostanonczok kiképzése, az iparos és segédszemélyzete közötti jogviszonyokból fölmerülő vitás kérdések elintézése, az iparos segédek lajstromozása tekintetében hatósági jogokat gyakorol, köteles minden iparos belépni, ki mesterségszerű ipart űz.

Ipartestület az 1885. év végéig 75 alakult, ezek közül Budapest fővárosra esik 10 szakipartestület, a melyek csak egy vagy több iparágra terjednek ki, a többi községekben van 65 általános ipartestület, melyek valamennyi mesterséget képező iparágat felölelnek. Hány tagja van ezen ipartestületeknek, arra nézve nincsenek adataink. Mindegyik ipartestületben van a törvény rendeleténél fogva békéltető bizottság, az iparos és segédszemélyzete között fölmerülő vitás kérdések elintézésére; egyes ipartestületek kebelében létezik közös raktárt föntartó, közös nyersanyag beszerző stb. szövetkezet. Az iparossegédek segélyezésére a törvény segélypénztárak alakítását is elrendeli az ipartestületek kebelében, ilyen azonban tudtunkkal 1885. végéig nem alakult.

Az iparban alkalmazott segédszemélyzet betegség, balesetek munkaképtelenség esetére való biztosítása érdekében hazánkban

eddig még nagyon kevés történt.[1]) A legjelentékenyebb e nemű önsegélyes intézmény a budapesti általános munkás beteg- és rokkant segélyző pénztár, mely működését az egész országra kiterjesztí, 34 községben van fiókja, ezek az u. n. előhelyek. 1884. szeptember végével 26,644 tagja volt, és pedig 19,853 férfitag, és 6,791 nőtag, ezek közül az egylet székhelyén 16,071, az előhelyeken 10,573 tag. Jelenleg az egylet tagjainak száma meghaladja a harminczezret. Az egylet bevételei az 1884. évben 209,329 forintra rúgtak, kiadásai 206,928 frtra, ebből 84,972 frt betegsegélyre, 10,990 frt temetkezési járulékra, 21,093 frt gyógyszerekre; 15,943 frt, az orvosok díjazására fordíttatott.

A földmivelés- ipar- és kereskedelemügyi miniszterium által 1883. végén közzétett jelentés szerint az általános munkás betegsegélyző és rokkant pénztáron kivül a brassói kereskedelmi és iparkamara területén, egy gyár mellett a budapesti kamara területén 33 iparvállalat mellett, a debreczeni kamara területén 13 iparvállalat, a kassai kamara területén 18 iparvállalat mellett, a miskolczi kamara területén 6 iparvállalat mellett, a pécsi kamara területén 4 iparvállalat mellett, a pozsonyi és soproni kamara területén 6—6 iparvállalat mellett, a temesvári kamara területén 4, az eszéki kamara területén 3 iparvállalat mellett létczik önálló, a munkások segélyzése czéljából, nagyrészt a munkaadók által is támogatott pénztár, ezek száma összesen 94, ide nem értve a bánya társládákat. Az állami dohánygyárak mindegyike mellett létezik munkás segélyegylet, ezek száma 1883-ban 10 volt 6,217 taggal; számos gyárban a munkásokat a munkaadók csoport biztosítás utján balesetek ellen is biztosították, a mit a munkás biztosítás kötelező behozataláig nem ajánlhatni eléggé, annál inkább, mert a biztosítási díj nagyon alacsony.

A ipar fejlesztése szempontjából rendkivül nagy fontosságú az 1881: 44. törvényczikk, a melylyel a technika mai fejlettsége szerint berendezett gyáraknak *állami kedvezmények* nyújtattak. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumnak 1883. november 22-én kiadott jelentése szerint ezen kedvezményeket, eltekintve a mezőgazdasági szeszgyáraktól, 84 gyár élvezte, a melyek közül 38 a törvény megalkotása után keletkezett, 6 régibb

[1]) L. Ecseri Lajos: A munkássegélyzés ügye Magyarországon, tekintettel a munkásbiztosítás kérdésére. Budapest 1884.

ipar telep átalakítása utján jött létre és 40 gyár már a törvény megalkotása előtt is létezett. Az 1885. év végéig az állami kedvezményekben 138 gyár részesült; ezek az egyes iparágak között következőleg oszlanak meg: carboazotin és robbanó szergyár 2, cellulose gyár 1, czipőruganyszövetgyár 2, cserkivonatgyár 2, cognac gyár 3, fatelítő gyár 1, fémgyár 8, gépgyár 22, húsconserv gyár 1, jegeczszóda gyár 2, kender-len, fonó és szövőgyár 1, kétszersült gyár 1, kőcsiszoló és márvány esztergályozó gyár 1, kőolajfinomítógyár 9, maizena s kukoriczakeményitőgyár 2, mustár- és konyhakerti conservgyár 1, nádfonadékgyár 1, porczellángyár 5, posztógyár 24, rizshántoló- és rizskeményítőgyár 2, szövőgyár 21, távirda-sodrony- és cabelgyár 2, üveggyár 12, vegyészeti gyár 7, eszközgyár 4, zongoragyár 1, kenderáztató és törőgyár 1, mechanikai gyár 1. Legerősebben ezek szerint a posztó- és szövőgyárak, továbbá a gép-, üveg- és petroleumfinomító és földolgozó gyárak vannak képviselve; a posztó- és szövőipari, nagyrészt kisebb telepek viszonylag nagy száma azon tevékenységgel függ össze, a melyet a kormány a textilipar fejlesztése és meghonosítása czéljából fejt ki.

Az *iparfelügyelői intézmény* czélja a hazai ipar fejlesztését útmutatás, tanácsadás által előmozdítani. Az iparfelügyelők, a kormány szakközegei a különböző gyakorlati ipari tanfolyamok, tanműhelyek berendezése, szervezése és vezetése körül. Jelenleg három ipari felügyelő működik; szaporításuk nagyon kivánatos, és szükséges volna, hogy ezek tevékenységüket ne pusztán a szövőiparra és a népipari jellegű vállalatokra terjeszszék ki, hanem működési körükbe vonják a tulajdonképi kézműves ipart is, mert hazánkban az önálló iparosok tovább képzéséről legkevésbbé sincs gondoskodva, miután a különböző iparegyletek, bár czéljuk tulajdonképen ez volna, e föladatot nem töltik be. Ilyen intézmény csak kettő van, a budapesti *technologiai ipar-muzeum*, a melyet az érdekeltek segélyével a kormány állitott föl és az *iparművészeti muzeum*. A technologiai iparmuzeum rendeltetése állandó kiállításul szolgálni az új találmányoknak, eszközöknek, bemutatni a művesipar haladását és állandó kisérleti telepe és fölvilágosító intézete a művesiparnak. A technologiai iparmuzeum rövid fennállása alatt viszonylag igen szép eredmenyeket mutathat föl, a mit, sajnos, nem állíthatni az iparművészeti muzeumról, mert ez

az iparos élettől való elszigeteltsége következtében, nem vált az iparfejlesztés hatékony tényezőjévé.

A kormány az ipar fejlesztését az állami kedvezmények nyujtásán kivül közvetlenül is igyekezik előmozditani egyes vállalatok támogatása, munkagépek beszerzése és átengedése, ipari minta és rajzlapok terjesztése által; gondoskodik tanonczok kiképzéséről, jeles segédmunkásoknak ösztöndíjat ad tanulmányaiknak külföldi gyárakban való kibővítése czéljából stb., de ezen intézkedések nem eléggé általánosak, mert e czélra nem áll elég anyagi eszköz a kormány rendelkezésére.

Az ipar fejlesztésének előmozditása és a hazai ipar viszonyainak megismerése czéljából, az utóbbi időben számos kiállítás rendeztetett. A negyvenes évek kiállításait nem számitva az utóbbi időben három, az egész országra kiterjedő kiállítás rendeztetett; 1876-ban Szegeden, 1879-ben Székesfehérvárott és 1885-ben Budapesten. A Budapesten tartott általános jellegű kiállításban összesen 11,879 kiállító vett részt, ezek között az ipar egyes ágai a következő számú kiállítóval voltak képviselve: vegyészeti ipar 122, élelmiszerek, mint iparczikkek 198, agyag és üvegipar 92, vas- és fémipar 238, faipar 152, bőripar 132, papiripar, papirgyártás 61, fonó-szövőipar 299, ruházati ipar 513, butoripar és decorativ lakberendezés 152, arany- és ezüstműves czikkek, ékszerek, díszműipar és apró áruk 128, sokszorosító műiparágak 123, hangszerek és zeneszet 43, tudományos eszközök és műszerek 33, épitési ipar 162, járművek 62, gépipar 165, honvédelmi fölszerelések 17, háziipar 1,325. Ezen kivül volt még az ipari munkakiállitás. Helyi jellegű iparkiállitás minden évben több rendeztetik hasonlóképen egyes iparágakra kiterjedő szakkiállitás is; ezek között eddig legjelentékenyebb volt az 1881-ben rendezett országos nőipar kiállitás.

Az ipari haladás egyik legjelentékenyebb tényezője a jól rendezett áru védjegy és szabadalmi ügy. Az áruvédjegyek az egyes iparosok által előállított czikkek azonosságának biztositását czélozzák, arra szolgálnak, hogy a fogyasztót megvédjék a hamisitásoktól és megakadályozzák csekélyebb minőségű árunak jobb helyett való forgalomba hozatalát. Az árúvédjegyek nagy fontosságát az államok nemzetközi szerződések kötése által tanúsitják; e szerződések kölcsönös jogvédelmet biztositnak a bejegy-

zett árúvédjegyeknek. A szabadalmak új ipari találmányok védelmére szolgálnak és mintegy jutalmát képezik a föltalálók fáradozásának és értelmiségének. Az árúvédjegy és szabadalmi ügy az 1878: XXV. törvényczikk értelmében Ausztriával egyetértőleg intézendő; ha Magyarországban szabadalom adatik, valamely találmányra, akkor ugyanazon találmányról az osztrák kormány is állít ki szabadalmi levelet és viszont. Az árúvédjegyek a kereskedelmi és iparkamarák által lajstromoztatnak, de egy árúvédjegynek Magyarországban való belajstromoztatása nem ad igényt jogvédelemre Ausztriában és megfordítva sem. Az árúvédjegyek kölcsönös védelmére vannak nemzetközi szerződéseink Németországgal, Francziaországgal, Svájczczal stb.

Az 1885. évben 2,471 szabadalom engedélyeztetett, 1884-ben 2,580 szabadalom, az előbbi számból esik: magyar államterületi lakosra 89 szabadalom (3.6%) osztrák lakosra 916 szabadalom (37.6%), külföldi honosokra 1466 szabadalom (59.3%). A külföldi föltalálók közül csak 3 kérte szabadalmát Budapesten, a többi Bécsben. Szabadalmi díjakból és a lajstromozási illetékből befolyt a monarchia két államában 1885-ben 171,303 forint, 1884-ben 199,756 forint; az előbbi összegből jutott a magyar államkincstárnak az engedélyezések után 11,982 forint, az érvénybentartás díjai után 27,317 forint, összesen 39,299 frt; az osztrák kincstárnak az engedélyezések után 35,853 forint, az érvényben tartás díjai után 93,150 forint, összesen 129,003 frt. A szabadalom érvénye monarchiánkban, ha az érvénybentartási díjak fizettetnek, rendszerint 15 évig tart. Az 1871. évtől az 1885. év végéig terjedő időszakban összesen engedélyeztetett 25,804 szabadalom, ezekből elenyészett 19,374, úgy, hogy az 1885. év végén érvényben állt 6,430 szabadalom.

Árúvédjegyet 1885-ben 470 védjegy tulajdonos jegyeztetett be, még pedig 793 védjegyet. A központi védjegylajstromban 1859—1884-ben bejegyeztetett 4,497 védjegytulajdonosnak 8,169 védjegye; 1885. végén tehát 4,967 védjegytulajdonosnak 8,962 védjegye volt bejegyezve, ezek között 1,431 védjegyet 1,127 magyar honos jegyeztetett be.

Az ipar fejlesztésének egyik leghatékonyabb tényezője az elméleti és gyakorlati iparoktatás. Hazánkban ez egész a legutóbbi időig rendkivül el volt hanyagolva, az újabb időben ugyan már

fölismerték annak nagy fontosságát és az állami és a társadalmi tényezők a legjobb akarattal igyekeznek a létező hiányokat pótolni, de még messze vagyunk attól, hogy elmondhassuk, miszerint iparoktatásunk megfelel az igényeknek.

A hazai iparoktatás története még a mult századba nyulik vissza, Mária Terézia és II. József szigorú intézkedéseket tettek a mesterinasok rajzoktatása tekintetében, de ezen intézkedések végrehajtásának a mesterek és a czéhek ellenszegültek, úgy, hogy az erre vonatkozó rendeletek nem hajtattak általánosan végre. Az ország rendei a század eleje óta majdnem minden országgyülésen hangoztatták egy ipartanoda fölállításának szükségét, ez az óhaj 1845-ben teljesült a budapesti József-ipartanoda fölállításával, a melyből a műegyetem fejlődött ki.

Az ötvenes években a kormány szigorúan ügyelt az iparostanulók oktatására; az iparoktatás ezen időben azonban legnagyobb részt ismétlő oktatás volt, rajztanítással kiegészítve, egyedül Budapesten voltak olyan iskolák, a melyek az ipariskola nevet megérdemelték. A hatvanas években az iparoktatás a hatósági ellenőrzés hiányában általános hanyatlásnak indult és némi javulás csak 1872. után állott be. Az ipartörvény a tanonczok kötelező oktatását elrendelte ugyan, de nem történt gondoskodás arról, hogy kik viseljék az iskolák föntartásának terheit; ezen a hiányon segített az 1884: XVII. törvényczikk, mely elrendelte, hogy az ipariskolák, u. n. tanonczískolák föntartásának költségeit a községek tartoznak viselni.

Iparoktatásunk jelenlegi szervezete megállapodottnak alig mondható, mert tulajdonképen még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Vannak: 1. alsó fokú ipariskoláink, ezek az úgynevezett tanonczískolák, a melyek rajzoktatással kapcsolatos ismétlő iskolák. 2. ipari tanműhelyek, egy vagy több meghatározott iparág gyakorlati tanítására, 3. ipari tanfolyamok, a melyek czélja az iparossegédek továbbképzése vagy bizonyos iparágakban, vagy a rajzolásban, 4. ipari középfokú szakiskolák, a melyek föladata bizonyos iparágaknak elméleti és gyakorlati tanítása.

1. *Tanonczískola* a vallás és közoktatásügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett tizennegyedik jelentése szerint 1885-ben 220 községben létezett, a melyekbe 33,659 iparos tanoncz járt. A tanonczok számát 1885-ben nem ismerjük ugyan, 1880-ban

a Dráván inneni Magyarországban 75.638 volt a férfi tanonczok száma, ezek száma azóta bizonyára szaporodott és így minden túlzás nélkül állíthatni, hogy az iparos tanonczoknak több mint fele nem részesül még azon oktatásban sem, a melyet a tanonczискolák nyújtanak. Ez a szám valóban elszomorító és ennek alapján bátran állíthatni, hogy az alsó fokú iparoktatás ügye az eddiginél sokkal fokozottabb mérvű tevékenységet és jóval nagyobb áldozatokat igényel.

A tanonczискolákban 1,206 tanító működött, egy-egy tanítóra átlag 27 tanuló esett, a mely szám nem mondható nagynak. A tanonczискolák föntartásának költsége 248,444 forint volt 1885-ben; 2 közülök állami, 53 községi, 8-at a szászegyetem tart fönn, a többi vegyes alapokból tartatik fönn.

2. *Ipari tanműhely* az 1883/1884. tanévben összesen 56 létezett, a melyekben 84 tanító 2,008 tanulónak nyújtott oktatást. Ezen tanműhelyek szakok szerint következőleg oszlanak meg: 1. női kézimunka tanműhely 21; 2. szövőipari tanműhely 10; szalma, káka, fűz és vessző-féle anyagból dolgozó tanműhely 6; 4. faipari (műfaragás, asztalosság, esztergályozás, lombfűrészelés stb. tanműhely) 13; 5. vasipari tanműhely 2; 6. csipkekészítő tanműhely 2; 7. agyagipari tanműhely 1; 8. gyermekjátékkészítő tanműhely 2. Legnagyobb számmal e szerint a női kézimunkát tanító műhelyek vannak; ezek ipari és közgazdasági jelentőségét nem lehet ugyan tagadni, de alig tagadhatni, hogy ezek túlsúlya nem felel meg az ipar szükségleteinek.

3. *Ipari tanfolyam* Budapesten és Kolozsvárott van; a fővárosban az építőiparosoknak u. n. téli tanfolyama és a gőzkazánfűtők és gőzgépkezelők esti tanfolyama, Kolozsvárott a vas- és faiparosok tanfolyama. A fővárosi építőiparosok téli tanfolyamában két osztályban 33 gyakorlatilag működő iparossegéd vett részt, a gőzkazánfűtők tanfolyamát 112 munkás, a gőzgépkezelők tanfolyamát 297 munkás végezte. A kolozsvári tanfolyamnak 24 növendéke volt 1884-ben. Az ipari tanfolyamok közé számíthatók a Budapest főváros által föntartott iparrajziskolák is, a melyeknek 1884-ben közel 1300 növendékük volt és a magy. kir. technologiai muzeummal kapcsolatos szakelőadások és szakrajzgyakorlatok; a szakelőadásokban 1884-ben 363 iparos, illetőleg iparossegéd, a

szakrajzgyakorlatokban az előkészítő rajztanfolyammal együtt 88 iparossegéd vett részt.

4. *Ipari középfokú szakiskola* összesen 3 van az országban, a budapesti közép-ipartanodában az építészeti, gépészeti, vegyészeti, fém-vasipari, és faipari szakosztályokkal 18 tanár és 3 műhelyvezető működött, a tanulók száma 1884-ben 139 volt. A kassai állami gépészeti középipartanodában 68 tanuló nyert oktatást, a budapesti iparművészeti tanodában 71 tanuló.

5. A *felsőfokú iparoktatás* egyetlen tanintézet által van képviselve, ez a budapesti műegyetem, a melyben vegyészek, gépészmérnökök és építészmérnökök képeztetnek ki.

Az iparoktatás körébe tartoznak az *ipari tanítókat és tanítónőket képező intézetek* is. Ilyen kettő állott fönn: u. m. a budapesti I. kerületi állami tanító-képző intézettel kapcsolatos férfi- és az országos nőiparegyesület szakiskolájával kapcsolatos nőtanítókat képző magánjellegű intézet. Az elsőnek az 1884. évben 20, a másodiknak 15 növendéke volt,

Az iparoktatás ezen statisztikájából azon következtetést kell levonnunk, hogy az iparoktatás hazánkban még rendkivül el van han yagolva. Az, hogy az iparoktatás rendszere még nem állapodott meg, sokkal kisebb baj annál, hogy nagyon kevés, ez elnevezést valóban megérdemlő ipariskolánk van, ezek nélkül pedig az ipar belterjes fejlődése a legnagyobb akadályokba ütközik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

IV. FEJEZET.

Kő-, föld-, agyag- és üvegipar.

E csoportban olyan iparágak foglaltatnak össze, melyeknek egy része a nyerstermelés és ipar határvonalán áll (kőbányászat), másik része ősrégi iparágakat képez, mig egy harmadik csoport, bár nyers anyaga ugyanaz, mint az előbb említett iparágaké, csak az ujabb korban fejlődött ki. Az ezen csoporthoz tartozó iparágakkal foglalkozó személyek száma a magyar korona országaiban az utolsó népszámláláskor következő volt:

	önálló vállalkozó	segéd-személyzet	együtt
Czement- és aszphalt-gyáros	13	70	83
Fazekas	7,289	4,158	11,447
Gipszmalmos	1	1	2
Kályhás	115	122	237
Kőbányász	48	1,172	1,220
Kőedény- és porczellán-gyáros	102	257	359
Kőfaragó	687	1,787	2,474
Malomkő-gyáros	1	18	19
Mészégető	267	373	640
Pipa-égető és faragó	109	198	307
Porczellánfestő	8	65	73
Tálas és serpenyős	104	72	176
Tégla- és cserép-égető	1,393	4,991	6,384
Üvegcsiszoló	66	297	363
Üveges	1,453	1,109	2,562
Üvegfestő	10	8	18
Üveggyártók	72	1,828	1,900
Vályogvető	240	1,528	1,768
Csoportösszeg	11,978	18.054	30,032

Az ezen csoporthoz tartozó iparágakat e szerint 30,032 személy üzi, kik közül 1,093 önálló vállalkozó és 1,761 segédszemély,

összesen 2,854 személy Horvát-Szlavonországra esik. Az egyes iparágakat alcsoportokra osztályozva, a következőkben ismertethetjük.

Kőfejtés és kőfeldolgozás. Kő a magyarországi hegyekben majdnem mindenütt található építésre, vagy a mi ritkább, utczai burkolatra alkalmas minőségben. Az építésre alkalmas kövek bányászata csak az ujabb időben, a köz- és magánépítkezések nagyobb mérvben való megindulásával vett élénkebb lendületet. A főváros közelében Fehér megyében Sóskuton óriási kiterjedésű és kitünő minőségű épületanyagot szolgáltató kőbányák vannak, a mely kőbányák a modern technika igényei szerint vannak berendezve. A sóskuti homokkő egyenletes keménységű és igen tartós, a mi alkalmassá teszi monumentalis épületekhez való föllhasználásra; a fővárosi nagy középületek majdnem kivétel nélkül ezen kőből épültek. A törökbálinti, budaőrsi, biai, bicskei, promontori homokkőbányák puha, a nagy-kovácsi, ürömi, borosjenői, süttői és váczi kőbányák lépcsőknek való kemény homokkövet szolgáltatnak. Piszkén és Lábatlanon Esztergommegyében, Beszterczebányán, Apateleken és Borossebesen Arad megyében, Málnás, Persány és Kerpenyes Erdélyben, Mecseken Baranya megyében jó minőségű homokkő nyeretik, de nagyobb jelentőséggel ezek közül csak az esztergommegyei bányák birnak, melyeknek a főváros képezi közeli és nagy piaczukat. Jó minőségű burkolatkő van Szobbon, (gránit), továbbá Dévény és Pozsony között, Esztergom megyében, Sáros megyében (trachyt), ditroit Gyergyóban, a mely bányák terményei utczaburkolatra használtatnak. Utfedésre alkalmas követ és kavicsot szolgáltató kőfejtések és kavicsbányák az alföldi megyék kivételével majdnem mindenütt vannak; a magyar és horvát-szlavon állami utakra 1879—1883. években átlag 476,000 köbméter kavics szállíttatott közel 1.6 millió frt értékben, a mi fogalmat nyujt a népipar jellegével biró kavicsbányászat jelentőségéről.

Márványbányák vannak Esztergommegyében Piski, Tardos és Nyerges-Ujfalu helységek határában, Baranyamegyében Pécs, Beremend, Bükkösd, Siklós, Tótfalu, Trinitás, Hetény helységekben Nyitramegyében, Zsobokon, Kászonyujfaluban és Vöröstoronyon Erdélyben, de nagyobb jelentőséggel csak esztergommegyei, zsoboki és vöröstoronyi bányák birnak.

A kőfaragó-ipar mint külön iparág jelentékenyebb módon csak a fővárosban üzetik, úgy hogy az ezen iparággal foglalkozók-

nak közel 20%-a a fővárosra esik. A kőfejtéssel foglalkozó telepek rendszerint foglalkoztatnak kőfaragókat is, úgy hogy a követ megmunkált állapotban szolgáltathatják. A fővárosi telepekben egy-egy önálló vállalkozóra átlag 14 segédszemély esik, ez az iparág tehát nem egészen kicsiben üzetik, gőzerőre berendezett telep a fővárosban csak egy van.

A mészégetés hazánkban nagyobbára népipari jellegű, mely mindenütt üzetik, a hol alkalmas minőségű mészkő találtatik, de van nehány nagyobb telep is. A czementgyártás csak az ujabb időben, a hatvanas évek végétől kezdve emelkedett jelentőségre, Nyerges-Ujfalubau Esztergommegyében, Beocsinban Szerémmegyében, Mogyoróskán, Nagy-Szebenben és Lábatlanon vannak nagyobb telepeink. A népszámlálás alkalmával a czementgyártással foglalkozók száma a valóságosnál kisebbnek tüntettetett föl, az iparstatisztika szerint 14 czementgyárban és öntődében 374 személy talál alkalmazást. A beocsini, nyerges-ujfalui, lábatlani és mogyoróskai telepek mind gőzerőre vannak berendezve.

Az aszfalt-gyártás Magyarországban csak a legujabb időben honosult meg, az aszfaltnak utczaburkolatra való fölhasználása adott ezen iparágnak létet. Három jelentékenyebb telepünk van, mind a három Biharmegyében, Felső-Derna, Hagymádfalva és Tataros helységekben. Az aszfaltgyártásnál a tulajdonképeni burkolati anyagon kivül még számos melléktermény, ásványolaj, bitumen, goudron, aszfaltlakk nyeretik.

A malomkőgyártásnak a nagy malomipar ad piaczot. A malomkőgyártás kezdetleges állapotából a hatvanas évek elején emelkedett ki, ezen ideig a jobb malmokban kivétel nélkül franczia malomköveket használtak, ekkor honosult meg nálunk a malomkőgyártás franczia módra, azaz a malomkőnek több darabból való előállítása. A legrégibb malomkőbányák a barsmegyei trachytbányák, e megyében Ujbányán és Geletneken vannak jobb berendezésű malomkőgyárak; Muzsalyon Beregmegyében a malomkőgyártást még régi módon űzik. Legjelentékenyebb gyárak a két barsmegyein kivül a sárospataki kova-malomkőgyár, mely 600 franczia módon vágott malomkövet képes előállítani, továbbá két gyár Kapnikbányán Szatmármegyében. A malomkövek gyártása ezen gyárakban az igényeknek megfelelő módon üzetik, úgy, hogy

a belföldi kövek számos malomból kiszorították az eredeti franczia köveket.

Az *agyagot* földolgozó iparágak közül első sorban a *vályogvetést* és a *téglaégetést* kell megemlítenünk.

A vályogvetés hazánkban a népipar jellegével bir, és az alföldi megyékben van elterjedve, a hol még nem hosszú idő előtt is a magánépítkezésekhez majdnem kivétel nélkül vályogot használtak. Ma már azonban mindinkább kiszorítja ezt a tégla, a leghasználtabb épületanyag. A legujabb időig a téglagyártás is ősi módon üzetett, szalmatüzeléssel, ma már azonban minden nagyobb városban vannak jobb, gőzerőre, szénnel való tüzelésre berendezett és jó gépekkel, agyagválasztó, tisztító és sajtológépekkel ellátott gyárak. A legnagyobb téglagyárak a fővárosban és a főváros közelében vannak, ezek közöl a pesti kőszénbánya és téglagyár társulat három telepén két-háromezer munkást, a kőbányai gőztéglagyár társulat 800—1000 munkást foglalkoztat, az előbbi 1884-ben 48 millió darab, az utóbbi 26 millió darab téglát gyártott. A főváros téglaszükséglete a mondott évben 110—115 millió darab tégla volt. Jó berendezésü, folyton égő (kör) kemenczével ellátott gyárak, mint említettük, ma már minden nagyobb városban vannak, a melyek majdnem kivétel nélkül csak a helyi és közeli szükséglet födözésére szorítkoznak, mert a tégla sulyához képest csekély értékü és igy a távoli szállítás költségeit alig birja meg.

A tulajdonképeni agyagipar legrégibb képviselője a *fazekasság*, mely valamennyi ezen osztályba tartozó iparág között a legtöbb személynek ad foglalkozást. A jó anyag bősége és könnyü hozzáférhetősége már a legrégibb korban alkalmat szolgáltatott ezen iparág kifejlődésére, mely mindenütt üzetik, a hol nyersanyag van, mivel nagy szükséglet kielégítésére szolgál. Egyes vidékeken pl. Gömörmegyében és Háromszékben valóságos népipar jellegével bir, Fazekas-Surányban 112 házban, Suhában 46 házban, Fazekas-Zsalusányban 95 házban foglalkoznak agyagedények készítésével, azonban az előállított anyag nem felel meg a kivánalmaknak, mert a gyártás technikája nagyon primitiv. A közönséges fazekasáruk kelendősége is csökkent az ujabb időben, mert az olcsó vasedények a jobb módú fogyasztóknál mindinkább kiszorítják a közönséges agyagedényeket. Az agyagipar technikailag magasabb fokát képezi a cserépkályha készítés, mely már

müves-ipari jelleggel bir, de nagyobbára szintén csak kicsinyben üzetik, nagyobb telepek vannak Budapesten (készül évenként körülbelül 4,000 kályha) Esztergomban, Szegeden, Kolozsvárott, Nagy-Szebenben, Aranyos-Maróthon, Tatán, Kassán, Egerben.

A közönséges fazekasipar köréből már a mult század végén kivált mint specialis gyári ág a *kőedénygyártás*. A kőedény az agyag minősége, az égetés foka, és a máz különbözőségéhez képest, igen különböző, így a majolika, fayence, és a közönséges kőedény egészen különböző czikkek. Az első kőedénygyár az országban Tatán keletkezett, egy 1822-ből való technikai munka a holicsi, kassai, körmöczbányai, tatai, nagy-martoni, varasdini fayence gyárakat emliti, Erdélyben ugyanezen forrás szerint négy fayence gyár volt, nevezetesebbek a batizi és görgényi.

Nagyobb kőedénygyárak vannak jelenleg Pécsett, Herenden, Tatán, Városlődön, Körmöczbányán, Telkibányán, Hollóházán, Rozsnyón, Murányon, Miskolczon, Görgény-Szent-Imrén és Budapesten, de ezen gyárak, a dísztárgyak előállításával foglalkozó pécsi és budapesti gyár kivételével nem állanak a kor szinvonalán. A legjelentékenyebb gyár Zsolnay pécsi gyára, mely 450 munkást, és Fischer budapesti gyára, mely 250 munkást foglalkoztat; hirnevét mindkét gyár dísztárgyak előállításával alapitotta meg, különösen az első, a magyar motivumok fölhasználásával; ujabban ezen irányban közönségesebb kőedénynél sikerrel biztató kisérletet tett a városlődi gyár. A kőedénygyárak egy része bérleti üzemben van és a tulajdonosok a gyárak érdekében nem tesznek semmit; ez részben az oka annak, hogy a kőedénygyártás oly szomorú viszonyok között van és a külföldivel nem képes versenyezni. A külföldi gyárak technikai berendezése jobb, az előállított czikkek is tetszetősebbek és olcsók, a belföldi gyárak hiányos berendezésük és a közlekedési vonalaktól való távolságuk miatt nem képesek sem a kellő minőségű anyagot beszerezni, sem azt, nehány gyár kivételével, megfelelően földolgozni.

A porczellán-gyártás hazánkban csak igen későn fejlődött ki, részint mert alkalmas nyersanyagunk nincs, vagy legalább nem ismeretes, részint pedig a gyártás technikai nehézségei miatt Porczellán előállításával először a telkibányai kőedénygyár foglalkozott 1826. óta, de nem birta el a versenyt a csehországi porczellánnal. A harminczas évek vége felé keletkezett a *herendi*

gyár, mely a tulajdonos műszaki genialitása által világhirüvé lett. A herendi gyár sikerült imitatiói által vált hiressé, de közönséges használatra szolgáló porczellánt nem állitott elő, nem is állíthatott, mert nincs alkalmas kaolin telepe, csakis olyan czikkeket termelhet, melyeknél az anyag ára nem jön tekintetbe. Ujabban e gyár egy részvénytársulat tulajdonába ment át. A *porczellánfestés* az ujabb időben lendületet vett hazánkban és u. n. porczellángyáraink tulajdonképen porczellán-festő telepek. Ilyen több van Budapesten, ezen kivül Tatán, Kolozsvártt, Pozsonyban, Miskolczon.

A különleges agyagiparágak között első helyen említendő a *pipagyártás,* mely különösen Selmeczbányán, Körmöczbányán, Zólyomban, Debreczenben, Budapesten és Pápán üzetik. A pipagyártással foglalkozó telepek legnagyobb része kis műhely, legtelentékenyebbek a körmöczbányai gyár 150—200 munkással, a zólyomi gyár 65 munkással, a két pápai gyár egyik 52, a másik 15 munkással. A *tajtékpipa faragás* csak néhány kisebb telepen üzetik. Az ujabb időben fölkarolt *alagcsögyártást* Karcsaván, Roszkoson, Rimaszombaton üzik, *tüzálló agyagot és agyaggyártmányokat* Budapesten és Keresztényfalván, *terracottát* Budapesten és Pécsett állítanak elő.

Az *üvegipar* Magyarországon a mult század végén honosodott meg, még pedig először a Mátra hegy vidékén. Az üveggyártásra alkalmas nyersanyag sok helyen található, de kezdetben az üveggyárakat nem annyira ipari czélból, mint az erdők kihasználása czéljából állitották föl. Az 1822-ben kiadott már emlitett technikai munka szerint Magyarországban 25-nél több üveggyár volt, Erdélyben pedig 7, a negyvenes években Magyarországban Erdély nélkül 50 üveggyár, Horvát-Szlavonországban pedig 4 gyár működött. Ettől kezdve azonban az üveggyártás hanyatlásnak indul, mert gyáraink nem tartottak lépést a technikai haladásokkal, számos gyár pedig fölemésztette a környék erdőségeit és elvesztette ez által létföltételét. Egy 1874-ki statisztikai mű az üveggyárak számát egész Magyarországban 62-re teszi és összesen 90 kemenczét számit. Technikai és vegyészeti szempontból az üveggyártás az utolsó időben alig haladt, az előállított anyag minősége azonban a munka gondossága következtében megfelelő. Üveggyárainkban csak fuvott üveget állítanak elő, még pedig a következő fajokban: köszörült

és kristály üveg, közönséges fehér üreges üveg, zöld üveg (boros palaczkok), közönséges táblaüveg. De a tömeges fogyasztásra szolgáló áruk, mint boros és ásványviz palaczkok, lámpa üvegek és ernyők alig állíttatnak elő; ásványviz palaczkokat készít a borszéki huta a borszéki források számára és strazzai a rohitsi fürdő számára; a mi ezen kivül előállíttatik, az csak nagyon csekély része azon mennyiségnek, a mit bevitel utján szerzünk be.

1884-ben egész Magyarországban 56 üveggyár volt, de ezek közöl csak 41 működött 61 kemenczével, ebből Magyarországra 37 gyár esett; a működésben álló 61 kemencze között ujabb rendszerű, u. n. regenerativ-gázkemencze csak 13 volt, a többi ősrégi berendezésű; széntüzelésre csak két üveggyár volt berendezve, a többi fát használt. Az előállított összes termények értékét 1.75 millió forintra becsülik. Jelentékenyebb üveggyárak vannak: Parádon 80 munkással, Szinóbányán (Katalinvölgyben) 260 munkással, Sároshuttán és Harasztoson 40—40 munkással Sziklán 50 munkással, Ujantalvölgyben 350 munkással, Tomesten 60 munkással, Feketeerdőn 282 munkással, Ajkán 40 munkással, Trencsénmegyében Sz. Szidonia 650 munkással, Gyertyánvölgyben 50 munkással, Zlatnoban 200 munkással, Regéczhutta 47 munkással, Maluzsinán 26 munkással, Ferenczvölgyben (Mármaros) 85 munkással, Felső-Hraboniczán (Bereg) 36 munkással, Felső-Árpádon, Bükszádon, Krasznán, Borszéken Erdélyben, Daruváron, Strazzán, Zvleceon Horvát-Szlavonországban. A jobb berendezésű üveggyárak mellett gőzköszörülők és csiszoló műhelyek is vannak, de az üvegköszörülés és csiszolás, ugyszintén az *üvegfestés* a gyártástól elváltan, mint különálló iparág is üzetik már. Az iparstatisztika szerint a magyarországi üveggyárakban 2,800 személy talál foglalkozást, ezen szám megfelel a tényleges viszonyoknak.

Az üveg földolgozása ad foglalkozást az *üveges iparnak*, mely általában véve kisiparilag, némely vidékeken népipari módon üzetik.

V. FEJEZET.

Fémek és fémáruk, gépek, szerszámok, eszközök, készülékek és szállitó eszközök gyártása.

E fejezetben, a foglalkozási statisztikában külön szerepelő két nagy iparág csoport ismertetését egyesítjük, mivel elkülönített tárgyalásnál az ismétlések nehezen kerülhetők el. E két iparágcsoport, az egyik a fémek és fémáruk gyártása, a másik közös gyüjtőnévvel, bár e név nem elég szabatos, mechanikai ipar, a legfontosabb az összes iparban, a mi már kitünik abból is, hogy két csoporthoz tartozó 57 iparág 127,522 személynek ad foglalkozást. Csoportonkint föltüntetve az egyes iparágakkal foglalkozó személyeket, az 1880-ki népszámlálási műben a Sz. István koronájához tartozó országokra nézve a következő adatokat találjuk:

I. Csoport. Fémek és fémárúk gyártása.

	önálló vállalkozó	segédszemélyzet	összesen
Arany- és ezüst-müves . . .	591	759	1,350
Aranymosó	42	92	134
Aranyozó	100	176	276
Bádogos	1,607	2,270	3,877
Betüöntő	4	51	55
Bronzműves	18	28	46
Czinöntő	20	26	46
Drótos	1,296	479	1,775
Katlanos és üstkészitő . . .	138	111	249
Lemezelő	20	120	140
Müöntő	1	3	4
Rézöntő	168	258	426
Üst- és serpenyőfoltozó . . .	361	170	531
Vasesztergályos	46	386	432
Vasgyáros és öntő	129	6,877	7,006
Csoportösszeg . . .	4,541	11,806	16,347

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az ezen csoporthoz tartozó 16 iparág e szerint 4,541 önálló vállalkozónak és 11,806 segédszemélynek, összesen 16,347 személynek ad foglalkozást, ezek közöl Magyarországra esik 4,266 önálló vállalkozó, 11,671 segédszemély, összesen 15,937 személy, Horvát-Szlavonországra 275 önálló vállalkozó és 235 segédszemély, összesen 510 személy. Az ezen csoportba tartozó iparágak, a vasgyártás és vasöntés kivételével mind kisiparilag üzetnek, kivételt csak azon specialis szakok képeznek, melyek mint pl. a lemezelés, a vasgyártáshoz tartoznak, a külön előforduló lemezelőipar is kisipar.

II. Csoport. Gépek, szerszámok, eszközök, készülékek, szállítóeszközök gyártása.

	önálló vállalkozó	segédszemélyzet	összesen
Csatműves	9	3	12
Érezfényező	4	5	9
Fegyvergyáros	281	133	414
Fürész- és fúrókészítő	77	49	126
Fúvó-készítő	5	—	5
Gazdasági eszközkészítő	67	50	117
Gépész	2,642	1,878	4,530
Gépgyáros	72	206	278
Gőzkazán-gyáros	9	61	70
Hajóépítő	49	897	946
Hangszerész	154	125	279
Harangöntő	46	45	91
Kardkészítő	1	2	3
Kerékgyártó	13,097	6,392	19,489
Késműves	364	428	792
Kocsifénymázoló	10	9	19
Kocsigyártó	109	139	248
Kovács	32,509	23,505	56,014
Köszörűs	282	80	362
Lakatos	5,493	10.616	16,109
Láncz- és vassodronygyáros	53	47	100
Látszerész	52	37	89
Malomépítő	17	3	20
Mérleggyáros	4	1	5
Műszerész	30	64	94
Órás	1,002	735	1,737

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	önálló vállalkozó	segédszemélyzet	összesen
Pénztárgyáros	1	—	1
Pipakupakoló és kötő . . .	39	49	88
Ráspoly- és reszelőkészítő . .	67	121	188
Rézműves	851	800	1,651
Rokkakészítő	59	45	104
Sarkantyús	11	8	19
Szegkovács	1,512	913	2,425
Szerkovács	107	144	251
Szerszámgyáros	13	22	35
Szitakötő	1,761	1,478	3,239
Szivattyúgyáros	1	1	2
Talicskakészítő	30	13	43
Tűmíves	4	4	8
Vakarókészítő	1	33	34
Vasserpenyős	28	23	51
Waggongyáros	—	68	68
Csoportösszeg . .	60,923	49,252	110,175

Az ezen csoportba eső 42 iparág e szerint 60,923 önálló vállalkozónak és 49,252 segédszemélynek, összesen 110,175 személynek ad foglalkozást, ezek közül Magyarországra esik 54,557 önálló vállalkozó, 44,664 segédszemély, összesen 99,243 személy, Horvát-Szlavonországra 6,366 önálló vállalkozó és 4,556 segédszemély összesen 10,932 személy.

E csoport köréhez tartozó iparágak közül legszámosabb személynek a kovács, kerékgyártó, lakatos, szitakötő mesterség ad foglalkozást. Ezen iparágakról nem sok mondani való van. Mind a négy mesterség majdnem kivétel nélkül kicsinyben üzött ipar, mely az országban mindenütt üzetik. A *lakatosság* nehány nagy művesipari telepet is foglalkoztat, különösen a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban, a hol az épületlakatosságnak nyilik tér, de egészben véve ez kis ipar, mely mind jobban háttérbe szorul, mivel a gyári uton előállított lakatos czikkekkel nem birja ki a versenyt. Nevezetesen áll ez a zárakra, melyek tömegesen állíttatnak elő és hozatnak be a külföldről, ámbár hazánkban is van már nehány kis telep, mely gyárilag készíti a zárakat. Legnevezetesebb ezek között a győri, mely 55 munkást foglalkoztat és évenkint körülbelül 80 ezer darab zárat állít elő. Ujabban a lakatosság a műipari irányt karolta föl és ebben a tekintetben különösen

nehány fővárosi telep igen szép eredményeket ért el. Legkiválóbb ezen irányt cultiváló telepek a fővárosban az Árkay-féle, mely 100—120 munkást, a Jungfer-féle, mely 80—100 munkást foglalkoztat.

Az említetteken kivül még számos mesterség esik e csoporthoz tartozó iparágak körébe, melyek hazánkban majdnem kivétel nélkül kisiparilag üzetnek. Ilyen az arany- és ezüstművesség, a bádogosság (az épületbádogosságnak van nehány nagyobb telepe is), a bronzművesség, fegyvergyártás, (egy-két kis telep kivételével csupán javításokra szorítkozik), a köszörűs, látszerész, pipakupakoló, rézműves, rokkakészítő, sarkantyus, tűműves mesterség. Ezek mind csupán kisiparilag üzött telepeknek adnak foglalkozást. Ezen csoportok körébe tartozik a drótosság is, mely tulajdonképen népipar. Az *órásmesterség* szintén csak kis telepeket foglalkoztat, melyek majdnem kivétel nélkül csak javításokat végeznek. Óra az országban talán csak mutatóba készül, kivéve a toronyórákat, melyeket egy-két mester itthon is készít. Ezzel áttérhetünk az ezen csoportok körébe tartozó, jelentékenyebb telepeket foglalkoztató iparágak ismertetésére.

A vasipar szoros összefüggésben áll a vastermeléssel, melyek viszonyai föntebb ismertettek. A vasipar természetszerűleg ott fejlődött ki legelőször, a hol a vasérczek bányászata üzetett és a hol a vaskohók, melyek a vasérczekből a vasat állítják elő, a vasipar nyersanyagát, a vasat szolgáltatják. A kohók által szolgáltatott szinitendő nyersvas és öntött nyersvas finomítása és földolgozása ad a vasfinomítóknak és vasgyáraknak foglalkozást. A tulajdonképeni vasipar és a vaskohászat közötti összefüggés miatt ismertetésükben az ismétlések sem lesznek egészen elkerülhetők.

Vasiparunkat, tekintve a vasérczek földtani viszonyait, a tüzelő anyag természetét s általában a vasipar kifejlődésének föltételeit, hét külön jellegű csoportozat szerint osztályozzák.*)

Az első csoportozatot az *erdélyi* képezi; a vasipar kifejlődését itt a gyalár-teleki roppant terjedelmű s a legjobb minőségű vaskövet szolgáltató vasérczbányák tették lehetővé. E vidéken a vasérczbányákat, vaskohókot, vasfinomítókat és vasgyárakat legnagyobb részt az *állam* és a *brassói bánya és kohó részvény-egylet*

*) L.: Anton Kerpely: Das Eisen hüttenwesen in Ungarn. Selmeczbánya 1872.

birják; e vasipar főtelepei Govásdia, Kudsir, Kalán, Szent-Keresztbánya, Rójahid, Vajdahunyad.

Az állam tulajdonát képező *govásdia-vajdahunyadi vasolvasztóknak* a gyalári vasérczbányák szolgáltatják a vaskövet. A gyalári vaskő átlag 51—52% vas tartalmu, az olvasztás után, mely Govásdián és Vajda-Hunyadon történik 45—47% vas nyeretik. A vaskőbányák évi termelése 600,000 mm. *Govásdián* egy nagyolvasztó működik, az olvasztó gépezetének hajtóereje a runki és nádrági hegyi patakok, melyek itt egyesülnek. A nagy olvasztó mellett van az öntőmű. A nagy olvasztó termelési képessége 53.000 mm. nyersvas és öntvény. *Vajda-Hunyadon* két nagyolvasztó van, melyeknek a hajtóerőt a Zaland patak vize szolgáltatja. A két olvasztómű évi termelése 200,000 mm. nyersvas. A tüzelő anyag mindkét telepen a bükkfaszén.

Ezen vaskohók termelésének egy részét a *kudsiri vas- és aczélfinomító és kaszagyár* dolgozza fel. A vasfinomító mű Siemens-féle regeneratorokkal működő egy kettős kavaró és egy Kerpely-féle ikerkavaró-kemenczével összesen 6 kavaró térrel bir. Az aczélfinomító két egyszerű kavaróval, a tégelyaczélöntő agyagégető kemenczével, gurgás malommal, agyaggyuró és tengelysajtoló géppel és megfelelő szárítókamarákkal van berendezve. A tégelyaczélt szerszám-aczéllá kovácsolják, egyik részét reszelőrudakká idomítják, másik részét pedig kaszákká dolgozzák föl.

A kaszagyárban izzító és futtató kemenczén kivül van két nyeles verő a penge előkészítésére, egy a penge lapításra, négy gyorsverő, 3 csiszológép, 1 köszörölő és egy ventilator. A kaszagyárt 44 lóerejü vizkerék hajtja. Az egész telep személyzete 4 tisztviselő és 342 munkás. Évi termelés 24,000 mm. kereskedelmi vas, 3,000 mm. kavart aczél, 2,000 mm. öntött aczél és 60,000 drb. kasza.

A *brassói bánya és kohó-egylet* műveiből e csoport körébe csak a *teleki* vaskőbányák és a *kaláni* kohók és vasművek tartoznak. A teleki vaskőbányák (Vajda-Hunyad mellett) termelését a kaláni vaskohók, öntöde, és hengerművek dolgozzák föl. *Kalánon* van: 2 nagyolvasztó, 2 ömlesztőpest, 1 mintaszárító, 4 Siemens-féle kettős kavarópest és 2 hegesztőpest. A mozgató erőt 19, összesen 800 lóerejű gőzgép szolgáltatja. Fütőanyag szén. A termelés volt 1883-ban 148,969 mm. szinitendő nyers vas, 511,800 frt értékben 15,672 mm. öntött nyersvas 188,085 frt értékben, és

34,760 mm. hengerezett vas 376,500 frt értékben. Földolgoztatott 60,255 mm. nyers vas 259,000 frt értékben, tüzelőanyag fogyasztatott 224,000 frt értékű szileziai koksz és zsilvölgyi szén. A gyártelepen alkalmazva volt átlag 550 munkás.

Ezen kerületben még a következő kohók és vasművek működnek: a *szent-keresztbányai* (Oláhfalu mellett) vasbánya és vasmű. A vasmű 1 nagyolvasztó, 2 ömlesztőpest, 4 frisstüz, 1 szertüzre van berendezve. A termelés volt 1879-ben (ujabb adatok nem állnak rendelkezésünkre) 4,000 mm. nyersvas 8,000 frt, 180 mm. öntvény, 18,000 frt, 400 mm. kovácsolt vas 28,000 frt és 120 mm. szerszámvas 2,400 frt értékben. A munkások összes száma 105. A *magyar hermányi bodvai* (Háromszékmegye) vasmű 1879-ben 743 mm. nyersvasat 2230 frt értékben, 602 mm. öntvényt 2010 frt értékben és 447 mm. kovácsolt vasat 4475 frt értékben állított elő. A munkások száma 26. A *rójahidjai* kincstári vasolvasztó 1883 óta szünetel és a vaskövek rossz minősége miatt aligha fog ismét működésbe hozatni. Jelenleg csak az öntőmű tartatik üzemben kupoló kemenczével, a vaskészletek feldolgozása végett. Évi termelése 2,500—3,000 mm.; alkalmazva van 70 munkás. A *toroczkói* vasbányászat és vastermelés, mely előbb jelentékeny volt, mindinkább hanyatlik és már alig érdemel említést.

A vasipar második vidékét a két *Körös völgyei* képezik; ebbe a csoportba esnek a Biharmegye délkeleti és Aradmegye északkeleti részén fekvő vasbányák és vasművek. Megemlitendők ezek közöl a *boros-sebesi* (Aradmegye) gr. Waldstein-féle uradalom bányái, melyekben 1883-ban 51,685 mmázsa vasércz termeltetett és 1,700 mm. barnakő, összesen 25,349 frt értékben. Ezen vasérczből a *munyászai és restyiratai* magas kemenczékben 10,405 mm. nyers vas állíttatott elő. Kilencz készülő tüzhelyen 7 pörölylyel 12,893 mm. nyers vas dolgoztatott föl. Rúdvas és szeráru 8,933 mm. készült 107,201 frt értékben. A bánya-, kohó- és hámormunkások száma együtt 272. Az *uj-déznai* (Aradmegye) bányatelepen 13,259 mm. vasércz aknáztatott ki 5,303 frt értékben, szinitendő nyers vas 2,674 mm. termeltetett 11,498 frt értékben, a munkások összes száma 65. Az aradmegyei *zimbrói* vasmű, a biharmegyei *petrózsi* vasbányák és a *tauczi, grazsduri, ponorási* és *vaskohi* vasbányák és művek évek óta szünetelnek.

A *Tisza felső* vidéke képezi a vasipar harmadik vidékét,

melyet a természet legkevésbbé látott el azon kincsekkel, melyek a vasipar fejlődéséhez szükségesek. Ezen vidék vasérczei phosphor és kén tartalmuk, de főleg csekély vastartalmuk miatt nem alkalmasak a vastermelésre. Ez az oka annak, hogy az itt fennállott olvasztók nagyrészt beszüntették működésüket.

Az ezen csoport körébe eső legnevezetesebb telepek: a *kabola-polyánai* vasfinomító és vashámor a kincstár tulajdonában. A telep két különálló ipari csoportra oszlik, melyek a fehérpataki vasmű által szolgáltatott vasat dolgozzák fel. Az első a felső pataknál 60 lóerejű s vizre van berendezve a következő művekkel: öntőmű két kupoló kemenczével, gépműhely, egy kavaró és forrasztó kemencze generatorral és aszalókkal, hat kapatüzzel és hámorokkal. A közép pataknál van a hengermű 2 friss tűz és 17 szerszám és kapatüzzel, a hozzá való hámorokkal. A gyár termelőképessége évenként 2,000 mm. öntvény, 500 mm. gépgyártmány, 4,500 mm. hengerelt és kovácsolt vas, 1,000 mm. különféle szerszám és kapa. A gyári személyzet 2 tisztviselő és 163 munkás.

A *dolhai* (Mármarosmegye) Prihradny Ödön-féle vasöntöde, vas- és aczélgyár a bilkei és a zujkófalvai (Beregm.) barnavaskőbányákkal áll összeköttetésben. A telepen van 1 vaskohó, egy-egy kupoló-, kavaró-, frisselő-, léghevítő, 3 izzító kemencze, 12 kovácstüz, 3 fuvógép és 10 pöröly. Hajtóerők a viz, 100 lóerővel. Felhasználtatik 30—50.000 mm. vaskő, 15—30,000 mm. faszén, 10—15 ezer mm. ócska vas. Termeltetik 6—8,000 mm. öntvény, 3—6,000 q. kovácsvas és 155—180,000 darab szerszámféle, főleg ásó, kapa, lapát és ekerész. Alkalmazva van 4 tiszt és 250—300 munkás. *A frigyesfalvai kohómü*, (Mármaros) gr. Schönborn-Buchheim Ervin tulajdona, 2 nagy olvasztóval, 1 ömlesztőpest, 2 készitőtüzhely, 1 henger-furó és 1 Boots-Blowerrel 1880-ban kezdte meg működését. Termel: kovácsolt, abroncs, gyürü és patkóvasat, szerárukat és öntvényeket. A munkások száma 1880-ban 32 volt. E finomító mű a tőkési és szelesztói magas kemenczék által szolgáltatott, nyers vasat dolgozza föl. Az *antalóczi* (Ung) vasgyár, kis telep, mely körülbelül 1,500 mm. vasat és 400 q. öntvényt termel, átlag 20—25 munkással. E kerületben a tökéletlen berendezésü remetei, máriavölgyi, jakubjai, szinnai, mniseki és kurcsini vasművek szünetelnek.

A *Hernád* vidékén terülnek el azon vasgyárak, melyek a

vasipar negyedik vidékét képezik. E kerület legnevezetesebb telepei a következők:

A *krompachi vasgyár* (Szepes megye) a krompach-hernádi vasmű bányatársulat tulajdona, nagyrészt a saját bányáiban fejtett vasérczeket dolgozza föl. Üzemben van 2 magaspest, 2 kupoló kemencze, 1 szárító- 4 pörkölő kemencze, 1 zománcz olvasztó, 1 ónhamvpest, 3 duglyapest és 1 frisselő tüz, 18 eszterga, 5 gyalu, 5 fúró, 1 horonyvágó, 2 lemezhajlitó, 2 csavarvágó gép, 1 fúró szerszám, 2 kör- és 1 szalagfürész, 4 farkpöröly, 9 kovácstűz, 65 sutu és 19 gyalupad, 1 nagy és 2 kisebb formáló gép. A hajtóerő nagysága 125 lóerő. Termel 45,000 q. nyers vasat, 19,000 q. öntvényt, 2,000 q. vaslemezt és 2,000 mm. zománczozott árut; továbbá különféle mezőgazdasági gépeket, fémeszközöket, gőzkazánokat, mintegy 150.000 frt értékben. Az alkalmazottak száma a bányamunkásokkal együtt 536.

A *prakfalvai vasgyár* (Szepesmegye) gr. Csáky László tulajdona a göllniczi, hermaneczi és zsakaróczi vasérczbányákkal áll összeköttetésben. A vasgyárban vannak: 1 nagyolvasztó, öntőde, higgasztó-hámorművek, szerkovács, géplakatos műhelyek, finom lemez-hengergyár, vashengergyár, és tégelyaczélmű. Termel 18,000 q. nyersvas, 10,000 q. kovácsolt, 4,000 mm. henger vasat, 7,000 q. öntvényt, 5,000 q. finom lemezt, 1,000 q. aczélárut. Alkalmazva van 215 munkás.

A *káposztafalvi-straczenai* (Szepesm.) finomító és kohómű (Fülöp szász koburg-gothai hg. tulajdona.) A straczenai olvasztókban nyert nyers vas a káposztafalvai finomítóban finomíttatik. Termel körülbelül 40,000 q. nyers vasat, 20—24,000 q. rudvasat, 3—4000 q. öntvényt. Alkalmazva van 100 munkás.

A *mária-huttai* (Szepesm.) vasgyár olvasztóval, öntődével, hengergyárral és szerkovács-műhelylyel van berendezve. Termelt 1881-ben 16,000 q. nyers és 6,000 mm. rudvasat, 200 q. szerkovács árut.

A *kassa-hámori* (Abaujm.) vasgyár 1881-ben 5400 q. nyers, 6,400 q. öntött, 800 q. rudvasat és 700 q. zsindelyszöget gyártott. Az alkalmazott munkások száma 180. A gyárban van egy olvasztó, 1 friss kemencze, 1 szöggyár, 1 kupoló kemencze, 1 zúzó pöröly, 12 zsindelyszögkészítő gép.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A *felső-remetei* (Szepesm.) vasgyár áll 1 olvasztóból, 2 kavaró-pestből, 1 frissítő, 4 izzító tüzből, 2 hengerműből. Termelési képessége 8000 q. rudvas, 1,000 q. abroncsvas, 100 q. öntött és vasszeráru. A munkások száma 110.

A maga nemében egyedüli a *meczenzéfi völgy* kis vasipara. A völgy nyilásánál, a jászói vaskohó fölött a Bodon folyó és ennek mellékpatakai mentén egész Stószig 215 kis vashámor terül el, melyek gazdasági eszközök és szerszámok, főleg azonban kapa és lapát készítéssel foglalkoznak. Ezen kis hámorok évi termelési képessége 2 millió db. 800,000 frt értékben és 450—500 mestert és megfelelő számú segédet foglalkoztatnak.

A meczenzéfi kis vasiparnál nem kevésbbé érdekes a *göllniczvölgyi* kisipar, mely főleg láncz és szeggyártással foglalkozik. A *göllenseifeni* völgy mentén 12 kis hámor van, melyek vagy lánczkészítéssel vagy szeg-, serpenyő- és szerszám-készítéssel foglalkoznak. Legnevezetesebbek ezek között Valkó Gábor, Schütz testvérek, Valko-Collmann, János Streck és fiai láncz-, kovácsolt- és gépszeggyárai, mindegyik foglalkoztat 30—40 férfi és 10—15 gyermekmunkást. *Merényben* a serpenyő-gyártás üzetik mint kisipar.

E kerületben az említetteken kivül több kohó működik, melyek nem állanak vasgyárakkal összeköttetésben. Több vasércbányából pedig a vasércz egyenesen a külföldre vitetik.

A *Sajó vidékén* levő vasművek és gyárak képezik vasiparunk ötödik csoportját, mely valamennyi között a legtöbb gyárat foglalja magában. A sajóvidéki vasérczbányák kitünő minőségü vaskövet szolgáltatnak, melynek vastartalma egész 59%-ig emelkedik; a vasipar e vidéken ősi idők óta honos, de nagyobb lendületet csak a század elején vett. E csoport művei között a legnevezetesebbek:

A *betléri vasgyárak* (Gömörm.) gr. Andrássy Manó tulajdonában a dobsinai és oláhpataki, az alsó-sajóvidéki és a betlérnadabulai vasérczbányákkal állanak összeköttetésben. Használatban van 7 nagyolvasztó ugyanannyi léghevítővel és 20 pörkölő pest. Hajtóerőül a viz szolgál. Termeltetik 100,000 q. Bessemer és 125,000 q. minősített nyers vas, a minek előállítására 700,000 q. saját termelésü vasércz, 80,000 q. mészkő és 200,000 q. faszén használtatik föl. Alkalmazva van 7 tisztviselő és 206 munkás.

A *dernői* (Gömörmegye) vasgyár gr. Andrássy Dénes tulajdonában a dernői, k.-h.-váraljai, pacsai, rozsnyói, és csetneki vas-

érczbányákkal áll összeköttetésben. Használatban van 1 nagyolvasztó, 2 kupoló olvasztó, 3 pörkölő kemencze, 2 kerékfuró, 2 gyalugép, 3 furógép, 6 eszterga és 1 szalagfürész. A gőz- és vizerő nagysága 106 lóerő. Termeltetik 25,000 q. nyers vas, 15,000 q. öntvény, utóbbiak között 3—3,500 db. kéregöntetű kerék és takaróktűzhelylemezek. Alkalmazva van 10 tiszt és 182 munkás.

A *szalóczi vasgyár* (Gömör m.) a szalóczi vasgyári bányatársulat tulajdonában 160,000 q. vasérczet és 50—60,000 q. öntészeti és kéregöntvényre alkalmas nyersvasat termel. Használatban van 1 nagyolvasztó, 5 pörkölő kemencze, 1 léghevítő készülék, 1 kettős vashenger furó gépezet. A vizesések 250 lóerőt képviselnek.

A *csetneki* (Gömörm.) vasmű a Concordia kohótársulat tulajdonában 4 olvasztó, 1 másodolvasztó, 13 pörkölő és 4 léghevitőpesttel 350.000 q. vasérczet és 1.4 millió hl. faszenet dolgoz föl és termel 120,000 q. fehér és szürke nyers vasat és 6000 q. öntvényt.

A *chiznovizi* vasgyár (Gömörm.) Heinzlmann tulajdonában a vashegyi, rákosi, tölgyesi, és léczei bányákkal áll összeköttetésben. Használatban van 2 nagyolvasztó és 2 kupoló kemencze, 2 léghevítő, 1 pörkölő kemencze, 2 kovácstűz, 2 gőzfuvó, 2 gyalu- és 2 furógép. Földolgoz 120,000 q. saját termelésű vasérczet, 1,000 q. agyagot, 5,500 q. mintázó homokot, 200,000 mm. faszenet, 2,000 q. kőszenet, 1,000 q. kokszot és 2000 mm. tüzifát. Termel 50,000 q. nyersvasat, ebből 20,000 q. eladatik, 30,000 q. öntvénynyé dolgoztatik föl és kereskedelmi áruczikkek (kályha, takaréktüzhely, lemez, rostély, ekerész, cső, oszlop, géprészek stb.) alakjában jut a forgalomba. Alkalmazva van a gyárban 4 tiszt és 316 munkás.

A *rima-murány-salgótarjáni vasmű* részvénytársaság, az ország e legnagyobb bányatársaságának csak vasművei említendők föl e helyen. A társaság *vaskőbányászatot* a gömöri Vashegyen űz 384,000 q. barnakövet termelve. *Nyersvasolvasztó* művei a társaságnak Röczén és Nyustyán vannak, ott 4, itt 1 nagyolvasztóval és Likéren két nagyolvasztó. Földolgoztatik 1.100,000 q. vaskő, 600,000 hl. faszén és 400,000 q. koksz. Termeltetik 450,000 q. fehér és szürke nyersvas. E vasművekkel állanak összeköttetésben:

a) a salgótarjáni vasfinomító gyár, mely a kavaró és hengergyárakból, a hozzátartozó gépműhelyek és öntődéből, a tengely-, vasuti szeg-, sodrony- és sodrony-szeggyárból áll. Használatban van 10 Siemens-féle gázfütésü kettős kavaró és 7 Siemens-féle gázfütésű forrasztókemencze és 50 gázfejlesztő, egy bocsvas-hengermű (75 lóerő), egy finom sorozati hengermű (50 lóerő), egy közép hengermű (75 lóerő) egy nagy hengermű (80 lóerő), és számos gőzgép, ollók, fürészek, szivattyuk hajtására. Földolgoz 220,000 q. nyersvasat, fogyaszt 1.2 millió q. barnaszenet, termel 210—225,000 q. kész hengerelt vasat, 24,000 q. sodronyhuzalt, 15,000 pár felszerelt kocsitengelyt és 3,000 q. vasuti sínszeget. Alkalmazva van 12 tiszt, 74 rendes munkás és 110 napszámos;

b) az ozdi finomító gyár. Használatban van 11 Siemens-féle gázfütésű kettős kavaró, 5 Siemens-féle gázfütésű forrasztó kemencze és 54 gázfejlesztő, 2 bocsvas hengermű, 1 gyors hengermű, 1 finom hengermű, 1 középsorozat és számos más gép. Földolgoz 245,000 q. nyers vasat és fölhasznál 700,000 q. szenet. Termel 150,000 q. készárut. Alkalmazva van 13 tiszt, 125 munkás és 100 napszámos;

c) a nádasdi lemezhengergyár. Használatban van 2 Siemens-rendszerű forrasztó kemencze, 16 gázfütésű lemezmelegítő kemencze, 2 lemez hengermű egy-egy 300 lóerejű gőzgéppel és 4—4 páros lemezhenger állványnyal és számos más gép. Földolgoz 50—55,000 q. luppavasat és fölhasznál 200—250,000 q. szenet. Termel 36—40,000 q. finom és reservoir lemezt. Alkalmazva van 4 tiszt, 178 munkás és 30 napszámos.

A *tiszolczi vasgyár* (Gömörm.) a kincstár tulajdonában a gömöri és borsodi vasérczbányákkal áll összeköttetésben és két nagyolvasztóból és 6 pörkölő kemenczéből áll. Termel 130,000 q. nyers vasat.

A *diósgyőri vas- és aczélgyár* (Borsodm.) a kincstár tulajdonában egy Bessemer aczélgyárból egy Martin aczélkohóból, egy kavaró-forrasztó és hengerműből, egy szeg-, szegecs- és csavargyárból, egy öntődéből, egy gépműhelyből és 2 téglagyárból áll. Használatban 27 gőzkazán, 40 állandó és 3 félállandó gőzgép 2,320 lóerőre és 102 szerszám és munkagép. A kohótelepen van 2 Bessemer-converter, 4 regenerativ fütésű lángpest nyersvas ömlesztésre, 2 regenerativ fűtésű lángpest hevítő kemenczével folyt aczél

gyártására, 2 regenerativ fütésü kavaró és 8 forrasztó és izzitópest, 10 forgatható lángpest apró vasczikkek gyártására, 5 kupol kemencze, 16 kovácstüz és 56 gázfejlesztő. A gyár fölhasznált 1884-ben 250,000 q. nyersvasat, 40,000 q. ócska sint és ócska vasat, 4,000 q. tüzálló agyagot, 7,200 q. kokszot, 10,000 q. faszént, 800 q. kenő és világító anyagot, 80 q. reszelő- és szerszámaczélt stb. termelt 200,000 q. aczélsint, nyujtott aczélt és aczélöntvényt, 25,000 q. kapcsoló szereket és apró vasczikkeket és 15,000 q. szög- és laposvasat hidépitészeti czélokra. Alkalmazva van 40 tiszt, 40 altiszt és 1,300—1,500 munkás.

A *Garamvidékén* létező vasművek képezik vasiparunk hatodik csoportját; az ezen csoporthoz tartozó legjelentékenyebb művek a kincstár tulajdonát képezik.

A *rhóniczi vasgyári telep* az öntődéből, a zománczműből és a lemezedénygyárból áll. Az öntődében van öt olvasztó, két modell-készitő és egy gépműhely. Alkalmazva van 2 mester, 120 öntő és 39 más munkás. A zománczműben, mely öntött edényeket állit elő, van 12 edénycsiszoló korong, két lángkemencze, 1 ónoxidáló, 2 zománczolvasztópest, 8 zománczörő zuzónyil, 12 zománczülő és iszapoló kád, 8 páczoló és lugzó kád, 2 szárító tüzhely, 2 beégető kemencze és egy kátrányozó tűz. Alkalmazva van 2 mester és 35 munkás. A lemezedénygyárban van 1 nagy edénysajtoló, 1 surlódási sajtoló, 1 korongolló, 1 sajtoló, 4 karimázó és csiszoló pad, 2 kanálcsiszoló pad, 1 ováleszterga, 2 esztergapad és és 2 kihevítőpest. E gyárban alkalmazva van 31 munkás. A gépműhelyben és ennek kiegészítő részében a reszelővágó műhelyben alkalmazva van 26 munkás. Az egész rhóniczi telep termel 13,000 q. öntött vasárút, 100 fémöntvényt, 5,000 q. zománczozott öntött vasedényt, 2,000 q. zománczozott lemezedényt, a gépműhely és a kovácsmühely termelése 6,300 q. Az összes gyári személy 7 tiszt, 14 altiszt, 4 gépőr és 439 munkás. A lemezedénygyártás Magyarországban eddig nem üzött iparág.

A brezovai gyári telep, a kincstár tulajdonában több vasműből áll u. m.:

a) A brezovai finomító műben van egy apró hengersor, egy közép hengersor, egy hengersor az alakosvasra, egy bucza hengersor, durva vas hengersor, egy 1000 lóerejü reversaló ikergép, egy nehéz lemez hengergép, egy közép lemezhengersor és számos gőz-

erőre berendezett munkagép. Kavarókemencze van 9, tizenhárom dupla munkatérrel, forrasztó kemencze 10, mind Siemens-féle regenerativ gőzfütésre. Termelő képessége: 20,000 q. finom vas, 20,000 középméretű vas, 50,000 q. durva, gépszerkezetű vas és lapos vas, 50—60,000 q. gyámvas, 20,000 q. középméretű és vékony lemez, 30,000 q. durva lemez és nehéz lapos vas.

b) A brezovai vont és hengerelt vascsövek gyára egyetlen az országban, termelőképessége 15—20,000 q. különféle vont és hengerelt cső.

c) A kazánfenék sajtoló gyár működését csak az 1885. év folyamán kezdé meg.

d) A Martin aczélgyár lemez anyagot és alakos öntvényeket fog előállítani, működését csak az 1885. év folyamán kezdé meg.

Az egész brezovai telepen alkalmazva van 16 tiszt, 40 altiszt, és 1,180 munkás.

A preszákai vasmü felszerelése egy combinált pest, egy kis forrasztó, egy kovács tűzhely, egy hengersor, 2 farkverő, 2 olló, 2 aszaló kemencze. Évi termelése 12,000 q. kereskedelmi vas. Az alkalmazott munkások száma 65.

A quatimechi lemezhengermüben van 4 hengersor, 3 pest, 2 lángpest, egy lemezsapkapest, 1 decapirozópest, 1 izzítópest, négy lemezolló. Évi termelése 6—7000 q. finom kereskedelmi lemez. Alkalmazva van 1 tiszt és 54 munkás.

A vaiszkovai hámorban van egy egyesített pest forrasztókavarópesttel, előmelegítő és léghevítő készülékkel, egy aszaló, 1 frisstűz és több nagyobb munkagép. A vaiszkovai hámorhoz tartozik a *topéji* hámor, melyben 2 nyujtótűz van. A két hámor évi termelése 4—5,000 q. Alkalmazva van 1 tiszt és 81 munkás.

A libetbányai vasolvasztó s öntömü a *jamesnai* vasérczbánya vasköveit dolgozza föl. Fölszerelése 1 nagyolvasztó, 1 másodolvasztó, 2 érczpörkölőpest. A hajtóerő 28 lóerejű vizkerék, tartalékban van egy 30 lóerejű fekvő gőzgép. Termelése 10—11,000 q. nyersvas és 2,500—3,000 q. öntvény, tulnyomólag finom diszített felületű és apró czikkek. Alkalmazva van a gyárban 2 tiszt és 76 munkás.

A Prihradny-féle vasgyári bányatársulat *trivodai és bujakovai vasműveiben* van 1 nagyolvasztó, 2 pörkölő-, 1 kupoló kemencze, 1 frissítő tűzhely, 4 kettős kavarópest, 4 forrasztó, 1 izzító,

13 szárító és téglaégető kemencze, 1 hengersor, 3 hengermű, 1 gyors hámor, 2 szerszámvas hámor és számos más nagyobb munkagép. Hajtóerő a viz és gőz, összesen 336 lóerő nagyságban. Felhasználtatik 45,000 q. vaskő, 60,000 q. nyersvas, 130,000 hl. faszén, 25,000 mm. tüzifa és 25,000 q. kőszén. Termeltetett 1883-ban 2,840 q. öntvényt, 470 q. kemény hengert, 42,500 q. rúdvasat, 3,100 q. lemezt, 1,528 q. szerszámvasat. Alkalmazva van 274 munkás.

A szinóbányai vasgyárban alkalmazva von 60 munkás, évi termelés 4,800 q. vasáru.

A zólyomi vas és lemezgyárban (a bécsi »Unio« társaság tulajdona) van 4 gőzgép 210 lóerőre, 2 munkagép 30 lóerőre és három turbina 560 lóerőre. Alkalmazásban van 3 készítő tüzhely, 7 kavaró, 6 forrasztó, 6 lemezhevítő, 1 izzító kemencze, 4 eszterga, 2 gyalu, 2 furógép, 1 farkpöröly, 1 rácsrosta, 1 körolló és 4 kovácstűz. Termeltetik 27,000 q. különféle finom lemez, a termelési képesség 80,000 q. Alkalmazva van 5 tiszt és 348 munkás.

A vasipar hetedik csoportozatát a *Temes* vidéke képezi, a hol magas fejlettségű vasművek vannak. Ide tartoznak:

A ruszkabányai vasgyár csoport a brassói bánya- és kohó részvényegylet tulajdonát képezi és a *ruszkiczai* kohómű és öntödéből, a *nádorhegyi* vas és lemezhengerműből gépmühelylyel, végül a *ruszkabányai* vashámorokból áll, mely telepek a Ruszka-hegység vasérczeiből faszénnel olvasztott nyersvasat használják föl.

a) A ruszkiczai kohóműben van 2 nagyolvasztó, 2 ömlesztőpest, 1 tégelypest, 2 kovácstüz, 11 érczpörkölő, 1 téglaégető és 2 mintaszárító kemencze, 1 fekvő kettős hengerfuvó, 70 lóerőre, 1 fekvő-ikerhenger fúvó 40 lóerőre, 3 zuzógép ércztörésre, 1 zuzda 1 görgőmalom és egy gépműhely.

b) A nádorhegyi két vasműből álló gyártelepben van 8 Siemens-féle kettős kavarópest, 4 Siemens-féle fölélesztő hegesztőpest, 2 izzasztópest, 7 kovácstüz, 1 téglaégető és 410 lóerejű különböző hajtómű, u. m. 5 hengermű, 1 verőmű, 2 gőzpöröly, 4 vasolló, 2 lemezolló, 1 sinhajlító és egyengető készülék körfürészszel. A telep tartozékát képezi egy gépműhely.

c) A ruszkabányai vizerővel hajtott hámorművekben rúdvas állíttatik elő. Van: 7 készítőtüz, 6 kovácsszertüz és 2 Siemens-féle hegesztő gázpest. A vizkerekek 120 lóerőt képviselnek.

E három telepen alkalmazva van átlag 600 munkás, földolgoztatik 120,000 q. nyersvas, hengerelt és kovácsolt rúdvas és szervas, lemezvas, öntvények és szervasáruk előállítására.

A nadrági vasmű a nadrági vasipartársulat tulajdonában, nagyolvasztóból s öntödéből, 1 hengerműből, 1 lemezgyárból s 1 gépműhelyből és 1 szeggyárból áll. Alkalmazva van 9 hajtógép, 306 lóerőre, 46 különböző munkagép, van 2 nagyolvasztó, 9 különböző pest, 2 forrasztó és 3 izzító és 1 ömlesztőkemencze, 2 léghevítőkészülék, 10 kovácstüz, 16 aszaló, 2 szárító és 1 téglaégető kemencze. *Földolgoztatik* 50,000 q. vasércz, 10,000 q. kavaró és forrasztópest, 14,000 q. mészhozag, 16,000 q. faszén, 1,500 q. mintázó homok, 550 q. lemez, 29,000 q. nyersvas, 51,000 mm. hasábfa, 700 q. porszén, 600 q. szöglemez, 100 q. grafit, 5,000 db. porczellán. Termeltetik 24,000 q. nyers vas, 13,000 q. öntvény, 8,000 q. kereskedelmi hengervas, 8000 q. vaslemez, 600 q. szöglemez, 600 q. szög, 2,500 db. eke. Alkalmazva van a bányával együtt 15 tiszt, 17 mester és 637 munkás.

Az osztrák-magyar államvasuttársaságnak e csoportozatban fekvő vasművei a leghatalmasabbak, és technikailag legfejlettebbek az országban. A társaság vas- és aczélművei a következők:

a) Az aninai vasmű két koksz nagyolvasztóból, 1 vasöntödéből, egy-egy kavaró és hengerműből, egy műhelyből áll.

b) A dognácskai vasmű két nagyolvasztó pestből áll.

c) A bogsáni vasmű egy nagyolvasztóval.

d) A resiczai vasmű hazánk legnagyobb vasgyári telepe. Van 4 nagyolvasztó, 1 Bessemer, 1 Martin öntő aczélkohó, 1 kovács és hengermű, *Rails* öntőde s fölszerelő műhely, 1 keréköntőde és egy gépgyár.

Az összes vasművekben használatban levő tüzek és pestek a következők: 9 nagyolvasztó, 6 ömlesztőkemencze, 8 lángpest, 4 Siemens Martin-féle aczélolvasztópest, 20 izzítókemencze, 25 kavaró, 42 forrasztópest, 104 kokszkemencze, 17 vaspörkölőpest, 8 téglaégető, 9 Whitwell-féle léghevítő készülék, 4 cső léghevítő, 76 kovácstüzhely és 4 Bessemerkörte.

Termeltetett 1883-ban: 428,960 q. nyersvas, 61,620 q. öntött áru 248,040 q. hengerelt áru aczélból, 150,850 q. hengerelt áru vasból, 89,260 q. gépgyári termelvény. A munkások száma a társulat összes kohóiban 3,639, az összes gyárakban 3,702.

Figyelmünket ezen összeállításnál alig kerülte ki egyik jelentékenyebb vasgyári telepünk is. Érdekesnek találjuk azonban a vasipari termelésről a föntebbiek alapján egy táblázatnak összeállítását, az egyes telepeken termelt áru mennyiségéről és az alkalmazott munkások számáról:

Folyó szám	A gyár neve és helye	tisztek, munkások száma	termelt mennyiség
1.	M. kir. olvasztómű Govásdia	94	53,000 q. nyersvas és öntvény.
2.	» » » Vajdahunyad	211	200,000 q. » » »
3.	M. kir. vas- és aczél-finomító Kudsir	344	24.000 q. kereskedelmi árúvas. 3,000 » kavart aczél. 2,000 » öntött aczél. 600,000 drb kasza.
4.	Kaláni vasgyár Kalán . . .	1236	180,000 q. nyersvas. 85,000 » hengerelt rúdvas. 10,000 » kovácsolt rúd- és szervas. 8,000 » hengerelt lemezvas. 25,000 » öntvény. 1,200 » szervas. 100,000 frt értékü gazdas. gépek.
5.	Ruszkiczai kohómű Ruszkicza		
6.	Nádorhegyi vasgyár és lemez-hengermű		
7.	Ruszkabányai hengermű . .		
8.	Szent-keresztbányai vasmű Oláhfalu	105	4,000 q. nyersvas. 180 » öntvény. 400 » kovácsolt vas. 120 » szerszámvas.
9.	Magyar-hermányi-bódvai vasmű	26	743 q. nyersvas. 602 » öntvény. 447 » kovácsolt vas.
10.	Borossebesi uradalom vasművei	?	10,405 q. nyersvas. 8,933 » rúdvas és szerárú.
11.	M. k. kabola-polyánai vasfinomító és hámor	165	2,000 q. öntvény. 4,500 » hengerelt és kovácsolt vas. 500 » gépgyártmány. 1,000 » különféle szerszám és kapa.
12.	Dolhai vasgyár (Mármaros-m.)	300	6—8,000 q. öntvény. 3—6,000 » kovács-vas. 155—180,000 drb. szerszám, ásó, kapa, lapát, ekerész.
13.	Frigyesfalvi kohómű » »	20—25	1500 q. nyersvas.
14.	Antalóczi vasgyár (Ung) . .		400 » öntvény.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	A gyár neve és helye	tisztek, munkások száma	termelt mennyiség
15.	A krompachi vasgyár (Szepes)	?	45,000 q. nyersvas. 19,000 » öntvény. 2,000 » vaslemez. 2,000 » zománczozott árú. 150,000 frt értékű szerszámok és gépek.
16.	A prakfalvi vasgyár (Szepes)	215	18,000 q. nyersvas. 10,000 » kovácsolt vas. 4,000 » hengervas. 7,000 » öntvény. 5,000 » finom lemez. 1,000 » aczélárú.
17.	A káposztafalva-sztraczenai vasgyár	100	40,000 q. nyersvas. 20—40,000 rúdvas. 3—4,000 q. öntvény.
18.	A mária-huttai vasgyár (Szepes-megye)	?	16,000 q. nyersvas. 6,000 » rúdvas. 200 » szerkovácsárú.
19.	A kassahámori vasgyár (Abauj)	180	5,400 q. nyersvas. 6,400 » öntött vas. 800 » rúdvas. 700 » zsindelyszög.
20.	A felső-remetei vasgyár (Szepes)	110	8,000 q. rúdvas. 1,000 » abroncsvas. 100 » öntvény és szerárú.
21.	A betléri vasművek (Gömör) .	213	100,000 q. Bessemer vas. 125,000 » minősített nyersvas.
22.	A dernői vasgyár » .	192	25,000 q. nyersvas. 15,000 » öntvény.
23.	A szalóczi vasgyár » .	?	50—60,000 q. nyersvas.
24.	A csetneki » » .	?	120,000 q. nyersvas. 6,000 » öntvény.
25.	A chiznovizi » » .	320	50,000 q. nyersvas. 30,000 » öntvény.
26.	A salgótarjáni vasfinomító . .	886	210—225,000 g. hengerelt vas. 24,000 q. sodronyhuzal. 15,000 pár kocsitengely. 3,000 » vasúti sinszeg.
27.	Az ózdi finomítógyár . . .	838	150,000 q. kereskedelmi árú.
28.	A nádasdi lemezhengergyár .	182	36—40,000 q. lemez.
29.	A tiszolczi m. k. vasgyár (Gömör)	180	130—150,000 q. nyersvas.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	A gyár neve és helye	tisztek, munkások száma	termelt mennyiség
30.	A diósgyőri m. k. vas- és aczélgyár (Borsod) .	1300—1500	200,000 q. aczélsin, aczél és aczélöntvény. 25,000 q. kapcsoló szer és apró vasczikk. 15,000 szög- és lapos vas.
31.	A rhóniczi m. k. vasgyár (Zólyom)	464	13,000 q. öntött vasárú. 5,000 » zománczos vasedény. 2,000 » » lemezedény. 100 » fémöntvény. 6,300 » gépszer.
32.	A brezovai m. k. gyártelep (Zólyom)	1236	20,000 q. finom vas. 20,000 » középméretü vas. 50,000 » durva vas. 50—60,000 q. gyámvas. 20,000 q. lemez. 30,000 » durva lemez és lapos vas. 15—20,000 vont és hengerelt cső.
33.	A preszákai m. k. vasmű (Zólyom)	65	12,000 q. kereskedelmi vas.
34.	A quatimechi m. k. lemezhengermű (Zólom)	55	6—7,000 q. kereskedelmi lemez.
35.	A libetbányai m. k. vasolvasztó és öntőmű	78	10—11,000 q. nyersvas. 2,500—3,000 q. öntvény.
36.	A trivodai és bujakovai vasmű	274	2,840 q. öntvény. 470 » kemény hengervas. 42,500 » rúdvas. 3,100 » lemez. 1,528 » szerszámvas.
37.	A zólyomi vas- és lemezgyár	353	27,000 q. finom lemez.
38.	A nadrági vasmű (Krassó-Szörény)		24,000 q. nyersvas. 13,000 » öntvény. 8,000 » keresk. hengervas. 8,000 » vaslemez. 600 » szöglemez. 600 » szög. 2,500 drb. eke.
39.	Az aninai vasmű	7391	428,960 q. nyersvas. 61,620 » öntött árú. 248,040 » hengerelt aczélárú. 150,850 hengerelt vasárú. 89.260 q. gépgyári czikk.
40.	A dognácskai vasmű . . .		
41.	A bogsáni » . . .		
42.	A resiczai » . . .		

Kerpely Antal összeállítása szerint 1885-ben 52 vasolvasztó volt működésben 2,418,000 q. terméssel; működésen kivül pedig 16

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

olvasztó volt. A bányászati és kohászati statisztika szerint összes nyersvas termelésünk 1882-ben 1.759,752 q. volt. Kerpely Antal jeles szakférfiunk a nyersvas szükségletet körülbelől 400,000 q.-val többre becsüli, a mi külföldi nyersvas és ócska töredékvas fölhasználása által födöztetik. Ugyancsak Kerpely finomított vas és aczél szükségletünket 1.723,000 q.-ra teszi, finomító műveink azonban csak 1.250,000 q.-át állítanak elő, úgy, hogy 470,000 q. külföldi vas és aczél behozatalra szorul az ország.

A vasfinomítók által előállított finomított vasat első sorban a vasgyárak és a gépgyárak dolgozzák föl. A mennyiben a vas és gépgyárak a vasfinomítókkal állanak összefüggésben, már fönebb ismertettük azokat, most a vaselőállító telepektől független gépgyártás viszonyait kell jellemeznünk.

A *gépgyártás* uj keletű iparág hazánkban, a melynek kifejlődése az utolsó két évtizednek eredménye. A budapesti kereskedelmi és iparkamara 1877. évi iparstatisztikai jelentése erre vonatkozólag még azt mondja, hogy »gépgyártás, azaz meghatározott nembe tartozó gépek okszerű gyártása, minőt például mozdonyok, gőzgépek, gazdászati- és varrógépek, szivattyúk számára Angolhonban, Belgiumban, Franczia és Németországban s részben Ausztriában is találunk, honunkban sohasem létezett s egyhamar nem is fog létezni, ha csak kivételesen, egyes különleges fajokban nem, milyen pél. a malmok berendezése — mivel hiányzanak e czélra a tömeges megrendelés s az olcsó készítés föltételei.«

E pesszimisztikus nézet, mely számos gépgyárnak a hetvenes évek elején bekövetkezett bukására volt alapítva az időközi fejlődés által örvendetesen megczáfoltatott. Ma már elmondhatjuk, hogy vannak gépgyáraink, melyek állandóan ugyanazon faju gépek gyártásával foglalkoznak, épp úgy, mint a külföldi hasonló telepek, nem pedig napról-napra különböző faju gépeket állítanak elő a mindenkori megrendelés szerint. Gépgyártásunk kicsiny kezdetből lassan fejlődött ki, a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején beállott mesterséges lendületet visszaesés követte, de azóta a fejlődés természetes és egészséges. Ebben a fejlődésben része van a hazai iparnak nyujtott állami kedvezményekről szóló törvénynek is, de ez csak hozzájárult a lendülethez, a melyet gépgyártásunk belső okokból vett.

A gépgyártás kifejlődésére több tényező hatott. Ezek között

első helyen említendő a *mezőgazdaság átalakulása*, mely a negyvenes években kezdődött meg. Ekkor mutatkozott nagyobb kereslet javított és tökéletesebb munkaeszközök, vasekék, boronák, stb. iránt, a mi egyes kézműipari telepek kiterjesztését tette lehetővé. Ezek a telepek kezdenek különlegességeket előállítani és igy gyárakká válnak. Majd tulajdonképeni mezőgazdasági gépeket is keresnek és ámbár a szükségletet első sorban a külföldről födözik, a belföldön is keletkeznek ezek előállításával foglalkozó gyárak.

A *mezőgazdasági gépgyártás* lassan fejlődik ki, de ma már megerősödöttnek mondható, a mennyiben gyáraink már nemcsak ekéket, boronákat, rostákat és más tisztító gépeket, hanem járgányokat és gőzcséplő gépeket is állítanak elő. Jelentékenyebb telepek: a m. k. államvasutak gépgyárának mezőgazdasági osztálya, mely évenkint átlag 100 gőzcséplő készletet állít elő, Grossmann és Rauschenbach gépgyára 200—250 munkással, Nicholson W. Fülöp gépgyára 150 munkással, a Schlick-féle vasöntőde és gépgyár mezőgazdasági osztálya 170 munkással, Strobl, Baris és Kollerich gépgyára 70—80 munkással, Brogle József gép és rostalemez gyára 80—90 munkással, Gubicz László mezőgazdasági gépgyára 25—39 munkással, Vidats István gépgyára 40—60 munkással Budapesten, a vidékiek közöl Fleischer és társa gépgyára 160 munkással Kassán, Kühne Ede gazd. gépgyára 150 munkással és Hubenay Sándor és társa gépgyára 20 munkással Mosonban, Mayer E. és fiai gépgyára 96—110 munkással Szombathelyen, Neumann Bernát gépgyára 35 munkással Székesfehérvárott, Ruger András gépgyára 35—45 munkással Nagy-Szebenben, Stadel Károly gépgyára Győrött stb.

A gépgyártás kifejlődésére ható második tényező a hazai gyárak, nevezetesen malmok, szeszgyárak stb. szükséglete volt. Az ezek által keltett keresletre támaszkodva keletkeztek, illetőleg kis művesipari telepekből fejlődtek a malom fölszerelési, szeszgyári berendezésekkel, kazánok és mint végső fejlemény, a gőzgépek előállításával foglalkozó telepek. A *malomfelszerelések* előállításával foglalkozó telepek között első helyen említendő Ganz és társa gépgyára, mely világhirü hengerszékeket gyárt, 1874—1883-ban ezekből 9,800 darabot adott el; Wörner J. és társa gépgyára 300—350 munkással. *A szeszgyártási készülékek és gőzkazánokat* előállító gyárak közöl Eisele József réz, érczmű, gőzkazángyár és

érczöntődéje 90—100 munkással, Láng László gépgyára 300 munkással, Pellis A. és Kammermayer A. gőzkazángyára 30—40 munkással, Höcker testvérérek gőzkazángyára. *Czukorgyári berendezéseket* állít elő Reichel és Heiszler gépgyára 50—60 munkással, *gőzgépeket* Röck István gépgyára 230 munkással Budapesten, Kachelmann Károly és fia gépgyára 180—200 munkással Vihnyén stb.

A közlekedési vállalatok, vasutak, hajózási társulatok gépszükséglete képezte a harmadik tényezőt, a melyre gépiparunk alapíttatott. E körbe tartozó telepünk nincs sok, de a létező telepek, éppen mert nagy forgalmi vállalatok tulajdonát képezik, nagy terjedelműek és kitünő berendezésűek. Megemlítendők: a magyar kir. államvasutak gépgyára, mely 1884-ben 19 mozdonyt és 5 szerkocsi mozdonyt és 113 darab vasuti hidvas-szerkezetet állított elő; az osztrák-magyar államvasut gépgyára Resiczán, mely főleg kerékpárokat, kerékcsillagokat, tengelyeket, ütközőket, csavarkapcsolásokat állít elő, de készít gőzgépeket, waggonokat, mozdonyokat keskenyvágányú vasutak számára; a gépgyár hidépítészeti osztálya 1884-ben 25,000 q. hidszerkezetet állított elő. Ganz és társa gépgyára kerekeket, váltókat és keresztezéseket, jelzőket, ugyanezen czég waggongyára vasuti kocsikat, gr. Andrássy Dénes dernői vasgyára kerekeket, váltókat, keresztezéseket állít elő.

Ezen különlegességeket készítő nagy gépgyárak mellett említendők még azon nagy öntődék és gépgyárak, a melyek nem állanak vasfinomítókkal összeköttetésben és nem meghatározott különleges ségeket állítanak elő. Ilyenek a Schlick-féle vasöntődeés gépgyár 600 munkással, Oetl Antal gépgyára és öntődéje 200 munkással.

A gépgyártás körébe tartoznak azon telepek, melyek tüzoltó fölszereléseket, szivattyukat szerszámokat, munkagépeket, mint sajtókat stb. lánczokat és horgonyokat állítanak elő. Ezek között a legjelentékenyebb Walser Ferencz gép- és tüzoltószerek gyára 120 munkással, Havas Sándor gépgyára 50 munkással horgonyok és lánczok, Geittner és Rausch gépgyára 60 munkással tüzoltó szerek, szivattyuk stb. előállítására, Hartmann József gépgyára 150 munkással, mindannyian Budapesten, Seltenhofer Frigyes és fia gépgyára Sopronban 30 munkással stb.

A gépgyártás nagy jelentőségénél fogva megkisértjük az e szakba tartozó telepekről egy táblázatos kimutatás összeállítását, a melybe befoglaljuk az összes általunk ismert nagyobb telepeket,

a munkások számával együtt, a mennyiben ezekről egyáltalában nyerhetők adatok.

Gyár neve	helye	főbb czikkek	munkások száma
1. Ganz és t. gépgyára	Budapest	malomberendezések turbinák	944
2. » » vaggongyára	»	vasuti kocsik . .	1,795
3. M. k. államvasutak gépgyára	»	mozdonyok, cséplőgépek, öntvények .	1,039
4. Schlick-féle gépgyár	»	öntvények, ekék stb.	819
5. Wörner J. és társa	»	malomberendezési gépek	350
6. Grossmann és Rauschenbach	»	mezőgazdas. gépek .	251
7. Schönichen H.	»	hajóépítés, gépgyárt.	240
8. Lang László	»	bánya és kohászati gépek, malom, szeszfőzés gyárberendez.	300
9. Prágai gépgyár fiókja	»	hajóépítés, kazán-, gép-gyártás . . .	350
10. Röck István	»	gőzgép- és gépgyártás	230
11. Nicholson W. Fülöp	»	mezőg. gépek . .	250
12. Gutjahr és Müller	»	trieurök és más tisztító-gépek	150
13. Strobl, Baris és Kollerich	»	» » »	100
14. Brogle József	»	» » »	100
15. Eisele József	»	szeszgyártási berendezés, gőzkazánok .	100
16. Hartmann József	»	szerszámgép., sajtók	150
17. Oetl Antal	»	öntőde és gépgyár .	200
18. Reichel és Heiszler	»	czukorgyári berend.	60
19. Walser Ferencz	»	tüzoltó-szerek . .	120
20. Geittner és Rausch	»	tüzoltó-szivattyúk .	100
21. Graepel Hugó	»	mezőg. gépek . . .	50
22. Gubicz László	»	» » . . .	30
23. Vidats István	»	» » . . .	82
24. Havas Sándor	»	lánczok, horgonyok	50
25. Höcker testvérek	»	gőzkazán	—
26. Kogler és Rosner	»	gőzgép	30
27. Pozdech József utódai	»	fuvók	25
28. Pellis A. és Kammermayer A.	»	gőzkazán	40
29. Osztrák-magy. államvasút	Resicza	vasuti fölszerelés, mozdonyok, hidak .	—
30. Kachelmann K. és fia	Vihnye	bányászati és kohászati gépek . . .	200

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára

Gyár neve	helye	főbb czikkek	munkások száma
31. Krompach-hernádi vasgyár	Krompach	mezőgazd. gépek .	—
32. Kühne Ede	Moson	» » .	150
33. Fleischer és társa	Kassa	» » .	160
34. Mayer E. és fiai	Szombathely	» » .	110
35. Rieger András	Nagyszeben	» » .	50
36. Török András	»	» » .	25
37. Seltenhofer Frigyes fia	Sopron	fecskendők, tüzoltószerek	30
38. Stadel Károly	Győr	mezőgazd. gépek .	—
39. Borsányi Victor	Debreczen	» » .	20
40. Neumann Bernát	Székesfehérvár	» » .	40
		Összesen	8,740

Ezen negyven gépgyár 8,740 munkást mutat ki, a munkások számát azonban, miután nehány gyár munkásának száma nem volt megállapítható, bátran tehetjük tizezerre. Kimutatásunkban azonban csak a nagyobb telepeket vettük föl, holott kisebb telepek nehány munkással az ország minden részében vannak. A gépgyártás kiegészítő iparágát képezik a *gépjavító műhelyek,* a milyenek minden nagyobb gyári telep mellett, sőt minden nagyobb uradalomban is léteznek, de gépjavítással önállóan is foglalkoznak egyes telepek. A legnagyobb gépjavitó műhelyek a közlekedési vállalatok, vasutak különböző gépjavító műhelyei.

A tulajdonképeni gépgyártás mellett, mint ennek egy különleges neme említendő a *hajóépítés.* A legnagyobb telep e nemben a cs. k. szab. I. dunagőzhajózási társaság budapesti hajógyára gép-, fölszerelő-, asztalos mintázó-, öntő-, gépkovács-, rézöntő-, üstkovács-, pörölykovács-, hajókovács-, lakatos-, bádogos-, asztalos-, ács-, köteles-, gerebenező-, mázoló-, kárpitos-műhelyekkel, több mint 1,200 szakmunkással. Továbbá a prágai gépépítő társaság budapesti fiókja, Hartmann József hajó- és gépgyára, Schönichen H. hajógyára, a fiumei hajógyár. Mint kisipar, a hajóépítés a Duna és Tisza mellett Győrben, Komáromban, Szegeden, Csongrádon űzetik, de ez mindinkább veszít jelentőségéből.

A vasipar egyéb nemei között már megemlítettük a meczenzéfi völgy vaskisiparát, mely főleg gazdasági eszközök, szerszámok, kapák, lapátok előállításával foglalkozik és a göllniczvölgyi kisipart, mely főleg lánczokat, szögeket, serpenyőket állít elő. E

körbe tartozik a lóvakaró készítés (Matheóczon), a késgyártás Abauj-Sztoószon, legnagyobb telep Maszlovits Józsefé 80 munkással. A különlegességeket, csavarokat, sodronyokat, lemezeket előállító gyárakat egyenkint jelöltük meg a vasipar telepeinél.

E csoportba tartoznak a többi nem nemes fémeket fölhasználó mechanikai iparágak is. Ilyen az *üstgyártás és a rézeszközök* előállítása, a mivel a kisipari jellegű *rézmüves* ipar foglalkozik; nagyobb telep a csetneki rézgyár, Prihradny Ernő rézverdéi Szepes-Iglón, az osztrák-magyar államvasut csiklovai rézhámora 500 q. rézáru termeléssel, a beszterczebányai magy. k. rézpöröly, mely a kincstári és magán kohóktól átvett rezet különféle áruczikké dolgozza föl, 38 munkást foglalkoztat és 1883-ban 1,904 q. mélyitett és hengerelt rézárut állított elő; a felső-bányai m. k. rézpöröly 24 munkással, 1883-ban 800 q. rézárut termelt. A *harangöntés* (Budapesten, Pécsett, Sopronban), *bronzmüvesség, érczöntés, fegyvergyártás* túlnyomóan kicsinyben üzött iparágak, a melyek közül a fegyvergyártás inkább csak a javításokra szorítkozik. A *vasbutorgyártás* az ujabb időben honosult meg, de csak kisebb telepeknek ad foglalkozást. A bronzművesség és bádogosságból fejlődött ki a *lámpa gyártás s a bronzmüveknek gyári módon* való előállítása; ebben a szakban egy jelentékeny telepünk van: a Testory-féle fém- és lámpaáru gyár, mely 140 munkást foglalkoztat. Az *ólom* és *ónmüvesség* csak kezdeteiben levő kisipar, mely vizvezetéki, kazán, forrasztó csövek stb. előállításával foglalkozik, nagyobb e nemű telep Kanczer Kálmán ólommű gyára Budapesten 20 munkással. A *mértékek, mérlegek és súlyok* előállítása a méter rendszerű mértékek behozatala utáni időben élénk lendületet vett, de az akkori nagy szükséglet kielégíttetvén, most már csak a rendes szükséglet fedezendő, a mi nem nagyon jelentékeny. Nagyobb telepek a Schember C. és fiai mérleggyára 50 munkással, Fairbanks mérleg és gépgyára 40 munkással, Fuchs G. mérleg és sulygyára 35 munkással Budapesten, kisebb telepek vannak Kecskeméten, Nyitrán, Zomborban. A *tudományos eszközök és müszerek* előállítása nagyobb mérvben csak Budapesten üzetik, de azon telepek kivételével, melyek a táviró hivatalok és közlekedési vállalatok e nemű szükségleteinek előállításával foglalkoznak, csak kisiparszerüleg. Nagyobb telepek Perci és Schacherer távirdasodrony és kabelgyára 30 munkással, Egger B., Fischer Sándor, Neuhold

János, Teirich és Leopolder gyárai. A *pénzszekrények* gyártása is meghonosult ujabb időben, de a szükséglet legnagyobb része még a külföldről födöztetik, csak két nagyobb telep: az Oetl-féle öntőde és gépgyár és Prokop Ferencz gyára foglalkozik előállításukkal. A *betüöntés* egészen jelentéktelen, nehány nagyobb fővárosi nyomda-vállalat saját szükségletére üzi.

A *hangszerek* előállítása is csak kicsinyben üzetik. Az iparstatisztika 154 hangszerészt mutat ki, de ezek legnagyobb része csak javításokkal foglalkozik. *Zongorák* kizárólag csak Budapesten készíttetnek, kis telepekben, melyek évenkint legfölebb 50 darab zongorát állítanak elő; legujabban alapíttatott a »Harmonia« társaság zongora-gyára 12 munkással, mely évenkint 150 darab hangszert készít. Az *orgonakészítés* az egész országban csak nehány mesternek ad foglalkozást, mig a hegedű, a különböző fuvó- és vonóhangszerek több helyütt készülnek, de csak kicsinyben. Különlegességet képez a czimbalmok előállítása, mely egy nagyobb telepben (Schunda V. 22 munkással) is üzetik.

E csoport körébe tartozik még a *kocsigyártás*, mely hazánkban igen elterjedt iparág; daczára annak, az iparstatisztika csak 107 kocsigyártót tüntet ki, a minek az a magyarázata, hogy a többiek a kerékgyártók alá foglaltattak. Ez az iparág, mely a mult évtizedben sokat szenvedett a fényüzési adó behozatala következtében, virágzó állapotban van és nemcsak kisipari, hanem nagy gyáripari telepeknek is nyujt foglalkozást. A kocsigyártás székhelye Budapest, hol a legnagyobb telepek vannak. Legjelentékenyebbek: Kölber testvérek gyára 150 munkással, évenkint 500 kocsit állít elő, Bogdán Józsefé 40 munkással, Porst Ferenczé 60 munkással, évenkint 250 kocsit gyárt, ezen kivül jelentékenyebb telepek vannak Váczott (Reiter Istváné 50 munkással) Debreczenben, Pozsonyban, Szegeden.

VI. FEJEZET.

Vegyészeti ipar, fűtő- és világitó szerek előállitása.

A vegyészeti ipar és a fütő és világító szerek előállításával foglalkozó iparágak a foglalkozási statisztikában két csoportba osztatnak, mi azonban együttesen fogjuk azokat ismertetni, mert a két nagy iparcsoportba tartozó iparágak rokon természetűek, majdnem valamennyi iparág alapja a vegyi eljárás. Ez ugyan magában nem kielégítő alapja a csoportbeosztásnak, mert ezen a czimen a szeszgyártást, czukorgyártást is ezen csoportba lehetne foglalni, holott azokat semmiféle statisztika nem sorolja a vegyészeti ipar közé.

Az e fejezetbe tartozó egyes iparágak az 1880-ki népszámlálás alkalmával a következőleg voltak képviselve:

Vegyészeti ipar.

	önálló vállalkozók	segéd-személyzet	összesen
1. Borkőgyáros	25	6	31
2. Csontfőző	4	—	4
3. Csontlisztgyáros	13	9	22
4. Czimfestő	17	10	27
5. Enyvfőző	19	7	26
6. Fénymázkészítő	16	3	19
7. Fénymázoló	110	166	276
8. Festő	417	467	884
9. Gyógyszerész	1,182	1,613	2,795
10. Gyufagyáros	33	410	443
11. Hamuzsirkészítő	21	18	39
12. Illatszergyáros	5	—	5
13. Kékítőgyáros	21	2	23
14. Keményítőgyáros	40	103	143
15. Kénlapkészítő	1	—	1
16. Kocsikenőcskészítő	6	—	6
17. Lőporgyáros	12	43	55

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	önálló vállalkozók	segéd-személyzet	összesen
18. Malátagyáros	25	55	80
19. Olajgyáros	325	117	442
20. Paraffingyáros	—	20	20
21. Pecsétviaszkészítő	4	1	5
22. Robbanó-anyagok gyártója	1	54	55
23. Sörélesztőgyáros	6	21	27
24. Szikvizgyáros	130	72	202
25. Szurokgyáros	4	5	9
26. Timsógyáros	—	46	46
27. Tintagyáros	8	4	12
28. Vegyész	10	2	12
29. Vegyészeti termelvények gyártója	29	143	172
	2,484	3,397	5,881

Ezen számok magukban is eléggé kitüntetik, hogy a vegyészeti ipar hazánkban nem nagy fejlettségű; mindössze 5,881 egyénnek ad foglalkozást. De, ha e számból levonjuk a gyógyszerészettel foglalkozókat, 2,795 egyént, mint tulajdonképen jogilag nem iparosokat, akkor a vegyészeti iparral foglalkozók száma csak 3,086 marad. Ezen csoportba foglaltattak a czímfestők 27-en és a festők 884-en, a kiket iparuk természete szerint más osztályba kellett volna sorolni, épp úgy, mint a fénymázolókat, kiknek száma 276. E három iparággal 1,187 személy foglalkozik, a tulajdonképeni vegyészeti iparral tehát csak 1,899 személy foglalkozik.

A fütő és világító szereket előállító iparokkal foglalkozók száma a következő volt:

Fütő- és világító-szerek előállítása.

	önnálló vállalkozó	segéd-személyzet	összesen
1. Gyertyamártó-szappanos	809	529	1,338
2. Kőszénbányász	6	8,241	8,247
3. Légszeszgyártó	1	154	155
4. Petroleumgyártó	3	5	8
5. Szénégető	609	1,768	2,377
6. Tőzegásó	2	1	3
	1430	10,698	12,128

Az e csoportba tartozó iparágak közül a kőszénbányászat nem tulajdonképeni ipari foglalkozás, s az a bányászati statisztikában lett ismertetve. A szénégetés sem sajátlagos ipar, inkább erdé-

szeti mellékfoglalkozás, valamint a tőzegásás a mezőgazdasági mellékfoglalkozások körébe sorozandó. E csoport köréből tehát csak három iparágat 1,501 iparüzővel vonhatunk be ismertetésünk keretébe.

Az e fejezetbe foglalt iparágak között hazánkban legrégibb valószinüleg a szappanosság és gyertyamártás, kapcsolatban a hamuzsirkészítéssel. A *szappanfőzés* hazánkban valóságos népipari jelleggel birt, mely mindenütt üzetett, különösen azonban olyan vidékeken, hol hamuzsirt is készítettek, így Szegeden, Debreczenben stb. E mellett a tulajdonképeni szappankészítés és a gyertyamártás mint művesipar kisiparszerűleg üzetett és üzetik ma is. A gyertyamártást, t. i. a faggyúgyertyamártást egészen tönkre tette a jobb világítószerek fölfödözése és elterjedése és ma már csupán a stearingyertya gyártásnak van jelentősége. Hazánkban két stearingyertya és szappangyár van, az egyik Budapesten 250 munkással 25,000 rakasz gyertya és 12,000 q. szappan termeléssel, a másik Nagy-Szebenben 5,000 q. gyertyatermeléssel. A szappangyártásnak egyik különleges ága, a mosdószappan és illatszerszappan készítés, jobbára csak Budapesten üzetik, de itt is, mint önálló iparág, csak kicsinyben.

A tulajdonképeni vegyészeti ipar hazánkban egészen uj keletü. Ezek az iparágak ugyanis nem annyira a közvetlen használatra vagy fogyasztásra szánt czikkeket állítanak elő, mint inkább segédanyagokat, melyeket más iparágak használnak föl termelésüknél. A vegyészeti ipar fejlettsége a többi iparágak fejlettsége által föltételeztetik, ez azoknak fokmérője. A vegyészeti termelvények között legnagyobb jelentőségü a *kénsav* és *sósav gyártás*. Ez csak három nagy ipartelepen üzetik, u. m. 1. Müller Frigyes és társai nagybocskói szóda- és vegygyárában, mely Magyarország legnagyobb vegyészeti gyára, s 750 munkást foglalkoztat és évenkint 30,000 q. kénsavat állít elő. 2. Az osztrák-magyar államvasut moldovai kénsav gyárában, mely évenkint 15,000 q. kénsavat állít elő. 3. A fiumei vegytermékek gyárában, mely 60 munkást foglalkoztat és évenkint 30,000 q. vegyterményt állít elő. *Borsav* és *borkősav* Magyarországban csak kevés és kicsinyben állíttatik elő. Budapesten, Fehértemplomban, Zsámbékon és Fiumében foglalkoznak előállításával.

Szikső (szóda) hazánkban előbb természetes uton a szikső

tavak és területek kihasználása által nyeretett, de a termelés ezen módja mindinkább veszít jelentőségéből, ma már az ily módon nyert sziksó mennyisége alig tehető ezer mázsára. Annál inkább emelkedik a sziksógyártás mesterséges, vegyi uton, mely iparra hazánk óriási sótelepeinél fogva, különösen alkalmas. Legnagyobb telepünk e szakban a már említett nagybocskói gyár, mely 35,000 q. különböző sziksót állít elő, ezenkivül tetemesebb mennyiségben a Pollacsek és társa budapesti vegygyára állítja elő.

Hamuzsir azelőtt Magyarországban nagy mennyiségben állíttatott elő, mert a rossz közlekedés mellett ez egyik módja volt a faértékesítésnek. A statisztika ma már csak 21 hamuzsir készítőt mutat ki és azoknak száma nem is rug többre, mert ezen czikk termelése egyre apad. Hamuzsirkészítő telepek vannak: Veszprémben, Brassóban, Turnán (Trencsénmegyében), Sümegen, Moórott, Bereg, Bihar, és Marmaros-megyékben, de mind kis telep; Budapesten a két gyapjumosó gyár állít elő hamuzsirt, mint mellékterményt.

A különféle sók közül: a *salétrom* nagyobb mennyiségben állíttatott elő természetes uton egyes alföldi városokban, de a termelés ezen módja hanyatlik. Vegyi uton a bocskói gyár állítja elő nagyobb mennyiségben. *Timsó* Magyarországban csak egy helyen állíttatik elő, gr. Schönborn-Buchheim Ervin pusztakerepeczi timsógyárában, mely 53 munkást foglalkoztat, évi termelés körülbelül 1000 q. *Rézgáliczot* az osztrák-magyar államvasut moldovai gyára állít elő, *glaubersót* ugyanaz és a bocskói vegyészeti gyár évenkint mintegy 45,000 q., *klórmész* ugyancsak a bocskói gyárban nyeretik, évenkint körülbelöl 1000 q. Finom *vegyészeti készítményeket*, fémhulladékok vegyi kivonatait dr. Wagner Jenő budapesti vegyészeti gyára (az előbbi vegyészeti és gyógyszerészeti központi intézet) állít elő, ezen gyár 200 munkást foglalkoztat.

A *festékgyártás* meglehetősen el van hanyagolva, összesen csak nehány nagyobb telep van: Strobentz testvérek festékgyára 80 munkással, Makláry Gyula festékgyára 20 munkással, Márkus Gyula festékgyára 15 munkással Budapesten, Meliorisz Miklós gyára Szőlőske pusztán 20 munkással. *Albumin* és *vérlug* említésre méltó mennyiségben csak Budapesten állíttatik elő (Hofmeier Gyula gyára 16 munkással.)

Ecetsav a moravai vegyészeti gyárban és Medgyesen, *ecetszesz* Aradon és Putnokon állíttatik elő. *Enyv* Budapesten, Losonczon, Ujpesten, Brassóban, Debreczenben nyeretik. *Kocsikenőcs* Budapesten (Deutsch Bernát gyára 35 munkással), Brassóban, Orsován, Fiumében állíttatik elő nagyobb mennyiségben; *fénymáz* előállításával csak kis telepek foglalkoznak. A *tintagyártás* is csak Budapesten üzetik nagyobb mennyiségben. *Viaszgyártmányok* Budapesten, Pozsonyban, *illatszerek* Budapesten készülnek.

A vegyészeti iparok között nagyobb jelentőségű az *olajtermelés*, mely kisiparszerüleg mint olajsajtolás, és nagyban mint *olajgyártás* üzetik. Az olajsajtolás igen elterjedt iparág, mely az ország minden vidékén üzetik, de már nagyon hanyatlóban van, mert nem képes a nagy olajiparral versenyezni. Az olajgyártás gyári módon nagyobb telepekben üzetik, ezek közül megemlitendő a bécsi olaj ipartársulat budapesti fiókgyára 150 munkással naponkénti 200 q. olaj és 300 q. repczepogácsa termeléssel, Holitscher Zsigmond és társa olajfinomítója, olajgyárak vannak még Pécsett, Nagyenyeden, Győrszigeten, Kolozsvárott.

A *keményítő* nálunk buzából és burgonyából állíttatik elő, létezik egy-két tengeri keményítőgyár is. A nagyobb keményítőgyárak közül megemlitendők: Strobentz testvérek festék és keményítő gyára 80 munkással, az Unio keményítő gyára 83 munkással, Stern Antal keményítőgyára 14 munkással, a késmárki burgonyakeményítő és árpadara gyár 30 munkással és 10,000 q. termeléssel, Koromzay és társa burgonyakeményítő Szepes-Bélán 20 munkással, az igló burgonyakeményítő gyár 14 munkással a poprádi burgonyakeményítő gyár részvénytársaság 26 munkással 100,000 q. termeléssel, a soproni gőz buzakeményítő gyár részvénytársaság gyára, a Rosenthal Jakab buzakeményítő gyára naponkint 40 q. buza fölhasználásával Aradon, Temesvárott, Pozsonyban, Szereden stb. vannak még jelentékenyebb keményítő gyárak: Fiumében rizskeményítő gyár, a fiumei első magyar rizshántoló és rizskeményítő gyár részvénytársaság. A keményitő mellett rendszerint szőlőczukrot, keményítőczukrot, dextrint is állitanak elő.

Csak ujabb időben honosodott meg, de nagy lendületet vett a *kőolajgyártás*, illetőleg *finomítás*. Nagy és tökéletes berende-

zésű gyár csak kettő van Magyarországban, a fiumei kőolaj finomító társaság fiumei gyára 280 munkással körülbelül 1 millió hectoliter évi termeléssel és a magyar petroleum ipar részvénytársaság budapesti gyára 60 munkással. Ezen kivül vannak: a marosvásárhelyi kőolajfinomító gyár, az orsovai kőolajfinomító gyár 30 munkással és évi 50,000 q. nyersanyag földolgozásával, a petroleum finomitás székhelye azonban Brassó, hol 7 petroleum finomító gyár müködik, u. m. az első erdélyi petroleum és kocsikenőcs gyár 8 munkással, Gmeiner Gyula gyára 14,000 q. termeléssel, Joannides K. G. gyára 12,000 q. termeléssel, dr. Otrobán, Popp, Grünfeld, Por és Leitinger gyárai 8—8 munkással. A nagyobb gyárak közé tartozik az osztrák-magyar államvasut oraviczai ásvány-olaj finomító gyára 24,000 q. petroleum termeléssel. A fiumei gyár kivételével az összes gyárak romániai petroleumot dolgoznak föl, a fiumei amerikait és oroszországit. A petroleum termelés mellett, mint melléktermény, még *paraffin*, *gépolaj* és *kátrány* is nyeretik. A *kátrány* gyártással önállóan is foglalkozik Weil és Fischer budapesti kátrány gyára 25 munkással és gr. Zedwitz már többször emlitett moravai vegyészeti gyára.

A *spodium és csontliszt gyártás* az ujabb időben a czukorgyárak hanyatlása miatt szintén hanyatlott. Két nagyobb telepünk van: az első pesti spodium és csontliszt gyár részvénytársulat budapesti gyára 70 munkással és évi 60,000 q. nyersanyag földolgozással és a szegedi spodium és csontliszt gyár.

A *gyufagyártás* a kedvező természeti viszonyok daczára nem képes lendületet venni, mindössze 27 gyufagyár van az országban, de ezek közül alig nehány érdemli meg a gyár nevet, mert a legtöbbnek berendezése igen kezdetleges. Nagyobb telepek: Pollák J. és fia gyufagyára 60 munkással, napi 10 millió db. gyufa termeléssel, Zarzetzky József gyufagyára Budapesten, Springmann és Uhlig gyufagyára Alsó-Komornikon (Sárosm.) 35 munkással, a félegyházai és szegedi gyufagyár részvénytársaság gyufagyára Félegyházán, illetőleg Szegeden, Pálffi Lipót gyufagyára Szegeden, ezeken kivül vannak még gyufagyárak Alsó-Barbatyénban (Hunyadmegyében), Aradon, Baján, Békés-Gyulán, Brassóban, Győrött, Lajta-Szent-Miklóson, Munkácson, Nagy-Becskereken, Parajdon, Szolnokban, Szombathelyen, Temesvárott, Tokajban, Turdossinban, Nagyváradon.

Löpor az országban mintegy 10 kis telepben gyártatik, de az egész gyártás nem jelentékeny. *Robbantó szerek* és különösen dynamit, a dynamit részvénytársulat pozsonyi gyárában állittatnak elő, e gyár munkásainak száma 140, évi termelése 1.5 millió frt értékü. *Azotin* a budapesti carboazotin gyárban és a nagybányai azotin gyárban állíttatik elő.

Szikviz az egész országban mindenütt előállíttatik, az ujabb időben a gyártás egyszerűsítése következtében különös élénk lendületet vett. Legnagyobb telepek a fővárosban vannak, a melyek közül nehány 100 munkásnál is többet foglalkoztat.

Mint e csoport körébe tartozó iparágról, meg kell még emlékeznünk a *légszeszgyártásról*. A légszeszgyártás Magyarországban 1855-ben honosíttatott meg Pozsonyban, a következő évben keletkezett a pesti gázgyár és 1857-ben a Temesvári. Az 1860-ik évben csak három magyarországi város volt légszeszszel világítva, 1875-ben 15 magyar város, Zágráb és Fiumével együtt 17, 1884-ben 21, a légszesz világítás tehát nagyon lassan terjed, holott ez a tényező egyik fokmérője városaink haladásának. Légszeszgyárak vannak: Aradon, Brassóban, Budapesten, (2) Debreczenben. Gödöllőn, Győrött, Kassán, Kolozsvárott, Miskolczon, Nagyváradon, Pécsett, Pozsonyban, Selmeczbányán, Sopronban, Szegeden, Székesfehérvárott, Szombathelyen, Temesvárt, Ujpesten. A légszeszgyárak közül 5 az általános osztrák légszesztársulat (Trieszt), 2 az augsburgi légszeszipar részvénytársaság, 1 a bécsi légszeszgyár részvénytársaság tulajdonát képezi; városi tulajdont egy sem képez, a légszeszgyártásba befektetett tőke körülbelül 9 millió forint és évenként körülbelül 1 millió q. szén használtatik föl.

VII. FEJEZET.

Fonó-szövő-ruházati ipar.

Az ujkori tömegtermelő nagyiparok sorában az első helyet a fonó-szövő ipar foglalja el, mert alig van egy iparcsoport is, a mely több munkást foglalkoztatna mint ez, és nincs egy sem, a melynek körébe a tömeges termelés oly mérvben lehetséges volna, mint a fonó-szövő ipar terén. A fonó-szövő ipar világipar a szó legtágasabb értelmében; czikkei csekély suly mellett viszonylag nagy értékűek, megbirják a legtávolibb vidékekre való szállítást is, ugy, hogy ezen iparágak czikkeinek termelésében és elárusításában valóságos világverseny nyilvánul. A fonó-szövőipar czikkei csekély kivétellel közvetlen használatra szánvák, és rendszerint rövid idő alatt el is használtatnak, úgy, hogy ezek iránt a kereslet rövidebb idő alatt ujul meg, mint az élelmezési ipar kivételével bármely iparág czikkei iránt. A fonó-szövő ipar czikkei a népesség minden rétegében nagy mennyiségben szükségeltetnek, mert azok az iparczikkek, a melyeknek anyagát a fonó-szövő ipar szolgáltatja, tetemes részben egyenesen nélkülözhetlenek.

Mindez eléggé mutatja a fonó-szövő ipar nagy fontosságát és megmagyarázza azt is, hogy miért vált a fonó-szövő ipar a legjelentékenyebb tömegtermelő iparrá. Magyarországban a fonó-szövő ipar fönt említett ismérvei között egy sem forog fön; a magyar fonó-szövő ipar is sok munkásnak nyujt ugyan foglalkozást, de sem tömegesen termelőnek, sem nagy iparnak nem mondható. Ez az iparcsoport az, a mely tekintetében viszonyaink a legkedvezőtlenebbek. Mielőtt azonban a fonó-szövő ipar ismertetésébe bocsátkoznánk, közölnünk kell az ezen iparágra vonatkozó statisztikai adatokat, megtartva a népszámlálási műcsoport beosztását. E szerint találtatott 1881-ben:

Fonó-szövő-ipar.

	önálló vállalkozók	segéd-személyzet	összesen
1. Flanellgyáros	2	3	5
2. Gyapjúfonó	416	230	646
3. Hálófonó	95	25	120
4. Harisnyaszövő	480	537	1017
5. Kallós és ványoló	48	26	74
6. Karton- és vászonfestő	293	356	649
7. Karton- és vászongyáros	340	319	659
8. Kendergerebenező	51	83	134
9. Kötélgyártó	2,627	2,794	5,421
10. Len- és kenderfonó	3,608	2,353	5,961
11. Pokróczszövő	86	77	163
12. Posztónyiró	47	32	79
13. Posztós	604	1,205	1,809
14. Ruhafestő	375	256	631
15. Selyemfestő	36	24	60
16. Selyemgyáros	4	2	6
17. Szövőgyáros	—	74	74
18. Szőr és szürcsapó	371	213	584
19. Takács	15,399	5523	20,922
20. Tarisznyaszövő	75	61	136
21. Vászonfehérítő	3	5	8
22. Vattagyáros	26	14	40
23. Zsákfonó	5	2	7
Összesen	24,991	15,214	39,205

Ruházati és pipere-ipar.

	önálló vállalkozók	segéd-személyzet	összesen
1. Csipkekészítő	437	397	834
2. Divatárú-gyáros	1	—	1
3. Divatárus	527	433	960
4. Eső- és napernyő-készítő	181	68	249
5. Fehérneműgyáros	39	36	75
6. Fejkötő-készítő	21	6	27
7. Férfiszabó	20,982	20,437	41,419
8. Gombkötő	357	337	694
9. Himzés előnyomó	14	2	16
10. Kalapos	2,782	2709	5491
11. Kárpitos	551	1041	1592
12. Misemondóruha-készítő	1	1	2

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	önálló vállalkozók	segéd-személyzet	összesen
13. Női és egyéb kézimunkát üző (varrónő)	12,322	15,991	28,313
14. Női szabó	1,911	1,984	3,895
15. Nyakkötőkészítő	1	2	3
16. Övkészítő	19	9	28
17. Paplanos	72	83	155
18. Papucsos	1,317	1,184	2,501
19. Paszományos	18	17	35
20. Ruhaneműkészítő . . .	107	23	130
21. Sapkás	118	87	205
22. Szalmakalapos-gyáros . .	340	164	504
23. Szűrszabó	1,649	1,287	2,936
24. Vállfüzőkészítő	2	1	3
25. Virágcsináló	56	109	165
Összesen . .	43,825	46,408	90,233

A ruházati ipar ezen számok szerint is egyike a legjelentékenyebb iparcsoportoknak, az összes iparosok közel 12%-a e csoporthoz tartozik. A ruházati iparhoz kell azonban az ipar természete szerint számítanunk a népszámlálási mű által a bőriparosok közé sorozott 48,474 czizmadiát (29,294 önálló vállalkozó 19,180 segédszemélyzet) és 51,751 czipészt (23,664 önálló vállalkozó 28,037 segédszemélyzet), úgy hogy a ruházati iparral foglalkozók száma, levonva az e csoporthoz nem számítható csipkekészítőket, gombkötőket, kárpitosokat és virágcsinálókat, 187,173-ra emelkedik, azaz az összes iparosságnak közel 26%-át képezi. Ha semmi más adat nem állana is rendelkezésünkre, ebből az egyből indokoltan következtethetnénk iparunk csekély fejlettségére. A ruházati iparhoz tartozó iparágak majdnem kivétel nélkül kicsinyben üzetnek, a mi abból is kitünik, hogy a csoportban 96,382 önálló vállalkozóra 91.796 segédszemélyzet esik. Az ujabb időben azonban utat tör magának ezen iparokban is a nagy üzem, a raktárra való dolgozás, a mit megkönnyít az u. n. készáru üzletek elterjedése, a mi iparosaink panaszainak egyik állandó okát képezi. Ezek az u. n. confectio üzletek már minden jelentékenyebb városba behatoltak és rendkivül erős versenyt támasztottak a kicsinyben dolgozó kézműiparossal szemben, a melyben a kisiparos alig képes megállani.

Ezen socialis szempontból sem aggálynélküli jelenséget gazdaságilag még az tetézi, hogy a készáru üzletekben forgalomba

kerülő czikkek nagy része külföldi származásu; a belföldi kisipar versenyképességét nem a belföldi nagy üzem, hanem a külföldi teszi koczkára. Egyébiránt az ujabb időben a ruházati iparokban a belföldön is gyökeret ver a nagy üzem, mely ezen iparágakban is főleg a nyersanyag olcsóbb beszerzésén és a munka megosztás által elért kisebb üzemi költségeken alapszik. Ilyen nagyüzemi telepek főleg a fővárosban vannak, ugy nagy szabó, mint czipészüzletek. A vidéken a nagy üzem csak Pozsonyban honosodott meg, a hol egy czég, Tedesko Lipót és társa férfi és gyermekruha üzlete körülbelől 350 munkásnak ad foglalkozást. Ezen confectio üzletek majdnem kivétel nélkül saját lakásukban dolgozó mestereket foglalkoztatnak, a kiket darabszám szerint fizetnek. Ezen u. n. szakasz-mesterek saját számlájukra alkalmaznak családtagjaikon kivül is munkásokat. E pozsonyi czég pusztán kivitelre dolgozik, czikkeit Egyptomba, Görög- és Törökországba, Indiába szállítja.

A tulajdonképeni ruházati iparral foglalkozók száma is sokszorosan fölülmulja azon iparosok számát, kik a ruházati ipar által földolgozott nyers anyagot állítják elő, a mi eléggé jellemezheti a ruházati ipar nyers anyagát szolgáltató fonó-szövő ipar helyzetét, ha más adatunk nem volna is, ebből következtethetnénk arra, hogy a fonó és szövő ipar czikkeiből a külföld födözi hazánk szükségletét.

A magyarországi fonó-szövő ipar helyzete nagyon szomorú; az ország szükségletének alig nehány százalékát födözi a belföldi termelés, a többi mind külföldről jön, ugyanannyira, hogy nem tulzás azt állítani, hogy alig van Magyarországban városias öltözetü ember, kinek ruhája belföldi gyártmányból való.

A fonó-szövő ipar tulajdonképen annyi iparágból áll, a hányféle nyersanyag fonás, illetőleg szövés utján földolgoztatik; igy van: gyapju, len és kender, pamut, juta, selyemipar stb. A földolgozott nyers anyagon kivül az osztályozás alapjául szolgálhat még a gyártás módozata is, mert ezen iparágakban a nyersanyag különböző és egymástól elkülönült fokozatokon megy át, mig teljesen kikészül. Ilyen fokozatok: a fonás, a szövés és a kikészítés (appretura), a mi alatt a fehérítést és festést értjük. Mi a nyersanyag szerint osztályozzuk ismertetésünkben ezen iparágakat.

I. A *gyapjuipar* a legrégibb valamennyi fonó-szövőiparág között. Magyarországban a gyapjuipar ősrégi idők óta honos, úgy

is mint népipar, úgy is mint kis művesipar; az ország szükségletét a gyapjuipar sohasem födözte, mert történetünk legrégibb korából is találunk följegyzéseket külföldi posztó behozataláról, de régebben mégis sokkal jelentékenyebb volt, mint napjainkban, a midőn fájdalom, a zajtalan haldoklás korszakához jutott el.

A magyarországi gyapjuipar a magyarországi nyersanyag földolgozásán alapult és a régibb időben a nyersanyag bősége és a verseny hiánya eléggé biztosította lételét, ma azonban a nyersanyag helybenléte a verseny viszonyok között nem játszik szerepet, a tökéletesebb gépekkel olcsóbban előállított gyártmánynyal nem versenyezhettek a mi kis telepeink készítményei, a melyek még a divat követelményeinek sem felelnek meg, a minek az lett a következménye, hogy mind több és több telep volt kénytelen működését beszüntetni.

A gyapjuipar az előállított gyártmány szerint több osztályra oszlik, u. m.:

1. A *posztógyártás* ősrégi idő óta honos: Székesfehérvárott, Budán, Esztergomban már első királyaink idejében készítettek finom posztót. Posztót nálunk csak kicsinyben, az u. n. posztósok gyártottak, még pedig majdnem kivétel nélkül közönséges durva posztó-szöveteket. Jelentékenyebb számban voltak posztósok a Dunántúl városaiban: Kőszegen, Szombathelyen, Pinkafőn, Gömörmegyében, Szakolczán a Szepességen, és Erdélyben a szászok lakta vidéken. Az első gyár, a gácsi még 1762-ben alakult, de valódi virágzásra nem juthatott. Jelenleg a gyár nevet megérdemlő posztógyár 8 van az országban, u. m.:

A gyár neve és	helye	munkások száma
1. Gácsi gyapjúszövet és finom posztógyár	Gács . .	300
2. Losonczi posztógyár	Losoncz .	250
3. Pozsonyi posztógyár	Pozsony .	250
4. Leonhardt Ferencz posztógyár	Brassó . .	60
5. Láng Márton posztógyár	» . .	60
6. Papp István és fia posztógyár	» . .	80
7. Scherg Vilmos és társa posztógyár	» . .	100
8. Scheerer Károly posztógyár	Nagyszeben	50

Divatczikkeket a szó valódi értelmében egyik gyár sem állít elő; a losonczi és pozsonyi gyárak kizárólag a hadsereg szükség-

letére, a gácsi gyár hivatalos szállitásokra, az erdélyi gyárak pedig nagyrészt a Romániába való kivitel számára dolgoznak.

Mint kisipar, a posztógyártás az ország több vidékén megmaradt még. Nagyobb mértékben üzetik Kőszegen, Német-Prónán, hol 200 munkást, Pinkafőn, hol közel 60 munkást, Privigyén, hol 300 munkást, Veszprémben, hol 200 munkást foglalkoztatnak a kis mesterek, kik nagyrészt különlegességeket: szürposztót, pokróczokat állítanak elő. Az iparüzés ezeken a helyeken szövetkezeti alapon nyugszik, mert a kallók majdnem kivétel nélkül a czéhek idejéből megmaradt közös tulajdont képeznek. Szűrposztó előállításával foglalkozik egy gyári vállalat is, Horárik István és társai gyára Beszterczebányán.

Legjelentékenyebb azonban a posztógyártás Nagy-Szeben és Brassóban s környékén, különösen Nagy-Disznódon, Törcsváron és Hétfaluban, a hol durva posztókat, halina-szöveteket állítanak elő. Nagy-Disznódon, melynek lakossága kevéssel több 3,000-nél, több mint 1500 ember foglalkozik gyapjúiparral: durva posztók, daróczposztók, lótakarók előállításával. Évenként körülbelől 15,000 q. gyapjut és 2,500 q. tehénszőrt dolgoztak föl. Az ujabb időben azonban ez ipar rohamosan hanyatlik. A brassói, nagyszebeni, segesvári, kisműves iparos jelleggel biró posztósok ennél finomabb posztókat állitanak ugyan elő, de azok sem olyan gyártmányok, mint a milyeneket a városi lakosság igényel.

2. A *szőnyegszövés*. A gyapjuipar ezen ága határozott házi ipari jelleggel bir, gyárszerűen a szőnyegszövést egy telep sem üzi. A szerb, román, bolgárok, horvátok lakta vidéken van elterjedve ősi idők óta és ma is ősi módon üzetik, daczára annak, hogy ezen iparág fölkarolása a tanműhelyek és tanfolyamok által nem maradt eredmény nélkül. A szőnyegeket csak kivételesen készítették eladásra, ujabb időben, a mióta a közizlés ezen szőnyegek felé fordult, népipari szervezetet vesz a szőnyegszövés; egyes vállalkozók (factorok) raktáraik számára állandóan foglalkoztatnak szövőket.

II. A *len és kenderipar* szintén egyike a legrégibb iparágaknak hazánkban. Schwartner szerint a kender a déli, a len az északi vidékeken termeltetett eredménynyel, a kender különösen Bács és Csongrádmegyében, a len Sáros, Liptó, Turócz, Zólyom, Árva, Vasmegyében, de különösen a Szepességen és a szászok

lakta vidéken Erdélyben. A kender és lenfonás házi ipar volt a szó legszorosabb értelmében. Alig volt ház, a hol ne lett volna egy *rokka,* a melyen a kender fonallá dolgoztatott föl, a takácsmesterség pedig, mely az igy háziiparilag előállított fonalat megszőtte, az egész országban el volt terjedve. Durva házi vásznat ezek szerint mindenütt az országban állítottak elő. A század elején Liptó, Árva, Trencsén, Turócz, Zólyom, Gömör, Zemplén és Sárosmegyében Schwartner szerint, évenkint 10 millió rőf középminőségű vásznat állítottak elő. Az ipar főszékhelye azonban a Szepesség volt, a hol évenkint átlag 6 millió rőf vásznat szőttek és fehérítettek. Ez a vászon jelentékeny kereskedelmi czikk volt, mely kivitelre is szolgált. A vászonszövésen alapult a festő és vászon-nyomó ipar, mely különösen a Szepességen, Sáros és Liptómegyében jelentékeny volt; ezen műhelyekbe kikészítés végett sok vásznat hoztak Lengyelországból is. A lenipar ezen viszonylagos fejlettsége daczára 1802-ben 2.692,265 frt értékű lenáru hozatott be Magyarországba, a mi azt mutatja, hogy a belföldi termelés már azon időben sem volt képes a szükségletet födözni. Annál kevésbbé volt erre képes az ujabb korban, midőn a szükségletek rohamosan emelkedtek és a kender és len árunál sokkal olcsóbb pamutáruk versenye megkezdődött. Kész pamutárut szintén olcsóbban lehetett kapni, mint a kendert, a melyet előbb még fonás és szövés utján kellett volna átalakítani. A pamutáruk mesés olcsóságának az volt a következménye, hogy a háziipari fonás mindinkább megszünt és ezzel együtt az előbb oly nagy jelentőségű *takácsipar* is elvesztette életképességét. A kender és lenipar ily módon egyre hanyatlott, a hatvanas években, a midőn az északamerikai polgár háború-következtében a pamutárak magasra emelkedtek és pamutszükség keletkezett, némi javulás állott ugyan be, de ezt annál gyorsabban követte a föltartóztathatlan enyészet.

Hazánkban a kender- és lenszövés háziipari alapon nyugodott; majdnem minden háztartás maga állította elő szükségletét és ezen kivül egyes vidékeken a kereskedelem számára is dolgoztak. Ezen az alapon többé nem lehet a kender és len fonó-szövő ipart fejleszteni. Ezen ipar fejlődésére csak ugy van remény, ha lesznek vállalkozók, kik állandóan ellátják munkával a szövőket gondoskodnak jobb gépekről és mintákról és a mi fő, kezükbe veszik az igy előállított gyártmányoknak a kereskedelemben való

értékesitését. Ilyen telepünk, sajnos, csak kettő van, u. m. Regenhardt Ferencz és társa len- és kender fonodája és szövődéje Késmárkon és Wein Károly és társai első magyar műszövődéje Késmárkon és Lublón. A Regenhardt-féle gyár 200 belső (gyári) és 600 külső (saját lakásán dolgozó) munkást foglalkoztat; a gyárban 4000 orsó van és 17 mechanikai szövőszék; a gyárban előállított fonalat a külső szövők dolgozzák föl. A Wein-féle szövőgyár összesen 256 szövőszéket tartat üzemben, a szövők Lublón, Podolinban, Lomnicz, Maldur, Toporcz községekben laknak. Ezen két nagy telepen kivül a vászonszövést csak kisebb műtakácsok üzik, kik különösen Podolinban, Lublón, Liptómegyében, Nagy-Szebenben vannak nagyobb számban, de az egész országban mindenütt találhatók.

A kenderipar egy külön ága a *kötélverőipar*, mely hazánkban igen elterjedt, de még nem vált nagy iparrá. Kötelesek az ország minden részében találhatók, Brassóban és Nagy-Szebenben különösen nagy számmal. Nagyobb gyári vállalat mindössze kettő van az országban, u. m. Bakay-féle fonó-szövő és kötélgyár Szegeden 150—160 munkással és Helle Károly kötélgyára Pozsonyban 30 munkással. Ezeken kivül megemlítendő a Duna gőzhajózási társaság ó-budai hajógyárában levő kötélgyár, a mely azonban kizárólag a társaság saját szükségletére dolgozik. A kötélverőipar egyik különleges ága a *hálókészítés*, a mely Debreczenben üzetik jelentékenyebb módon.

III. A *pamutipar*, a textil ipar leghatalmasabb ága, mely az utolsó évtizedekben, előbb nem sejtett rohamos lendületet vett. Az összes európai pamutfonódákban közel 59 millió mechanikai orsó van működésben, a melyek közül 39.500,000 Nagy-Britanniára esik; a mechanikai szövőszékek száma az európai pamutipar körében közel 650,000-re tehető, a miből 440,000 Nagy-Britanniára esik. Az egy-egy orsóra eső befektetési tőkét átlag legalább 50 frankra, az egy mechanikai szövőszékre eső tőkét 1000 frankra tehetni, ezek szerint az európai pamutfonódákba befektetett tőke 2,950 millió frankra, a szövőgyárakba fektetett tőke 650 millió frankra, együtt 3600 millió frankra tehető.

Ezen számok eléggé jellemzik a pamutipar világgazdasági jelentőségét. Hazánkban, sajnos, a pamutipar nagyon csekély jelentőségű. A pamut nagy ipar már egy század előtt honosodott meg.

hazánkban, de gyökeret mai napig sem verhetett. Schwartner a cseklészi és sassini kartongyárakat említi, melyek maguk fonták a pamutfonalat; a sassini gyár állítólag 10,000 mindenféle munkást foglalkoztat. Létezett továbbá Sopronban egy pamutgyár, de mindezek rövid idő után megsemmisültek. A pamutszövés, mint kisipar el volt terjedve Erdélyben (a szászok lakta vidékeken) és Szlavonországban, különösen Szerémmegyében, a hol mint háziipar, máig föntartotta magát.

Jelenleg pamutfonalat tudtunkkal nem állítanak elő Magyarországban, a mióta az ujpesti pamut-fonógyár beszüntette működését. Nagyobb *pamutszövő* gyár is csak kettő van az országban, a pozsonyi pamutszövőde, mely 60 szövőszékre van berendezve, évenként 700,000 méter calicot állít elő kizárólag a hadsereg szükségletére és Haltenberger Rezső pamut-szövő gyára Eperjesen, mely 400,000 méter nyers pamutszövetet állít elő. A deési és sepsi-szent-györgyi szövőgyárak kisebb telepek, de fontosak a székely szövőipar emelésére nézve. Kisebb pamutszövő-telepek egy-két szövőszékkel az országban több helyütt találhatók.

A pamutipar egyik különleges ága a *vattakészítés*. Hazánkban ez is csak kicsinyben üzetik. Grünwald Jakab budapesti vattagyára 24 munkást, a kőbányai vattagyár 30 munkást foglalkoztat, ezek a legnagyobb telepek; egyes kis kézművesek minden nagyobb városban vannak.

A magyarországi pamutipar viszonylag legfejlettebb ága a *kötszövészet*, melynek meghonosulása egészen az uj korba esik. Kötszövés utján harisnyák, keztyük, ujjasok stb. állíttatnak elő, nagyobbrészt teljesen kikészített és igy vásárolt fonálból. A legnagyobb gyár Brassóban van, Herter János kötszövő gyára, mely gőzzel hajtott gépekkel dolgozik és 80 munkást foglalkoztat; Leichtner és társa első magyar kötő- és kötszövő gyára Budapesten és Váczott 140 munkást foglalkoztat, de ezek jelentékeny része fegyencz munkás. Siposs Gyula kassai kötszövő gyára 23 munkással, Spiroch József aradi gyára 12 munkással, Schwabe Ágoston harisnyagyára 30 munkással, Baum Miksa debreczeni gyára 12 munkással dolgozik. Kisebb kötőszövő telepek az országban már több helyen vannak. A kötőgépek viszonylag olcsón szerezhetők be, a mi előmozdítja ezen iparág háziipari alapon való fejlődését.

E szakasznál kell megemlítenünk az egyetlen *butorszövet-*

gyárat, mely Magyarországban létezik. Ez Haas Fülöp és fiai aranyos-maróthi butorszövet gyára, mely közel 100 munkást foglalkoztat.

IV. A *jutaipar.* A textiliparnak ezen általában véve is legfiatalabb ágát Magyarországban csak egy telep képviseli: az első osztrák juta-fonó és szövőgyár budapesti telepe, mely 400 munkást foglalkoztat és évenkint 2 millió zsákot állít elő. Ezen kivül tudtunkkal sehol nem üzetik hazánkban sem juta-fonás, sem jutaszövés.

V. A *selyemiparról* még kevesebbet mondhatni, mint a fonószövőipar többi ágairól. A selyem fényűzési czikk volt mindig és az is marad és mint ilyen czikkhez a legmagasabb követelmények fűzhetők az áru minőségét illetőleg, úgy hogy a selyemipar bizonyos tekintetben az ipari fejlődés csúcspontját képezi. Valódi selyemipar soha sem volt hazánkban, a század elején nagy lendületet vett selyemtenyésztés azonban anyagot szolgáltatott több, állitólag 36 selyemgombolyító intézetnek és három-négy rövid ideig létezett selyemszövetgyárnak, a melyek között a legjelentékenyebb a budapesti Valero-féle gyár volt; Hidján a selyemszövést egész a legutóbbi időig űzték és most is űzik, de ez nem tekinthető iparvállalatnak.

A selyemtenyésztés Magyarországban még a XVII. században honosodott meg, a XVIII. században nagy lendületet vett, a jelen század elején ismét csökkent, a harminczas években azonban újra emelkedett és 1841-ben érte el tetőpontját, a midőn 856,172 font selyemgubó váltatott be. Ettől kezdve, jórészt a selyembogár betegség, de a beváltás körüli nehézségek miatt is nagy hanyatlás állott be, úgy, hogy a hatvanas évek végén az egész már elenyészettnek volt tekinthető. A kormány azonban fölkarolta az ügyet és különösen 1880. óta, a szegzárdi selyemtenyésztési fölügyelőség fölállítása óta, ismét nagy lendületet vett a selyemtenyésztés. 1883-ban 72,142 kilogram gubó 78,185 frt értékben, 1884-ben 122,133 kilogram gubó 130,370 forint értékben váltatott be.

A selyemgubók értékesitése czéljából a kormány 1880-ban Pancsován, 1884. Ujvidéken selyemfonógyárat állított föl, az előbbi 80, az utóbbi 120 orsóval dolgozik. Az előállított nyers selyem kitünő minőségű és a külföldön könnyen talál vevőre.

E szerint az egész selyemipar nyersselyem előállítására szorítkozik; az ipar ma még a kormány kezében van és az ügy érdekében még hosszú ideig annak kezében is kell maradnia. A legutóbbi időben tapasztalt fejlődés szép jövővel biztat.

A fonó-szövőipar egyes ágait ezen ismertetésünkben nyersanyag szerint osztályoztuk, de igy azt sem lehet egész teljességében föltüntetnünk. Ezen osztályozást mellőzve, szólanunk kell még a fonó-szövőipar többi ágairól is.

A *gombkötés* egyike e régibb iparágaknak hazánkban, virágzása a nemzeti viselettel függött össze, de a mint ezt elhagyták, úgy hanyatlott az ipar is, mely a hatvanas években átélt másodvirágzás után ma a kiveszés stádiumába jutott. A nagyobb gombkötők, alkalmazkodva a viszonyokhoz, a paszomány és zsinórczikkek készítésére vetették magukat. Ezen szakban három nagyobb telep van az országban: Fischer Gusztáv utódainak gyára 85 munkással, Schön Jakab utódainak gyára 80—90 munkással és Wollák és Berkovits gyára 80 munkással, mindhárom Budapesten. Itt említhető föl Kühmayer Ferencz és társa pozsonyi *arany- és ezüstsodrony gyára,* melyben 35 munkás arany és czüst huzalárukat készít.

A *csipkekészítés* Zólyommegyében Ürvölgyön és Óhegyen továbbá Segesvár környékén századok óta honos háziipar, melylyel nehány százan foglalkoznak. Az előállított csipkék azonban igen kezdetlegesek, durvák és a kereskedelembe csak azóta kezdenek behatolni, mióta Ürvölgyön csipkeverő tanműhely állíttatott föl.

A *vizhatlan ponyvagyártást* is a fonó-szövő iparba kell soroznunk. Az anyag, a ponyva, tudtunkkal nem állíttatik elő hazánkban, az u. n. ponyvagyárak csak a ponyvák vizmentessé tételével foglalkoznak. Három jelentékenyebb telep van Budapesten, melyek együttvéve körülbelül 500,000 m². ponyvát állítanak elő.

A fonóipar különlegességét képezi a *lószőrfonás,* a mit kicsinyben több helyütt üznek, de egy jelentékenyebb telep is foglalkozik ezzel, u. m. Holländer W. fiai budapesti lószőrfonógyára, mely gőzerőre van berendezve és közel 20 munkásnak ad foglalkozást.

A textilipar és a ruházati ipar között állanak azon telepek, melyek himzéssel, himzés előnyomással, női diszmunkákkal stb.

foglalkoznak. Nagyobb gazdasági jelentőséggel ezen telepek nem birnak, de constatálható, hogy az izlés e szakokban örvendetesen terjed.

A tulajdonképeni fonó-szövőiparnak nincs egyetlen egy ága sem, melynek fejlettségi foka megfelelne az ország igényeinek. Annál nagyobb megelégedéssel tekinthetünk a kartonnyomásra és a kékfestőiparra, a textiliparnak ezen tartozékaira, melyek viszonylag igen magas fejlettséget és virágzást értek el. A festés és szinezés, a fehérítés és keményítés utján való kikészítés ősidő óta kisérője a szövésnek és mindenütt üzetett, a hol jelentékenyebb mérvben szőttek.

A *kékfestőipar* egész Magyarországban honos és tekintélyes iparág volt, üzemi formája ennek is a kis kézművesség, mert a festőknek már a forgalmi viszonyoknál fogva is nagy részt csak a helyben előállított szövetek földolgozására kellett szorítkozniok. A pamutipar térfoglalásával és a nyomógépek fölfödözésével a kékfestő kisipar mindinkább tért vesztett, szerencsére azonban voltak egyes iparosaink, kik lépést tartottak a korral és műhelyeiket az ujabb követelményekhez képest szerelték föl. Ezek boldogultak és a kis telepekből lassankint nagy gyárak lettek, melyek minden tekintetben kiállják a versenyt a legelőre haladottabb elsassi telepekkel. Az igy keletkezett *kartonnyomó ipar* székhelye Budapest, a hol négy nagy telep van, u. m. Goldberger Sámuel és fiai, Spitzer Gerson és társai 400—400 munkással, Pollák Jakab és fiai gyára 200 munkással és Freund és Reschovszky gyára 40 munkással. Nagyobb telepek vannak még Szegeden és Székesfehérvárt, Szepes-Szombaton, Kassán. A nyersanyagot ezen gyárak majdnem kivétel nélkül külföldről szerzik be.

A kikészítő ipar egyik specialis ágával foglalkozik a szepességi vászonfehérítő részvénytársaság késmárki gyára, melyben 20 állandó munkás talál foglalkozást.

VIII. FEJEZET.

Papiripar és sokszorosító iparágak.

A papiripar azon iparágak közé tartozik, a melyeknek üzésére, a mióta általában meghonosultak, mindig megvoltak a kedvező előföltételek. A míg a papirgyártás nyersanyagát a rongy képezte, ezt bőven szolgáltatta az ország, mert a hazai népviselet mellett népünk sok vásznat szükségel és így rongy is van elég; a midőn a fa vált a papiripar anyagává, ezt erdeinkben a legjobb minőségben találhatni. A magyar papiripar fejlettsége azonban nem felel meg ezen kedvező előföltételeknek, a minek főleg az az oka, hogy a kis papirmalmok nem voltak képesek lépést tartani a papiriparban végbement nagy átalakulással.

A papiriparnak körébe tartozó iparágak az 1880 népszámlálás adatai szerint következőleg voltak képviselve, a Szent-István koronájához tartozó országokban:

	önálló vállalkozó	segédszemélyz.	összesen
Diszműgyáros	1	4	5
Fapapirgyáros	1	—	1
Kártyagyáros	20	79	99
Könyvkötő	640	1,038	1,678
Könyvvonalzó	4	17	21
Levélboritékgyáros . . .	1	4	5
Papirgyáros	38	511	549
Papirzsákkészitő	10	10	20
Papirtokkészitő	26	46	72
Összesen . .	741	1,709	2,450

A papiripar körébe tartozó iparágak között legjelentékenyebb maga a papirgyártás, melylyel a következő telepek foglalkoznak:

	munkások száma
Nagy-szlabosi és masznikai-gyár	170
» faköszörülő	21
Pelsőczi »	21
Hermaneczi papirgyár	201
Jakabfalvi »	16
Fiumei »	300
Péterfalvi »	272
Zernesti »	203
Tartlani »	41
Diósgyőri »	36
Pozsonyi »	101
Brassói »	—
Neczpáli »	21
Körmöczbányai »	25
» faköszörülő	6
Poprádi papirgyár	24
Iglói »	25
Javorinai faköszörülő	12
» lemezpapirgyár	36
Csermelyvölgyi papirgyár	27
Kis-szebeni papirgyár	32
Tiszolczi »	20
Burgói »	55
Dechticzi »	50
Zólyomlipcsei 2 papirgyár	6
Kolozsvári papirlemezgyár	5
Görgény-szent-imrei	szünetel
Babótti papirgyár	40
Bajnai »	50
Dejthei »	40
Nadabulai	20
32 gyár Összesen	1876

A papirgyártás és a papiranyag készítés ezen adatok szerint, a melyek eléggé megbízhatók, közel 2000 személynek nyújt foglalkozást. A gyárak közül nehány a messze multba viszi föl történetét; így a brassói papirgyár 1546-ban, a poprádi 1692-ben alapittatott, a mult századból pedig számos gyár való. A régibb idő-

Országos Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

ben számos kis papirgyár (papirmalom) volt Magyarországban 1809-ben (Erdély nélkül) 40 volt, a melyek száma a negyvenes évekig 75-re szaporodott, de az ötvenes években az ezek nagy része által űzött gyártási mód (pépzúzókkal és merítéssel) elvesztette versenyképességét az újabb gyártási módokkal szemben, a mely papirosgépek alkalmazásán alapul.

Hazánkban ma, Jalsoviczky Géza jelentése szerint, a papirmerítést már sehol sem űzik. A papir nyersanyagául a következő anyagok szolgálnak: rongy, papirhulladék, fa, szalma és ezek között ma már a legjelentékenyebb a fa. Tizenhárom gyár van az országban mely a faanyagot köszörüléssel állítja elő, két gyár fűrészport, 2 gyár pedig vágott és zúzott faanyagot dolgoz föl papirossá. Szalmaanyag előállításával az országban hat gyár foglalkozik; ezen anyagból részint csomagoló, részint lemez-papirt készítenek; papirhulladékot 7 kisebb gyár csomagoló és lemez papirost készít. Az összes magyarországi papirgyárak papir termelése körülbelül 100,000 mmázsára tehető, ennek azonban csak egy kis része finom papiros, úgy hogy a finomabb papirnemekben jelentékeny behozatalra van szükség.

A papirt földolgozó azon iparágak, a melyekről a fönti összeállításban adtunk számot nagyrészt kisipari vállalatok által űzetnek. A könyvkötésnek szép multja van hazánkban, jelenleg azonban, a midőn a külföldön ez is tömegesen termelő iparrá vált, különösen Németországban, a külföldi iparral szemben nagyon nehéz a helyzete; a műipari arányok fölkarolása újabb lendületet adhat ezen iparágnak. A papirzacskó és levélboríték készítés, a papirdíszművek készítése mind kis terjedelmű iparágak. A kártyagyárak között legjelentékenyebb az első magyar kártyagyár részvénytársulat budapesti gyára, mely 75—85 munkást foglalkoztat, a vonalzó és üzleti könyvgyárak között Posner Károly Lajosé 130 munkással és Rigler József Edéé 64 munkással.

A sokszorosító iparágak körébe tartozó iparosok száma az 1880-ki fölvétel szerint Sz. István koronája országaiban a következő volt:

	önálló-vállalkozó	segéd-személyz.	összesen
Fa és rézmetsző	11	33	44
Fényképész	284	229	513
Könyvnyomdász	274	3235	3509
Kőnyomdász	53	218	271
Vésnök	81	57	138
Zománczozó	5	8	13
Összesen . . .	708	3,780	4,488

Ezen iparágak között legjelentékenyebb a könyvnyomdászat, mely hazánkban minden tekintetben kiválóan van képviselve, ezen ipar nagyipari jellege annyira ki van fejlődve a fővárosban, hogy arra a continentalis Európában példát nem találhatni. A könyvnyomdászat fejlődése és virágzása a hirlapirodalom fejlődésével és az élénk nyilvános élettel áll összefüggésben. A fővárosban hat nagy nyomda van, mely 100 munkásnál többet foglalkoztat, legnagyobbak: a m. k. állami nyomda és az Athenaeum hírlap- és könyvkiadó részvénytársaság nyomdája.

A kőnyomóipar és a könyvnyomdászat körébe tartozó műiparágak: czinkographia, polygraphia, phototypia az újabb időben szintén szép lendületet vettek. A könyv- és kőnyomdászat gépei és a betűk azonban még nagyrészt a külföldről hozatnak be. A fényképészet művészi színvonalon áll. A czím és czímerfestés, czímbetű és czímtábla készités természeténél fogva kisipar.

Magyar Iparművészeti Múzeum könyvtára

IX. FEJEZET.

Bőr-, szőrme-, serte-, tollipar.

Az ezen csoport alá foglalt iparágak nagy részét, a csizmadia és czipészipart a ruházati iparágakkal együtt ismertettük; a teljesség kedveért azonban közöljük az ezen csoportba tartozó iparágakkal foglalkozó iparosok számát, úgy, mint azt az 1880. foglalkozási statisztika föltüntette:

	önálló-iparos	segéd-személyz.	összesen
Béltisztító	51	60	111
Borbély-fodrász	3,381	2,932	6,313
Bőrfestő	11	14	25
Bőrgyáros	127	355	482
Bőrműkészitő	1	—	1
Bőrnyiró	23	72	95
Bőröndös	33	79	112
Csizmadia	29,294	19,180	48,474
Czipész	23,664	28,087	51,751
Gyapjumosó	2	23	25
Húrkészitő	15	12	27
Irhás	12	25	37
Keztyüs	221	380	601
Kordoványos	73	56	129
Lószörkötő	4	2	6
Nyerges	1.072	951	2,023
Ostorkészitő	5	8	13
Szattyános	70	43	113
Szijgyártó	2,367	1,859	4,226
Szücs	8,682	4,013	12,695
Timár	3,736	3,337	7,073
Tabakos	173	201	374
Tollugyáros	—	3	3
Varga	2,079	1,298	3,377
Összesen	75,096	62,990	138,086

Országos Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ezen iparcsoportnál talán az az anomalikus viszony a legjellemzőbb, a mely a bőripar és a bőrt földolgozó iparágak között van; a bőrt földolgozó iparosok száma (czipészek, csizmadiák, keztyüsök, nyergesek, szíjgyártók stb.) sokszorosan fölülmúlja a bőrt előállító iparosok számát. Magából ezen arányból alaposan következtethetni arra, hogy a magyarországi bőripar nem födözi a szükségletet.

A *bőripar* előföltételei meg vannak hazánkban, meg voltak mindig, mert állattenyésztésünk bőven szolgáltatta a nyersanyagot, de az ipar a század közepén rohamosan fokozódott szükséglettel nem volt képes lépést tartani. A bőripar uralkodó üzemi formája a timárság maradt, és ezen kisipar nem volt képes versenyezni a külföldön egészen gyárszerűvé vált bőriparral. A timárok, cserzővargák, kordoványosok száma folyton hanyatlik, de ez még nem jelenti a bőripar hanyatlását is, mert a nagy gyárszerű bőripar kezd tért foglalni és az ipar fejlődése csak ezen nagyobb gyárak belterjes növekvésétől, a kisiparnak kis művesipari gyárakká való átalakulásától várható.

A *timárság* némely vidékeken, így Liptómegyében, mint népipar űzetik; Erdélyben is nagy jelentőségű azért, mivel ezen kisiparosok is nagyrészt kivitelre dolgoznak.

A *börgyártás*, tudniillik a bőrnek gépek segítségével és a munkafölosztás utján való előállítása a fővárosban összpontosul, a vidéken csak nehány középnagyságú telep létezik. Fejlesztőleg hatott a fővárosi iparra a hadsereg bőrszükségletének szállításával való megbizás, a mivel jelenleg két nagy gyár foglalkozik, u. m. Schmitt A. és társa és Machlup H. fiai bőrgyára, a melyek mindegyikében 250 munkás van alkalmazva. Nagyobb gyárak vannak még Ujpesten (Wolfner Gyula és társa) Budapesten, Liptó-Szent-Miklóson, Rajeczen, Szombathelyt, Beszterczebányán, Rozsnyón, Brassóban, Csaczán, Kismartonban, Marczaliban.

A *keztyüipar* az utolsó időben haladt ugyan, de daczára ennek a fejlettségnek, csak alacsony fokán áll. A keztyűkészítéshez szükséges bőrt a belföldön nem állítják elő, bőrfestőink sem igen vannak, úgy, hogy a belföldi keztyűiparosok e tekintetben a külföldre vannak utalva. Budapesten 2—3 nagyobb keztyűs van a ki 20—30 munkással dolgozik, Pécsett és Székes-Fehérvárott

egy-egy nagyobb keztyű-iparos van, a többi egészen kisipari módon űzi ezen ipart.

A *böröndösipar* tekintetében majdnem hasonló a helyzet. Finom czikkekben egészen az osztrák és különösen a bécsi ipar uralja a tért, nemcsak azért, mert az ott előállított czikkek minősége valóban kitünő, hanem mert azon anyagokat, a melyek a finomabb bőröndök és bőrdiszművek készítéséhez szükségesek, Magyarországban nem állítják elő. A bőröndösipar egész sorát az iparágaknak, mint finom érczmüvesség, zárkészítés, zománczozás föltételezi, a melyek nálunk hiányoznak. A fővárosban 7—8 középnagyságú telep foglalkozik ezen iparral, a melyekben körülbelül 120 munkás van alkalmazva.

A *szíjgyártó és nyergesipar* meglehetősen elterjedt kisipar, mely az országban mindenütt űzetik. Néhány középnagyságú műhely van a fővárosban, de a finom árú nyersanyaga tekintetében ezen iparok is a külföldre, nevezetesen Angliára vannak utalva. A *szücsipar* kisipar, mely a magyar népviseletre támaszkodva meglehetősen elterjedt, különösen az alföldön; az *ostorkészítés*, mint különleges iparág, csak néhány kis telepnek ad foglalkozást.

A *gyapjúmosóiparral* az országban mindössze két gyár foglalkozik, az első magyar gyapjúmosó r. t. budapesti és Wolfner Gyula és társa ujpesti gyára.

A *kefekötés* is ezen iparcsoportba tartozik. A kefekötést két nagyobb vállalat űzi gyárszerű módon; Grünberg Károly pozsonyi gyára, mely 300 munkással dolgozik és czikkeit az összes földrészekre szállítja, és Knoll Pál debreczeni kefegyára, mely 80 munkásnak nyújt foglalkozást.

X. FEJEZET.

Élelmezési és élvezeti ipar.

Ezen iparcsoportba nagyfontosságú, úgy közgazdasági, mint pénzügyi tekintetben kiváló figyelmet érdemlő iparágak tartoznak, a melyekre vonatkozólag az iparstatisztika szerencsés helyzetnek örvend, a mennyiben a csoportba tartozó legjelentékenyebb iparágakról megbízható, pontos és részletes adataink vannak.

A csoport körébe tartozó iparágakkal foglalkozók számát Szt. István koronája országaiban az 1880-ki fölvétel, következőleg tűntette ki. Volt

	önálló vállalkozó	segédszemélyz.	összesen
Árpa- és kölesmolnár . .	4	9	13
Bábsütő	822	486	1308
Cognacgyáros	4	1	5
Csokoládé- és pótkávégyáros	4	1	5
Czukorgyáros	23	2039	2062
Czukrász	624	796	1420
Dohány- és szivargyáros .	—	7430	7430
Gesztenyesütő	5	—	5
Hal- és pecsenyesütő . . .	102	9	111
Hentes	2696	1923	4619
Kalácssütő	132	32	164
Kávépörkölő	1	3	4
Kifőző, laczikonyhás . . .	254	33	287
Liqueurgyáros	36	11	47
Mészáros	8549	7541	16,090
Molnár	23,425	19,731	43,156
Paczalföző	16	32	48
Paprika molnár	2	1	3
Pék	5073	7925	12,998
Szeszégőgyáros	3	3	6

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	önálló vállalkozó	segédszemélyz.	összesen
Sajtkészitő	70	55	125
Sörföző	155	600	755
Szalámigyáros	28	10	38
Szeszgyáros	1345	2265	3610
Tarhonyakészitő	2	—	2
Tésztagyáros	4	14	18
Összesen . .	43,379	50,950	94,329

Az ezen csoportba tartozó 26 iparágat megfelelő alcsoportokba oszthatjuk, u. m. 1. malomipar, 2. czukoripar, 3. szeszipar, 4. söripar, 5. húsipar, 6. vegyes élelmezési iparágak, 7. dohánygyártás.

1. A *malomipar* hazánk egyik legfontosabb iparága, mezőgazdasági termelésünk eredményei biztosításának leghathatósabb tényezője. A malomiparról az 1884-iki iparstatisztika kapcsán a legapróbb részletekig terjedő adatok gyűjtettek, a melyeket dr. **Jekelfalussy József** dolgozott föl valóban mintaszerű módon,[1]) úgy, hogy ezen mű minden tekintetben irodalmi, iparstatisztikai monographiának tekinthető, az alábbi adatok ezen munkából vétettek.

A magyar malomipar multja a legrégibb időbe nyúlik viszsza; az állandóan letelepedett lakosság nem nélkülözheté a malmokat, akármilyen kezdetleges szerkezetűek is voltak azok. A legrégibb malmok voltak a vizimalmok; a jelenleg létező malmok között is van 93, a mely a XVI. századnál messzebb viszi föl alapítását, sőt van öt olyan is, a mely a XI. században keletkezett. A szárazmalmok közül a legrégibbek a XVII. század elején keletkeztek, az első, jelenleg létező szélmalom 1810-ben keletkezett; a legrégibb még most is létező gőzmalom 1839-ben alapíttatott.

Az utolsó ötven év alatt a magyar malomipar rendkívüli nagy és rohamos átalakuláson ment át, kis iparból átalakult hatalmas tömegtermelő iparrá, mely nemcsak közvetlen megrendelésre, hanem a világpiacz számára dolgozik. Ezen átalakulás,

[1]) L.: Hivatalos statisztikai közlemények. Magyarország malomipara az 1885. év elején. Összeállitotta dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1885.

melynek kezdetei a natural-gazdaság megszűnésével összeesnek, még most is folyik; ezer és ezer kis malom pusztúlt el már eddig is, de még számosabb üzemének beszüntetése várható és nincs eszköz, a mely ezen fejlődést föltartóztathatná.

Az 1884-ki iparstatisztikai fölvétel alkalmából a malmokat következőleg osztályozták: nagyobb berendezésű gőzmalom, egyszerű gőzmalom, nagyobb berendezésű és egyszerű vízimalom, szárazmalom, szélmalom.

Ezen osztályozás szerint a létező malmok az egyes országrészek között következőleg oszlanak meg:

	nagyobb berend.	egyszerű	nagyobb berend.	egyszerű	száraz	szél	összesen
	gőzmalom		vízimalom		malom		
Duna balpartja . .	4	18	13	2722	12	1	2770
Duna jobbpartja .	17	112	9	3019	222	32	3411
Duna-Tiszaköze .	39	209	5	826	1064	443	2586
Tisza jobbpartja .	15	52	11	1131	10	1	1220
» balpartja . .	10	213	3	917	646	57	1846
Tisza-Maros szöge .	28	160	12	687	1242	115	2244
Erdély	9	24	28	3137	1	1	3200
Összesen . .	122	788	81	12,439	3197	650	17,277

A 17,277 malom között számra nézve az első helyet az egyszerű vízimalmok foglalják el, a melyek legszámosabban a Duna jobb- és balparti területén és Erdélyben, mint patakokkal és folyókkal bővelkedő területen fordulnak elő. Az egyes megyék között legtöbb vízimalom van Hunyadban 815, Nyitrában 666, Baranyában 615, Zalában 486, Pozsonyban 484, Trencsénben 450. A Tiszán, melynek esése malmok hajtására csekély, viszonylag kevés a vízimalmok száma.

A szél- és szárazmalmok a Duna-Tisza közén, a Tisza balpartján és a Tisza-Maros szögében, a nagy síkságon vannak leginkább elterjedve. Az összes szélmalmoknak közel negyedrésze Csongrádmegyére esik, 159 szélmalom, a szárazmalmoknak pedig több mint negyedrésze, 981 malom Torontál megyére esik.

A nagyobb berendezésű és egyszerű gőzmalmok is a magyar alföldön találhatók legnagyobb számban. A Duna-Tisza közén 39 nagy és 209 egyszerű gőzmalom, a Tisza balpartján 10 nagy és 213 egyszerű gőzmalom, a Tisza-Maros szögén 28 nagy és 160

egyszerű gőzmalom van, összesen 77 nagy és 582 egyszerű gőzmalom van e három országrészben. — A megyék között legtöbb van Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyében, a fővárossal együtt 19 nagy és 63 egyszerű gőzmalom, Bács-Bodrogmegyében 11 nagy és 48 egyszerű, Temesmegyében 13 nagy és 46 egyszerű, Torontálmegyében 7 nagy és 50 egyszerű, Biharmegyében 3 nagy és 59 egyszerű, Hevesmegyében 3 nagy és 29 egyszerű, Csongrádmegyében 4 nagy és 28 egyszerű, Jász-Nagykun-Szolnokmegyében 2 nagyobb berendezésű és 41 egyszerű gőzmalom.

Azon megyék, a melyekben nincs gőzmalom, a következők: Árva, Bars, Hont, Liptó, Trencsén, Túrócz, Zólyom, Besztercze-Naszód, Csik, Fogaras, Hunyad, Maros-Torda, Torda-Aranyos, tehát 13 megyében nincsen gőzmalom; Esztergom, Nyitra, Győr, Sáros, Háromszék, Kis-Küküllőmegyékben, tehát 6 megyében csak egy gőzmalom van, Pozsonymegyében 2 gőzmalom van, a többi megyék mindegyikében nagyobb a gőzmalmok száma.

Nagyobb berendezésű vízimalom 81 van az országban; legtöbb Brassómegyében 11, Nyitrában 8, Krassó-Szörényben 7, Szebenben 5, Bács-Bodrogmegyében 4, Moson, Abauj-Torna, Gömör, Besztercze-Naszód megyékben 3—3 nagyobb berendezésű gőzmalom van.

A malomiparral foglalkozó személyek száma a fönti csoportosításban 43,156-tal, illetőleg 41,623-mal van kitűntetve. A nagypontossággal eszközölt malomipari statisztikai fölvétel szerint a malomiparral foglalkozó személyek száma azonban 44, 118, a kik az egyes malom-osztályok között a következőleg oszlanak meg: nagyobb berendezésű gőzmalmokban foglalkozik 7308 személy, az egyszerű gőzmalmoknál 4753, a nagyobb berendezésű vízimalmoknál 952 személy; az egyszerű vízi-, száraz- és szélmalmoknál 31,105 személy.

Az iparban való alkalmazás minősége szerint van: önálló iparos 20,727; üzletvezető és tisztviselő 2454; segéd 8259; 16 éven felüli állandó munkás 5700; 16 éven alóli állandó munkás 135; napszámos 3090; tanoncz 2143; a gyártelepen kivül dolgozik 216; a csak időnként használt munkások száma 1394. Az egész malomiparban 20,727 önálló iparosra 23,391 segédszemély, 1 önálló iparosra tehát alig valamivel több mint 2 segédszemély esik. Másként alakul azonban a viszony, ha az egyes malom-osz-

tályokat veszszük tekintetbe. A nagyobb berendezésű gőzmalmoknál az önálló iparosok száma 156, a segédszemélyeké 7152; 1 önálló iparosra tehát 46 segédszemély esik; az egyszerű gőzmalmoknál 1067 önálló iparosra 3686 segédszemély, egy önálló iparosra 3 segédszemély; a nagyobb berendezésű vízimalmoknál 103 önálló iparosra 849 segédszemély, 1 önálló iparosra 8 segédszemély; az egyszerű vizi, száraz, és szélmalmoknál 19,401 önálló iparosra 11,704 segédszemély, 100 önálló iparosra tehát 60 segédszemély esik. A nagyobb berendezésű gőzmalmok e szerint is valóban nagyipari jelleggel birnak.

Az összes malmoknál, a szél- és szárazmalmok kivételével működésben van 18,938 vizikerék 47,974 lóerő nagyságban, 24 turbina, 1232 lóerővel, 952 gőzgép 29,672 effectiv lóerővel. A nagyobb berendezésű gőzmalmokban alkalmazott gőzgépek effectiv lóereje átlag 159·8 lóerő, az egyszerű gőzmalmoknál a gőzgépek átlagos lóereje 12.9 lóerő. A budapesti 13 nagyobb berendezésű gőzmalomban a gőzgépek 11,414 lóerővel birnak, egy-egy malomra átlag 878 lóerő esik.

Az őrlést malomkövek vagy őrlőhengerek végzik. A malomkőjáratok száma 27,337; ebből a nagy ber. gőzmalmokra 1014, az egyszerűekre 1983, a nagy ber. vízimalmokra 321, az egyszerűekre 18,996, a szárazmalmokra 3680, a szélmalmokra 1343 kőjárat esik. A nagy ber. gőzmalmoknál a kőjáratok legnagyobb száma 50, a legkisebb 2. Az egyszerű gőzmalmoknak 54.7 százaléka csak két, 18.4% három, 10.5%-ka 4 kőjárattal bir, a maximum 13 kőjárat. A nagy ber. vizimalmoknál 15 kőjárat a legtöbb; a legnagyobb rész azonban csak 2—3 kőjárattal bir. Az egyszerű vizimalmok 65.5%-a csak egy kőjárattal, 23.9%-a 2 kőjárattal, 6.24%-a 3 kőjárattal és 2.9%-a 4 kőjárattal bir, ezek együtt az összes számnak 98.6%-kát képezik. Van azonban 24, 30 kőjárattal biró egyszerű vizimalom is. A szárazmalmok 86.24%-ka egy kőjárattal, 12.82%-a két kőjárattal bir. A szélmalmok között legtöbb a 2 kőjáratú; négy kőjáratú, a mi a maximum, csak három van.

A magyar malomipar nagy hirnevét, lisztünk világhírű minőségét buzánk jelessége mellett első sorban az *őrlőhengerjáratok* alkalmazásának köszöni. Őrlő aczélhengereket először a budapesti József hengermalom alkalmazott, de ezek hosszú ideig nem terjedtek el, és az őrlési eljárás sem javíttatott. A fordulat 1873-ban

állott be, a midőn a Wegmann Frigyes nápolyi gőzmalomtulajdonos által föltalált és Mechwart András által javított hengerrendszer vétetett alkalmazásba. A Wegmann-féle porczellán hengerek helyett a Ganz-gyár kemény, öntött vashengereket — Mechwart szabadalma — hozott forgalomba, melyek csakhamar elterjedtek nemcsak az egész országban, de az egész föld kerekén. Őrlőhengerek által sokkal finomabb lisztet lehet előállitani, mint kőjáratok által, és az előállítási költség is jóval kisebb.

Magyarországban (a Dráván innen) összesen 2192 hengerszék 7644 őrlőhengerrel van alkalmazásban; ezek közül a nagy ber. gőzmalmokra esik 1843 hengerszék 6553 őrlőhengerrel, az egyszerű gőzmalmokra 132 hengerszék 377 őrlőhengerrel, a nagy ber. vizimalmokra 217 hengerszék, 714 őrlőhengerrel. A hengerszékek közül 2059 belföldi gyártmány, 100 ausztriai és 33 külföldi; a belföldi hengerszékek legnagyobb része a Ganz-féle gyárból került ki.

Az őrlőképesség tekintetében a maximum 2000 mmázsán fölüli napi őrlőképesség, ilyennel egy malom bir; 100—500 m. napi őrlőképességgel bir 36 nagy ber. és 110 egyszerű gőzmalom, 10 nagy berend. vizi-, 4 egyszerű vizi és 1 szél-malom; 500—1000 mm. napi őrlőképessége 7 nagy ber. és 3 egyszerű gőzmalomnak, 1000—1500 mm. napi őrlőképessége van 4 nagy ber. gőzmalomnak és 1500—2000 mm. napi őrlőképessége 7 nagy ber. gőzmalomnak, a többi malom napi őrlőképessége 100 mmázsán alul van. A nagy ber. gőzmalmok 45.08%-nak őrlőképessége nagyobb napi 100 mmázsánál, az egyszerű gőzmalmoknak csak 14.3%-ka képes naponként 100 mmzsánál többet megőrölni.

A malmok által megőrölt gabona mennyiség az utolsó öt év alatt a következő volt:

	összes malmok	nagy berend. gőzmalmok	egyszerű gőzmalmok
	által megörölt gabona mennyiség mmában		
1880	17.570,196	6.333,137	3.642,006
1881	18.812,007	7.147,090	4.011,809
1882	20.250,244	8.099,615	4.378,604
1883	21,963,332	9.336,006	4.791,203
1884	22,454,721	9.572,206	4.861,261

A megőrölt gabonamennyiség tehát évről-évre tetemesen emelkedik; az 1884. évben 4.884,515 mmzsával 27.8%-kal több

gabona őröltetett meg, mint 1880-ban; a nagy berendezésű gőzmalmok által megőrölt mennyiség 51.05%-kal, az egyszerű berendezésű gőzmalmok által megőrölt gabonamennyiség 33.47%-kal emelkedett. A n. b. vizimalmok 1880-ban 618,916 mm. gabonát, 1884-ben 893,222 mm. gabonát őröltek meg, az emelkedés 47.3% Az egyszerű vizimalmok 1880-ban 6.228,375 mm, 1884-ben 6.407,585 mm. gabonát őröltek, a szárazmalmok 1880-ban 528,753 mm., 1884-ben 501,002 mmázsát, a szélmalmok 1880-ban 215,109 mm., 1884-ben 219,445 mmázsa gabonát őröltek. Az összes megőrölt gabonából 1880-ban a nagy b. gőzmalmokra 36.07% esett, 1884-ben 42.63%, az egyszerű gőzmalmokra 1880-ban 20.73%, 1884-ben 21.65%, a nagy ber. vizimalmokra 1880-ban 3.52%, 1884-ben 3.98%; a többi malmokra 1880-ban 39.68%, 1884-ben 31.74% esett.

Az összes megőrölt gabona mennyiség az egyes gabonaneműek között következőleg oszlik meg:

	1880-ban		1884-ban	
	mmázsa	%	mmázsa	%
Búza	10.207.754	58.10	13.880,427	61.81
Rozs	2.813,477	16.01	3.291,939	14.66
Kétszeres	228,238	1.30	305,724	1.36
Árpa	1.603,747	9.13	1.897,418	8.45
Zab	214,563	1.22	219,662	0.97
Tengeri	2.331,966	13.27	2.654,301	11.82
Köles	40,093	0.23	55,044	0.26
Más gabonanemü	130,358	0.74	150,206	0.67
Összesen	17.570,196	100.00	22,454,721	100.00

E számok rendkivül örvendetesek, mert nemcsak azt bizonyítják, hogy malomiparunk fejlődött, de közvetve következtetést vonhatunk azokból, úgy népünk táplálkozásának jelentékeny javulására, mint állattenyésztésünk emelkedésére.

A malmok által előállított liszt igen különböző minőségű; a szélmalmok 3-féle, a szárazmalmok 5-féle minőségű lisztet állítanak elő, az egyszerű gőz- és vizimalmok 6 félét, a hét és hétnél többféle lisztet előállító malmok, a nagy berendezésű gőz- és vizimalmok, a műszaki tökély igen magas fokán állanak. 74 gőz- és 14 vizimalom 12 és többféle lisztet állít elő. Kizárólag árpagyöngyöt, darát vagy kását állít elő 4—4 nagy. b. gőz- és vizimalom, 8 egyszerű vizimalom, 31 száraz és 1 szélmalom.

A nagy. ber. gőzmalmok közül 110 kizárólag eladásra dolgozik, 12 idegen számlára is őröl; az eladásra őrlők között egy sem dolgozik kizárólag helyi fogyasztásra; 66 Ausztriában, 33 Németországban, 27 Angliában, 23 Franciaországban, 18 Svajczban, 14 Szerbiában, 11 Belgiumban, 11 Olaszországban, 15 Hollandiában, 9 Romániában, 9 Braziliában, 7 Törökországban, 6 Bulgáriában, 5 Egyptomban, 3 Ázsiában is piaczot talál terménye számára.

A malomipar ismertetése nem volna teljes, ha röviden meg nem emlékeznénk a főváros malomiparáról, a melyre vonatkozólag Burchárd Konrád nagyérdekű jelentéséből közöljük a következő adatokat: Lisztet előállító nagyobb berendezésű gőzmalom Budapesten 11 van, 9 részvénytársaságok, 2 magánczégek tulajdonában. E 11 malom együtt véve 11,414 lóerőt kifejtő gőzgépekkel dolgozik; valamennyi malom együttvéve 363 pár malomkővel (1873-ban 500), 840 hengerszékkel (1873-ban 168) és 5 más szerkezetű őrlőgéppel bir és naponként 19,250 mmázsa, vagy az évet 350 munkanappal számítva, évenkint 6.667,000 mm. búzát (1873-ban 4.837,500 mm.) képes megőrölni. Az összes malmokban 349 hivatalnok és teljes működés idején 2984 munkás (1873-ban 2650) van alkalmazva; a fuvarozásra 291 teherkocsi szolgál. Hat malom összes helyiségeiben villamos, egy malomban villamos és légszesz, négy malomban légszeszvilágítás van alkalmazva. Tűzkárbiztosítás fejében a budapesti malmok évenkint átlag 203,035 forintot fizetnek. Ezen malmok 1884-ben 1.337,228 mm. kőszenet fogyasztottak.

A budapesti malomipar fejlődését és munkaképességének emelkedését a következő adatok mutatják:

Év	Malmok száma	Buzaőrlés	Év	Malmok száma	Buzaőrlés
1864	3	466,308 mm.	1874	9	2.378,619 mm.
1865	3	531,828 »	1875	10	2.903,988 »
1866	3	605,659 »	1876	10	3.082,350 »
1867	5	1.087,578 »	1877	10	3.725,244 »
1868	6	1.450,065 »	1878	10	4.265,031 »
1869	8	2.236,850 »	1879	10	4.296,212 »
1870	9	2.667,802 »	1880	10	3.542,893 »
1871	9	2.527,490 »	1881	10	3.867,782 »
1872	9	2.398,978 »	1882	11	4.773,363 »
1873	9	2.277,735 »	1883	11	5.539,727 »
			1884	11	5.461,015 »
			Összesen		60.086,517 mm.

Malomiparunk különlegességét képezik a fiumei 1. magy. rizshántoló és rizskeményitő részvénytársaság fiumei rizsmalma, és 2 budapesti nagy árpagyöngy és kásakészítő gőzmalom.

2. *A répaczukorgyártás* hazánkban nem áll a fejlettség azon fokán, mely mezőgazdaságunk, a fogyasztás és a kincstár érdekében kivánatos volna. Az első répaczukorgyár 1796-ban állíttatott föl Poroszországban, Csehországban az első gyár 1802-ben alakult, a század első tizedeiben már hazánkban is voltak, habár kis terjedelmű gyárak. A negyvenes években közel 40 czukorgyár volt hazánkban, 1863-ban még 23, 1870-ben 25 gyár volt, most 15 gyár létezik. A gyárak számának csökkenése daczára a földolgozott czukorrépa mennyisége folyton emelkedett.

A gyárak számát, a földolgozott répamennyiséget, a fölhasznált kőszenet, az alkalmazott munkások számát és a fizetett adót az 1882/83-ki termelési évben a következő összeállítás tünteti föl:

czukorgyár	földolgozott répa mmázsában	fölhasznált kőszén	munkások száma	fizetett adó
Debreczeni *)	53,858	8,194	291	43,087
Sasvári	39,313	13,451	360	31,450
Ácsi	81,840	43,400	200	65,472
Diószegi	376,125	120,000	400	300,900
Nagy-Szombati	198,799	70,000	270	159,039
Magyarfalui	121,900	106,570	420	97,520
N.-tapolcsányi	188,955	68,900	320	151,164
N.-surányi	325,876	36,920	500	289,018
Felső-bükki	118,643	95,080	580	94,915
Nagy-czenki	143,577	90,000	590	114,862
Csepregi	219,602	88,100	400	175,682
Petőházai	294,962	98,072	415	235,970
Félszerfalvai	242,727	260,000	250	194,182
Czinfalvai	89,181	91,000	450	71,345
Sajtoskáli	64,395	49,500	200	51,516
Összesen	2.559,753	1.239,187	5646	2.076,122

A magyar répaczukorgyártás fejlődését az utolsó években a következő adatok mutatják:

*) 1884-ben megszünt.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	földolgozott répa	fölhasznált kőszén	munkások száma	fizetett adó o. é. frt
	mmázsa			
1874	984,108	922,552	6752	719,551
1875	1.038,523	898,596	5575	759,341
1876	814,885	276,204	5713	594.866
1877	1.096,841	945,893	5612	800,694
1878	1.507,313	1.046,725	5845	1.100,338
1879	2.191,123	1.390,697	5217	1.559,520
1880	1.676,390	1.215,734	6014	1.223,760
1881	3.215,495	1.761,051	5274	2.512,396
1882	1.960,995	1.960,000	4819	1.568,796
1883	2.559,753	1.239.187	5646	2·076,122

Az 1882. évben mutatkozó csökkenés főleg a nagysurányi gyár időközi szünetelésének tulajdonítandó. Meg kell még említenünk, hogy 6 gyár a kőszén mellett fát is használ tüzelésre, az erre fölhasznált tüzelőfa az 1882/83-ki termelési évben 94,142 köbméter volt.

A létező 14 gyár közül 9 diffusioval működik, 5 pedig sajtolás útján állítja elő a czukrot. A répa földolgozásától elkülönített finomító Magyarországban csak egy van, Nagy-Surányban, az ottani nyersczukorgyár mellett, mely a nyersczukorgyár terményein kivül 100,000 mmázsa nyersczukrot dolgoz föl.

A candisczukor-készítéssel csak egy gyár foglalkozik, a soproni, mely 64 munkást foglalkoztat és évenkint körülbelül 5000 mm. terményt állít elő.

3. A szeszipar. A malomipar mellett méltó helyet foglal el fejlettsége tekintetében a szeszipar, mely kiváló fontosságú, mert sok, különben alig vagy csak potom áron értékesíthető nyersanyag jobb értékesítését teszi lehetővé és mert a mezőgazdaságnak valóban nagy gyámola.

A szeszipar a gazdasági mellékfoglalkozásként űzött pálinkafőzésből keletkezett, de a lisztes anyagokból való szeszégetés is elterjedt volt már a század első tizedeiben és mind nagyobb lendületet vett, mig az adózás ezen iparág fejlődését mesterséges irányba nem terelte. A szeszipar rendeltetése és természete szerint mezőgazdasági ipar, az adózás azonban a nagyipari irányban való fejlődést rendkivül előmozdította, úgy,hogy ma a szeszipar első sorban tömegtermelő nagy ipar, a melynek ez adja meg jellegét és csak másodsorban mezőgazdasági ipar.

Az 1883-ki termelési évben a Sz. István korona országaiban összesen 88,300 szeszfőzde állott működésben, ezek között műszerű lepároló készülékkel birt 580 gyár, közönséges készülékkel 87,720 szeszfőző. Ezen szeszfőzdékben összesen 68,172,200 hectoliter szeszfok termeltetett, a mi után 7.498,942 forint fogyasztási adó fizettetett. Lisztes anyagból állíttatott elő 63.359,028 hectoliter szeszfok, répából 69,708 h. szeszfok; gyümölcslisztből, törkölyből, bogyóból stb. 4.690,508 h. szeszfok. Adómentesen 2660 községben 146,927 fél összesen 1.535,172 hectoliter szeszfokot termelt, a mely után a fogyasztási adó 168,869 forintot tett volna.

Nagyobb szeszgyáraink vannak Budapesten, Szegeden, Aradon, Temesvárott, Lugoson, Baján, Marosvásárhelytt, Kolozsvártt stb.

A szeszgyártással kapcsolatban több gyárban élesztő is termeltetik; nehány gyár a termelt és finomított szeszt likőrré és más édesített szeszes italokká dolgozta föl, de a likörgyártás a szeszgyártástól elkülönítve is üzetik kisebb-nagyobb telepekben.

4. A cognac-gyártás rövid idő óta honosodott meg hazánkban és még erősen kell küzdenie a külföldi cognac versenyével. Három-négy kisebb telep foglalkozik a szeszipar ezen ágával.

5. A sörfőzéssel foglalkozó ipartelepek száma hazánkban folytonos hanyatlást mutat, daczára annak, hogy a sörfogyasztás állandóan emelkedik. A sörfőző telepek számának ezen csökkenése nem pusztán az adózásnak tulajdonítandó, hanem jórészt annak is, hogy a kis sörfőzdék nem képesek a nagy gyárakkal szemben a versenyzésre. A malom-, szesz-, czukor- és söriparban egyaránt mutatkozik azon jelenség, hogy a telepek száma csökken és a termelés emelkedik.

A magyar korona területén 1861-ben még 488 sörgyár állott fönn, 1863-ban e szám 451-re csökkent, 1870-ben 349-re, 1874-ben 278-ra, 1878-ban 200-ra, 1880-ban 171-re. Az 1883. évben 127 sörgyar létezett, a melyekben 547,051 hectoliter sörlé termeltetett. 1882-ben 139 sörgyárban 486,913 hectoliter sör állíttatott elő.

Tizezer hectoliternél több sör termeltetett a következő gyárakban: a két kőbányai gyárban, az egyikben 154,423 hl., a másikban 109,200 hl., Promontoron 21,660 hl., Magyaróvárott 16,020 hl., a két pozsonyi gyárban az egyikben 12,816 hl., a

másikban 15,000 hl.; Temesvárott 14,700 hl., Nagyszebenben 12,060 hl., Pancsován 13,230 hl.

5. *A húsipar,* eltekintve a mészáros és hentesipartól, nagyon kevéssé fejlődött ki még hazánkban. A húsnak földolgozás útján való értékesítése még igen kezdetleges állapotban van. Nagyobb berendezésű conservgyár csak egy van az országban, Budapesten. Szalámigyár több létezik, Budapesten, Kassán, Kolozsvártt, Nagy-Szebenben, Brassóban, Szegeden, de ezen czikkekben, a melyeknek nyersanyaga kitünő minőségben és nagy mennyiségben van az országban, a hazai termelés még mindig nem födözi a szükségletet, holott ez egyike a fejlődésre legalkalmasabb iparágaknak.

7. *Vegyes élelmezési iparok* név alatt a malom-, czukor-, szesz-, húsipar köré csoportosuló kisebb iparágak foglalhatók össze, a melyek legnagyobb részt kisipari módon üzetnek. Ilyenek a bábsütés, csokoládé- és pótkávégyártás, czukrászat, paprikatörés, tarhonyakészítés és tésztagyártás stb. Szárított tésztaneműeket forgalomba hozó nagyobb *tésztagyár* 5 van az országban, 4 a fővárosban, egy Fiuméban; ezen iparág az utóbbi időben vett lendületet és nagyobb fejlődésre képes. *Paprikagyár,* egy nagyobb van az országban, Szegeden, mely 40 munkást foglalkoztat.

Az *eczetgyártással* több kisebb-nagyobb telep foglalkozik, a boreczetkészítés háziipar gyanánt üzetik. A *pezsgőgyártás* még a harminczas években honosodott meg és szép lendületet vett, de ismét elhanyatlott, mig az utolsó időben, küzdve az előitélet ellen, újból föléledt. Jelenleg öt nagyobb pezsgőgyár van 1 Velenczén, 2 Budapesten, 1 Promontoron és 1 Pozsonyban. A *szikvizgyártás* az egész országban el van terjedve, de különösen fejlődött a fővárosban. *Mesterséges ásványviz* készítéssel a fővárosban egy nagy ipartelep foglalkozik.

7. *Dohánygyártás.* A dohány- és szivarkészítés hazánkban az állam által üzött ipar. Összesen 12 dohánygyár van az országban, u. m. Budapesten 2, Debreczenben, Fiuméban, Kassán, Kolozsvártt, Pozsonyban, Temesvártt, Selmeczen, Szegeden, Szomolnokon, Zágrábban, a melyekben közel 8000 munkás talál foglalkozást. 1883-ban több mint 800 millió darab szivar és 143,495 mm. dohány és burnót adatott el az országban, a melyért 30.721,881 forint folyt be az államkincstárba.

XI. FEJEZET.

Egyéb iparok.

1. Fa-, csont-, kaucsuk-, guttapercha-ipar. Az ezen szakaszban ismertetett iparágak közül számos iparág, mint a faedény és faszerszámkészítés, a faragó-, a zsindelyfaragóipar népipari módon is nagy terjedelemben üzetik, úgy, hogy az alább kimutatott iparosok egy jelentékeny része inkább háziiparosnak, mint művesiparosnak tekintendő; a legtöbb e csoportba tartozó iparágnak a kisműves ipar az üzemi formája, nehány azonban nagy ipari módon is üzetik.

Az 1880-ki népszámlálás alkalmával a magyar korona országaiban, következő volt az ezen iparágakkal foglalkozó iparosok száma:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	önálló	segédszemélyz.	összesen
Asztalos	16,870	17,076	33,946
Csutorakészítő	61	32	93
Dongakészítő	54	697	751
Esztergályos	1,377	1,051	2,428
Fabutorgyáros	22	42	64
Fadobozkészítő	39	98	137
Faedény- és faszerszámkész.	1,300	1,922	3,222
Faragó	1,564	1,555	3,119
Favillakészítő	96	42	138
Fésűs	522	301	823
Fourniergyáros	5	16	21
Fűrészmalmos	213	1,561	1,774
Gubacsos, csermalmos	—	36	36
Gyékényfonó	1,015	143	1,158
Kádár	7,872	5,449	13,321

	önálló	segéd-személyz.	összesen
Kaptafakészítő	57	50	107
Kefekötő	500	671	1,171
Kosárfonó- és seprőkötő . .	2,017	2,428	4,445
Ládakészítő	2	—	2
Nád- és szalmaszékgyáros .	114	468	582
Parquettegyáros	5	18	23
Taplós	3	—	3
Zsindelyfaragó	638	731	1,369
Összesen . .	34,346	34,387	68,733

A gyékényfonók, kefekötők, kosárfonók és seprőkötők tulajképen nem ezen csoportba tartoznak, mely ezek nélkül is elég jelentékeny, a mennyiben e csoport körébe ezek levonásával is 61,959 iparos, az összes magyarországi iparosoknak 7·6 %-ka tartozik.

Ezen iparág körében legjelentékenyebb ipar az *asztalosság*, mely mint általános szükségletet kielégítő művesipar, az egész országban mindenütt üzetik. Az asztalosság két nagy osztályra oszlik: épület- és butorasztalosság. Mindkét ága az asztalosságnak, különösen az utóbbi időben, jelentékenyen fejlődött, de általában még ma is kisipar, bár egyes nagyobb telepeink is vannak. A butorasztalosság a műipari irány fölkarolása által meghódítja lassankint azon köröket is, a melyek eddig külföldről rendelték butoraikat.

A *dongakészítés* és a *kádáripar* majdnem azonos iparágak; az előbbi népipari módon az erdők mélyében, az utóbbi művesipari módon üzetik. A dongakészítés nagy vállalkozók kezében összpontosúl; a kádáripar kisművesipar. A *fadobozkészítésnek* a fővárosban 2 és Bártfán egy nagyobb telepe van, melyek mindegyike 30—40 munkást foglalkoztat. Az esztergályosság meglehetősen elterjedt kisművesipar.

A faipar körében nagy ipari módon üzetik a fürészelés, mely azonban inkább erdészeti mellékipar; a hajlított fabutorgyártás, a furnirkészítés, a parquette-gyártás.

A *parquette-gyártás* nehány nagy gyártelepet foglalkoztat, a Neuschloss Ödön és Marczell budapesti gyárában 600 munkás, Engel A. és fiai pécsi gyárában 80 munkás, Dunkel V. K. kassai

gyárában 60 munkás talál foglalkozást. E czikkben iparunk a fejlettség magas fokán áll.

A *hajlított fabutorgyártás* néhány nagy gyár által van képviselve. Ilyenek: a Thonet testvérek nagy-ugróczi gyára, mely az erdészettel együtt 7200 munkásnak, Kohn Jakab és József budapesti gyárai, melyek 8500 munkásnak, a beszterczebányai gyár (most szünetel), mely 250 munkásnak ad foglalkozást, Hornung testvérek brassói gyárában 80 munkás foglalkozik.

Furnirokat nagyban a fusinei gyár (Horvátországban) és egy lugosi gyár készít.

A csont-, kaucsuk- és guttapércha-ipar hazánkban még egészen fejletlen. A fésüsipar, mely kisipari módon üzetik, mindinkább megsemmisül a külföldi gyáripar versenye alatt.

2. *Az építőipar* köréhez tartozó iparágak számos iparost foglalkoztatnak ugyan, de egyes telepektől eltekintve, nagyrészt mint kis művesiparok üzetnek.

Az ezen csoport körébe tartozó iparosok száma a magyar korona országaiban 1880-ban a következő volt:

	önálló iparos	segéd-személyz.	összesen
Ablakos	548	201	749
Ács	11.132	13,684	24,816
Asphaltozó	3	6	9
Csatornatisztító	70	73	143
Cserépfödő	621	1,049	1,670
Építész	843	154	997
Gypszműves- és nádoló	95	68	163
Kéményseprő	693	1,009	1,702
Kőműves	11,145	24,908	36,053
Kövező	114	280	394
Kútmester	83	71	154
Mázoló	202	576	778
Mozaikkészítő	5	4	9
Palafedő	5	5	10
Szobafestő	783	1.031	1,814
Zsuppoló	8	6	14
Összesen	26,350	43,125	69,475

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum elektronikus tára

Legfontosabb ezek között a kőműves- és ácsipar. Az előbbi vagy mint kisipar üzetik és ez az uralkodó üzemi forma, vagy mint nagy vállalkozás és ez magyarázza azt, hogy az 1884-ki fölvétel szerint 583 építész, kik legnagyobb részt építőmesterek is, 19,380 segédszemély foglalkoztatott; ezek legnagyobb része kőműves. Az ácsipar a fővárosban néhány igen nagy gyártelepnek ad foglalkozást. Az újabb időben, különösen a fővárosban az építőipar nagy lendületet vett és az kiterjedt annak majdnem minden ágára.

3. Az ipar ismertetésének teljessége szempontjából meg kell említenünk, hogy az *elszállásoló és üdítő* iparokkal 45,395 iparos és ipari munkás foglalkozik; ezek közől 29,867 az önálló iparos, u. m. fürdő 162, kávémérő 370, kávés 738, pálinkamérő 773, szállodás-vendégfogadós 667, vendéglős-korcsmáros 27,057. A *látványossági* és *mulattató* iparágakkal foglalkozók száma 19,357, köztük 17,985 zenész, népzenész, czigány, 80 erőművész, 51 komédiás, 43 panorámás és 1119 színész, a kiket azonban nem lehet az iparosok közé sorolni. A népszámlálás alkalmával foglalkozását közelebbről nem jelölte meg 11,392 önálló iparos és 19,850 ipari segédszemély.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

B) KERESKEDELEM.

I. FEJEZET.

Kereskedelmünk általában.

A kereskedelem, mely valamennyi gazdasági ág között legkevésbbé anyagi természetü, nem állít elő fogyasztásra alkalmas javakat, csupán értéknövelő tényező a gazdasági életben. A kereskedelem közvetiti a magasabb rendű gazdasági életnek előföltételét képező áru- és értékcserét; ez a czélja és gazdasági rendeltetése, és mint ilyen legsajátosabb természete szerint speculationalis jellegű. A speculatió vagy más szóval a haszonra való törekvés, minden termeléstől elválaszthatlan, mihelyt a termelés nagyobb, mint a saját fogyasztás, mert a haszonra való kilátás nélkül ennél több soha sem termeltetnék. A mint azonban bizonyos körben több termeltetik, mint a mennyi elfogyasztatik, létrejő a kereskedelem, mely a termelésben mutatkozó eltérések kölcsönös kiegyenlítésére van hivatva. A kereskedelem azon foglalkozási ág, mely hivatásszerűleg, azaz az ebből eredő koczkázatok elvállalásával, űzi az áru-, illetőleg értékcserét és nem igényel bővebb magyarázatot, hogy ez a foglalkozási ág nem nevezhető improductivnak, ellenkezőleg, egyik legjelentékenyebb tényezője az egész gazdasági életnek.

A jószágcsere hivatásszerű közvetítője a kereskedelem; ez azonban nem jelentkezik anyagi jelenségekben, mert azok az anyagi jelenségek, melyek a kereskedést kisérik, t. i. az áruszállítás, az árú átadása, stb., csak tartozékai a kereskedelemnek. Ezen jellegénél fogva a kereskedelem maga alig képezheti statisztikai megfigyelés tárgyát, mert a kereskedelem statisztikája azonos lenne az összes kereskedelmi ügyletek lajstromozásával, a mi egyrészt kivihetetlen, másrészt nem is szükséges. Miután minden termelés

czélja a fogyasztás, a kereskedelem statisztikája is ismeretes, ha ismeretes a termelés statisztikája; a mi bizonyos időszakban termeltetik, az bizonyos időszakban, rendszerint a kereskedelem közvetítése utján el is fogyasztatik. Ez az oka annak, hogy a belkereskedelem statisztikája mindig kevés figyelemben részesült, holott nincs állam, a melynek körében a belkereskedelem ugy nagysága, mint jelentőségénél fogva fölül nem mulná a külkereskedelmet. Ugy okoskodtak az államférfiak, hogy az államgazdaság szempontjából csak a külfölddel való kereskedelem érdemel figyelmet, a melynek utján nemes fémek hozatnak be, illetőleg vitetnek ki az országból, ez tehát fontos, mert a nemzeti vagyonosodás vagy szegényedés biztos mérlege és nem törődtek a belkereskedelemmel, a mely e nézet szerint közgazdaságilag nem érdemel figyelmet, mert a belkereskedelem tulajdonképen csak árucsere egyik kézből a másikba.

A kereskedő a közgazdasági fejlődés alsó fokain a termelés tényezői részéről kevés becsülésben részesül; szükséges rossznak tekintik azt. A tengeri kereskedés a kalózkodással járt kezdetben együtt, és tengeri rabló és kereskedő a régi görögöknél körülbelül azonos jelentőségü fogalom. Nomád népek között, a melyek szükségletei igen szerények, nem nyilik tér a kereskedelemre és Magyarországban is a városok keletkezésével egy időben ver gyökeret a kereskedelem, ámbár kétségtelen, hogy a kóbor életet élő magyarok nyomában is mindenütt jártak kereskedők. A belföldi kereskedők német telepesek voltak; a városokban üzött iparral együtt járt a kereskedelem is.

Hazánk a keresztes háborúk idején átmenő útúl szolgált a keresztes hadaknak és az ennek folytán kifejlődött keleti kereskedelem is egyideig hazánkon keresztül vette utját, a míg Velencze meg nem erősödött és a tengerre nem terelte azt. A Dunán kívül nem volt más nemzetközi, természetes kereskedelmi utunk, de mint kereskedelmi út, nagyobb jelentőséggel csak Budáig birt a Duna. A török hódoltság idején beállott általános elszegényedés nem volt kedvező a kereskedelem fejlődésére, mert egyszer a császári és királyi, másszor a szultán, vagy az erdélyi fejedelmek hadai sarczolták meg a lakosságot, megfosztva azt mindattól, a mi eladható volt.

A törökök kiüzetése után szabadabban lélegzett az ország

és az állattenyésztés, majd lassan-lassan a földmívelés is élénkebb lendületet vett ugyan, de a kereskedelem ennek daczára is csak szűk körre szoritkozott. A belkereskedelem ezen időben nem volt olyan állandó, mint ma, a vásárok alkalmával köttettek a legnagyobb üzletek, ugy a behozatal tárgyát képező iparczikkekben, mint a kivitel tárgyát képező nyersterményekben. A kereskedelmi és vámtörvényhozásra az országgyűlésnek alig volt befolyása; a harminczadok jövedelmei királyi jövedelmet képeztek és azok fölött a bécsi udvari kamara rendelkezett; Ausztria pedig már Károly idejétől fogva határozott mercantilistikus jellegű kereskedelmi politikát követett az örökös tartományok előnyére. A magyar kereskedelem érdekében a fiumei kikötő emelésére irányúló törekvéseken kívül az egész tizennyolczadik században nagyon kevés történt.

Az 1791. országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság Magyarország számára a kereskedelem és ipar előmozdítására vonatkozó törvénykönyvet, egy kereskedelmi és váltótörvényt, kereskedelmi törvénykezési rendtartást dolgozott ki, de ezek egyikéből sem vált törvény. E bizottság számára Skerletz Miklós »Descriptio physico politicae situationis regni hungariae relati ad commercium« czím alatt, mely a hazai termelés és kereskedelem viszonyait egyenesen rendkivülinek nevezhető tájékozottsággal világítja meg és a mint a bajokat megemlíti, felsorolja egyuttal az orvosszereket is. Ugyanezen bizottság számára báró Podmaniczky József »Principia Vectigalis tricesimalis« czím alatt valóságos vámtarifát és vámtörvénykönyvet állitott össze, de mindkét nagybecsű munkálatnak az lett a sorsa, hogy a levéltárak pora födte el.

Schwartner szerint az 1785-ki katonai összeirási táblázatok szerint 83,811 városi polgár és vidéki kézműves számláltatott; ezek között azonban például, a Jászságban és Kunságban 11,508 civis et opifex volt, a kiknek legnagyobb része azonban mezőgazdasággal foglalkozott. Az összes magyarországi kereskedők számát e korban nem lehet többre tenni 35—40,000-nél. A vámhivatalok adatai szerint 1777-től 1786-ig kivitelünk értéke összesen 148.229,177 forintra rugott, a behozatalé 116.721,371 forintra; évenkint átlag a behozatal e szerint 10.6 millió forint, a kivitel 14.8 millió forint, a kiviteli többlet évenkint 4.2 millió forint.

1802-ben áruforgalmunk az örökös tartományokkal a következő volt:

	Kivitel forint	Behozatal forint
1. Állatok	8.483,493	682,171
2. Gazdasági termények	2 816,338	266,554
3. Eledelek	413,255	290,802
4. Méz és viasz	203,865	3,275
5. Anyagárúk	719,032	2.790,280
6. Dohány	1.143,189	2,993
7. Italok	2.486,305	219,989
8. Bányatermények	637,491	1.299,235
9. Faárúk	96,687	349,885
10. Agyagárúk	16,060	170,683
11. Nyomtatványok	32,371	117,241
12. Kereskedelmi árúk	255,440	264,440
13. Ruházatok	100,178	224,899
14. Gyapju és gyapjuárúk	5.039,557	4.668,168
15. Gyapotárúk	85,032	1.611,564
16. Len, kender- és árúk	171,009	2.692,265
17. Fonal	63,874	230,583
18. Selyem és selyemárúk	161,789	1.223,901
19. Bőr és szőrme	1.245,243	918,314
20. Különböző termények	327,143	114,602
21. Különböző iparczikkek	16,718	248,367
Összesen:	24.514,069	18.390,211

Áruforgalmunk ezen időben aktiv jellegű volt, a mennyiben a behozatal kisebb volt, mint a kivitel, legalább a harminczadok lajstromai szerint, ezek azonban csupán a szorosabb értelemben vett Magyarország áruforgalmáról szólanak, Erdély nélkül. A behozatalnál már akkor is ugyanazon iparcsoportokra esett a legnagyobb suly, mint ma, a kivitelnél azonban első sorban nem a mezőgazdasági termények, hanem az állatok, állati termények és italok szerepeltek. A gabonakivitel ebben a korban még nem volt jelentékeny, sőt a gazdaság sulypontja sem a gabonatermelésre esett, hanem az állattartásra; az idézett 1802. év nagy állatkivitele azonban a háborus idők következménye volt. Az állatok, kivétel nélkül, lábon hajtattak ki az országból, az állati termények, különösen a gyapju, csekély suly mellett nagy értéket képviseltek és megbirták a nagy szállítási költségeket.

Széchenyi István reformátori működésével uj korszaka kezdődik a hazai kereskedelemnek. A Duna gőzhajózási társaság

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár

megalakítása, a Tisza szabályozásának megkezdése, a foganatba vett útépítések megnyítják az országot a kereskedelem előtt. A kereskedelmi és váltótörvény megalkotása szilárd alapot nyujt a kereskedelmi műveleteknek, a melyeket a nemzeti bank működésének hazánkra való kiterjesztése és az első hitelintézetek megalakítása támogatnak. Kapcsolatban jár ezzel mezőgazdasági termelésünk emelkedése, a melynek terményeit előbb nem is sejtett módon keresi a külföld. A kereskedelmi és vámtörvényhozás tekintetében az ország legjobb fiai arra törekedtek, hogy lehulljanak a Magyarország és Ausztria között emelkedő vámsorompók, de ezen kivánság csak 1850-ben éretett el. A tengeri kiviteli ut fontossága előtérbe lép, de az első magyar kereskedelmi társaság, mely tengeri forgalmunk emelésére alakult, csakhamar kénytelen volt működését beszüntetni. A védegylettel kapcsolatos mozgalmak a belkereskedelemre is élénkítőleg hatnak.

A negyvenes évek végével összes közállapotaink és közgazdaságunk átalakulásával kereskedelmünk is átalakult. A vámsorompó Ausztria és Magyarország között lehullott, a vasutak kiépítésével hazánk is bevonatott az európai forgalom hálózatába. Kereskedelmünk mezőgazdaságunk emelkedésével kapcsolatban óriási lendületet vett, de még mindig nem nyert önállóságot, még a terménykereskedés terén sem. Az ország forgalma rendkívüli módon emelkedett, a szükségletek szaporodásával kereskedelmünk is sokoldalubbá válik, nemcsak terjedelemre nézve fejlődik, a mennyiben a kereskedők száma nagyon szaporodik, de a kereskedelmi műveletek is arányosan nagyobbodnak. A kormány nagy erőfeszítéseket tesz uj piaczok megnyerésére, hajózási vállalatokat segélyez, nyersterményeink kivitelének biztosítása czéljából, igyekszik a kereskedelmi oktatást emelni, stb. Ez az a kor, a melyben ma élünk és a melynek viszonyai higgadtan mérlegelve azon meggyőződést kelthetik, hogy habár a hatvanas évek végeig rohamosan haladtunk is, az utolsó időben sem állott be visszaesés.

A kereskedéssel és forgalommal e mű I. kötetének XIII. fejezete szerint a magyar korona országaiban 185,591 személy foglalkozik, azaz a lakosság 1·18 százaléka. Ez a szám magában véve a kereskedelem csekély fejlettségére mutat, Ausztriában a lakosság 1·99, Németországban 8·09, Franczia országban, 12·33 foglalkozik a kereskedelemmel és forgalommal. Az 1870-ik

évhez képest azonban a kereskedéssel foglalkozó lakosság jelentékenyen szaporodott, mert akkor a tágabb értelemben vett kereskedéssel foglalkozók száma 133,582-el, azaz a lakosság 0·86%-ával lett kimutatva, a szaporodás tehát 52,009, azaz közel 40 százalék, a miből alaposan következtethetni a kereskedelem és forgalom fejlődésére.

A kereskedelem az ország egyes részeiben természetesen nem egyenlő fejlettségű. Legjelentékenyebb és viszonylag legtöbb személyt foglalkoztat a kereskedelem a fővárosban, a hol az 1880. népszámlálás szerint a kereskedelemmel foglalkozók száma 20,395, azaz a kereskedéssel foglalkozóknak közel 11 százaléka a fővárosra esik, egyes kereskedelmi ágakban az illető kereskedelmi ággal foglalkozóknak egész 70%-a esik a fővárosra.

A kereskedelemmel és forgalommal foglalkozók számának megoszlását országrészek és megyék szerint a következő táblázat mutatja:

A kereskedelem- és forgalommal foglalkozó népesség megoszlása országrészek és megyék szerint.

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló kereskedők száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népesség hány %-ka kereskedő	100 önálló kereskedőre esik segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	I. Magyarország.						
	a) Duna balpartja.						
1	Árva megye	408	644	1,052	1.29	158	81,643
2	Bars »	947	485	1,432	1.00	51	142,691
3	Esztergom »	540	379	919	1.27	70	72,166
4	Hont »	477	321	798	0.69	67	116,080
5	Liptó »	1,303	1,356	2,659	3.56	104	74,758
6	Nógrád »	1,028	833	1,861	0.97	81	191,678
7	Nyitra »	3,399	1,927	5,326	1.44	57	370,099
8	Pozsony »	3,648	2,625	6,273	2.00	52	314,173
9	Trencsén »	1,163	603	1,766	0.72	72	244,919
10	Turócz »	294	478	772	1.68	163	45,933
11	Zólyom »	753	914	1,667	1.63	121	102,500
	Összesen . . .	13,960	10,565	24,525	1.40	76	1.756,640

Magyar Mezőgazdasági Múzeum e példányt

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló kereskedők száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népesség hány %-ka kereskedő	100 önálló kereskedőre esik segéd. személyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	b) Duna jobb partja.						
1	Baranya megye	1,390	1,309	2,699	0.92	94	293,414
2	Fejér »	1,332	1,044	2,376	1.13	78	209,440
3	Győr »	1,020	975	1,995	1.82	96	109,493
4	Komárom »	1,198	693	1,891	1.25	58	151,699
5	Moson »	726	428	1,154	1.42	59	81,370
6	Somogy »	1,429	1,181	2,610	0.85	83	307,448
7	Sopron »	2,198	1,542	3,740	1.52	70	245,787
8	Tolna »	1,336	1,159	2,495	1.06	87	234,643
9	Vas »	2,047	1,430	3,477	0.96	69	360,590
10	Veszprém »	1,482	866	2,348	1.13	58	208,487
11	Zala »	1,877	1,372	3,249	0.90	73	359,984
	Összesen . . .	16,035	11,999	28,034	1.09	75	2.562,355
	c) Duna-Tisza köze						
1	Bács-Bodrog megye. . .	5,054	2,833	7.887	1.23	56	638,063
2	Csongrád » . . .	2,255	1,732	3,987	1.74	77	228,413
3	Heves » . . .	1,267	726	1,993	0.95	57	208,420
4	Jász.-N.-K.-Szolnok m.	1,479	1,110	2,589	0.93	75	278,443
5	Pest-Pil.-Solt-K.-Kun m.	11,858	17,255	29,113	3.94	145	988,532
	Összesen . . .	21,913	23,656	45,569	1.94	108	2,341,871
	d) Tisza jobb partja						
1	Abauj-Torna megye . .	1,523	1,046	2,569	1.43	69	180,344
2	Bereg megye	866	412	1,278	0.83	47	153,377
3	Borsod »	1,572	1,106	2,678	1.36	70	195,980
4	Gömör »	1,569	655	2,224	1.31	41	169,064
5	Sáros »	813	529	1,342	0.79	65	168,013
6	Szepes »	1,195	831	2,026	1.17	69	172,881
7	Ung »	896	311	1,207	0.95	35	126,707
8	Zemplén »	1,897	1,053	2,950	1.07	55	275,175
	Összesen . . .	10,331	5,943	16,274	1.13	58	1.441,541

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló keresk.	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népesség hány %-ka kereskedő	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	Az összes népesség száma a 1880-iki népszámlálás szerint
	e) Tisza bal partja.						
1	Békés megye	1,436	823	2,259	0.98	57	229,757
2	Bihar »	2,535	1,624	4,159	0.93	64	446,777
3	Hajdu »	1,627	1,337	2,964	1.71	82	173,329
4	Mármaros »	1,826	952	2,778	1.22	52	227,436
5	Szabolcs »	1,433	715	2,148	1.00	49	214,008
6	Szatmár »	1,581	1,048	2,629	0.89	66	293,092
7	Szilágy »	555	263	818	0.48	47	171,079
8	Ugocsa »	403	247	650	0.99	61	65,377
	Összesen . . .	11,396	7,009	18,405	1.01	61	1.820,855
	f) Tisza-Maros szöge.						
1	Arad megye	1,737	1,515	3,252	1.07	87	303,964
2	Csanád »	611	315	926	0.85	52	109,011
3	Krassó-Szörény megye .	1,143	2,150	3,293	0.87	188	381,304
4	Temes megye	2,657	2,366	5,023	1.26	89	396,045
5	Torontál »	2,828	2,035	4,863	0.91	72	530,988
	Összesen . . .	8,976	8,381	17,357	1.01	93	1.721,312
	g) Erdély.						
1	Alsó-Fehér megye . . .	609	499	1,108	0.62	82	178,021
2	Beszt.-Naszód » . . .	407	186	593	0.62	46	95,017
3	Brassó » . . .	957	688	1,645	1.96	72	83,929
4	Csik » . . .	409	225	634	0.57	55	110,940
5	Fogaras » . . .	171	104	275	0.32	61	84,571
6	Háromszék » . . .	658	179	837	0.67	27	125,277
7	Hunyad » . . .	484	525	1,009	0.41	108	248,464
8	Kis-Küküllő » . . .	213	122	335	0.36	57	92,214
9	Kolozs » . . .	1,005	1,036	2,041	1.04	103	196,307
10	Maros-Torda » . . .	1,104	433	1,537	0.97	39	158,999
11	Nagy-Küküllő » . . .	379	390	769	0.58	103	132,454
12	Szeben » . . .	618	509	1,127	0.78	82	141,627
13	Szoln.-Doboka » . . .	568	260	828	0.43	46	193,677
14	Torda-Aranyos» . . .	214	126	340	0.25	59	137,031
15	Udvarhely » . . .	305	208	513	0.49	68	105,520
	Összesen . . .	8,101	5,490	13,591	0.65	68	2.084,048

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	Az önálló kereskedők száma	Segédszemélyzet	Összesen	Az összes népesség hány %-ka kereskedő	100 önálló kereskedőre eső segédszemélyzet	Az összes népesség száma az 1880-iki népszámlálás szerint
	II. Fiume város és területe	447	782	1,229	5.85	175	20,981
	III. Horvát-Szlavonország.						
	a) Polgári.						
1	Fiume megye	472	1,075	1,547	1.90	228	81,070
2	Zágráb »	1,189	2,471	3,660	1.41	207	258,691
3	Varasd »	484	373	857	0.38	77	220,663
4	Kőrös »	293	545	838	0.69	186	120,416
5	Belovár »	242	448	690	0.50	185	135,962
6	Pozsega »	173	201	374	0.49	116	75,257
7	Verőcze »	873	2,441	3,314	1.28	279	180,463
8	Szerém »	648	544	1,192	0.98	84	121,893
	Összesen . . .	4,374	8,098	12,472	1.04	185	1.194,415
	b) Volt határőrvidék.						
1	Lika-Otocsáni kerület	187	243	430	0.28	129	151,045
2	Ogulin-Szluini »	127	133	260	0.16	105	150,278
3	Báni »	255	418	673	0.50	163	134,225
4	Gradiskai »	115	307	422	0.68	267	61,696
5	Bródi »	378	2,960	3,338	3.84	783	86,725
6	Péterváradi »	705	2,307	3,012	2.64	327	114,115
	Összesen . . .	1,767	6,368	8,135	1.16	360	698,084
I.	Magyarország	90,712	73,043	163,755	1.19	80	13.728,622
II.	Fiume város és ter. . .	447	782	1,229	5.85	175	20,981
III.	Horvát-Szlavonország						
	a) polgári	4,374	8,098	12,472	1.04	185	1.194,415
	b) volt határőrvidék .	1,767	6,368	8,135	1.16	360	698,084
	A Szent-István korona országai együtt . . .	97,300	88,291	185,591	1.19	90	15.642,102

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A kereskedéssel foglalkozók az egyes kereskedelmi ágak között is eltérő módon oszlanak meg. A tulajdonképeni kereskedelmi ipart a kereskedelmi statisztika 30 ágra osztja. E szerint *tulajdonképeni kereskedéssel* 95,296 személy foglalkozik, (a tanonczokat, segédeket, munkásokat, családi kisegítőket is beletudva), ezek közől vegyesárúkkal kereskedő 22,837, gyarmatárúkkal, élelmi szerekkel és italokkal kereskedő 20,713, házaló 12,237, építő és tüzelő anyaggal kereskedő 10,663, rőfösárú kereskedő 5135, terménykereskedő 5390, ezen hat kereskedelmi ágra tehát 76,975 személy esik.

A *kereskedelmi segédiparral*, (árverezők, bankárok, pénz- és hitelüzlettel foglalkozók, biztosító intézetek, kereskedelmi közvetitők stb.) foglalkozók száma 7,940, a *közlekedési ipar* (árúszállítás, posta, táviró, személyszállítás, vasút és gőzhajózás) 46,129 személynek nyújt foglalkozást. A kereskedelmi statistika 36,226 kereskedelemmel foglalkozónak kereskedelmi ágát nem képes közelebbről megjelölni.

A kereskedéssel és forgalommal foglalkozó 185,591 személy a kereskedelmi ágak négy főcsoportjában azon állást tekintve, melyet a kereskedelemben elfoglalnak, a következőleg oszlik meg:

	önálló vállalkozó	alkalmazott	együtt
1. kereskedelmi ipar	63,813	31,483	95,296
2. keresked. segédipar	4,572	3,368	7,940
3. közlekedési ipar	13,102	33,027	46,129
4. kereskedő az ág megjelölése nélkül	15,813	20,413	36,226
Összesen:	97,300	88,291	185,591

A kereskedésnél e szerint az alkalmazottak száma majdnem egyenlő az önálló vállalkozók számával, sőt a tulajdonképeni kereskedelmi iparnál az alkalmazottak csak felét képezik az önálló vállalkozóknak, a mi világosan mutatja kereskedelmünk kis kereskedelmi jellegét. Egyes kereskedelmi ágakban nagyon kedvezőtlen ez az arány, mely a kereskedés fejlettségének mértéke. A vegyeskereskedőknél 18,177 önálló kereskedőre csak 4,660 alkalmazott esik, a családi kisegítők levonásával csak 2,952 alkalmazott, azaz csak minden 7 vegyeskereskedőre esik egy alkalmazott. Legkedvezőbb az arány e tekintetben a papir és iró-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

szer-kereskedőknél, a könyvkereskedőknél, apró és diszmű-árú kereskedőknél, a melyeknél egy önálló kereskedőre 2 alkalmazott esik.

A kereskedést előmozdító intézmények között első sorban említendő a *kereskedelmi szakoktatás.* A kereskedelmi szakoktatás hazánkban csak kevéssel fejlettebb, mint az ipari szakoktatás. Az érdekelt kereskedelmi körök korábban érezték a kereskedelmi szakoktatás fölkarolásának szükségét, mint az iparosok és a kereskedők e czélra nagyobb áldozatokat is hoztak, így a budapesti kereskedelmi akadémia, a legkiválóbb kereskedelmi szakintézetünk a kereskedő kar áldozatkészségéből állíttatott föl.

Felsőbb kereskedelmi iskola nincs az országban; az u. n. kereskedelmi akadémiák, a milyen három van az országban, t. i. Budapesten, Fiumében és Pozsonyban a középiskola négy alsóbb osztályával kapcsolatos szakintézetek, a melyek hivatásszerű kereskedelmi képzést nyujtanak ugyan, de ez a szakképzés is csak középfokunak tekinthető. *Kereskedelmi tanintézet* 1885-ben 17 volt az országban; az 1884-ben fönállott 15 kereskedelmi tanintézetnél 133 tanító működött, a tanulók száma 1,358 volt, az intézetek föntartására 155,966 forint fordíttatott, ebben 33,150 forint állami segély foglaltatik. Tisztán az állam által föntartott kereskedelmi tanintézet csak egy van az országban, az ujvidéki; a fönt kimutatott 155,966 forintból 70,000 forint a budapesti kereskedelmi akadémiára esik. A kereskedelmi tanintézetek számát elégtelennek kell tekintenünk és e részben létező viszonyainkra nézve nem kevéssé jellemző, hogy oly jelentékeny kereskedő városokban, mint Szeged, Sopron, Kassa stb., nincs kereskedelmi tanintézet; Brassóban és Nagy-Kanizsán pedig a felekezetek által tartatik fönn a kereskedelmi tanintézet.

Kereskedelmi ismétlő tanfolyam az 1884. évben 25 volt az országban, a melyeket összesen 1527 tanuló látogatott.

Ez a szám eléggé mutatja a kereskedelmi szakoktatás elhanyagolt állapotát. A kereskedelmi tanonczok száma az 1880. népszámláláskor 9,676 volt, e tanonczoknak tehát csak hatod része nyert kereskedelmi ismétlő oktatást, a mi rendkivül hátrányos a magyar kereskedői kar értelmiségének emelése szempontjából.

Olynemű szervezete, a milyennel az iparosság bir az ipartestületekben, a kereskedelemnek nincs. Régibb időben leg-

alább a nagyobb, különösen a német városokban a kereskedők is testületekben u. n. gremiumokban voltak szervezve, de e szervezet az iparszabadság behozatala után megszünt és ma már a kereskedőknek csak is önkénytes belépésen alapuló testületei vannak. Az 1878-ik évi egyleti statisztika szerint 42 kereskedelmi egylet volt, 4,520 taggal.

A *kereskedelmi és iparkamarák* a kereskedelem és ipar érdekeinek ápolására és képviseletére hivatott nyilvánjogi jellegü testületek, a melyeknek föntartásához minden kereskedő és iparos tartozik hozzájárulni. A kereskedelmi és iparkamarák 1850-ben szerveztettek először hazánkban, az alkotmányosság visszanyerése után 1868-ban ujjászerveztettek. Jelenleg 15 kereskedelmi és iparkamara van az országban, u. m. Aradon, Brassóban, Budapesten, Kassán, Miskolczon, Temesvárott, Sopron, Pozsony, Pécs, Kolozsvár, Zágráb, Eszék, Zengg és Fiumében. A kereskedelmi és iparkamarák által kiadott évi jelentések gazdag tárházát képezik a hazai kereskedelem és iparra vonatkozó adatoknak.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium által kiadott statisztika szerint 1882-ben az összes kamarák engedélyezett költségvetése szerint a kamarák kiadása 144,951 forint volt, ebből 76,278 frt személyi kiadások, 46,429 frt dologiak czimén; 17,547 forintot fordítottak ipar és kereskedelmi iskolák segélyezésére és 4,697 forint a rendkivüli kiadásokra esik. Az egyes magyarországi kamarák által a harmad osztályú kereseti adó után szedett kamarai illeték 1—5 százalék között ingadozott, a horvát-szlavon kamaráknál 4—8 százalék között, a fiumei kamaránál 9 százalék volt.

A szabad belépésen alapuló kereskedelmi testületek között legfontosabb és nyilvánjogi jelentőséggel bir a *budapesti árú és értéktőzsde*. A tőzsde a kereskedőknek egyesülete és egyúttal olyan hely, hol az értékpapirokban és terményekben az üzletek köttetnek. A budapesti árú és értéktőzsdének 1885-ben 1030 tagja volt. A budapesti árú és értéktőzsde és a temesvári Lloyd-társaság biráskodási joggal is föl van ruházva a tőzsdén kötött üzletekre nézve. A budapesti tőzsde bíróság ügyforgalma 1885-ben a következő volt:

Fölvétetett óvás 1034, megindított kereset 1040, ité-

let hozatott, 693, egyezség köttetett 257, végrehajtás elrendeltetett 125.

Az állam főleg a kereskedelem érdekében tartja fön a consulatusi intézményt, melynek czélja kereskedelmünk érdekeit a külföldön képviselni és kereskedelmünknek irányt adni. Az osztrák-magyar monarchiának 1885-ben 458 főconsula, consula, consuli ügynöksége — és ezek között 64 valóságos államhivatalnok — volt. Az államhivatalnokok, mint consulok közöl 50-nek Európában volt az állomása, 9-nek Ázsiában, 4-nek Afrikában, 1-nek Amerikában. A 394 tiszteletbeli consul nagyrészt a külföldön megtelepedett osztrák vagy magyar kereskedő, majdnem valamennyi államra oszlik el, alig van állam, a melyben a monarchiának ne lenne consula. A consulok kereskedelmi jelentései az utolsó időben már nagyobb gonddal és a gyakorlati élet igényeire való nagyobb tekintettel vannak szerkesztve.

A kereskedelmi forgalomnak a hiteles *mértékek* egyik első rendű kellékét képezik. A métermérték behozataláról az 1874: VIII. t.-cz. intézkedvén, fölállíttattak az állami központi mértékhitelesítő bizottság és az ennek alárendelt mértékhitelesítő hivatalok. Mértékhitelesítő hivatal 1884-ben 330 volt az országban.

A *közlekedésügyi intézmények* egy külön szakaszban tárgyaltatván itt csak azon intézményekről kell megemlékeznünk, a melyeket az állam a *tengeri hajózás* érdekében létesített. Az 1879. évi XVI. törvényczikk a tengeri hajók lajstromozását rendelte el. Az 1885. év végén a fiumei m. k. tengerészeti hatóságnál 118 hosszú járatú vitorlás hajó volt lajstromozva, a melyek 59,740 tonna-tartalommal birtak. A vitorla hajók száma folyton csökken, 1880-ban még 147 volt lajstromozva 66,535 tonna tartalommal. Hosszú járatú gőzös 1885. végén mindössze 7 volt lajstromozva 5900 tonna tartalommal, együtt 125 hosszújáratú hajó 65,640 tonna tartalommal. Nagy parthajózású hajó 1885 végén mindössze egy volt lajstromozva 352 tonna tartalommal.

Tengerész kapitányi és hadnagyi vizsgálat 1885-ben 11 tartatott; tengerész hadnagyi oklevelet 39, tengerész kapitányi oklevelet 33 jelölt nyert. A tengerészeti hatóság jelentése szerint a magyar tengerparton sokkal több tengerész hadnagy és kapitány van, mint a mennyi a vitorlás hajók számának csökkenése mellett foglalkozást nyerhet.

Tengerészeti tanoda 2 van az országban, t. i. Fiumében és Buccariban. A fiumei tengerészeti tanodának 1885-ben 18, a buccarinak 34 növendéke volt. A tengerészeti iskoláknak három osztályuk van.

A tengeri kereskedelem érdekében az állam hajózási vállalatokat segélyez. Ilyen segélyezett hajózási vállalatok: az osztrák-magyar Lloyd, az Adria gőzhajózási társaság, a Krajaczféle gőzhajózási vállalat, a Fiume és Velencze között közlekedő gőzhajózási vállalat. Ezen intézkedés következtében tengeri kereskedelmünk is örvendetes lendületet vett és Fiume hajóforgalma nagy mérvben emelkedett. Az állam által szedett kikötői dijak is emelkedtek, úgy, hogy mig azok 1879-ben Fiumében 67,063 frtra rugtak, 1885-ben már 193,170 frtra emelkedtek, az állam által a tengeri kereskedelem érdekében hozott áldozatok egy része ezen az úton is visszatérül.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

II. FEJEZET.

A kereskedelmi és vámszövetség és a kereskedelmi szerződések.

Magyarország Ausztriával szemben 1850-ig külön vámterületet képezett, a mely az osztrák örökös tartományoktól közbenső vámvonallal volt elkülönítve, daczára annak, hogy a külfölddel szemben Magyarország is az általános »osztrák« vámterülethez soroztatott. A magyar országgyülésnek számtalanszor megujított sérelmi föliratai daczára nem volt semmi befolyása sem a közbenső vámok, sem a külfölddel szemben való vámok megállapítására. Az egész vámügy a bécsi udvari kamara által intéztetett és a magyarországi vámhivatalok is ennek, nem pedig a helytartótanácsnak voltak alárendelve.

Az osztrák kormány 1850. junius 7-ikén kelt rendeletével a közbenső vámvonalat 1850. október 1-jétől fogva megszüntette és miután 1851. julius 1-én Magyarországban az osztrák fogyasztási adók rendszere is életbelépett, e naptól fogva nincs Magyarország és Ausztria között a forgalmat gátló vámhatár, Magyarország Ausztriával közös vámterületet képez, a mely a külfölddel szemben egy vámvonallal van körülvéve.

A midőn Magyarország rendelkezési szabadságát visszanyerte, és az Ausztriával való viszonyokat rendezni kellett, az egész magyar közvélemény tisztában volt azzal, hogy Magyarországnak teljes joga van a vámközösséget Ausztriával megszüntetni, hogy ez nem tartozik azon ügyek közé, a melyeknek közössége a pragmatica sanctio-ból folyik. Az országgyülés ezt nyiltan kijelenté az 1867 : XII. törvényczikkben, de kijelenté azon készségét is, hogy a monarchia két fele között fönnálló kölcsönös érintkezések fontosságánál fogva kész Ausztriával vám- és kereskedelmi szövetséget kötni, a mely ép oly módon fog kölcsönös

alku által megállapíttatni, a mint idegen, egymástól független államok kereskedelmi egyezségei köttetnek. A kereskedelmi ügyek ennélfogva nem képeznek közös ügyet, még a külfölddel szemben sem; a kereskedelmi ügyeket a két állam kormánya egymás közt tárgyalja és a külügyminiszterium a két kormány által megállapított határozatok szerint vezeti a külfölddel való kereskedelmi tárgyalásokat; a külfölddel kötött kereskedelmi és vámszerződéseket mindkét állam törvényhozása függetlenül és önállóan tárgyalja és az ilyen szerződések csak az országgyülés által való elfogadás és a király szentesítése után válnak mint törvények jogerejüvé.

Az 1867: XII. törvényczikk határozata értelmében a monarchia két államának kormányai megállapították a kereskedelmi és vámszövetség tervezetét, melyet mindkét állam törvényhozása elfogadott. Az 1867: XVI. törvényczikk értelmében Magyarország és Ausztria államterülete a szövetség idejére, azaz tíz évre egy vám- és kereskedelmi területet képez, a melyet közös vámhatár vesz körül. Közbenső vámokat egyik fél sem állíthat föl és egyik félnek sem áll jogában azon forgalmi tárgyakra, a melyek az egyik fél területéről a másik fél területére vitetnek, bárminemű beviteli, átviteli vagy kiviteli vámilletékeket vetni. A külfölddel addig kötött kereskedelmi és vámszerződések tartamuk egész idejére kötelező erővel birnak; ilynemű uj szerződésekre nézve az alkudozás és szerződés megkötése mindkét állam törvényhozása alkotmányos jóváhagyásának föntartása mellett a külügyminiszter által történik, azon megállapodások alapján, melyeket a két állam kormányai létesítenek. A szerződési idő öt első évének elteltével mindkét félnek szabadságában áll egyes határozmányok módosítására alkudozást indítványozni és ha ezek hat hó leteltével eredményre nem vezetnek, a szövetség egy évi fölmondás mellett fölbontható.

A magyar kormány ezen határozat alapján 1875. május 30-án kelt átiratával kijelenté, hogy a vámszövetség több pontját módosítani óhajtja és miután az alkudozások eredményre nem vezettek, ugyanazon év november havában fölmondá a kereskedelmi és vámszövetséget. Az uj vám- és kereskedelmi szövetség csak hosszas tanácskozások alapján jött létre és mint az 1878: XX. törvényczikk iktattatott be a törvénytárba. Ezen szerződés

ujabb tíz évre, 1887 végéig föntartja a vámterület közösségét, a magyar kormánynak sikerült azonban a régi szerződésnek Magyarországra nézve, különösen a fogyasztási adók visszatérítése tekintetében hátrányos határozatait az országra nézve méltányos módon megváltoztatni.

A kereskedelmi szövetség megállapítá, hogy Ausztria-Magyarország államterülete egy vámterületet képez, mindazáltal a két államnak egyes részei nem tartoztak és nem tartoznak a vámterülethez. Ezen területek az úgynevezett vámkülzetek; ilyen vámkülzetet, illetőleg külön vámterületet képeztek 1880-ig Dalmatia és Isztria őrgrófságnak egyes részei, továbbá Brody város, Martinschizza, Buccari, Portoré, Zengg és Carlopago szabad kikötők, a melyek 1882-ben bevonattak a közös vámterületbe. Ugyanezen évben Bosznia és Herczegovina is bevonatott a közös vámterületbe oly módon, hogy a közbenső határvonal megszüntettetett és a megszállott tartományok elesett vámjövedelmükért bizonyos évi átalányt kapnak. Jelenleg Trieszt és Fiume kikötők területe még vámkülzetet képez, a melyekbe mint szabad kikötőkbe idegen államokból vámmentes a behozatal; ezen szabad kikötőknek a vámterületbe való bevonása a legközelebbi jövőnek van föntartva.

A midőn Magyarország és Ausztria között a vám- és kereskedelmi szövetség létesült, az 1853-ki általános vámtarifa volt érvényben, az 1865. junius 30-án kelt törvényben megállapított ideiglenes módosításokkal. Az 1853-ki vámtarifa még határozottan védvámos irányú volt. Ezen tarifa érvényét a vámszövetségről szóló törvény határozottan föntartotta.

A vámszövetség megkötését követő idő a vámszerződések korszaka volt és Ausztria-Magyarország egymásután kötött vámszerződéseket az egyes államokkal, a mely szerződésekben a vámok a szükségnek megfelelően szabályoztattak, úgy, hogy az elavult vámtarifa revisiójára nem volt gyakorlati szükség. A midőn azonban a szerződések korszakát a védvám irány váltá föl és a német birodalommal folytatott tanácskozások tarifaszerződés létesítése iránt meghiusultak, szükségessé vált az osztrák-magyar vámterület számára uj általános vámtarifát alkotni. Ezen általános vámtarifa mint az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájáról szóló 1878: XXI. törvényczikk iktattatott be a

törvények közé és 1879. január 1-én lépett életbe. A vámtarifa még nem szakított a szabad kereskedelmi iránynyal, ámbár az ipari vámok a szerződésekhez képest emeltettek, a fősuly azonban a pénzügyi szempontból fontos fogyasztási czikkek vámjának aránylag magas megállapítására esett. A külföldön a védvámos irány egyre jobban hódított, úgy hogy az elől többé Ausztria-Magyarország sem zárkózhatott el érdekei sérelme nélkül. E miatt ezen vámtarifa nem volt hosszú érvényű és már három év után ujból megváltoztattatott, még pedig határozottan védvámos irányban, nevezetesen az ipari czikkek vámjai tetemesen emeltettek és a mezőgazdasági czikkekre mérsékelt vámok hozattak be. Az igy átalakított vámtarifa mint az 1882. évi XVI. törvényczikk lépett életbe és jelenleg is érvényes. A német és franczia vámemelések következtében a kormányok 1885. márcziusában egy novellát terjesztettek be a vámtarifához, jelentékeny vámemeléseket indítványozva. Ezen törvényjavaslat azonban nem vált törvénynyé, hasonlóan nem az 1886. május hó 5-én beterjesztett törvényjavaslat, a melyet a két kormány a vámszövetség meghosszabbításának indítványozása alkalmából dolgozott ki.

Magyarország önállóságának és rendelkezési szabadságának visszanyerése előtt az osztrák kormány négy kereskedelmi illetőleg vámszerződést kötött volt. Az elsőt a német vámegylettel 1865. április 11-én, mely az 1853-ban kötött osztrák-porosz szerződéshez képest, a melynek létesítésénél Ausztria szemei előtt még a német-osztrák vámegyesület lebegett, jelentékeny vámemeléseket állapított meg. A második szerződést Angliával kötötte Ausztria 1865. deczember 15-én, a legtöbb kedvezményt biztosító záradék ezen szerződésbe vétetett föl először; ezen szerződés elvileg megállapítja, hogy Ausztriában a czikkek értékének 25%-ánál magasabb, 1870. január 1-je után 20%-ánál magasabb vám nem szedhető, és kiköti, hogy az értékvámok kiszámítás utján a sulyvámokkal helyettesíttessenek. Az Angliával kötött szerződést követte 1866. deczember 11-én a Franczia országgal kötött szerződés, a melyben az eddigi vámok osztrák részről mérsékelten leszállíttattak. Olaszországgal 1867. április 23-án kötött Ausztria kereskedelmi és tarifaszerződést; a vámtételek Ausztria részéről e szerződésben is mérsékeltettek.

Ezen szerződések érvényét a kereskedelmi és vámszövetség-

ről szóló törvény föntartotta. Az első szerződést, melynek tárgyalásában a magyar kormány részt vett, a német vámegylettel köttetett 1868. márczius 9-én; e szerződésben, mely 1877 végéig állott érvényben, mindkét részről tetemesen leszállíttattak a vámtételek. Az Angliával kötött szerződés végrehajtásaként az értékvámokat át kellett volna számítani súlyvámokra, de ezt a két fél fölfogása között mutatkozó eltérések miatt a rendkivül hosszas tanácskozások daczára sem lehetett megtenni, a monarchia kormányai tarifajavaslatot ajánlottak Angliának. Az így megindúlt tárgyalások végre 1869. deczember 30-án eredményre vezettek és megköttetett az u. n. angol pótszerződés, mely a pamut- és gyapjuáruk vámját rendkivül mérsékelte. 1868. junius 14-én Svájczczal köttetett kereskedelmi szerződés, 1869. május 17-én a siami királysággal, 1869. szeptember 2-án a chinai császársággal, 1869. október 18-án Japánnal, továbbá 1870-ben Guatemala, Peru, Chili, Argentina és Uruguay köztársaságokkal, 1870-ben márczius 24-én Spanyolországgal kereskedelmi és vámszerződés, 1872. január 13-án, 1873. november 3-án Svéd- és Norvégországgal, a melyek közül reánk nézve csak a Svájczczal és Spanyolországgal kötött szerződések birnak nagyobb fontossággal. Magyarországra nézve legfontosabb kereskedelmi és vámszerződések egyike az volt, melyet Romániával kötött a monarchia 1875. junius 22-én; ezen szerződés, mely Romániának a legtöbb kedvezményt és a gabona és bor vámmentességét, Ausztria-Magyarországnak a szerződés kiegészítő részét képező egyezségi tarifában megállapított vámokat és a legtöbb kedvezményi jogot biztosítá, 1886. junius 1-én járt le. Szerbiával 1881. május 6-án köttetett kereskedelmi és vámszerződés.

A Németországgal kötött kereskedelmi és vámszerződés lejártakor, illetőleg fölmondásakor megkezdett tárgyalások Németország vonakodása következtében nem vezettek tarifaszerződésre, pusztán a legtöbb kedvezményt biztosító szerződés jött létre 1881. május hó 21-én 1887. végéig való érvénynyel. Franczia országgal szintén csak ilyen egyezmény jött létre az 1866-ki szerződés lejártakor, mely ideiglenesen többször meghosszabbíttatott, mig 1884. február 18-án megköttetett az említett egyezmény. Az Olaszországgal kötött szerződés lejártakor az ügy ideiglenes szabályozása után 1878. deczember 27-én uj kereskedelmi

és tarifaszerződés köttetett 1887. deczember végeig való érvénynyel; e szerződés mérsékli a két államban fönnálló általános vámtarifák vámtételeit. Törökországgal még mindig az 1862. május 22-én huszonnyolcz évre kötött szerződés áll érvényben, mely a legtöbb kedvezményi jogot biztosítja és hét évről hét évre revideálandó egyezségi tarifát tartalmaz.

A mult évtized végén uralomra került és most teljes erejében levő védvámos irányzattal a kereskedelmi és vámszerződések ellentétben állanak és a mig 1878 előtt monarchiánk kereskedelmi és vámpolitikája az egyes államokkal kötött szerződésekben jutott kifejezésre, addig ma annak kifejezéséül az általános vámtarifát tekinthetni, mert a legtöbb állammal szemben és a legtöbb czikkre nézve az ebben megállapított vámtételek alkalmaztatnak.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. FEJEZET.

Magyarország külkereskedelme.

Magyarország árúforgalmáról megbizható adataink csak bezárólag 1850-ig és 1882 óta vannak. A mig Magyarország vámvonal által volt körülvéve, a vámhivatalok ép úgy gyűjtötték az áruforgalomra vonatkozó adatokat, mint más országokban, és ezen adatok, a mennyiben az Ausztriával való forgalomra vonatkoztak, az utóbbi időben rendszeresen összeállítva közzé is tétettek, a »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« czimű műben. 1848. és 1849. évi adatok azonban már hiányosak, mert a szabadságharcz miatt a vámhivatalok csak részben működhettek és 1850. október 1-jén a közbenső vámvonal Magyarország és az osztrák örökös tartományok között megszünt.

Ezen adatok ma már csak történeti érdekkel birnak, de mint ilyenek, gazdasági viszonyaink akkori fejlettségének megitélése szempontjából tagadhatlanul érdekesek. Ezért az alábbi táblázatban összeállítottuk Magyarországnak Ausztriával való forgalmát az 1841—1850. években föltüntető adatokat az idézett statisztikai mű nyomán.

Magyarország árúforgalma Ausztriával 1841—1850-ben.

Az árúcsoport megnevezése	Érték pengőpénzben			
	Kivitel	Behozatal	Kiviteli többlet	Behozatali többlet
Természeti és földmivelési termelvények.				
Gyarmatárúk	1.034,072	16.634,082	—	15.600,010
Déli gyümölcs és gyümölcs	2.145,626	535,323	1.610,303	—
Dohány	20.874,950	291,850	20.583,100	—

Az árúcsoport megnevezése	Érték pengőpénzben			
	Kivitel	Behozatal	Kiviteli többlet	Behozatali többlet
Zsiros olajok	5.200,305	126,215	5.074,090	—
Gabona és egyéb mezei és kerti termények	112.655,094	8.501.971	104.153,123	—
Italok	7.593,831	6.081,244	1.512,587	—
Halak és más vizi állatok	728,265	83,995	644,270	—
Szárnyas és vad	4.840,814	27,909	4.812,905	—
Vágó- és szurómarha	74.042,871	6.965,038	67.077,833	—
Állati termények élvezetre	4.985,669	901,556	4.084,113	—
Igásmarha	5.134,340	2.517,270	2.617,070	—
Tüzelő- és építőanyagok	3.272,985	4.607,456	—	1.334,471
Egyéb természeti és mezőgazd. termelvények	651,099	2.648,251	—	1.997,152
Összeg	243.159,921	49.922,160	193.237,761	—
Ipari czikkek.				
a) Ipari anyagok és félgyártmányok.				
Gyógy- és illatszeranyagok	1.841,825	1.624,814	217,011	—
Vegyészeti árúk	6.976,953	4.240,610	2.736,343	—
Konyhasó	108,183	854,636	—	746,453
Festékek, és festőanyagok	492,857	2.446,378	—	1.953,521
Mézgák, gyanták, olajok techn. czélra	8,355	976.830	—	968,475
Cserzőanyagok	7.376,140	302,302	7.073,838	—
Ásványok és földnemek	209,596	403,874	—	194,278
Ékkövek és nemes fémek,nyers állapotban	4.872,939	313,636	4.559,303	—
Nemtelen fémek nyersen és félig földolgozva	21.668,796	12.469,850	9.198,946	—
Nyers anyagok	214.243,807	15.842,433	198.401,374	—
Fonalak	895,701	30.104,436	—	29.208,735
Összeg	258.695,152	69.579,799	189.115,353	—

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az árúcsoport megnevezése	Érték pengőpénzben			
	Kivitel	Behozatal	Kiviteli többlet	Behozatali többlet
b) Kikészitett gyártmányok.				
Gyártmányok.....	11.084,394	404.236,283	—	393.151,889
Irodalmi és mütárgyak	333,984	2.127,300	—	1.793,316
Összeg....	11.418,378	406.363,583	—	394.945,205
Főösszeg..	513.273,451	525.865,542	—	12.592,091

A táblázat szerint Magyarország tíz év alatti behozatala 525.8 millió forint volt, kivitele 513.2 millió forint, úgy, hogy az évi összes forgalma Ausztriával ezen időben 100 millió forint körül volt; a külfölddel való forgalom természetesen még jelentéktelenebb volt, évenként összesen körülbelül 10 millió forint körül mozgott. Az Ausztriával való forgalomban 1841—1850-ben 12.5 millió forint volt a behozatali többlet.

Állami önállóságunk visszanyerése után az országos statisztikai hivatalnak első gondjai közé tartozott a magyar árúforgalmi statisztika megteremtése, a mi azonban a legnagyobb akadályokba ütközött, a melyeket jobb eszközmód hiányában úgy győzött le a statisztikai hivatal, hogy bekövetelte a szállító vállalatok kimutatásait, azon forgalomról pedig, mely Magyarországnak a külfölddel érintkező határszélein át mozgott, a vámhivatalok lajstromait. E kétféle adatokból összeállitá az 1868—1874. években az árúforgalmunkra vonatkozó kimutatást. Természetes, hogy ezen adatok megbizhatóságra, már eredetüknél fogva sem tarthatnak igényt, a mellett hiányosságok is nyilvánvaló volt, úgy, hogy a statisztikai hivatal 1875-től fogva megszüntette azok közlését.

Daczára annak, hogy ezen adatok hitelesekül nem tekinthetők, közöljük a kimutatások alapján az 1868—1874. árúforgalmunkra vonatkozó főbb számokat. Volt:

	1874	1873	1872	1871
		osztrák értékü forintban		
behozatal	452.386,062	456.783,912	488.139,923	472.314,174
kivitel	288.928,650	300.091,132	313.087,487	357.578,104
behozatali többlet . .	163.457,412	156.692,780	175.052,436	114.736,070

	1870	1869	1868
		osztrák értékü forintban	
behozatal	344.076,877	408.970,146	319.702,541
kivitel	342.876,945	329.749,608	329.995,351
behozatali többlet	1.199,932	79.220,538	—

Ezen adatok megbizhatlanságát fölösleges bővebben magyarázni; kétségtelen, hogy behozatalunk rendkivül nagyítva van, kivitelünk értékét pedig valószinűleg a valódinál kisebbnek tüntetik föl a számok. A hét év közől csak egy, az 1868-ki mutat kiviteli többletet 10.292,810 forintot; a többiben a behozatal fölülmúlta a kivitelt. Ez valószinűleg tényleg is úgy volt, de bizonyára nem oly mértékben, mint azt ezen számok mutatják.

Némi megbizhatósággal birnak ezen adatok a gabonaneműek kivitelére vonatkozólag; a mennyiben tömeges árúknál és oly nagy forgalom mellett, mint a milyen ezekben van, a becsúszhatott kisebb hibák alig jönnek számba. Ezen adatok szerint a fontosabb gabonaneműek és a liszt és egyéb őrlemények *kivitele* a következő volt:

	1874	1873	1872	1871
		métermázsában		
búza	1.919,935	1·510,067	2.107.764	4.184,940
rozs	538,459	330,486	794,004	2.033,236
árpa	1.662,106	1.493,985	1.249,376	1.740,614
zab	1.649,108	1.377,031	1.191,253	937,181
tengeri	443,791	493,921	357,054	959,480
liszt és más őrlemények . . .	1.317,041	825,428	1.315,364	2.322,826

	1870	1869	1868
		métermázsában	
búza	3.919,980	4.898,777	6.943,625
rozs	1.110,640	1.608,055	1.738,876
árpa	1.043,490	1.085,664	2.413,175
zab	998,666	1.974,448	1.690,430
tengeri	904,994	2.419,968	1.479,769
liszt és más őrlemények	1.921,829	2.002,492	1.583,678

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Gabona és lisztkivitelünk 1868 és 1869-ben ezen adatok szerint rendkivül kedvező volt, 1871-ben középes, a többi években pedig oly gyenge, a milyenhez hasonló rossz évünk azon idő alatt a melyről megbizható adataink vannak (1882 óta) egyszer sem volt; az általánosan rossznak itélt 1885. év gabona és lisztkivitele körülbelől háromszorosan fölülmúlta az 1872—1874. évek kivitelét.

Az alábbi táblázatban összeállítottuk a nevezetesebb czikkek (gabonaneműek kivételével) forgalmát az 1868—1874. években az érték szerint, kitüntetve a behozatalt és kivitelt.

A nevezetesebb árúk behozatala és kivitele 1868—1874-ig o. é. millió forintban.

Az árú megnevezése		1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Kávé és kakaó	b.	2.29	3.79	3.65	5.41	4.47	6.49	7.52
	k.	0.05	0.05	0.64	0.16	0.39	0.18	0.20
Déli gyümölcsök	b.	2.07	1.09	1.16	2.93	2.29	1.75	1.84
	k.	0.89	0.73	1.11	0.24	0.49	0.15	0.04
Liszt és egyéb őrlemények	b.	0.86	1.24	1.68	1.41	2.59	4.99	5.89
	k.	26.94	32.84	34 57	46.45	26.31	18.14	24.08
Szarvasmarha	b.	6.14	4.42	4.01	6.06	9.59	7.71	5.41
	k.	3.41	6.25	3.46	7.14	10 25	11.13	9.84
Sertés	b.	12.65	11.50	13.50	13.76	19.79	11.55	11.17
	k.	33.81	40.78	36.05	40.48	39.43	39.66	30.81
Juh, kecske, bárány, ösz- vér stb.	b.	0.54	0.22	0.20	0.38	0.92	0.55	0.40
	k.	0.63	0.70	0.84	1.29	0.77	0.68	0.87
Bőrök és prémek	b.	17.49	17.27	16.01	20.12	16.58	10.63	11.95
	k.	1.98	3.69	5.16	7.24	8.76	9.14	7.63
Állati tápanyagok, u. m. hus, szalonna, sajtok	b.	1.03	0.89	0.73	2.46	3.27	3.56	6.29
	k.	2.87	7.42	2.92	3.05	2.18	2 44	3.17
Tollú, szőr és serte	b.	1.06	0.61	0.59	0.51	0.37	0.20	0.50
	k.	3.55	2.70	2.58	2.92	4.16	4.14	4.24
Sör	b.	0.36	0.59	0.61	1.09	1.48	1.25	1.23
	k.	0.36	0.32	0.29	0.28	0.24	0.25	0.24
Bor	b.	0.65	0.58	0.45	1.56	2.53	2.06	1.16
	k.	16.12	12.60	9.37	9.68	16.23	15.00	14.04
Szesz és szeszfélék	b.	0.33	0.75	1.03	1.66	1.55	1.72	2.24
	k.	6.42	7.39	4.16	2.79	2.16	2.23	3.17

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az árú megnevezése		1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Kőolaj	b.	0.67	1.04	1.49	3.46	4.33	4.84	5.57
	k.	0.18	0.04	0.48	0.41	0.93	0.89	0.31
Különféle festékek és festő-anyagok	b.	3.16	5.42	4.98	6.95	5.73	6.13	5.28
	k.	0.80	0.71	1.00	0.76	0.54	0.28	0.16
Szőtt és kötött áruk	b.	104.77	134.29	100.95	137.13	135.04	143.67	140.40
	k.	15.78	20.14	40.88	22.13	22.69	17.40	17.27
Csont-, fa-, üveg-, kő- és cserépáruk	b.	13.16	18.46	16.13	13.90	13.74	13.21	14.22
	k.	5.32	9.82	9.41	5.00	7.15	6.51	4.72
Fémárúk	b.	35.18	51.59	45.36	50.75	31.83	32.77	23.71
	k.	3.87	4.41	10.12	6.37	10.29	8.97	6.65
Müszerek, gépek és apró-árúk	b.	36.03	57.92	29.82	82.05	86.88	71.76	75.31
	k.	5.36	4.11	7.79	5.63	6.11	5.43	5.24

Ezen adatok és a jelenlegi áruforgalmi statisztika adatait nem lehet összehasonlítani, mert az árucsoportosítás eltérő alapokon történt, annyit azonban ezekből is láthatni, hogy 1868—1874-ben is ugyanazon árúkból volt legnagyobb behozatalunk, mint jelenleg.

Árúforgalmunkra vonatkozólag 1874-től 1881-ig semmiféle adattal sem rendelkezünk.

Az 1881. évi XIII. törvényczikk végre elrendelte az áruforgalmi statisztika összeállítását a szállító vállalatok által az ország határán át kivitt és behozott árúküldemények után. E czélból minden küldeményről a tartalom és súly megjelölésével külön nyilatkozat állítandó ki bélyeges ürlapon. Az ürlapok eladásából befolyó jövedelem az árúforgalmi statisztika költségeinek födözésére fordíttatik. Ezen törvény 1881. május 1-én lépett életbe és 1881. julius 1-től az országos statisztikai hivatal rendszeresen földolgozva közli az árúforgalomra vonatkozó adatokat.

Kezdetben az árúforgalom értéke a nyilatkozatokban bevallott értékek alapján állíttatott össze, de az igy összeállított adatok megbizhatlanoknak mutatkozván, fölállíttatott az érték megállapító bizottság, melynek föladata, a forgalomba került árúk értékét a kereskedelmi értéknek megfelelően megállapítani. Az 1882. évi árúforgalmi statisztika még nem terjedt ki a veszteghivataloknál és a határvámhivataloknál átmenő forgalomra, egész

1884-ig a postaforgalom sem volt az áruforgalmi statisztika körébe vonva, kezdetben az értékmegállapító bizottság sem mindenben megfelelően állapította meg a kereskedelmi értékeket, úgy hogy árúforgalmunk adatai tulajdonképen csak 1884-től fogva teljesen megbizhatók. Jelenleg az árúforgalmi statisztika köre csak azon határszéli forgalomra nem terjed ki, a mely vagy személyek, vagy pedig közönséges fuvarozás által közvetíttetik, ezen forgalom azonban különben sem jelentékeny.

Árúforgalmunk fő eredményeit az 1882. évtől fogva a következő adatok mutatják. Volt:

	a behozatal	a kivitel	a behozatali többlet — a kiviteli többlet +
	értéke o. é. millió forintban		
1882-ben	438.97	446.54	+ 7.56
1883-ban	475.83	454.58	— 21.25
1884-ben	484.43	393.69	— 90.74
1885-ben	455.16	398.45	— 56.—

E számokból is látható, hogy áruforgalmi statisztikai kimutatásaink 1882. és 1883-ra nézve még nem megbizhatók. 1882-ben még kiviteli többletet mutat ki a statisztika, mert a határforgalmi adatok még hiányzottak a kimutatásokból. 1883-ban már megváltozik az arány, mert ezen évre már az érték megállapító bizottság által megállapított árak szerint állíttattak össze a kimutatások és 1884 óta, a midőn a postai forgalom is bevonatott az áruforgalmi statisztikai kimutatás körébe, jelentékeny a behozatali többlet. Áruforgalmunkban a behozatal az előbbi két évben is bizonyára legalább oly összeggel múlta fölül a kivitelt, mint 1884-ben, mert tisztán a postai behozatalnak értéktöblete a póstai kivitelhez képest 1884-ben nagyobb volt, mint a mennyivel 1883-hoz képest a behozatali többlet emelkedett. Az áruforgalmi statisztikai kimutatások alapjában mutatkozó ezen eltérés következtében az 1882. és 1883-iki adatokat nem hasonlíthatni össze a későbbiekkel; az összehasonlítás csak azon árúknál lehetséges, de ezeknél is leginkább csak a mennyiségre nézve, a melyeknél a posta mint szállító eszköz nem játszik nagyobb szerepet. Ezen ok miatt áruforgalmi adataink részletes tárgyalásánál mi csak az 1884. és 1885. évi adatokat vesszük tekintetbe.

Áruforgalmunk fő eredményei az egyes árúcsoportok szerint a következők voltak 1884. és 1885-ben:

Az árúcsoport megnevezése		Behozatal 1884 mennyiség m.-mázsa	Behozatal 1884 érték o. é. frt
Gyarmatárúk		77,208.43	7.483,915
Fűszerek		8,490.91	731,646
Déli gyümölcs		69,383.07	1.490,281
Czukor		351,837.94	11.967,316
Dohány és dohánygyártmányok		24,721.54	9.194,886
Gabona és hüvelyesek, liszt és őrlemények		2.042,342.41	19.737,724
Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek		269,121.70	6.465,548
Vágó- és igásmarha	darab	295,427	12.530,388
Más állatok	darab darab	8,508 2,019.12	103,088
Állati termények		70,915.32	8.038,681
Zsiradékok		74,755.62	2.557,848
Zsiros olajok		80,239.84	3.026,406
Italok		338,277.20	19.095,488
Eledelek		95,324.12	5.155,836
Fa, szén és tőzeg	darab	—	—
		5.736,412.58	9,028,867
Esztergályos- és faragóanyagok		34,962.10	1.351,233
Ásványok		727,098.07	1.824,292
Gyógyszer- és illatszeranyagok		2,192.06	901,762
Festő- és cserzőanyagok		91,090.10	2.774,609
Mézgák és gyanták		79,667.13	970,828
Ásványolajok, továbbá barnaszén és palakőkatrány		756,479.90	8.111,953
Pamut, pamutfonalak és pamutárúk		352,938.67	61.089,874
Len, kender, juta és más külön meg nem nevezett növényi fonóanyagok, az ezekből készült fonalak és árúk		189,385.01	24.268,530
Gyapju, gyapjufonal és gyapjuárúk		123,860.63	55.717,157
Selyem és selyemárúk		6,147.00	21.710,655
Ruházatok, fehérnemű és pipereárúk		34,324.77	28.730,314
Kefekötő- és szitakötő árúk		2,989.53	908,839

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

z a t a l		K i v i t e l			
1 8 8 5		1 8 8 4		1 8 8 4	
mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt	mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt	mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt
81,240.56	7.290,783	9,146.08	700,222	8,222.56	540,404
8,734.03	1.073,342	1,801.61	97,756	1,736.88	108,127
69,702.51	1.486,762	3,479.79	57,945	2,263.85	42,132
316,880.29	10.183,326	232,106.73	4.908,594	280,402.19	5.749,570
25,030.08	11.969,055	241,607.09	7.428,417	226,757.68	7.369,193
3.053,808.72	28.565,329	13.792,909.57	130.304,286	16.232,053.30	132.809,491
383,382.15	9.216,655	1.134,222.81	17.371,949	1.153,820.72	16.650,102
295,108	13.239,341	958,508	63.806,360	1.034,305	63.947,666
9,899	—	740,676	—	755,463	—
3,463.12	144,017	53,862.90	4.758,978	56,696.20	4.290,121
61,947.40	6.212,877	215,668.05	14.163,448	243,168.53	17.172,574
62,998.35	1.710,637	85,095.84	4.228,711	99,749 48	4.449,879
73,318.07	2.800,955	34,732.37	1.095,787	42,589.79	1.336,830
274,296.04	13.653.190	1.297,431.14	22.812,497	1.477,696.55	23.193,664
102,377.35	5.450,769	30,761.16	1.992,385	34,138.65	2.145,006
—	—	42.778,812	—	47.041,082	—
5.772,359.87	8.141,130	5,242,235.71	21.874,227	5.746,752.71	23.114,887
36,213.82	502,063	55,784.24	1.606,096	47,641.93	602,550
716,377.71	4.089,012	1.108,040.48	1 318,070	1.521,756.20	3.059,132
1,995.82	592,916	546.00	281,022	319.48	75,614
90,194.35	2.005.130	484,681.10	5.695,601	407,827.96	6.317,097
50,554.25	631,853	8,959.70	87,236	7,005 77	66,802
1.029,022.84	7.251,428	61,979.10	945,687	240,037.44	4.232,131
327,977.95	53.012,493	29,846.59	5.112,537	30,140.35	4.780,231
191,669.41	25.947,795	38,177.51	2.628,578	55,196.37	3.243,137
127,204.07	49.603,601	126,905.33	16.953,429	125,834.80	19.105,894
6,017.96	24.157,677	708.72	2.165,326	676.44	2.461,513
33,281.45	24.821,364	13,908.33	11.401,772	13,209.06	9.648,507
2,939.71	925,996	932.08	302,950	892.65	290,312

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az árúcsoport megnevezése	Behozatal 1884	
	mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt
Árúk szalmából és háncsból	2,915.79	377,841
Papiros és papirárúk	138,743.56	5.360,294
Kaucsuk és guttapercha, valamint az ezekből való árúk	3,409.73	1.279,275
Viaszos vászon és viaszos tafota	4,902.69	1.141,046
Bőr- és bőrárúk	75,827.43	30.854,394
Szücsárúk	1,795.34	2.254,756
Fa- és csontárúk	147,950.43	9.256,046
Üveg és üvegárúk	126,944.25	2.776,573
Kőárúk	38,975.32	8.023,404
Agyagárúk	353,439.09	3.077,394
Vas és vasárúk	1.095,149.53	20.006,147
Nemtelen fémek és az ezekből készült árúk	55,892.50	3.603,975
Gépek és géprészek	darab 29,404 186,391.44	10.266,837
Kocsik és hajók	darab 393	—
	1,075.29	1.569,044
Nemes fémek és érczpénzek	117.20	4.036,133
Mű- és hangszerek, órák és apróárúk	darab 1,453 24,201.26	— 32.267,452
Konyhasó	144,780.21	1.013,462
Vegyészeti segédanyagok	201,283.47	3.316,319
Vegyészeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek	47,884.07	4.350,865
Gyertya és szappan	42,416.22	2.206,963
Gyujtószerek	11,996.78	526,701
Irodalmi és műtargyak	14,466.20	11.427,628
Hulladékok	60,465.14	478,974
Főösszeg	14.423,207.70	484.439,487
darab	335.625	—

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

zatal		Kivitel			
1885		1884		1884	
mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt	mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt	mennyiség m.-mázsa	érték o. é. frt
3,905.32	446,935	5,849.97	535.704	6,436.57	554,327
142,499.69	5.285,693	54,541.08	1.814,407	52,294.71	1.614,604
3,605.28	1.112,068	207.85	104,148	290.01	157,267
4,405.18	990,363	135.12	25,659	219.64	38,737
71,250.50	28.419,624	15,780.32	5.852,676	13,768.35	4.703,392
1,752,64	2.202,392	658.59	1.265,758	891.94	1.144,002
150,807.63	8.828,302	161,021.84	3.788,331	226,321.28	4.373,220
128,990.94	2.558,326	22,262.17	612,531	21,291.94	553,956
53,915.41	2.904,288	7,513.09	1.005,869	5,400.60	591,368
269,576.09	2.562,207	84,408.80	586,144	59,700.75	385,401
970,490.89	17.668,554	399,466.51	5.578,791	413,412.13	5.157,138
61,368.93	3.518,500	14,211.14	1.077,680	16,572.24	823,243
10,308	—	3.705	—	1,984	—
145,400.19	6.785,170	52,752.04	3.436,733	45,949.00	2.037,022
658	—	606	—	309	—
765.00	795,960	865.89	1.206,792	231.38	152,603
557.43	6.273,922	122.21	4.840,687	124.19	2.300,226
1,520	—	150	—	147	—
24,786.92	28.303,342	2,378.67	6.853,621	2,891.71	5.737,711
93,977.21	669,452	10,709.88	53,550	7,210.47	36,043
201,237.52	3.952,892	48,760.99	1.381,274	61,450.13	1.699,089
52,824.40	3.717,114	76,403.95	2.846,596	75,519.82	2.198,342
38,838.13	2.011,469	6,062.91	353,114	5,258.25	290,138
12,619.20	675,218	6,484.75	236,261	8,790.64	525,030
14,766.16	10.322,728	2,948.26	1.761,268	3,127.31	2.306,390
68,209.84	479,216	791,082.23	4.377,034	839,638.48	4.266,368
15.419,538.08	455.163,231	26.070,158.29	393.694,494	29.923,379.08	398.448,183
317.493	—	44.482,457	—	48.833,290	—

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ezen adatokból, különösen az áruforgalom értékeire vonatkozó számokból azt lehetne következtetni, hogy árúforgalmunk 1885-ben 1884-hez képest csökkent, a számok részletes vizsgálata azonban az ellenkezőről győz meg. Igy 1884-ben a kivitel 44.482,457 db. és 26.070,158 mmázsa volt, 1885-ben 48.833,290 db. és 29.923,379 mm. a behozatal 1884-ben 335,625 db. és 14.423,207 mmázsa, 1885-ben 317,493 db. és 15.419,538 mmázsa. Árúforgalmunk mennyisége tehát jelentékenyen növekedett, az érték azonban ennek daczára csökkent, ez tehát a jószágok értékének majdnem általános hanyatlásával függ össze, a mire alább még visszatérünk.

Árúforgalmunk főeredményeinek bemutatása után lássuk, miként oszlik meg az az egyes országok között.

Ország, melyből a behozatal származott, vagy melybe a kivitel irányult	behozatal		kivitel	
	1884	1885	1884	1885
	értékö. é. forintban			
Ausztria	403.786,514	364.524,385	280.068,272	285.711,448
Németország	18.527,924	23.584,221	43.293,339	40.779,033
Svajcz	2.772,760	1.585,606	6.774,522	9.187,612
Olaszország	3.331,522	2.594,647	5.872,863	6.294,174
Francziaország	1.137,588	1.127,417	14.350,342	13.505,483
Belgium-Holland	993,372	895,215	2.883,561	2.617,497
Nagy-Britannia	7.414,137	5.069,372	13.934,315	13.824,256
Oroszország	233,351	584,206	865,026	811,139
Bosznia-Herczegovina	1.850,712	3.373,943	2.390,711	2.829,317
Románia	20.081,005	22.401,512	9.355,910	8.415,393
Szerbia	11.502,156	12.990,898	6.494,512	5.479,512
Balkán félsziget	4.343,634	614,261	3.107,249	3.633,383
Más államok	8.464,812	15.817,548	4.303,872	5.359,936
Összesen	484.439,487	455.163,231	393.694,494	398.448.183

Árúforgalmunk súlypontja ezek szerint Ausztriára esik. Összes behozatalunknak 1884-ben 83.85 %-éka, 1885. 80.20 %-éka hozatott be Ausztriából, mig összes kivitelünknek 1884. 70.12 %-éka, 1885-ben 71.70 %-a irányult Ausztriába. A behozatalnál ezek szerint Ausztria nagyobb szerepet játszik, mint a kivitelnél. Ausztriával való áruforgalmunkat jelentősége szerint követi Németországgal, Romániával, Nagy-Britanniával, Szerbiával, Francziaországgal, Svájczczal, Olaszországgal, Bosznia-Herczegovinával való árúforgalmunk, Ausztriából a behozatal fölülmúlja a kivitelt, hasonló-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

képen nagyobb a behozatal, mint a kivitel a Romániával, Szerbiával, Boszna-Herczegovinával való árúforgalomban; kiviteli többletünk van Német-, Francziaországba, Nagy-Britanniába, Svájczba és Olaszországba. A »más államok« gyüjtő név alá összefoglalt összes többi országokkal való árúforgalmunkban a behozatal szintén jelentékenyen nagyobb, mint a kivitel.

Az Ausztriába irányúló kivitel és az Ausztriából származó behozatalnak nem kizárólag Ausztria a rendeltetési, illetőleg származási helye, világosan kitünik ez abból, ha nehány oly czikknek behozatalát vizsgáljuk, mely Ausztriában alig vagy éppen nem termeltetik. Igy volt a *behozatal*

	Ausztriából		Más országokból		Összesen	
	1884	1885	1884	1885	1884	1885
	értéke o. é. forintban					
Gyarmatárúk .	6.292,378	6.467,572	1.191,537	823,211	7.483,915	7.290,783
Füszerek	639,648	754,118	91,998	319,224	731,646	1.073,342
Déli gyümölcs .	1.424,184	1.433,632	66,097	53,130	1.490,281	1.486,762

Ausztria tehát még azon czikkekben is, a melyeket maga nem termel, uralkodik kereskedelmünk fölött, a mint ezt a fönti számok mutatják, a fönti három árucsoportba sorozott árúczikkek Ausztria közvetítésével jutnak az országba.

Minő szerepe van közgazdaságunkban az iparnak és a mezőgazdaságnak, az kitünik abból, ha a kivitel, illetőleg behozatal czikkeit a szerint csoportosítjuk, a mint azok a mezőgazdaság, illetőleg nyerstermelés vagy az ipar köréből származnak. E czélból az országos statisztikai hivatal áruforgalmi kimutatásában a következő czoportosítást közli: 1. Ipari segédanyagok. 2. Élelmezési és élvezeti tárgyak. 3. Gyártmányok. E szerint volt

	a behozatal		a kivitel	
	1884	1885	1884	1885
	értéke o. é. forintban			
1. Ipari segédanyagok .	35.550,917	32.202,218	70.700,960	76.000,109
2. Élelmezési és élvezeti tárgyak	44.610,615	57.985,065	165.999,274	179.018,248
3. Gyártmányok.	404.277,955	364.975,948	156.994,260	143.429,826

Az ipari segédanyagokból és az élelmezési és élvezeti tárgyakból tehát igen jelentékeny a kiviteli többlet, 1884-ben 156.538,702 forinttal, 1885-ben 164.831,074 forinttal múlta fölül e két árúosztályban a kivitel a behozatalt, ellenben a gyártmányok

osztályában a behozatal minden csoportban sokkal nagyobb a kivitelnél, úgy hogy 1884-ben 247.283,695 forintra, 1885-ben 221.546,122 forintra rugott a behozatal többlete, a minek következtében egész árúforgalmunknak úgynevezett mérlege passive alakul.

Nem lesz érdektelen, ha árúforgalmunk főbb czikkeit részletezzük és a mennyiben az összehasonlítás lehetséges, 1882-től fogva tüntetjük föl a kivitelt, illetőleg behozatalt. Vizsgáljuk először is mezőgazdaságunk fontosabb czikkeinek kivitelét súly szerint, a mit megtehetünk azért, mert e czikkekben a postai szállítás alig játszik valami szerepet. Volt a

	kivitel			
	1882	1883	1884	1885
árú	métermázsában			
Búza	6.020,112	5.197,861	4.155,116	5.466,092
Rozs	1.120,776	1.508,052	1.223,099	1.227,530
Árpa	3.328,382	1.878,062	2.470,283	3.192,857
Zab	934,100	965,380	943,832	1.148,782
Kukoricza	977,615	1.532,601	930,047	1.058,791
Hüvelyesek	284,080	383,513	270,742	262,539
Repcze	257,766	350,441	268,305	150,289
Liszt	2.891,875	3.540,051	3.493,895	3.499,186

E szerint a földmivelés legfőbb czikkeiből az utolsó négy évben a kivitel nem alakult oly kedvezőtlenül, mint az állandó panaszok után hinnünk kellene. Az 1882. év a mezőgazdaság és a mezőgazdasági czikkek értékesítése szempontjából hosszú idők óta egyike volt a legkedvezőbbeknek, a melylyel az utolsó húsz évben csak egy év versenyezhet.

E kitünő évhez viszonyítva, a mezőgazdasági terméyek kivitele különösen 1885-ben nem volt kedvezőtlen, sőt ha tekintetbe veszszük, hogy a lisztkivitel 1885-ben körülbelül 600,000 mmázsával nagyobb volt, mint 1882-ben, akkor bátran állíthatni, hogy a gabona, hüvelyesek és liszt összes kivitele 1885-ben legalább oly nagy volt mint 1882-ben, de az árak 1885-ben sokkal alacsonyabbak voltak mint 1882-ben, úgy hogy a kivitel értéke, az egyenlő mennyiség daczára, 1885-ben sokkal kisebb volt mint 1882-ben.

A földmivelés ezen főczikkeire vonatkozó adatokat kiegészítik az állattenyésztés főczikkeinek kivitelére vonatkozó adatok. Volt :

	kivitel			
	1882	1883	1884	1885
		darab		
Ökör	75,154	82,870	85,610	91,473
Bika	331	329	476	728
Tehén	1,882	2,310	1,844	1,744
Borjú	6,648	4,550	3,825	5,159
Juh és kecske	206,943	189,871	247,422	246,255
Sertés	618,521	633,968	583,551	657,355
Ló	9,798	9,670	8,902	12,159

Állatkivitelünk e szerint az utolsó négy év alatt, ha nem is jelentékenyen, de még is emelkedett, különösen ökör, juh és sertés kivitelünk. A ló kivitelnek 1885-ben való tetemes emelkedése, 8,902 darabról 12,159 darabra az 1885-ki háborús mozgalmakkal függ össze.

Az állati termények, zsiradékok és italok csoportjába sorozott fontosabb czikkek kivitele az utolsó négy évben a következő volt:

	1882	1883	1884	1885
		métermázsában		
tojás	61,123	69,501	77,270	101,428
méz	11.018	12,603	11,403	9,243
lóbőrök, nyers	3,744	5,216	3,726	4,018
marhabőrök, nyers	6,409	7,168	9,123	8,984
borjubőrök, nyers	3,593	3,862	4,344	5,196
ágytollak	18,275	18,370	18,743	20,445
vaj	4,658	4,535	3,919	4,537
disznózsir	23,860	38,794	45,115	52,954
szalonna	16,599	16,802	19,192	20,880
stearin- és palmitinsav, parafin, ceresin	7,367	8,949	11,550	14,299
állati faggyú	10,066	5,980	3,329	5,002
faolaj	7,441	5,551	3,227	5,415
repcze- és lenolaj	35,995	34,840	28,480	35,123
sör	23,352	19,865	22,749	17,672
borszesz	192,677	284,418	257,253	273,408
pálinka, likör, cognac, rum	11.328	21,760	23,323	25,346
bor	917,158	866,889	896,146	1.060,788
ásványvizek	91,269	101,424	93,862	96,824

A méz és sör kivételével valamennyi fölsorolt czikknek kivitele emelkedett az utolsó évben. A tojás kivitel állandó és fokozatos emelkedést mutat, a mi kapcsolatban a baromfi, és ágytoll kivitel emelkedésével, azt mutatja, hogy a baromfi-tenyésztés,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

ezen meglehetősen elhanyagolt gazdasági ág, mind nagyobb figyelemnek örvend. Ha figyelembe veszszük azt, hogy a baromfiakból és azok mellékterményeiből 1885-ben már 12·5 millió forintot vett be az ország, tehát közel háromannyit, mint a ló, lóbőr és lószőr kivitelből, akkor nem lehet eléggé hangsulyoznunk, hogy a baromfitenyésztésre az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk, annál inkább, mert ez az állattenyésztésnek oly ága, melyben a termelésnek sokszoros fokozása lehetséges, a nélkül. hogy a piacz elvesztésétől vagy az árak nagyobb csökkenésétől kellene tartanunk.

A szesz, a bor, pálinkakivitel az utolsó években emelkedett, a sörkivitel azonban fokozatosan csökkent. A fagygyúkivitel csökkenése úgy látszik 1884-ben érte el legmélyebb pontját, az árak hanyatlásának meg volt azon következménye, hogy 1885-ben már emelkedett kivitelünk.

A mezőgazdaság, állattenyésztés, sör- és szeszipar termények kivitelének bemutatása után lássuk az erdészet és bányászat főbb czikkeinek kivitelét, hogy igy teljes képet nyerjünk a nyerstermelésből származó egész kivitelről. Volt a kivitel:

	1882	1883	1884	1885
		mértmázsában		
épület és műfa, kemény .	1.400,237	640,463	463,383	602,659
épület és műfa, puha . . .	544,891	431,401	421,930	613,987
donga . . . . . darab	9.029,267	40.044,271	42.778,812	47.041,082
donga . . . . . mm.	1.504,578	994,159	899,201	1.034,957
vasuti talpfa	?	698,012	899,201	603,319
fürészelt faáru, kem. fából	?	685,028	702,916	553,308
fürészelt faáru, puha »	?	620,437	594,457	588,487
cserzőkéreg	335,205	337,838	380,633	327,103
gubacs	54,779	51,871	89,123	66,652
szén	808,783	675,358	789,158	905,212
nagyjából faragott kövek	48,193	55,309	71,386	51,010
vasércz	1.407,403	1.342,875	819,646	1.268,917
agyagföld, caolin és homok	46,303	88,007	142,566	145,219

Az erdészet és bányászat czikkei kivitelének alakulata sem adhat aggályokra okot, a vasércz kivételével minden jelentékenyebb czikk kivitele emelkedést mutat. A donga és műfa kivitel jelentékenyen emelkedik; a két tételnél az 1882. évi adatok nem tekinthetők megbizhatóknak, a vasuti talpfa, fürészelt, kemény és puhafából való faáruk pedig az 1882-ki kimutatásban nem rész-

leteztettek annyira, mint a későbbiekben. A vasércz kivitelnek 1884-ben mutatkozó csökkenése, a mit 1885-ben jelentékeny emelkedés követett, bizonyára valamely különleges okkal függ össze.

A fonó-szövő iparnak, mezőgazdaság és állattenyésztés köréből vett legjelentékenyebb anyaga hazánk gazdaságában a len, kender és gyapjú. Lenkivitelünk egészen jelentéktelen 1885-ben 61 mmázsa; a kenderkivitel nagyobb ugyan, de az is csekély, 1884-ben 9,584 mm., 1885-ben 16,220 mm. A számok tanusága szerint e téren is fokozottabb tevékenységre van szükség, mert a kendertermelés talajunk alkalmas volta mellett dús jövedelmi forrása lehetne mezőgazdaságunknak. A gyapjúkivitel 1882—1885-ben a következő volt: 125,670; 125,464; 114,438; 114,838 mmázsa, a csökkenés tehát alig jön számba.

A gyártmányok kivitelét és behozatalát is csak 1884. és 1885-re vonatkozólag részletezzük, még pedig az érték szerint, alapúl véve az országos statisztikai hivatal osztályozását; az 1882. és 1883. évi adatok a későbbiekkel, mint már említettük, a postai forgalom bevonása következtében nem hasonlíthatók össze, mert a csoportoknál a postán való szállítás már jelentékeny szerepet játszik. Volt:

	Behozatal		Kivitel	
	1884	1885	1884	1885
	érték o. é. forintban			
1. A ruházati ipar készítményei és a számára készített segédanyagok	181.314,486	167.549,100	26.986,614	24.177,963
2. Különf. szerves anyagokból készült czikkek	84.664.014	78.179,137	21.126,820	19.549,296
3. Tápszerek és egyéb fogyasztási anyagok	45.212,107	40.495,491	80.702,557	74.343,680
4. Vegyészeti termények.	24.079,713	22.163,072	7.355,337	10.546,369
5. A műipar készítményei	11.427,628	10.322,728	1.761,268	2.306,390
6. Gépek, eszközök, mű- és hangszerek, közlek. eszközök	15.936,989	10.636,582	5.330,804	2.697,318
7. Fémek és fémárúk:				
a) Vas és vasárúk	20.006,147	17.668,554	5.578,791	5.157,138
b) Egyéb fémek és fémárúk.....	7.640,108	9.792,422	5.918,367	3.123,469
8. Nem fémszerü készítmények ásványokból..	13.996,763	8.168,862	2.233.702	1.528,203
Összesen...	404.277,955	364,975,948	156.994,260	143.429,826

A gyártmányoknál a tápszerek és fogyasztási anyagok osztálya kivételével, a melybe a liszt is tartozik, minden osztálynál fölülmúlja a behozatal a kivitelt, 1884-ben 217.283,695 forint, 1885-ben 221.546,122 forinttal volt a behozatal nagyobb, mint a kivitel. Legjelentékenyebb a behozatali többlet a ruházati ipar készítményeinél és ezen ipar segédanyagainál 1884-ben 175 millió forint, 1885-ben 143 millió forint; ezt követik a különféle szerves anyagokból készült czikkek közel 60 millió forint behozatali többlettel. A behozatalhoz képest legjelentékenyebb a kivitelünk vegyészeti terményekben és a vas és vasárúkban, az előbbieknél közel felét, az utóbbiaknál közel egy harmadát képezvén a behozatal a kivitelnek.

Ezen adatok számszerüleg erősítik meg azt, a mit az iparstatisztikában emeltünk ki, hogy minden rendelkezésünkre álló módon kell az ipar fejlesztésére hatnunk, mert közgazdaságunk különböző tényezői még nagyon aránytalanúl fejlettek, és az ipar fejlesztésének előmozdítása a közgazdasági tényezők helyes aránya, azáltalános jólét szempontjából mellőzhetlen követelmény.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

IV. FEJEZET.

Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme.

Az osztrák-magyar vámterület külforgalmának alakulása is világosan mutatja azon nagy befolyást, a melyet a szabadkereskedelmi politika és a közlekedési eszközök terén beállott forradalomszerű ujítások gyakoroltak a kereskedelemre. 1845-ben az »osztrák vámterület« külkereskedelmének és ez alatt a külfölddel szemben a magyar korona országai is értettek, összértéke 223.8 millió forint volt conventiós pénzben; a behozatal 116.283,855 forint, a kivitel 107.542,267 forint. Az 1850. évben az összforgalom 274.4 millió forintra emelkedett, tiz évvel később 1860-ban a külkereskedelem értéke már 473.6 millió forint; ujabb tiz év után, a mely korba esik a szabadkereskedelmi politika teljes érvényesülése, a külkereskedelem értéke 827.3 millió forintra emelkedett, azaz majdnem megkétszereződött. Az 1871. évben még rohamosabb volt az emelkedés, egy év alatt fölszökött 827.3 millió forintról 1008.4 millió forintra. Az utolsó tiz év

alatt, 1885-re vonatkozólag az adatok még nem tétettek közzé, a következő volt az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmének alakulása:

év	összes behozatal	kivitel	együtt	kiviteli többlet
	millió ezüst forintban			
1875	549.3	550.9	1,100.2	1.6
1876	534.3	595.2	1,129.5	60.9
1877	555.3	666.6	1,221.9	111.3
1878	552.1	654.7	1,206.8	102.6
1879	556.6	684.0	1,240.6	127.4
1880	613.5	676.0	1.289.5	62.5
1881	641.8	731.5	1,373.3	89.7
1882	654.2	781.9	1,436.1	127.7
1883	624.9	749.9	1,374 8	125.0
1884	612.6	691.5	1,304.1	78.9

Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme ezek szerint 1882-ben érte el tetőpontját, a midőn az összforgalom értéke közel másfél milliard forintra emelkedett. A kiviteli többlet is ezen évben volt legnagyobb 127.7 millió forinttal, de ez a többlet csak 0.3 millió forinttal nagyobb, mint az 1879-ki, a mely közel 200 millióval kisebb forgalom mellett éretett el. Az áruforgalom értékének csökkenése a gabonaárak hanyatlásával és a gabonakereskedelem terén mutatkozó nagy versenynyel, a vámviszonyoknak kedvezőtlen alakulásával függ össze, a mi világosan kitünik abból, ha a külkereskedelem tárgyait képező czikkeket két osztályba sorozzuk u. m. mezőgazdasági termények és segédanyagok, meg az összes többi czikkek és e két osztály szerint vizsgáljuk külkereskedelmünket. Volt ugyanis:

év	a mezőgazdasági termények és segédanyagok behozatala	kivitele	együtt	kiviteli többlet
	millió ezüst forintban			
1875	176.9	269.6	446.5	92.7
1876	198.3	333.7	532.0	135.4
1877	224.6	414.9	639.5	190.3
1878	196.7	371.1	567.8	174.4
1879	208.0	403.0	611.0	195.0
1880	236.5	389.5	626.0	153.0
1881	230.8	431.0	661.8	200.2
1882	229.0	466.9	695.9	237.9
1883	220.3	441.5	661.8	221.2
1884	207.7	376.0	583.7	168.3

A mezőgazdasági termények és segédanyagok e szerint az összes külkereskedelem értékének 10 évi átlagban 47.5%-ékát képezik; a bevitelnek a 10 évi átlagban 36.1%-ékát, a kivitelnek 57.5%-ékát. A monarchia külkereskedelmében mutatkozó kiviteli többlet a mezőgazdasági termények kiviteli többletéből származik, mert a »többi árúk« forgalmában a behozatal állandóan és jelentékenyen fölülmúlja a kivitelt, a mit az alábbi táblázat világosan kitüntet:

	az összes többi árúk			
	behozatala	kivitele	együtt	behozatali többlet
év	millió ezüst forintban			
1875.....	372.4	281.3	653.7	91.1
1876.....	336.0	261.5	597.5	74.5
1877.....	336.7	251.7	582.4	79.0
1878.....	355.4	283.6	639.0	71.8
1879.....	348.6	281.0	629.6	67.6
1880.....	377.0	286.5	663.5	90.5
1881.....	411.0	300.5	711.5	110.5
1882.....	425.2	315.0	740.2	110.2
1883.....	404.6	308.4	713.0	96.2
1884.....	404.9	315.5	720.4	89.4

Az ezen számokból kivilágló legjellemzőbb jelenség az, hogy az utóbbi időben az »összes többi czikkek« behozatala csökkent, a kivitel ellenben emelkedett. A csökkenés, illetőleg emelkedés nem tetemes ugyan, de az áruforgalom jelzett iránya határozottan constatálható. Az utolsó három évben a behozatali többlet 20.8 millióval csökkent; 1882-höz képest a behozatal csökkent 20.3 millió forinttal, a kivitel emelkedett 0.5 millió forinttal, úgy, hogy az áruforgalom mérlege e czikkekben 20.8 millió forinttal javult. Tiz év átlaga szerint az összes többi czikkek behozatala 63.9%-kát, a kivitele 42.5%-kát képezte az összbehozatal, illetőleg összkivitelnek.

Nem lesz érdektelen, ha egy táblázatban kimutatjuk azon arányt, a melylyel százalékokban kifejezve a mezőgazdasági termények és segédanyagok meg az összes többi árúk a külkereskedelemben szerepeltek. E szerint:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

év	az összes külkereskedelem értékének a mezőgazdasági termények és segédanyagok behozatala	kivitele	együtt	az összes többi árúk behozatala	kivitele	együtt
	százalékát képezte					
1875	32.3	49.0	40.6	67.8	51.0	59.4
1876	37.1	56.1	47.1	62.9	43.9	52.9
1877	40.4	62.2	52.3	59.6	37.8	47.7
1878	35.6	56.7	47.0	64.4	43.3	53.0
1879	37.4	58.9	49 2	62.6	41.1	50.8
1880	38.6	57.6	48.5	61.4	42.4	51.5
1881	36.0	58.9	48.2	64.0	41.1	51.8
1882	35.0	59.7	48.4	65.0	40.3	51.6
1883	35.2	58.9	48.1	64.8	41.1	51.9
1884	30.9	54.4	47.5	69.1	45.6	55.3
Tizévi átlag..	36.1	57.5	47.5	63.9	42.5	52.5

E számok után itélve, bátran állithatni, hogy az osztrák-magyar vámterület közgazdasága még erősen agricol jellegű. A mezőgazdasági termények és segédanyagok behozatala tiz évi átlag szerint 36.1%-kát képezi az összes behozatalnak, ezek kivitele ellenben 57.5 százalékát az összes kivitelnek; a behozatalban tehát az összes többi árúk azaz a fél és egész gyártmányok a túlnyomók, a kivitelben a mezőgazdasági termények és segédanyagok, viszont azonban meglehetős erősen fejlett iparra mutat az, hogy a kivitelben az »összes többi árúk« az összes kivitelnek még is elérik 42.5%-át. Az árúforgalom alakulatának irányát vizsgálva, azt találjuk, hogy a mezőgazdasági termények behozatala csökkenő, kivitele emelkedő irányra mutat, az összes többi árúk behozatala állandó, a hullámzás csekély, a kivitelnél azonban az összforgalom emelkedéséhez képest határozott csökkenés mutatkozik. Az összforgalom emelkedése ezek szerint első sorban a mezőgazdasági termények kivitele emelkedésének tulajdonitható.

Bemutatván általános vonásokban az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmének alakulását az utolsó tiz évben, lássuk külkereskedelmünknek az árúcsoportok szerint részletezett adatait az utolsó öt évről. Ezen adatokat technikai nehézségek miatt nem mutathatjuk be hosszabb időről, mert ez rendkivül sok tért igényelne.

Azon árúcsoportosítást alapul véve, a mely a magyar árúforgalmi statisztikában lett elfogadva, az osztrák-magyar vámterület behozatala és kivitele a következő volt:

Az árúcsoport megnevezése	Behozatal ezer		
	1880	1881	1882
Gyarmatárúk	29,151	32,498	33,162
Fűszerek	2,200	2,439	2,942
Déli gyümölcs	6,177	6,655	6,962
Czukor	227	213	256
Dohány és dohánygyártmányok	27,702	23,879	23,578
Gabona és hüvelyesek, liszt és őrlemények, rizs	85,953	68,757	65,781
Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	12,400	13,496	15,148
Vágó- és igásmarha	13,071	19,888	19,135
Más állatok	1,834	1,630	1,511
Állati termények	29,810	30,663	30,944
Zsiradékok	8,426	7,246	7,276
Zsiros olajok	6,831	7,227	7,385
Italok	2,880	3,171	3,832
Eledelek	7,234	7,295	7,505
Fa, szén, tőzeg	11,667	11,709	14,002
Esztergályos és faragóanyagok	8,435	9,381	8,631
Ásványok	3,946	5,863	5,449
Gyógyszer- és illatszeranyagok	742	818	782
Festő és cserzőanyagok	11,888	14,150	15,186
Mézgák és gyanták	3,758	4,734	4,256
Ásványolajok, továbbá barnaszén- és palakő-kátrány	10,254	12,156	10,430
Pamut, pamutfonalak és pamutárúk	67,279	68,680	70,436
Len, kender, juta és más külön meg nem nevezett növényi fonóanyagok, az ezekből készült fonalak és árúk	19,760	22,476	22,445
Gyapjú, gyapjufonál és gyapjuárúk	71,308	76,506	77,666
Selyem és selyemárúk	31,814	35,486	34,956
Ruházatok, fehérnemű és pipereárúk	8,888	8,126	7,878
Kefekötő és szitakötőárúk	422	908	722
Árúk szalmából és háncsból	2,576	2,361	2,140
Papiros és papirosárúk	3,425	3,537	4,086

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

forintokban		Kivitel ezer forintokban				
1883	1884	1880	1881	1882	1883	1884
29,071	27,455	23	32	14	7	6
2,420	2,387	43	37	39	26	28
6,507	6,482	102	77	65	66	117
223	173	58,419	74,830	65,175	70,017	61,647
18,039	28,459	7,321	4,564	6,618	6,195	7,805
46,831	45,754	106,930	113,732	161,308	120,779	91,511
21,523	12,312	26,624	30,913	36,388	23,880	24,468
22,780	17,096	48,883	69,277	62,811	64,609	42,626
1,773	2,036	2,145	2,325	2,912	3,466	3,739
30,219	28,893	28,343	29,087	27,356	28,964	29,266
7,045	7,615	10,789	11,038	10,458	7,970	6,977
11,170	9,423	2,131	2,306	1,356	961	813
3,686	3,909	28,014	21,920	20,971	26,206	23,447
7,379	7,286	3,065	3,322	3,849	4,446	4,440
13,804	16,064	57,187	59,095	64,066	77,959	77,439
8,627	6,722	688	724	729	967	943
5,227	5,085	8,242	10,581	13,551	12,057	13,914
918	756	703	611	941	831	426
12,703	14,041	2,713	2,557	3,223	3,672	4,585
4,328	4,325	970	1,138	1,080	1,006	1,657
9,725	10,697	127	61	179	168	510
81,278	78,852	11,282	13,321	13,769	14,537	14,101
23,702	23,846	21,036	23,130	21,485	17,341	17,370
70,986	72,732	55,186	54,524	55,594	55,443	53,476
33,556	32,443	9,194	11,092	10,418	15,032	12,073
7,816	7,300	10,086	10,962	8,215	8,681	7,791
528	536	322	274	345	352	428
2,280	2,684	664	492	512	471	375
4,376	3,959	7,862	8,870	7,909	8,531	9,962

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az árúcsoport megnevezése	Behozatal ezer		
	1880	1881	1882
Kaucsuk és guttapercha, valamint az ezekből való árúk	3,532	4,257	4,647
Viaszos vászon és viaszos tafota	577	532	425
Bőr és bőrárúk	19,471	21,538	22,654
Szűcs árúk	3,343	3,475	2,444
Fa- és csontárúk	7,302	6,670	6,495
Üveg, és üvegárúk	1,718	1,991	2,279
Kőárúk	7,254	7,572	9,679
Agyagárúk	1,886	1,861	2,298
Vas- és vasárúk	11,544	14,328	15,874
Nemtelen fémek és az ezekből készült árúk	8,988	11,114	11,272
Gépek és géprészek	10,896	13,808	19,741
Kocsik és hajók	192	667	236
Mű- és hangszerek, órák, apróárúk	13,435	14,916	13,969
Konyhasó	302	321	202
Vegyészeti segédanyagok	6,612	7,442	7,298
Vegyészeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek	6,521	6,911	7,716
Gyertya és szappan	664	828	961
Gyujtószerek	459	589	702
Irodalmi és műtárgyak	16,235	18,707	18,349
Hulladékok	2,472	2,370	2,451
Az árúk összege	613,461	641,845	654,174
Nemes fémek és érczpénzek	32,199	36,507	22,545
Főösszeg	645,660	678,352	676,719

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

forintokban		Kivitel ezer forintokban				
1883	1884	1880	1881	1882	1883	1884
3,798	4,402	700	1,082	909	1,224	1,362
368	378	43	55	70	67	50
17,852	16,774	17,345	18,944	21,210	21,212	20,484
1,148	1,127	520	395	388	346	168
5,135	5,132	17,900	17,573	19,234	19,149	18,680
2,243	1,932	18,052	16,795	20,146	21,533	21,657
9,140	10,812	3,829	3,084	2,712	2,112	4,122
2,144	2,056	2,561	3,000	3,682	4,328	4,702
18,639	14,219	24,614	22,042	16,709	11,758	11,628
12,506	11,861	4,779	5,043	6,460	6,269	6,406
15,961	17,141	4,529	4,736	6,055	7,740	4,504
169	574	5,979	5,327	5,147	6,207	5,559
12,506	13,618	38,405	41,171	46,772	44,242	50,263
214	218	546	440	565	453	371
7,551	6,683	5,701	6,380	5,936	5,242	5,027
7,586	6,976	4,412	4,575	4,397	4,439	4,766
874	745	552	612	638	797	737
784	709	2,384	2,911	3,246	3,697	4,377
15,524	14,827	9,436	9,923	11,461	8,417	8,695
2,229	3,117	4,614	6,490	4,820	6,049	6,003
624,891	612,623	675,995	731,470	781,893	749,921	691,501
21,741	12,670	22,537	5,915	48,862	4,154	9,891
646,632	625,293	698,532	737,385	830,755	754,075	701,392

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

E táblázatból rendkivül érdekes következtetéseket vonhatni le. A behozatalt illetőleg a legfontosabb árúcsoportok a következők:

árucsoport	behozatal értéke				
	1880	1881	1882	1883	1884
	ezer o. é. forintban				
1. Pamut, pamutfonalak és árúk	67,279	68,680	70,436	81,278	78,852
2. Gyapjú, gyapjúfonalak és gyapjúárúk	71,308	76,506	77,666	70,986	72,732
3. Gabona és hüvelyesek, őrlemények, rozs	85,953	68,757	65,781	46,831	45,754
4. Selyem és selyemárúk	31,814	35,486	34,956	33,556	32,443
5. Állati termények	29.810	30,663	30,944	30,219	28,893
6. Dohány	27,702	23,879	23,578	18,039	28,459
7. Gyarmatárúk	29,151	32,498	33,162	29,071	27,455
8. Len, kender, juta és más külön meg nem nevezett fonóanyagok, ezekből való fonalak és árúk	19,760	22,476	22,445	23,702	23,846
9. Gépek és géprészek	10,896	13,808	19,741	15,961	17,141
10. Vágó- és igásmarha	13,071	19,888	19,135	22,780	17,096
11. Bőr és bőrárúk	19,471	21,538	21,654	17,852	16,774
12. Fa, szén, turfa	11,667	11,709	14,002	13,804	16,064
13. Irodalmi és műtárgyak	16,235	18,707	18,349	15,524	14,827
14. Vas és vasárúk	11,544	14,328	15,878	18,639	14,219
15. Festő és cserző anyagok	11 888	14,150	15,186	12,703	14,041
Összesen a 15 csóport	457,549	473,073	482,913	450,945	448,596
Az összes árú behozatal (nemes ércz nélkül)	613,461	641,845	654,174	624,891	612,623

Ezen 15 csoportba tartozó árúk e szerint az összes, ötven csoportba sorozott árú behozatalnak közel több, mint 70%-kát képezik. 1880-hoz képest a 15 csoport közül 10-nek behozatala emelkedett, öt csoporté csökkent. Legjelentékenyebben csökkent a gabona, hüvelyesek és őrlemények behozatala 85.9 millió forintról 45.7 millió forintra és e csökkenés mind az öt éven át folytonos. Az állati termények és a gyarmatárúk behozatalában mutatkozó csökkenés alig jön számba, az egyszerű hullámzásnak tekinthető. A bőr és bőrárúk behozatalában jelentékeny a csökkenés, különösen 1882-höz képest, a mi valószinüleg a Románia ellenében elrendelt állategészségügyi intézkedéseknek tulajdonítandó, a mi kitünik, ha az ezen csoportba tartozó árúkat részle-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

tezzük. A közönséges bőr behozatala 1882-ben 76,387 mm. volt, 1884-ben 47,883 mmázsa 14.9 millió, illetőleg 9.3 millió forint értékkel. Az irodalmi és műtárgyak csoportja behozatalának csökkenése a festmények behozatala csökkenésének tulajdonítandó; a behozott festmények értéke 1882-ben 4.6 millió forinttal, 1884-ben 1.4 millió forinttal szerepelt árúforgalmunkban.

Az emelkedést mutató árúcsoportok között legfontosabb a pamut és pamutárúk és a gyapjú és gyapjúárúk csoportja; az emelkedés az elsőnél jelentékeny, az utóbbinál csekélynek látszik, mert a behozatal értékét mutatjuk ki; e czikkek értéke az utolsó időben pedig tetemesen hanyatlott. Ezen árúcsoportok fontosságánál fogva talán nem lesz érdektelen, ha a részletes adatokat is bemutatjuk. A vámtarifa XXII. csoportjába sorozott árúk behozatala a következő volt:

pamut, pamutfonal és pamutárúk behozatala

a) súly szerint métermázsában

	1880	1881	1882	1883	1884
Pamut, pamuthuladék és vatta	696,445	797,347	776,710	1.039,156	948,629
Pamutfonal	115,212	114,124	128,387	143,399	129,700
Pamutárúk	12,811	14,218	13,714	15,679	19,582
Összesen	824,468	925,689	918,811	1.198,234	1.097,911

b) érték szerint o. é. forintban

	1880	1881	1882	1883	1884
Pamut, pamuthuladék és vatta	42.736,251	44.268,341	44.032,210	53.223,732	50.294,814
Pamutfonal	17.896,606	16.891,874	18.902,188	19.584,360	18.476,196
Pamutárúk	6.645,718	7.519,545	7.501.955	8.469,765	10.080,895
Összesen	67.278,575	68.679,760	70.436,353	81.277,857	78.851,905

A pamut behozatala sokkal nagyobb mértékben emelkedett a súlyt tekintve mint az értéket; az emelkedés súly szerint 1880-ról 1884-re az 1880-ki behozatalnak körülbelül 36%-ka, a mi mellett a pamutfonalak és pamutárúk csekély emelkedése alig jön számba.

A gyapjú, gyapjúfonal és gyapjúárúkra vonatkozó részletes adatok a következők:

gyapjú, gyapjúfonal, gyapjúárúk behozatala

a) súly szerint métermázsában

	1880	1881	1882	1883	1884
Gyapjú	189,478	210,902	238,585	244,856	255,856
Műgyapjú	7,509	8,873	16,192	16,351	19,480
Gyapjú és szőrtáblák, kalapanyag és vatta	?	?	533	968	995
Gyapjúfonal	36,764	38,763	42,924	42,343	49,548
Gyapjúárúk	33,103	34,052	34,726	30,352	28,100
Összesen	266,854	292,590	332,960	334,870	353,979

b) érték szerint o. é. forintban

	1880	1881	1882	1883	1884
Gyapjú	35.934,245	40.180,620	38.863,235	37.074,533	38.420,194
Műgyapjú	638,265	754,205	1.376,320	1.389,835	1.363.600
Gyapjú és szőrtáblák stb.	?	?	133,250	280,384	222,880
Gyapjúfonal	13.692,105	14.161,130	14.942,887	13.028,656	14.708,453
Gyapjúárúk	21.043,015	21.410,570	22.350,420	19.262,587	18.017,083
Összesen . .	71.307,630	76.506,525	77.666,112	70.985,995	72.732,210

Ezek szerint a vámtarifa XXIV. csoportjába sorozott gyapjú, gyapjúfonal és gyapjúárúk behozatalánál ugyanazon jelenséggel találkozunk, mint a pamutárúknál. A gyapjúipar nyersanyagának behozatala rendkivüli mértékben emelkedett, 1880-ról 1884-re az emelkedés több mint 30 százalék. A műgyapjú behozatala több mint 150%-kal emelkedett, a mi azt bizonyítja, hogy a silány gyapjúszövetek gyártása tetemesen fokozódott. A nyers pamut és gyapjú behozatal jelentékeny emelkedéséből azon következtetést vonhatjuk le, hogy az osztrák pamut és gyapjúipar az utolsó években jó fejlődésnek indúlt, megerősödött.

A gépek és géprészek behozatala is jelentékenyen emelkedett, különös emelkedést mutat az öntött vasból való gépek behozatalának emelkedése; ezek értéke 1880-ban 6.032,843 forintról 1884-ben 9.378,587 ftra emelkedett; a kovácsolt vasból és aczélból való gépeké 1.172,780 ftról 2.986,675 ftra, a locomobiloké 889,900 forintról 1.766,900 frtra, ellenben a varrógépeké 1.494,090 frtról 1880-ban és 4.374,900 frtról 1882-ben 905,400 frtra csökkent 1884-ben. Ez a csökkenés költségtelenül a vám emelésével függ össze, és valószínű, hogy az öntött vasból való gépek között nagy értéket képviselnek a varrógépalkatrészek is.

Részletesen vizsgálván a tizenöt legfontosabb árúosztály behozatalát, lássuk a legjelentékenyebb 15 árú osztály kivitelét.

Árúosztály	kivitel értéke 1880	1881	1882	1883	1884
	ezer o. é. forintban				
1. Gabona és hüvelyesek, őrlemények, rizs	106,930	113,732	161,308	120,779	91,511
2. Fa, szén és turfa	57,187	59,095	64,066	77,959	77,439
3. Czukor	58,419	74,830	65,175	70,017	61,647
4. Gyapjú, gyapjúfonal, gyapjúárúk	55,186	54,524	55,594	55,443	53,476
5. Műszerek, órák, rövid árúk	38,405	41,171	46,772	44,242	50,263
6. Vágó és igásmarha	48,883	69,277	62,811	64,609	42,626
7. Állati termények	28,343	29,087	27,356	28,964	29,266
8. Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	26,624	30,913	36,388	23,880	24,468
9. Italok	28,014	21,920	20,970	26,206	23,447
10. Üveg és üvegárúk	18,052	16,795	20,146	21,533	21,657
11. Bőr és bőrárúk	17,345	18,944	21,210	21,212	20,484
12. Fa- és csontárúk	17,900	17,573	19,234	19,149	18,680
13. Len, kender, juta és azokból való fonalak és árúk	21,036	23,180	21,485	17,341	17,370
14. Pamut, pamutfonal, pamutárúk	11,282	13,321	13,769	14,537	14,101
15. Esztergályos és faragó-anyagok	8,242	10,581	13,551	12,057	13,914
Összesen a 15 osztály	541,848	594,893	649,835	617,928	560,349
Összes árúkivitel	675,995	731,470	781,893	749,921	691,501

A fölsorolt 15 árúcsoportba sorozott árúk ezek szerint körülbelül 80%-kát képezik az összes árúkivitelnek. A 15 csoport közül ötnek a kivitele csökkent 1880-hoz képest, u. m. a gabona, hüvelyesek és őrleményeké, a vágó és igásmarháé, az italoké, a len, kender és jutáé és az azokból készült árúké és a gyapjú, gyapjúfonal és gyapjúárúké. A gyapjú és gyapjúárúk kiviteli csökkenésének nem tulajdoníthatni jelentőséget, mert ez a csökkenés nem nagyobb, mint a milyen mérvben a kivitel egyik évről a másikra hullámzani szokott. Az italok kivitelének csökkenése sem kelthet aggodalmat, mert ezen árúcsoportnál a bortermés mennyisége és minősége szerint nagyon hullámzik a kivitel, a nélkül, hogy a csökkenésből a piacz elvesztését lehetne következtetni. A vágó és igásmarha kivitelének csökkenése az állategészségügy ürügye alatt elrendelt rendszabályok következménye.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A legfigyelemre méltóbb jelenség, mely ezen táblázatból kitünik, a gabonanemüek, hüvelyesek és őrlemények kivitelének csökkenése. A gabonaneműek és liszt oly fontos czikkei gazdaságunknak, hogy indokolt lesz, ha ezek külforgalmát hoszszabb időre visszamenve vizsgáljuk. Ezért az alábbi táblázatban összeállítottuk a legfontosabb gabonanemüek kivitelét és behozatalát az utolsó 30 évről.

Év	Gabona		Liszt és egyéb őrlemények		Buza	
	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel
1855	2.225,498	1.154,642	69,187	121,250	777,148	184,984
1856	1.355,208	2.255,457	61,414	151,513	342,767	540,552
1857	1.250,650	1.644,567	78,493	307,388	310,609	803,754
1858	1.316,383	1.141,026	90,146	227,666	350,554	499,408
1859	1.220,418	1.024,515	168,043	203,240	358,761	271,981
1860	1.011,692	3.461,414	127,953	311,829	223,332	1.430,774
1861	1.088,912	4.273,383	136,801	398,987	242,813	2.914,648
1862	1.196,592	4.104,498	89,363	440,034	223,226	2.525,980
1863	1.132,763	2.151,812	161,709	367,523	356,710	939,404
1864	1.740,375	2.053,276	195,940	405,932	502,405	1.222,986
1865	1.181,141	4.762,979	171,835	591,876	299,513	2 484,175
1866	951,043	4.218,393	133,116	662,649	308,547	2.357,112
1867	1.038,331	10.140,682	132,758	1.079,195	400,714	5.813,671
1868	1.198,923	13.562,455	144,827	1.394,437	335,834	5.851,797
1869	1.097,195	8.185,518	180,060	1.630,522	398,169	3.685,400
1870	1.545,756	4.266,772	203,285	1.474,998	498,598	1.970,708
1871	1.902,356	6.322,541	193,324	1.778,129	615,439	2.799,941
1872	4.616,427	2.784,113	293,684	708,527	1.194,650	573,034
1873	6.187,883	3.398,953	611,684	427,970	2.078,138	385,097
1874	7.434,411	4.459,456	574,805	630,549	2.481,775	688,427
1875	2.018,116	5.924,445	458,089	836,400	1.030,985	1.005,105
1876	2.892,838	6.510,731	456,356	1.128,027	1.162,127	1.198,895
1877	5.287,885	9.466,781	455,842	1.630,861	1.450,473	3.727,575
1878	4.893,872	8.672,841	484,927	2.316,845	1.474,548	3.625,774
1879	5.213,634	9.609,537	584,488	2.452,315	2.346,055	3.803,617
1880	7.862,864	6.869,530	808,475	1.331,410	3.252,426	2.017,474
1881	6.520,566	7.299,247	568,422	1.262,097	2.498,450	2.082,963
1882	6.627,369	11.171,560	367,458	1.850,126	2.297,881	4.335,852
1883	5.281,867	7.551,968	36,491	1.901,767	1.663,534	2.808,871
1884	5.547,700	5.891,581	32,220	1.552,173	1.285,915	1.109,507

Országos Múzeumi Könyvtár

Magyarország árúforgalmának ismertetésénél ipari segédanyagok, élvezeti czikkek és gyártmányok szerint csoportosítottuk a behozott vagy kivitt tárgyakat. Ugyanezen csoportosítást alkalmazva az osztrák-magyar vámterület külforgalmára, a következő eredményekhez jutunk.

	Behozatal				
	1880	1881	1882	1883	1884
	értéke ezer o. é. forintban				
1. Ipari segédanyagok . . .	186,936	202,002	204,979	213,561	207,872
2. Élelmezési és élvezeti tárgyak	134,532	128,761	129,413	115,540	105,436
Nyers anyagok együtt . .	321,468	330,763	334,392	329,101	313,308
3. Gyártmányok	291,993	311,082	319,782	295,790	299,315
Összes árúk	613,461	641,845	654,174	624,891	612,623
Nemes fémek	32,199	36,507	22,545	21,741	12,670
Összes behozatal . .	645,660	678,352	676 719	646,632	625,293

Az ipari segédanyagok behozatala lassan ugyan, de mégis emelkedett, az élelmezési és élvezeti tárgyaké jelentékenyen csökkent, a gyártmányoké stationárius maradt, a nemes fémeké jelentékenyen csökkent, a mi együttvéve a behozatalnak már constatált csökkenését idézte elő.

Ugyan igy csoportosítva a kivitt tárgyakat, a számok a következők:

	Kivitel				
	1880	1881	1882	1883	1884
	értéke ezer o. é. forintban				
1. Ipari segédanyagok . . .	161,610	168,906	174,805	176,612	176,169
2. Élelmezési és élvezeti tárgyak	143,237	170,413	206,999	172,295	131,498
Nyers anyagok együtt .	304,847	339,319	381,804	348,907	307,667
3. Gyártmányok	371,148	392,151	400,089	401,014	383,834
Összes árúk	675.995	731,470	781,893	749,921	691,501
Nemes fémek	22,537	5,915	48,862	4,154	9,891
Összes kivitel	698,532	737,385	830,755	754,075	701,392

Az összes kivitelben 1880-hoz képest emelkedés, 1882-hez képest visszaesés constatálható. Az ipari segédanyagok kivitele emelkedett, az élelmezési tárgyaké csökkent, a gyártmányoké,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

daczára annak, hogy ebbe van sorozva a liszt is, emelkedett, a nemes fémeké csökkent.

A nemes fémeknek oly fontos szerepük van a közgazdaságban, hogy ezek forgalmáról külön is számot kell adnunk. Alább összeállítottuk a nemes fémek és az ezekből (arany, ezüst) való pénzek behozatalát és kivitelét 1855-től fogva.

Nemes fémek forgalma:

év	behozatal	kivitel	a behozatal több + vagy kevesebb —	év	behozatal	kivitel	a behozatal több + vagy kevesebb —
	értéke ezer o. é. forintban				értéke ezer o. é. forintban		
1855	9,750	3,793	+ 5,957	1870	41,057	34,061	+ 6,996
1856	32,728	3,772	+ 28,956	1871	59,383	55,488	+ 3,895
1857	25,045	8,346	+ 16,699	1872	36,500	66,144	— 29,644
1858	46,586	40,781	+ 5,805	1873	40,934	31,150	+ 9,784
1859	61,057	66,806	— 5,745	1874	19,933	18,942	+ 991
1860	33,628	55,530	— 21,702	1875	16,123	18,683	— 2,560
1861	28,431	31,925	— 3,494	1876	35,329	30,929	+ 4.400
1862	24,103	32,593	— 8,490	1877	30,497	15,550	+ 14,947
1863	30,614	30,519	+ 95	1878	52,697	15,645	+ 37,052
1864	17,720	27,910	— 10,190	1879	63,694	9,469	+ 54,225
1865	22,074	20,622	+ 1,452	1880	32,199	22,537	+ 9,662
1866	27,250	50,937	— 23,687	1881	36,507	5,915	+ 30,592
1867	26,181	38,959	— 12,778	1882	22,545	48,862	— 26.317
1868	33,077	38,934	— 5,857	1883	21,741	4,154	+ 17,587
1869	39,775	26,905	+ 12,870	1884	12,670	9,891	— 2,779

Az utolsó 30 év alatt e szerint arany és ezüstben és ezekből való pénzekben 979.8 millió forint hozatott be, mig a kivitel ugyanazon idő alatt 865.3 millió forint, úgy hogy a behozatal 114.3 millió forinttal fölülmúlja a kivitelt. Az 1856—1860. évek nagy behozatala az akkori osztrák nemzeti bank érczkészletének szaporításával függ össze. Az 1858. és 1859. évek behozatalának növeléséhez még az új, osztrák érték életbeléptése is hozzájárult, mert e miatt régibbveretű osztrák pénzek ujjáverés czéljából nagy mennyiségben hozattak be és ezek isméti kivitele idézte elő 1858—1860-ban a nagyobb kivitelt. 1866-ban a Poroszországnak fizetett hadikárpótlás emeli a kivitelt. 1866-ig a fent közölt számokban Velencze, illetőleg 1859-ig Lombardia forgalma is bent foglaltatik. A mi az 1867—1884. éveket illeti, a nagy gabona kivitelt mutató években nagy a behozatal is, kivéve 1882-őt, mig az 1872. év, a melyben

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

az árú behozatali többlet a legnagyobb volt, a nemes fém kivitelben a legmagasabb számot tünteti föl. Az ezüst érték csökkenése 1876—1881-ben rendkivül nagy behozatalt idézett elő, a minek következtében az ezüst-agio eltünt; ezen hat évben a nemes fémek behozatali többlete 150.9 millió forint. Az 1882. évben mutatkozó nagy kivitelt Keletindiába eszközölt nagy ezüst eladások idézték elő. Az 1883. évben a kivitel és az 1884. évben a behozatal és kivitel jelentéktelen volt.

A behozatal származását és a kivitel rendeltetését az árúforgalmi kimutatások nem tüntetik elő megbizható módon, mert ezek csak azon viszonyra vonatkozó adatokat tartalmazzák, hogy a behozatal melyik határon hozatott be, illetőleg a kivitt árúk mely határon át léptek ki és miután az osztrák-magyar vámterület csak Németország, Oroszország, Románia, Szerbia, Törökország, Montenegro, Olaszország, a Svájcz és a tenger által van határolva, a nem határos államokkal való árúforgalom külön kimutatva nem szerepel az árúforgalmi statisztikában. Ennél fogva a német határon át való forgalmat föltüntető adatok részben az Anglia, Franczia ország, Belgium, stb. államokkal való forgalmat is tartalmazzák, a tengeri forgalmat föltüntető adatok pedig mindazon államokkal való forgalmat összegezik, a melyekkel tengeri kereskedelmet folytatunk. Az adatokat tehát e körülmény tekintetbe vételével kell megbirálni és továbbá megjegyezzük, hogy az alábbi számokból a nemes fém forgalom hiányzik.

Magyar Országos Levéltár

Árúbehozatal az osztrák-magyar vámterületre millió o. é. ezüstforintban és az összes árúforgalom százalékaiban

	1880		1881		1882	
A német határon át . .	376.0	61.28%	407.0	63.41%	413.8	63.26%
Az orosz határon át . .	35.9	5.87%	34.8	5.42%	39.3	6.01%
A román határon át . .	41.3	6.72%	40.5	6.32%	39.1	5.97%
A szerb határon át . . .	10.5	1.71%	14.8	2.31%	12.9	1.98%
A török és montenegrói határon át	0.1	0.01%	0.3	0.04%	0.5	0.08%
Az olasz határon át . .	25.5	4.16%	26.2	4.08%	27.1	4.14%
A svájczi határon át . .	3.7	0.60%	3.4	0.53%	3.6	0.55%
A tengeren át	120.5	19.65%	114.8	17.89%	117.9	18.01%
Összesen . . .	613.5	100.00%	641.8.	100.00%	654.2	100.00%

Árúbehozatal az osztrák-magyar vámterületre millió o. é. ezüstforintban és az összes árúforgalom százalékaiban

	1883		1884	
A német határon át	393.3	62.94%	380.5	62.10%
Az orosz határon át	29.9	4.78%	29.7	4.86%
A román határon át	38.9	6.22%	33.4	5.45%
A szerb határon át	15.5	2.47%	13.5	2.21%
A török és montenegrói határon át	0.8	0.13%	0.8	0.13%
Az olasz határon át	25.7	4.12%	22.0	3.59%
A svájczi határon át	4.0	0.65%	4.8	0.78%
A tengeren át	116.8	18.69%	127.9	20.88%
Összesen	624.9	100.00%	612.6	100.00%

Árúkivitel az osztrák-magyar vámterületről millió o. é. ezüstforintban és az összes árúkivitel százalékaiban

	1880		1881		1882	
A német határon át	410.3	60.70%	449.6	61.47%	496.1	63.45%
Az orosz határon át	36.9	5.46%	38.5	5.27%	34.1	4.36%
A román határon át	52.2	7.72%	59.4	8.11%	53.9	6.90%
A szerb határon át	11.9	1.76%	14.5	1.98%	17.2	2.20%
A török-montenegrói határon át	0.1	0.01%	0.1	0.01%	0.1	0.01%
Az olasz határon át	44.1	6.51%	46.8	6.40%	44.6	5.71%
A svájczi határon át	4.1	0.61%	4.3	0.59%	5.1	0.65%
A tengeren át	116.4	17.23%	128.3	16.17%	130.8	16.72%
Összesen	676.0	100.00%	741.5	100.00%	781.9	100.00%

Árúkivitel az osztrák-magyar vámterületről millió o. é. ezüsforintban és az összes árúkivitel százalékaiban

	1883		1884	
A német határon át	457.4	60.99%	406.7	58.81%
Az orosz határon át	28.3	3.78%	25.9	3.75%
A román határon át	48.8	6.50%	45.4	6.56%
A szerb határon át	17.2	2.30%	17.5	2.52%
A török-montenegrói határon át	0.3	0.04%	0.2	0.03%
Az olasz határon át	56.2	7.49%	46.5	6.73%
A svájczi határon át	6.0	0.80%	12.1	1.75%
A tengeren át	145.7	18.10%	137.2	19.85%
Összesen	759.9	100.00%	691.5	100.00%

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az osztrák-magyar vámterületnek ezek szerint legnagyobb forgalma a német határon át van, ez az összes árúbehozatalnak állandóan több mint 60%-kát képezi; a kivitelnél egész az utolsó évig szintén 60%-on fölül volt, 1884-ben azonban 56.81%-ra sülyedt. A német határon át való behozatal értéke egészben véve nem csökkent az utolsó években sem, daczára annak, hogy egyes czikkek, melyek az előtt túlnyomó részben a német határon át hozattak be, mint gyarmatárúk, fűszerek, stb. az 1882-ben életbeléptetett különbözeti vámok következtében ma már túlnyomó részben a tengeren át veszik utjokat. Nem lesz érdektelen, ha a behozatalt és kivitelt nyers termények és gyártmányok szerint elkülönítve is kimutatjuk, de ezen viszony kitüntetésénél csak a német és az összes többi határokon (a tengert beleértve) át mozgó forgalmat különböztetjük meg.

	Nyers termények behozatala				gyártmányok behozatala			
	a német határon		a többi határokon		a német határon		a többi határokon	
	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%
1880	149.1	46.38	172.4	53.62	226.9	77.70	65.1	22.30
1881	158.2	47.84	172.5	52.16	248.8	79.97	62.3	20.03
1882	156.2	46.70	178.2	53.30	257.6	80.55	62.2	19.45
1883	150.5	45.73	178.6	54.27	242.8	82.08	53.0	17.92
1884	141.6	45.20	171.7	54.80	238.9	79.82	60.4	20.18

	nyers termények kivitele				gyártmányok kivitele			
	a német határon		a többi határokon		a német határon		a többi határokon	
	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%
1880	232.8	71.78	72.0	23.62	177.5	47.82	193.7	52.18
1881	253.9	74.83	85.4	25.17	195.7	49.90	196.5	50.10
1882	293.5	76.87	88.3	23.13	202.6	50.64	197.5	49.36
1883	252.6	72.40	96.3	27.60	204.8	51.97	196.2	48.93
1884	206.1	66.98	101.1	33.02	200.6	52.26	183.2	47.74

A nyerstermények behozatala a német határon át csökkent, a többi határokon valamivel emelkedett, de a csökkenés és az emelkedés egyaránt jelentéktelen. A német határon át való nyerstermény behozatalnál az iparnak való segédanyagok játszák a főszerepet, ezek behozatala a német határon át csökkent egy kevéssel a már érintett különbözeti vámok befolyása alatt. A gyárt-

mányok kivitele 1880-hoz képest 1884-ben a német határon át emelkedett, a többieken csökkent.

A nyerstermények kivitele 1880-hoz képest a német határon csökkent a többieken ugyan annyival emelkedett, a mi különösen a fiumei kikötő forgalma emelkedésének tulajdonítandó. 1882-höz képest a nyersterményeknek a német határon át való kivitele 87.4 millió forinttal csökkent, a többi határokon 13 millióval emelkedett. A gyártmányok kivitele a német határon jelentékenyen emelkedett, a többi határokon tetemesen csökkent.

A román és szerb határ közvetlenül érintkezik ugyan az osztrák-magyar vámterület határával, de a Románia és Szerbia felé irányúlt forgalomban vonatkozó adatokban a Balkán félsziget államai felé irányúló forgalom egy része is benfoglaltatik, ezért ezen adatokból a Romániával és Szerbiával való árúforgalomra nézve csak föntartással vonhatók le következtetések. A Romániával való összes forgalomnak csökkenő irányzata van; a behozatal és kivitel majdnem egyenlő mérvben csökkent, de a kivitel még mindig fölülmúlja 12 millió forinttal a behozatalt. A szerb határon át való behozatal és kivitel emelkedett, a kivitel azonban nagyobb mérvben mint a behozatal, 17.5 millió forint kivitel mellett, ez 4 millió forinttal múlja fölül a behozatalt.

Az osztrák-magyar vámterület árúforgalma teljes bemutatása czéljából meg kell még emlékeznünk az átviteli forgalomról és a kikészítési forgalomról. Az átviteli forgalom alatt azon forgalmat értjük, mely rendeltetése felé való utjában az osztrák-magyar vámterületen átmegy, azaz a vámhatár valamely pontján be- és egy másik pontján ismét kilép. Az átmeneti forgalom vámkezelése azóta, mióta az átviteli vámok megszüntek, nagyon laza, úgy hogy az átviteli forgalom értékére vonatkozó adatok megbizhatóknak alig tekinthetők. Az átviteli forgalom értékének ismerete különben nem is fontos, elegendő, ha ismerjük annak irányát és mennyiségét. Az átvitel mennyiségét (a nemes fémek nélkül) megvilágítják a következő táblázatba foglalt adatok.

Az árúátvitel mennyisége 1856—1884-ben

év	összes árúátvitel	ebből mezei és kerti termények	év	összes árúátvitel	ebből mezei és kerti termények
	métermázsában			métermázsában	
1856 . . .	850,004	156,357	1871 . . .	3.118,669	1.325,688
1857 . . .	947,746	230,827	1872 . . .	2.937,051	932,689
1858 . . .	992,542	321,140	1873 . . .	3.337,566	1.231,782
1859 . . .	965,894	361,606	1874 . . .	3.193,615	966,533
1860 . . .	1.549,885	507,977	1875 . . .	5.044,587	2.738,175
1861 . . .	1.046,384	342,880	1876 . . .	6.250,381	3.454,886
1862 . . .	1.225,280	494,742	1877 . . .	7.809,130	3.986,113
1863 . . .	1.175,169	405,825	1878 . . .	6.912,855	3.566,018
1864 . . .	1.407,184	466,013	1879 . . .	4.200,885	1.253,453
1865 . . .	1.489,843	338,259	1880 . . .	4,498,706	1.224,998
1866 . . .	961,738	289,309	1881 . . .	4.041,785	880,327
1867 . . .	1.925,747	998,181	1882 . . .	4.627,722	1.996,171
1868 . . .	2.630,265	1.323,756	1883 . . .	4.451,383	1.582,711
1869 . . .	2.238,099	818,464	1884 . . .	4.442,377	1.431,072
1870 . . .	2.546,796	1.149,256			

Az osztrák-magyar vámterület átviteli forgalma ezek szerint az előbbi évekhez képest jelentékenyen emelkedett. Tetőpontját az átviteli forgalom 1877 és 1878-ban érte el, a mi valószinűleg az orosz-török háborúval függ össze, a mely alatt a Fekete-tengeren át való forgalom meg volt akadályozva. 1874-ről 1875-re rohamosan növekedett az átviteli forgalom, a mi az Oroszországból és Romániából származó átvitel hirtelen fölszökésének tulajdonitandó. Az Oroszországból való átvitel a háborús 1877-ik évben érte el tetőpontját 4.2 millió métermázsát, azon év összes átviteli forgalmának több mint felét.

A gabonaneműek átviteléből a legnagyobb mennyiség Oroszországból származik, ezt a Németország-, Szerbia-, Romániából származó gabona-átvitel követi; az átvitel iránya tekintetében gabonaneműekben Németország áll első helyen, oda vitetik a vámterületen át legtöbb gabonanemű, jelentékeny része a gabona-átvitelnek azonban magából Németországból származik és az osztrák-magyar vámhatár kétszeri érintésével Svájczba irányúl.

Az úgynevezett *kikészitési forgalom* a vámszerződéseken és a vámtörvényeken alapúl. Kikészítési forgalom alatt azon árúk behozatalát és kivitelét értjük, a melyek további földolgozás vé-

gett hozatnak be a vámterületre, illetőleg vitetnek ki onnan. Ez a forgalom előbb kölcsönös egyezségek alapján vámmentes volt, az utóbbi időben azonban azon törekvés érvényesült, különösen 1879 óta Németországban, hogy ezen forgalom minél jobban korlátoztassék. 1884-ben Németországgal, Olaszországgal, a Svájczczal, Romaniával és Szerbiával létezett szerződésszerű kikészítési forgalom, e mellett van a vámtörvényen alapuló kikészítési forgalom. Az 1878-ki vámtörvény IX. és az 1882-ki vámtörvény X. szakasza ugyanis megállapítja, hogy a hajók építéséhez és fölszereléséhez szükséges tárgyak, kikészítés, javítás, földolgozás és ismétli kivitel czéljából vámellenőrzés mellett behozott tárgyak, a vámkülzetekbe kikészítés végett kivitt és kikészítve behozott tárgyak vámmentesen kezelendők.

A kikészítési eljárás útján 1882—1884-ben összesen 1.056,668 métermázsa gabona hozatott be őrlésre, évenkint átlag 352,223 métermázsa; az 1.05 milló mmázsából 547,260 mmázsa Szerbia és Törökországból származott. Fémek, fémárúk, gépek és géprészekből a kivitelre rendelt árúk előállítása czéljából 1880—1884-ben a következő volt a behozatal: 14,810 mm., 21,955 mm., 15,605 mm., 35,039 mm., 6,590 mm. A ruha és czipőgyártáshoz 1880 1884-ben a következő szövetek hozattak be: 8,467 mm., 9,764 mm., 8,687 mm., 8.193 mm., 8840 mm. A Németországgal való fonal és szövet kikészítési forgalom, mely 1879-ben a behozatalban 26,873 métermázsára, a kivitelben 6,224 mmázsára rúgott, majdnem egészen megszünt. A vámterületről Németországba kikészítés végett szövet 1883-ban már semmi sem vitetett ki, 1879-ben még 41,873 mm., 1884-ben e czímen mindössze 6 mm volt a kivitel. Fonal kikészítés végett Németországból a vámterületre 1879-ben 26,873 mmázsa hozatott be, 1884-ben 1,124 mmázsa; a fonalkivitel Németországba kikészítés végett 1879-ben 6,224 mmázsa volt, 1883-ban 858 mm., 1884-ben 1,276 mmázsa. Az Olaszországgal való kikészítési forgalom csak helyi jelentőséggel bir. Svájczból kikészítés végett pamutárúk hozatnak be; e pamutárúk a vámterületen belől, leginkább Vorarlbergben és Tirolban kivarratnak és hímeztetnek. Az igy behozott legfinomabbb pamutárúk mennyisége 1880—1884-ben következő volt: 5,112 mm., 5,204 mm., 5,101 mm., 5,998 mm., 6,410 métermázsa.

Bemutatván az osztrák-magyar vámterület árúforgalmát, szólanunk kell még a vámterület vámjövedelméről. Egész 1854-ig az árúkivitel után szedett vám is jelentékeny volt, 1853-ban 1.215,423 forint, ezen évben azonban a legtöbb czikk kiviteli vámja eltöröltetett, mindössze 5 árú maradt vámköteles a kivitelnél, mig 1878-ban a kiviteli vámkötelezettség csupán a papirgyártáshoz szükséges hulladékokra szoríttatott. A kiviteli vámból folyó jövelem e miatt nagyon csekély 1878—1882 évek átlagában 55,040 forint volt, 1883—1884-ben 37,452 frt. évi átlagban.

A behozatalból származó vámjövedelmet 1866 óta a következő táblázat tünteti föl:

év	vámjövedelem ezer aranyforintban	év	vámjövedelem ezer aranyforintban
1866	9,635	1876	19,046
1867	11,714	1877	19,676
1868	17,517	1878	22,327
1869	20,331	1879	20,842
1870	20,450	1880	26,070
1871	24,044	1881	29,498
1872	27,782	1882	37,738
1873	26,001	1883	45,063
1874	20,398	1884	44,724
1875	20,453		

Az osztrák-magyar vámterület vámjövedelme az utolsó időben, az 1882. évi vámtarifa életbeléptetése óta, jelentékenyen emelkedett, de már az 1879. évi vámtarifa is nagy emelkedést idézett elő. 1878-ban 6.266,350 mm. árú az összes behozatal 18.34 százaléka esett vám alá, mig 27.905,749 mm., azaz 81.66% vámmentesen hozatott be, holott 1884-ben 10.007,618 mm. árú esett vám alá a behozatal 20.16%-a és 39.640,137 mm., az összes behozatal 79.84, a miből, ha különben nem volna is ismeretes, következtetni lehetne vámpolitikánknak ujabb irányára.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

V. FEJEZET.

Tengeri kereskedelmünk.

A magyar korona országai csak kis tengerparttal birnak, a mely a mellett a hajózásra nem is igen alkalmas, mert kikötői nehezen közelíthetők meg. Az Adriai-tenger félreesik a világkereskedelmi utaktól és az óta, a mióta Velencze elvesztette a keleti kereskedelem fölötti uralmat, az Adriai-tenger inkább a beltenger jelentőségével bir. Az előrelátó magyar államférfiak ismerték ugyan a magyar tengerpart jelentőségét már a mult század végén, igyekeztek is azt az anyaországgal állandóbb kapcsolatba hozni, e czélból épült a Luiza-út és a negyvenes években fölhangzott a jelszó »tengerre magyar«, de a tengeri forgalom nagyobb közgazdasági jelentőséget csak az utolsó időben nyert, a midőn a német kereskedelmi és közlekedési politika következtében elzárattak azon útak, a melyeken a magyar forgalom nyugotra irányúlt. A német kereskedelmi politikában beállott fordulatnak köszönhető, hogy az állam által Fiumében tett óriási befektetések kezdenek gyümölcsözni.

A magyar-horvát tengerpartnak összesen 11 kikötője van, u. m. Fiume, Buccari, Porto-Ré, Selcze, Novi, Zengg, Argumizze, Sz. Giorgio, Stinizza, Jablanacz és Carlopago, külforgalmi jelentősége ezek közül azonban csak Fiuménak van. Az osztrák tengerparton 93 kikötő van, a legjelentékenyebbek Trieszt, Zára, Spalató, Ragusa, Sebenico, Gravosa, Cattaro, és mint hadi kikötő Pola.

A tengerpartnak az anyaország kereskedelmi főhelyeitől való távolsága, forgalmunk kiválólag nyugotra törekvő iránya következtében a tengeri forgalom nálunk nem bir azon jelentőséggel, mint más országokban, a melyeknél a tenger előnyösebb fekvésű. Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmének nem egészen ötöd része veszi a tengeren át utját, Magyarország kül-

kereskedelmének (a fa kivételével) pedig körülbelül heted része esik a tengeren át való forgalomra.

Az osztrák-magyar vámterület külforgalma a száraz földi és tengeri irányt megkülönböztetve a következő volt (a nemes fémek nélkül):

Árú behozatal értéke

	összes forgalom	ebből száraz földön		tengeren	
	ezer o. é. forintban és az összes forgalom százalékaiban				
	frt	frt	%	frt	%
1880 . .	613,461	492,905	80.35	120,556	19.65
1881 . .	641,845	526,991	82.11	114,854	17.89
1882 . .	654,174	536,327	81.99	117,847	18.01
1883 . .	624,891	508,103	81.31	116,788	18.69
1884 . .	612,623	484,679	79.12	127,944	20.88

Árú kivitel értéke

	összes forgalom	ebből száraz földön		tengeren	
	ezer o. é. forintban és az összes forgalom százalékaiban				
	frt	frt	%	frt	%
1880 . .	675,995	559,527	82.77	116,468	17.23
1881 . .	731,470	613,177	83.83	118,293	16.17
1882 . .	781,893	651,165	83.28	130,728	16.72
1883 . .	749,921	614,140	81.90	135,781	18.10
1884 . .	691,501	554,262	80.15	137,239	19.85

Ezen adatok szerint a tengeri út jelentősége úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél emelkedett, habár ez az emelkedés nagynak nemis mondható. Az összes forgalomban való arány szerint mérve a tengeren át való forgalom a behozatalnál és kivitelnél majdnem egyenlő jelentőséggel bir; a kiviteli út gyanánt azonban a tengeri út jelentősége az utolsó időben ezen adatok tanúsága szerint is emelkedett.

Magyarország árúforgalmában a tengeri út valamivel csekélyebb jelentőséggel bir, mint az ossztrák-magyar vámterület külkereskedelmében, de a tengeri forgalomnak az összforgalomhoz való arányát csak 1884 és 1885-ről mutathatjuk ki és pedig csakis a forgalom mennyisége szerint.

		Behozatal mennyisége		
		összes behozatal	ebből szárazon	tengeren
1885	db	317,493	304,714	12,779
	mm.	15.419,538	13.125,057	2.294,481
1884	db	335,625	323,128	12,497
	mm.	14.423,207	12.530,453	1.892,754

Magyar Nemzeti Szövetségi Múzeum és Könyvtár

		Kivitel mennyisége		
		összes kivitel	ebből szárazon	tengeren
1885	db	48.833,290	2.088,407	46.742,883
	mm.	29.923,379	25.850,324	4,072,555
1884	db	44.482,457	2.111,346	42.371,111
	mm.	26.070,158	22.791,215	3.278,943

A Magyarországba tengerenvaló behozatalnál első helyen az ásvány-olajok állanak 1885-ben 770,699 mm., 1884-ben 467,674 mm. behozatallal, ezt a gabonaneműek és rizs, a faszén, tőzeg, az ásványok, az agyagáruk és a konyhasó csoportja követi. A kivitelnél az első helyet a fa foglalja el 46.736,234 darabbal, ezután a liszt következik, a melyből 1885-ben 996,867 mm. vitetett ki, a gabonaneműekből 1885-ben 704,964 mm. volt a kivitel, azután a faárúk, hulladékok és vegyészeti árúk.

Az osztrák-magyar vámterület tengeri forgalmában a behozatalnál első helyen áll a gyapot 1885-ben 26.1 millió frt. értékkel, a kávé 19 millió forinttal, a dohány 2.8 millió forinttal, a vallonea 3.1 millióval, nyersbőrök 7.1 millióval; a kivitelnél az első helyet a fa 20.1 millióval foglalja el, ezt követi a czukor 17.7 millió forinttal, a gyapjúárúk 12.5 millióval, a vágó és igás marha 5.2 millióval, vas és vasárúk 2.4 millióval, papir és papirárúk 4.2 millióval, stb.

A tengeri kereskedelem a hajók által közvetíttetvén, a kereskedelem nagyságának megitélésére is vonhatni következtetést a kereskedelmi hajóállomány nagyságából. A trieszti tőzsde küldöttség által kiadott hajózási statisztika szerint 1884. végén Ausztria-Magyarországnak összesen 9,206 tengeri hajója volt, a melyek közül Ausztriára esett 8707, Magyarországra 499. Ezen hajók között volt vitorlás 9068, gőzös 138. Ausztriának volt 8,589 vitorlása, a melyek közül hosszújáratú 244, nagy parti hajó 61, kis parti hajó 1,549, halászbárka 2,433, számozott bárka és világító hajó 4,302, ezen hajók tonna tartalma 178,895 volt, és a hajó legénység 24,368 főre rugott. Magyarországnak 479 vitorlása volt 64,645 tonna tartalommal és 2,091 hajólegénységgel; a vitorlások között hosszújáratú volt 126, nagy parti hajó 1, kis parti hajó 197, halászbárka 61, számozott bárka és világító hajó 94. A 138 gőzös közül 118 Ausztriában, 20 Magyarországban volt lajstromozva. Az osztrák gőzösök 74,632 tonna tartalommal és

20,470 lóerővel birtak, legénységük száma 2,680, ezen gőzösök közül 55 hosszújáratú, 34 nagy parti hajó, 29 kis parti hajó. A 20 magyar gőzösnek 6,286 tonna tartalma és 11,200 lóereje volt, a hajólegénység száma 214; a gőzösök között volt 7 hosszújáratú és 13 rövid járatú parti hajó.

A tengeri kereskedelem intensivitását a kikötőkbe be- és onnan kifutó hajók száma mutatja. A magyar-horvát tengerpart kikötőibe érkezett hajók száma 1884-ben a következő volt:

	Érkezett		Indult	
	szám	tonna-tartalommal	szám	tonna-tartalommal
Gőzös	4,170	653,018	4,173	607,307
Vitorlás	4,601	194,520	3,731	189,282
Összesen . . .	8,771	847,538	7,904	796,589

Az érkezett és indult hajók száma nem egyezik meg, mert az év végén természetesen maradtak hajók a kikötőben, a melyek csak a következő évben indultak el. Ez a hajóforgalom nagyon kicsinynek mondható, az előbbi évekhez képest azonban jelentékeny a szaporodás, különösen a gőzösöket tekintve, a melyek mind nagyobb számmal keresik föl Fiumét.

Az osztrák kikötők 1883. évi hajóforgalmát a következő számok mutatják:

	Érkezett		Indult	
	szám	tonna-tartalommal	szám	tonna-tartalommal
Gőzös	28,457	5.789,702	28,453	5.798,173
Vitorlás . . .	29,848	1.047,081	29,796	1.052,583
Összesen .	58,305	6.836,783	58,249	6.850,756

Az osztrák kikötők hajóforgalma ezek szerint sokszorosan fölülmúlja a magyar kikötők hajóforgalmát; az osztrák kikötőkbe hatszor annyi gőzös érkezett, mint a magyar kikötőkbe, körülbelül 9-szer nagyobb tonnatartalommal, az osztrák kikötőkbe érkezett vitorlások száma közel hétszer akkora volt, mint a magyar kikötőkbe érkezetteké. Az érkezett és indult vitorlások száma nemcsak azért nagyobb az osztrák kikötőkben, mert azok kereskedelmi jelentősége nagyobb, hanem azért is, mert az osztrák tengerpart

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

mentén a tengeri halászat sokkal nagyobb mérvben és sokkal több hajó által üzetik.

Az osztrák-magyar monarchia legnagyobb tengeri hajózási vállalata az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási társaság, melynek 1885 végén 84 gőzöse volt 22,110 lóerővel és 119,787 tonna tartalommal. Az osztrák-magyar Lloyd egyike általában és a legnagyobb hajózási vállalatoknak, a parti hajózás mellett, főleg a keletre irányúló forgalomnak szolgál és a Fekete-tengeren és a távoli indiai tengerben szinte egyedül lobogtatja az osztrák-magyar tengeri kereskedelmi lobogót és egyedül közvetíti a monarchiának Görögországba, Törökországba, Ázsiába és Afrikába irányúló forgalmát és ezen minőségében nagy szolgálatokat tett közgazdaságunknak. Magyarországnak legnagyobb hajózási vállalata az »Adria« tengeri hajózási társaság, melynek 1885 végén 7 hajója volt 5,912 tonna tartalommal és 920 lóerővel.

Bemutatván az osztrák-magyar monarchia tengeri kereskedelmét jellemző adatokat általános vonásokban, lássuk az első magyar és az első osztrák kikötő-forgalmát részletesebben és a mennyire lehet összehasonlítva. Az utolsó időben Fiume és Trieszt tengeri forgalma emelkedett, az emelkedés Fiumében azonban sokkal nagyobb volt a magyar kikötőben, mint az osztrákban, a mint azt a következő számok mutatják:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	Fiume		Trieszt	
	behozatala	kivitele	behozatala	kivitele
	millió o. é. forintban			
1880	7.85	19.36	135.03	117.19
1881	12.18	22.32	157.17	134.33
1882	14.83	29.15	162.78	147.49
1883	22.71	43.00	185.09	146.91
1884	23.22	44.95	186.37	160.33
1885	21.88	54.33	167.61	164.03

Ezek szerint Fiume forgalma 1880 óta a behozatalban 178·38%-kal, a kivitelben 180.63%-kal emelkedett, Trieszté a behozatalban 24·12%-kal, a kivitelnél 39·97%-kal, nem állíthatni tehát, hogy a fiumei kereskedelem a trieszti rovására emelkedett, daczára annak, hogy bizonyos czikkek forgalma eltereltetett Trieszt-ből Fiuméba; különösen áll ez a fa és a lisztkivitelre, és a petroleum és a rizsbehozatalra nézve.

Fiume összes *lisztkivitelét* az utolsó húsz évben, egyes fontosabb rendeltetési államok megnevezésével, a következő számok tüntetik föl:

	Magyarország	Ausztria	Olaszország	Brazilia	Franczia-ország	N.-Brittania	Összesen
1866	—	36,169	333	—	561	—	37,063
1867	—	54,223	1,671	—	—	—	55,894
1868	—	51,616	2,126	—	—	—	53,742
1869	—	62,063	4,590	—	—	—	66,653
1870	—	71,628	2,676	—	—	—	74,304
1871	—	70,057	2,324	—	—	—	72,381
1872	—	90,998	2,087	—	—	—	93,085
1873	—	105,868	1,496	—	—	—	107,364
1874	—	103,981	936	—	—	—	104,917
1875	—	111,718	64	—	—	—	111,782
1876	15,195	143,490	102	—	—	3,005	161,792
1877	11,905	102,854	207	—	—	56,360	171,326
1878	16,335	97,750	38	—	—	170,111	284,760
1879	10,133	102,577	175	1,720	326	537,253	696,482
1880	16,462	84,193	57	—	2,470	398,666	501,848
1881	18,801	63,275	145	17,075	14,720	377,191	491,576
1882	17,086	34,302	143	14,477	47,369	558,097	678,666
1883	9,856	45,319	186	34,220	67,840	641,252	804,547
1884	16,570	43,972	1,544	64,477	110,041	649,813	889,083
1885	17,560	70,841	15,181	63,762	72,660	749,841	996,867

Fiume lisztkivitele 1872 óta folytonos és 1878 óta rohamos emelkedést mutat, a mit, mint említettük, a német közlekedési politikában beállott fordulat idézett elő. 1879-ben körülbelől két és félszer akkora a kivitel, mint az előző évben és ha egyszermáskor állott is be visszaesés, az emelkedést még is állandónak mondhatjuk. 1877 előtt csak Ausztriába volt tetemesebb kivitelünk, valószinű azonban, hogy ennek jelentékeny része csak átrakás czéljából vitetett Ausztriába. Az utolsó időben Brasiliába rendkivül emelkedett a kivitel és az Angliába való kivitel 1885-ben érte el tetőpontját. Mint jellemző adatot meg kell említenünk, hogy mig 1884-ben Angliába 649,813 mm. és Franczia országba 110,041 mm. lisztet voltunk képesek bevinni, addig ezen évben ezen országokba semmi búzát sem vittünk ki, legalább tengeri úton nem.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Fontosságra nézve a lisztkivitellel versenyez a fa, nevezetesen a *donga kivitel*. A donga kivitel Fiuméből 1866-ban 6.210,900 db. volt, 1872-ben leszállott 877,500 dbra, azóta folyton emelkedett, 1877-ben 10.303,600 dbra rúgott. Az 1877 óta való kivitelt a következő számok tüntetik föl:

év	darab	év	darab
1878	8.013,900	1882	30.040.100
1879	11.201,800	1883	41.320,600
1880	11.647,300	1884	40.860.500
1881	14.618,400	1885	49.534,800

Fiume tengeri *behozatalában* a nyers petroleum játsza a főszerepet. Ezen behozatal 1882 óta kezdődik, mert akkor oly módon állapíttatott meg a finomított és nyers petroleum vámja és a belföldön finomított petroleum fogyasztási adójának aránya, hogy a belföldön való finomítás nyereségessé vált. 1882-ben 204,497 mm., 1883-ban 247,770 mm., 1884-ben 467,674 mm. és 1885-ben 755,402 mm. nyers petroleum hozatott be Fiuméba. A finomított petroleum behozatala 1881-ben 143,813 mmázsa, 1883-ban 90,004 mm. volt, 1884-ben azonban jóformán egészen megszünt, mindössze 7 mmázsa volt, 1885-ben 15,297 mmára rugott. A nyers petroleum legnagyobb része az északamerikai Egyesült államokból hozatik be, 1885-ben 658,171 mmázsa, a többi Oroszországból, 1885-ben 96,876 mmázsa.

A rizsbehozatal is csak 1882 óta nagyobb, a midőn a vámtörvény különbözeti vámot állapított meg a tengeri úton való behozatalra. 1881-ben 12,819 mm. volt a rizsbehozatal, 1882-ben 77,207 mmázsa, 1883-ban 147,251 mm., 1884-ben 288,347 mm., 1885-ben 308,288 mmásza.

A jelentékenyebb behozatali czikkek még a következők: tengeri 1884-ben 120,490 mm., ebből 60,160 mm. Olaszországból, 23,446 mm. Romániából; bor 1884-ben 94,886 hectoliter, ebből 89,920 hl. Ausztriából; kávé 1884-ben 13,265 mm., ebből 7,591 mm. Ausztriából, 3,215 mm. Angliából és 2,410 mm. Braziliából; kőszén 236,240 mmázsa, ebből 125,700 mm. Ausztriából, 110,540 mm. Angliából; nyers kő 116,942 mm.; gyanta 22,294 mm., ebből 17,550 mm. az északamerikai Egyesült államokból; pamutfonal 12,398 mm., ebből 12,081 mm. Angliából; zsákvászon jutából 12,192 mm., ebből 12,113 mm. Angliából; nyers

juta 20,197 mm., ebből 19,987 mmázsa Kelet-Indiából; tégla és fedélcserép 5.826,000 db., ebből 5.434,000 db. Olaszországból; nyers vas 95,279 mm., ebből 95,067 mm. Angliából; rúdvas és aczél 4,687 mm., ebből 3,182 mm. Angliából; vas- és aczélárú 2,977 mm., ebből 2,078 mm. Angliából; kén 4,026 mmázsa, ebből 3,729 mm. Olaszországból; nyers síkső 4,879 mm., ebből 4,535 mm. Angliából.

Az alábbi táblázatban föltüntetjük Fiume összes tengeri árúforgalmát az utolsó húsz évben; az erre vonatkozó adatok a következők:

	Behozatal	Kivitel	Összes forgalom
	o. é. forintban		
1866	8.217,923	5.541,973	13.759,896
1867	6.165,632	5.445,198	11.610,830
1868	6.360,081	5.429,934	11.790,015
1869	6.859,186	5.096,342	11.955,528
1870	7.951,477	5.429,597	13.381,074
1871	9.056,029	5.637,545	14.693,574
1872	11.795,246	6.975,146	18.770,392
1873	13.639,038	6.454,656	20.093,694
1874	10.498,697	8.388,414	18.887,111
1875	8.884,216	8.681,513	17.565,729
1876	9.466,785	10.974,722	20.441,507
1877	6.518,696	10.079,677	16.598,373
1878	6.471,832	12.375,589	18.847,421
1879	6.942,356	22.701,193	29.643,549
1880	7.851,655	19.362,498	27.214,153
1881	12.179,211	22.323,810	34.503,021
1882	14.828,127	29.149,865	43.977,992
1883	21.712,293	43.011,562	64.723,855
1884	23.224,335	44.950,026	68.174,361
1885	21.882,325	54.333.479	76.315,804

Fiume összes tengeri forgalma e szerint 1885-ben több mint négyszer akkora volt, mint 10 évvel előbb, de még mindig csak ötöd része Trieszt tengeri forgalmának. A kivitel 1876-hoz képest, több mint négyszer emelkedett, a behozatal két és félszer és a behozatal emelkedése a legbiztosabb jele Fiume emelkedésének, mert eredményes tengeri hajózás csak akkor létezik, ha a kivitelre megrakott hajók vissza is nyernek fuvart.

Fiume és Trieszt hajóforgalmát 1885-ben a következő számok mutatják:

Magyar Közgazdasági Könyvtár és Könyvtár

Érkezett

	Fiuméba		Triesztbe	
	szám	tonna-tart.	szám	tonna-tart.
Vitorlás	2,422	189,101	4,028	229,267
Gőzös	1,931	531,539	2,943	1.038,679
Összesen . .	4,335	720,640	6,971	1.267,946

Elindult

	Fiuméból		Trieszből	
	szám	tonna-tart.	szám	tonna-tart.
Vitorlás	2,411	190,368	4,016	227,341
Gőzös	1,932	533,935	2,916	1.036,710
Összesen . .	4,343	724.303	6,932	1.264,051

Fiume hajóforgalma e szerint jobb arányban áll Trieszt hajóforgalmához, mint az árúforgalom; Trieszt hajóforgalma másfélszernél valamivel nagyobb, mint Fiume hajóforgalma, holott tengeri árúforgalma, mint láttuk, több mint hatszor akkora, a miből az következik, hogy Fiuméba aránylag több hajó érkezik üresen vagy kis rakománynyal mint Triesztbe, a mi ismét a behozatal aránylagos csekélységével magyarázható meg.

Részletesen szólván Fiume tengeri kereskedelméről, végül még közölnünk kell a trieszti tengeri kereskedelemre vonatkozó legfőbb adatokat; Trieszt tengeri behozatala és kivitele az utolsó 20 évben következő volt:

év	behozatal	kivitel	év	behozatal	kivitel
	o. é. forintban			o. é. forintban	
1866	73.807,562	103.093,547	1876	139.194,816	97.896,374
1867	89.009,690	104,226,107	1877	140.277,466	105.880,563
1868	104.612,568	111.839,594	1878	133.534,451	112.507,605
1869	114.426,246	115.933,018	1879	144.871,873	116.633,441
1870	125.869,534	100.423,376	1880	135.033,299	117.194,636
1871	156.330,182	110.472,113	1881	157.171,729	134.330,468
1872	156.893,245	97.682,580	1882	162.778,719	147.488,604
1873	140.165,376	92.376,763	1883	185.093,165	146.913,868
1874	128.362,522	92.657,928	1884	186.370,400	160.338,641
1875	137.767,643	102.442,449	1885	167.619,134	164.031,491

Az utolsó húsz év alatt Trieszt tengeri forgalma megkétszereződött, még pedig Triesztben a behozatal nagyobb mérvben emelkedett, mint a kivitel, holott Fiuméban, mint láttuk, a kivitel

emelkedett nagyobb mérvben; Trieszt behozatala 1866 óta közel 125%-kal növekedett, holott kivitele csak 60%-kal.

Trieszt kiviteli czikkei között hazánkat közelebbről a liszt és fa érdeklik. A lisztkivitel Triesztből 1878 óta a következő volt

év	métermázsa	év	métermázsa
1878	957,336	1882	545,056
1879	694,302	1883	577,579
1880	536,819	1884	519,598
1881	441,371	1885	547,299

Trieszt lisztkivitele ezek szerint az utolsó nyolcz évben, közel 40%-kal csökkent, a mi, mint említettük, a fiumei lisztkivitel emelkedésével áll összefüggésben. Triesztből legtöbb liszt a többi osztrák és a magyar kikötőkbe vitetik, e mellett a trieszti lisztkivitel is leginkább nyugotra irányúl, azonban jelentékeny mennyiségek vitetnek a keletre is. Igy 1885-ben 18,223 mm. vitetett Törökországba, 13,964 mm. Egyptomba, 4,900 mm Görögországba, 2,718 mm. Adenbe, 8,153 mm. Kelet-Indiába. A keletre irányuló kivitelt az osztrák-magyar Lloyd hajói közvetitik és nem szenved kétséget, hogy lisztkivitelünk ezen irányban még tetemesen fokozható.

A donga kivitel Triesztből 1878 óta a következő volt:

év	darab	év	darab
1878	31.056,456	1882	19.413,126
1879	30.164,844	1883	16.959,780
1880	44.758,480	1884	13.862,050
1881	32.212,801	1885	14.301,760

A donga kivitel Triesztből az 1878-ki mennyiségnek felére csökkent, holott Fiume dongakivitele az alatt az 1878-ki kivitel ötszörösére emelkedett; de a tengeri úton való dongakivitel általában is emelkedett. 1878-ban Fiuméből és Triesztből együtt 39 millió darab vitetett ki, 1885-ben 44 millió darab. A trieszti dongakivitel is leginkább Francziaország és Anglia felé irányúl, de nevezetes mennyiségek vitetnek ki Görög- és Olaszországba is.

Trieszt bevitelében egyik legjelentékenyebb czikk a *kávé*, melynek bevitele az említett különbözeti vámok befolyása alatt rendkivül emelkedett, 1881-ben 158,369 mm. volt, 1882-ben 242,282 mm., 1883-ban 397,289 mm., 1884-ben 385,700 mmázsa,

1885-ben 395,889 mm., tehát több, mint előbb bármikor. A kávébevitel legnagyobb része Braziliából származik 258,629 mm. hozatott be onnan, 33,206 mm. Kelet-Indiából, stb. A gyapotbevitel évi 500,000 mmázsa körül hullámzik, 1884-ben 525,855 mm. volt, 1885-ben 440,023 mm. Az ásvány-olajok (petroleum, stb.) bevitele nagyon csökkent, 1881-ben még 652,452 mm. volt, 1884-ben már csak 352,814 és 1885-ben 206,455 mmázsa.

A tengeri kereskedelemre vonatkozó részletes adatok bemutatásából azon meggyőződést meríthetjük, hogy az áldozatok, a melyeket Magyarország és Ausztria tengeri kereskedelmük emelésére hoztak, nem vesztek kárba, tengeri kereskedelmünk folytonosan és jelentékenyen emelkedik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

HARMADIK SZAKASZ.

A KÖZLEKEDÉS ÉS FORGALOM.

A) A KÖZLEKEDÉS ESZKÖZEI.

I. FEJEZET.

A közlekedés eszközei általában.

Az eddigi fejezetek megismertették hazánk gazdasági és ipari termelését s bemutatták a kereskedelmi forgalmat, melyben a nyers anyagok az átalakítás vagy nemesítés, a kész használhatóságok pedig a fogyasztás felé sietnek.

A közgazdasági organismus ezen nagyszerű vérkeringését a közlekedési eszközök közvetítik, sőt többet annál, mert magát az embert s annak gondolatát és akaratát is ezek viszik, sokszor röpítik egyik helyről a másikra.

Századunk a közlekedési eszközöket a tökéletességnek korábban távolról sem sejtett fokára emelte. A gőz és villany alkalmazása, úgy szólván, megszüntette a térbeli távolságot s nagy mértékben elősegíté a különböző nemzetek erkölcsi, műveltségi s gazdasági egymásra hatását. Forradalmat idézett elő az eszmék világában s forradalmat a gazdasági életben.

A nagy átalakulás, mely hat évtizeddel ez előtt kezdődött, még ma is tart, sőt az utóbbi időben, a közlekedési eszközök bámulatos fejlődésével, roham-lépésben halad előre. A korábbi gazdasági viszonyokra főleg az gyakorol felforgató hatást, hogy a rendkivüli gyorsasággal párosult roppant tömegszállítási képesség mellett lehetővé vált, hogy a legtávolabbi országok nyers termékei is megjelenhessenek s diadalmas versenyt kezdjenek oly piaczokon, melyeket előbb kizárólag a szomszédos vidékek

vagy országok uraltak. Általában a közlekedési eszközök fejlődése sokkal inkább szolgál javára a nyers terményeknek s egyéb tömegárúknak, mint a finomabb iparczikkeknek vagyis azon áruknak, melyek kis tömegben nagy értéket képviselnek. India selymét, drágaköveit és fűszerárúit a karavánok kényelmesen eljuttaták a Földközi-Tengerig, de India búzáját nem.

Hazánk első sorban nyerstermelő ország, s igy a közlekedési eszközök fejlődése rá nézve fokozott mértékben tünik fel nyereségesnek. Az is valóban; minden kőút, mely vasútaink felé kiépül, minden vasút, mely a forgalom egyes csomópontjait s az ország különböző részeit összeköti egymással, vagy idegen piaczokhoz juttatja közelebb, minden hajóvállalat, mely összeköttetést teremt más nemzetekkel: egy-egy hathatós eszköze közgazdasági viszonyaink emelésének. De az is tagadhatatlan, hogy a világforgalom eszközeinek napjainkban látható roppant fejlődése érzékeny csorbát üt hazánk speciális érdekein. Nagy gabnatermő versenytársaink Amerika és Oroszország korábban csak partvidékeik terményeit tudták haszonnal exportálni, midőn azonban a tengertől távolabb eső vidékek is vasúti összeköttetést nyertek, elárasztották olcsó gabonájokkal a nyugot-európai piaczokat s hazánkat, mely fekvésénél fogva kiváló szerepet játszott Európa élelmezésében, csaknem egészen leszorították onnan.

De épen a velünk versenyző külországok gyors haladása teszi szükségessé, hogy közlekedési eszközeinket bármily erőfeszítéssel, a kor kívánalmainak megfelelő állapotba helyezzük s a közlekedési eszközök egyes nemeit helyes összhangba hozzuk egymással.

A közlekedési eszközöknek két fő nemét különböztetjük meg: a *szárazföldi* és a *vízi útakat.* Az előbbiekhez tartoznak az állami, megyei és községi *közútak* és a *vasútak,* az utóbbiakat a *folyamok, tavak* és *csatornák,* továbbá a *tenger* alkotják. A közútak, a folyók és tavak jobbára csak a belforgalmat közvetítik; a vasútak míg egyrészről a belforgalomnak leghathatósabb közvetítői, másrészről a nemzetközi forgalomnak is fontos tényezői a tenger pedig csaknem kizárólag az utóbbinak szolgálatában áll

A közlekedés különböző eszközei nem állnak ellentétben egymással, sőt sok tekintetben kiegészítik egymást. A szűkkörű helyi forgalom kőútakat kiván s bármily sűrű hálózattal vonják

is be a vasútak valamely vidék területét, a kőút, melyen kiki saját járművét használhatja s melyen az árúk a termelési helytől a vasútak vagy vízi útakhoz eljutnak, nélkülözhetlen marad. A vízi útak, melyek a legolcsóbb közlekedést nyújtják, főleg a nagy terjedelemben aránylag kis értéket képviselő tömegárúk szállítására birnak kiváló fontossággal, de a vasútakat fölöslegessé ezek sem teszik, mert a szállításnak azt a pontosságát és gyorsaságát, mint ez utóbbiakkal, általuk elérni nem lehet. A nemzetközi forgalom közvetítésére a tenger és a vasútak egyaránt szolgálnak, noha a világforgalom mégis inkább a tengereken halad.

Hazánkban az egyes közlekedési eszközök fejlődését és jelen állapotát a következő fejezetek kivánják megvilágítani.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

II. FEJEZET.

Állami, megyei közútak.

Bár útnak nevezzük a járművek által a természetes talajon vágott egyszerű nyomot is, de rendeszeres és intensiv forgalom közvetítésére az ily kezdetleges út nem szolgálhat, mert majd a laza homok, melybe a kerék mélyen bevág, majd a meredek hágók, majd a nedves évszakok feneketlen sara nehezíti, vagy akadályozza rajta a közlekedést. A közút fogalma tehát föltételezi, hogy az úttest oly szilárd anyagból álljon, melyen a kerekek könnyen gördüljenek s mely ellenálljon az időjárás okozta bomlásnak, a meredek lejtők pedig lehetőleg mellőztessenek, szóval, hogy az út olyan legyen, hogy rajta minél kisebb vonóerő, minél nagyobb terhet lehető nagy gyorsasággal mozdítson tovább.

Magyarország mindenkor hires volt rossz útjairól. Igaz, hogy régebben az útak nyomorúságos voltában a művelt külföld is osztozott vele. Anglia, mely jelenleg a közlekedési eszközök legtökéletesebb rendszerével dicsekszik, még a múlt században is csak oly hátra volt, mint hazánk s Francziaország közlekedési viszonyai is csak a múlt század vége felé kezdtek javúlni; de míg az előbbinél a magánvállalkozás, az utóbbinál pedig az állam gondoskodása jól épített kőútak hálózatával vonta be az országot, nálunk hosszú időn keresztül semmi sem történt s útjaink megmaradtak középkori siralmas állapotukban.

Hazánkban 1848 előtt a közútak építése és fentartása a törvényhatóságok kötelessége volt, s 1844-ig az egyes törvényhatóságok területén dívó gyakorlat szerint történt, ez évtől pedig az 1844: IX. t.-cz. által szabályozott közmunka felhasználásával. Voltak ezen kivűl itt-ott magánosok által fentartott vámútak is, melyek részben maig is fennállnak, bár számuk mindinkább fogy minthogy részint megváltás, részint önkénytes átengedés folytán mind több és több magán vámút kerül az állam birtokába.

Magyar Közlekedési Múzeum és Könyvtár

A útakra általában minél kevesebb gondot fordítottak; az országútak jelentékeny része — megbizható szemtanúk szerint — ép úgy, mint a falusi útak, szabálytalanúl kanyargott, nagy kapaszkodókkal és meredek lejtőkkel, a víz átvezetésére pedig hídak helyett többnyire teknőalakú mély hajlások szolgáltak. Lapályos helyeken a nedves évszakokban a víz egészen elborította az útat, mely vidékenkint feneketlen sártengerré vált, sok felé pedig a mély homok nehezítette meg a közlekedést.

Az általános bajokhoz járult, hogy a törvényhatósági kezelés miatt az útaknak még a főbb forgalmi irányokban sem volt egységes rendszerük, minden törvényhatóság saját helyi szükségletéhez szabta útját, mit sem gondolva a szomszéd törvényhatóságok útjaihoz való csatlakozással s a hány törvényhatóság volt, annyiféle rendszerben épült útak váltakoztak egymással.

Kedvezőbb fordulat az absolut korszakkal állott be. 1851-ben a kormány a fontosabb útvonalakat *állami útaknak* jelentette ki s kincstári kezelés alá vette. Ez időtől az állami útak építése és fentartása az állami útépítési alapból fedeztetett. Az *állami* vagy *birodalmi útakon* kivűl voltak még *tartományi* vagy *országútak* s *községi* vagy *helységi* útak, melyek fentartása az országok, illetőleg községek feladata volt.

Meg kell vallani, hogy az útak építése és javítása tekintetben mindjárt az ötvenes évek elején igen sok történt, nem mintha az absolut kormány a leigázott ország anyagi jólétét akarta volna előmozdítani, hanem hogy azt, könyebben féken tarthassa s az esetleges forradalmi mozgalmakat a hadsereg akadálytalan, gyors mozgásával mindjárt csirájában elfojthassa.

Az állami útépítési alapot nagyon igénybe vévén a sok új építkezés s a költséges fentartás, 1853-ban az állami útakon vámsorompókat állítottak fel. De az útvámok behozatala oly csekély eredményt mutatott, hogy 1854-ben már elrendeltetett megszüntetésük, oly módon, hogy az útak fentartását az állami és országos útépítési alapok közösen viseljék, mely utóbbi a kormány beleegyezésével az állami útak bérlőjének tekintetett, s mint ilyen feljogosíttatott, hogy a kincstártól kapott készpénz egy részét az országútakra használja fel, az állami útakat pedig ugyanannyi értékű közmunkával kárpótolja.

Az alkotmányos korszak beálltával bár lázas erőfeszitéssel munkáltak az ország gazdasági viszonyainak javitásán, a közútak nem részesültek abban a figyelemben, mely fontosságuknál fogva méltán megillette volna.

Tagadhatatlan, hogy a kőútak a nemzetközi vonalokon, sőt a belforgalom főbb irányaiban is sokat vesztettek fontosságukból, mert itt szerepüket, hatványozott teljesítési képességgel, a vasútak vették át; de ugyanannyit, vagy még többet, nyertek a helyi forgalom szempontjából. Még oly vidéken is, mely a vasútvonalok jótéteményét nem nélkülözi, szükségesek az ezekhez futó jó közútak, hogy megkönnyítsék a vidék terményeinek a vasúthoz való eljutását. Ezen szükség a nagy közlekedési eszközök tökéletesülésével folyvást érezhetőbbé válik, mert minél olcsóbb a nagy távolságra való szállítás, annál érzékenyebben terheli az egyes községek vagy vidékek terményeit és készítményeit a magas szállítási költség, mit azok a rossz közútak miatt a vasútig hordozni kénytelenek.

A magyarországi útaknak jelenleg szintén háromféle nemét különböztethetjük meg, az *állami útakat*, melyeknek épitése és fentartása az államkincstárt terheli, másodszor a közmunkával és közmunka váltsággal épített és fentartott *törvényhatósági útakat* végre a *községi útakat*, melyekről gondoskodni az érdekelt községek feladatához tartozik.

1883 végén a háromrendbeli útak absolut és a területhez viszonyított hosszát a következő számok mutatják (csak a szorosabb értelemben vett Magyarországot tekintve, minthogy a Dráván túli részekből sem a törvényhatósági, sem a községi útakról nincsenek adataink).

	Hosszaság	100 □ km. területre esik közút
Állami útak	5,948 km.	2.13
Törvényhatósági útak	33,514 »	11.98
Községi útak	45,248 »	16.17
Összesen	84,710 km.	30.28

Az állami útak közé számitottuk az itt-ott még fennálló *magán vámútakat* is, melyek előbb-utóbb úgy is az állam tulajdonába és kezelése alá fognak kerülni. Ezeknek hosszasága jelenleg még 122 kméterre rúg, míg a valódi állami útaké 5,826 km. A községi útak hosszúságát csak megközelítőnek vallja maga az adat-

szolgáltató közlekedési miniszterium is, hitelességéhez tehát szó fér, s ha tekintetbe vesszük, hogy könnyen megtörténhetett sok esetben az egyszerű mezei útaknak a községi útak sorába való számítása, a becslést aligha nem túlságos magasnak kell tartanunk. Erre látszik mutatni az összehasonlítás is Ausztria községi útjaival.

Az összehasonlítást különben érdekesnek látszik kiterjeszteni összes útjainkra, belevonva Ausztrián kívül Francziaországot is, mely kőútak tekintetében valódi minta-állam. Megjegyzendő, hogy az *állami útak* rovatában Ausztriánál a kincstári útak (Aerarial-Strassen), Francziaországnál a nemzeti útak (routes nationales), a *törvényhatósági útak* rovatában az előbbinél az országútak és kerületi útak (Landes-Strassen, Bezirks-Strassen), az utóbbinál pedig a megyei útak (routes departementales); végre a *községi útak* rovatában Ausztriánál szintén a községi útak s Francziaországnál a vicinalis útak (chemins vicinaux) foglalnak helyet, melyek közül azonban a nagy közlekedési útakat (chemins de grande communication) minthogy ezeket a községek és departementok közösen tartják fenn s fontosságuknál fogva is túlemelkednek a helyi szükséglet határain, a törvényhatósági útak rovatába soroztuk. Látható ebből, hogy úgy az összefoglalás, mint az összehasonlítás meglehetősen talál.

	Állami útak		Törvényhatósági útak	
	hossza km.-ekben	esik 100 □ km. területre km.	hossza km.-ekben	esik 100 □ km. területre km.
Magyarország . . .	5,948	2.13	33,514	11.98
Ausztria	15,346	5.12	41,702	13.90
Francziaország . .	37,324	7.06	142,663 *)	27.00

	Községi útak	
	hossza km.-ekben	esik 100 □ km. területre km.
Magyarország	45,248	16.17
Ausztria	37,700	12.57
Francziaország	480,864	90.97

Állami útak tekintetében Magyarország igen kedvezőtlen arányszámot mutat. Ausztriának aránylag közel háromszor annyi, Francziaországnak közel négyszer annyi *állami* útja van. A törvényhatósági útakat véve, Ausztriát megközelítjük, de Francziа-

*) Ebből 37,142.6 km. a megyei útakra, 105,520.9 km. pedig a vicinalis nagy közlekedési útakra esik.

ország erősen túlszárnyal bennünket; községi útakkal, adataink szerint, jobban el vagyunk látva mint Ausztria, de Franczia-ország hasonlíthatatlanúl kedvezőbb arányt mutat. Az útak mind három osztályát összefoglalva

	esik 100 □ kilométer területre út általában
Magyarországon	30.28
Ausztriában	31.59
Franczia-országban	125.03

Látjuk ebből Franczia-ország óriás előnyét, de e számok azt is látszanak mutatni, hogy csaknem ott állunk, a hol Ausztria. Az útak hosszúságára csakugyan úgy van, de ez még magában mit sem jelent, a kiépítetlen útak, sőt még azok sem, melyeknél a természetes homok, vagy fekete föld két árok közé van dombolva, nem érdemlik meg az út nevet, mert az év jelentékeny részén az ilyen útakon a közlekedés nagy akadályokkal kénytelen küzdeni, olykor teljesen fenn is akad. Községi útaink csaknem kivétel nélkül ilyenek, sőt törvényhatósági útaink közül is csak 66.18% van kiépítve, 33.82%-uk még egyszerüen kavicsolva sincs s a rájuk fordított nagy munkaerő és pénzáldozat daczára az esős évszakokban járhatatlanok.

Az állami útak hosszúságát (a magán vámútakon kívül) minőségük szerint, országrészenként a következő kimutatás tünteti fel:

Folyó szám	Országrész	Csak kavicsolt	Kavicsolt és kőalapú	Kőburkolatú	Kongó tégla út	Kiépítetlen	Összesen	100 □ km. területre esik állami út
		kilométer						
1	Duna balpartja . . .	284.6	476.4	6.5	—	—	767.5	2.28
2	Duna jobbpartja . .	746.2	312.9	3.7	51.5	—	1,114.3	2.57
3	Duna-Tisza köze . .	112.8	162.3	—	—	—	275.1	0.76
4	Tisza jobbpartja . .	174.8	418.4	1.8	—	—	595.0	1.89
5	Tisza balpartja . . .	301.7	270.9	—	—	—	572.6	1.29
6	Tisza-Maros szöge	523.6	385.0	2.9	—	—	911.5	2.65
7	Erdélyi részek . . .	822.1	725.3	15.3	—	24.5	1,587.2	2.85
8	Fiume város és területe	—	1.0	2.2	—	—	3.2	1.63
9	Horvát - Szlavonország	483.8	721.7	—	—	—	1,205.5	2.84
	Összesen . . .	3,449.6	3,473.9	32.4	51.5	24.5	7,031.9	2.18

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Állami útaink részint csak kavicsolva vannak, részint kőalappal is birnak, kőburkolattal leginkább csak az egyes városokon keresztül vezető kisebb útszakaszok vannak ellátva; kongótéglaúttal Somogy megyében tettek kisérletet.

A csak kavicsolt és a kőalappal biró útak hosszúsága csaknem egészen összevág, esvén az összes hosszúságból az előbbiekre 49.05%, az utóbbiakra 49.40%, együtt pedig az állami útaknak 98.45%-át képviselik, a fenmaradt 1.55%-on a kőburkolatú és a kongótégla útak, továbbá a kiépítetlen szakasz osztoznak.

Az egyszerűen kavicsolt út jóságra és tartósságra nem versenyezhet a kőalappal biró útakkal s így igen fontos a kettő közötti arány. A kőalappal biró útak túlsúlyban vannak a Tisza jobb s a Duna bal partján, Horvát-Szlavonországban s a Duna-Tisza közén. Ez arányból azonban az illető országrészek útügyének állására nem egészen következtethetünk, mert ha például a Duna-Tisza közén kedvező is a kettő közötti arány, mit ér ez, midőn ezen egész terület oly gyéren van ellátva állami útakkal, hogy 100 □ kmre csak 0.76 km. esik. Állami útak tekintetében szegény még a Tisza bal, sőt némileg a Tisza jobb partja is, ellenben jól el van látva Horvát-Szlavonország, a Maros-Tisza szöge, Erdély és a Duna két partja.

Kilencz magyar megyében egyátalán nincs állami út, és pedig Bács, Békés, Győr, Jász-Nagy-Kún-Szolnok, Szabolcs, Szepes, Szilágy és Turócz megyében.

A törvényhatósági útakat ugyancsak minőségük szerint a következő kimutatás foglalja össze:

Folyó szám	Országrész	Csak kavicsolt	Kavicsolt és kőalapú	Kőburkolatú	Kongó tégla út	Nincs kiépítve	Összes hosszaság	Az összes hosszaságból ki van építve
		kilométer						%
1	Duna balpartja . . .	2,350	1,560	—	—	263	4,173	93.70
2	Duna jobbpartja . .	3,990	789	4	—	1,783	6,566	72.84
3	Duna-Tisza köze . .	324	374	37	42	4,867	5,644	13.77
4	Tisza jobbpartja . .	2,203	1,799	—	—	594	4,596	87.07
5	Tisza balpartja . . .	943	1,004	10	—	2,217	4,174	46.88
6	Maros-Tisza szöge .	1,725	451	6	6	935	3,123	70.03
7	Erdélyi részek. . . .	3,123	1,407	2	—	676	5,208	87.07
8	Fiume város és területe	—	30	—	—	—	30	100.00
	Összesen . .	14,658	7,414	59	48	11,335	33,514	66.18

E számadatok szomorúan illustrálják, hogy törvényhatósági útaink, kivált egyes országrészekben, mennyi sok kívánni valót hagynak. A Tisza balparti megyék törvényhatósági útjainak csak 46.88% van kiépítve, a duna-tiszaközi megyéknek pedig csupán csak 13.77%-a. — Mily siralmasan állanak a viszonyok egyes megyékben! Hajdú megyében 548 km. törvényhatósági útból, Csongrádban 350 kmből egy talpalatnyi sincs kiépítve; Békésben 423 kmből csak 16 km., Jász-Nagy-Kún-Szolnokban 898 kmből csak 31 km., Torontálban 616 kmből csak 56 km., Szabolcsban 355 kmből csak 59 km. stb. — Igaz, hogy a nagy magyar alföldön a kőanyag hiányában az útépítés igen nagy bajjal és költséggel jár, de azért ezen dús gabonatermő megyék a rossz útakkal járó nyomorult közlekedésre legyenek-e örökösen kárhoztatva? Ha a kőanyag előteremtése legyőzhetetlen nehézségekkel jár — noha vízi útainkat épen a kőanyag szállításánál sokkal jobban kihasználhatnók — nem lehetne-e kő vagy kövezett út helyett kongótéglaútat alkalmazni? E tekintetben kisérletre sincs szükség, mert eddigelé már — hogy csak a nagyobbakat említsük — Somogy megyének 50 km., Bács megyének 33 km. kongótéglaútja van, s a hozzákötött várakozásoknak megfelel.

Az állami útakat, magán vámútakat és a kiépített törvényhatósági útakat együttesen tekintve, a következő számok mutatják, hogy az egyes megyék és országrészek mint vannak ellátva oly közútakkal, melyeken a közlekedés az év minden szakában akadálytalanúl folyhatik.

Folyó szám	Országrész és megye	A kiépitett állami útak és magán vámútak	A kiépitett törvényhatósági útak	A kiépitett összes közútak	100 □kilométer területre esik kiépitett közút
		hosszasága kilométer			
	I. Duna balpartja.				
1	Árva megye	77.388	180.000	257.388	12.44
2	Bars »	30.615	420.000	450.615	16.86
3	Esztergom megye . .	32.604	231.000	263.604	23.46
4	Hont megye	117.944	292.000	409.944	15.47
5	Liptó »	35.434	151.000	186.434	8.26
6	Nógrád »	112.728	281.000	393.728	9.04
7	Nyitra »	120.354	923.000	1,043.354	18.22
8	Pozsony »	42.163	736.000	778.163	18.05
9	Trencsén megye . . .	153.436	384.000	537.436	11.63
10	Turócz » . . .	—	124.000	124.000	10.78
11	Zólyom » . . .	58.933	188.000	246.933	9.01
	Összesen . . .	781.593	3,910.000	4,691.599	13.93
	II. Duna jobb partja.				
1	Baranya megye . . .	119.872	366.000	485.872	9.47
2	Fehér » . . .	134.799	367.000	501.799	12.07
3	Győr » . . .	—	250.000	250.000	18.10
4	Komárom » . . .	49.831	465.000	514.831	17.49
5	Moson » . . .	69.747	217.000	286.747	14.75
6	Somogy » . . .	88.500	210.000	298.500	4.57
7	Sopron » . . .	70.478	631.000	701.478	21.21
8	Tolna » . . .	90.770	102.000	192.770	5.29
9	Vas » . . .	206.040	917.000	1.123.040	22.30
10	Veszprém » . . .	50.746	517.000	567.746	13.63
11	Zala » . . .	267.937	741.000	1.008.937	19.76
	Összesen . . .	1,148.720	4,783.000	5.931.720	13.68
	III. Duna-Tiszaköze.				
1	Bács-Bodrog megye .	—	171.000	171.000	1.54
2	Csongrád megye . . .	2.645	7.000	9.645	0.28
3	Heves » . . .	71.800	203.000	274.800	7.23
4	J.-N.-K.-Szolnok m.	—	31.000	31.000	0.58
5	Pest-P.-Solt-K.-K. m.	225.040	365.000	590.040	4.68
	Összesen . . .	299.485	777.000	1.076485	2.97

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	A kiépített hosszasága kilométer: állami útak és magán vámútak	törvényhatósági útak	összes közútak	100 □ kilométer területre esik kiépített közút
	IV. Tiszajobbpartja.				
1	Abauj-Torna megye	166.876	438.000	604.876	18.16
2	Bereg megye	62.834	281.000	343.834	9.23
3	Borsod »	64.342	567.000	631.342	17.90
4	Gömör »	86.714	573.000	659.714	15.43
5	Sáros »	122.246	496.000	618.246	16.18
6	Szepes »	—	509.000	509.000	14.11
7	Ung »	62.708	399.000	461.708	15.12
8	Zemplén »	33.922	739.000	772.922	12.45
	Összesen . . .	599.642	4.002.000	4.601.642	14.59
	V. Tisza bal partja.				
1	Békés megye	—	16.000	16.000	0.45
2	Bihar »	200.707	609.000	809.707	7.42
3	Hajdu »	13.014	—	13.014	0.39
4	Mármaros megye . .	296.049	444.000	740.049	7.15
5	Szabolcs » . .	—	59.000	59.000	1.20
6	Szatmár » . .	37.733	401.000	438.733	6.76
7	Szilágy » . .	—	285.000	285.000	7.76
8	Ugocsa » . .	34.962	143.000	177.962	14.95
	Összesen . . .	582.465	1.957.000	2.539.465	5.71
	VI. Tisza-Maros szöge.				
1	Arad megye	201.644	454.000	655.644	10.17
2	Csanád »	36.514	15.000	51.514	3.18
3	Krassó-Szörény megye	333.190	1.011.000	1.344.190	13.78
4	Temes megye	240.830	629.000	869.830	12.19
5	Torontál »	128.444	79.000	207.444	2.18
	Összesen . . .	940.622	2.188.000	3.128.622	9.08

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Folyó szám	Országrész és megye	A kiépített			100 □ kilométer területre esik kiépített közút
		állami útak és magán vámútak	törvényhatósági útak	összes közútak	
		hosszasága			
		kilométer			
	VII. Erdély.				
1	Alsó-Fehér megye . .	45.400	300.000	345.400	9.66
2	Besztercze-Naszod m.	83.058	287.000	370.058	9.22
3	Brassó megye	104.985	190.000	294.985	16.41
4	Csik »	65.234	269.000	334.234	7.44
5	Fogaras »	86.000	229.000	315.000	16.74
6	Háromszék megye . .	80.324	320.000	400.324	11.26
7	Hunyad » . .	182.615	619.000	801.615	11.56
8	Kis-Küküllő » . .	57.499	166.000	223.499	13.58
9	Kolozs » . .	191.247	245.000	436.247	8.47
10	Maros-Torda » . .	83.632	342.000	425.632	9.84
11	Nagy-Küküllő » . .	147.566	312.000	459.566	14.65
12	Szeben » . .	151.867	230.000	381.867	11.52
13	Szolnok-Doboka m. .	130.901	469.000	599.901	11.65
14	Torda-Aranyos m. .	85.709	269.000	354.709	10.53
15	Udvarhely » . .	72.263	285.000	357.263	10.45
	Összesen . . .	1,568.300	4,532.000	6,100.300	10.95
	Fiume	3.203	30.000	33.203	169.66
	Főösszeg . . .	5,924.036	22,179.000	28,103.036	10.05

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Valamennyi országrész között a Tisza jobbpartja áll legelől, hol kőanyagban nincs hiány, hol kiterjedt bánya és kohóipar található s kivált régebben igen élénken folyt a tengelyen való szállítás. A Duna két partja is kedvező arányt mutat, mit a kőanyag bőségén kivül a balpart némi ipari fejlettsége s a jobbpart magasabb kulturája s nagyobb vagyonossága eléggé indokol. Az erdélyi részek szintén eléggé el vannak látva útakkal, és pedig általában jól épített útakkal. Igen rosszúl áll kiépített kőútak tekintetében a Tisza balpartja s a Duna-Tisza köze, vagyis a nagy magyar alföld. Még jobban kitünik a magyar alföld nyomorúságos állapota, ha nem az országrészek átlagát, hanem az egyes me-

gyéket tekintjük; igy Csongrád, Békés, Hajdú és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében csupán 0.28—0.58 km. kiépített út esik átlagosan 100 □ km. területre, Bács, Torontál és Csanád megyében 1.54—3.18 km., Pest megye alsó részében oly kevés kiépített út van, hogy daczára a megye felső részében található elég kiterjedt rendes úthálózatnak, a megyei átlag csak 4.68 kméterre emelkedik. Legjobban el van látva kiépített úttal Esztergom, Vas, Sopron, Zala, Nyitra, Győr és Pozsony megye, hol 100 □ km. területre 18.05—23.46 km. csinált út esik átlagosan.

A közútak legfontosabb műtárgyai a *hídak*. Előállításuk és fentartásuk nem utolsó helyet foglal el az útak költségeiben, s ha nincsenek jó karban, szintén akadályai a közlekedésnek. Számukat, szerkezetük minéműsége szerint (a Dráván túli részeken kivül) 1883-ban a következő kimutatás részletezi:

	Állami	Tvhatósági
	ú t a k o n	
Fafelszerkezetű hídak . . .	1,473	4,488
Kőhídak	1,952	10,329
Vashídak	8	6
Összesen . . .	3,433	14,823

Az állami útakon minden 100 km. folyó pályára 59 híd esik, a törvényhatósági útakon pedig 43; az előbbiek tehát jobban el vannak látva hidakkal.

A hídak anyaga a közútaknál nem oly fontos, mint a vasútaknál, a fafelszerkezetű hídak is tökéletesen megfelelhetnek a forgalom igényeinek, ha jó karban vannak, s csakugyan azt látjuk, hogy míg az állami útakon a fafelszerkezetű hídak 42.9%-át, a kőhidak 56.9%-át képezik az összes számnak, addig a törvényhatósági útaknál az előbbiekre csak 30.3%, az utóbbiakra pedig 69.7% esik. A költséges vashídak természetesen az állami útakon fordúlnak elő nagyobb számmal, noha itt is igen kevés van.

A műépítmények közül megemlítendők még az *átereszek*. Ezeknek száma az állami útakon 8,480-ra, a törvényhatósági útakon pedig 22,584-re rúg. Ott 147, itt 67 esik átlagosan minden 100 kilométerre.

A *kőútak építése* tetemes költségbe kerül. Hieronymi 1869-ben tartott statisztikai előadásában az állami kőútak építését átlago-

san 84 ezer, a megyei kőútakét pedig 43 ezer forintra becsülte mértföldenkint, a mi kilométerenként 11,088, illetőleg 5,676 forintnak felelne meg. De hangsúlyozta, hogy ez átlagok igen eltérő számokból alakúlnak s útépítésünk költsége mértföldenkint 30 és 150 ezer forint közt váltakozik (kilométerenkint 3,960 és 19,800 forint közt) a különböző vidékek szerint. Gróf Mikó Imre közlekedésügyi minister 1868. évi előterjesztése az állami útak kiépítését jóval kevesebbre, mértföldenkint egyre-másra 60 ezer forintra teszi (kilométerenkint 7,920 frt.); vannak újabb hivatalos adataink is, de ezekből hézagosságuk miatt országos átlagot számítani nem lehet. Ezek szerint némely megyében az egyszerűen kavicsolt út előállítása alig kerül egy pár ezer forintba. A maximumot Csanád megye mutatja, hol a kőalappal biró útnak építése 20 ezer forintba került kilométerenkint.

Mekkora összeget vett igénybe hazánk úthálózatának kiépítése, meg nem határozhatjuk. A 48 előtti években a budgetszerű elszámolás hiánya s akkor, sőt későbben is, a sok természetben ráfordított közmunka ezt lehetetlenné teszi. A fentebbiek után talán nem tévedünk, ha állami útaink átlagos építési költségét kilométerenként 8 czer forintra, a törvényhatósági útakét pedig 5 ezer forintra becsüljük; e szerint az előbbiek kiépítése az egész magyar birodalomban 56 millió forintba került volna, a kiépített törvényhatósági útaké pedig (Horvát-Szlavonország nélkül) 100 millió forintba.

Gróf Mikó Imrének a hazai közlekedési eszközökről tett 1868-ki előterjesztésében érdekes összeállítás található azon költségekről, melyek 1852-től 1867-ig az állami útakra fordíttattak. Ez összeállítás azonban nem terjeszkedik ki még a szorosabb értelemben vett Magyarországra sem, nemcsak a horvát-szlavonországi, hanem még az erdélyi útakra fordított költségek is kimaradtak belőle. E kimutatás szerint 16 év alatt 4.395,000 forint adatott ki az absolut korszakban megnyirbált területű Magyarország állami útjainak újból építésre, átlagosan tehát évi 274,689 forint.

Magyarországon (a Dráván túli részeket is ide értve) 1868 óta új állami útak építésére, a nagyobb elemi rombolások folytán történt újraépítések költségét is beleszámítva, állami zárszámadásaink tanúsága szerint a következő összegek adattak ki:

1868.	évben	447,425	forint
1869.	»	538,590	»
1870.	»	878,440	»
1871.	»	979,430	»
1872.	»	1.212,623	»
1873.	»	799,352	»
1874.	»	485,348	»
1875.	»	285,722	»
1876.	»	44,863	»
1877.	»	115,552	»
1878.	»	83,525	»
1879.	»	125,352	»
1880.	»	80,146	»
1881.	»	100,286	»
1882.	»	188,524	»
1883.	»	199,055	»
1884.	»	159,286	»

A 17 év alatt átlagosan 395,501 forint fordíttatott évenkint állami útak építésére, s ezt már a két első év kiadása is meghaladta. Nagy lendületet látunk 1870—72-ig, sőt 73-ig, de ezt annál rohamosabb hanyatlás váltja fel s jelentékeny emelkedést még az utóbbi évek sem mutatnak. Ez természetes. A jelenlegi állami útak hálózata csaknem teljesen ki van építve s új állami útakat nyitni csak fő forgalmi fontosságú vonalokon kellene, de itt meg a vasút vette át szerepöket. Mai napság nem az állami, hanem a megyei és községi, egyszóval a vicinális útak hálózatának kiterjesztése a fő feladat.

A kőútaknak nemcsak előállításuk kerül sokba, hanem fentartásuk is. A kőút folytonos ápolást, javítást igényel. Nálunk a klimatikus viszonyok különösen kedvezőtlenek, a gyakori nagy hőváltozások felette bomlasztó hatással vannak az úttestre. Ez kőútaink fentartását tetemesen megdrágítja, s ezenkivül sok helyütt a rossz, könnyen porló kőanyag, vagy a kőanyag hiánya emeli jelentékenyen a fentartási költségeket.

Az állami útak fentartásához szükséges anyagot (a Dráván túli részeken kivül) 814 kő- és kavicsbánya szolgáltatja. A kőbányák nagyon különböző távolságra feküsznek a fentartott útszakasztól. Vannak megyék, például Csik, Liptó, Árva stb., a hol csak nehány száz méter az átlagos távolság, de vannak viszont, melyeknél a kőanyag szállítása roppant távolságról történik, így

például Tolna megyében 43, Somogyban 50, Csanádban 79, Hajdú megyében pedig 80 kilometerre rúg a kő- és kavicsbányák átlagos távolsága a fentartott útszakasztól; sőt oly állami útjaink is vannak, melyekhez a kőanyagot 92 kméter (Biharban), 98 km. (Csanádban), vagy épen 174 km. (Tolnában) távolságra fekvő kőbányából szállítják.

Állami útaink fentartására évenkint 4—500 ezer köbméter kavicsot használnak fel; 1883-ban 511,176 köbmétert, miből a magyarországi útakra 435,318 kbm., a horvát-szlavonországiakra pedig 75,858 köbméter esett, kilometerenkint átlagosan az előbbiekre 75, az utóbbiakra pedig 63 köbméter.

A kőútak fentartási költsége függ még a forgalom nagyságától, a járművek megterheltetésétől, sőt minőségétől is; hazánkban például, a mint Fest Vilmos a hatvanas években irt értekezésében kiemeli, az útak rongálásában jelentékeny részük van a nálunk szokásos keskeny keréktalpaknak.

A forgalom nagyságának ismerete közgazdasági szempontból is felette fontos volna, mert az lenne a kőútak hasznosságának fokmérője. A hetvenes években történtek is följegyzések az igavonó állatok napi forgalmáról az állami útakon, de részletekbe menő, vagy pedig újabb adataink nincsenek.

Az 1872. és 73-dik évi észlelés szerint állami útainkon az igavonó állatok napi forgalma 80 és 2443 között ingadozott. Legerősebb volt a forgalom a fővárosból Kassa, Grácz és Zimony felé kisugárzó útakon s Arad megyében a debreczen-fehértemplomi úton, melyek mindegyikén meghaladta a napi forgalom a kétezeret. Ezer igavonó állatot meghaladó napi forgalommal is csak kevés út dicsekedett, Pest megyében a *budapest-duklai,* Gömörben a *budapest-vácz-kassai,* s Nyitrában a *tornócz-nyitrai;* ellenben Krassó-Szörény megyében a *báziás-orsovai* úton csak 80 igavonó állatból állott a napi forgalom s Ugocsában, Beregben és Ungban a *kassa-jablonicai,* Biharban a *nagyvárad-kolozsvár-brassói* s Mosonban a *budapest-bécsi* államúton sem érte el a kétszázat. A magyarországi összes állami útak átlagát véve, 580 igavonó állatból állott a napi s 211,700-ból az évi forgalom. Ujabb adatok ugyan ez irányban nem gyűjtettek, de alig hiszszük, hogy e szám azóta emelkedett volna, a helyi forgalom netaláni élénkülését bizonyára ellensúlyozta az újabb vasúti vona-

lok megnyitása folytán beállott csökkenés a nagy közlekedési vonalokon.

Hogy állami útainkon hány jármű közlekedik s még kevésbé, hogy a könnyű kocsik és terhes szekerek mily arányban szerepelnek, arra nézve adataink nincsenek. A szállított terhek mennyiségéről sem történt adatgyűjtés, a mi különben még az oly szigorú útrendészettel biró országban sem sikerült, mint Franczia-ország s a szállított terhek mennyiségét ott is csak combinative számítgatják. Nálunk egy igavonó jószágra nem igen vehetünk többet 2 mmázsa tehernél; e szerint állami útaink a szorosabb értelemben vett Magyarországon évenkint körülbelül 246.6 millió tonnakilométer forgalmat közvetítenének.

Gróf Mikó Imre többször idézett előterjesztése az állami útak fentartási és kezelési költségeire nézve is tartalmaz érdekes adatokat az absolut korszakból. Csak a végösszeget véve 1852—1867-ig a fentartási költség 27.827,193 forintra rúgott, a kezelési költség pedig 699,805 s a kettő együtt 28.526,998 forintra. Évenkint tehát átlagosan 1.782,812 forint fordíttatott az állami útak gondozására, Erdélyen, Horvát-Szlavonországon s az akkori katonai határőrvidéken kivül.

Az alkotmányos korszak 17 éve alatt — 1868-tól kezdve, mert a részben még az absolut korszakhoz tartozó 1867-ik évnek költsége már a fentebbi összegekben szerepel — állami zárszámadásaink szerint az államútak kezelése és fentartása az egész magyar birodalomban tényleg a következő összegeket vette igénybe:

Év	Kezelés	Fentartás	Együtt
1868.	107,032 frt.	2.121,575 frt.	2.228,607 frt.
1869.	106,967 »	2.360,154 »	2.467,121 »
1870.	107,663 »	2.759,513 »	2.867,176 »
1871.	124,140 »	3.556,187 »	3.680,327 »
1872.	125,222 »	3.929,606 »	4.054,828 »
1873.	120,858 »	3.691,651 »	3.812,509 »
1874.	129,719 »	3.838,863 »	3.968,582 »
1875.	111,858 »	2.413,147 »	2.525,005 »
1876.	87,307 »	2.441,427 »	2.528,734 »
1877.	87,307 »	2.392,155 »	2.479,462 »
1878.	84,269 »	2.617,852 »	2.702,121 »
1879.	86,665 »	2.289,328 »	2.375,993 »
1880.	86,797 »	2.634,881 »	2.721,678 »

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Kezelés	Fentartás	Együtt
1881.	85,105 frt.	2.538,248 frt.	2.623,353 frt.
1882.	86,389 »	2.772,794 »	2.859,183 »
1883.	89,935 »	2.677,836 »	2.767,771 »
1884.	93,083 »	3.023,197 »	3.116,280 »
Összesen	1.720,316 frt.	48.058,414 frt.	49.778,730 frt.

1871-től fogva kezdtek az állami útakra nagyobb összegeket áldozni, s ez időben a törvényhozás figyelme is kiváló érdeklődéssel fordúlt az annyira fontos közútak felé s a közlekedési ministeriumot megbízta, hogy az állami útak hálózata- és kezelésére nézve törvényjavaslatot nyújtson be. A ministerium nem törvényjavaslatot, hanem egy jelentést terjesztett 1873-ban a képviselőház elé az országes közlekedési eszközök hálózata targyában, mely állami útainkra, s különösen ezeknek a vaspálya-hálózattal összhangba hozására nézve igen fontos javaslatokat tartalmazott.

A következő szomorú s állami pénzügyeink rendkívűl zilált képét mutató évek nem voltak alkalmasak nagyobb reformok keresztülvitelére. Kiadásaink kényszerű megszorítása az útak fentartásánál is éreztette hatását s 1874-ről 1875-re az e czímen kiadott összegek közel másfél millió forinttal csökkentek. Ez idő óta, ha látható is egyes években pár százezer frtnyi emelkedés, de még mindig körülbelűl egy millió forinttal fordítunk kevesebbet az állami útakra, mint 1871—74-ben.

Magyarországban — Horvát-Szlavonország nélkül — az 1884. évi előirányzat szerint az állami útak minden kilométerének kezelése átlagosan 13.6 frtba, fentartása pedig 429.9 frtba kerül, mely utóbbiból magára a fedőanyag előállításának költségére s a kavicsbányák bérére 256 frt esik.

A fentartási költséget illetőleg az egyes megyék közt roppant ingadozást látunk, 186.6 frt és 1,349.2 frt között váltakozik az. A fentartási költségekre, a mint fentebb is megemlítettük, főleg a kőanyag beszerzése gyakorol döntő befolyást. Kővel, kaviccsal bővelkedő megyékben nagyon kevésbe kerűl az útak fentartása, mert a fedőanyag beszerzése olcsó, például Hunyadban kilométerenkint csak 69.4 frt, Szatmárban 80.1 frt, Alsó-Fehérben 89.8 frt, Árvában 97 frt stb.; a kővel nem biró alföldön ellenben igen sokba kerül a fedőanyag előállítása, igy a mondott évben Torontál

megyében 646.4 frtba, Csanádban 842.8 frtba, Hajdú megyében pedig 1,256.2 frtba került kilóméterenkint.

Az állami útak kezelése a kir. államépítészeti hivatalok hatásköréhez tartozik. Ezek a közlekedési ministerium vezetése és ellenőrzése alatt állanak, de némi befolyást a törvényhatóságok közigazgatási bizottsága is gyakorolhat reájuk. Az 1877. XXIV. törv. czikk megszüntetvén a törvényhatósági mérnökök intézményét, a törvényhatósági útak technikai kezelését szintén az államépítészeti hivatalokra ruházta. Összesen 72 államépítészeti hivatal áll fenn, 63 Magyarországban s 9 Horvát-Szlavonországban. A személyzetet 58 főmérnök, 136 mérnök, 50 segédmérnök és 24 mérnökgyakornok alkotja.

A törvényhatósági útak a természetben leszolgált közmunkával és a közmunka váltságból befolyó készpénzel építtetnek és tartatnak fenn. A hadászatilag fontos útak s nagyobb műépítmények fentartására azonban az állam is nyújt évről évre kisebb-nagyobb összegeket. Ezen országos segélyt az utóbbi 16 év alatt a következő kimutatás tünteti fel:

1869.	évben	39,985	forint
1870.	»	385,727	»
1871.	»	386,840	»
1872.	»	205,706	»
1873.	»	301,179	»
1874.	»	220,954	»
1875.	»	151,718	»
1876.	»	145,851	»
1877.	»	306,559	»
1878.	»	156,590	»
1879.	»	151,313	»
1880.	»	175,087	»
1881.	»	160,978	»
1882.	»	271,249	»
1883.	»	216,223	»
1884.	»	163,472	»

A közmunka részint igás, részint kézi napszámból áll, s általában szabályúl szolgál, hogy minden vonóállat évenkint két napot s minden házbirtokos 6 s minden idegen házban lakó egyén 3 napot tartozik közmunkában eltölteni. A közmunkát mindenki megválthatja s a napszámok árának meghatarozásánál az illető törvényhatóságban létező munkaviszonyok szolgálnak irányadóúl.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

1883. évre a szorosabb értelemben vett Magyarországban 2.304,356 kétfogatú, 98,548 egyfogatú igás és 6.219,892 kézi napszám iratott össze. Ebből

	természetben leszolgáltatott	megváltatott
kétfogatú igás napszám	1.245,269 = 54.13%	1.055,087 = 45.87%
egyfogatú » »	39,712 = 40.30 »	58,836 = 59.70 »
kézi napszám	3.225,497 = 45.90 »	3.365,158 = 54.10 »

A közmunkának tehát igen tekintélyes része váltatik meg; legkevesebb a kétfogatú igás napszámból, melynek több mint felét természetben szolgálják le. Útügyünknek határozott előnyére válik, ha a közmunkából minél többet megváltanak, mert a természetben leszolgált napszám, épúgy mint a régi robot-munka, sohasem bir annyi produktiv erővel és értékkel s kihasználása sem történhetik oly czélszerűen, mintha készpénz áll rendelkezésre s abból ott és annyi munkálat hajtatik végre, a mennyit a tényleges viszonyok ajánlanak.

A közmunka megváltására nézve az egyes törvényhatóságok nagy különbséget mutatnak. A 25 szab. kir. és törv. hat. joggal felruházott város közül 10 teljesen megváltja a közmunkát, vagy közmunka helyett pótadót vet ki. Kettő — Győr és Marosvásárhely — közútjait a vámjövedelemből tartja fenn, 13 városnál ellenben a közmunka egy részét természetben szolgálják le. A megyék közül csak 5 váltja meg teljesen a közmunkát, Bács, Brassó, Csanád, Tolna és Trencsén; vannak ezenkívül megyék, például Jász-N.-K.-Szolnok, hol az igás napszámok teljesen megváltatnak, valamint a kézi napszám legnagyobb része is; de igen sok megyében, kivált a szegényebbekben, a közmunkának csak igen kis részét váltják meg, legnagyobb részét természetben szolgálják le.

A közmunkaváltságból 1883-ban 3.365,158 frt folyt be, s ha megközelítőleg a természetben leszolgált közmunka értékét is kiszámítjuk, elmondhatjuk, hogy a törv. hatósági útak építésére és fentartására fordított munka megüti évenkint a 7 millió forintott. Ha pedig az állami útakra fordított összegeket is tekintetbe vesszük, látjuk, hogy közútainkra — a Drávántúli részeken kívül — évenkint körülbelül 10 millió forint áll rendelkezésre, nem számítva a községi útakra fordított munka értéket, mi szintén tekintélyes összeget képvisel.

Nem lehet tehát kicsinyleni az erőfeszítést, mely közútaink jobbkarba helyezése végett történik. A munka és pénzáldozat egyaránt nagy, s kellő erélylyel és szakavatottsággal alkalmazva, előbb-utóbb meghozza a kivánt eredményt. Az a nehézség, melylyel a nagy magyar alföldön kőanyag hiányában kűzdeni kell, vasúthálózatunk kiterjedésével, különösen a helyi vasútak létesitésével jelentékenyen alább száll, s ha egy jobb jövőben sikerülni fog az alföld hajózási csatorna hálózatát is megvalósítani, az olcsó vízi szállítás mellett bizonyára részesülni fognak azon vidékek is a jó közútak áldásában, melyek eddigelé sokszor hónapokon keresztül el voltak zárva a külvilágtól, sőt a hol ilyenkor még a helyi közlekedés is csaknem lehetetlen.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. FEJEZET.

Vasútak.

A vasútak a kőútaknál a közlekedésnek sokkal komplikáltabb, de egyszersmind sokkal tökéletesebb eszközét képezik. A legjobb kőút sem áll egyébből, mint jól készített szilárd alépítményből. A vasút ugyanoly jó alépítményt kiván, csakhogy még annyira sem követheti a föld felszínének hullámzásait s számára a völgyek mélyedéseit magas töltésekkel, olykor viaduktokkal, a dombok és hegyek emelkedéseit pedig bevágásokkal, gyakran alagútakkal, kell kiegyenliteni. Az alépítményen kívül a vasút még költséges felépítményre is szorúl s csak a kavicságyban elhelyezett szilárd talpfákra erősített vas- vagy aczélsíneken futhatnak a járművek, melyek ismét kizárólag e czélra készült komplikált erőművek s végre a forgalmi czélokra szolgáló nagyszámú épületek is nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezik a vasútnak. Mind ez mesés összegeket vesz igénybe, de a vasútak költséges voltát bőven kipótolja a velük elérhető gyorsaság és óriási tömeg szállítási képesség, mely két sajátság együttesen, nem csak a szárazföldi, hanem az összes közlekedési eszközök közt a vasútaknak biztosítja az első helyet.

Magyarországon az első gőzmozdonyvasút — a *magyar középponti vasút* pest-váczi szakasza — 1846. julius 1-én nyilt meg, 21 évvel később, mint a legelső gőzmozdonyvasút, a *stockton-darlingtoni* Angliában.

A vaspályák azon fapályákból fejlődtek ki, melyek Szászország és Anglia bányáiban már a XVII. század közepe táján alkalmazásban voltak. Ezen fapályákat Angliában 1767 körül, hogy a kerekeknek irányt adjon, vaspárkánynyal kezdték ellátni

s pár év múlva általánosan elterjedt az öntött vassínek azon primitiv neme, mely lapos volt, csak belső oldala birt emelkedéssel a kerekek kisiklásának megakadályozására, 1801 körül azonban már magasélű síneket kezdtek alkalmazni s a kisiklás elleni emelkedést a kerekekre vitték át.

Nemcsak az első fapályákon, hanem később a sínútakon is sokáig csak lóerőt alkalmaztak. Tettek ugyan már a XVIII. század közepe óta kisérleteket a gőzerővel, de a gőzgépek tökéletlen szerkezete mindannyiszor meghiúsította a sikert s csak századunk első felében sikerült Stephenson György lángeszének és vasakaratának legyőzni minden akadályt, s általános elterjedést biztosítani a vasútakon a gőzerő alkalmazásának, mit az általa készített mozdonyok tökéletesebb szerkezetén kívül elősegített azon körülmény is, hogy 1808 körül az öntött vassíneket kovácsolt vassínekkel kezdték kicserélni s ezekből nemcsak hosszabb darabokat lehetett használni, hanem nagyobb tartósságuknál fogva, sokkal jobban ellenálltak a gőzmozdony okozta erős kopásnak.

1825. szeptember 25-én Stephenson vezetése alatt megnyilt a stockton-darlingtoni vasút, mely először eszközölt teher szállításon kívül személyszállítást; utána pedig csakhamar, — 1826-ban — a manchester-liverpooli vasút adatott át a nyilvános forgalomnak. Ettől fogva az új találmány gyorsan tért hódított magának nemcsak Angliában, hanem a continensen is, különösen Franciaországban s egy évtized múlva valóságos vasútépítési láz fogta el nyugot Európa nemzeteit, mely természetesen nem folyhatott le válságok nélkül.

Hazánkban vasútak építésére azon veszély adta az első impulsust,[1]) mely Magyarország terménykivitelét Ausztriába az 1836. márczius 4-én engedélyezett bécs-bochniai (galicziai) vasút kiépítése folytán fenyegette. Ezen veszély közvetlen hatása

[1]) Lásd Fenyvessy Adolfnak: »Az első magyar vasút« s György Endrének »Adalékok az első magyar vasút történetéhez« czimű értekezését (előbbi a Budapesti, az utóbbi a Nemzetgazdasági Szemle 1883-ki évfolyamában jelent meg). A magyar vasútak történetét behatóan és alaposan adja elő Mándy Lajos »A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése« czím alatt megjelent hivatalos kiadványban, az egyes vasútakra nézve pedig a Vörös László szerkesztésében megjelenő »Magyar Vasúti Évkönyv« kötetei tartalmaznak igen gazdag adattömeget.

alatt jött létre az 1836. XXV. törv.-czik, mely kijelölte Magyarország leendő közlekedési hálózatának 13 fővonalát — igaz, hogy csak a végpontok meghatározásával — s azokon a kisajátítást vasútak vagy csatornák számára minden vállalkozónak biztosította. Feltaláljuk a kijelölt útirányok közt csaknem kivétel nélkül ama fontos nemzetközi vonalakat, melyek ma már sugárként ágaznak ki az ország szívéből, de a melyeket teljesen csak az utóbbi években sikerült megvalósítanunk. Az 1840. XL. törv.-czikk a 13 fő út-irányt még egygyel toldta meg, hogy a Bécs és Trieszt közt tervezett vasút Magyarországon keresztül vezettessék.

Az ország törvényhozása az 1836. XXV. t.-cz. által megadta a lehetőséget vasúti vállalatok létesülésére. Vállalkozókban sem volt hiány, már 1836-ban alakult egy consortium Szitányi Ullmann Móricz s egy másik, báró Szina György kezdeményezésére. Mindkettő az ország fő forgalmi irányára, az Ausztriával való összeköttetésre fektette a fősúlyt, csakhogy míg az előbbi a Duna bal-, az utóbbi a Duna jobb partján akarta azt létesíteni. Szitányi a balparti vasútat nemcsak Pestig, hanem innen tovább egész Debreczenig tervezte, hogy így a gazdag tiszai megyék termékei, melyek a rossz útak miatt eddig csaknem egészen el voltak zárva a világtól, biztos úton jussanak az ország fővárosába s tovább Pozsonyig s innen Ausztriába. A jobbparti vasútat ellenben egyelőre csak az osztrák határtól Győrig tervezték s nem annyira önnálló forgalmi eret akartak benne teremteni, mint a Gönyő és Pozsony közt fekvő zátonyok által megszakított dunai forgalom folytatását.

A két versenyző vállalat megbénította egymás tevékenységét, mert míg a jobbparti vasútat pártoló kormány az engedélyt nem akarta megadni a balparti vasútnak, addig az utóbbit pártoló országgyűlés vonakodott jobbparti vasútat párhuzamos vasútak ellenében biztosítani. A Szina által létrehozott *bécs-győri vasút* ennélfogva, mely pályáját Bécsújhelyig már kiépítette, megváltoztatva eredeti tervét, vonalát innen Gloggnitz felé vezette, s az 1842. julius 18-án tartott közgyülésen eddigi nevét a »*bécs-glognitzi vasút*« névvel cserélte föl.

A bécs-győri vasút megszüntével végre sikerült a Szitányi által alakított *középponti vasútnak* megnyerni az engedélyt s 1844-ben a helytartótanács az 1836. XXV. törv.-czikk alapján

megkötötte a társasággal az engedélyezési szerződést egy *Pestről Pozsonyig* s *Pestről Debreczenig* vezető vasút építése iránt szárnyvonalakkal *Komárom-Arad-Nagyváradig* és *Rakamazig*. Maximalis díjtétel gyanánt mértföldenkint egy személytől az I. osztályban 12, a II-ban 10, a III-ban 8 kr. állapíttatott meg, a teherárúktól pedig mázsa-mértföldenként az érték, vagy terjedelemhez képest 3, 2 és $1^1/_2$ kr. pengő pénzben.

Az építés elég gyorsan haladt, 1846. julius 1-én megnyilt a *pest-váczi* vonalrész, 1847. szeptember 1-én a *pest-szolnoki* vonal adatott át a forgalomnak, 1848. aug. 20-án pedig a *marcheggpozsonyi* vonal is készen állott, mely utóbbinak kezelését egyelőre a Ferdinánd császár vasút vitte. E közben a bécs-gloggnitzi vasút is visszatért a régi tervhez s 1847. aug. 20-án átadta a forgalomnak Bécsújhelytől Katzelsdorfig (a magyar határig) kiépített vonalát s itt csatlakozott a Katzelsdorftól Sopronig terjedő vasúthoz, melyet egy magyar földbirtokosokból alakult társulat épített.

A magán tevékenység által létesített vonalok száma korántsem felelt meg az ország forgalmi igényeinek s a közvéleményben mindinkább megérlelődött a meggyőződés, hogy Magyarország közlekedéseinek fejlődését csak állami erővel lehet biztosítani. Gróf Széchenyi István, az első magyar felelős ministerium közlekedésügyi ministere, 1848. jan. 25-én egy javaslatot nyújtott be az országgyűlés elé s abban 100 millió frt. kölcsön felvételét javasolta az ország vas-, vízi- és kőúthálózatának az állam által leendő kiépítésére, az 1848. XXX. törv.-czikk pedig utasította a ministeriumot, az ország központjából kiágazó 6 vasúti fővonal építésére s erre 8 millió forintos alap alkotását rendelte el. Az előmunkálatok tényleg meg is indultak a *buda-székesfehérvári*, a *szolnok-debreczeni* és *szolnok-szegedi* vonalokon. A törvényhozás ezen intézkedése annál indokoltabb volt, minthogy a magántársulati vasútak folytonos pénzügyi bajokban sínlődtek. A magyar középponti vaspályatársaságnak a még hátra lévő pálya kiépítésére 4 millió forintra volt szüksége, pedig már nemcsak a teljes beszerzett beruházási tőkét használta fel, hanem az osztrák banktól 3 millió frt. rövid lejárátú kölcsönt vett fel, az osztrák adóságtörlesztési alap pedig 40,000 darab részvényt vett tőle át 10 millió frt. értékben. A vasút nehéz helyzetében a magyar ministeriumhoz fordult segítségért, kormányunk kölcsön helyett ajánd-

latot tett, hogy átvesz 8 millió frt. névértékű központi vasúti részvényt 50%-os árfolyamon, azon szándéktól vezéreltetve, hogy az osztrák adósságtörlesztési alaptól is megszerzi a 10 millió frt. értékü részvényt s így a vasútra döntő befolyást nyer. A közgyűlés azonban nem fogadta el a kormány föltételeit s a csakhamar bekövetkezett szabadságharcz megakasztott minden további tárgyalást.

A középponti vasút nem sokáig tarthatta fenn magát, az 1849. decz. 7-ki közgyűlés kimondta a társulat feloszlását s a vasutnak állami tulajdonba bocsátását s az 1850. márczius 7-én kötött szerződés értelmében az osztrák kormány 20.458,361 forinton megváltotta a társulat összes vagyonát s a részvényeket 5%-os államkötvényekkel cserélte ki. Később a soproni vonal is állami kézbe került s vele Magyarország valamennyi vasútja.

Ezzel megszünt a magyar vasútügy önálló fejlődése s az alkotmányától megfosztott Magyarország vasútai az osztrák vasútak rendszerébe vonattak.

Ausztriában ekkor már az államvasúti rendszer jutott diadalra. Ausztia első gőzmozdony vasútja, a *Ferdinánd császár éjszaki pálya*, melynek floridsdorf-wagrami vonalrésze 1837. nov. 17-én nyilt meg, még mint magán vállalat engedélyeztetett, de később az osztrák kormány a külföldi tapasztalatok alapján felismerte a vasútak roppant fontosságát s az 1841. decz. 19-én kelt legfelsőbb elhatározás kimondta a vasútaknak államköltségen leendő létesítését. Az e czélra szervezett cs. kir. fővasútépítészeti igazgatóság mindjárt nagy tevékenységet fejtett ki s egymásután épültek az állami vonalak. A kormány ezenkívül egy 25 millió frtnyi külön pénzalapot képezett s ebből az 1841-ig engedélyezett magánvasútak legnagyobb részét is magához váltotta, illetőleg részvényeik megszerzése által hatáskörébe vonta. Az így létrehozott osztrák államvasúti rendszerbe illesztettek Magyarország vasútai is. A kormány a volt *magyar középponti vasútnak* még ki nem épült vonalrészeiből kiépítetvén a *pozsony-váczi* és *czegléd-szegedi szakaszt*, létrehozta a Marcheggtől Szolnokig és Czegléd-től Szegedig futó *délkeleti államvaspályát*, mig a soproni vonalat a Trieszt felé gravitáló déli államvaspályák hálózatába olvasztotta.

A birodalom zilált pénzügyei azonban nem sokára szakítani kényszerítették a kormányt az államvasúti rendszerrel, nem-

csak elodázhatlan új vonalok építésére nem volt pénz, hanem a súlyos államadósságok terhe alatt elhatározták, a már megszerzett, vagy kiépített vasútak elidegenítését is. A *cs. kir. délkeleti államvasút* tulajdona az 1855. jan. 1-én kelt engedélyokmány alapján egy franczia és osztrák tőkepénzesekből alakult társulatra ruháztatott 65.450,000 forintért aranyban. Ugyanezen társulatnak engedte át az állam a *bodenbach-brünn-olmützi cs. kir. éjszaki vasútat* s az épülőfélben volt *szeged-temesvári* államvasútat, nemkülönben a csehországi kőszénbányákat s a brassómegyei s volt románbánsági kincstári bányákat és uradalmakat.

A »*cs. kir. szabadalmazott osztrák államvasút*« név alatt megalakult hatalmas társulat 1855. febr. 13-án megszerezte a *bécs-győri vasút* összes vagyonát is, s a Bruckig kiépült vonalat még ugyanazon évben folytatta Győrig s a következőben Újszőnyig, Délmagyarországon pedig hálózatát még az ötvenes években Báziásig, a hetvenes évek vége felé pedig egész Orsováig tolta előre.

A délkeleti államvasútak elidegenítése után pár év mulva bekövetkezett az államvasúti rendszer teljes felbomlása. A *cs. kir. déli államvasút*, mely katzelsdorf-soproni vonalával Magyarország területére is átnyúlt, az 1858. szept. 23-án kelt engedélyokmánynyal egy osztrák, franczia és olasz tőkepénzesekből álló consortium tulajdonába bocsáttatott s ekként megalakult a másik hatalmas közös pálya, a *cs. kir. szabadalmazott déli vasút,* mely a lombárd-velenczei vasútakat is magába foglalta.

Az 1848-ki törvényhozás erős érzékkel Magyarország közgazdasági érdekei iránt jelölte ki az építendő vasúti vonalakat. Budapest központi fekvése, mely fővárosunkat a nemzetközi nagy útvonalak természetes csomópontjául jelöli ki, teljesen méltányoltatott s az országos érdek mellett el kellett némulniok a magánérdekeknek. Az absolut uralom azonban, mely Magyarországban csak az osztrák tartományok javára kizsákmányolandó gyarmatot látott, nem lehetett méltó hagyományosa az 1848-ki törvényekben lerakott magyar vasúti politikának. A nagy nemzetközi összeköttetések fővárosunk kikerülésével terveztettek s a felburjánzó magán érdekek elnyomták a közérdeket. Igy nyerte meg az engedélyt a *Ferencz József keleti pálya* név alatt alakult társaság 1856. nov. 8-án a következő vonalokra: Bécstől Soprontól és Kanizsán át Eszékig, hogy innen Zimonyig kiépítve, a monarchia dél-

keleti forgalmának nemzetközi vonala legyen, Uj-Szőnytől Székesfehérváron át Eszékig, továbbá Budától Kanizsán át Pöltschachig. E társaság 1858-ban már megszünt, örökségét a *déli vasút* vette át, mely a 60-as években kiépítette a *pragerhof-budai*, az *újszöny-székesfehérvári*, a *steinbrück-sziszeki*, a *sopron-kanizsai*, a *zágrábkárolyvárosi* és a *keresztúr-barcsi* vonalat. A hazai érdekekre annyira sérelmes kanizsa-eszéki és eszék-zimonyi vasút tehát nem épült ki, de az ország régi hő óhajtása sem teljesült s a helyett, hogy Budapest-Fiuméval köttetett volna össze, ezen főfontosságú forgalmi irányunk Trieszt felé tereltetett.

A Romániával való csatlakozás sem az ország érdekeivel megegyezőleg terveztetett, hanem Eszéktől Szabadkán keresztül Aradnak s innen Nagy-Szebenen át a vöröstoronyi szorosnak. Ezen, még az ötvenes évek első felében fölmerült terv bár meg nem valósulhatott, igen sokáig tartotta magát s még az 1865. aug. 10-én engedélyezett *első erdélyi vasút* is ennek szüleménye.

A gácsországi csatlakozást az 1856. nov. 10-én engedélyezett *tisza-vidéki vasút* lett volna hivatva megvalósítani, Budapestről Miskolczon és Kassán keresztül. Az engedélyokmány a társaságra ruházta a *Szolnoktól Debreczenig*, a *Püspök-Ladánytól Nagyváradig* terjedő s immár építés alatt állott állami vaspályaszakaszok tulajdon jogát s felhatalmazta a *szajol-aradi*, *debreczen-tokaj-miskolczi*, *miskolcz-kassai* és a *pest-miskolczi* vonalok kiépítésére. 1857-től 1860-ig fokozatosan meg is nyilt valamennyi vonal, kivéve a *pest-miskolczit*, melylyel egy időre dugába dőlt a gácsországi csatlakozás reménye.

Az absolut korszak alatt még két vasút épült ki, mindkettő egy-egy bányavidék kőszénkincseinek értékesítése végett. Az egyik a *mohács-pécsi vasút*, mely még 1853-ban engedélyeztetett, mint államvasút, de a melyet a Dunagőzhajózási társaság épített ki s vett kezelésébe. Sokkal fontosabb ennél a *magyar éjszaki vasút*, mely 1863-ban alakult cs. kir. szab. *pest-losoncz-beszterczebányai vasút név alatt*, 1865-ben azonban már csődbe jutott, melyből csak hathatós állami segély birta megmenteni s ekkor — 1866-ban — vette fel a fentebbi nevet. Nagyon rövid életű volt, mert állandó pénzügyi zavarok miatt már 1868. jun. 20-án a kormánynyal kötött szerződés alapján a Pestről Salgótarjánig kiépült vasút 7.500,000 forinton a magyar állam tulajdonába ment s

magvát képezte a mai napság már oly impozans hálózatot képező magyar királyi államvasútaknak. Az absolut kormány még két vasútra adott engedélyt, 1866. jun 26-án a *kassa-oderbergire*, 1867. május 2-án pedig a *pécs-barcsira*. Kiépítésük azonban, valamint a fentebb említett első erdélyi vasúté is, már az alkotmányos korszakra esik.

Az alkotmányos korszak beálltával élénk mozgalom indult meg a vasútépítés terén. A magyar kormány az $186^5/_7$. XIII. t.-cz. felhatalmazása folytán 60 millió frtnyi kölcsönt vett fel, mely a törvény utasítása szerint vasútak és csatornák építésére volt fordítandó, de a mely tényleg kizárólag vasútakba fektettetett. Megszerezte a magyar éjszaki vasútat s tovább építette *Hatvantól Miskolczig*, szárnyvonalokkal Gyöngyösre és Egerbe, *Salgótarjántól* pedig Losonczon át *Rutkáig*, szárnyvonalokkal Selmeczre és Beszterczebányára, megtette továbbá az első lépést a ránk nézve egyik legfontosabb irányban: az Adriai tenger felé, kiépítve államköltségen 1870-ben a *zákány-zágrábi*, 1873-ban pedig a *károlyváros-fiumei* vonalat; 1872. és 73-ban a gömöri bányavidék nyert három vasúti vonalat.

Az államvasútak épülése mellett a magán tevékenység sem pihent s az 1869—73. években állami kamatbiztositás mellett, a még az absolut kormány által engedélyezett, s fentebb fölemlített három vasúton kívül megnyilt az *alföld-fiumei*, a *magyar-keleti*, a *magyar-éjszakkeleti*, az *I. magyar-gácsországi*, a *magyar-nyugoti*, az *eperjes-tarnovi*, az *arad-temesvári* és a *duna-drávai vasút*. A garantirozott vasútak építésének arany kora az 1873-dik évvel végződött. A súlyos teher, mely kamatbiztosítás czímén a vasútak jövedelmezőtlensége miatt az államkincstárra nehezült, az állam akkori zilált pénzügyi helyzetében arra birta a kormányt és törvényhozást, hogy szakítson a kamatbiztosítási rendszerrel s a vasútépítést egészen a magán vállalkozás esélyeire bizza. Ily körülmények között s a közgazdasági válság lehangoló hatása alatt, természetesen nagyon meglohadt az előbbi évek építkező kedve. Két vasút azonban mégis létrejött állami segély nélkül, a *vágvölgyi* és a *győr-sopron-ebenfurti;* a hatalmas osztrák államvasút pedig, hogy magához ragadja a keleti csatlakozást, Temesvártól Orsováig hatolt előre.

A vasútépítő lázas kor szomorú tapasztalatai megmutat-

ták, hogy nálunk, a hol a forgalom meglehetős csekély és bizonytalan, oly vasút, mely költséges felszereléssel épül, s melynél az alapítási költségek, a pénzintézetek jutalékai, az árfolyamveszteség, a fő- és alvállalkozók nyereségei stb. tömérdek pénzt nyelnek el, nem fizeti ki magát. Ezen tapasztalatok hatása alatt jött létre az első helyi érdekű vasút, az *arad-körösvölgyi,* mely az érdekeltek vállvetett buzgóságából és áldozatkészségéből épült s a korábbi vasútakhoz képest hihetetlen olcsón. Ez üdvös kezdeményezést sietett a törvényhozás is támogatni s meghozta az 1880: XXXI. törvényczikket a helyi érdekű vasútakról, minden lehető kedvezményt biztosítva számukra. Az arad-kőrösvölgyi vasútat követte 1881-ben a *szamosvölgyi,* 1882-ben pedig az *arad-csanádi* szintén helyi érdekű vasút s azóta is, immár az említett törvény alapján, folyvást épülnek a helyi érdekű vasútak, új forgalmi ereket képezve oly vidékeken is, melyek annak egészen híjjával voltak s valószinűleg nagy mértékben emelendik az elsőrendű vasútak forgalmát is, melyeknek mintegy táplálékszivó hajszálgyökereit képezik.

1878 óta az elsőrendű vasútak építése sem szünetel; de most már nem a magán vállalkozás, hanem közvetlenül is az állam jár legelől, új korszakot teremtve közlekedésünk történetében, jól átgondolt s szivós erélylyel végrehajtott vasúti politikájával. Az államvasúti eszme küzdelmeit és diadalát egy későbbi fejezet tárgyalja, elég itt futólagos szemlét tartanunk az állam által épített vonalok felett.

Az állam már 1878-ban kiépítette a megszerzett vágvölgyi vasút folytatását Trencsénig, a boszniai occupáczió érdekében pedig a *dálya-bródi* vonalat. 1879-ben a volt keleti vasút *brassói* vonalát folytatta az országhatárig, csatlakozással a román vasútakhoz, 1882-ben az államosított tiszavidéki vasút vonalait kötötte össze a fővárossal, a *rákos-újszászi* vonal kiépítésével s ugyanekkor a *sziszek-doberlini* vonalban megteremtette az összekötő lánczszemet a magyar és bosnyák vasútak közt; $188^2/_3$-ban a keleti csatlakozás érdekében a *budapest-zimonyi* vasútat építtette ki, 1884-ben pedig megnyitotta a *budapest-újszőnyi* vonalat, mely az osztrák-magyar államvasúttól csere útján megszerzett újszőny-brucki vonallal egészen az osztrák határig vitte előre a magyar államvasútak hálózatát. 1885-ben nyilt meg

— nem említve a tisztán helyi érdekű vasútakat — a *szabadka-bajai* vonal is, mely jelenleg szintén csak lokális jelentőséggel bir, de ha a Dunát áthídalva, Báttaszékig vezettetnék, azon fontos nemzetközi vonal részévé válnék, mely egyenes irányban kötné össze a tiszai részeket Fiuméval s az arlbergi pályán át Svájczczal. Az állam építteti még a *munkács-stryji* vasútat, mely forgalmi tekintetben meddő pálya, csak stratégiai fontossággal bir.

A magán vasútépítésnek újabban legfontosabb momentuma a *budapest-pécsi* vasút létesülése, mely 1882-ben adatott át a forgalomnak s a volt duna-drávai vasút segítségével Fiume felé nyitott egy új s a déli vasút hatalmi körétől független összeköttetést. Fontos még az osztrák-magyar államvasútnak 1884-ben megnyilt *csácza-zwardovi* vonala, mely a galiczíai transversális vasútak közvetítésével, a délorosz, román és gácsországi forgalom egy részét hazánkon — az osztrák-magyar államvasút vágvölgyi vonalain — van hivatva keresztül vezetni.

Vasúti hálózatunk fejlődését kezdettől fogva a következő kimutatás tünteti föl:

Év	Az év folytán megnyilt vasútak hossza km.	Az év végén üzletben állt vasútak hossza km.
1846.	35	35
1847.	126	161
1848.	17	178
1849.	—	178
1850.	44	222
1851.	134	356
1852.	—	356
1853.	58	414
1854.	65	479
1855.	78	557
1856.	102	659
1857.	292	951
1858.	305	1,256
1859.	136	1,392
1860.	222	1,614
1861.	221	1,835
1862.	75	1,910
1863.	33	1,943
1864.	—	1,943
1865.	215	2,158

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Év	Az év folytán megnyilt vasútak hosszasága km.	Az év végén üzletben állt vasútak hosszasága km.
1866.	—	2,158
1867.	125	2,283
1868.	348	2,631
1869.	103	2,734
1870.	740	3,474
1871.	925	4,399
1872.	973	5,372
1873.	877	6,249
1874.	169	6,418
1875.	—	6,418
1876.	282	6,700
1877.	73	6,773
1878.	127	6,900
1879.	154	7,054
1880.	21	7,075
1881.	128	7,203
1882.	569	7,772
1883.	547	8,319
1884.	386	8,705

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Csak egy tekintetet kell vetnünk a fentebbi számokra, hogy előttünk álljon hazánk gazdasági fejlődésének szaggatott, gyakori válságok által megbénított és vissza-visszavetett szomorú képe. A vasútak építésének szüksége gyorsan átment a nemzeti köztudalomba, mégis mily hosszú időbe került egy megfelelő vasúti hálózat megteremtése s még inkább mily ingadozásokat mutatnak az évenkint megnyilt vonalak.

Azon 39 év alatt, mely az első magyar vasút megnyitása óta lefolyt, 5 évben vasúthálózatunk egyetlen kilométerrel sem szaporodott s ezen kivül is voltak évek, midőn a szaporodás igen szük határok között mozgott. Ezzel szemben rá mutathatunk egyes évek nagyon is fényes eredményére, így például 1873-ban 877 km., 1871-ben 925 km., 1872-ben pedig 973 km. új vasút adatott át a forgalomnak. Ez, hazánk anyagi erejét tekintve, valóban bámulatos, hiszen a gazdag és hatalmas Franciaországban is csak 1262 km. az egy év alatt megnyilt vasúti vonalok maximuma. Igaz, hogy ott folytonos fejlődés gyarapítá a sínútak

hálózatát, míg nálunk épen a hetvenes évek elején évtizedek mulasztását kellett helyreütni.

Az első négy évben 1846—49-ig évenkint átlagosan 44.5 km. vasúti vonal nyilt meg; az absolut korszakban, 1850—67-ig (ide számítva 1867-et is, nemcsak azért, hogy egyrésze még az absolut korszakba esik, hanem inkább, hogy az ekkor megnyilt vasútakat kivétel nélkül az előbbi korszak hívta létre) átlagosan 116.9 km.; alkotmányos korszakunk első hat évében, a vasútépítési lázas korban 661.0 km; a 73-ki közgazdasági válságot követő 8 év alatt (1874—81-ig) ismét csak 119.2 km. vasút nyilt meg évenkint átlagosan, míg a gazdasági föllendülés hatása alatt az utóbbi három évben átlagosan 500 km. új vasúti vonal adatott át évenkint a nyilvános közforgalomnak.

A magyar államterületen 1885. év elején üzletben volt vasútak hosszasága a jelenlegi birtokállapot szerint következőleg oszlott meg az egyes tulajdonosok között:

	Hosszaság	
	kméterekben	összes hosszaság %-ban
I. Magy. kir. államvasútak . . .	4,137.9	47.54
II. Magánvasútak állami kezelés alatt.		
1. Arad-temesvári vasút	55.5	0.64
2. Bród-bosznabródi vasút	2.2	0.03
3. Békés-földvár-békési helyi érd. vasút . . .	7.3	0.08
4. Debreczen-hajdúnánási helyi érd. vasút . .	42.2	0.48
együtt	107.2	1.23
III. Magánvasútak magánkezelés alatt.		
1. Arad-csanádi vasút	177.1	2.03
2. Arad-kőrösvölgyi vasút	89.6	1.03
3. Budapest-pécsi vasút	263.0	3.02
4. Győr-sopron-ebenfurti vasút	116.1	1.33
5. Kőszeg-szombathelyi helyi érd. vasút . . .	17.1	0.20
6. Magyar éjszakkeleti vasút	575.9	6.62
7. Margitfalu-gölniczbányai helyi érd. vasút .	33.0	0.38
8. Mármarosi sóvasút, helyi érd. vasút . . .	44.5	0.51
9. Mohács-pécsi vasút	67.5	0.78
10. Nagykikinda-nagybecskereki helyi érd. vasút	70.5	0.81
11. Pécs-barcsi vasút	66.7	0.77
12. Szamosvölgyi helyi érd. vasút	49.7	0.57
13. Szatmár-nagybányai helyi érd. vasút . . .	56.1	0.64
14. Sziget-kincstári sókamarai vasút	1.8	0.02
együtt	1,628.6	18.71

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

IV. Közös vasútak magyar vonalai.	Hosszaság kméterekben	Hosszaság összes hosszaság %-ban
1. Déli vasút	700.7	8.05
2. Első magyar gácsországi vasút	119.4	1.37
3. Kassa-oderbergi vasút	361.8	4.16
4. Magyar nyugoti vasút	304.8	3.50
5. Osztrák-magyar államvasút	1,344.0	15.44
együtt	2,830.7	32.52
összesen	8,704.4	100.00

Az itt kimutatott hosszaságok tisztán csak a magyar államterületen fekvő vonalakat illetik; ezenkivül a magyar államvasútak sziszek-doberlini vonalából 4.1 km. s a magyar államvasútak kezelése alatt álló bród-bosznabródi katonai kincstári vasútból 1.3 kmnyi vonalrész Bosznia területén fekszik. Megemlíthetjük még, hogy a közös vasútak osztrák vonalainak hosszasága 2,747 kilométerre rúg.

Vasútaink közt a *magyar államvasútak* foglalnak el dominálo helyet; az állami kezelés alatt álló vasútakkal az összes hosszaságnak csaknem felét teszik. A *tisztán magyar magánvasútak,* mióta az államosítás nagyobb mérvet öltött, nagyon leolvadtak, bár másrészről az évenkint épülő helyi érdekü vasútak folyvást szaporítják számukat és hosszaságukat. A *közös vasútak* magyar vonalai csaknem egy harmadát képezik vasúthálózatunknak, különösen kiválik ezek sorából az osztrák-magyar államvasút, mely közel felét képviseli vasútaink ezen csoportjának.

A *magyar kir. államvasútakat* nemcsak hosszaságuknál fogva illeti az első hely, hanem a főbb forgalmi irányokra való döntő súlyánál fogva is. Budapestről, mint hazai vasúthálózatunk csomópontjából indúlva ki, egyik fővonala *éjszak felé* Hatvanon keresztül Ruttkának tart, az éjszaknémet forgalmat közvetítve, szárnyvonalokkal Selmeczbányára s Beszterczebányán át Brezovára. A fővonal Hatvannál elágazik Miskolcz iránt Kassáig, a gácsországi tarnowi irány felé; ebből a Gyöngyös-, Eger- és Diós-Győrbe vezető szárnyvonalokon kivül, egy vonal Miskolcznál kiágazva a gömöri bányavidék felé fordul s Dobsina s Tiszolcz felé mellékágakat bocsátva Füleknél szakad a ruttkai vonalba.

A második főirány, a *keleti,* Budapest alatt Rákosnál ágazva ki Újszászon és Szolnokon keresztül Szajolig halad, hol két ágra szakad, az egyik Nagyváradon keresztül Kolozsvárnak tart, honnan délre fordulva Tövisnél veszi fel újra a keleti irányt, majd ismét déli hajlással Brassóba s innen Predeálba, az oláh határra ér, csatlakozva itt a román vasútakhoz. E fővonalnak mellékágai: a Püspökladánytól Debreczennek tartó vonal, mely innen Tokajon át Miskolcz előtt az éjszaki vonalokhoz csatlakozik; továbbá a Gyéresről Tordára, Kocsárdtól Marosvásárhelyre s Kis-Kapustól Nagy-Szebenbe vezető szárnyvonalok. A keleti irány másik fővonala Szolnok alatt Szajolnál ágazik el s Aradon és Gyulafehérváron keresztül Tövisnél egyesül az előbb említett fővonallal. Szárnyvonalai: a mezőtúr-szarvasi és a piski-petrozsényi.

A harmadik főirány a *déli,* mely Budapesttől egyenesen halad Zimonyig s Belgrádnál a szerb vasútakkal csatlakozik. Szárnyvonalai: a kiskőrös-kalocsai, a szabadka-bajai és az india-mitroviczi.

A negyedik főirány a *délnyugoti,* a fiumei irány. Itt már a magyar államvasútak nem közvetlenül indulnak ki Budapestről, más vasútak közvetítésére szorúlnak s a déli vagy a budapest-pécsi vasút szolgál összekötő lánczszeműl. Az előbbiből Zákánynál ágazik ki a magyar államvasútak vonala s Zágrábon keresztül megy Fiumébа, az utóbbiból már Dombovárnál. A Dombovártól Báttaszékig terjedő vonalrész, míg innen összeköttetés nem létesül Bajáig, alárendelt helyi vasút.

Az ötödik főirány a legutóbb megszerzett *nyugoti* út, mely Budapestről Új-Szőnyön keresztül Bruckig halad s innen az osztrák-magyar államvasút viszi tovább Bécsig.

A felsorolt főirányokon s azok szárnyvonalain kivül a magyar államvasútakat még a következő vonalok alkotják: a sziszek-doberlini, mely a boszniai forgalom közvetitője és szabályozója Bécs felé; a dálya-bródi vonal, mely viszont a boszniai forgalmat Budapest felé van hivatva terelni az államosított alföld-fiumei vasút segítségével, felhasználva annak dálya-szabadkai vonalrészét. Az elhibázott concepcióju s közelébb államosított alföld-fiumei vasút Nagyváradtól Eszékig terjed, s onnan egy szárnyvonala Villányig. Meg kell még említenünk a magyar államvasútak szolnok-hatvani vonalát, mely a tiszai vidék gabonáját lett volna hivatva legegyenesebb úton az éjszaknémet piaczra vinni.

A magyar államvasútak érdekköréhez tartozik az állami kezelés alatt álló *arad-temesvári* vasút, továbbá a magyar államvasútakból kiágazó s az állam tulajdonát képező *beszterczebánya-brezovai* és *piski-vajdahunyadi* helyi érdekű vasút; nemkülönben a szintén állami kezelésben lévő következő helyi érdekű vasutak: a *debreczen-hajdúnánási*, a *békés-földvár-békési, várad-velencze-püspökfürdői, puszta-tenyő-kún-szt.-mártoni, ujszász-jászapátai, mezötúr-túrkevei*, nem is említve a még csak épülőben levőket.

A magyar kir. államvasútak után úgy kiterjedésre mint fontosságra az *osztrák-magyar államvasút* áll legelől, mely Marcheggnél magyar határra lépve Budapesten keresztül Báziásig, illetőleg Orsováig halad (ez utóbbi ponton csatlakozással az oláh vasútakhoz) s hazánkat csaknem egész hosszában hasítja ketté. Már fekvése is mutatja, hogy nagy szerepet kell játszania úgy belföldi, mint Kelettel és főleg Nyugottal való forgalmunkban. Legfontosabb mellékvonala a magyar államtól cserében megvett vágvölgyi vasút, mely a zsolna-csáczai, közös használatban bérelt, s a csácza-zwardoni saját vonal segítségével a galicziai transversális vasútakkal áll összeköttetésben. A récse-prácsai és nagyszombat-galántai vonalokon kivül megemlítendő még a tótmegyer-nyitra-zsámbokréti helyi vonal s a szintén helyi érdekű esztergomnána-ipolysági vonal; Délmagyarországon pedig a valkány-perjámosi, vojtek-bogsán-resiczai és a jaszenova-aninai vonalak, mely utóbbiak főleg a társaság saját uradalmai, bányái és kohói szolgálatában állnak.

Nagyságra és fontosságra harmadik helyen a *déli vasút* áll. Budapest-pragerhofi vonala, azonkivül hogy a gazdag dunajobbparti területet szeli át, egyik lánczszeme a fiumei útnak s másrészről a trieszti útirányt képviseli. Második nagy vonala a Bécs felé gravitáló bécsújhely-sopron-keresztúr-barcsi vonal. A boszniai forgalmat tekintve fontos (bár nem magyar, hanem osztrák szempontból) a steinbrück-sziszeki vonal. A déli vasútnak még két vonala van magyar államterületen: a székesfehérvár-újszőnyi vonal s a magyar terűleten csak néhány kilométerre terjedő szentpéter-fiumei. A déli vasútba szakad s annak üzletkezelése alatt áll a kőszeg-szombathelyi helyi érdekű vasút.

A déli vasúton kívül még két vasút hozza összeköttetésbe a duna jobbparti területet az osztrák tartományokkal, a *ma-*

gyar nyugoti vasút, mely Székesfehérvártól Szombathelyen át Grácznak tart (Kis-Czelltől Győrig is bocsátva egy mellékvonalat), továbbá a *győr-sopron-ebenfurti* vasút, melynek fekvését már neve megjelöli.

Fontos vasútja még a duna jobbparti területnek, mely a fiumei útirányra való tekintettel országos fontossággal is bir, a *budapest-pécsi* (szárnyvonala a helyi érdekű rétszilas-szegszárdi vonal). Összefüggő hálózatot képeznek ezzel, s közös igazgatás alatt is állnak, a *pécs-barcsi* és *mohács-pécsi* vasútak, melyek főleg a pécsvidéki kőszén szállítása szempontjából birnak fontossággal.

Éjszaki Magyarországnak három önálló vasútja van, melyek azonban többé-kevésbé a magyar államvasútak hatalmi körébe tartoznak. Legfontosabb ezek közt a *kassa-oderbergi* s annak is főleg Ruttkától az ország határig terjedő szakasza; az abos-orlói vonal bár tulajdonképen nemzetközi összeköttetést létesít, csekély forgalmú jelentéktelen pálya. Közgazdaságilag époly meddő a *magyar-gácsországi* vasút is, mely Mihályinál az éjszakkeleti vasútból kiindulva Lupkowon át Prževmysl felé tart. Harmadik vasút a *magyar éjszakkeleti*, mely, mint neve is mutatja, nem annyira az éjszaki, mint inkább az éjszakkeleti országrészre terjeszkedik. E vasút hasonló transversális jelleggel bir, mint a kassa-oderbergi vasút jó része, vonalai: a szerencs-mármaros szigeti, a sátoraljaújhely-kassai, a bátyu-munkácsi (ennek leend folytatása az államköltségen épülő munkács-stryji vasút), a nyiregyháza-ungvári és a debreczen-királyházai vonal. Az éjszakkeleti vasútból ágazik ki a mármarosi sóvasút három vonala, továbbá a szatmár-nagybányai helyi érdekű vasút. A kassa-oderbergi vasútba is szakad egy helyi érdekű vasút, a margitfalva-szomolnoki.

A hazai vasútak sorát a következő helyi érdekű vasútak zárják be: a közelébb egyesült *arad-körösvölgyi* és *arad-csanádi-*, a *szamosvölgyi* vasút, mely Kolozsvár fölött Apahidánál ágazva ki a magyar államvasútakból, immár egész Beszterczéig át van adva a forgalomnak; a *barcs-pakráczi*, mely Horvát-Szlavonország területén nyitja meg a helyi érdekü vasutak sorát.

A magyar vasútak 17 ponton csatlakoznak az ausztriai és külföldi vasútakhoz; egy ponton pedig, Fiuméban, a tengerrel jutnak összeköttetésbe. Csatlakozásaink legnagyobb része (12)

Ausztriára esik, ezenkivül van csatlakozásunk Oláhországgal két ponton, Szerbiával egy s Boszniával 2 ponton. Helyzetünk tehát épen nem előnyös, csak dél és kelet felé nyilik szabad útunk; éjszakra s legfontosabb forgalmi irányunkban, nyugot felé Ausztria közvetítésével jutunk csak külföldre. A magyar érdekek szempontjából ez szintén egyik érv a közös vámterület mellett.

A magyar államterületen 1884. végén üzletben állott 8,704.4 km. vasútból az anyaországra (Fiuméval) 7,984.5 km., vagyis 91.75% Horvát-Szlavonországra pedig 719.9 km., vagyis csak 8.25% esett.

E számok értéke még jobban kiderül, ha a területhez és lélekszámhoz viszonyítva is feltüntetjük a sínútak hosszaságát s ekkor azt látjuk, hogy míg az anyaországban minden 100 □ km. területre 2.85 km., s minden 100,000 lélekre 57.72 km. vasúti vonal esik, addig Horvát-Szlavonországban 100 □ kméterre csak 1.69 km. s 100 ezer lakosra pedig csak 37.78 km. Akár a területre, akár a népességre vagyunk tehát tekintettel, a szorosabb értelemben vett Magyarország sokkal jobban el van látva vasútakkal, mint társországai. Ez azonban nem mesterséges ápolása a speciális magyar érdekeknek, hanem az anyaország nagyobb gazdasági fejlettségének természetes következménye. Kitünik ez onnan is, hogy a horvát-szlavonországi vasútak kiépítésében alig van valami része a magán vállalkozásnak, legnagyobb részét az állam építtette ki többnyire magasabb állami érdekek által vezettetve; mert például az a vidék, melyet a 177 km. hosszú károlyváros-fiumei vonal keresztülhasít, korántsem saját gazdasági fejlettségének, vagy forgalmi szükségletének köszöni vasútját, hanem tisztán azon fontosságnak, melylyel Fiume Magyarországra nézve bir.

Ausztria úgy absolute, mint relative meghalad bennünket vasútak tekintetében. 1883. végén Ausztriában 12,215.9 km. vaspálya volt a nyilvános forgalomnak átadva, míg az egész magyar-osztrák monarchia 20,534.4 km. nyilvános vasúttal birt, miből a magyar államterületre 40.50%, az osztrák államterületre pedig 59.50% esett. Ezen számokból önkényt folyik Ausztria viszonylagos túlsúlya, ott ugyanis a területnek minden 100 □ kméterére 4.0 km., a magyar államterületen csak 2.5 km., ott minden 100 ezer lakosra 55.2 km., itt csak 52.9 km. vasút esett a mondott évben; vagy pedig, hogy más oldalról is feltüntessük az arányt,

Ausztriában átlagosan már minden 24.55 □ km. területnek van egy kilométer vaspályája, míg nálunk csak minden 38.74 □ kméternek s ott minden 1812, itt csak 1892 lélekre esik egy km. vasút. Ausztria tehát sokkal jobban be van hálózva vasútakkal, mint Magyarország, sőt daczára sűrűbb népességének, a népszámhoz viszonyítva is kedvezőbb ott az arány, noha a különbség korántsem oly nagy, s a szorosabb értelemben vett Magyarország aránya nagyon megközelíti.

Ausztriában még nagyobb eltérést látunk az egyes tartományok, mint nálunk az anyaország és társországai közt. A területhez viszonyítva például a vasútak hosszaságát, míg az iparos Csehországban minden 12.5, Alsó-Ausztriában minden 14.5, Sziléziában pedig minden 16.1 □ kilométerre egy kilometer vasút esik, addig Galiczíában 50.3, Bukovinában 89.2, sőt Dalmácziában csak minden 122.4 □ km. területnek van átlagosan egy kilométer vasútja.

Európa nevezetesebb államaiban a vasúti hálózat kiterjedése s annak a területhez való viszonya következő volt:

	A vasútak hosszasága kilométerekben	Egy km. vasút esik □ km. területre	100□km. területre esik km. vasút.
1. Belgium (1883)	4,320	6.8	14.6
2. Nagy-Britannia (1883). .	30,058	10.5	9.5
3. Svájcz (1883).	2,750	15.1	6.7
4. Német birodalom (1883) .	35,593	15.2	6.6
5. Németalföld (1883) . .	2,003	16.5	6.1
6. Francziaország (1882) . .	28,523	18.5	5.4
7. Ausztria (1883)	12,216	24.5	4.1
8. Olaszország (1883) . . .	9,602	30.9	3.2
9. Magyarország (1883) . .	8,319	38.7	2.6
10. Portugália (1882) . . .	1,673	55.5	1.8
11. Spanyolország (1882) . .	7,848	64.7	1.5
12. Svédország (1883) . . .	5,387	82.2	1.2
13. Románia (1883)	1,428	92.0	1.1
14. Dánia (1883)	1,494	95.1	1.1
15. Törökország (1882) . .	1,140	183.9	0.6
16. Oroszország (1882) . . .	23,351	216.4	0.5
17. Norvégia (1883)	1,454	218.8	0.5
18. Bulgária (1882)	224	285.6	0.4
19. Finnország (1882) . . .	832	449.0	0.2

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ezen kimutatásból látható, hogy az erőfeszítés, melyet nemzetünk az utolsó pár évtized alatt vasúti hálózatának kiterjesztése körül kifejtett, nem volt eredménytelen s ma már az európai államok családjában elég tisztességes hely illet meg bennünket. A nyugoti gazdag nemzeteket e téren sem értük ugyan utól, de termelési és forgalmi viszonyaink mellett nem is kívánhatjuk, hogy hasonló sűrű vaspályahálózat borítsa hazánkat. Azt is el kell azonban ismernünk, hogy forgalmi igényeinkhez képest nem építettünk túlságos sok vasútat s hiba csak annyiban történt, hogy oly vidékeknek is drága elsőrendű vasútakat adtunk, melyek olcsó vicinális vasútakkal is beérhették volna; ettől eltekintve a vasútak építését a szükség parancsolta. Hazánk kizárólag kontinentalis állam, mert a mi tengere van, attól is terméketlen hegyvidékek improduktiv területe választja el. Ezt figyelembe kell vennünk az összehasonlításnál, mert ha például a kimutatott számok szerint vasúthálózat tekintetében nem állunk is távol Olaszországtól, az nem azt jelenti, mintha közlekedési eszközökben közel oly gazdag volna hazánk, mert a tenger, mely Olaszország keskeny félszigetét körülkarolja, igen sok vasútat pótol. Igaz, hogy vannak tekintélyes folyóink, melyek az olcsó vízi közlekedés jótéteményével kínálkoznak, de mily távol állunk e tekintetben is Belgium-, Hollandia-, Anglia- és Franciaországnak a csatornák egész hálózatával gazdagított vízrendszerétől, nem is számítva folyamrendszerünk szerencsétlen alakulatát.

A vasútak hosszát az illető államok lélekszámával hasonlítva össze, a következő számokat nyerjük:

	1 km. esik az alábbi lélekszámra	100,000 lélekre esik kilométer vasút
1. Svédország	849	117.8
2. Svájcz	1,035	96.6
3. Nagy-Britannia	1,171	85.4
4. Német birodalom . . .	1,271	78.7
5. Belgium	1,278	78.3
6. Norvégia	1,316	76.0
7. Franczia-ország	1,321	75.7
8. Dánia	1,374	72.8
9. Ausztria	1,812	55.2
10. Magyarország.	1,892	52.3

	1 km. esik az alábbi lélek-számra	100,000 lélekre esik kilométer vasút
11. Németalföld	2,054	48.7
12. Spanyolország	2,138	46.8
13. Finnország	2,476	40.4
14. Portugália	2,720	36.8
15. Olaszország	2,964	33.7
16. Oroszország	3,547	28.2
17. Románia	3,765	26.6
18. Törökország	4,820	20.7
19. Bulgária	8,924	11.2

Itt tehát a sorrend nagyon megváltozott s a különböző népsűrűség szerint az államok más és más helyre sorakoznak, különösen a gyér népességű skandináv államok állnak sokkal előbb. Magyarország itt is ugyanazt a közepes helyet foglalja, mint fentebb a területhez viszonyított hosszaságnál. A vasútak aránya úgy a területhez, mint a népességhez egyaránt fontos momentum, egyik a közlekedés könnyűségét jelzi, a másik a forgalmi igények fokára enged következtetni.

Az eddigiekben csak a nyilvános forgalomra szánt vasútak ismertetésére szorítkoztunk, nem érintettük a *vontató pályákat,* melyek a tulajdonos kizárólagos használatára szolgálnak s többnyire nagyobb gyár- és ipar-telepeket, bányákat, kohókat, gazdag faállományú erdőterületeket stb. kötnek össze a nyilvános vasútakkal. Ilyen vontató pálya Magyarország területén 1883. év végén 137 volt s összes hosszúságuk 272.65 kilométerre rúgott.

Míg a nyilvanos vasútak csekély kivétellel rendes nyomszélességgel birnak, a vontató pályák között már 10 keskeny vágányú vasút van 80.52 kilométer hosszúsággal, mi a vontató pályák összes hosszúságának 29.55%-át képviseli. A vontató pályák közül legtöbb (57 pálya 117 km. hosszúsággal) a magyar királyi államvasútakba szakad s itt főleg a salgótarjáni kőszénbányavidék, s a borsod- és gömörmegyei vaskóhók és gyárak vannak legerősebben képviselve. A magyar államvasútak után az osztrák-magyar államvasút osztozik legerősebben a vontató pályák felett (43 pálya 78.26 km. hosszúsággal) s jobbára a nagyobb városok iparteleptől ágaznak belé e mellékerek, továbbá saját délmagyarországi bányaműveitől.

A kifejlett iparral biró Ausztria sokkal gazdagabb vontatópályákban, mint hazánk. 1883. végén 804 volt üzletben 696.02 kilométer hosszúsággal. Az egész magyar-osztrák monarchiában tehát 941 (968.67 km. hosszúságot képviselő) vontató pálya van s ebből csak 14.56% (a hosszúságból 28.15%) esik Magyarországra. Ausztria erős túlsúlyát különösen ipari, főleg Csehország ipari fejlettségének köszönheti.

A vontató pályák úgy Lajtán innen, mint Lajtán túl főleg gőzerőre vannak berendezve, de akad közöttük számos állati erő által hajtott pálya is.

A magyar vasúti vonalok közül 1883. végén, mindössze csak 276.44 km. vagyis az összes hosszúságnak 3.32%-a volt *kétvágányú*, miből 183.26 kilométer az osztrák-magyar, 67.59 kilométer a magyar kir. államvasútakra esik. Ausztria, intensivebb ipari és forgalmi életének megfelelőleg, jóval kedvezőbben áll, mert ott a kettős vágányú vaspályák 1,581.86 kilométerre, az összes hosszúságnak 13.04%-ára rúgnak, de még Ausztria sem közelíti meg Németországot, hol a vaspályáknak 29.8%-ka, még kevésbbé Franciaországot, hol 34.8%-a kettős vagy többes vágányú. Franciaországon is túltesz a kis Belgium, hol a vasúti vonaloknak 37%-a két vágányú. A jövőnek hozott áldozat, de a mi — ha a forgalom emelkedése csakugyan bekövetkezik — bőven kifizeti magát, a *pályatestnek kiépítése két vágány számára* ott is, hol a kettős vágányt lerakni egyelőre nem szükséges. Két vágány számára készített pályatestet kisebb-nagyobb mértékben valamennyi magyar vasútnál látunk, az arány azonban még itt sem kedvező, mert a 7,705 [1]) km. hosszú pályatestből csak 1,105 km. van kettős vágány számára építve (beleértve e számba természetesen a tényleg kétvágányú vonalokat is) alig több, mint 14%, míg Ausztriában a pályatestnek körülbelül 39%-a, a német birodalomban pedig közel 60%-a van két vagy több vágány számára kiépítve.

Hazánk kedvezőbb lejtő és talajviszonyai folytán a magyar vasútak nem szorulnak annyi *műtárgyra*, mint Ausztria vasútai.

---

[1]) E számok, valamint a pályaleirásra vonatkozó többi adatok is 1882-ről szólnak, minthogy a hivatalos statisztika az idevágó adatokat csak minden harmadik évben teszi közzé.

1882. év végén Magyarországban összesen 3,547 *vasúti híd* volt, Ausztriában pedig 10,174, az előbbinél tehát a pályatestnek csak minden 2.2 kilométerére esett egy híd, az utóbbinál ellenben minden 1.1 kmterére, aránylag tehát épen kétszer annyi. A mi a hídak hosszúságát illeti a magyarországi vasútaknál valamivel nagyobb átlagszámot nyerünk ezeknél, ugyanis 11.4 méter esik minden hídra, az osztrák vasútaknál pedig 9.9 méter; a legnagyobb híd hosszúsága ott 1,101 méter míg nálunk csak 512 méter.

A vasúti hídakat szerkezetük szerint a következő kimutatás tünteti fel:

	Magyarországon a h í d a k		Ausztriában a h í d a k	
	száma	%-a	száma	%-a
Egészen kőhíd	913	25.7	4,749	46.7
Vasfelszerkezetű	1,405	39.6	4,815	47.3
Fafelszerkezetű	707	19.9	549	5.4
Egészen fahíd	524	14.8	61	0.6
összesen	3,547	100.0	10,174	100.0

Ezen összehasonlítás meglehetős kedvezőtlen világot vet saját viszonyainkra. Ausztriában a fahidak száma oly elenyésző leg csekély, hogy az összes számnak egy százalékára sem megy, a magyarországi vasúti hídaknak ellenben közel 15%-a egészen fából van.

A fafelszerkezetű hídak is aránytalanul nagy számmal fordulnak elő vasútainknál, átlagosan minden ötödik híd fafelszerkezetű, az osztrák vasútaknál csak minden huszadik. Ujabb időben azonban nálunk is serényen folyik a fahídaknak vas hídakkal való kicserélése s hogy eddig is már sok történt, mutatja az, hogy a fafelszerkezetű és egészen fahídak arányszáma 1879-től 1882-ig 37%-ról leszállott 34%-ra, daczára annak, hogy azóta a minden lehető költségkiméléssel épült arad-körösvölgyi és szamos-völgyi helyi érdekű vasútak 110-el szaporították a fahídak számát.

Az annyira költséges *völgyáthídalások* és *alagútak* sem fordulnak elő nálunk túlságos számmal. 1882 végén Magyarország vasútvonalaiban 30 völgyáthídalás feküdt 2,484 méter hosszúsággal, Ausztriában ugyanakkor 133 volt 17,779 méterrel. A legnagyobb völgyáthídalás hossza Ausztriában 1,738 méter, nálunk 272, magassága ott 50, itt 28 méter. – Az alagútakról

álljon itt a következő kimutatás, az összehasonlításba belevonva a német birodalom vasútait is.

	Az alagútak és átboltozott bevágások összes száma	hosszasága	A pályahosszaság minden kmére esik átlagosan alagút
Magyarország . .	74	19,024 méter	2.47 méter
Ausztria	194	50,996 »	4.46 »
Németország . . .	424	152,819 »	4.39 »

Nemcsak az absolut, hanem a relativ számok is nagy különbséget tüntetnek fel Magyarország javára. Vasútaink jóformán csak felényi alagútra szorulnak mint az osztrák és német vasútak, melyek egymással nagyon összevágó arányszámot mutatnak. De a mi az alagútak kivitelét illeti, a magyar vasútak sokkal kedvezőtlenebb viszonyt tüntetnek fel; ezeknél az alagútakból csak 2,964 méter vagyis 15.5% van 2 vágány számára kiépítve, míg Ausztriában 33,803 méter, vagyis az alagútak hosszúságának 67.1%-a.

A magyar vasútak *vágányának* hosszúsága 1882 végén 9,314.5 km. rúgott, az osztrák vasútaké ellenben 16,317.8 km.-re; míg tehát a két állam vasútainak pályahosszúságából Magyarországra 39.66, Ausztriára pedig 60.34% esett, a vágányokból az előbbire 36.34 az utóbbira már 63.61%. Ausztria nagyobb osztaléka a kettős vágányok s az *állomási* és *mellékvágányok* nagyobb számából folyik. A kettős vágányok arányát fentebb már érintettük, érdekes az utóbbi irányban is némi összehasonlítást tennünk, mert az állomási és mellék-vágányok száma szintén egyik jelzője a forgalom kisebb-nagyobb élénkségének. Esik pedig a folyó pálya minden kilométerére az állomási és mellékvágányokból:

a magyar vasútaknál	183 méter
az osztrák »	293 »
a német »	408 »

A sínek részint egészen vasból, részint egészen aczélból, részint vasból, de aczél fejjel készülnek. A gyors kopás melynek a vassínek, kivált nagyobb forgalmú vonalokon, ki vannak téve, mindinkább megérleli a meggyőződést, hogy sokkal jutányosabb az aczélsínek alkalmazása s nem csak az új vonalak — kivéve a

másodrendű vasútakat – épülnek újabb időben aczélsínekkel, hanem a régi vonalokon is szakadatlanul folyik a vassíneknek aczélsínekkel való kicserélése. Az arány nálunk még nem mondható kedvezőnek, a mennyiben az összes vágányoknak 1882 végén csak 30%-a állt aczélsínekből, míg Ausztriában 53.6, a német birodalomban pedig 50.1%, de nálunk is nagy haladás történt az utóbbi években, 1879-ben ugyanis a magyarországi vágányoknak még csak 18%-a állott aczélsínekből, s az arányszám rövid három év alatt csaknem megkétszereződött. A magyarországi vasútak között legjobban a magyar királyi államvasútak állanak, hol a vágányok 34.3%-át aczélsínek képezik. A tisztán magyar magánvasútaknál 28.4% a közös vasútak magyar vonalainál pedig csak 24.3% esik az aczélsínü vágányokra.

Hogy mily roppant mennyiségű vasanyagra szorulnak a vasútak, mutatja az, hogy a sínek és sínkapcsoló szerek súlya Magyarországon több mint hetedfél millió, Ausztriában közel 12 millió métermázsára rúg. A magyar vasútak vágányai 10 millió, az osztrák vasútak pedig 18 millió *talpfán* nyugodnak, egy folyó méterre az előbbieknél átlagosan 1.11, az utóbbiaknál 1.09 talpfa esett. A talpfák túlnyomó része nálunk kemény fából van, alig 7% esik puha fára. Lajtántúl ellenben már igen tekintélyes rész (30%) puhafa. Impregnálva nálunk csak 340 ezer talpfa van, Ausztriában ellenben több mint 5 millió. Úgy nálunk, mint Ausztriában általában a szélesalapú sínek rendszere az uralkodó, széksínek csak elvétve fordúlnak elő. Vasfelépítménynyel 1882-ben az egész monarchiában csak 62 km. vasút birt.

Igen fontosak a vasútaknál a *lejtőviszonyok.* Vízszintes vagy csekély emelkedésü vonalokon a mozdonyok vonóerejét sokkal jobban ki lehet használni, s az árúknak sokkal nagyobb tömegét lehet egy vonattal elmozdítani, mint az erős emelkedésű vonalokon ; következőleg a vontatási költségek ott jóval alacsonyabbak, a szállítás jelentékenyen olcsóbb, elannyira, hogy kedvező lejtőviszonyokkal biró vasút még akkor is sikeresen versenyezhet egy erős emelkedésű vasúttal, ha tetemes kerülővel szállítja is oda az árúkat, hová az utóbbi egyenes irányban, tehát rövidebb úton jut el. Ezen nem csekély előnyhöz járul még az is, hogy a vízszintes, vagy csak csekély emelkedésű vonalak építése és fentartása rendesen jóval kevesebbe kerül, mint lejtős vaspályáké.

Magyarország földalakulati viszonyaiból önként folyik, hogy nálunk a vasútak lejtőviszonyai általában nem lehetnek kedvezőtlenek; az ország tekintélyes része csaknem minden hullámzás nélküli síkság s a szelíd dombvidék is nagyobb területet foglal el, mint a hegyes felföld.

Vasútaink lejtőviszonyait párhuzamosan az osztrák vasútakkal a következő kimutatás tünteti fel:

	magyar vasutak		osztrák vasutak	
	km.	az összes hosszúság %-ban	km.	az összes hosszúság %-ban
Vízirányos vonalok	2,451.0	31.8	2,344.7	20.5
Lejtők:				
1‰-ig	1,283.0	16.7	821.1	7.2
1—2.5‰-ig	1,242.7	16.1	1,772.1	15.5
2.5—5‰-ig	1,408.3	18.3	2,351.7	20.6
5.0—10‰-ig	917.1	11.9	2,493.7	21.8
10—15‰-ig	170.2	2.2	1,011.5	8.9
15—25‰-ig	233.6	3.0	626.8	5.5
25.0‰ felül	—	—	5.0	0.0
lejtők együtt	5,254.9	68.2	9,081.9	79.5
összesen	7,705.9	100.0	11,426.6	100.0

Ezen kimutatás szerint nemcsak a vízszintes pályavonalak mutatnak nálunk nagyobb arányszámot, hanem a szelidebb lejtők is, a meredekebb kapaszkodók ellenben az osztrák vasútaknál fordulnak elő nagyobb arányban.

A vízszintes pályavonalok tekintetében nem csak Ausztriánál állunk jobban, hanem Franciaországnál is, hol a vízszintes vonalakra az összes hosszúságból csak 24% esik, a Német birodalom vasútainál azonban, ép úgy mint nálunk, 31% esik a vízszintes vonalokra. A csekélyebb hajlású lejtők egyátalán nem gördítenek semmi akadályt a vasúti szállítás elé s a mozdonyok részéről nagyobb erőpazarlás csak az 5 méternél (per mille) magasabb emelkedéseknél kezdődik. Ezen szempontból hasonlítva össze több európai államot, a vízszintes és 5 méternél (per mille) nem nagyobb emelkedésű vonalokra esik az összes hosszúságból:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

a németalföldi vasútaknál	95%
a magyar vasútaknál	82.9%
a dán vasútaknál	79.0 »
a német »	76.0 »
a román »	74 »
a franczia »	72.0 »
az olasz »	68 »
az orosz »	65 »
a finnországi vasútaknál	64 »
az osztrák vasútaknál	63.8 »
a norvégiai »	56 »

Ezen számok igen kedvező világításba helyezik a magyar vasútak lejtőviszonyait; Ausztriát messze túlhaladjuk, Franciaországnál is sokkal jobban állunk, sőt a Német birodalmat is jelentékenyen túlszárnyaljuk. A mi a *lejtőváltozások* (szinvonal törések) számát illeti, az a magyar vasútaknál 6,660-ra, 100 kmenként 86-ra, az osztrák vasútaknál ellenben 11,586-ra, 100 kmenként 101-re rúg.

Ép úgy, mint az erős emelkedések és meredek lejtők, a pálya-vonalnak kanyargásai is tetemesen megnehezítik a szállítást. A *pálya-irány viszonyai* szintén a földalakulattól függenek, sík földön lehet a pályát egyenes irányban vezetni, hegyes vidékeken ellenben, hol a vasút többnyire a szűk völgyek kanyargásait kénytelen követni, nagy emelkedéseknél pedig serpentinekben kapaszkodni fel, vasútat alig lehetséges gyakori és pedig sokszor merész ivű görbületek nélkül építeni. Hazánk viszonyai e tekintetben is igen kedvezők. Volt ugyanis:

	az egyenes pálya vonalok hossza		a görbe pálya vonalok hossza	
	összesen km.-ben	az összes hosszaság %-ában	összesen km.-ben	az összes hosszaság %-ában
a magyar vasútaknál . . .	6,104.6	79.4	1,581.5	20.6
az osztrák »	7,303.6	63.9	4,123.0	36.1
a német vasútaknál	24,782.0	71.0	10,075.0	29.0
a franczia » (1879-ben)	13,272.8	63.3	7,694.2	36.7

A vonatvezetés nehézségei nagyon is érezhetőleg azon görbületeknél kezdődnek, melyeknek sugara 500 méternél csekélyebb, ez irányban is megtéve az összehasonlítást:

	A pálya összes hosszúságából esik:		
	egyenes pálya vonalokra	500 m-nél nagyobb sugárral biró görbületekre	500 m-nél kisebb sugárral biró görb.
a magyar vasútaknál	79.4%	13.9%	6.7%
az osztrák »	63.9 »	17.1 »	19.0 »
a német »	71.0 »	24.0 »	5.0 »
a franczia »	63.3 »	32.0 »	4.7 »

Ha tehát a görbületeknek minőségére is tekintettel vagyunk, vasútaink aránya távolról sem oly kedvező, mint az egyenes pályák arányszámát tekintve s ha nem esik is nálunk oly abnormis százalék az 500 méternél kisebb sugarú görbületekre, mint az osztrák vasútaknál, de Németországnál és Franczia-országnál jóval kedvezőtlenebbül állunk s a mérsékelt görbületű pályákat össze foglalva az egyenesekkel, mindkét állam meghalad bennünket, daczára, hogy az egyenes pályavonalak tekintetében oly feltétlenül vasútainké az elsőség.

A közlekedés könnyűsége nem csak a vaspálya-hálózat sűrűségétől függ, hanem az *állomások számától* is. E tekintetben Magyarország elég hátul áll a többi államok sorában.

	Az állomások és megállóhelyek összes száma	Egy állomás esik		
		pálya km.-re	□ kmre	lélekre
Magyarország . . .	830	9.3	388	18,963
Ausztria	1,796	6.4	167	12,300
Német birodalom . .	5,527	6.3	98	8,184
Franczia-ország . .	3,177	6.6	166	11,857

Vasúti vonalaink hosszúságához, országunk lélekszámához, de különösen területéhez képest, nagyon szűken vagyunk ellátva vasúti állomásokkal. Ausztriában-, Német- és Franczia-országban a vaspályáknak átlagosan minden 6 km-erére egy állomás esik, nálunk csak minden 9 km-erre. Ez hazai közlekedésünkre nézve mindenesetre káros, noha némi magyarázatát leli abban a körülményben, hogy hazánk tekintélyes területén, az egész nagy magyar alföldön, a községek rendkivül távol feküsznek egymástól, úgy, hogy nem csak a vasút által érintett községek nem maradnak állomás nélkül, hanem számos pusztának is van vasúti állomása.

A pályaőrök és megálló helyek építményei 1882 végén a magyarországi vasútaknál 1.106,987 □ méter területet foglaltak el, az osztrák vasútaknál ellenben 2.678,091 □ méter volt

beépítve; az előbbieknél tehát minden kilométer üzleti hosszra 151 □ méter, az utóbbiaknál 235 □ méter beépített terület esett. Az épületeknél az árúforgalomra különösen fontosak a felvételi épületek és az árúszinek, ezek számát és nagyságát, kiterjeszkedve a németországi vasútakra is, a következő számok mutatják:

	magyar	osztrák	német
		vasútak	
Felvételi épületek			
száma	719	1,556	4,739
üzemhossz kmenkint . .	0.10	0.13	0.14
beépített terület	198,219 □ m.	553,218 □ m.	1.623,231 □ m.
üzemhossz kmenkint . .	27 □ m.	47 □ m.	47 □ m.
Árúszinek			
száma	905	1,520	4,727
üzemhossz kmenkint . .	0.12	0.13	0.14
beépített terület	314,680 □ m.	535,862 □ m.	1.685,209 □ m.
üzemhossz kmenkint . .	43 □ m.	46 □ m.	48 □ m.

A magyar vasútak különösen felvételi épületek tekintetében szegények. Árúszinekkel jobban el vannak látva, s itt már nem állnak távol az osztrák vasútaktól, sőt a német vasútaktól sem, melyek csak kevéssel haladják meg az osztrák vasútakat.

A magyar államterületen fekvő *vasútak építményeinek fentartása* 1883-ban 7.973,478 forintot emésztett fel. Ezen összegből esett:

az alépítményekre . . .	1.683,409 frt.	21.11%
a felépítményekre . . .	5.623,208 »	70.53 »
a magasépítményekre . .	666,861 »	8.36 »

A fentartási költségek legnagyobb részét tehát a felépítmények veszik igénybe. Így van ez kevés különbséggel az osztrák vasútaknál is, hol a felépítményekre 69.8% esik, míg az alépítmények 18.0%-kal, a magas építmények pedig 12.2%-kal szerepelnek az összes karbantartási költségekben. Az *alépítmények fentartása* pályahossz kilométerenként nálunk 205 forintba kerül s ez elég kedvező eredmény, ha felvesszük, hogy Ausztria vasútainál 239 forintba. A megelőző évek azonban még kedvezőbb arányt mutattak. Esett ugyanis a felépítmények karbantartási költségeiből 1 pályahossz kilométerre átlagosan

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	a magyar vasútaknál	az osztrák vasútaknál
1880-ban	171 frt	222 frt
1881-ben	164 »	225 »
1882-ben	195 »	223 »
1883-ban	205 »	239 »

Nálunk a földtest karbantartása kerül aránylag igen kevésbe. Ezt a kedvezőbb lejtő viszonyoknak tulajdonithatjuk; sík földön a földtest sokkal kevésbé van kitéve a megrongáltatásnak, mint hegyes vidéken, hol gyakoriak a földcsúszások s a hegyi patakok rombolása jelentékeny károkat okoz; a műépítmények fentartása azonban már nálunk kerül aránylag többe, mi annál feltünőbb, minthogy az osztrák vasútakon általában sokkal több műépítmény van.

A *felépítmények fentartása* nálunk 1883-ban valamivel olcsóbb volt, mint Ausztriában, de csakis ez évben, mert a korábbi évek mindig kedvezőtlenebb arányt mutatnak a magyar vasútakra nézve. Az 1883-ki eredményt azonban még sem tekinthetjük a véletlen játékának, mert a magyar vasútak arányszáma, a mint az alábbiakból látható, határozottan javuló irányzatot követ:

Év	A felépítmények karbantartási költségéből esik 1 km. pályavágányra: a magyar vasútaknál	az osztrák vasútaknál
1880-ban	681 frt	602 frt
1881-ben	613 »	604 »
1882-ben	634 »	633 »
1883-ban	566 »	662 »

Magyarországon a sínek kicserélése nyel el aránytalanúl többet, főleg a tisztán magyar vasútaknál, a mit a csekélyebb forgalom mellett egyedül csak a rossz anyagnak tulajdoníthatunk, mely a vasútépítési lázban hazánkat elárasztotta.

A felépítményre fordított költségek 1883-ban következőleg oszoltak meg:

vasanyag	1.915,748 frt
faanyag	1.370,773 »
ágyazó anyag	434,422 »
kitérők, forgókorongok stb. . .	131,789 »
szerszámok	98,104 »
munkabér	1.672,372 »

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Legtöbbe kerül tehát a vasanyag, a sínek és sínkapcsoláshoz szükséges apró vasszerek költsége; a munkabér is tekintélyes összegeket emészt fel, valamint a talpfák kicserélése is.

A magas építmények t. i. az épületek, raktárak, vízállomások, őrházak stb. *fentartása* nálunk aránylag kevésbe kerül, pályahossz kilométerenként csak 81 frtba, Ausztriában átlagosan kétszer annyi, vagyis 162 forint esik a pályahossz egy kilométerére a magasépítmények költségéből. A különbség magyarázatául elég utalnunk arra, hogy az osztrák vasútak nagyobb forgalmuk következtében sokkal jobban el vannak látva magas építményekkel, mint hazai vasútaink.

A vasútakba nálunk is óriási összegek vannak befektetve, a közös vasútak miatt azonban, melyek nem vezettek külön számlát magyar és osztrák vonalaik építéséről, a magyar birodalom területén fekvő vasútak összegére nézve a *beruházási tőke* nagyságát nem tudjuk pontosan kimutatni.

1883 végén a felhasznált beruházási tőke összege következő volt:

	összesen	pályahossz kmenkint
tisztán magyar vasútak	513.548,478	95,060
közös vasútak	1,345.203,433	239,958
osztrák vasútak	1,301.244,765	143,688

A tisztán magyar vasútak kilométerenkint átlagosan sokkal kevesebbe kerültek, ezt az általuk behálózott vidékek némileg kedvezőbb terepviszonyain kívül, hiányosabb felszerelésük magyarázza, a közös vasútak abnormis összege pedig a kedvezőtlenebb talajviszonyok és költségesebb felszerelésen kívül, még főkép azon óriási árfolyamveszteségből ered, melyet a *déli vasút* beruházási tőkéje beszerzésénél, jelesül a kötvények kibocsátásánál szenvedett, úgy hogy ezen vasútnál a 800 millió forint beruházási tőkéből 469 millió forint árfolyamveszteségekre esik. Az osztrák vasútak is jelentékenyen drágábbak a tisztán magyar vasútaknál, s ez utóbbiak, a mint a következő számok igazolják, a legolcsóbbak közé tartoznak egész Európában:

	Beruházási tőke	
	összesen	pályahossz kmenkint
Anglia (1883)	7,651.726,200	254,565 frt
Német birodalom (1883) .	4,718.903,328	254,565 »

	Beruházási tőke	
	összesen	pályahossz kmenkint
Franczia-ország (1882) .	4,615.091,180	162,400 frt
Osztr.-magy. mon. (1883).		
magyar vasútak . .	513.548,478	95,060 »
közös » . . .	1,345.203,433	239,958 »
osztrák » . . .	1,301.244,765	143,688 »
Együtt . .	3,159.996,676	157,493 frt
Oroszország (1882) . .	2,410.209,984	101,585 frt
Olaszország (1883) . . .	1,140.924,563	120,669 »
Spanyolország (1882) . .	838.500,000	111,889 »
Svédország	747.356,000	121,000 »
Belgium	725.000,000	164,885 »
Svájcz	412.000,000	148,308 »
Németalföld (1883) . .	241.059,503	120,349 »
Dánia (1883)	76.245,364	51,034 »
Norvégia (1883)	63.300,600	43,595 »
Finnország	27.944,800	40,914 »

A tisztán magyar vasútak között 1883-ban legdrágább volt, a következő évben államosított, I. erdélyi, mely kilométerenként 133,241 forintot emésztett fel. A magyar kir. államvasutak összes hálózatánál a beruházási tőkéből egy kilométerre 98,545 forint átlag esett, mely azonban természetesen nagyon különböző arányszámokból alakult.

A magyar vasútak közül olcsóságra kiválnak a helyi érdekű vasútak. A szamosvölgyi 1883. év végéig kilométerenként csak 26,093 frtot vett igénybe, az arad-körösvölgyi vasút első beruházása és felszerelése pedig csupán 16,909 frtot, mely utóbbi a helyi vasútak fontos kérdésében irányt jelölt, megmutatva, hogy mint lehet egyes vidékek forgalmi szükségét állami segély nélkül kielégíteni s az érdekelteknek nemcsak közvetett, hanem közvetlen előnyöket is nyujtani, szóval jövedelmező vasútat teremteni.

A magántársulati vasútak az építéshez és beruházáshoz szükséges tőkét részvények és elsőbbségi kötvények kibocsátása által szerzik be, megtörténik azonban, hogy az így beszerzett tőke kiegészítése végett egyéb kölcsönökhöz, néha lebegő adóssághoz folyamodnak.

Az üzletben volt tisztán magyar vasútak 1883. végéig 379,592 részvényt bocsátottak ki 72.378,200 frt. névértékkel, mely összeg a mondott időben még fennállott magántársulati

vasútakat illeti, tehát a korábban államosított keleti, vágvölgyi- és tiszavidéki vasútak részvényeinek tekintetbe vétele nélkül. A kimutatott összeg legnagyobb része ezüst értékre szól, csak a helyiérdekü vasutak, névszerint az *arad-csanádi, arad-körösvölgyi, köszeg-szombathelyi* és a *szamosvölgyi* vasút részvényei (32,242 darab 3.681,000 frt. névértékkel) papirértékűek. A közös vasútak részvényeinek túlnyomó része (1.549,805 darab 309.961,000 frt névértékü részvény közül 1.300,000 drb. 260.000,000 frt névértékkel) arany értékben bocsáttatott ki s a leginkább franczia pénzen létesült két hatalmas társulatot, a déli és osztrák-magyar államvasútat illeti; a kassa-oderbergi, magyar-gácsországi és a nyugati vasút mint újabb garantirozott vasútaink részvényei általában, ezüst értékre szólnak. A tisztán osztrák vasútak 2.393,238 darab részvényt bocsátottak ki 534 millió forint névértékkel és pedig 3·7 milliót aranyban, 271·2 milliót ezüstben, 259.2 milliót pedig papirértékben. A kibocsátott kötvények számát és névértékét a monarchia mindkét államának vasútaira a következő kimutatás tünteti fel az érték megkülönböztetésével:

	1883 végéig kibocsátott elsőbbségi kötvények	
	darab	névérték
Tisztán magyar vasútak	105,186	21.037,200 arany
	377,861	83.308,000 ezüst
	2,737	696,900 papir
	485,784	105.042,100
Közös vasútak	6.297,725	1,275.545,000 arany
	447,428	90.184,300 ezüst
	6.745,153	1,365.729,300
Osztrák vasútak	566,549	164.503,650 arany
	2.140,872	487.473,150 ezüst
	85,034	34.249,300 papir
	2.792,455	686.226,100

Itt már az arany érték a tisztán magyar vasútaknál is jelentékeny helyet foglal el, a közöseknél pedig megtartja dominálo szerepét s az osztrák vasútaknál szintén tekintélyes összeget képvisel. A közös vasútaknál papirértékü elsőbbségi kötvények egyátalán nincsenek, a magyar vasútak közt is csupán a szamosvölgyi- és a kőszeg-szombathelyi bir ilyenekkel, s tulajdonképen ezek sem kötvények, hanem elsőbbségi részvények. Megjegy-

zendő, hogy a közös vasútak óriási összegét a déli vasút növeli ily nagyra, melynél a kibocsátott részvény és kötvénytőke az összes magyar-osztrák-olasz hálózatra szól s a 3%-ot kamatozó kötvények csak nagy árfolyamveszteséggel voltak értékesíthetők. A tisztán magyar vasútak kötvényei, a győr- sopron-ebenfurti vasút 3%-os kötvényeinek kivételével, mind 5%-ot kamatoznak, a közös vasútak közül a kassa-oderbergi, magyar-gácsországi és magyar-nyugoti vasút kötvényei ugyanannyit, a déli vasútéi (50.000,000 frton kívül, mely szintén 5%-os) csak 3%-ot, az osztrák-magyar államvasút kötvényeinek legnagyobb része 3%-ot, vannak azonban ezen vasútnak 5%-os, sőt újabb időben 4%-os elsőbbségei is. Az osztrák vasútaknál leggyakoribb az elsőbbségi kötvények 5%-os kamatoztatása, előfordúlnak azonban $4^1/_2$ és 4%-ot kamatozó elsőbbségek is.

A kibocsátott egyéb kölcsönök összege 1883. végén a magyar vasútaknál 10.26 millió, a közöseknél 6.25 millió, az osztrák vasútaknál pedig 31.85 millió frtra rúgott. A magyar vasútak kölcsöneiből 7.9 millió, a közösekéből pedig 3.2 millió forint aranyban az 1875. évi XLI. t.-czikk alapján kibocsátott magyar beruházási kölcsönre esik, melyet az érdekelt vasútak nevében és meghatalmazása mellett maga az állam bocsátott ki, olyformán, hogy a kölcsönből mindegyik érdekelt vasút megkapta a meghatározott részt s a kötvény-birtokosokkal szemben mindegyik ezen rész erejéig felelős. A beruházási kölcsönből a hiányos felszerelésű garantirozott vasútak nyertek részt, forgalmi eszközeik és anyagszereik kiegészítésére, részben pedig rendezetlen pénzügyeik rendbehozására.

A részvény- és kötvény tőke törlesztése a kormány jóváhagyásával előre megállapított terv szerint sorsolás útján történik. A tisztán magyar vasútak kötvényeiből — minthogy ezeknél, valamint az 1865. óta engedélyezett közös vasútaknál is a részvények kisorsolására csak is az elsőbbségi kötvények törlesztése után kerül a sor — 1883 végéig semmi sem volt törlesztve. A közös vasútak közül az osztrák-magyar államvasútnak 3.127,400 frt, a déli vasútnak 994,000 frt névértékü részvénye volt törlesztve, az osztrák vasútaknál pedig összesen 1.736,625 frt. névértékü. Sokkal nagyobb összegre rúg a kötvénytörlesztés, mely minden

vagy legalább is minden garantirozott vasútnál évről-évre szabályszerűen folyik. Törlesztetett pedig 1883. végéig

	elsőbbségi kötvény névértékben
I. a magyar vasútaknál . .	1.828,400 frt
II. a közös vasútaknál . . .	57.170,800 »
III. az osztrák »	30.939,700 »

vagyis a kibocsátott kötvénytőkének az első csoportnál 1.74, a másodiknál 4.19, a harmadiknál 4.51%-a. Az egyébb kölcsönökből törlesztett összeg a monarchia összes vasútainál 2.726,620 frtra rúg, miből a magyar vasútakra 675,815 frt, a közös vasútakra 135,729 frt, az osztrák vasútakra pedig 1.915,076 frt esik.

Ismertettük a vaspálya nélkülözhetetlen alkatrészeit, az alés fel-építményeket s a vasúti üzletvitelére szintén múlhatlanul szükséges épületeket. Ezek képezik a pályának ingatlan alkatrészeit, de nem kevésbbé fontos és nélkülözhetetlen a szállításra közvetlenül szolgáló mozgó felszerelés is, a forgalmi eszközök: a mozdonyok és kocsik állománya.

A járműveknek a pályahosszasághoz hasonlított száma nem lehet egyenlő minden vasútnál, intensivebb forgalom aránylag több, gyengébb forgalom pedig kevesebb járművet kiván, noha van más tényező is, mit szintén tekintetbe kell vennünk s ez a forgalom hullámzása a különböző évszakokban. Iparos országban, hol a szállítás az évszakok között egyenletesen oszlik meg, a kocsiknak aránylag kisebb számával nagyobb forgalmat lehet közvetíteni, mint földmívelő államokban, a minő hazánk, hol az évi forgalom nagy része egynehány hónapra tömörül össze. Itt aránylag több kocsit kell tartani, ha azt nem akarjuk, hogy a forgalom éppen akkor, midőn annak gyors lefolyása az egész országra életkérdés, fennakadást ne szenvedjen.

A járművek számát a monarchia két államterületére nézve, a közös vasútak miatt, el nem különíthetjük. A mozdonyok száma 1883. végén

a tisztán magyar vasútaknál	652
a közös vasútaknál	1,378
az osztrák »	1,809 volt.

Az üzleti hosszasághoz képest a közös vasútak vannak legjobban ellátva, ott 100 km. üzleti hosszra 24 mozdony esik, legrosszabbul a tisztán magyar vasútak, hol csak 12 mozdony. Az osztrák vasútak középen állnak 19 átlagos mozdonynyal 100 kilométerenkint. A német birodalmi vasútak e tekintetben is meghaladják a monarchia mindkét felét, ott 100 km. üzleti hosszúságra átlagosan 33 mozdony esik. A mozdonyok fentebbi számából

a magyar vasútakon . . .	600 darab	192,905	lóerővel
a közös vasútakon	1,324 »	480,446	»
az osztrák »	1,802 »	625,809	»

állott üzemben, s minden üzemben volt mozdony:

a magyar vasútakon	25,250	
a közös vasútakon .	23,025	
az osztrák » . . .	24,969	kilométert futott be.

A *személykocsik állományát* a következő számok mutatják:

	személykocsik száma	tengelyek száma összesen	tengelyek száma 100 kmként
magyar vasútak	1,309	2,766	51
közös »	2,515	5,590	99
osztrák »	4,014	8,074	90

Itt is a közös vasútak állanak legelől, bár nem oly erősen haladva meg az osztrák vasútakat, mint a mozdonyoknál. A tisztán magyar vasútak átlaga fölött áll némileg a magyar államvasútak aránya, 63 személykocsi-tengely esvén átlagosan minden 100 km. pályahosszaságra. A németbirodalmi vasútaknál a pályahossz minden 100 kilométerére átlagosan 139 személykocsi tengely esik, a franczia vasútaknál pedig 66 kocsi, mi, ha a kocsikat csak két tengelylyel számítjuk is, 132 tengelynek felel meg, körülbelül annyinak, mint a német vasútak átlagszáma. A vonatokban futott személykocsik ülő- és állóhelyeinek a tisztán magyar vasútakon csak 20.93%-ka volt kihasználva, az osztrák vasútakon már valamivel jobban kihasználták a személyhelyeket, 24.50%-a azoknak el volt foglalva, a közös vasútak a kettő között állnak 22.60%-kal. A tisztán magyar vasútaknál általában igen sok hely futott üresen s különösen kedvezőtlen az arány az arad-kőrösvölgyi vasútnál, hol a személyhelyeknek csak 15.21%-a, továbbá

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

az I. erdélyi vasúton, hol csak 16·98-%-ka volt kihasználva. A magyar kir. államvasutak 19·85%-kal szintén alul maradnak a tisztán magyar vasútak átlagán.

A teherkocsik száma, az egyes kocsinemek szerint részletezve, ugyancsak 1883-ik év végén következő volt:

	Magyar v. ú.	Közös v. ú.	Osztr. v. ú.
Podgyászkocsik száma	389	684	913
tengely száma	793	1,478	1,838
Fedett árúkocsik száma . . .	7,507	13,065	16,939
tengely száma	15,014	26,235	34,088
Nyitott árúkocsik száma . . .	6,156	12,842	28,540
tengely száma	12,312	26,572	57,204
Állatszállító kocsik száma . .	1,298	1,392	1,762
tengely száma	2,596	2,808	3,524
Összes teherkocsik száma . . .	15,350	27,983	48,154
tengely száma	30,715	57,093	96,654
Összes tengelyek 100 km. pályahossz átlagában	564	1,006	1,085

Itt ismét erősen szembeszöknek a tisztán magyar vasútak szegényes viszonyai, csak az állatszállító kocsik tekintetében állunk elég jól; de az összes teherkocsik egy pályakilometerére eső átlaga jóformán csak felét képezi az osztrák vasútak átlagának, mely itt a közös vasútak átlagát is meghaladja, a roppant számu nyitott árúkocsik következtében, melyeket Ausztria óriási kőszénszállítása tesz szükségessé. De még az osztrák vasútak sem érik el Németország vasútait, hol átlagosan 1380, még kevésbbé a franczia vasútakat, hol 1694 terherkocsi tengely jut átlagosan minden 100 km. pályahosszra.

Az árúkocsik hordképességéből minden tengelyre átlagosan 5 tonna esik, a podgyászkocsik hordképessége azonban rendesen csekélyebb s többnyire csak harmadfél vagy három tonna, noha vannak vasútak, melyeknél a podgyászkocsik hordképessége tengelyenként eléri az öt tonnát.

A tisztán magyar vasútak teherkocsijainak beszerzési költsége 26.7 millióra rúg, a közös vasutaké 48.9 az osztrák vasutaké pedig 73.6 millió frtra; arányilag azonban az utóbbiak a legolcsóbbak, mert ezeknél tengelyenként csak 774 frtot s egy tonnányi hordképesség szerint 151 frtot tett a beszerzési költség, a magyar vasútaknál ellenben 871, illetőleg 177 frtot s a közösek-

Magyar Közlekedési Múzeum és Könyvtár

nél 857, illetőleg 174 frtot. A magyar államvasútaknál minden tengelyre 857 s minden tonna hordképességre 175 frt beszerzési költség esik. De e számok értékét nem szabad elvontan mérlegelni, az osztrák vasútaknál — a mint fentebb láttuk — aránytalanul sok a kevesebbe kerülő nyitott teherkocsi, míg a magyar vasútaknál, különösen a magy. államvasútaknál a sokkal drágább fedett teherkocsik vannak túlsúlyban, mely körülmény tekintetbe vételével, a fentebbi szám nem fog magasnak tünni fel.

A mi a kocsik használását illeti minden saját teherkocsi tengely átlagban befutott

a magyar vasútakon	. . .	19,896 kilométert
a közös »	. . . .	19,904 »
az osztrák »	. . . .	16,683 »

Legtöbbet futottak a közös vasútak kocsijai, az osztrák vasúti kocsik ellenben legkevesebbet.

A kocsik használásánál fontosabb azok kihasználása, minél kevesebb kocsi fut üresen vagy félig megterhelve, annál gazdaságosabb a vasút üzlete, úgy a vonóerő, valamint a kocsik kenése, tisztítása és kopása tekintetében. Érdekesnek látszik itt a következő összehasonlító áttekintés:

	Szállított tiszta súly a hordképesség százalékában			
	a tisztán magyar	a magyar állam	a közös	az osztrák
Év		vasútakon		
1876.	34.84	43.55	41.21	40.67
1877.	38.43	40.72	33.41	43.07
1878.	34.95	42.82	42.60	43.14
1879.	37.91	41.92	41.92	42.74
1880.	37.00	35.10	44.31	43.61
1881.	49.49	52.75	45.69	45.66
1882.	50.91	54.79	45.17	43.76
1883.	45.23	46.75	46.23	44.73

A forgalom élénkségét a vasútakon első sorban a közlekedő vonatok száma tükrözi vissza; volt pedig 1883-ban:

	az összes menetterv-szerű vonatok száma	az általok befutott út kilométerekben
a magyar vasútakon . . .	286,185	24.537,262
az osztrák »	842,511	57.740,616

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

nyilvánvaló e kimutatásból, hogy Ausztriában mily aránytalanul több vonat közlekedik s mennyivel több útat jár be, mint Magyarországban. Egy napra és egy pályahossz kilométerre redukálva a fentebbi számokat, azt látjuk, hogy magyar államterületen a vasúti vonalok minden kilométerén naponta átlagosan csak 8.6 vonat közlekedett, míg osztrák államterületen 13·2 vonat. Legsűrübb a vonatközlekedés a közös vasútak osztrák vonalain, hol naponta átlagosan 18·5 vonat fut keresztül minden kilométernyi pályán, a tisztán osztrák vasútakon 13.4 a vonatok átlagos száma, a közös vasútak magyar vonalain csak 10.3 s végre a tisztán magyar vasútakon naponta csupán csak 7.8 vonat közlekedik átlagosan. A tisztán magyar vasútak között a magyar államvasútak állnak legelől 9.9 átlagos vonatszámmal, leghátul az arad-körösvölgyi és szamosvölgyi 3.3 vonattal. Az egész monarchiában — a bécsi összekötővasúton kivül, melyen mindennap kilometerenkint 45.5 vonat közlekedik — a Ferdinánd-császár éjszaki vasút bír legnagyobb vonatforgalommal, 26.2 átlagos vonattal kilometerenkint. Hogy mennyire emelkedett, újabb időben a közlekedő vonatok száma, kitünik a következő kimutatásból:

Év	Tisztán m. v. ú.	Közös v. ú.	Osztr. v. ú.
Gyors- és futárv. száma 1876.		3,643	15,794
Gyors- és futárv. száma 1883.	2,920	9,457	19,617
szaporodás .	2,920 = —%	5,814 = 159.59%	3,823 = 24.21%
Személyvonatok száma 1876.	10,213	50,239	105,879
Személyvonatok száma 1882.	41,635	76,808	198,338
szaporodás .	31,422 = 307.67%	26,569 = 52.89%	92,459 = 87.33%
Vegyes vonatok száma 1876.	46,625	32,897	131,794
Vegyes vonatok száma 1882.	61,822	45,326	141,119
szaporodás .	15,197 = 32.59%	12,429 = 37.78%	9,325 = 7.08%
Tehervonatok száma 1876.	30,767	85,858	174,015
Tehervonatok száma 1882.	79,004	119,544	313,490
szaporodás .	48,237 = 156.78%	33,686 = 39.23%	139,475 = 80.15%
Összes vonatok száma 1876.	87,605	172,637	437,482
Összes vonatok száma 1882.	185,381	251,135	672,564
szaporodás .	97,776 = 111.61%	78,498 = 45.47%	245,082 = 57.33%

Az emelkedés a tisztán magyar vasútakon a legnagyobb, rendkivül nagy különösen a tisztán személyszállító és a tehervonatoknál, a vegyes vonatok számában — melyek újabban a személyforgalomra nézve omnibusz, a teherforgalmat illetőleg pedig tisztán tehervonatok által helyettesíttetnek — csak mérsékelt emelkedést látunk; a közös vasútaknál éppen hanyatlást, ezeknél már csupán a gyorsvonatok száma emelkedett roppant arányban, a többi vonatnemek szaporodása nem mondható túlságos kedvezőnek. Az osztrák vasútakon a személy- és tehervonatok mutatnak szép szaporodást, habár korántsem olyant, a minőt a tisztán magyar vasútakon látunk. Az egyes vonatok átlagosan a magyar vasútakon futnak be nagyobb útat, 85.7 kilometert, az osztrák vasútakon csak 68.5 kilometert; és pedig a tisztán magyar vasútakon 74.9, a közös vasútak magyar vonalain 104·7, osztrák vonalain 100.9, végre a tisztán osztrák vasútakon 60·6 kilometert.

A vonatok átlagos útja jelenleg rövidebb, mint 8 év előtt, mire az azóta épült rövidebb vasútakon kivül, a helyi közlekedésre szánt omnibus-vonatok életbeléptetése is befolyással volt, mi azon körülményből is kitünik, hogy a csökkenés a személy-vonatok átlagos útjában nyilvánul legerősebben.

A mi a *vonatok gyorsaságát* illeti, ez az egyes vasútak szerint nagy eltérést mutat. A magyar államvasútak gyorsvonatai, a közbeeső állomásokon való tartózkodást nem számítva, 42·8 kilometert futnak be egy óra alatt, a délivasút gyorsvonatai 40·2 kilometert, de már az osztrák-magyar államvasút magyar vonalain 50.5 kilométer a gyors- és futárvonatok óránkénti menettervszerinti sebessége, sőt ugyanezen társulat osztrák vonalain 53.6 kilométer, mely egyszersmind a maximális gyorsaságot képviseli az egész monarchia vasútain. A személyvonatok gyorsasága a tisztán magyar vasútakon 34—35 kilométer óránként, az arad-temesvárinál azonban csak 25.7 kilométer, a nagykikinda-nagybecskerekinél pedig csupán 23.3 kilométer. A magyar kir. államvasútak személyvonatai 35·3 kilométert futnak be átlagosan óránként, az osztrák-magyar államvasút vonatai azonban jóval gyorsabban járnak s óránkénti sebességük meghaladja a 39 kilométert, osztrák hálózatán pedig a 40 kilométert. Ezt a gyorsaságot az osztrák vasútak közül csak a

Ferdinánd császár és Károly Lajos galicziai vasút személyvonatai érik el. A tisztán magyar vasútakon a vegyes vonatok gyorsasága, az állomásokon való időzést beszámítva, 13.0 és 20 km., az időzést be nem számítva pedig 14.8 és 25 km. közt váltakozik, a közös vasútakon 11.2 és 18.9 km. illetőleg 15 és 23.0 km. közt, az osztrák vasútakon ellenben 12.7 és 25.2 km. illetőleg 14.6 és 29.2 km. közt váltakozik, a szerint, a mint a közbeeső állomásokon való tartózkodást be, vagy be nem számítjuk. A tehervonatok óránkénti gyorsasága a tisztán magyar vasútakon, nem számítva a megállásokkal eltöltött időt, 14·8 és 25 km. közt ingadozik, a közös vasútakon 15.1 és 23.0 km. közt, végre az osztrák vasútakon 8.5 és 34·7 között.

A menettervszerű vonatokon kivül a szükséghez képest munka- és anyagvonatok is közlekednek, melyekkel a vasútak, pályaépítmények fentartására, vagy új vonalak építésére szállítják az anyagokat. Ezek számát a következő kimutatás adja:

	számuk	az általuk befutott vonat km.-ek
tisztán magyar vasútak	10,390	685,472
közös vasútak:		
magyar vonalai	7,054	133,185
osztrák vonalai	5,719	152,972
osztrák vasútak	12,378	554,048
magyar vonalak összesen . . .	17,444	818,657
osztrák vonalak összesen . . .	18,073	707,020

Hogy a tisztán magyar vasútaknál a munka és anyagvonatok száma s még inkább az általuk befutott vonatkilometer szám a közös és osztrák vasútakhoz mérve aránylag nagyobb, mint a menettervszerű vonatoknál láttuk, a nagyobb számú épülőben volt vonalakban leli magyarázatát.

Az *összes vonatok bruttó súlya* 1883-ban a mozdonyok és szerkocsik súlyán kivül, tekintettel az útra melyet befutottak, a magyarországi vasútvonalokon 5,971 millió tonna-kmre rúgott, míg az osztrák vonalokon 13,263 millióra, az előbbi tehát a szállított összes nyerssúlynak csak 31 az utóbbi pedig 69%-kát képviselte. A vaspályákon a forgalom élénkségét a bruttó-súly és a pályahosszaság közötti arány fejezheti ki leghívebben, mert ez mutatja, hogy a pálya minden kmerén hány tonna súly futott

keresztül. Ezen arányszám a vaspályák egyes csoportjai szerint 1883-ban a következő volt:

	Az összes szállított brutto-tonna km.-ekből esett az üzleti hosszúság egy km.-ére átlagosan
a magyar államvasútaknál . . .	806,029
a tisztán magyar magán v. ú.-nál	403,903
a közös v. ú. magyar vonalainál .	957,695
az összes magyar vonaloknál . .	745,405
az osztrák vasútaknál	1.042,268
a közös v. ú. osztrák vonalainál .	1.502,133
az összes osztr. vonaloknál .	1.149,617

Az osztrák vonalakon tehát sokkal intensivebb a forgalom, mint a magyar vonalakon, nálunk a közös vasútak nyújtanak még legkedvezőbb képet, a többi magán vasútakon ellenben rendkivül gyenge a forgalom; s csak a magyar államvasútak mutatnak meglehetős nagy forgalmat. Az arány némileg módosulhat az által, hogy mint vannak kihasználva a vonatok, mert az arány annál kedvezőbb, a nyers súlyból minél nagyobb százalékot képvisel a tiszta súly, vagyis a szállított személyek és terhek súlya s minél kisebb rész esik a járművek saját súlyára, azaz minél kevesebb kocsi fut üresen vagy csak félig-meddig megterhelve. A magyar vonalok e tekintetben is kedvezőtlenebb arányt mutatnak fel az osztrák vonaloknál, míg ugyanis nálunk az összes bruttósúlynak csak 37%-ka esik a tiszta súlyra, Ausztriában 39%-ka. A magyar vasútak (beleértve a közös vasútak magyar vonalait is) 1883-ban 11.676,587 *személyt szállítottak*, míg az osztrák vasútakon a szállított személyek összes száma meghaladta a 42 milliót.

A személyszállításban az egyes kocsiosztályok következőleg voltak képviselve:

	magyar vasútakon	osztrák vasútakon
I. osztályban . .	159,819 = 1.36 %	521,703 = 1.23 %
II. »	1.684,499 = 14.41 »	5.407,117 = 12.78 »
III. »	6.816,458 = 58.35 »	33.040,587 = 78.08 »
IV. »	2.352,862 = 20.20 »	2.442,022 = 5.77 »
Katonai személyek .	662,949 = 5.68 »	906,052 = 2.14 »

Az első és második kocsi-osztályt tehát Magyarországon aránylag többen használják, mint Ausztriában, ott ellenben az

utasok túlnyomó többsége a III-ik osztályon jár s csak kis töredék jut a IV. osztályra, mely nálunk elég tekintélyes százalékot képvisel. A IV. osztályú utasok száma azonban nálunk is erősen csökken, még 1876-ban is 38.2%-kát tették az összes utasoknak, arányszámuk felére olvadt le, miből azonban csak ovatosan vonhatunk következtetést az általános jólét emelkedésére; a változás oka inkább abban rejlik, hogy a magyar államvasútak igazgatósága megszüntette a IV. kocsiosztályt, s hogy a szegény népet az olcsó közlekedés áldásától meg ne foszsza, a vegyes- és omnibusvonatok III. osztályú viteldiját oly alacsonyra szabta, mint az a IV. osztályban volt.

A mely vasútaknál a IV. osztály még fennáll, ott azt a köznép sürün is használja, oly annyira, hogy a tisztán magyar magánvasutaknál a szállított személyeknek 50.59%-a a IV. kocsiosztályra esik, habár némi javulás itt is látható, a mennyiben 1876-ban ezeknél az utasoknak 56.26%-a esett a IV. osztályra.

A személyszállítás nálunk csak lassan emelkedik, de Ausztriában sem igen gyorsabb az emelkedés.

Volt ugyanis

	a szállított személyek száma	
	magyar vasútakon	osztrák vasútakon
1876-ban	9.244,428	33.564,763
1877-ben	8.600,819	30.120,462
1878-ban	9.419,294	30.399,643
1879-ben	9.817,282	30.650,504
1880-ban	9.660,563	31.555,061
1881-ben	10.213,333	33.253,412
1882-ben	10.586,416	37.354,433
1883-ban	11.676,587	42.317,481

A szállított személyek száma tehát az utóbbi 8 év alatt 26.31%-kal, Ausztriában pedig 26.08%-kal emelkedett. A növekedés hazánkban még a vasút-hálózat fejlődésével is csak alig tudott lépést tartani, a mennyiben hálózatunk ugyanazon idő alatt 24.16%-kal gyarapodott. Ausztriában ellenben, a hálózat növekedésénél, mely csak 13.63% volt, a szállitott személyek számának emelkedése jelentékenyen gyorsabb ütemben történt.

A magyar vasútakon 1883-ban a szállított 11.676,587 személy összesen 642.016,126 kmnyi útat futott be, minden utas tehát átlagosan 55.07 kmert. Az egyes kocsiosztályok szerint a következő eredményt kapjuk:

	A személy km.-ek összes száma	Az utasok által átlag befutott út
I. osztály	18.499,347	116.34
II. »	121.781,289	72.30
III. »	341.944,884	50.17
IV. »	88.422,281	37.58
Katonai személyek .	71.368.325	107.80

Az utasok által befutott út átlagos hossza minden alsóbb kocsi osztálylyal lejjebb száll. Legnagyobb utat az I. osztályú utasok tesznek meg, legkissebbet pedig, alig harmadát, a IV. osztályúak, a katonai személyek mindjárt az I. osztályú utasok után következnek. Az osztrák vasútak utasai átlagosan rövidebb utat tesznek, csak 41.82 kmt, mit az élénkebb helyi közlekedésnek s a rövidebb pályáknak lehet beszámítani.

Európa különböző államaiban a vasútakon szállított személyek száma a Brachelli szerkesztésében közelebb megjelent nemzetközi vasúti statistika szerint 1883-ban következő volt:

	Szállított személyek	
	összesen	az illető ország lélekszámának százalékában
Nagybritannia . . .	683.718,137	1,940.10
Német birodalom . .	246.818,254	545.65
Franciaország . . .	204.758,171	543.53
Belgium	63.665,270	1,153.39
Ausztria	42.317,481	191.10
Oroszország	37.209,842	44.93
Olaszország	34.817,031	122.34
Svájcz	24.047,487	844.93
Németalföld	18.152,222	441.22
Magyarország	11.676,587	74.12
Svédország	8.591,198	187.90
Dánia	7.674,652	377.88
Norvégia	2.869,981	149.99
Finnország	1.812,629	87.96
Románia	1.607,428	29.90

Ha a szállított személyeket összevetjük az illető országok lélekszámával (mert az utasok zömét a belföldi népesség teszi s csak kivételesen, mint Svájczban, emelkedik számbavehető tényezővé a külföldiek száma) csaknem hihetetlen különbségeket látunk. Az arány a vasúti hálózat sürüsége s az ez által fölkeltett lokális személy-forgalom és a népesség kisebb-nagyobb moz-

gékonysága szerint alakul s főleg az utóbbi tényező tükröződik vissza benne; de nem teljesen, mert az egyik vasúttársaság vonalairól a másikéra átmenő utasok itt is, ott is, tehát kétszer számíttatnak s így a szállított személyek fentebb kimutatott számában sok utas ugyan egy út alkalmával kétszer vagy esetleg többször is számba véve szerepel. Ez teszi bizonytalanná az összehasonlítást is az egyes országok közt, mert az elmondottakból folyólag oly országok utasainak száma, hol nagy kiterjedésü vaspályák vannak, aránylag csekélyebbnek fog feltünni, mint azon országoké, melyekben sok apró vasútak külön láncszemeiből alakúl a vasúti hálózat.

A személyforgalom sürüségét inkább a személykilométerek s ezeknek aránya az üzleti hosszasághoz fejezik ki leghivebben. Álljon itt, a mennyire adataink terjednek, a következő nemzetközi összehasonlítás:

	Az üzleti hosszaság egy kméterére eső személykméter szám	Népsürüség □ kilométerenkint
Belgium	303,481	187
Németalföld	248,249	125
Francziaország . . .	246,093	71
Német birodalom . .	209,019	84
Olaszország	184,174	96
Svájcz	181,768	69
Oroszország	173,118	16
Ausztria	144,935	74
Dánia	135,271	51
Finnország	81,680	5
Románia	80,226	41
Magyarország . . .	80,167	48
Norvégia	49,301	6

Magyarország viszonylagos személyforgalma a legutolsók közt foglal helyet, sokkal csekélyebb az, mint a minőt akár népsürüségünk, akár vasúti hálózatunk kiterjedése után elvárhatnánk. A feltünő aránytalanságokat nem szükség szóval is kiemelnünk, a számok magukban is elég hangosan beszélnek.

A vasútakra nézve a személyszállításnál is fontosabb s a közgazdaságra nézve sem kevésbbé fontos a *teher-szállítás*. 1883-ban a magyar- és osztrák vasútakon a teherszállítás következő volt:

	Magyar vasútakon		Osztrák vasútakon	
podgyász	42,754 tonna		128,001 tonna	
gyorsjavak	65,471	»	250,966	»
teherjavak	14.560,322	»	51.795,533	»
önkezelési javak . .	2.115,831	»	4.154,232	»
kocsi, ló, kutya, mint málha	9,293	»	9,894	»
összesen .	16.793,672	» =22.96%	56.358,626	»=77.04%

Az osztrák vasútakon szállított podgyász-, gyors- és teherjavak sommái többszörösen meghaladják a hazai vasútakon szállított mennyiséget. Különösen a teherjavaknál látunk roppant különbséget, s ha ezek elemeit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy Ausztriában a teherjavakból 22.581,432 tonnát, vagyis 43.60%-ot a kőszén képvisel, mig nálunk a szállított kőszén csak 2.534,797 tonnára rúgott s a teherjavaknak csak 17.41%-kát tette. Ez azt mutatja, hogy az osztrák vasútak kedvezőbb forgalmi viszonyaikat főleg az ottani nagymérvű kőszéntermelésnek köszönhetik s ha sem itt, sem ott nem vesszük tekintetbe a kőszénszállítást, a vaspálya hálózat hosszaságához képest, az osztrák vasútak alig szállítottak több teherjavat, mint a mi vasútaink.

A szállított terhek tonnái bár adnak is megközelítő képet a vasútak forgalmáról, még hívebben tükröződik az le a szállított terhek és a megfutott út szorzatában, vagyis a tonna-kilométerekben. Ezeknek száma 1883-ban a következő volt:

	Magyar vasútakon		Osztrák vasútakon	
podgyász	3.660,157 tonna-km.		11.697,594 tonna-km.	
gyorsjavak . . .	8.766,804	»	29.679,682	»
teherjavak . . .	2,004.433,461	»	4,591.153,351	»
önkezelési javak .	193.797,478	»	347.865,499	»
kocsi, ló, kutya mint podgyász . .	1.301,555	»	1.827,690	»
összesen .	2,211.959,455	»=30.75%	4,982.223,816	»=69.25%

Az arány tehát itt már kedvezőbb, mert míg a teherjavak tonnáinak csak 22.96%-a esett a magyar vasútakra, tonna-kilométereinek már 30.75%-ka esik, minthogy a magyar pályákon a teherjavak átalában nagyobb útat futnak be, mint az osztrák pályákon.

De még hívebben kifejezi a forgalom relativ nagyságát a tonna-kilometerek és üzleti hosszaság között fennforgó arány, s minthogy a tulajdonképeni teherjavak birnak főfontossággal — ezek képezvén a vasúti szállítás nagy tömegeit — csakis ezekre szorítkozunk. Esett pedig a teherjavak tonna-kilometereiből az üzleti hosszaság egy kilométerére:

a magyar kir. államvasútakon	292,866	tonna-km.	
a tisztán magyar magánvasútakon . . .	122,450	»	»
a közös vasútak magyar vonalain . . .	310,488	»	»
a magyar vasútakon összesen . .	250,288	»	»
a tisztán osztrák vasútakon	360,816	»	»
a közös vasútak osztrák vonalain . . .	519,324	»	»
az osztrák vasútakon összesen . .	397,943	»	»

A magyar vasútak arányát főleg a magán-vasútak teszik kedvezőtlenné, noha a magyar kir. államvasútak, sőt a közös vasútak magyar vonalainak eredménye is messze mögötte marad az osztrák vasútak eredményének, hol különösen a közös vasútak osztrák vonalai tüntetnek fel órási forgalmat. Nálunk a mohács-pécsi (első sorban kőszén-szállító pálya) és az osztrák-magyar államvasút mutatnak legintensivebb forgalmat. Az előbbinek minden kilométerén 382,193 tonna, az utóbbin pedig 381,788 tonna haladt át átlagosan az 1883. üzletévben; de mint eltörpül még e fényes eredmény is néhány osztrák vasút forgalma mellett, mikor a Ferdinánd császár éjszaki vasútnak minden kilométerén a teherjavaknak 1.358,162 tonnája futott keresztül s az auszig-teplitzi vasuton is jóval meghaladta a 900 ezer tonnát az egy kméteren átfutó teherjavak átlagos mennyisége.

A magyar és osztrák vasútakon szállított teherjavak mennyiségének emelkedését 1876 illetőleg 1877 óta a következő kimutatás tünteti fel:

	A szállított teherárúk			
	ezer tonnákban		millió tonna-kméterekben	
Év	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria
1876.	9,044	35,382	—	—
1877.	9,926	38,072	1,184	3,634
1878.	9,953	38,179	1,159	3,577
1879.	11,194	38,368	1,199	3,535
1880.	10,991	41,096	1,211	3,733
1881.	12,493	44,740	1,479	3,941
1882.	13,811	48,059	1,758	4,409
1883.	14,560	51,796	1,950	4,591

A szállított terhek tonnáinak emelkedése Ausztriában volt nagyobb (146%, Magyarországban pedig csak 61%), a szállított tonna-kilométerek száma ellenben hazánkban emelkedett erősebben 7 év alatt 64.9%-kal, Ausztria 26.4%-nyi emelkedésével szemben; már pedig a vasúti forgalom nagyságának, a mint fentebb is megjegyeztük, az utóbbi hívebb kifejezője. Ugyancsak 1877-től 1883-ig a vasúti hálózat hossza Magyarországban 22.82%-kal, Ausztriában pedig 8.80%-kal növekedett. A teherszállítás fejlődése tehát sokkal nagyobb fokú, mint a vasúti hálózaté, kétségtelen jeléül, hogy a forgalom a monarchia vasútain jóval intensivebbé vált.

A teherszállítás az utóbbi években valóban nagy arányokban emelkedik, de talán egyik vasútnál sem oly örvendetesen, mint a magyar kir. államvasútaknál. Hogy mily roppant mértékben emelkedett itt a teherforgalom, kitünik abból, hogy 1876-ban (a számításba az akkor még önálló társulati, de azóta az államvasútak hálózatába olvadt vasútakat is felvéve) a szállított teherjavak tonna-kilométereiből az üzemhossz egy kilométerére átlagosan 142,465 esett, míg 1883-ban 292,866. A lefolyt 7 év alatt tehát a magyar államvasútak vonalain 105.56%-kal vált intensivebbé a teherforgalom, vagyis több mint megkétszereződött. Nem érdektelen megemlítenünk, hogy ugyanezen idő alatt a hatalmas osztrák-magyar államvasútnál (az egész hálózatot véve) az egy km. üzleti hosszra eső teherjavak tonna-kilométereinek száma 395,815-ről csak 424,861-re emelkedett, a szaporodás tehát mindössze is 7.34%-ot képvisel.

Európa államainak vasútai — menynyire a fentebb idézett nemzetközi stat. munkából összeállíthattuk — a teherforgalom sürüsége tekintetében, 1882-ben, következőleg sorakoztak:

	A szállított terhek tonna-kmétereiből esett az üzleti hosszaság egy kilométerére
Belgiumban	496,361
Németországban	430,296
Ausztriában	418,793
Franczia országban	391,901
Oroszországban	384,111
Magyarországban	269,569
Németalföldön	237,618
Olaszországban	155,111

	A szállított terhek tonna-kmétereiből esett az üzleti hosszaság egy kilométerére
Romániában	127,425
Svájczban	125,821
Finnországban	83,177
Norvégiában	47,691
Dániában	46,397

E számok azt mutatják, hogy a teherforgalom a magyar vasútakon az élénkebbek közé tartozik s míg a személyforgalom tekintetében az utolsó helyek egyikét foglaltuk el, itt már meglehetős elől állunk. A fentebbi arányszámok értékét a vasúti üzlet szempontjából mi sem csökkenti, a különböző államok árúforgalmának élénkségét azonban csak részben tükrözik vissza. E tekintetben a vasúti hálózat sürüségétől is sok függ, s még több a közlekedési eszközök egyéb nemeinek fejlettségétől, mert például Francziaországban, Németalföldön stb. a nagy terjedelmü és súlyú tömegáruk tetemes része a vizi útakat választja, itt tehát a vasúti vonalakon a teherforgalom korántsem leend oly élénk, mintha a vizen szállított javak is ide torlódtak volna.

A vasútakat, bár nem szabad tisztán jövedelmezőségük szempontjából mérlegelnünk, mert becsük első sorban azon, számokban alig kifejezhető haszonban rejlik, melyet az ország közgazdasági állapotának fejlődésére gyakorolnak, de azért jövedelmezőségük is elég fontos momentum, kivált nálunk, hol az állam pénzügye oly közelről van érdekelve. Itt nem az a kérdés, hogy a részvényesek és kötvény-tulajdonosok kisebb vagy nagyobb jövedelmet húznak-e befektetett tőkéik után — bár közgazdaságilag ez sem közönyös, — hanem az, hogy az államvasútakba fektetett több száz millió, melyet a kincstár kölcsönök útján szerzett be, meghozza-e kamatát; a garantirozott vasútaknál pedig kell-e pótolni s mennyivel azok üzleti feleslegét, hogy elérje a biztosított tiszta jövedelmet.

A vasútak jövedelmezősége függ első sorban a forgalom nagyságától, az olcsó vagy drágább adminisztrácziótól, de függ egyszersmind a szállítási dijtételek magasságától is.

Az alacsony tarifák által teremtett nagyobb forgalom igaz, hogy bizonyos fokig kiegyenlíti, sőt sok esetben nyereségessé változtatja a szállított személyek és terhek egységeinél leszállított

bevételt, de leggyakrabban ily kedvező fordulat nem áll be s ilyenkor a vasútnak, illetőleg a vasútat birtokló vagy garantirozó államnak kell elszenvedni a veszteséget, bár a kérdést elvontan tekintve nem jogosult, hogy az állampolgárok összesége hordozza azon költséget, melyet azok tartoztak volna viselni, kik a vasútat használják, lehetnek fontos közgazdasági tekintetek, melyek az államtól ez irányban is megkövetelik az áldozatot.

A magyar vasútak, egy-kettő kivételével, nem tartoznak a jövedelmező pályák sorába, mi főleg az általuk közvetített csekély forgalomnak tulajdonítható.

1883-ban a magyarországi összes vasútak bevétele 67 millió forintra rúgott s a pályahosszaság minden kilométerére átlagosan 8,489 frt. esett. Az ausztriai vasútak sokkal jövedelmezőbbek, ott a bevétel meghaladta a 178 milliót, pályahosszkilométerenként pedig 15,567 forintot tett. A magyarországi vasútak jövedelmezősége közt is nagy a különbség. Tett ugyanis a bevétel pályahossz kmenként:

a magyar államvasútnál	7,896 frtot
a tisztán magyar magánvasútaknál	5,050 »
az osztr. vasútak magy. vonalainál	12,001 »

Az egyes vasútakat véve, legfényesebb eredményt mutatott az osztrák-magyar államvasút (16,145 frtot kilométerenkint), a mohács-pécsi, e kiválólag kőszén-szállító pálya (13,218 frtot) és a déli vasút (11,583 frtot), mely hazánk legnépesebb s legkultiváltabb részét, a Duna-jobbparti területet szeldeli át; többi vasútaink közül egy sem éri el a 10 ezer frt. átlagos bevételt.

Az osztrák vasútak bevételei aránytalanúl gazdagabbak, mint a hazai vasútaké. A közös vasútak közül háromnak (a kassa-oderberginek, a délinek és az osztrák-magyarnak) osztrák vonalai 20 ezer forintnál is magasabb átlagos bevételt mutatnak, a tisztán osztrák vasútak közül pedig az aussig-tepliczi 38·9 ezer, a Ferdinánd császár éjszaki vasút pedig 41.5 ezer frt. átlagos bevételt ért el kilométerenkint, mit mindkettő főleg óriási kőszénszállításának köszönhet. Általában nem látszik igazoltnak, a mit a hajózás föltétlen magasztalói a vasútak rovására állítanak hogy az utóbbiak a tömegárukat nem szállíthatják haszonnal. A kőszénszállításnál elért eredmények ennek határozottan ellentmondanak

Az európai államok vasútainak üzleti bevételeit, az üzletágak megjelölésével, melyekből eredtek s összehasonlítva a pályahosszasággal, a következő kimutatás tünteti fel, megjegyezvén, hogy az alábbi adatok legnagyobb része a többször említett nemzetközi statisztikai munkából meríttetett.

Folyó szám	Országok	Év	Üzleti bevételek						valamennyi üzletágból		
			személyforgalomból		teherforgalomból		egyéb üzleti bevételek		összesen		pályahossz kilométerenként
			forint	%	forint	%	forint	%	forint		
1.	Nagy-Britannia	1883	257.424,520	36·24	424.648,900	59·78	28.283,560	3.98	710.356,980		23,633
2.	Franczia-ország	1882	134.246,155	30·07	302.364,947	67·74	9.771,863	2.19	446.382,965		15,646
3.	Ausztria	1883	38.124,382	21·37	136.536,988	76·58	3.752,298	2.10	178.413,668		15,567
4.	Belgium	1883	20.039,670	30·89	43.014,112	66·31	1.815,041	2.80	64.868,823		15,016
5.	Oroszország	1882	72.295,359	21·00	262.951,229	76·38	9.014,038	2.62	344.260,626		14,743
6.	Német birodalom	1883	126.377,336	26·12	348.216,779	70·94	14.232,874	2.94	488.826,989		13,593
7.	Svájcz	1883	12.357,973	40·09	15.837,106	51·37	2.633,023	8.54	30.828,102		11,210
8.	Németalföld	1883	11.780,805	53·93	9.436,580	43.20	627,450	2.87	21.844,835		10,906
9.	Olaszország	1883	33.141,705	40·19	47.752,976	57.92	1.559,716	1.89	82.454,397		8,587
10.	Magyarország	1883	14.632,081	21·82	51.166,324	76.30	1.264,399	1.88	67.062,804		8.489
11.	Románia	1883	3.729,095	35.88	6.380,943	61.40	283,007	2.72	10.393,045		7,278
12.	Dánia	1883	6.907,734						6.907,734		4,624
13.	Svédország	1883	6.969,028	32.09	14.294,021	65.81	456,118	2.10	21.719,167		4.032
14.	Finnország	1882	1.183,411	37 37	1.874,000	59.18	109,299	3.45	3.166,710		3,805
15.	Norvégia	1883	1.469,937	39.50	2.036,034	54.71	215,284	5.79	3.721,255		2,559

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Könyvtára

Ez összehasonlításnál nem annyira az abszolút, mint inkább a relativ számok bírnak fontossággal. A különböző államokat azon sorrendben is tüntettük fel, a mint vasútaiknak a pályahosszasághoz viszonyított bevételei sorakoznak. Magyarország vasútai itt elég kedvezőtlen helyet foglalnak el s csakis az alacsony kultúr fokon álló Románia s a gyér népességű és a természet adományaiban szegény éjszaki országok vasútai mutatnak soványabb eredményt.

A magyar vasútak bevételeik legnagyobb részét, több mint háromnegyedét, a teherforgalomból merítik, a személyforgalomra nem egészen 22% esik. E tekintetben még csak az osztrák és orosz vasútak mutatnak hasonló arányokat, a többi államok vasútainál hasonlíthatlanul nagyobb százalék esik a személyforgalomból nyert bevételekre. Az okok itt is körülbelül ugyanazok, melyeket már a személy- és teherforgalomnál megérintettünk.

Az üzleti bevételek magassága azonban a forgalom nagyságán kivül a vasúti viteldíjak magasságától is függ. Alábbi kimutatás feltünteti, hogy a szállított személyek és terhek tonnái egy kilométer út után átlagosan mennyit fizettek a különböző államok vasútain:

	Bevételek	
	egy személy és km. után	egy tonna és km. után
1. Belgium	1.53 kr.	2.00 kr.
2. Dánia	1.67 »	3.57 »
3. Német birodalom	1.74 »	2.10 »
4. Finnország	1.74 »	2.71 »
5. Norvégia	1.75 »	3.04 »
6. Olaszország	1.92 »	3.10 »
7. Oroszország	1.94 »	2.99 »
8. Franczíaország	1.95 »	2.76 »
9. Magyarország	2.15 »	2.65 »
10. Svájcz	2.19 »	4.19 »
11. Ausztria	2.20 »	3.03 »
12. Németalföld	2.21 »	1.97 »
13. Románia	3.18 »	1.96 »

E kimutatásból az tünik ki, hogy a személyszállítás hazánkban drágább, a teherszállítás pedig olcsóbb, mint Európa legtöbb államában s míg az előbbi tekintetben Magyarország a felhozott 13 állam közt a 9-dik helyet foglalja el, a teherszállítás olcsósá-

gát tekintve, az 5-dik helyen áll. Megjegyzendő azonban, hogy e számok nem mutatják híven az egyes államok vasútai tarifáinak viszonylagos magasságát, minthogy ezen átlagszámok alakulására befolyással van, hogy az egyes államokban a személyszállításnál a különböző kocsiosztályok mily arányban használtatnak, a teherforgalomnál pedig hogy a különböző viteldíjosztályú áruk szintén mily arányban szerepelnek az egyes országok vasútainak teherforgalmában.

A vasútak üzlete, a mint roppant bevételeket eredményez, roppant összegeket is emészt fel. A magyarországi vasútak *kiadásait* elkülönítve nem tudjuk kimutatni a déli vasút miatt, mely még mindig nem vezet külön üzleti számlát a két államterületen fekvő vonalairól. A közös vasútak mindkét hálózatát összefoglalva, volt az üzleti kiadás 1883-ban

	összesen	pályahossz kmként
a tisztán magyar vasútaknál .	20.816,147	4,019
a közös vasútaknál	35.831,736	6,610
az osztrák vasútaknál . . .	55.704,052	6,359

Aránylag a magyar vasútak kiadása volt a legcsekélyebb, de ez természetes következménye a csekélyebb forgalomnak s kisebb bevételeknek. A vasúti üzlet drága vagy olcsó voltát nem a kiadások absolut nagysága, sőt a hosszasággal combinált arányszám sem tünteti fel, hanem az *üzleti hányados*, mely megmutatja, hogy az üzleti kiadások az üzleti bevételeknek hány százalékát emésztik fel.

Az 1883. év üzleti eredménye szerint az osztrák-magyar monarchia vasútainak tulajdonképeni üzleti kiadása a nyers bevételeknek következő százalékára rúgott:

magyar vasútak . . .	60.48%
közös vasútak	41.69 »
osztrák vasútak . . .	44.53 »
együtt	45.77%

Legkedvezőbb arányt a közös vasútak mutatnak, de nem állnak távol az osztrák vasútak sem, a tisztán magyar vasútak ellenben hasonlíthatlanúl rosszabb arányt mutatnak. Mennyiben javult a helyzet az utóbbi években, a következő számokból látható:

Magyar Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Üzleti kiadások az üzleti bevételek százalékában: magyar államvasútak	tisztán magyar magán v. útak	tisztán magyar v. ú. összesen
1876.	71.72%	63.78%	66.10%
1877.	72.24 »	56.55 »	62.70 »
1878.	69.57 »	57.32 »	62.19 »
1879.	74.40 »	58.66 »	65.12 »
1880.	70.82 »	69.77 »	70.46 »
1881.	62.53 »	65.29 »	63.43 »
1882.	62.22 »	61.85 »	62.10 »
1883.	59.15 »	63.14 »	60.48 »

Az összes tisztán magyar vasútakat tekintve, folytonos javulásról nem szólhatunk. Az 1883. évi eredmény nagy haladást mutat ugyan az előző évekhez képest, de ez által jóformán csak az 1879 és 1880-ban tapasztalható visszaesés van helyreütve. A magyar államvasútaknál már határozottabban kidomborodik a javulás, igaz, hogy ez részben a tiszavidéki vasút államosításának tulajdonítható, mely egyike volt a legkedvezőbb üzleti hányadost mutató magyar vasútaknak, de kétségkivül befolyással volt rá az államvasútak hálózatának kiegészítése és helyesebb csoportosítása is. Sajnos, hogy a szép javulást 1884-ben visszaesés követte s az üzleti hányados 66·08%-ra romlott. Része volt ebben a kedvezőtlen exportviszonyoknak s a csekélyforgalmu első erdélyi és duna-drávai vasútak államosításának is, de mindenesetre szomorú jelenség s az államvasúti rendszer reputációja érdekében is fölöttébb kivánatos, hogy a csorbát a következő évek üzleti eredményei minél fényesebben kiköszörüljék.

Az üzleti hányados kiszámításánál csak a tulajdonképeni üzleti kiadásokat vettük fel, a nem szorosan üzleti kiadásokra nem voltunk tekintettel, minthogy az idetartozó tételek, u. m. adók, illetékek, az üzleti számla terhére könyvelhető kölcsönök törlesztése és kamatai stb., nincsenek bensőbb összefüggésben magával a vasúti üzlettel. Ez álláspontot foglalja el vasúti statisztikánk is, a nemzetközi vasúti statisztika azonban a kiadások ezen nemét nem különíti el a tulajdonképeni üzleti kiadásoktól s így a következő összehasonlításban az üzleti hányados a szorosan nem üzleti kiadások betudásával számíttatott ki.

	Összes üzleti kiadások az üzl. bevételek százalékában
1. Svájcz (1883)	51.98%
2. Francziaország (1882)	52.03 »
3. Nagybritannia (1883)	52.65 »
4. Osztrák-magyar monarchia (1883) .	53.42 »
5. Német birodalom (1883)	54.60 »
6. Svédország (1883)	56.04 »
7. Románia (1883)	58.46 »
8. Belgium (1883)	58.61 »
9. Németalföld (1883)	58.73 »
10. Finnország (1882)	59.91 »
11. Norvégia (1883)	60.06 »
12. Oroszország (1882)	66.71 »
13. Olaszország (1883)	67.52 »
14. Dánia (1883)	69.77 »

Monarchiánk vasútainak üzlete a leggazdaságosabbak közé tartozik, de az előbb elmondottakból látható, hogy ez nem a magyar vasútak üzletének tulajdonítható.

Az üzleti kiadások a négy fő igazgatási ág közt 1883-ban következőleg oszoltak meg:

	Általános igazgatás	Pályafelügyelet és fentartás	Keresk. és forgalmi szolgálat	Vonatmozgósítás és műhely szolgálat
Magy. kir. államvasútak	2.98%	35.47%	32.65%	27.42%
Tisztán magy. magán v.ú.	5.96 »	41.10 »	27.00 »	24.70 »
Közös vasútak	5.18 »	32.67 »	34.55 »	27.60 »
Osztrák vasútak	4.93 »	30.99 »	36.56 »	27.52 »
együtt . . .	4.84%	32.72%	34.88%	27.35%

Megjegyzendő, hogy a tisztán magyar vasútaknál a négy igazgatási ág egyikébe sincs befoglalva az anyagszerkezelési költség, mely azonban az összes kiadásoknak alig rúg másfél százalékára.

A fentebbi arányszámokból kiderül, hogy az általános igazgatás a magyar államvasútaknál kerül legkevesebbe, de annál többe a tisztán magyar magánvasútaknál. Minél kisebb valamely vasút, igazgatása annál költségesebb. A különben igen takarékosan kezelt arad-körösvölgyi vasútnál 7.76, az arad-csanádinál 8.48, a szamosvölgyi vasútnál pedig 14.30%-át emészti fel az általános igazgatás az összes költségeknek. *A pályafentartásra* a magyar államvasútaknál esik ugyan a legnagyobb százalék, de a

Magyar Mérnöki és Építészeti Múzeum és Könyvtár

hosszasághoz arányosítva, e kiadási ág is alacsonyabb, mint akár a közös, akár az osztrák vasútaknál. Ezeknél ugyanis átlagosan minden kilométerre 2,160 illetőleg 1970 frt esik, a magyar államvasútaknál ellenben csak 1656 frt. A *kereskedelmi* és *forgalmi* kiadások a csekélyebb forgalmu magyar vasútakon hasonlóképen alacsonyabbak. Egy kilométerre átlagosan a tisztán magyar magánvasútaknál csak 861 frt s a magyar államvasútaknál 1525 frt esik, míg ellenben az osztrák vasútaknál 2,325, a közös vasútaknál pedig 2,283 frt. A forgalommal körülbelül arányosan alakuló *vonatmozgósítási* és *műhelyszolgálati* költségek is csekélyebbek a magyar vasútaknál, esett ugyanis belőlük az üzleti kiadások minden kilométerére a magyar államvasútaknál 1281 frt, a tisztán magyar magán vasútaknál csak 788 frt, a közös vasútaknál 1825 frt, az osztrák vasútaknál pedig 1750 frt.

A vasútak üzletének kedvező, vagy kedvezőtlen voltára a bevételek és kiadások nagyságából s a kettő közt fennforgó arányból is vonhatunk ugyan következtetést, a vasútak *jövedelmezőségét* azonban csakis az *üzleti fölösleg*ből, vagyis az üzleti kiadásokkal szemben mutatkozó bevételi többletből itélhetjük meg, s ennek sem annyira abszolút nagysága a döntő, mint inkább a beruházási tőkéhez való aránya.

1883-ban az osztrák-magyar monarchia vasútai következő üzleti felesleget értek el:

	Üzleti fölösleg	
	összesen	a beruházási tőke százalékában
magyar királyi államvasútak .	9.208,920 frt	3.07%
tisztán magyar magánvasútak .	3.378,973 »	1.58 »
együtt	12.587,893 frt	2.45%
közös vasútak	43.659,440 »	3.25 »
osztrák vasútak	58.091,123 »	4.46 »

Legjövedelmezőtlenebbek a tisztán magyar vasútak s ezek közt is különösen a magánvasútak; a közösek aránylag kedvezőtlen jövedelmezősége, a gyérforgalmú magyar-gácsországi s magyar-nyugati vasútakat nem számítva, a déli vasút roppant nagy beruházási tőkéjének következménye, melyben, mint már említettük, bennfoglaltatik az elsőbbségi kötvények 469 millió forintra rugó árfolyam vesztesége is.

A tisztán magyar vasútak közül legkedvezőbb arányt mutat az arad-körösvölgyi vasút, melynél az üzleti fölösleg 8·8%-át teszi a beruházott tőkének, bebizonyítva, hogy a helyiérdekü vasútak, ha a szigorú takarékosság elvei szerint építtetnek és kezeltetnek, jövedelmezők lehetnek. Az osztrák vasútak közül egy hatalmas régi pálya, a Ferdinánd császár éjszaki vasút válik ki, melynél az üzleti fölösleg a beruházási tőke 16%-át is meghaladja; ehez fogható eredményt azonban a monarchia határán belől éppen nem s külföldön is alig találunk.

A vasútak általában, bármily nagy bevételeket is mutatnak fel, részint a beruházási tőke roppant nagysága, részint az üzlet költségessége miatt nem tartoznak a dús jövedelmet nyújtó vállalatok közé. Legjobban bizonyítja ezt a következő nemzetközi összehasonlítás:

	Üzleti fölösleg a felhasznált beruházási tőke százalékában
1. Oroszország (1882)	4.75%
2. Franczia ország (1882)	4.65 »
3. Német birodalom (1883)	4.63 »
4. Finnország (1882)	4.54 »
5. Nagybritannia (1883)	4.39 »
6. Svédország (1883)	3.88 »
7. Németalföld (1883)	3.74 »
8. Osztrák-magyar monarchia (1883)	3.61 »
9. Svájcz (1883)	3.58 »
10. Dánia (1883)	2.74 »
11. Románia (1883)	2.53 »
12. Olaszország (1883)	2.35 »
13. Norvégia (1883)	1.71 »

A vasúti üzlet roppant *személyzetet* igényel. A magyar-osztrák monarchia vasútainál 1883-ban 16,129 hivatalnok, 40,712 szolga és 80,238 munkás volt alkalmazva, összesen 137,079 ember, egész hadsereg. A Magyarország területén fekvő vasútak itt sem különíthetők el teljesen az Ausztria területén fekvőktől, a közös vasútak miatt, melyek mindkét rendbeli vonalaikon egységes személyzettel rendelkeznek. A hármas csoportosítást tehát itt is megtartva, alkalmazásban volt 1883. végén:

Magyar Vasúti Múzeum és Könyvtár

		a tisztán magyar	a közös	az osztrák
		v a s ú t a k n á l		
az általános igazgatási szolgálatban	állandó hivatalnok	257	753	732
	ideiglenes » . . .	96	353	166
	szolga	81	191	233
a pályafelügyeleti és fentartási szolgálatban	állandó hivatalnok	215	426	968
	ideiglenes » . . .	78	119	129
	szolga	3,066	4,037	6,798
	munkás	8,192	12,365	21,609
forgalmi és kereskedelmi szolgálatban	állandó hivatalnok	1,246	2,207	4,626
	ideiglenes » . . .	395	612	844
	szolga	3,971	6,360	8,838
	munkás	2,604	5,633	9,718
vonatmozgósítási és műhely szolgálatban	állandó hivatalnok	273	408	837
	ideiglenes » . . .	90	76	117
	szolga	1,440	2,196	3,451
	munkás	3,587	7,044	9,376

A négy fő igazgatási ágon kivül néhány magyar vasút — köztük a magyar kir. államvasútak — az anyagszerkezelésnél alkalmazott személyzetet külön mutatja ki, de ezen személyzet száma nem sokra megy. Fentebbi kimutatásból látható, hogy legtöbb hivatalnok- és szolgára a forgalmi szolgálatnál van szükség, legtöbb munkást pedig a pályafentartás igényel, noha a forgalmi, vonatmozgósítási s műhely-szolgálatnál is nagyszámú munkás van alkalmazva.

Hosszaságukhoz képest a tisztán magyar vasútak vannak legkevésbé ellátva személyzettel; ezeknél átlagosan 100 kmre 212 hivatalnok és szolga s 271 munkás esik, a közös vasútaknál 322 hivatalnok és szolga s 454 munkás, az osztrák vasútaknál pedig 318 hivatalnok és szolga, és 466 munkás.

Az alkalmazott személyzet összes javadalmazása 1883-ban a tisztán magyar vasútaknál 11·5 millió, a közöseknél 23·2 millió, az osztrák vasútaknál pedig 36·2 millió forintba került; aránylag legtöbbe a magyar vasútaknál, mert ezeknél a nyers bevétel minden 1000 foritjából 333·82 frtot emésztett fel, mig az osztrák vasútaknál 289·08 frtot, a közöseknél pedig csupán 270·42 forintot. A magyar kir. államvasútak, még a tisztán magyar vasútak átlagá-

Magyar Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

nál is rosszabbúl állnak, ezeknél a brutló bevétel minden 1000 frtjából 336·47 frtot emészt fel a pályaszemélyzet járandósága.

A komplikált vasúti üzletet csakis képzett, jól begyakorlott s teljesen megbizható személyzettel lehet eredményesen folytatni, de ehez a jó fizetés magában nem elég, szükséges, hogy jövőjüket is biztosítva lássák. Nincs is jelentékenyebb vasúti vállalat, hol az állandó személyzetnek nyugdijalapja ne volna, a szolgák és az ideiglenesen alkalmazott munkások számára pedig betegsegélyezési alapok és pénztárak is állanak fenn. Mindkét rendbeli alapok részint a vállalat adományaiból, részint a tagok járulékaiból alakulnak és tartatnak fenn, növelvén a bevételt a meglévő vagyonnak jövedelme is. Hogy ez alapok vagyona 1883. végével mily nagy összeget képviselt kitünik a következő számokból:

	nyugdíj-alap	beteg- és segélyezési alap
magyar vasútak . . .	5.302,246 frt	337,810 frt
közös vasútak	16.014,922 »	761,189 »
osztrák vasútak . . .	19.912,009 »	1.135,360 »

Érdekes ezen összegeket az alapokhoz hozzájáruló személyzet számával összehasonlítani:

	Betegsegélyezésialap	
	személyzet	esik egy személyre
magyar vasútak	35,174	9.6 frt
közös vasútak	66,917	11.4 »
osztrák »	44,224	25.6 »

	Nyugdíjalap	
	személyzet	esik egy személyre
magyar vasútak	6,371	832 frt
közös vasútak	20,438	783 »
osztrák »	32,168	619 »

Az arányszámok egészen ellenkezőleg haladnak, a nyugdijalapok vagyona a résztvevők számához képest a magyar vasútaknál legnagyobb, a segélyző alapoké pedig ezeknél legkisebb; legnagyobb ellenben az osztrák vasútaknál. Németországban, hol a munkássegélyezés ügye már régóta napirenden van, 1883. végével 7·5 millió márkára rúgott a halálozási és betegsegélyző pénztárak vagyona. A nyugdij- és segélyző alapok évi bevételeinek főforrását tekintélyes magánvagyonuk képezi, továbbá a résztvevő sze-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

mélyzet hozzájárulása. A társulat hozzájárulása a nyugdijalapok bevételeinek a magyar vasútaknál 18·92%-át, a közöseknél 16·54%-át, az osztrák vasútaknál 31·60%-át tette. A segélyző alapokhoz sokkal csekélyebb mértékben járultak a vasúti társúlatok, kivéve a közöseket, melyeknél itt is ugyanaz a százalék jön ki, mint a nyugdíjalapnál.

A vasúti forgalomnál, hol annyi sok hatalmas erőmű oly roppant gyorsasággal közlekedik, szükségkép fordulnak elő *balesetek* s nem csak a pályaszemélyzet, hanem az utasok, sőt idegen személyek testi épsége és élete is áldozatul esik nem egy esetben. Az 1883-ban előfordult baleseteket s azok arányát a forgalomhoz a következő számok mutatják:

	A megölt személyek száma	A megsérült személyek száma
magyar vasútak	109	115
osztrák »	155	401
német »	553	1,619

Az összes szerencsétlenül járt személyek közül volt

	a magyarországi vasútakon		az ausztriai vasútakon	
	megölt	megsérült	megölt	megsérült
utas	—	3	3	44
pálya-alkalmazott	51	97	67	286
idegen személy .	58	15	85	71

Legtöbben a pályaszemélyzetből járnak szerencsétlenül, az idegen személyek közül a megöltek számát pedig az öngyilkossági szándék folytán megölt egyének emelik oly magasra, kiknek száma 1883-ban a magyarországi vasútaknál 24-re az ausztriai vasútaknál pedig 42-re rúgott.

Hogy az utasok élete és testi épsége a vasúti közlekedésnél mily mértékben van veszélyeztetve, s az egyes évek között mily ingadozást látunk, e tekintetben a következő kimutatás nyújt felvilágosítást:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Egy megöletés		Egy megsérülés	
	a szállitott utasok alábbi számára			
	a magyar	az osztrák	a magyar	az osztrák
	vasutakon			
1876	9.244,000	16.282,000	1.849,000	1.018,000
1877	—	—	2.150,000	1.673,000
1878	9.419,000	7.600,000	554,000	1.600,000
1879	9.817,000	15.325,000	4.909,000	2.358,000
1880	—	10.518,000	4.830,000	1.052,000
1881	10.213,000	8.313,000	5.107,000	2.078,000
1882	—	12.455,000	1.512,000	1.966,000
1883	—	14.100,000	3.892,000	1.007,000

Az egyes évek közt, minthogy a vasúti szerencsétlenségek előidézésében a szabályokat nem követő véletlennek nagy játéka van, tetemes különbséget látunk. A magyarországi vasútakon 8 év közül 4-ben nem is fordult elő halálos baleset, az osztrák vasútaknál csak egyben nem. Sérülés évről évre fordul elő, de igen eltérő arányban, volt év, hogy a magyar vasútaknál csak minden 5 millió utas közül sérült meg egy, de volt olyan is, hogy 554 ezer utasra már egy sérülés esett. Ez azonban egészen kivételes eset s általában az utasok személyi biztonsága vasútainkon igen kielégítő.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

IV. FEJEZET.

Vízi útak.

A közlekedésre a szárazföldi útaknál nem kevésbé fontosak, sőt sok tekintetben fontosabbak a vízi útak; s a vízi útak közül nem csak a tenger, a világforgalom hatalmas közvetítője, bír kiváló fontossággal, hanem a belforgalom tápláló erei, a folyók és csatornák is, egyik legbecsesebb eszközét képezik a közlekedésnek.

Anglia jelenlegi nagyszerű iparát és kereskedését a mult század közepe óta épült csatorna-hálózatának köszöni s bizonyára Francziaország sem állana a gazdasági és ipari haladás ama fényes fokán, ha a természet nem áldotta volna meg oly dúsan hajózható vizekkel, s a nemzeti szorgalom zsilipek és csatornák segélyével oly impozáns vizi úthálózattá nem fejleszti ezeket.

Hazánk sem szűkölködik folyókban, Európa leghatalmasabb folyama a Duna csaknem egész hosszában hasítja ketté, s oly jelentékeny folyókon kivül mint a Tisza, Száva, Maros és Dráva a kisebb nagyobb folyók egész serege szeldeli keresztül-kasul. Nagy hátránya azonban hazánk vizrendszerének, hogy egyetlen tengerünket, mely kaput nyít számunkra a világforgalomba, magas hegyvidék széles vizválasztó vonala zárja el folyamrendszerünktől, s hatalmas Dunánk, idegen állam területén keresztül Európa egyik legjelentéktelenebb tengerébe, a Fekete-tengerbe ömlik, épen ellenkező irányt követve, mint forgalmi viszonyaink természete kivánná, mert míg a kisebb súlyú és terjedelmű nyugati iparczikkek a viz folyását követve jönnek hozzánk, addig a mi nyers terményeink nagy tömege víz ellenében, tehát hatványozott szállítási költséggel küzdi fel magát a nyugoti piaczokra.

A mint nem kedvez folyamrendszerünk a nemzetközi forgalomnak, úgy a belforgalom sem találja fel benne azt az éltető

elemet, a mire kiterjedése és vizbőségénél fogva hivatva volna. A Duna folyásának kedvezőtlen iránya ugyanúgy érvényesül a bel-, mint a nemzetközi forgalomban. A Tisza, mely eleinte helyes irányban indúl keletről nyugot felé, már felső szakaszában délnek fordúl s magával rántja nyugot felé sietö balparti vízeit, a Szamost a Körösöket s a Marost, mely utóbbi pedig, átszegve az erdélyi részek fával bővelkedő, majd alább bortermő és bányavidékeit s alsó folyásában Magyarország egyik legdúsabb gabonatermő vidékét hasítva keresztül, hazánk egyik legbecsesebb víziútja volna.

A hajózás kifejlődésének egyik lényeges akadálya nálunk a vízállások gyakori változása. Élénk vízi közlekedés csak egyenletes vízállás mellett lehetséges; kis víz alkalmával, ha nem is az egész vízi út hosszában, de a sekélyesebb helyeken a nagyobb járművek közlekedése lehetetlenné válik s a terhet vagy apróbb járműveken kell meginditani, ami a szállítást szerfelett költségessé teszi, vagy pedig az akadályoknál a nagy hajó terhét meg kell osztani kisebb járművek között, ez esetben pedig az átrakodás okoz igen sok költséget. Nálunk a vízállás rendkivül nagy változásoknak van alávetve s folyamaink roppant duzzadását, mely a tavaszi hóolvadás és hosszabb esőzések után sokszor oly mértékben szokott beállani, hogy a szertelen víztömegeket a meder, sőt gyakran a töltésekkel körülvett ártér sem képes befogadni, — viszont oly alacsony vízállás szokta felváltani, hogy a hajózás a legnagyobb fennakadásokat szenvedi. S e tekintetben a viszonyok folyvást kedvezőtlenebbé válnak. A nagymérvű erdőpusztítások megkopaszítván a folyóink bölcsőjét képező hegységeket, nincs ami megkösse az olvadó hónak vagy a nagy esőzéseknek alásietö vízeit s azok gyors lefolyásukkal rohamosan megárasztják folyóinkat. Elősegíti a bajt, hogy folyóink felső szakaszainak szabályozásával megszüntek — legalább részben — azok a mocsáros kiöntések, melyek mint természetes víztartók magukba fogadták s egy ideig visszatartották a hegyek közül lerohanó vizeket.

A vizek rohamos lefolyásából önkényt következik, hogy az árvizek után sokszor igen érezhető vizhiány áll be.

Magyarország hajózható vizeinek hosszasága 4,888 kilométer. Összehasonlítva ezt Európa néhány államának vízi útjaival a következő eredményt látjuk:

	A hajózható vizek hossza	Az államterület minden 1,000 □ km.-ére esik vízi út
Francziaország . .	16,265 km.	30.77 km.
Német birodalom .	12,441 »	23.0 »
Anglia	7,460 »	23.7 »
Svédország	6,772 »	15.3 »
Magyarország . . .	4,888 »	15.2 »
Németalföld	4,736 »	143.5 »
Ausztria	2,882 »	9.6 »
Belgium	2,079 »	70.5 »

Úgy az abszolút, mint a relativ számok az mutatják, hogy Magyarország tekintélyes víziút fölött rendelkezik. A mi az államterülethez viszonyított hosszúságot illeti, távol áll ugyan attól a rendkivül kedvező aránytól, melyet a hajózási csatornákkal át meg át szeldelt Németalföld mutat, s nem közelíti meg a folyóvizekkel bőven megáldott s e mellett szintén sürü csatornahálózattal bevont Belgium viszonyát sem, de a többi államokkal szemben, melyek pedig a vízi útak gazdagságát tekintve — az egy Ausztria kivételével — mind kiváló helyet foglalnak el, nem igen szorul háttérbe. Magyarország a feltüntetett elég kedvező viszonyt csaknem egészen a természet ingyen kegyelmének köszöni. Nálunk a csatornák és csatornázott folyók a természetes vizekkel szemben nagyon kis tért foglalnak el, míg ellenben nyugoti Európa cultúrállamaiban a víziútak hosszát az emberi szorgalom megsokszorosította, a csekély mélységü folyók csatornázásai által hódítva meg a hajózás számára, vagy csatornákat vonva a hajózási akadályokban bővelkedő folyókkal párhuzamban s csatornákkal kötve össze a különböző irányú folyókat. Hogy mennyivel kedvezőtlenebb az arány nálunk a természetes víziútak és csatornák közt, mint a nyugat-európai államokban, a következő kimutatás világosan tanúsítja:

	A csatornák hossza összesen	A csatornák hossza az összes vízi útak százalékában kifejezve
Németalföld . . .	3,331 km.	70.75 km.
Belgium	949 »	45.67 »
Francziaország . .	4,758 »	29.95 »
Német birodalom . .	2,280 »	18.52 »
Magyarország . . .	508 »	10.39 »

De nem csak a csatornák növelték a felsorolt államokban a vízi útak hosszúságát, nagy mértékben hozzájárult ahhoz a folyók csatornázása is. Hogy valamely folyó hajózható legyen, szükséges, hogy bizonyos vízmélységgel bírjon; általános felfogás szerint azt a folyót tartják hajózásra teljesen alkalmasnak, melyen legalább is 250—300 tonnatartalmú hajók fennakadás nélkül járhatnak, mi körülbelül 1.4—1.7 méter vízmélységnek felel meg, s melynél a sebesség másodperczenkint 2 méternél nem nagyobb. De a jóval csekélyebb vízű s nagyobb sebességü folyókat is hajózhatóvá lehet tenni hajózási zsilipek segélyével. A vízeknek zárgátok által való megtorlasztását már az ókori népek is ismerték s a középkorban is alkalmazásban voltak az egyszerű szilárd falazott védműből álló zsilipek, középen felhúzható vagy felnyitható szerkezettel a víz lefolyására. Az ily zárgátokkal, míg egy részről a vizet kellő magasságra duzzasztották, másrészről meglassitották a folyó gyorsaságát. Nagy baj volt azonban, hogy a hajók a védműveknél vagy kénytelenek voltak átrakodni, vagy csak költséges mechanikai készülékekkel mehettek át a folyó egyik szakaszából a másikba. Ezen hátrányt a szekrényes zsilipek feltalálása szüntette meg, melyeknek elzárható szekrényeiben a hajót a felülről bebocsátott víz emeli fel a felső folyás színvonaláig, vagy megfordítva, a megtelt szekrényből lebocsátott vizel száll le a hajó, míg az alsó folyás színvonalát el nem éri. Hogy a zsilip a víz folyásának akadályúl ne szolgáljon, s elő ne idézze a folyó eliszapolását, újabb időben a Poirée-féle léczes elzárást alkalmazzák.

A csatornázott, azaz hajózási zsilipekkel a hajózás számára megnyert folyók Nyugat-Európában igen nagy szerepet játszanak. Nálunk ez irányban semmi sem történt, kisebb folyóinknak csak alsó szakaszai alkalmasak a hajózásra, olyan vizeken pedig mint a Rába, Ipoly, Hernád, Sajó stb. hajózás egyátalában nincs.

Hajózható vizeinket egyenkint a következő kimutatás tünteti fel:

Folyók:	Az egész (evezős hajók- és tutajokkal) hajózható hosszaság kilométerekben	Gőzösökkel
Duna, Dévénytől Orsováig [1]	1,076.31	1,076.31
Tisza, Tisza-Ujlaktól a Dunáig	969.49	767.00

[1] A győr-gönyői (15.93 km.), az érsekújvári (13.65 km.), a szentendrei (30.34 km.) és a mohácsi (56 km.) ágak beszámításával.

Folyók:	Az egész (evezős hajók- és tutajokkal) hajózható hosszaság kilométerekben	Gőzösökkel
Száva, az országhatártól a Dunáig . . .	663.50	595.50
Dráva, Légrádtól a Dunáig	248.82	155.00
Kulpa, Károlyvárostól a Száváig	135.79	2.30
Maros, Maros-Ujvártól a Tiszáig	367.92	—
Vág	317.52	—
Kőrös, Békéstől a Tiszáig	219.23	—
Sió, egész hosszában	155.51	—
Garam	146.64	—
Szamos, Szatmártól a Tiszáig	98.61	—
Bodrog, Sáros-Pataktól a Tiszáig . . .	30.34	—
Nyitra, Naszvadtól a Dunáig	15.12	—
Együtt	4,444.80	2,596.11
Csatornák:		
Ferencz-csatorna, egész hosszában . . .	238.20	238.20
Béga, Temesvártól a Tiszáig	114.00	114.00
Együtt	352.20	352.20
Tavak:		
Balaton, egész hosszában	91.03	91.03
Főösszeg	4,888.03	3,039.34

Folyóink közül gőzösökkel egész hosszában csakis a *Duna* hajózható, melyen 50—300 lóerejü gőzösök közlekednek. A hajózás azonban, kivált alacsony vízálláskor, a Dunán is jelentékeny akadályokkal kénytelen küzdeni. Egyik ily akadály a folyam Pozsony és Gönyő közötti szakaszának nagy mérvű eliszapolása. A szilád diluviális agyag és homoktalajt, mely a folyampartot képezi, Pozsony alatt könnyen mozgatható iszaptalaj váltja fel, melyet a víz tetszés szerint szaggat és hasogat, s mivel a folyam gyorsasága épen ezen szakaszon rendkivül nagy, a víz nem csak, hogy folyvást szaggatja a laza partot, hanem azon minduntalan áttörve, keresztül-kasul számtalan elágazásokban keres magának lefolyást. De nem csak a partok, hanem a folyamfenék is örökös változásoknak van kitéve s a vízállás minden változtával más és más torlaszok, homokzátonyok és sekélyek képződnek, csaknem legyőzhetlen akadályul a hajózásnak. A folyammeder ezen kedvezőtlen alakulása okozza, hogy míg Gönyőtől az Aldunáig egy nagyobb vontató gőzös 8—10 uszályhajón 20—30,000 mmázsa terhet is képes vontatni, addig Gönyő és Pozsony között, még

Magyar Tezégügyi Múzeum és Könyvtár

kedvező vízállás mellett is, csak 6—7,000 mmázsa terhet vontathat, kis víz alkalmával pedig még a közönséges — rendesen 2,500 mmázsával terhelt — uszályhajók rakományát is szét kell osztani kisebb hajók között. Másik nagy akadálya a dunai hajózásnak a közönségesen Vaskapú név alatt ismeretes aldunai sziklazátonyos meder, mely Ó-Moldova és Szörénytorony között, 100 km.-nél nagyobb hosszaságban nyúlik el. A víznek rohamos folyása s a kis víz alkalmával egész a felszinig meredező porphirszirtek sokasága a hajózást már közép víznél is veszélyessé, alacsony vízállás mellett pedig lehetetlenné teszi. Ez akadályok közül legveszélyesebbek a sztenkai és kozla-dejkei sziklazátonyok, az izlási, tachtaliai, grébeni és szviniczai szirtek s a tulajdonképeni vaskapu, Orsova mellett.

A magyar Duna felső szakaszában igen nagy eséssel bír, Dévény és Pozsony között 1000 méterenként 0.38 méterrel, ettől fogva esése csökken ugyan, de a folyam még mindig megtartja rohamos jellegét s egész Gönyőig 0.26 métert esik minden 1000 méternyi útjában, csak Gönyőtől lefelé változik meg eredeti természete s Gönyőtől Budapestig csak 0.07, Budapestől Zimonyig csak 0.06, Zimonytól Moldováig pedig épen csak 0.04 méter esést számíthatunk minden ezer méterre. Moldován alul egész a Vaskapuig sziklás partok közé zárt útjában ismét nagy eséssel bír, úgy hogy ezen 107.7 kilométer hosszú szakaszában 23.37 métert esik vagyis átlagosan 0.22 métert ezer méterenként, helylyelközzel pedig esése 1.58, 1.75, 3.73 sőt 7.83 méterre is rúg, úgy, hogy itt a Duna valóságos zuhatagot képez.

A Duna szélessége nagyon változó. A főmedert tekintve, Dévénytől Gönyőig 270 és 400 méter között, Gönyőtől a Dráva torkolatáig 300—900 méter, a Drávatorkolatától Báziásig 350—1550 méter, végre Báziástól Orsováig 200 és 2650 méter között váltakozik. Mélysége még nagyobb ellentéteket mutat és pedig gyakran egészen hirtelen, különösen roppant különbségeket látunk az aldunai akadályoknál hol a viz mélysége 1 és 38 m. közt váltakozik.

A Dunát az 1856-ki párisi szerződés szabad folyamnak proklamálta s kivette a parti államok gyámkodása alól, alsó szakaszán pedig a hajózási érdekek előmozdítása s főleg a Dunatorkolatok hajózható állapotba helyezése végett egy nemzetközi

dunai bizottság neveztetett ki. A Duna szabadságát a berlini szerződés is megerősítette s elrendelte, hogy ennek érdekében a Vaskaputól a torkolatig fennálló várak és erődítések földig leromboltassanak s újak ne emeltessenek. A berlini szerződés az Aldunáról a hadi hajókat is kitiltotta, kivéve a könnyü vízi járműveket, melyek a folyamrendőrség és vámszolgálatra rendeltetnek. Az európai Duna-bizottság továbbra is fentartatott s reá bízatott, hogy a Vaskaputól Galaczig való hajózás, folyamrendőrség és folyamfelügyelet szabályzatait a parti államok küldötteinek hozzájárulásával dolgozza ki s hozza összhangzásba azokkal, melyek a Galaczon aluli hajózásra immár kibocsáttattak. A berlini szerződés végre kimondotta a Vaskapunál s többi zuhatagoknál levő hajózási akadályok elhárítását s a szükséges munkálatok kivitelével Ausztria-Magyarországot bízta meg, megengedvén, hogy monarchiánk költségeinek fedezésére némi csekély illetéket szedhessen.

A Duna után hazánknak legnagyobb folyója a *Tisza*, e kizárólag magyar víz, mely hazánk bérczei közt ered s hazánk síkján végzi be pályáját. Mint közlekedési eszköz kedvezőtlen irányánál fogva nem bír oly fontossággal, melylyel hajózható hosszuságánál fogva bírnia kellene, s a forgalom rajta nem hogy emelkednék, hanem folyton alább száll, oly annyira, hogy a Dunagőzhajózási társaság gőzösei, melyek korábban egész Vásáros-Naményig jártak, jelenleg csak Tisza-Füredig közlekednek.

A Tisza mély és széles mederrel bir. A szabályozás előtt volt:

	közép mélysége	közép szélessége
Tisza-Ujlak és a Szamos között .	9.17 méter	115.69 méter
a Szamos és a Bodrog között . .	11.38 »	125.17 »
a Bodrog és Sajó között	11.85 »	151.72 »
a Sajó és Körös között	10.43 »	165.00 »
a Körös és Maros között . . .	11.47 »	183.96 »
a Maros és Duna között	11.38 »	216.20 »

E kedvező mederviszonyok a szabályozás óta sem változtak, s a folyam-mérnökök megfigyelései szerint, a folyó nemcsak hogy nem iszapolja el medrét, hanem folyvást mélyebbre ássa.

A Tisza esési viszonyai nem kedvezők, nincsenek meg a szükséges átmeneti fokok, hanem rohamos jellegéből egyszerre a

másik túlságba csap, s a mint a hegyek közül kiér esését csaknem egészen elveszti. Ez teszi főleg oly gyakorivá és veszélyessé a Tisza árvízeit, annélkül, hogy a hajózás hasznot húzna folyásának rendkivüli lassúságából.

Fentebb ugyan megemlítettük, hogy a csekély esés a vizek hajózhatóságát még emeli is, s ott a hol a természettől nem egészen alkalmas vizeket mesterséges építményekkel hóditják meg a hajózás számára, a nagy esésü folyók sebességét bizonyos távolságra a folyókban emelt zsilipek által lassítják meg. A Tisza rendkivül lassú folyásából azonban még a hajózás sem húz hasznot, mert a mi forgalom a Tiszán van, az mind a folyam irányát követi, Mármaros sója, Mármaros s a többi felső megyék fája stb. mind ezen az úton halad, megfordítva nincs mit szállítani.

A *Száva* is hosszú és becses közlekedési vonal, s szakemberek állítják, bár állításukhoz szó fér, hogy a tervezett vukovár-samaczi csatorna kiépítése és a Kulpa folyó szabályozása után a magyar alföld terményeinek legolcsóbb szállítási útul kinálkoznék Fiume felé. A Száva torkolatától egész az osztrák határig mindenütt hajózható, a gőzhajók egész Zágrábig eljuthatnak rajta, de a rendes gőzhajó-közlekedés csak Sziszeknél kezdődik.

A *Dráva* a magyar állam területén szintén egész hosszában hajózható, gőzhajókkal azonban csak Légrádtól lefelé. A Barcstól-Eszékig terjedő vonalon $1-1^1/_2$ méternyi mélységgel járó hajók még kis vízállás mellett is akadálytalanul közlekedhetnek, a torkolatnál azonban 20 mnyi hosszúságban annyira el van iszapolva, hogy csekély vízállásnál a hajók gyakran hetekig nem mehetnek át a Dunába.

Hajózható hosszára a Drávát is meghaladja a *Maros*, melyen evezős hajók Marosújvártól kezdve járhatnak. Gőzhajók eddig a Maroson nem közlekedtek, bár némi medertisztítással erre is alkalmas volna. A Maroson a hajózásnak legnagyobb akadálya a mederben elsülyedt számtalan sziklatönk, fatuskó, épületrom stb., melyek évenkint nagy számmal távolíttatnak ugyan el, de azért még igen sok ilyen akadály van, s a több helyütt előforduló zátonyokkal erősen hátráltatják a hajóforgalmat.

Evezőshajókkal és tutajokkal tekintélyes hosszúságban járható még a *Vág*, a *Körös*, a *Sió*, a *Garam*, a *Szamos*, a *Kulpa*

stb. sőt, az utóbbin 2.30 kilométer hosszúságban a gőzösök is közlekednek, valami nagy forgalom azonban egyiken sincsen.

A tavak közül a *Balaton* egész hosszában, 91.03 kilométer vonalban, hajózható, nemcsak evezős, hanem gőzhajókkal is; de bár oly gazdag három megye között fekszik is, mint Veszprém, Zala és Somogy, a forgalom rajta alig öltött számbavehető arányokat, a mi legfölebb onnan magyarázható, hogy a nevezett megyéknél hiányzik az egymásra utaltság, következőleg élénk forgalom sem támadhat közöttük, a Balatont a Dunával összekötő Sió pedig csekély mélysége és szélessége miatt nem alkalmas nagyobb forgalom közvetítésére.

Magyarországnak, a mint a fentebbi kimutatásból látható, csak két hajózható csatornája van, a Béga és a Ferencz-csatorna. Tervezgetésekben ugyan nem volt hiány; a 30-as évek közgazdasági ébredésével mindjárt felmerült a terv a Tiszát a Dunával közép folyásuknak valamely alkalmas pontján összekötni, s erre a szolnok-pesti irány mutatkozott legalkalmasabbnak. Fölmerült, a tiszalök-gyomai és a szatmár-gyomai csatorna terve is, hogy összekösse a Tiszát, esetleg, a Szamost a Körössel s a jó útak érzékeny hiányában szenvedő nagy vidéknek teremtsen közlekedési eszközt. Felmerült s erősen tartja magát mind a mai napig a vukovár-samaczi csatorna terve, hogy olcsó víziútat nyújtson nyers terményeinknek a Száván s a szabályzott Kulpán egész Károlyvárosig, honnan csak 176 kilométert kellene vasúton megfutniok, hogy Fiuméba jussanak.

E tervezett csatornák közül azonban eddigelé egy sem épült ki, ma sincs több hajózható csatornánk, mint a mult század végén, illetőleg a jelen század legelején kiépült Béga- és Ferenczcsatorna.

A *Béga-csatorna* Mária Terézia uralkodása alatt épült 1777-ben s részint a folyó eredeti medrét szabályozták, részint új medret ástak. A Béga folyó vizmennyisége nem lévén elég hajózásra, Kostélytól Radinczán egy tápcsatornát vontak, hogy az kis víz idején a Temesből táplálja a Bega folyását. Nagy víz idején pedig a fölösleges vízek levezetésére egy árapasztó csatornát ástak Topolovecznél, mely a Temes folyóba szakad. A Bega csatorna Titelnél végződik, de még az abszolút korban merült fel egy terv, mely a Begát jóval feljebb kivánta a Tiszába vezetni,

hogy így a Ferencz-csatornában természetes folytatását találja. De nemcsak irányának némi megváltoztatása volna kívánatos, hanem mindenekelőtt a csatorna mostani meglehetős elhanyagolt medrét kellene helyrehozni, továbbá — mint a külföldi szakértők is hangsúlyozták — a kis-kostélyi tápcsatorna vízduzzasztó gátját s az árapasztó csatornának szintén ideiglenes jellegű gátját mielőbb szilárd szerkezetü vízosztó-művel cserélni fel. A közlekedési minister pedig 1880-ki vízügyi előterjesztésében kiemelte annak előnyét és szükségét is, hogy a Bega zsilipes hajó csatornává alakíttassék. A Béga csatornára s a vele közvetlen összeköttetésben lévő Temes folyóra fordított költségek évről évre jelentékeny összegekkel szerepelnek államköltségvetésünk keretében.

A *Ferenczcsatornát* egy részvénytársaság építette ki 1793-tól 1801-ig, a csatorna maga 3 millió forintba került, a hozzá tartozó épületek pedig 200.000 frtba. A Dunát a Tiszával kötötte össze Monostortól Tiszaföldvárig s 47 mértfölddel rövidítette meg két nagy folyamunk között a hajózási utat. A társaság az államtól többféle segélyben részesült, melyek közül a leghathatósabb az volt, hogy az állam 1802-ben a Bácsmegyében fekvő összes államjavakat a társaságnak bérbe adta, miből az óriási tiszta jövedelmet huzott. A társaság inkább az államjószágokra, mint a csatornára fektetvén a fősúlyt, az lassanként annyira eliszaposodott, hogy a hajók számára alig volt meg a kellő vízmennyiség, mihez még az a baj járult, hogy a Duna 1825 körül Monostornál más medret keresett magának s a csatorna torkolatát egészen feltöltötte homokzátonyokkal. A társulat nem szánván el magát a roppant költségbe kerülő javítások- és átalakításokra a csatorna tulajdonát felajánlotta az államnak s hosszú alkudozások után 1842-ben az állam csakugyan birtokába vette.

Az állam már 1845-ben megkezdte a szükséges munkálatokat, melyeket azonban nagyobb erővel csak 1849. után folytatott. A csatornát Monostortól tovább vezették s Batinával szemben egy nagyszerű zsilipet (a Ferencz-József zsilipet) építettek. Ezzel azonban nem volt megtéve minden s a véghezvitt apróbb javítások nem voltak képesek a csatornát oly állapotba helyezni, hogy feladatának megfelelhetett volna, tovább is küzdött a vízhiánynyal és sem a hajózást, sem az öntözést nem lehetett biztosítani a Duna minden vízállása mellett.

Minthogy az állam pénzügye nem engedte a költséges beruházások államköltségen való keresztülvitelét, az 1870. XXXIV. törv.-cz. a csatornát minden tartozékaival üzlet és használat végett 75 évre egy magántársulatnak engedte át, oly kikötéssel, hogy a társulat köteles a Ferencz-csatornát általában kijavítani; Bajától Bezdánig egy táp- és hajózási csatornát ásatni; a »Sugovicza« nevü dunaágat hajózhatóvá tenni és részben kikötővé átalakítani; a Ferencz-csatornát a borjasi átmetszésig meghosszabbítani s Kis-Sztapártól Ujvidékig a dunába egy hajózási és öntözési csatornát építeni.

Az engedélyokmány a pénzbeszerzés módozatait is megállapította, melyet azonban az 1873. XVII. törv.-czikk némileg módosított s az állam részéről tetemes támogatást biztosított.

A régi csatorna kitisztítását a társulat 5 kotrógéppel mindjárt az átvételkor — 1871. aug. 1-én — megkezdte s 1873-ra be is fejezte; az ujvidék-sztapári csatorna 1875-ben nyilt meg s ugyanakkor elkészült a bajai tápzsilip is.

A Ferencz-csatorna forgalmának fejlődéséről álljon itt a következő kimutatás:

Év	Közlekedett				A rakomány összes súlya m. mázsákban	Fizetett vámdij
	hajó		tutaj			
	üresen	rakottan	üresen	rakottan		frt
1873	651	742	7	228	954,912	72,752
1874	449	505	4	333	729,300	63,290
1875	469	530	1	288	709,354	57,844
1876	581	587	6	320	1.049,722	80,153
1877	714	1,135	7	401	1.519,995	113,624
1878	1,319	2,277	97	982	2.589,706	157,513
1879	2,226	2,803	12	1,528	3.464,963	234,619
1880	2,091	2,763	99	1,346	3.021,888	191,146
1881	1,270	2,808	128	1,242	3.065,262	189,665
1882	1,792	3,016	158	1,158	3.366,749	236,930
1883	1,473	2,901	110	1,177	3.771.860	267,251
1884	1,612	3,094	160	1,170	3.793,337	226,932

A csatorna forgalmának nagyobb mérvü emelkedése 1878-ban kezdődött, azóta úgy a közlekedett hajók száma, valamint a szállított terhek mennyisége évről-évre igen tekintélyes volt, s kivált

az utóbbit tekintve, ha az emelkedés nem is volt folytonos, de azért nagyon is szembetünő.

A Ferencz-csatorna forgalmát a követett irány szerint részletezve az 1873—82. évek átlagában a következő kimutatás tünteti fel:

	Hajók					A rakomány összes súlya
	üresek	terheltek			Tutajok	
		nagy	közép	kis		
		alkotásúak				
		1500méter-mázsán felül	500—1500 métermázsáig	500 métermázsán alul		
	számma					métermázsa
I. Vizmentében:						
1. A Dunából a Tiszába	61	46	13	4	1	123,854
2. A Dunából a csatornába	297	165	332	245	663	458,837
3. A csatornából a Tiszába	23	6	4	4	1	17,583
4. A csatorna belforgalma	217	6	48	20	34	35.221
Együtt . .	598	223	397	273	699	635,495
II. Vizellenében:						
1. A Tiszából a Dunába	13	111	12	2	—	309,947
2. A Tiszából a csatornába	11	9	9	6	103	28,807
3. A csatornából a Dunába	369	387	68	66	5	1.007,084
4. A csatorna belforgalma	164	6	81	66	27	65,833
Együtt . .	557	513	170	140	135	1.411,671
Főösszeg . .	1,155	736	567	413	834	2.047,166

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Látható ebből, hogy a Ferencz-csatorna nem annyira mint transitó-út használtatik, hanem mint a csatornamenti vidékek közlekedési eszköze, mely azonban nem szorítkozik a belforgalomra, hanem a csatornából kiviszi mindkét irányba a terheket. Vízellenében sokkal nagyobb a forgalom, mert Bács megye gabonája ez irányt követi. A Duna felől nagyobb tömegekben csakis tüzifa és épületfa, kőszén és nyers kövek kerülnek a csatornába.

A magyarországi vízi útak kezelése 14 évi átlag szerint évenkint 33,395 frttal terheli államháztartásunkat, fentartásuk pe-

dig évi 210,915 frttal. Viziútaink kezelése, fentartása és építése a folyammérnöki hivatalok hatáskörébe tartozik; összesen 16 folyammérnöki hivatal van felállítva, 6 a Dunánál, 4 a Tiszánál, egy a Marosnál, egy a Bégánál, egy a Kőrös-Berettyónál, egy a Drávánál s kettő a Kulpa és Szávánál. A szakszemélyzet száma 53-ra rúg s 9 főmérnök, 21 mérnök, 20 segédmérnök és 3 ösztöndíjas mérnök-gyakornok működik.

Hazánk, ha nem dicsekedhetik is a hajózható folyók és csatornák teljesen megfelelő hálózatával, de mégis tekintélyes belső viziút fölött rendelkezik. Sokkal inkább nélkülözi a *tengeri közlekedés* előnyeit. Magyarország csak egy pontban érintkezik a tengerrel s összes határvonalából csupán 3.8% esik a világforgalom ezen hatalmas közvetítőjére. Egyetlen tengerünk, az Adriai, nem világtenger s még a szuezi csatorna megnyiltával sem nyerte vissza azon fontosságot, melylyel Velencze fénykorában birt; ránk nézve azonban rendkivül nagy becscsel bir, mert csak ez egy út van nyitva előttünk szabadon s ez egyen nem vethet az idegen államok tetszése mesterséges korlátokat kereskedelmünk elé.

Az Adriai tenger 152 km. hosszúságban mossa a magyar-horvát tengerpartokat. A partok kopár karst-sziklákból állanak, melyek terméketlen hegyvidékre támaszkodnak s a meredek sziklalépcsőkön az útak és a vasút csak sokszoros kígyózó kanyargással tudnak alászállni a tengerig. Az egész partvidéknek egyetlen hajózható folyója sincs, szóval a tengerhez való útat a természet igen nehézzé és költségessé tette, a heves Bóra-szél viszont a hajók közlekedését háborgatja az őszi és téli évszakokban.

Tengerpartunknak 11 kikötő városa van, u. m. Fiume, Buccari, Portoré, Szelcze, Novi, Zeng, Cinquennizza, S.-Giorgio, Stinizza, Jablanacz és Carlopago. A magyar anyaországhoz ugyan közvetlenül csak Fiume tartozik, míg a többit Horvát-Slavonország vallja magáénak, de fontosságra Fiume annyira túlszárnyalja a többi kikötőt, hogy azok mellette számba sem jöhetnek. Fiume kikötő ismertetését különben, építményeit úgy, mint hajóforgalmát, egy későbbi szakaszban fogjuk előadni.

B) A KÖZLEKEDÉST ELŐMOZDÍTÓ INTÉZMÉNYEK.

I. FEJEZET.

Az állam befolyása a vasútakra.

Azon roppant befolyás, melyet a vasútak, mint a közlekedés leghatalmasabb eszközei, tarifáik által egyes városok, vidékek, sőt egész ország forgalmi és gazdasági viszonyaira gyakorolhatnak, nem engedi, hogy önző maganérdekek tetszésük szerint éljenek s sokszor visszaéljenek velük. Az államnak, mely a közjó felett őrködni tartozik, itt, hol oly fontos érdekek forognak koczkán, kétszeresen kötelessége őrködni a felett, hogy ama hatalom az ország közgazdasági érdekeinek szolgálatában álljon s mindig azokra való tekintettel gyakoroltassék. Hazánkban ennek szüksége még fokozottabb mérvben forog fenn, részint Ausztriával való sajátságos viszonyunk hozza ezt magával, részint az a körülmény, hogy vasútaink tetemes részét nem hazai tőkék teremtették s tartják birtokukban, hanem idegen pénzhatalmak, melyek működésük súlypontját nem e hazában birván, kifelé gravitálnak s nincs helyes érzékük a specialis magyar érdekek iránt. Igaz ugyan, hogy a vasúti szállításügy és tarifák szabályozása az állami fenségjogban gyökerezik, de a korábbi engedélyokmányokban e jog nem volt érvényre emelve, ezért az államvasúti rendszer győzelemre jutásában a magyar állameszme ülte diadalát s most, midőn a differencziális tarifák csaknem a vámokhoz hasonló hatalmas fegyverül szolgálnak, az államnak vasútügyünkre nézve kivívott közvetlen és domináló befolyását, mint a magyar nemzeti politika egyik legfontosabb vívmányát üdvözölhetjük.

Az első vasút nálunk, mint magántársulati vasút engedélyeztetett. A fő czél csak az volt, hogy *létesüljön* s a maximalis tarifák

kikötésével az akkori viszonyokhoz képest a közérdeknek is elég volt téve. Az egész vasútügy sokkal újabb volt még, semhogy a vasútak egész fontosságát megvilágító tapasztalatok állottak volna rendelkezésre s mihelyt ilyenek — nem nálunk, hanem nyugoti Európában — felmerültek, mi is igyekeztünk ezeket javunkra fordítani s gr. Széchenyi István 1848-ban a magyar közlekedésügy rendezéséről tett javaslatában az államvasúti rendszer mellett foglalt állást. Hatalmas tervei kivitelét az 1848/49. évek vihara megakadályozta s a leigázott Magyarország felett az absolut kormány kezébe került az intéző hatalom.

Az osztrák kormány vasúti politikáját fejetlen kapkodás jellemzi. A helyesen kigondolt és erélyesen megkezdett államvasúti rendszert financziális szorultságból minden nagyobb scrupulus nélkül ejtették el s dicsekedve ütötték dobra a meglevő vasútak jelentékeny hálózatát. Ránk nézve ez eljárás főleg azért vált végzetes következményűvé, mert az osztrák kormány az államvasútak tulajdonát a nélkül ruházta idegen tőkepénzesekből alakult társulatokra, hogy az állam számára biztosította volna a szükséges befolyást, s midőn nemzetünk ismét kezébe vette a saját sorsa fölött való rendelkezést, kötve találta kezét a korábbi szerződések által s csak nagy erőfeszítéssel sikerült kivívni magának az őt megillető befolyást összes hazai vasútainkra.

A magán vasúti rendszerrel az osztrák kormány egyúttal alapját veté a kamatbiztosítási rendszernek is.

Az állami kamatbiztosítási rendszert az 1854. évi szept. 8-án kelt vasútengedélyezési törvény léptette életbe. E rendszer Franczia országból ültettetett át; az állam kötelezte magát, hogy, ha a vasútak jövedelme egy bizonyos meghatározott magasságot el nem érne, pótolni fogja s ezért a vasút a kikötött idő letelte után minden további kárpótlás nélkül az állam tulajdonába megy. Az ekként alakult vasútak engedélye 90 évre szólt, az állam a valóban befektetett s kellőleg kimutatott tőkének 5%-át biztosította, ezenkívül $^1/_5$%-ot törlesztési járadék fejében. A kamatbiztosítás czímén kiszolgáltatott összegek mint 4%-os előlegek voltak tekintendők s a társulatok kötelezettek, hogy a részvények 5%-os kamatoztatásán felül maradó jövedelmet ezen előlegek törlesztésére fordítsák. Ez alapon jött létre az *osztrák államvaspálya*

társaság és a *tiszavidéki vasút* s engedélyeztetett a *Ferencz József keleti vasút*, melynek örökségébe a déli vasút lépett.

Az akkori idők magas kamatlába mellett, az állambiztosítás ezen neme nem kecsegtette eléggé a tőkepénzeseket s az ujabban alakult társulatoknál már nem a tényleg befektetett tőke kamata biztosíttatott, hanem mértföldenként megállapított tiszta vagy nyers jövedelem. A déli vasútnál például 100,000 frtig növekedő nyers bevétel, aránytalanul több mint a korábbi vasútaknál.

A magyar felelős kormány tehát 1867-ben egészen kifejlődve találta az állami kamatbiztosítási rendszert. A kiépült s a még csak engedélyezett vasútaink egyaránt a kamatgaranczia kényelmes alapján állottak. E rendszerrel, mely később annyi fanyar gyümölcsöt termett, felelős kormányunk sem szakított, s az állami építést egy pár vonalon tényleg csak azért indította meg, hogy a szükséges vasútak nagy számával arányban épen nem álló tőkét és vállalkozást visszatartsa a túlságos követelésektől s az államköltségen építeni kezdett vonalokat korántsem tekintette olyanokúl, melyeket államköltségen kell befejezni s állami kezelés alatt kell megtartani, ellenkezőleg arra gondolt, hogy illő feltételek mellett az ily vonalok építését és tulajdonát mielőbb magántársulatok kezébe bocsássa. De kormányunk egy öntudatos lépést mégis tett előre. Az absolut korszakban a kezdeményezés egészen a vállalkozóknak volt átengedve, az állam csak a főfelügyeleti jogot tartotta fenn magának, a vasúti vonalok irányának megválasztását azonban a magán vállalkozók tapintatára s az érdekelt vidékek befolyására bízta. Felelős kormányunk átlátván, hogy a magán és partikuláris érdekek nem mindig azonosak a közérdekkel, sietett kijelölni az építendő főbb vonalokat, hogy a vállalkozást helyes mederbe szorítsa.

Legfontosabb forgalmi irányunkban, Bécs és Bécsen keresztül Nyugot-Európa felé az összeköttetés az osztrák államvasút délkeleti vonalával immár létesítve volt, a második fontos útirányban, mely hivatva volt fővárosunkat a tengerrel összekötni, a déli vasútnak kiépült vonalai csak kiegészítésre vártak Zákány és Zágráb s Károlyváros és Fiume közt. A nagy fontosságú összeköttetés Erdélylyel s ezen keresztül Oláhországgal s a Feketetengerrel szintén első sorban szerepelt közlekedési politikánk

programjában, valamint a Gácsországgal való összeköttetés Kassán keresztül Przemysl felé, kiegészítve ezen vonalnak hiányzó láncszemét Hatvan és Miskolcz között. Ezen három főirányon kivül kormányunk még 22 részint általános, részint lokális jelentőségű vonalat tervezett, melyek közül a kassa-oderbergi és az arad-gyulafehérvári már az absolut kormánytól engedélyt nyert. A pest-oderbergi vonal Salgótarjánon keresztül szintén a tervezett vonalok között foglalt helyet, de csak másodsorban, daczára, hogy a fentebbi három főirányhoz méltán sorakozhatott volna negyedikül, sőt a gácsországi összeköttetésnél — az egy hadászati szempontot kivéve — határozottan fontosabb volt. Kormányunk — a mivel különben a közvélemény is kezdettől fogva tisztában volt — érezte s ki is fejezte, hogy vasúti rendszerünk csak úgy felel meg a hozzá kötött várakozásoknak, ha egy csomópontban fut össze s az ország fővárosából sugárzik ki minden irányban; oly vastag botlást nem is követett el, minő az absolut korszakban tervezett u. n. keleti vasút volt, mely Budapest kizárásával a keleti összeköttetést Sopron, Kanizsa, Eszék és Zimonyon keresztül akarta létesíteni, de azért a központosítás kivitelében nem volt következetes s a már engedélyezve volt *kassa-oderbergi vasúton* kivül Éjszak-Magyarországon át még egy másik transversalis vasútat is tervezett és létesített, a *magyar éjszakkeletit*, s létrehozta a korábban is tervezett *alföld-fiumei vasútat*, hogy annak folytatása Szlavonországot hasítva, Károlyvárosnál a fiumei vasútba szakadjon s egyenes összeköttetést képezzen a gabonatermő magyar alföld s a tenger között. A czél bármily tetszetős volt, mégis a főváros, s vele a közérdek sérelmét képezte s ha csakugyan teljesen kiépül és megfelel czéljának, aligha fejlődik ki Budapest hatalmas malomipara; s az igy elmaradt haszon valószinűleg nagyobb lesz, mint a nyereség az alföldi nyers gabona könnyebb kiviteléből.

A magyar kormány az előbbi gyakorlatnak megfelelőleg az engedélyezett vasútaknak bizonyos meghatározott tiszta jövedelmet biztosított, és pedig mértföldenként megállapított tiszta jövedelmet az engedély egész tartamára, ezenkivül rendesen tiz évi adó-, bélyeg- és illeték-mentességet is. A magyar kormány által engedélyezett vasútak számára az engedélyokmányokban mértföldenként következő tiszta jövedelem biztosíttatott:

Eperjes-tarnovi vasút	45,900 frt
Magyar-gácsországi vasút	40,000 »
Arad-temesvári vasút	39,500 »
Magyar éjszakkeleti vasút, fővonalok	36,600 »
Nyiregyháza-ungvári vasút . . .	20,000 »
Alföld-fiumei vasút	36,500 »
Magyar-nyugati vasút	36,400 »
Duna-drávai vasút	25,450 »

Ezen tiszta jövedelem csak a beruházási tőke kamatoztatására volt biztosítva, a tőketörlesztési járadékot az állam ezen felül biztosította. Később az első befektetési tőkén kivül egyébb kölcsönökre is kiterjesztetett a garanczia, névszerint az 1876-ki üzleti aranykölcsönre; egyes vasútaknak pedig megengedtetett, hogy másodkibocsátású kötvényeik kamatát és törlesztési járadékát az üzleti számla terhére irhassák. Az 1884. év végeig kifizetett kamatbiztosítási előlegek összege (beleszámítva az államosított vasútaknak kiszolgáltatott összegeket is) 6.596,111 arany, 140.413,033 ezüst s 250,575 papir értékü forintra rúgott.

A garantirozott vasútak számára biztosított nagymérvü kedvezmények fejében az engedélyokmányban nemcsak az kötettett ki, hogy a vasút 90 év múlva ingyen, minden kárpótlás nélkül, az állam tehermentes tulajdonába kerül, hanem bizonyos idő múlva (rendesen 30 év) a vasút megváltásának joga is; s a maximalis tarifa kikötésén kívül az államnak megadatott a jog, hogy a tarifa-képzésre tevékenyen befolyhasson s nyers terményeink számára kivételes árszabályt létesítsen.

Az állam befolyása a garantirozott vasútakra az engedélyokmányokban eléggé biztosítva volt, de azért az állam egészséges és erőteljes közlekedési politikát még sem folytathatott, a különálló vasútak, melyek a józan csoportosítás elvével ellenkezve egyesítették magokban az össze nem illő — s még inkább nélkülözték a múlhatlanúl szükséges vonalakat, az állam eljárását mindenkor nehézkessé, bonyolúlttá s így az eredményt is bizonytalanná tették. Még nagyobb baj volt, hogy a legtöbb vasút, melyre az államnak közvetlen befolyása volt, csak lokális jelentőséggel birt, az ország két fő forgalmi irányában, a nyugot és a tenger felé vezető vonalokon, két oly társulat uralkodott korlátlanul vagy gyakorolt döntő befolyást, melyekkel szemben az állam akaratát

nem érvényesíthette s melyek a speciális magyar érdekek ápolásában mindig hanyagok voltak. A súlyos adósságokba bonyolódott s egészen megromlott hitelű állam megvolt kötve s közlekedési rendszerünk hibáit kijavítani s összes vasútainkat közgazdasági érdekeink szolgálatába kényszeríteni távolról sem volt képes. Igy történt, hogy a meggyengült s természetes súlyát vesztett magyar állam nemcsak, hogy nem volt képes megtörni a vele ujjat húzó osztrák államvasút dölyfét, hanem a vasúttársulattal szövetséges pénzhatalmak nyomása alatt az 1874. XXVII. törvényczikkben engedélyt adott számára a temesvár-orsovai vasút kiépítésére, a magyar érdekek iránt ellenséges idegen társaság kezébe adván a ránk nézve annyira fontos, sok tekintetben veszedelmes oláhországi csatlakozást.

Történt ugyan a hiba enyhitésére némi gondoskodás, s hogy a differenciális tariffák segélyével az osztrák államvasút az oláh gabonával le ne szorítsa a magyar gabonát nyugati piaczainkról, az engedélyokmányba iktattatott, hogy a vasút Orsovától az osztrák határig nem szed csekélyebb vitelbért, mint a minőt magyar vonalai bármely állomásától ugyancsak az osztrák határig a hasonló árúk után szed; sőt az engedélyokmány arról is gondoskodott, hogy benn a hazában se csináljon az oláh gabona jogtalan concurrencziát a magyar gabonának, megtiltván a társulatnak, hogy Orsovától bármely magyar állomásig csekélyebb vitelbért szedjen, mint a minőt valamely magyar állomástól ugyanazon rendeltetési állomásig egyenlő vagy csekélyebb szállítási távolság után ugyanazon árú után szed.

A mint fentebb a hazai vasútügy fejlődésének vázlatos rajzánál előadtuk, habár a magán vasúti rendszer volt is az uralkodó, már az alkotmányos kornak második évében volt államvasútunk (a pest-salgótarjáni) s egyes állami vonalok folyvást épültek, s néhány év alatt meglehetősen kiépült az éjszaki hálózat. Az elkészült fiumei iránynak két szakasza a zákány-zágrábi és károlyváros-fiumei szintén, mint államvasút épült s állami tulajdonban és kezelés alatt maradt. A magyar államvasutak hálózata 1877 elején csaknem megkétszereződött a 600 kilométert meghaladó *keleti vasút* államosításával. E fontos lépés nem egy öntudatos vasúti politika kezdőpontját jelzi, hanem a viszonyok kényszerüsége alatt létrejött modus vivendi-t, nem igen lévén más

mód kiszabadítani a sokszoros visszaélés és a rossz kezelés által a legsiralmasabb pénzügyi viszonyokba bonyolódott vasútat. Szintén a körülmények nyomása alatt történt 1879. junius havában a vágvölgyi vasút államosítása, nehogy a csőd szélén álló vasút az osztrák államvasút tulajdonába kerüljön s ez versenyvonalat támaszszon benne a magyar államvasút éjszaki vonalának.

A magyar állam a keleti vasút és a vágvölgyi államosításával jetentékeny hálózat birtokába jutott, a nélkül, hogy ezáltal tarifaviszonyainkra döntő befolyást tudott volna gyakorolni; a négy felé fekvő s egymással semmi összefüggésben nem levő vonalokon nem csak hogy egészséges tarifa-politikát nem lehetett üzni, hanem a kezelés is nehézkes, szakadozott, következőleg költséges és jövedelmezőtlen volt. Az államvasútak négy csoportja közül csak is az éjszaki vonalok voltak életképesek, a keleti vonalokat az akkor még magántársulati tiszavidéki s az osztrák államvasút zárta el Budapesttől s a magyar államvasútak többi vonalaitól, a vágvölgyi vasút zsákutczát képezve, csak lokális jelentőséggel birt, a két részbe szakadt déli vonalok pedig a magyar érdekek iránt ellenséges déli vasút által elzárva a többi magyar vasútaktól, nemcsak hogy nem közvetítették ama nagyszerű forgalmat, melyet egyetlen valódi tengeri kikötőnknek kellett volna vonzani, hanem tápláló vonalok hiányában tehetetlenül sorvadozott s oly gyenge forgalmat közvetített, hogy a bevétel évek hosszú során keresztül még a kezelési költségeket sem fedezte.

Vasúti politikánkban a kedvező fordulat 1880-ban állott be a tiszavidéki vasút államosításával. — A kivitelt nagyon megkönnyítette az 1868. LI. t.-czikk intézkedése, melyben a törvényhozás elfogadta, hogy a vasút a részére 1861-től 1867-ig fizetett kamatbiztosítás s ennek kamatai összesen 5.309,181 frt tartozás fejében az államnak 26,845 darab 200 frtos társulati részvényt ád névszerinti értékben. A részvények e tekintélyes számát az állam idő folytán még növelte is, úgy, hogy a hetvenes évek vége felé már döntő befolyást gyakorolt a vasútra. Az európai pénzpiacz rendkivül kedvező volta is épen alkalomszerűleg jött, hogy képesítse az államot oly nehéz vállalat kivitelére, minő a vasútak államosítása. A tiszavidéki vasút megváltásával kapcsolatosan még egy igen fontos intézkedés történt, a keleti és tiszavidéki vonaloknak közvetlen összekötése a fővárossal a rákos-újszászi

vonal segítségével. Ezzel az állam kiragadta ezen vonalait az osztrák államvasút hatalmi köréből s az első, igen érezhető sebet ütötte rajta.

Ugyancsak 1880-ban még más két fontos esemény is történt: a zágráb-károlyvárosi vonal megvétele a déli vasúttól s a budapest-zimonyi vasút kiépítésének törvénybe iktatása. — Az előbbi a megváltozott gazdasági és forgalmi viszonyok közt csaknem életkérdés volt nyers-terménykivitelünkre, mert Németország iránt unk ellenséges vám és vasúti politikája terményeinket kiszorította nemcsak a németországi piaczokról, hanem egyszersmind transito-útjokat is elvágta Belgium s az éjszaknémet kikötők felé.

Fiume fontossága tehát jobban mint bármikor előtérbe lépett s annak szüksége, hogy ezen útirány felett a magyar állam gyakoroljon döntő befolyást.

Ez ügy a zágráb-károlyvárosi vonal megvásárlásában nyert kedvező megoldást s a szerződés azon pontjában, hogy a déli vasút nem engedélyezhet olcsóbb tarifát vagy nagyobb szállítási kedvezményt Trieszt mint Fiume számára.

Szintén nagyfontosságú volt a budapest-zimonyi vasút kiépítése, mely a berlini szerződésben Szerbia és Bulgáriával szemben biztosított keleti csatlakozás létesítésére szolgált. Az osztrák államvasút ismét nagy erőfeszítéseket tett, hogy e csatlakozást saját maga számára nyerje meg, de a kormány, támogatva a közvélemény osztatlan helyeslésétől, nem engedte kisiklani a hatalmas fegyvert kezéből, s a zimonyi vasút kiépült államköltségen. Éjszak és dél, kelet és délnyugat felé a magyar állam domináló állást foglalt el, még csak az igen fontos nyugoti irányra nem terjesztette ki hatalmi körét. — Az eddigi szép eredmények után természetesen nem lehetett fél úton megállani s a kormány komolyan kezdett foglalkozni az eszmével, hogy a győr-sopron-ebenfurti vasút felhasználásával egy új összeköttetést létesítsen Ausztriával s megkezdje rajta a harczot az osztrák államvasúttal. A magyar államvasútak fojtogató karjai közé szorított hatalmas vasút, mely korábban paczkázott a lehanyatlott tekintélyű magyar állammal, legvitálisabb érdekeit veszélyes koczkán látván forogni, végre kénytelen volt engedni s tisztességes alkura lépni a magyar állammal. 1882-ben létrejött a szerződés, melynek alapján a tár-

sulat magyar hálózata ügyeinek vezetésére Budapesten, a bécsi igazgatótanácstól teljesen független igazgatótanács és igazgatóság állíttatott, a magyar vonalak befektetési és üzleti számláit elkülönítette s járműtelepét különválasztotta; az újszőny-brucki vonalat a vágvölgyi vonalakért cserébe átengedte a magyar államnak, lemondott a keleti csatlakozás létesítéséről, s a magyar termények és Budapest javára jelentékeny árszabási kedvezményeket biztosított. Az állam 1884-ben az újszőny-brucki vonalat Budapestről Ujszőnyig kiépítette s ez által megszerezte közvetlen befolyását a nyugati fontos útirányra is s ez által a magyar állam mind a négy világtáj felé domináló helyet foglal el közlekedésünkben.

Az 1883. XXIV. t.-czikk, mely a kormányt felhatalmazta, hogy azon állami kamatbiztosítást élvező vasútak üzletét, melyek elsőbbségi kölcsöneik évi járadékát sem hozzák meg, átvehesse, csak financziális okokból hozatott. Az állam e fél rendszabály helyett inkább a vasútak államosításához fogott s egymásután váltotta meg az első erdélyi, duna-drávai és alföld-fiumei vasútakat, mi által a magyar államvasútak hálózatát s hatalmi túlsúlyát ismét jelentékenyen kiterjesztette.

A magyar állam által követett újabb vasuti politikának tendenczia, a mint a mondottakból kitűnik, az volt, hogy a nemzetközi vagy legalább is országos fontossággal biró vasútakat lehetőleg államosítsa vagy reájuk közvetlen befolyást szerezzen; de a mellett nem mulasztotta el oda hatni, hogy a magánérdekek fölébresztésével a helyi forgalom igényei is kielégítést nyerjenek. Igaz, hogy e tekintetben a kezdeményezés érdeme nem az államot illeti, az 1877-ben épült arad-kőrösvölgyi vasút mutatta meg, hogy lehet létrehozni vasútat államkamatbiztosítás igénybevétele nélkül, pusztán az érdekelt községek és birtokosok erejéből, mely a mellett jövedelmező is legyen. Nehány évvel előbb ez képtelenségnek tetszett volna, de az építésnél követett szigorú takarékosság, mely csak a legszükségesebbre szorítkozott s a mindenféle közvetítők és vállalkozók nyerészkedésének kizárása azt eredményezte, hogy a vasút évről évre meghozza a befektetett tőke kamatait.

Bármily sikeres volt is e kezdeményezés, a kormány belátta, hogy nagyobb eredményeket e téren csakis akkor lehet várni, ha

az állam kijelöli a helyes irányt s lehetőleg megteremti azon feltételeket, melyek a helyi érdekű vasútak alakulásához szükségesek. Ezen fontos kérdés az 1880. XXXI. törvényczikkben nyert megoldást.

E törvény helyi érdekű vasút névvel azon vasútakat jelölte meg, melyek egyes vidék forgalmi és közgazdasági igényeinek kielégítésére szolgálnak. Hogy létesülésük minél kevesebb formasággal, minél gyorsabban történhessék, az engedélyezést, némi megszorítással, a ministerium jogkörébe utalta.

A költséges befektetésektől megkímélendő, az építést, felszerelést és üzletet illetőleg mindazon könnyebbségek és kedvezmények megadását határozta, mit csak az üzlet biztossága megenged. A törvény továbbá számukra teljes bélyeg- és illetékmentességet biztosított s felmentette őket 30 évre, vagy míg a tiszta jövedelem a beruházási tőke 6%-át meg nem haladja, a nyilvános számadásra kötelezett társulatok adója alól, 10 éven keresztül pedig a szállítási adó alól.

E kedvezményeken kivül létesülésükre nézve fontos még a törvény azon határozata, hogy az általuk érintett kincstári vagy állami kezelésben levő alapítványi javakat hozzájárulásra kötelezte, az államvasútakat pedig, hogy a beágazó helyi vasútak részére közös pályaudvarokon a szolgálat teljesítését a tényleges költségek megtérítése mellett teljesítsék, kivánatra az egész üzlet vezetését vegyék át, szintén a tényleges költségekért; a szükséges építési anyagokat pedig önköltségen szállítsák számukra. — Az államon kivül az érdekelt községek és törvényhatóságok támogatását is biztosítani igyekezett a törvény, felhatalmazva az előbbieket, hogy a helyi érdekű vasútak részére 10 évig terjedhető kamatbiztosítást vagy másféle segélyezést vállalhassanak, az utóbbiakat pedig, hogy közmunkájuk, vagy közmunkaváltságuk egy részével segélyezhessék a vasútakat.

E törvény alapján a helyi érdekű vasútak ügye élénk lendületet vett. S ha sikerülend helyi érdekű vasútainknak a tőkebeszerzés kérdését helyesen megoldani, remélhetőleg rövid idő alatt sűrű hálózatban fognak kiágazni a fő forgalmi vonalokból s fontos szerepet fognak játszani nemcsak egyes vidékek felvirágoztatásában, hanem a fővonalok jövedelmezőbbé tételében is.

II. FEJEZET.

Vízszabályozás.

Hazánkban a folyók szabályozásánál két, egyaránt fontos szempont lép előtérbe: egyik a vizi közlekedés előmozdítása, másik az ármentesítés.

Nyerstermelő ország, a minő hazánk, melynek forgalmában a tömegáruk játszák a főszerepet, kétszeresen utalva van rá, hogy vizeit hajózható állapotban tartsa, hibás irányukat csatornákkal javítsa ki s az olcsó vizi szállítás kedvezményét biztosítsa termékeinek számára. Ez országos érdekhez a nagy magyar Alföldön még azon speciális szükség járul, hogy a kőútak, melyek építése és fentartása ott, a kő-anyag hiányában, rendkivüli nehézséggel jár, vizi útakkal pótoltassanak s e nagy lapályon, mely arra kiválólag alkalmas, még a lokális forgalom tetemes része is csatornák s szabályozott folyók segítségével történjék.

De nem kevésbé fontos szempont az ármentesítés. Folyóink rakonczátlan természete, mely roppant területeken fenyegeti az élet- és vagyonbiztonságot, s mely korábban s részben még ma is végetlen térségeket tart uralma alatt s von el az emberi kezek hatalma alól, elodázhatlan feladattá tette a védekezést a romboló elem pusztításai ellen s az ingoványos mocsárok meghódítását a kultúra számára.

Még egy harmadik feladata is volna vizszabályozásunknak, mely azonban eddigelé a gyakorlati kivitelre nem ért meg, ez az öntözés fontos kérdésének megoldása. A földek öntözése külföldön csodákat mivel, nálunk pedig, hol oly nagy az időjárás végletessége, s a nyári forróságok kemény aczéllá égetik zsiros televény földünket s a növényzetnek még gyökerét is kiperzselik, határozott

életkérdés. Csak ez által lehet valóban értékessé tenni az árvizektől meghódított holdak millióit, csak ez által lehet dúsan kamatozó befektetéssé változtatni az ármentesítésre fordított roppant pénz- és munkaáldozatot, csak ez által lehet igazán Kanaánná változtatni azt a földet, mely nevét csupán egyes kivételes években érdemelte meg, igen sokszor azonban a siralom völgye volt.

De térjünk át az eddigi végrehajtott szabályzási munkálatok ismertetésére s kezdjük Dunánkkal, mely legnagyobb s legfontosabb folyama hazánknak, s melynek valamint folyása, úgy fontossága is messze túlterjed hazánk határain.

A *Duna* leszámítva a két nagy hajózási akadályt, a gönyői zátonyokat és a Vaskapu sziklaszorulatát, egész magyarországi folyásában hajózásra igen alkalmas, hatalmas mederben hömpölyög s még alacsony vízállás mellett is elég vize van arra, hogy megbírja a nagyobb hajókat is. Árvizek tekintetében sem tartozik a veszélyesebb folyamok közé; igaz, hogy roppant terület vizeit vonja magához s hömpölygeti a tenger felé, de részint esésének kedvező volta, mely fokozatosan száll alá, részint mellékfolyói áradásának különböző ideje, részint a legtöbb helyen elég jól képződött partok, nem engedik, hogy a folyamvölgy nagy részét oly végzetes árvizekkel ostromolja mint a Tisza. Innen van az, hogy a Dunánál oly nagymérvű szabályzási munkálatokkal nem találkozunk, mint a Tiszánál.

Kisebb munkálatok azonban már a század első felében történtek, így 1820—21-ben Zichy Ferencz kormánybiztos Pest, Tolna, Baranya és Bács megyékben a folyam kanyarulatainak átvágása által igyekezett a hajózás érdekeit előmozdítani s szabadabb lefolyást teremteni a jégnek, biztosítandó ez által a parti községeket a Duna áradásaitól. Ezen munkálatot a kormány az 50-es években is folytatta s összesen 11 átmetszést ásatott, mely azóta anyamederré vált s 96 kilométerrel rövidítette meg a hajóutat. 1831-ben a dunaszabályozási bizottság a folyam felső szakaszán kezdte meg a szabályozást; működése hajózási akadályok elhárítására, nevezetesen a sok ágra szétszakadt medernek összeszorítására irányult, a munkálat 1843-ig folyt, 38 sarkantyú épült s 1.275,000 frt használtatott fel. A megkezdett szabályozás azonban félbenmaradt, a kiépített töltéseket elmosta a víz.

Az ötvenes évektől kezdve jóformán a mai napig csak kisebb

medertisztitási és apróbb töltési munkálatok tétettek s jelenleg 26 nagyobb parti védmű áll fenn 44 kilométer hosszúsággal.

Mindez csak kevés hasznára vált a hajózásnak, most azonban biztos kilátásunk van immár, hogy az Oroszvártól Gönyőig eső, nagy mértékben elvadult és elzátonyosodott folyammeder teljesen szabályoztatni fog. A közlekedési ministerium ugyanis már elkészítette a szabályozási terveket, sőt a törvényjavaslatot is benyújtotta, melyet a képviselőház csaknem egyhangúlag fogadott el (1885. VIII. t.-cz.). A munkálat 12 év alatt fejezendő be s összes költségére 17 millió frt irányoztatott elő. Hogy a munkálatok lehető gyorsasággal fognak végrehajtatni, kezeskedik még az a körülmény, hogy monarchiánk európai mandatumot vállalt a Vaskapu szabályozására nézve, s a magyar érdekek érzékeny csorbítása nélkül ezt addig nem teheti, míg a felső szakasz hajózási akadályai el nem háríttatnak.

A Vaskapu szabályozásának megkezdése szintén a harminczas évekbe nyúlik vissza. Az első munkálatok gr. Széchenyi István és Vásárhelyi Pál vezetése alatt 1832—34-ben történtek Alibég és a Vaskapu között, s némi sziklarepesztések után egy gőzhajónak csakugyan sikerült áthatolni a Vaskapu akadályain. Az 50-es évek legelején Pasetti osztrák ministeri tanácsost küldték a helyszinére s bizták meg Vásárhelyi terveinek felülvizsgálásával, ki azokat elvetette és egy új tervet dolgozott ki. 1854-ben ismét újabb tervek készültek, melyek szerint a folyam szirtjeinek repesztése helyett az oláh és szerb partok mentében hajózási csatornát vontak volna s a Sztenka és Jucz közötti sziklapadokon egy 2,650 öl hosszú csatornát. 1874-ben egy nemzetközi bizottság foglalkozott az Alduna szabályozásának kérdésével. Részletes terveket dolgozott ki, s egy 60 méter széles s kis viznél legalább 2 méter mélységü csatorna készítését hozta javaslatba. A szegedi katasztrófa után meghivott külföldi szakértők szintén megtekintették az Aldunát, megvizsgálták az előbbi terveket, főleg az 1874-ki nemzetközi bizottság terveit véve alapul, annak beható birálatába bocsátkoztak s az egyes hajózási akadályok leküzdésénél számos módosítást ajánlottak. A legfőbb akadálynál, a Vaskapunál, egy zsilipes csatorna építését javasolták, minden más megoldást lehetetlennek mondván ki. A külföldi szakértőkből alakult bizottság a Duna rohamának szabályozását 100 km.-nél

Magyar Országos Levéltár Könyvtár

nagyobb hosszúságban 22 millió frankkal irányozta elő, a nemzetközi bizottság által előirányzott 12 millió frank helyett.

Minthogy monarchiánk a berlini szerződésben nemzetközi megbizatást vállalt a Vaskapu szabályozása iránt, a végrehajtás csak idő kérdése. Igen fontos út nyilik meg ez által kelet felé; házánk ezután sokkal erélyesebben foghat keleti missiójának megoldásához s érdek- és hatalmi körét jelentékenyen kiterjesztheti, de nem tagadhatjuk, hogy a megnyitott kapu némi veszélyeket is hozhat ránk. A szabad Dunán Oláhország, sőt Oroszország nyerstermények is veszélyes versenyt kezdhetnek nyersterményeink ellen. Kormányunk tapintata és erélye azonban elháríthatja a veszélyeket, melyek korántsem oly természetüek, hogy miattok le kellene mondanunk a fontos keleti összeköttetésről s ragaszkodnunk a gáthoz, melyet a természet közénk emelt.

Eddigelé legfontosabb valamenyi végrehajtott munkálat közt az 1870. X. törv.-czikk által engedélyezett budapesti dunaszabályozás. A czél részint az volt, hogy a fővárosban kikötésre alkalmas rakpartok építtessenek, részint hogy Budapest biztosíttassék az árvízveszélytől, mely egyszer már romba döntötte s megmegújulva fenyegette.

A szabályozás Budapest felett kezdődött a margit-szigeti két ágban s az elágazás felett és alatt az egyesült mederben. A sziget felső részén egy nyil alakú védmű építtetett, hogy az úszó jeget megtörje s két ágba terelje. Az egész szabályozás, a mint a külföldi szakértők is elismerték, tökéletesen sikerült s a Margit-hid is teljes összhangban épült ezen szabályozásokkal. A fővárost kettéhasító Dunarész a kikötésre alkalmas hatalmas kőpartok közé szoríttatott, a meder pedig kotrások által mélyíttetett; a munkálat kizárólag a hajózás érdekében történt, nem az árvíz elleni védelem szempontjából. A Budapest alatti szabályozás azonban már egészen védelmi munkálat. A Csepel-sziget fölött a Duna hirtelen kiszélesedett s a víz folyása egyszerre meglassult, ennek jégzajláskor az a sajnos következménye volt, hogy az úszó jégtáblák itt rendesen megállottak, elkezdtek kerengeni s a kopasz zátonyon megtorlódva, veszedelmes gátat képeztek a Duna medrében, mely a vizet magasra duzzasztotta, s ha a víz természetes nyomása alatt meg nem indult, árvizet zúdított a főváros nyakába. Ez örökké fenyegető veszélyt csak a túlságosan kiszélesedett meder

összeszorítása által lehetett megszüntetni, mit részint az által értek el, hogy a soroksári ágat elzárták, részint a jobb oldalon vont összeszorító töltések által. A számítás a jégzajlásra nézve helyesnek bizonyult, a jég többé nem akad meg s a medernek jégtorlaszokkal való elzárása nem fordúl elő. A folyam természetes viszonyainak megzavarása azonban nem maradhatott következmények nélkül a vízállás magasságára. A Duna víztömegének egyharmada a szabályzás előtt a soroksári ágon folyt le s csak $^2/_3$-része jutott a promontori ágra, s midőn az egész víztömeget ez utóbbinak kellett levezetnie a vízállásnak szükségképen emelkednie kellett s ezen emelkedés egész a lánczhidig érezhető minden nagy víz alkalmával. Történtek ugyan kotrások a promontori ágban, de ez nem elégséges s a külföldi szakértők véleménye szerint is a szabályozást ez ágban ki kell terjeszteni egész a sziget aljáig, mert minden jégtorlódás, mely itt előfordul, Budapestet is fenyegeti.

Mennyiben lehetett volna a szabályozást a soroksári Dunaág feláldozása nélkül keresztül vinni, nem vagyunk hivatva eldönteni; közlekedési szempontból azonban a nevezett ág elzárása kétségkivül nagy veszteség úgy a parti községekre, mint magára a fővárosra.

A soroksári Dunaág elzárására két zárgát épült, a felsőn egy 60 méter széles szabad nyilás van, az alsón pedig egy 20 méter nyilású tápzsilip az elzárt Dunaág élővízzel való táplálására, mely azonban korántsem teszi azt hajózhatóvá.

A budapesti dunaszabályozás költsége az 1870. X. t.-czikk által engedélyezett 30 millió frtnyi sorsolási kölcsönből fedeztetett, mely részint a város szépítésére, részint a budapesti Dunarésznek a hajózás és kereskedés országos érdekei szerinti szabályozására vétetett fel. E kölcsönből 9.438,529 frt fordíttatott a dunaszabályozásra, mi azonban a munkálat teljes végrehajtására korántsem volt elégséges, a kölcsön 1880-ban már teljesen kimeríttetett s az 1881. IV. törv.-czikk felhatalmazta a minisiteriumot, hogy »az 1870. X. t.-cz. alapján Budapest mentén végzett dunaszabályozás folytatásaként, a promontori ág medrében mindazon szabályozási munkákat államköltségen végrehajthassa, a melyek szükségesek arra, hogy ezen mederben a Duna folyam összes víztömege káros duzzadás nélkül lefolyhasson s a jégzajlás fennakadás nélkül elvonulhasson.« Azóta a budapesti dunarész

szabályozása czimén évről évre ismét nagy összegek fordulnak elő költségvetésünkben, a beruházások között, a mint a következő számok mutatják:

1881-ben	1.030,000 frt
1882-ben	1.349,000 »
1883-ban	1.245,000 »
1884-ben	1.091,000 »
1885-ben	1.091,000 »

Ez összegeknek legnagyobb része a meder kotrására fordíttatott.

Összes vízszabályozásaink között a *tiszaszabályozást* illeti meg az első hely, mely, akár a ráfordított munkát és költséget, akár az általa elért eredményt tekintjük, egyike a legnagyobbszerű műveknek, melyeket csak a jelen század létrehozott.

A Tisza a legrégibb időtől fogva árvizeket öntő s mocsárokat nevelő folyó volt [1]) s a szabályozás előtt 200 □ mértföld területet borított el csaknem évről évre áradásaival. Szabályozására az első kisérlettel a XVII. század közepén találkozunk. Nem volt ez nagyobbszerű általános munkálat, csak lokális jelentőséggel bírt. Rákóczy György ugyanis 1646-ban belga és velenczei mérnökök terve szerint egy hajózható csatornát építtetett a Tiszából Tárkánytól Tokajig s ez által egyúttal ármentesítette azon ingoványos területet, melyet a csatorna keresztülhasított. Nagyobb hatású leendett ennél, — ha nem marad puszta tervezetnek — a III. Károly által meghívott külföldi mérnökök által készített s az 1722-ki országgyüléshez beadott terv, mely a tiszaszabályozást egy nagyszerű csatornázással kapcsolatosan vélte megoldandónak. E terv szerint a Tisza fölösleges vizeit a folyam mindkét partján csatornákkal vezették volna le, a balparti csatorna Tokaj alatt kiágazva Debreczenen keresztül Mező-Túrnak a Körösöket is magába foglalva Csongrádnál szakadt volna ismét a Tiszába, a jobbparti csatorna pedig Ároktőtől Füged iránt a Tarna folyóba, azután Tarna-Őrsnek és Jász-Dózsának tartva Jász-Berény alatt a Zagyvába vezettetett volna, innen viszont Szolnokig, a Tiszába. Ugyanekkor felmerült a Duna s

[1]) Lásd Lónyay M.: »A Tiszaszabályozás története.« (Akadémiai székfoglaló.)

Tisza folyamok csatornával való összeköttetésének eszméje s erre alternative három irány jelöltetett ki, a *vácz-szolnoki*, a *pest-szolnoki*, s a *Kalocsától Szabadkán* át vezető irány. E fontos tervek nem valósulhattak meg, s gyakorlati eredményük, a tiszaszabályozást illetőleg, azon javaslatoknak sem lett, melyeket Mária Terézia és József alatt hollandiai vízépítészeti mérnökök készítettek. Apróbb védekezések történtek egyes megyék részéről s a só felemelt árából néhány átmetszés is készíttetett, de a nagy feladathoz illő nagy eszközökkel nem fogtak a tiszaszabályozás végrehajtásához. Az 1845-iki évi nagy árvíz végre felrázta a kormányt és nemzetet. József nádor a helytartó tanács tagjaiból s az érdekelt tiszai birtokosokból egy értekezletet hivott össze s a magyar helytartótanács közlekedési osztályának elnökéül kinevezett gr. Széchényi István tapintatos erélyének rövid időn sikerült az egész Tisza-völgyét egyesíteni a nagy mű kivitelére. 1846 január 26-án megalakult a Tisza-völgyi társulat s ugyanazon év szemptember havában a munkálatok tényleg meg is kezdődtek.

A szabályozás tervét Vásárhelyi Pál készítette. Azon föltevésből indúlva ki, hogy a Tisza rendkivül kanyargós folyásával, mely völgye hosszúságának kétszeresét is meghaladja, a víz levezetésére nem alkalmas, 101 átmetszést hozott javaslatba. De a mellett a védgátak szükségét is hangoztatta, nem nagy távolságra a folyó medrétől. Vásárhelyi a terv kidolgozásánál rendkivül nagy apparatus felett rendelkezett, mert már előzőleg számos hazai mérnök segítségével a Tiszáról oly gazdag topographiai és hydraulikus felvételt eszközöltetett, melyhez fogható — szakemberek itélete szerint — soha egy folyamról sem készült.

Vásárhelyi tervének megbírálására Francesconi cs. kir. udv. épitkezési tanácsos kéretett fel, ki helyeselte a Vásárhelyi átvágásait, de hozzátette, hogy alulról fölfelé kell végrehajtani; a gátakat ellenben, melyeket a folyó közvetlen közelében kivánt fölépíttetni, felülről lefelé, hogy az árvíz meg ne kerülhesse azokat. — A közvélemény Francesconi véleménye által sem volt megnyugtatva s József nádor és gr. Széchenyi István felszólítására Paleocapa velenczei épitészeti igazgató mondott véleményt Vásárhelyi terve fölött. Míg Vásárhelyi az átvágásokra, Paleocapa a töltésekre fektette a fősúlyt, melyeket a folyótól távol kivánt megvonatni, hogy a folyó kanyargásai köztük elférjenek s a víz

lefolyására elég ártér maradjon, 101 átvágás helyett csak 15-öt javasolt, a többit azon időre kívánta halasztani, midőn a gátak közé szorított folyó rendes folyást választ magának s az átmetszésre alkalmas pontok könnyebben megválaszthatók. A tiszaszabályozási központi választmány Paleocapa javaslatát fogadta el, oly értelemben, hogy a folyam rendetlenségeinek kiegyenlítésére, a hol a helyi szükség kívánja, a Paleocapa által javasoltakon kivül más átvágásokat is lehessen tenni.

A szabályozás költségeire, a munkálat egész ideje alatt a só felemelt árából évi 100,000 frt biztosíttatott, az első két évre pedig külön államsegélyül 100,000 forint. A társulat ezenkivül 400,000 frtos kölcsönt vett fel, s minden hold ártérre 4 év alatt fizetendő 1 forintot vetett ki. — 1846 és 47-ben összesen 31,160 folyó öl töltés és 4,914 folyó öl átmetszés készült el 383,176 frt költséggel.

Az 1848—49-ki szabadságharcz alatt a munkálatok szüneteltek, a harcz elviharzása után pedig azok, kik a tiszaszabályozás élén állottak, részint számkivetve bujdokoltak, részint a nyilvános tevékenység teréről leszorítva, teljes tétlenségre kárhoztatva, megvonúltak szerteszét a letiport hazában s félni lehetett, hogy a megkezdett nagyszerű mű már a legkezdetén félben marad. Ez egy kérdésben azonban az absolut kormány helyes érzéket és jó akaratot tanusított. Az 1850. jan. 16-ról kelt nyilt parancs az ügyek élére a közmunka-ministeriummal összeköttetésbe hozott tiszaszabályozási központi bizottmányt állította s a vidéki társulatok belszervezetét meghagyta csaknem egészen az előbbi alapon. E nyilt parancs még azt az igen fontos határozatot léptette életbe — melynek szükségét gr. Széchenyi már 1847-ben hirdette — hogy az ármentesítés és hajóút rendbehozása végett szükséges mederszabályozási munkákat az állam vállalja magára, a védtöltések emelése ellenben s az ármentesítés czéljából szükséges minden építkezések az érdekeltek költségén létesítendők. A tiszaszabályozási munkálatok kivitelében ugyanez időben az a változás történt, hogy Paleocapa és Vásárhelyi tervét összeolvasztották s a töltéseket lehető nagyszámú átvágásokkal kötötték össze.

A sikeresen megindított munkálatokat az 1855-ben kiadott felsőbb rendelet tetemesen megbénította azon intézkedésével, hogy

a Tisza mellékfolyóit a közös kapocsból kiszakította, különböző kormány-testületek felügyelete alá helyezte s szabályozásukat külön mérnöki hivatalokra bízta. Az 1856. okt. 9-én kelt pátens még tovább ment, a tiszaszabályozás vezetését a politikai hivatalokra, 4 helytartóságra s egy csomó megyei hatóságra bízta, a legfőbb vezetést pedig a belügy-, kereskedelmi- ipar- és közmunka-ministerium közt osztotta meg. E nyilt parancs továbbá a központi bizottságot feloszlatta s helyébe a központi felügyelőséget állította fel, mely egészen 1867-ig működött, midőn helyébe a magyar felelős kormány a tiszaszabályozási kormánybiztosságot léptette életbe.

A tiszaszabályozással hármas czél volt kitűzve: megvédeni a Tisza völgyét a gyakori áradásoktól, a kiöntések miatt hasznavehetetlen vagy csekély hasznot hozó nagy kiterjedésű ingoványokat meghódítani a földmívelés számára, végre alkalmas hajóútat teremteni. — A főérdek mindig a védelmi munkákon és az ármentesítésen feküdt, az érdekeltek előtt csak is e szempont volt irányadó s az ármentesítés végrehajtására a Tisza völgyén számos társulat alakúlt. — Ilyen társulat [1]) 1850-ig 8 alakúlt, 1850—1866-ig 18, 1866—1880-ig 3, összesen 29. Számra tehát az absolut korszak alatt keletkezett legtöbb ármentesítő társulat; nem úgy, ha az árterületet tekintjük, mert ez az első időszakba tartozó társulatoknál 1.069,790 magyar holdra rúgott (az összes árterület 55%-át tette), a második időszakban 827,458 holdra (42%), a harmadik időszakban pedig csak 63,293 holdra (3%).

A legtöbb átmetszés s a töltések legnagyobb részének felépítése 1851—66-ig történt, 1866—77-ig az állam csak egyes, nem eléggé kiképződött átvágás mélyítésére szorítkozott, az 1876., 77., 78. és 79-ki nagy árvizek azonban arra birták a kormányt, hogy a Csongrádon alul fekvő átmetszéseket, melyekben a kemény talaj miatt maga a folyó nem birt magának medret ásni, haladéktalanul kibővítse.

A folyamnak eredeti s az átmetszésekkel megrövidített hosszát, továbbá a folyam korábbi s az átmetszések által kijavított esését a következő kimutatás tünteti fel:

[1]) A tiszaszabályozásra vonatkozó alábbi adatok a közlekedési ministernek a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása tárgyában 1880-ban a képviselőházhoz benyújtott nagybecsű előterjesztéséből meríttettek.

Folyam-szakaszok.	A folyam		Esés kmtrenként a folyam	
	eredeti	megrövidített	eredeti	megrövidített
	pályája klmterekben		pályáján	
Ujlaktól Naményig	87,224	54,523	0·1387	0·2217
Naménytől Csapig.	79,348	49,579	0·0425	0·0682
Csaptól Tokajig	170,646	84,467	0·0520	0·1052
Tokajtól Szolnokig	360,798	200,512	0·0284	0·0538
Szolnoktól Szegedig.	240,078	160,576	0·0203	0·0303
Szegedtől Titelig	253,606	181,955	0·0182	0·0255
	1.211,700	731,612		

Valamennyi folyamszakasz jelentékenyen megrövidült, leginkább a Csaptól Tokajig eső, mely az eredeti hosszúság felénél is kevesebbre szállott le, a tokaj-szolnoki szakasz is jelentékenyen, legkevésbé a Szegedtől Titelig eső rész. A folyam esése is mindenütt nagyobbodott és pedig a felső szakoszokon nagyobb mértékben mint az alsókon.

Az átvágások nem egyenlőn képződtek ki, vannak, melyekben a folyó egészen rendes ágyat vájt magának, vannak, melyeket magukra hagyva, vagy csekély gondozással a víz rágóereje előbbutóbb rendes mederré mélyít és szélesít, de vannak olyanok is, melyek, részint mivel igen keskenyre vétettek, részint mivel nem felelnek meg a víz sodrának, nem akarnak kiképződni. Az eddig elért eredményt a következő táblázat adja:

Az egyes szakaszok megnevezése	A kiképződött átvágások		A kiképzőfélben levő áthágások		A nem képződő átvágások	
	száma	hossza kmt.	száma	hossza kmt.	száma	hossza kmt.
T.-Ujlaktól V.-Naményig	8	4·243	3	3·041	3	3·215
V.-Naménytől Csapig	8	4·119	2	1·286	4	3·309
Csaptól Tokajig . .	24	15·394	7	6·808	2	1·324
Tokajtól Szolnokig.	14	21·696	3	4·937	11	18·336
Szolnoktól Csongrádig	2	2·133	1	1·870	1	2·553
Csongrádtól-Szegedig	—	—	1	1·415	6	9·731
Szegedtől a Dunáig.	2	2·048	6	15·062	3	11·288
	58	49·633	24	34·419	29	49·756

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Könyvtára

Az átvágásoknak immár nagy része kiképződött vagy képződésben van, de a nem képződő átvágások száma és hossza is jelentékeny s minthogy főleg a folyó alsó szakaszain, hol különben is csekélyebb számú átmetszés történt, fordúlnak elő, a felső szakaszokról lerohanó árvíz levezetése sajnos akadályokat szenved, mi mulhatatlanul szükségessé teszi ezen átvágások mesterséges úton való kimélyítését és szélesítését, mire a törvényhozás 2.280,000 frtot szavazott meg. — Az átvágások 1877-ig az államnak évenkint átlagosan 230,000 forintba kerültek s ez év végéig kerekszám 6.200,000 frt fordíttatott e czélra, mi a fentebbi összeggel közel 8 és fél millió frtra rúg.

Az állam által teljesített munkát nagy mértékben felülmúlja az ármentesítő társulatok erőfeszítése és áldozata, ezek 1880-ig összesen 1,287.46 km. töltést építettek s 20.427,576 frtot adtak ki.

A Tisza és a vele szorosan összefüggő Alsó-Bodrog és Latorcza ártere 2.125,000 magyar holdat foglal magában, miből 1.915,000 hold már mentesített terület, 210,000 hold pedig még ezután mentesítendő nyitott ártér.

Érdekesnek látszik még az idézett előterjesztésből a töltésekre, gátszakadásokra és elöntött árterekre vonatkozó másfél évtizedes áttekintést ide iktatnunk.

Év	A felépített töltés hossza kmterekben	Védett árterület 1200□öles holdakban	Töltésszakadás száma	A védett árterületből elöntött terület 1200 □ öles holdakban
1855	286·867	613,730	2	250,000
1859	495·289	820,330	1	4,000
1860	878·598	1.553,062	13	451,700
1861	887·866	1.555,705	9	104,000
1864	968·129	1.610,268	2	24,000
1865	1,078·213	1.650,218	3	105,000
1867	1,115·616	1.674,190	11	220,000
1868	1,178·696	1.825,839	1	12,000
1869	1,178·696	1.825,839	10	157,000
1870	1,178·696	1.825,839	1	17.000
1871	1,178·696	1.825,839	2	22,928
1876	1,287·458	1.884,783	12	121,488
1877	1,287·458	1.884.783	17	108,260
1878	1,287·458	1.884,783	1	40,000
1879	1,287·458	1.884,788	5	72,133

A legtöbb gátszakadás 1877-ben fordult elő, de más években is történt elég számos. — A védett árterületből 1860-ban öntött el legtöbbet a víz, s nagy területet borított el 1855-ben, 1867-ben, 1869-ben stb. is. A védett terület elöntését legtöbbnyire a gátszakadás idézi elő; a töltés tetején a víz a legritkább esetekben csap keresztül.

Az 1876. és 77-ki nagymérvű áradások s főleg 1879-ben Szeged katasztrófája erős kételyeket támasztott a tiszaszabályozás helyessége iránt. A folyton fenyegető árvizekkel való küzdelemben kimerült érdekeltek fennen kezdték hangoztatni, hogy az egész tiszaszabályozás eltévesztett mű, mely sokkal több szerencsétlenséget hoz, mint a mennyi előnyt valaha csak nyujtott. — Az a vélemény kezdett lábra kapni, hogy a töltések közé szorított folyó medrét lassanként oly magasra fogja tölteni iszapjával, hogy, ha sikerülend is az élethalálharczot küzdő parti községeknek a gátakat versenyt emelni a folyamágy emelkedésével, a belvizek árja borítja el a Tiszavölgyet s változtatja mocsáros ingoványokká a termékeny szántóföldeket.

Szeged pusztulása arra birta a kormányt, hogy a külföld legjelesebb szakértőinek véleményét kérje ki a tiszaszabályozás fölött, s 1879. nyarán megkezdte működését a franczia, német, olasz és hollandi mérnökökből alakult szakértő bizottság s részint helyszini szemlélet, részint a rendelkezésre bocsátott gazdag adatok alapján egy jelentést készített s terjesztett a kormány elé, mely a Tisza szabályozásán és Szeged városának az árvíz ellen megvédésén kivül kiterjeszkedik annak fontosabb mellékvizeire, véleményt mond a budapesti dunaszabályozás felett, s behatóan foglalkozik az aldunai hajózási akadályok elhárításával.

A tiszaszabályozásnál a külföldi szakértők az átmetszéseket általában helyeslik, bár egynémelyik szerintük el is maradhatott volna s másoknak iránya nem választatott szerencsésen; határozottan kárhoztatják azonban azon eljárást, hogy az átmetszések a folyó valamennyi szakaszán egyszerre indultak meg, sőt a felső szakaszokon még több és jobban képződött átmetszés található, holott a munkálatot alulról felfelé kellett volna megindítani, megróják továbbá azt is, hogy az átmetszésekből kiemelt föld közvetlenül azok partjára rakatott le, honnan, minthogy az átmetszés keskenyebb mint a kifejlett meder, a mederképződés-

kor ismét visszahull s azt eliszapolja. A töltések ellen is többféle kifogást tettek, azok vastagságát általában nem tartják elegendőnek, sem a földtestet elég szilárdnak. A töltések rendszertelenül épültek, sok helyen egészen közel nyomulnak a folyóhoz, úgy, hogy az összeszorított ártér nem elég a megáradt folyó víztömegének levezetésére. — Javasolják tehát, hogy több töltés hátrább helyeztessék s állapíttassék meg a töltések általános vonala a völgy egész hosszában mindkét parton s jövőben az annyira fontos töltések irányának s méreteinek meghatározása ne bizassék az egyes társulatok kénye-kedvére. A töltések szélességét növelni kell, magasságát pedig — minthogy az árvízszin a folyó töltések közé szorítása folytán még mindig emelkedik — egy méterrel kell nagyobbra emelni az eddigi legnagyobb árvíz szinénél. Az ármederből minden akadály, a mi a víz lefolyását gátolja, eltávolítandó stb.

A külföldi szakértők véleményében kormányunk szakközegei is osztoztak, leszámítva azoknak némely a helyi viszonyok nem kellő ismeretéből folyó állítását, sőt javaslataik egy része már előzőleg kijelöltetett a végrehajtásra, mint például az alsó Tisza ki nem képződött átmetszéseinek mesterséges kiásása.

A tiszaszabályozás érdekében vétetett fel az 1880. XX. tv.-czikk alapján a 40 milliós tiszai és szegedi kölcsön, melyet az állam tulajdonképen csak közvetített a feleknek, névszerint a vizszabályzó és ármentesítési társulatoknak 25 milliót, a romba dőlt Szegednek pedig 15 millió forintot. A kölcsönvevők a kölcsönt 6%-os járadékban 50 év alatt tartoznak törleszteni.

Részben a tisza-szegedi kölcsönből hajtatott végre a Kőrös, Tisza és Maros közötti terület ármentesítése. E terület csaknem végveszélyben forgott a vizek folytonos kiáradásai s az egyre növekvő belvizek miatt, miért is az 1881. LII. t.-czikk megbizta a kormányt, hogy az ármentesítést haladéktalanul indítsa meg s gondoskodjék annak minél gyorsabb keresztülviteléről. Az eddig működött társulatok önrendelkezési joga a törvény értelmében felfüggesztetvén, a munkálatok vezetésére kormánybiztos neveztetett ki. A veszélyezett területet három oldalról kellett megvédeni, a Kőrös, a Tisza és a Maros felől. Igen sok nehézséggel kellett küzdeni, de a siker nem maradt el, s ma már a kiépített töltések által a szerencsétlen vidék meglehetősen biztosítva van. Az igaz, hogy tetemes pénzáldozat árán; 1884. márczius 20-ig ugyanis

6.890,818 forint adatott ki, mely a még végrehajtandott munkálatokkal az előirányzat szerint 1884 végéig 9.166,667 forintra emelkedett. — De ez összeg nem az államháztartást fogja terhelni, részben a tisza-szegedi kölcsönből fedeztetett, részben az érdekeltség által fog fedeztetni, azon hozzájárulási kulcs szerint, mely a pénzügyminister és az érdekeltek közt létrejött szerződésben a különböző árvíz-szin alá eső területre fokozatosan megmegállapíttatott.

Ép úgy, mint a 70-es évektől a legujabb időkig a Maros, Tisza és Kőrös közötti terület, jelenleg az ország egyik legveszélyezettebb pontját Szatmár megye lapályos része képezi, hol a Szamos, Kraszna és Túr folyók gyors áradásai minduntalan kitörnek az alacsonyabb parti területre s különösen a folyásában meglassított Kraszna medrét feltöltve ingoványos mocsárokká változtatta a korábban mívelés alatt álló területeket, körülbelül 70—80 ezer holdat. — Meg is indíttatott az előmunkálat a Szamos balparti mocsáros terület kiszárítására, a tervek készen vannak s valószinüleg nemsokára megindul az ecsedi láp kiszárítása, mi körülbelül 2.400,000 forintba fog kerülni, de bőven kárpótolja ezt az eke alá meghódítandó ős termő erejű földterület. Egyidejüleg a Szamos jobbparti terület árvíz ellen való biztosítása is megoldásra vár.

Kisebb szabályozási munkák fordulnak elő állami erővel a Dráván és Száván is, de még igen sok volna a teendő. — Igy egyik sürgősen megoldandó kérdés volt a Rába szabályozása, melynek árvizei szintén nagy pusztításokat tesznek. Alakult ugyan szabályozási társulat, de ennek működését nem követte a kivánt siker, s végre is törvényhozási intézkedés vált szükségessé. Igy jött létre az 1885. XV. t.-czikk, mely a rábaszabályozási társulat jóváhagyott tervei alapján az összes szabályozási és árvédelmi munkálat költségét 7.026,000 frtban állapította meg. Ez összegnek, mint az érdekelteket terhelő kölcsönnek beszerzésére az állam köteleztetett s megállapíttattak a kölcsön kamatozása és törlesztésének módozatai is. A törvény alapján a munkálatok végrehajtásának egész idejére kormánybiztos állíttatik a rábaszabályozási társulat élére.

III. FEJEZET.

Hajózási vállalatok.

A vízi útak nem birnak oly exclusiv jelleggel, mint a vasútak, s a szállító eszközök különféle nemei kisebb-nagyobb térfogattal és hordképességgel egyaránt közvetíthetik rajtuk a közlekedést. A folyamokon a hatalmas gőzhajók mellett ott látjuk a lovak által vontatott közönséges bárkahajókat s a tengeren a gőzösökön kivül — a parti közlekedésre szánt bárkákat nem is említve — vitorlás gályák is teljesítik a tömegszállítást. Mindazáltal a vízi útakon is mindinkább uralkodóvá lesz a szárazföldi szállítást teljesen dominálo gőzerő s ezzel együtt a hatalmas hajózási vállalatok monopolistikus hatalma.

Láttuk fentebb, hogy nálunk a vízi közlekedés folyamaink helytelen iránya, elhanyagolt állapota s a számos hajózási akadály miatt meglehetősen nélkülözi virágzásának kedvező feltételeit. Hajózási vállalatok tekintetében sem igen állunk jobban; vizeinket a hatalmas dunagőzhajózási társulat nagyszámú és kitünő hajói szeldelik ugyan, de e társaság nem magyar vállalat s bár innen meríti jövedelmei java részét, működésének súlypontját nem e hazára helyezi, sok és igen méltó vád terhelte, sőt némileg terheli ma is, hogy a magyar érdekek ápolásában nem fejt ki oly buzgóságot, a milyent tőle méltán várhatunk.

A *dunagőzhajózási társaság* 1830-ban alakult, csak egy gőzössel kezdte meg működését, de gr. Széchenyi Istvánnak, ki törhetlen akaraterejének s fáradhatlan buzgalmának egész súlyával vetette magát a társaság felvirágoztatására, csakhamar sikerült a vállalatot kiragadni a kisszerü kezdet pólyáiból, s a hazában

és külföldön több főurat megnyervén számára, a társaság számos uj hajót vásárolt s működésének körét mind szélesebbre kezdette kiterjeszteni. A társaság 1846-ban kizárólagos szabadalmat nyervén a Dunára és annak mellékvizeire, a korábban magyar vállalat Bécsbe tette át székhelyét. A szabadalom 1852—80-ig terjedt, minthogy azonban a keleti háborút befejező 1856-ki párizsi szerződés a Dunát szabad folyamnak nyilvánította, a társaság szabadalma elvileg megszünt. Kárpótlásul ezért az állam 1.920,000 frt évi tiszta jövedelmet biztosított számára, oly feltétel mellett, hogy, ha a társaság jövedelmei a kikötött összeget ismét meghaladják, a netalán kamat-biztosítás czímén nyerendett összegeket, 4%-os kamataival együtt, a jövedelmi többletből megtéríteni tartozik. A társaság a biztosított előleget 1858-ban vette először igénybe s 1865-ig 8.532,374 frtot kapott e czímen az államtól. Ez időtől nemcsak hogy nem szorult kamatbiztosítási előlegre, hanem a kapott összegekből is visszafizetett 2.750,000 frtot. A magyar állam az 1867. XV. t.-cz.-ben elismerte az absolut kormány által engedélyezett jövedelem-biztosítást s annak közösségét, 1873-ban azonban a monarchia mindkét állama szerződést kötött a társassággal, melynek alapján az lemondott a kamatbiztosításról, melyért viszont elengedtetett előlegtartozásának még hátralevő része s biztosíttatott számára, hogy 1880-ig, vagyis a meddig eredeti engedélye szól, részesíttetni fog mindazon előnyökben és kedvezményekben, melyeket a törvényhozás vagy közigazgatás netalán más hajózási vállalatoknak engedélyez.

A dunagőzhajózási társaság 105,000 frt alaptőkével alakult, mely csaknem évről-évre emelkedve 1871-ben már 4.200,000 frtot ért el, a következő évben pedig 1.050,000 frt kölcsön szaporította a társulat beruházási tőkéjét. 1884 végén részvénytőkéje 25.200,000 frtot képviselt, a kölcsönök számlája pedig 19.156,350 frtra rugott. A társaság összes beruházási tőkéje tehát alig haladja meg a 44 millió frtot s ebből is több mint 18 millió frt a mohács-pécsi vasútra s a pécs-szabolcs-vasasi kőszénbányákra esik s a hajózás czéljára tulajdonképen csak 26 millió frt marad, ugyanakkor, midőn a dunagőzhajózási társasággal körülbelül egyenlő rangú közlekedési vállalatnak, az osztrák-magyar államvasútnak felhasznált beruházási tőkéje megközelíti a 400 milliót. E számok élesen megvilágosítják a különbséget a vasút és a hajózás között

s hogy mennyivel költségesebb az előbbi; mert míg ott az alépítmény és felépítmény előállítása nyeli el a legtöbb pénzt, addig az utóbbinál mindez hiányzik, sőt még az épületek is sokkal egyszerűbbek és olcsóbbak s a beruházási tőke jóformán csak a járművek előteremtésére szükséges. Ez a legfőbb magyarázata a viziszállítás olcsóbb voltának.

A dunagőzhajózási társaságnak 1830-ban egyetlen 60 lóerejű gőzöse volt, e szám 1833-tól 1837-ig minden évben egygyel-egygyel szaporodott, ettől kezdve a szaporodás nagyobb arányokat vett s 1839-ben már 10, 1848-ban 47, 1856-ban 97, 1867-ben 139, 1874-ben pedig 203 gőzöse volt a társaságnak, ez időtől inkább némi csökkenés, semmint emelkedés látszik a létszámban.

A társaság első uszályhajóját 1838-ban vásárolta, de számuk 1847-ben már 110-et ért el, s azóta is szakadatlanúl emelkedik, úgy hogy 1880-ban már 842-re rúgott. A hajók létszámát, különféle nemeik szerint részletezve, 1884. évről a következő kimutatás tünteti fel:

kerekes gőzös	159 db.	15,694 lóerő
csavar-gőzös	20 »	775 »
láncz-hajó	10 »	675 »
kotróhajó	5 »	89 »
összesen . . .	194 db.	17,233 lóerő
sertésszállító-hajó . . .	11 db.	
árúszállító-hajó . . .	656 »	
szenes-tender	17 »	
könnyítő-hajó	47 »	
kikötő-hajó	129 »	
gabona-elevátor . . .	1 »	
úszó gőzdaru	6 »	
különféle hajó	38 »	

Magyar Vízgazdasági Múzeum

Látható a kimutatásból, hogy a dunagőzhajózási társaság mily hatalmas hajóállomány felett rendelkezik s ha még hozzávesszük jól begyakorlott személyzetét, nagyszerű hajógyárait, gazdag kőszénbányáit stb. elmondhatjuk, hogy bir mindazon feltételekkel, melyek szükségesek, hogy a forgalmi igényeknek teljesen megfeleljen. A társaság árúszállítási szolgálata 4,393.5 km.-re terjed, a Dunán Regensburgtól egész a Szulina torkolatáig uralkodik, sőt a Fekete tengeren is közlekedik a Szulina és Odessa között. Hajói ezenkivül a Duna mellékfolyóin is járnak: a Tiszán Tisza-

Füredig, a Dráván Barcsig, a Száván Sziszekig, a Ferencz- és Béga csatornán s a Szávának néhány mellékfolyóján. A *személyszállító hajók* is igen kiterjedt vonalon, összesen 3,810.4 kilométernyi úton közlekednek.

A dunagőzhajózási társaság kizárólagos szabadalmának megszünése után csakhamar számos új gőzhajózási vállalat alakult, így a *középdunai gőzhajózási társulat*, mely később *első magyar gőzhajózási társulattá* alakult, továbbá *az országos gőzhajó társaság*, a *magyar Lloyd*, a *pesti teher-* és a *pest-bécsi vontató-gőzhajózási társaság*. Vidéken hasonlóképen alakultak, a *győri*, a *nagybecskereki* stb., de a hatalmas dunagőzhajózási társaság mellett egy sem tudott erőre kapni, s a vele való versenyben szükségesnek látszott az erők egyesítése s 1871-ben a budapesti hajózási vállalatokból megalakult az egyesült magyar gőzhajózási társulat 8 millió forint alaptőkével. Ez új társulat, mely 1872-ben 45 gőzös, 145 vontató és 19 szénhajó felett rendelkezett, alkalmasnak mutatkozott, hogy sikeresen megkezdje a versenyt a hatalmas dunagőzhajózási társasággal s a magyar Dunán termények érdekében lenyomja a tarifákat. A magyar társulat e tekintetben csakhamar éreztette is jótékony hatását, mert a versenyvonalokon a szállítási díj, ugyanakkor, midőn azon vonalokon, hol versenyt nem támasztott, a viteldíj jelentékenyen emelkedett, tetemesen leszállott.

Az új társulatnak nehéz helyzete volt. Aránylag csekély alaptőkével, következőleg hiányosabb fölszereléssel, egy régi, nagy tőkeerejű, s megszilárdult társaság eltipró versenyében bajos volt a kezdett nehézségeiből kigázolni. Az államhoz két ízben is fordult segélyért, 10 millió frtnyi alaptőkéjének 5%-os kamatbiztosítását kérve, vagy 25 évre 2 millió frtnyi kamatnélküli kölcsönt. Az állam — elég indokolatlanúl — megtagadta, s a társulat, igazgatásában is többféle visszásságok és botlások fordulván elő, elbukott a nehéz küzdelemben. Hajóraját a dunagőzhajózási társaság szerezte meg s a különben is hatalmas társaság ez által még jobban megerősödvén, azóta korlátlanul uralkodik vizeinken, s monopolistikus hatalmát megtörni új vállalat alakításával alig tartozik a lehetőségek közé.

Áll ez különösen a nemzetközi forgalomra, mert a belforgalomban kivált a két nagy hajóakadály, a Vaskapu és a gönyői

zátonyok közt kisebb hajózási vállalatok sikerrel folytatják az árúszállítást. E kisebb vállalatok között első helyen áll az 1864-ben alakult *győri gőzhajózási társulat,* mely 5 kerekes gőzössel, 2 propellerrel, 7 vas- és 20 favontató hajóval rendelkezik (összesen 590 lóerővel s körülbelül 7,000 mmázsa hordképességgel), s tevékenységét újabban a Szávára is kiterjesztette. E társulatnál is nagyobb árúszállítást teljesít *a drávai gőzhajózási vállalat,* mely a Dráván Eszéktől Barcsig kizárólag árúszállítással foglalkozik s 10 nyilt és 3 fedett hajója van.

Hajózási vállalataink teljes számát, úgy szintén az általuk 1884-ben teljesített személy- és teherszállítás nagyságát a következő kimutatás tünteti fel:

A vállalat neve	Személyek	Személy klméterek	Áruton-na	Tonna-kilométerek
Az I. szab. dunagőzhajózási társulat	2.589,104	84.708,521	1.410,053	569.737,483
Osztr.-magyar államvasp.-társ.	11,771	647,116	4,259	2.781,649
Ferencz-csatorna gőzvontatási vállalat	—	—	91,424	21.180,894
Győri gőzhajózási részvény-társulat	—	—	92,470	41.671,507
Luczenbacher Pál utódai Budapesten	—	—	201,289	42.572,342
Huber Vilmos Pancsován	—	—	33,150	11.109,186
Dráva gőzhajózási vállalat Barcs	—	—	96,619	14.142,066
Morovic és társai Sziszek	—	—	40,300	13.604,000
Eggenhofer József és társai Budapest	—	—	59,600	13.304,940
I. Pancsovai csavargőzös szövetkezet	—	—	6,149	2.814,670
II. Pancsovai csavargőzös szövetkezet	—	—	3,585	1.634,760
Geiringer és Berger Budapest	—	—	5,421	2.809,704
Weisz és Guttenberg Budapest	—	—	4,970	2.579,478
Mannó György Budapest	—	—	7,321	3.783,645
Rozmayer Ferencz Tolna	—	—	43,517	—
Deutsch Lajos és társa Budapest	—	—	3,491	1.491,896
Mirkovitz és Kaiser Kamenitz	27,803	—	—	—
Balaton gőzhajózási vállalat	4.433	—	632	—
Összesen	2.633,111	85.355,637	2.104,250	745.218,220

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A személyszállítást vizeinken csaknem kizárólag a dunagőzhajózási társaság teljesíti; az árúszállításból is övé az oroszlánrész, úgy hogy az árúk tonnáiból 66.3% tonna, kilométereiből pedig 71.6% esik rá.

A fentebbi számok világosan mutatják, hogy víziútainknak minden hiánya s egyéb miseriák daczára mily nagy szerepet játszik közlekedésünkben a vízi szállítás, a vizeken szállított árúk tonnái úgy aránylanak a vasútakon szállított árúk tonnáihoz mint 1 : 7.27-hez, tonna-kméterei pedig mint 1 : 2.23-hoz, ez utóbbi arány tehát (mely tulajdonképeni kifejezője az árúforgalom nagyságának) igen kedvező, s ha a Duna akadályai elháríttatnak s behozatik a lánczhajózás, mely Bécs és Pozsony közt már fennáll s melylyel a 70-es években sikeres kisérlet tétetett Győr és Gönyő közt is, s ha víziútainknál a fentebb jelzett s részben már a kivitel stádiumában levő javitások végrehajtatnak, összes árúforgalmunknak, ha nem esik is súlypontja a vizi közlekedésre, de mint egyenrangú tényező fog szerepelni a vasútak mellett.

Mint folyamhajózásunkban a *dunagőzhajózási társaság*, tengeri hajózásunknál szintén szerepel egy hatalmas közös vállalat az *osztrák-magyar Lloyd*. E vállalat Bruck osztrák minister kezdeményezésére 1836-ban alakult 10 millió forint alaptőkével, mely később 20 millió forintra emeltetett, 1855-től pedig 1860-ig egy millió s ez évtől két millió frt állami subventió biztosíttatott számára. Az 1867. XVI. t.-cz. közös vállalatnak ismervén el, Magyarország hozájárulása a quota arányában biztosíttatott a subventióhoz. 1878-ban újabb hajózási és postaszerződés köttetett a vállalattal s czikkelyeztetett be az 1878. XXVII. törvény-czikkel. A társaság kötelezte magát, hogy a meghatározott szerződéses járatokat, melyek Triesztből és Fiuméből kiindulva, részint az osztrák-magyar tengerparti, részint és pedig első sorban a keleti közlekedés előmozdítását czélozzák a megállapított állami segélyezés mellett, fenn fogja tartani. A segélyzett járatok után az állam mértföldpénzeket biztosított a vállalatnak, a melyek összege azonban évi 1.300,000 frtot meg nem haladhat.

Az osztr.-magyar Lloyd hatalmas hajóraj felett rendelkezik, 1884 végén 85 gőzöse volt 21,800 lóerővel s 116,461 brutto tonnatartalommal. Járatainak száma 1883-ban 1,649-re rúgott és pedig:

az adriai tengerpartokon	821
Levantéban és a Földközi tengeren . .	325
a Fekete tengeren és az Aldunán . . .	244
az Archipelaguson	156
Indiába	20
a Vörös tengeren	5
rendkivüli járatok	78

Kitünik ebből, hogy tevékenysége mily roppant kiterjedéssel bir. A szállított személyek száma 289,847-re ment, legtöbb (117 ezer) az adriai forgalomra esik, azután Levante következik 93 ezer utassal. Az elszállított árúk 5.38 millió métermázsára rúgtak, első helyen Levante állt 2.3 millió mmázsával, azután az adriai partok következtek 936 ezer, a Fekete tenger és az Alduna 891 ezer s India 685 ezer métermázsával.

Az osztrák-magyar Lloyd a keleti forgalom közvetitésére szolgál, de Magyarország terményei nyugot felé keresnek maguknak piaczot s a mint a szárazföldi útról a német védvámas politika miatt a tengeri úthoz kellett fordulnunk érezhetővé vált a szüksége, oly hajózási vállalatnak, mely Fiuméből nyugot felé szállítsa kivitelünket. E szükségtől indíttatva kormányunk 1877-ben szerződést kötött a Glym nevü angol czéggel, hogy az rendes gőzhajózást létesitsen Fiume és Liverpool között s e czélra az illető vállalatnak 1877 és 1878-ban 25-25 ezer forint államsegélyt nyujtott. A Glym czéggel kötött szerződés lejárta után a Burns és Mac Iver czéggel köttetett szerződés s a járatok Liverpoolon kivül Glasgowra is kiterjesztettek. A törvényhozás e czélra 1879-ben 50 ezer forint rendes segélyezésen kivül még 16 ezer forint póthitelt is szavazott meg.

Nagyobb jelentőségü volt az »Adria« megalakulása. 1880-ban 150,000 forint államsegély mellett részben bécsi, részben angol vállalkozók létrehozták az »Adria steamship company« nevü gőzhajózási vállalatot, mely rendes hajójáratok fentartására kötelezte magát Fiume és az angol partok között. A kötött szerződés egyúttal elrendelte, hogy a társaság legkésőbb 1881 végeig magyar részvénytársasággá alakuljon át s az 1882. XIII. t.-cz. által beczikkelyeztetett az »Adria« magyar tengeri hajózási részvénytársaság. Ez új társaság, ép úgy mint a régi, 150,000 forint subventióban részesült s tartozott ezért meghatározott számú

(150) járatot indítani a nyugot-európai kikötőkbe. A közvetített forgalom már az első évben jelentékeny volt, 224 járatban 157,298 súlytonna, 7,025 köbméter s 1.431,055 darab árú szállíttatott el, a következő 1883. évben újabb emelkedést látunk, a járatok száma 241-re emelkedett s a szállított árúk súlytonnája 170,839-re, köbmétere 9,097-re, darabszáma pedig 3.386,853-ra, az árúk mindhárom osztályában tehát igen jelentékeny a gyarapodás.

Az »Adria« az árúforgalmat nem kizárólag saját hajóin közvetítette. A társaságnak, mely aránylag csekély alaptőkével, 2.500,000 frttal alakult, mindössze csak 7 hajója van s hogy a szerződéses járatokat fentarthassa, 1882-ben 42, a következő évben pedig 44 idegen hajóra szorult:

A hajók nemei	1882		1883	
	a hajók	a járatok	a hajók	a járatok
	s z á m a			
Az »Adria« saját hajói . .	7	60	7	78
Közönséges bérelt hajók .	15	20	11	14
Időre bérelt hajók. . . .	5	21	7	17
Szerződéses hajók . . .	22	123	26	132
Összesen	49	224	51	241

A társaság tehát a járatoknak 1882-ben csak 26.8%-át s 1883-ban 32.4%-át teljesítette saját hajóival; és ez az, mi a társaságra nézve a legvégzetesebb következményekkel bir. 1882-ben a saját hajók 241,584 frt jövedelmet hoztak, míg a sokkal számosabb s több járatot teljesített idegen hajók csak 7,213 frtot. 1883-ban a saját hajók jövedelme a nehéz versenyviszonyok daczára 172 ezer forintra rúgott, a bérelt és szerződéses hajóknál ellenben 181,923 frt vesztesége volt a társaságnak, pedig a bérelt hajók fuvardíjai 992 ezer forint nyers bevételt eredményeztek, de a hasznot belőle a gazdag angol hajótulajdonosok rakták zsebre, a társaság pedig 261 ezer forint vesztességgel zárta le mérlegét. A következő 1884. év üzleti eredménye kedvezőbb volt ugyan, mert ekkor a bérelt hajók 20 ezer frtot jövedelmeztek s a társaság csak 13 ezer frt veszteséggel zárta le mérlegét, de még az is

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

tarthatatlan állapot s ha egyetlen tengeri hajózási vállalatunk, mely már is jelentékeny szolgálatot tett Fiuménak és a magyar exportnak, fenn akarja magát tartani, elodázhatlan rá nézve, hogy hajóállományát a szükséges számra kiegészítse, hogy ne szoruljon többé bérelt hajókra s a nagyobb hajóállomány mellett életbeléptethesse az önbiztosítást, mert hajói után 1882-ben 104 ezer, 1883-ban 140 ezer, 1884-ben pedig 167 ezer frt biztosítási díjat fizetett ki, mi szintén érzékenyen nehezedik a társaság pénzügyeire. Az Adria saját erejéből nagyobb beruházásra nem képes. Igen fontos állami érdekek ajánlják, hogy az állam idejekorán hozza meg a szükséges segélyt s ne hagyja a fontos nemzeti vállalatot elbukni, mint a hetvenes években az egyesült magyar gőzhajózási társulatot. Az Adria lábraállításához, a mint Keleti Károly, egyik akadémiai értekezésében kifejté, elég volna 4—500 ezer forintnyi évi állami subvenczió. A társaság ez alapon előteremthetné a 10 millió forint alaptőkét, mely 20—24 nagyobb szabású, legalább 800—800 register tonnájú gőzös beszerzéséhez szükséges. Kormányunk, daczára a nehéz pénzügyi viszonyoknak, nem is mulasztotta el megtenni a szükséges intézkedéseket s legujabban mindkét ház elfogadta a kormánynak azon javaslatát, hogy az »Adria« subventiója, az elégtelen hajóraj szaporítása czéljából 100,000 forinttal emeltessék. Ez intézkedés, ha nem hoz is gyökeres orvoslást, a társaság életképességét mindenesetre fokozni fogja.

Csekély áldozat ez, az elérhető eredményhez képest; mily sokkal többet áldoz az állam évenkint a vasútaknak nem is összességére, hanem egyes, az országos forgalom szempontjából csekélyebb jelentőségű vasútakra, például maga az éjszakkeleti vasút közel 3 millió forint kamatbiztosítást vesz igénybe évenkint, pedig mennyivel kevesebb fontosságú e csekély forgalmú, transversalis vasút ránk nézve, mint egy nagy tengeri hajózási vállalat, mely a nyugati piaczok felé teremt összeköttetést s mely állandó s idegen befolyásoktól s a magánosok nyerészkedésétől független útat biztosít exportunk számára.

IV. FEJEZET.

Tengeri építkezés és szállítás.

Bármennyire ajánljon is valamely kikötőt természetes fekvése, s bármennyire legyenek meg forgalma kifejtéséhez a kedvező feltételek, a tengeri szállítás nagy emporiumává csak akkor fog válni, ha el van látva a szükséges mesterséges építményekkel a hajók biztosítására, a viharoktól felkorbácsolt tenger hullám-verései ellen; ha tágas és alkalmas rakodó helyek kinálkoznak s ha a ki- és berakódásnál rendelkezésére állanak mindazon eszközök és emelőgépek, melyek a hajókat a hosszú időveszteségtől megkimélik.

Egyetlen fontos kikötőnket. Fiumét, természetes fekvése alkalmas kikötőhelylyé jelöli ki, de hosszú időn keresztül mi sem történt a természet nyujtotta előnyök továbbfejtésére és hasznosítására. Az 1848—49-ki szabadságharcz után Fiume elszakíttatván a magyarállam testétől, az által fejlődésének főéleterét metszették el s a kopár partvidékre utalt kikötőváros megmaradt korábbi locális jelentéktelenségében, melyből a negyvenes években az új életre ébredt magyar anyaország már-már kiemelni akarta. Az absolut kormány Triesztre pazarolta minden jóakaratát, roppant költséggel létrehozta a vasúti összeköttetést közte és Bécs között s milliókat fordított a kikötő kiépítésére, de Fiuméra. e mostoha gyermekre. nem áldozott semmit.

Alkotmányunk visszaszerzésével, új nemzeti kormányunk, az első magyar felelős ministerium tradicióját, mint másban, úgy abban is felvette, hogy figyelmét nagy előszeretettel fordította Fiume fejlesztésére s az anyaországgal való közvetlen összeköttetés létrehozására. Az 1868. XII. t.-cz. elrendelte a Zákány-Zágrábi, az 1868. XLIX. t.-cz. pedig a károlyváros-fiumei vasút

kiépítését, e két hiányzó lánczszemét a budapest-fiumei összeköttetésnek. De gondoskodott törvényhozásunk arról is, hogy Fiume, mint kikötő megfelelhessen a hozzá fűzött nagy feladatoknak, s az 1871. XIX. t.-cz. elrendelte a fiumei kikötő kiépítését 13.120,000 forintot, a berendezéssel együtt pedig 17.000,000 forintot szánván a nagy mű létrehozására. Az elfogadott terv szerint 1,200 méter hosszú hullámgát lett volna építendő, a már létezett mólón kivül pedig két új 80 méter széles móló és egy 30 méter széles zármóló. A hullámgát mindkét oldalán a zármóló pedig a kikötő felől rakpartfallal lett volna ellátandó.

Az építkezések tényleg megkezdődtek, s már 1871 és 72-ben előmunkálatokra körülbelül 80,000 forint, azontúl évenkint 4—6—800,000 frt fordíttatott a kikötő építésére, de a forgalom emelkedéséhez kötött remények eleinte nem akartak megvalósulni; a magyar állam két csonka vonala birtokában tehetetlen volt a déli vasúttal szemben, mely a forgalmat Fiumétól Trieszt felé igyekezett elterelni s a költséges károlyváros-fiumei vonal nem csak hogy nem ontotta az anyaország terményeit Fiuméba, hanem oly siralmas üzlettelenségben sínlődött, hogy a bevételek évről évre mélyen alatta maradtak az üzleti kiadásoknak.

A kikötő csekély forgalma nem indokolván a nagy arányokban megkezdett építkezések gyors keresztülvitelét, 1876-ban elhatároztatott, hogy egyelőre csak a legszükségesebbekre fognak szorítkozni, s a kikötőt az eredeti tervnél lényegesen csekélyebb méretekkel építik ki. Elhatároztatott, hogy az 1,200 méterre tervezett hullámgát 800 méterre szoríttatik, az egyik móló egészen elmarad, annak helyére a zármóló jön, de rakpart-fal nélkül, mint egyszerű hullámtörő. A kikötő ez új terv szerint 6.556,000 frtba került volna s 1882-ben már be kellett volna fejesztetnie.

A kikötő építését sajnos véletlenek is zavarták, így 1877 julius 14-én az épülőfélben levő hullámgát egy részén oly roppant süllyedés történt, hogy a hézagot 2.422,000 métermázsa kővel kellett kipótolni, mi 217,000 frtba kerűlt, a falazat helyreállítása pedig 20,500 frtot nyelt el.

1879-től Fiume forgalma roppant mérvben kezdett emelkedni. Németország ellenséges vám és vasúti politikája nem csak Éjszaknémetországból szorította ki nyers terményeinket, hanem egyszersmind azoknak transito útját is elvágta az éjszaknémet

kikötők felé s exportunk az Adriai tenger felé keresett magának szabad útat. Támogatta ez irányzatot a zágráb-károlyvárosi vonalnak az állam kezébe jutása s a déli vasúttal kötött egyezmény, utóbb pedig a budapest-pécsi vasút megnyitása. A forgalom növekedése szükségessé tette a kikötőnek nagyobb mértékben való kiépítését s újabban még 3.062,000 frtot igénylő munkálat terveztetett s a befejezés határidejeül az 1886. év vége tüzetett ki. Legújabban azonban ez új terv is csekélynek bizonyult, s újabb kiegészítő munkák szüksége forog fenn s kivált helynyerés végett nagy mérvű feltöltés vált szükségessé. A fiumei kikötő végre még más irányban is fejlődött. Az amerikai kőolaj az utóbbi években Fiumét választván egyik fő rakodó helyéül, az 1883. XXVIII. t.-cz. elrendelte, hogy a városi hajóépítő telep helyén egy állami kőolajkikötő medencze építtessék s az e czélra szükséges összeg 1.320,000 frtban állapíttatott meg.

A fiumei kikötő építésére 1884. év végéig [1]) 9.629,713 frt fordíttatott, miből a mólók 6.3 millió frtot, a kőolajkikötő 1.5 milliót, a rakpartok és rakodó helyek pedig 899 ezer forintot vettek igénybe. Ezenkivül az 1885—1887. évekre 2.227,021 frtra rúgó munkálatok vannak engedélyezve; a tervezett, de még nem engedélyezett kiegészítési munkálatok pedig 30 millió frttal vannak előirányozva, úgy, hogy a fiumei kikötő teljes kiépítése és felszerelése kerekszám 42 millió frtba kerülne. Az eddig teljesített munkálatok mérvéről leghelyesebb képet kapunk, ha az idézett munkából megemlítjük, hogy 1872—84-ig tényleg 7.7 millió tonna feltöltés és kőhányás, 52,772 m³ kotrás, 13,770 m³ kövezés, falazásra 61,104 m³ s terhelésre 21,589 m³ mesterséges zöm, 30,754 m³ közönséges s 2,403 m³ faragott kőből rakott falazat és 6,845 m³ béton állíttatott elő, illetőleg hajtatott végre.

Tengerpartunk többi kikötőire is fordíttatik kisebb-nagyobb összeg, de jelentéktelenségükkel helyes összhangban általában igen mérsékelt.

Valamennyi kikötő tengeri szállításának főfeltétele a megfelelő saját hajóraj. Igaz, hogy idegen hajók is közvetíthetik a forgalmat, a mint hogy közvetítik is, de ez a kikötő helyzetét

[1]) Lásd Hajnal Antal: »Fiume és kikötője« czimű munkáját.

mindig bizonytalanná, ingadozóvá teszi s a viszonyok bármily kis változása élénk csorbát üthet érdekein.

A magyar tengerpart nincs eléggé ellátva hajókkal, a mint a következő táblázatból látható, mely egyúttal az osztrák tengerpart hajóállományát is feltünteti:

A kikötők megnevezése		Hosszujáratu			Nagypart-hajózásu			Kisparthajózásu		
				h	a	j	ó	k		
		száma	tonna terhe	személyzet	száma	tonna terhe	személyzet	száma	tonna terhe	személyzet
Magyarország										
Fiume	vitorlás	100	47,806	1,304	1	352	9	29	500	75
	gőzös	7	5,912	154	—	—	—	6	70	17
Buccari	vitorlás	20	9,667	207	—	—	—	3	95	12
	gőzös	—	—	—	—	—	—	1	29	6
Portoré	vitorlás	6	3,417	70	—	—	—	14	85	39
Selcze	vitorlás	—	—	—	—	—	—	50	291	112
Cirquenizza	vitorlás	—	—	—	—	—	—	8	81	20
Novi	»	—	—	—	—	—	—	7	77	16
Zeng	vitorlás	3	805	23	2	260	12	37	764	124
	gőzös	—	—	—	—	—	—	3	124	20
Carlopago	vitorlás	—	—	—	—	—	—	16	242	71
Jablanz	»	—	—	—	—	—	—	12	115	31
Stinizza	»	—	—	—	—	—	—	14	46	32
Az összes magy. keresk. hajók	vitorlás	129	61,695	1,334	3	612	21	190	2,296	532
	gőzös	7	5,912	154	—	—	—	10	223	43
Összesen		136	67,607	1,488	3	612	21	200	2,519	575
Ausztria										
Az összes osztrák keresk. hajók	vitorlás	260	135,471	2,577	59	5,626	271	1,546	21,298	4,052
	gőzös	59	61,650	2,050	28	9,218	505	30	1,276	166
Összesen		319	197.121	4,627	87	14,844	776	1,576	22,574	4,218

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Mily nagy híjjával vagyunk a gőzhajóknak, kivált a hosszújáratú gőzhajóknak, melyek pedig mai napság oly fontos szerepet játszanak a tengeri szállításban! Ausztria bár szintén kisszerű viszonyokat mutat a nagy hajós nemzetekhez képest (melyek közül Nagy-Britannia 6.956,865, Norvégia 1.518,658, a Német birodalom 1.194,407, Olaszország 989,057, Francziaország 914,373 tonna tartalmú vízi jármű felett rendelkezik), de velünk szemben hasonlíthatlan előnyben van, főleg a mi a hosszújáratú gőzhajókat illeti. Az osztrák hosszújáratú gőzhajók tonnatartalma több, mint tízszeresen múlja felül a magyar hajókat. Igaz ugyan, hogy ezt az aránytalanságot főleg az okozza, hogy az osztrák-magyar Lloydnak — mely tulajdonképen közös vállalat — gőzhajói, minthogy a társaság székhelye Triesztben van, kimutatásunkban Ausztria hajóraját szaporítják.

Valamely kikötő forgalmát első sorban azon hajók száma és tonnatartalma tünteti fel, melyek a kikötőt felkeresik, oly czélból, hogy oda vagy onnan árúkat szállítsanak. Hogy mennyire emelkedett a magyar-horvát tengerpart hajóforgalma az utóbbi 18 év alatt, a következő kimutatásból látható:

Míveletet végző hajók:	Érkezett		Elindúlt	
	1865-ben	1884-ben	1865-ben	1884-ben
Rakott hajók				
száma . . .	6,275	6,695	6,192	5,767
tonna tartalma	143,938	662,627	190,761	713,194
Üres hajók				
száma . . .	6,001	1,333	6,043	2,220
tonna tartalma	92,558	189,192	55,909	134,327

Számra tehát, kivált ha az üres hajókat is tekintetbe veszszük, újabban még kevesebb hajó fordul meg kikötőinkben, mint 20 év előtt, de a hajók számában tapasztalható csökkenést bőven kipótolja a tonnatartalom erős emelkedése, mely a rakott hajókat véve az érkezett hajóknál 360%-ra, az elindultaknál pedig 274%-ra rúgott, jeléül annak, hogy a kisszerű parti forgalmat a nagyobbkörű nemzetközi forgalom váltotta fel, mely nem használhatja a parthajózásra alkalmas kis hajókat, hanem nagy tonnatartalmú vízi járművekre szorul.

Szolgáljanak a nemzetközi összehasonlításra a következő (Brachelli szerint használt) számok, melyek néhány európai állam 1881. évi hajóforgalmát tüntetik fel:

	Érkezett		Elindúlt	
	hajó	tonna	hajó	tonna
Nagy-Britannia :				
külforgalom . .	64,752	30.318,938	65,843	31.172,317
parti forgalom .	288,661	41.535,274	249,126	35.353,775
együtt . . .	353,413	71.854,212	314,969	66.526,092
Francziaország :				
külforgalom . .	37,131	12.296,693	38,705	12.538,846
parti forgalom .	72,073	4.450,521	72,073	4.450,521
együtt . . .	109,204	16.747,214	110,778	16.989,367
Olaszország :				
külforgalom . .	16,294	4.781,130	15,663	4.429,872
parti forgalom .	93,890	11.334,633	93,751	11.525,069
együtt . . .	110,184	16.115,763	109,414	15.954,941
Német birodalom :				
hajóforg. keresk.				
czélokra . .	53,573	7.899,494	53,659	8.055,239
Ausztria :				
külforgalom . .	8,492	1.628,733	8,629	1.647,420
parti forgalom .	39,304	4.672,786	38,876	4.651,700
együtt . . .	47,796	6.301,519	47,505	6.299,120
Magyarország :				
külforgalom . .	1,157	270,847	1,288	286,751
parti forgalom .	4,851	309,708	4,759	300,836
együtt . . .	6,008	580,555	6,047	587,587

Ez összehasonlítás világosan mutatja, hogy nálunk a tengeri hajózás csak bölcsejében szendereg s egészen jelentéktelenné törpül más nemzetekéhez képest. Igaz, hogy a felsorolt államok mind felülmúlják hazánkat népességre, vagyonra és előnyös fekvésre, de mind e tényezők számbavételével is elmaradottságunk túlságos nagynak tetszik.

Összes kikötőink közül Fiume birván a legnagyobb, s lehet mondani, egyedüli fontossággal, érdekesnek látszik hajóforgalmát elkülönözve is feltüntetni s közelebbi vizsgálat alá venni. Álljon itt az 1884. évben rakottan érkezett és elindult hajók száma és tonnatartalma a kiindulási, illetőleg rendeltetési hely szerint részletezve:

	Érkezett		Elindúlt	
	szám	tonna	szám	tonna
1. Anglia	142	153,474	151	166,754
2. Ausztria	1,600	162,626	1,303	145,790
3. Francziaország . . .	8	5,032	154	91,836

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	Érkezett		Elindúlt	
	szám	tonna	szám	tonna
4. Törökország	76	32,590	73	54,234
5. Olaszország	585	26,902	610	33,045
6. Magyarország	567	24,095	731	28,226
7. Éjszakamerikai egy.-áll. .	46	49,286	18	23,477
8. Brasilia	2	1,071	8	9,774
9. Görögország	9	1,876	50	7,736
10. Algir	1	326	15	6,773
11. Oroszország	3	2,231	6	3,698
12. Belgium	1	130	3	2,457
13. Tunis	...	—	3	1,353
14. Német birodalom . . .	...	—	1	710
15. Málta	—	—	1	133
16. Kelet-India	11	15,554	—	—
17. Jappan	1	1,645	—	—
18. Románia	3	732	...	...
19. Dánia	1	194	—	—
Összesen . .	3,056	477,764	3,127	575,996

Fentebbi táblázaton az államokat az elindult hajók tonnatartalmának nagysága szerint sorakoztattuk. Legelől Anglia áll, bár a hajók számát tekintve több más állam megelőzi, minthogy például az osztrák, a magyar, az olasz stb. kikötőkkel való forgalomban nagy szerepet játszanak a csekély tonnatartalmú vitorlás hajók, míg az angol kikötőkbe irányuló forgalom kizárólag nagy tonnatartalmú gőzhajókon történik. Az angol kikötők után az osztrák kikötőkbe indul legtöbb tonnatartalmú rakott hajó, az érkezett hajók között pedig épen az onnan érkezők állnak első helyen. A két nevezett államnál jóval csekélyebb, de azért még mindig igen tekintélyes a franczia kikötőkbe irányuló hajóforgalom.

Ha az érkezett és elindult hajók tonnatartalmát együttesen tekintjük, az egyes államok, hogy csak a fontosabbakat említjük, következőleg sorakoznak: Anglia, Ausztria, Franczia-ország, Törökország, Éjszakamerikai egyesült államok, Olaszország; a magyar-horvát kikötőkkel való forgalom csak ezek után következik.

A behozott és kivitt érték 1884-ben következőleg oszlott meg az egyes országok között:

	Behozatal	Kivitel	Együtt
1. Angolország:			
Anglia	5.031,959 frt	17.365,617 frt	22.397,576 frt
Gibraltár	— »	85,540 »	85,540 »
Málta	— »	8,025 »	8,025 »
együtt . . .	5.031,959 frt	17.459,182 frt	22.491,141 frt
2. Francziaország:			
Atlanti tenger . .	67,430 frt	7.937,245 frt	8.004,675 frt
Közép tenger . . .	32,585 »	5.068,260 »	5.100,845 »
Algir	61,984 »	504,284 »	566,268 »
együtt . . .	161,999 frt	13.509,789 frt	13.671,788 frt
3. Osztr.-magyar mon.	7.145,071 »	6.505,274 »	13.650,345 »
4. Éjszakam. egyes. áll.	3.800,763 »	734,042 »	4.534,805 »
5. Kelet-India . . .	3.636,814 »	— »	3.636,814 »
6. Olaszország . . .	1.059,074 »	1.549,903 »	2.608,977 »
7. Törökország . . .	1.183,141 »	1.247,675 »	2.430,816 »
8. Brasilia	216,900 »	1.811,891 »	2.028,791 »
9. Görögország . . .	72,997 »	891,288 »	964,285 »
10. Spanyolország . .	— »	832,168 »	832,168 »
11. Jappán	465,660 »	— »	465,660 »
12. Oroszország . . .	270,027 »	69,531 »	339,558 »
13. Románia	131,296 »	87,216 »	218,512 »
14. Belgium	3,704 »	103,675 »	107,379 »
15. Német birodalom .	— »	96,192 »	96,192 »
16. Tunis	— »	52,200 »	52,200 »
17. Svédország . . .	44,800 »	— »	44,800 »
Összesen . . .	23.224,335 frt	44.950,026 frt	68.174,361 frt

Fiume forgalmának legjelentékenyebb része, az összes értéknek körülbelül egyharmada Angliára esik, a behozatalban iparczikkek és a kőszén játszák a főszerepet, a kivitelben pedig, mely a behozatalt több mint háromszorosan felülmulja, a liszt. Anglia után legnagyobb a forgalom Francziaországgal, hová jelentéktelen behozatal mellett, szintén igen szép kivitelünk van, főleg dongafából. A franczia kikötőkkel való forgalom értékével csaknem egészen összevágott az osztrák-magyar kikötőkkel való forgalom értéke, csakhogy itt már a behozatal van túlsúlyban a kivitel fölött. Az Éjszakamerikai egyesült államokból kisszerü kivitel mellett tekintélyes értéket importáltunk, kivált kőolajat. Jelentékeny a behozatal Kelet-Indiából is — főleg rizs — de, kivitelünk oda egyátalán nincs, ellenben az Olaszországgal, Törökországgal s Braziliával való tekintélyes forgalomban, különösen az utóbbi államnál, a kivitel képvisel nagyobb értéket.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Fiume forgalmának fejlődéséről érdekes adatokat találunk a magyar kir. tengerészeti hatóság által a budapesti országos kiállítás alkalmából szerkeztett becses összeállításból, mely Fiume hajóforgalmát lobogók, továbbá a kiindulási és rendeltetési hely szerint részletezve 1814-től 1884-ig, vagyis 71 éven keresztül, tünteti fel.

Álljon itt az idézett munkából a terhelve érkezett és elindult hajók összes száma és tonnatartalma évről évre:

Év	Érkezett		Elindult	
	megterhelt hajók			
	száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma
1814	1,415	24,179	1,056	27,044
1815	1,442	23,086	968	27,395
1816	1,530	23,180	850	24,458
1817	1,289	22,886	793	19,121
1818	1,635	23,334	814	21,835
1819	2,029	27,798	976	29,331
1820	2,000	28,573	1,057	27,481
1821	1,931	29,177	1,068	31,320
1822	1,445	31,457	1,173	33,146
1823	956	30,677	1,277	34,973
1824	1,814	27,492	1,040	31,660
1825	1,627	25,241	1,217	33,506
1826	1,718	30,433	1,330	39,390
1827	1,953	32,986	1,496	42,508
1828	2,106	39,119	1,646	50,096
1829	1,830	35,461	1,719	49,213
1830	2,046	42,445	1,542	48,341
1831	1,433	33,396	1,380	50,316
1832	1,956	49,928	1,711	62,779
1833	2,244	52,606	1,848	56,648
1834	2,342	50,460	1,853	58,994
1835	2,236	51,644	1,591	70,567
1836	2,055	45,281	1,724	62,329
1837	2,177	45,279	1,907	71,155
1838	2,004	44,526	1,674	65,734
1839	2,656	43,380	1,887	72,365
1840	2,402	50,561	2,119	84,405
1841	2,487	52,186	1,997	84,427
1842	2,440	56,327	1,906	72,808
1843	2,663	59,941	2,176	75,743
1844	2,331	52,276	2,388	88,701

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Érkezett		Elindúlt	
	megterhelt hajók			
	száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma
1845	2,367	61,465	2,209	82,213
1846	2,142	55,925	2,055	67,569
1847	2,968	65,697	2,461	67,533
1848	2,521	71,111	2,253	64,708
1849	2,676	71,873	2,469	67,716
1850	3,290	68,045	3,079	68,409
1851	3,243	72,248	2,611	80,459
1852	3,380	74,995	3,056	64,620
1853	3,302	73,270	3,397	68,295
1854	3,583	80,933	3,794	101,318
1855	3,787	81,201	3,172	94,535
1856	4,015	88,806	3,822	95,297
1857	3,983	80,796	3,707	93,774
1858	3,479	81,459	3,730	96,223
1859	3,176	79,454	3,844	105,761
1860	3,275	81,958	3,881	114,062
1861	3,367	80,769	3,477	113,533
1862	3,621	87,212	3,284	109,680
1863	3,541	82,887	3,462	98,352
1864	3,399	81,861	2,949	93,584
1865	3,757	89,934	3,237	92,224
1866	3,245	91,829	3,626	98,756
1867	3,209	75,465	3,610	82,054
1868	3,629	92,557	4,053	96,071
1869	2,053	98,437	1,717	95,297
1870	1,759	109,745	1,439	105,260
1871	1,854	116,959	1,383	103,189
1872	2,326	141,920	1,381	102,047
1873	2,187	146,306	1,627	119,503
1874	2,039	142,129	2,014	148,674
1875	1,857	132,227	1,949	149,561
1876	1,770	124,034	1,952	129,608
1877	1,723	120,143	1,959	138,743
1878	1,695	139,373	2,266	189,882
1879	1,656	206,463	2,276	298,472
1880	1,732	228,158	2,363	297,168
1881	1,819	288,651	2,465	376,820
1882	2,048	337,573	2,743	453,566
1883	2,525	407,981	2,959	547,740
1884	3,056	477,764	3,127	575,996

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ugyancsak az idézett munka után megjegyezzük, hogy 1869 óta csak a tiz tonnán felüli hajók vétetnek számba, 1869 előtt ellenben a 10 tonnán alúliak is. A tonnatartalom kimutatásában is van némi eltérés, a mennyiben 1871-ig a régi tonnákban van az kimutatva, ez évtől pedig az új regiszter-tonnákban, melyből 82 tesz 100 régi tonnát. E különbségek azonban nem csökkentik lényegesen az összehasonlítás becsét s így is nyilvánvaló az a roppant haladás, a mit Fiume forgalma tett, különösen az újabb időben. Még jobban megitélhetjük a haladást, ha a behozott és kivitt árúk értékének emelkedését is feltüntetjük.

Év	Behozott	Kivitt	Összes
	érték forintokban		
1871	9.056,029	5.637,545	14.693,574
1872	11.795,246	6.975,146	18.770,392
1873	13.639,038	6.454,656	20.093,694
1874	10.498,697	8.388,414	18.887,111
1875	8.884,216	8.681,513	17.565,729
1876	9.466,785	10.974,722	20.441,507
1877	6.508,696	10.079,677	16.588,373
1878	6.471,832	12.375,589	18.847,421
1879	6.939,120	22.701,093	29.640,213
1880	7.851,655	19.362,498	27.214,153
1881	12.179,211	22.323,810	34.503,021
1882	14.828,127	29.149,865	43.977,992
1883	21.712,293	43.011,562	64.723,855
1884	23.224,335	44.950,016	68.174,351

A fejlődés főleg 1879 óta indult meg nagy arányokban, különösen a kivitel öltött roppant mérveket, mi összefüggésben van ugyan Németország ellenséges vasúti és vámpolitikájával, de annál inkább kitünik ránk nézve Fiume értéke s ma már kétségtelen, hogy a szeretetteljes gond, melylyel iránta az anyaország mindenkor viseltetett, nem történt hiába s a magyar tengeri hajózás kérdésének szerencsés megoldása után, a befektetett milliók valószinüleg még jobban fognak kamatozni a magyar gazdasági érdekek javára.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

V. FEJEZET.

Posta.

Míg a vasútak és hajózás a testi közlekedést közvetítik, addig a postát s különösen a távirdát a szellemi közlekedés eszközének tekinthetjük. A posta még átmeneti jelleggel bir, mert nem csupán a távollevők gondolatát, akaratát és intézkedéseit viszi tovább, hanem ezenkivül árúk és személyek, szóval testi dolgok szállításával is foglalkozik. E tekintetben tehát a vasútak és hajózás hatáskörét érinti, a nélkül, hogy azokkal versenyezne, vagy összeütközésbe jutna, mert míg azok a tömegszállítást teljesítik, addig a posta a kis terjedelemben és csekély súlyban aránylag nagy értéket képviselő tárgyak gyors és pontos továbbitására szolgál. A személyszállítás a postánál mai napság már alig jöhet számba s csak ott van még életben hová a vasútak hálózata el nem hatott.

Hazánkban a postaintézmény első nyomai a XVI. századig vezetnek vissza, midőn I. Ferdinánd gr. Turn-Taxis Mátyást a magyar birodalom főpostamesterévé nevezte ki, oly kötelezettséggel, hogy az ország különböző részei közt állandó postaösszeköttetést létesítsen. A főpostamesteri jog adományozása egészen hűbéri alapon történt [1]) s hübéri jellegét megtartotta később is, midőn a Taxis család 1612-ben jogosítványát királyi beleegyezéssel Maqni Károly nevű olasz nemesnek, ennek fia pedig 1623-ban báró Paar J. Kristóf stiriai főpostamesternek adta el. Mária Terézia 1743-ban életbelépett egyezményével a posták feletti intézkedést a Paar családtól évi 66,000 forinton megvál-

[1]) Wenzel G.: A vasútügy s a posta- és távirdaügy közti összeköttetés Magyarországban, a közlekedés és névszerint a vasúti jog szempontjából.

totta a kormány részére, épségben maradván a család főpostamesteri méltósága, nem csekély befolyással a posta kezelésére, mely utóbbiról az csak az 1813-ban létrejött egyezményben mondott le végkép, s így a posták igazgatása és kezelése csakis a mondott évvel került teljesen az államkormány vezetése alá.

Hazai törvényhozásunk a postaügygyel sokáig nem foglalkozott. Először az 1715. XXII. t.-czikkben történik róla említés, de csak annyiban, hogy postamesterekké csupán magyar nemzetbeliek neveztessenek ki. Sokkal fontosabb az 1790/1. XXII. t.-cz. intézkedése, mely a postaügyek vezetését a magyar helytartótanácsra bizta. Gyakorlati eredménye azonban ennek sem igen lett, mert a helytartótanács minél kevesebb gondot fordított a postaügyekre s a magyar postát tényleg az osztrák postaigazgatóság tartotta kezében. Ez a levélpostát a magyar helytartótanács nevében vezette ugyan, de a kocsipostát, mely nem tartozott az államnak fentartott jogok közé, egészen a saját nevében.

Igy történt, hogy a magyar postaügy önálló fejlődést nem nyert, 1849 után pedig az alkotmányától megfosztott Magyarországban az osztrák törvények uralma lépvén életbe, az 1850. decz. 26-án kelt pátens az 1837-ki osztrák postatörvényt némi módosításokkal a magyar korona országaira is kiterjesztette.

A postaügyeknek az egész monarchiára kiterjedő központi vezetése 1867-ig állott fenn, ekkor megalakulván a magyar felelős ministerium, a postaügyek legfelsőbb igazgatása a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministeriumra ruháztatott; minthogy azonban az 1865/7. XVI. t.-cz.-ben foglalt osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szerződés 18. czikke akként intézkedik, hogy a postaügy Magyarország és Ausztria területén külön, de a mennyiben a forgalom érdeke kivánja, egyforma elvek szerint fog rendeztetni és igazgattatni, az 1838-ki osztrák levél- és kocsipostai rendtartás s az 1850-ki pátenssel kihirdetett postatörvény továbbra is érvényben maradt.

A magyar postaügyek legfelsőbb igazgatása 1881. jan. 1-je óta a közmunka és közlekedési ministerium hatásköréhez tartozik, melynek kebelében a postaügyek részére külön szakosztály áll fenn, s ennek közvetlenül alárendelt hivatalait képezik a *postajárati*

iroda, a *postagazdászati hivatal*, a *posta szakszámvevőségi osztály* és az országos *postapénztár*.

A legfőbb postahatóság végrehajtó közegei a postaigazgatóságok. Ilyen van nyolcz, u. m. a *budapesti*, a *kassai*, a *nagyszebeni*, a *nagyváradi*, a *pozsonyi*, a *soproni*, a *temesvári* és a *zágrábi*. A kerületi postaigazgatóságoknak vannak közvetlenül alárendelve a postahivatalok, melyeknek számát 1884. végén — postaigazgatósági kerületenkint feltüntetve — a következő kimutatás adja:

	Postahivatalok
Budapest	592
Kassa	393
Nagy-Szeben	294
Nagy-Várad	331
Pozsony	599
Sopron	764
Temesvár	346
Zágráb	297
Összesen	3,613

A postahivatalok számát a kulturfok jelzőjének szokták tekinteni, érdekesnek látszik tehát saját viszonyainkat e tekintetben is összemérni Európa államainak viszonyával. Az 1884-ik évi adatok a következő képet mutatják:

	A postahivatalok összes száma	1000 □ kmre esik postahivatal	100,000 lélekre esik postahivatal
1. Nagy-Britannia	16,434	52.3	45.7
2. Német birodalom	15,428	28.5	33.6
3. Francziaország	6,587	12.5	17.5
4. Oroszország	4,765	0.2	4.8
5. Ausztria	4,191	14.0	18.5
6. Magyarország	3,613	11.2	23.1
7. Olaszország	3,609	12.6	12.4
8. Svájcz	2,936	71.0	10.2
9. Spanyolország	3,655	5.2	15.7
10. Svédország	1,971	4.5	42.8
11. Németalföld	1,273	38.6	30.2
12. Norvégia	1,070	3.4	55.8
13. Portugallia	1,051	11.3	22.3
14. Belgium	873	29.6	15.3
15. Dánia	696	17.6	34.1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	A postahivatalok összes száma	1000 □ kmre esik postahivatal	100,000 lélekre esik postahivatal
16. Finnország	243	0.7	11.3
17. Románia	237	1.8	4.4
18. Görögország	213	3.3	10.5
19. Luxemburg	75	29.0	35.7
20. Bosnia és Herczegovina .	73	1.4	6.2
21. Bulgária	61	1.0	3.0

Magyarország tehát a postahivatalok számát a területhez viszonyítva a felsorolt 21 ország között 12-dik, a lélekszámhoz viszonyítva pedig 8-dik helyen áll, míg területének absolut nagysága szerint a 6-dik, népességének száma szerint pedig a 8-dik helyet foglalja el. Az itt kimutatott arányszámok is mutatják, hogy kultura tekintetében inkább tartozunk Nyugot czivilizált, mint Kelet elmaradt nemzetei közé s népességünk számát tekintve nem csak Olaszországnál állunk jobban, hanem túlszárnyaljuk Franczia országot, sőt Belgiumot is. Ez utóbbinál ugyan a postahivatalok rendkivül kedvező aránya a területhez busásan kiegyenlíti e különbséget, de nálunk is van egy tényező, melynek kellő méltánylásával még kedvezőbbnek tünik fel hazánk viszonya, mint azt a fentebbi relativ számok mutatják. E tényező, hogy hazánk népessége kevesebb számú, de nagyobb népességű községben tömörül, mint Európa legtöbb államának lakossága. Kivált a nagy magyar alföldön igen számos a több ezer □ kilométer területü s 10—60 ezer lelket számláló város, mely egy-két postahivatallal tökéletesen beéri, míg ha ugyanazon a területen ugyanaz a népesség számos községre oszolva szétszórtan laknék, forgalmi igényeinek csak megközelítő kielégítésére is sokkal több postahivatalra volna szüksége. S ha végre figyelembe veszszük, hogy hazánkban az ipar és kereskedelem, mely a postaintézményt első sorban szükségli és használja, korántsem áll Nyugot-Európa iparával és kereskedelmével egy színvonalon bizvást kimondhatjuk, hogy viszonyainkhoz mérve, igen szépen el vagyunk látva már eddig is postahivatalokkal.

Ez a kedvező állapot nem az absolut kormánytól szállt ránk örökség gyanánt, örvendetes következménye azon szép fejlődésnek, melyet a postaügy saját felelős kormányunk igazgatása alatt vett.

1868. végén még csak 1,337 postahivatal volt Magyarország területén, 1884-ben már 3,613.

Postahivatalaink számának gyarapodását 1867-től kezdve évről-évre, a következő kimutatás adja:

	A postahivatalok száma	Évi szaporodás
1867.	941	—
1868.	1,337	396
1869.	1,479	142
1870.	1,523	44
1871.	1,688	165
1872.	1,837	149
1873.	1,926	89
1874.	1,930	4
1875.	1,948	18
1876.	1,959	11
1877.	1,980	21
1878.	2,043	63
1879.	2,148	105
1880.	2,301	153
1881.	2,414	113
1882.	2,775	361
1883.	3,169	386
1884.	3,613	444

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Megjegyzendő, hogy az 1867-ben kimutatott szám a magyar felelős ministerium által 1867 május 1-én átvett postahivatalokat képviseli, a horvát-szlavonországi postahivatalokon kívül, melyek 1868-ban kerültek a magyar ministerium igazgatása alá. Az 1868. évi szaporodást tehát nem tisztán új postahivatalok felállítása okozza, benne szerepel a Horvát-Szlavonországban fennállott s átvett 99 postahivatal is, a tényleges szaporodás ennélfogva csak 297. Szintúgy levonandó az 1871. évi szaporodásból az akkor átvett 134 határőrvidéki postahivatal, a tiszta szaporodás tehát az utóbbi évben csak 42.

A szaporodás az utóbbi 18 év alatt állandó és megszakítás nélküli volt, de korántsem egyenletes. Az első évek gyors szaporodását a hetvenes években, egész 1879-ig, igen lassú emelkedés váltotta fel, ez évtől azonban napjainkig a növekedés csaknem rohamosnak nevezhető.

A magyar postahivatalok közül 338 — közel 10% — van

távirdával egyesítve. A közlekedés ezen két rokon ága tehát már nálunk is kezd egymással összeköttetni, s hogy ezen irányzat mind nagyobb tért hódít magának, kitünik, hogy 1877-ben csak 85 távirdával összekötött postahivatalunk volt s hét év mulva e számnak közel négyszeresét látjuk. Franczia- és Németországban a posta és távirda egyesítése már keresztülment.

A postaszolgálatban alkalmazott személyzet számát a következő kimutatás tünteti fel:

Igazgatási szolgálatban álló tisztviselők	214
altisztek és díjnokok	89
szolgák	36
Kezelési és számadási műszolgálatban álló tisztviselők	1,281
díjnokok	28
altisztek	320
Műszolgálatban álló férfi-postamesterek	2,396
nő-postamesterek	826
férfi-kiadók és postamesteri segédek	344
nő-kiadók » » »	136
Levélhordók és szolgák	1,502
Postalegények és küldönczök	3,526
összesen tehát a magyar kir. postánál	10,698 egyén

van alkalmazva s köztük, a női gyalogküldönczöket is beszámítva, 1,073 nő.

A levélpostát használó közönségnek oly nagy kényelmére szolgáló levélgyüjtő-szekrények csak az újabb időben nyertek általánosabb elterjedést, 1870-ben még csak 320 volt, 1885-ben már 5,709.

A mi a magyar királyi posta felszerelését illeti, 1884 végén a postaszolgálatban 4,133 ló, 535 kincstári és 2,214 magánkocsi, 89 kincstári és 80 vasúti mozgó postavaggon volt használatban. Összehasonlítva e számokat a korábbi évek adataival, úgy a lovak, mint a kincstári kocsiknál csökkenést látunk, az előbbiek száma 1868-ban még 4,292-re, az utóbbiaké pedig 568-ra rúgott. A magán kocsik száma ugyanezen idő alatt 225-tel szaporodott, sokkal erősebb azonban a mozgópostahivatali vaggonok szaporodása, 1873-ban még csak 45 kincstári és 10 magán postavaggon volt alkalmazásban s e szám az előbbieknél közel megkétszerezödött, az utóbbiaknál pedig megnyolczszorozódott.

A postaszállítás részint az országútakon, részint a vasútakon, részint vizeken történik. A postaútakon a szállítás rendesen

e czélra berendezett kocsikon történik, majd *malle-*, majd *kariol-járatokkal,* majd *küldöncz-szekerekkel,* kivételképen azonban, a postaigazgatóság engedélyével, *lóháton,* sőt *gyalog* is.

A *malle-postamenetekkel* levél- és 20 klgrammnál nem súlyosabb kocsipostai küldemények, továbbá utasok szállíttatnak, a *cariol-posták* pedig levélküldemények, pénzeslevelek és kisebb szállítmányok elszállítására szolgálnak oly útakon, hol személyszállításra is berendezett kocsiposta életbeléptetése nem mutatkozik szükségesnek. A *küldöncz-postajáratokkal* levél- és kocsipostai küldemények egyaránt szállíttatnak s a járatokat egyes vonalokon a postamesterek tartják fenn, saját maguk által e czélra berendezett kocsikkal.

A postai küldeményeknek vasútakon való szállítására nézve az 1867-ki vámszövetség által elfogadott 1851-ki vasúti üzletrend az irányadó, mely kimondja, hogy a vasútak kötelesek a postát és postakezelőt ingyen szállítani; ha azonban a postaszolgálat több mint egy nyolczkerekü, vagy két négykerekü kocsit vesz igénybe, a vasútak minden további kocsiért mértföldenkint számított jutányos kárpótlást nyernek. A helyi érdekü vasútak azonban (1880. XXXI. t.-cz.) a postának ingyen szállítására nem köteleztetnek s ha rajtuk rendes napi közlekedés lép életbe, a postaigazgatóság és a vasút egyezségileg tartoznak megállapodni a posta szállítására fizetendő mérsékelt díjban.

Folyókon a postaszállítást a dunagőzhajózási társaság, tengeren pedig a subventiónált osztrák-magyar Lloyd tengeri hajózási társulat közvetíti. Az utóbbira nézve irányadó a vele kötött hajózási és postaszerződés, mely az 1878. XXVII. t.-czikkel van beiktatva. Ezen szerződés szerint a Lloyd-társulat a szerződés idejére az osztrák cs. kir. és a magyar kir. postaintézetek üzletéhez tartozó közegnek tekintetik s a postatörvények és szabályok összes intézkedéseinek alá van vetve.

Magyarországon az összes *postajáratok* száma 3,806 és pedig:

1. kezdetét a postaigazgatósági kerületben veszi s ott is végződik	3,666
2. más kerületbe átmegy	97
3. osztrák területre átmegy	36
4. külföldi területre átmegy	7

A mi a postajáratok és az üzleti kilométerek számát illeti 1884-ben a következő eredményt látjuk:

	Üzleti kilométerek száma
1. Postaútakon:	
malle- és személyjáratokkal	161,330
cariol-járatokkal	976,112
küldöncz-szekerekkel	14.988,742
lovas postákkal	334,360
gyalog küldönczczel	4.150,722
helyi és pályaudvari menetekkel	2.152,200
összesen postaútakon . .	22.763,466
2. Vasútakon:	
mozgópostával	10.081,378
mozgóposta nélkül postavezetői kisérettel .	4.743,212
levélcsomagok váltása vasúti közegek által .	2,661,994
vasútakon összesen . . .	17.486,584
3. Vizeken	470,772
Főösszeg . . .	40.720,822

A közönséges postaútakon megtett üzleti kilométerek tehát még mindig túlhaladják a vasútakon tett üzleti kilométerek számát, miből azonban korántsem következik az, hogy a postaútakon halad nagyobb forgalom. Elég e tekintetben a postaútak és vasutak nagyon is különböző teljesítési képességére s tényleges teljesítésére utalnunk. A postaútakon különösen a postamesterek által fentartott küldöncz-szekerek járnak be legnagyobb útat (65.85%-ot), a kincstári cariol, különösen a malle-járatok jóval kisebb szerepet játszanak, ellenben a gyalog küldönczök sokkal nagyobb tért foglalnak, mintsem a posta egyik fő kelléke, a gyors közlekedés érdekében kivánhatnók. A vasútakon befutott útnak jóval több mint felét (57.6%-át) mozgópostahivatalok tették meg.

Ausztriában az üzleti kilométerek száma 1884-ben:

postaútakon	33.044,296
vasútakon	32.695,764
víziútakon	209,856
összesen	65.949,916 volt.

Megjegyzendő, hogy a víziútakon haladt üzleti kilométerekből 49,252 a Dunára, 44,970 tavakra, 115,634 pedig az Adriai

tengerre esik, ezenkivül az osztrák-magyar Lloyd postahajói 1.590,006 kilométer útat tettek meg, melyet, minthogy a monarchia mindkét államát illeti, mellőztünk itt is, ott is, noha kétségtelen, hogy csaknem kizárólag az osztrák posta javára volna irható.

Az összes üzleti kilométerekből esett tehát:

	Magyarországban	Ausztriában
postaútakon . . .	55.90%	50.10%
vasútakon . . .	42.94 »	49.58 »
víziútakon . . .	1.16 »	0.32 »

E szerint a vasút Ausztriában sokkal erősebben szerepel, mint nálunk, ott már nagyon megközelíti a postaútakon befutott üzleti kilométereket, míg nálunk az utóbbiakra még mindig nagy százalék esik. Hogy azonban az arány vasúthálózatunk kiépülésével nálunk is mind kedvezőbbé lett, önkényt értetődik, 1868-ban az üzleti kilométerekből még 82.6% esett a postaútakra s csak 17.4% a vasútakra; mily változás rövid másfél évtized alatt. Általában a magyar posta fejlődésének egyik igen nagy hátránya volt a nehéz közlekedés. Útjaink rosz állapota közönségesen ismert dolog, pedig a postaforgalom emelésére még a tarifamérsékléseknél is nagyobb befolyása van a pontos és gyors szállításnak. Felette jótékony hatással lesz postaintézetünkre a helyi érdekű vasútak szapora elterjedése, melyek igen sok nehéz közlekedésű pontot teszneknek könnyen hozzáférhetővé.

Örvendetes még a mozgóposták intézményének szép fejlődése, 1868-ban hazánkban csupán 2 mozgópostahivatal működött, jelenleg 50. A mozgóposta a vasúti vonatokon egy vagy több vaggonban van berendezve s a benne működő postatisztek és altisztek a vonat haladása közben dolgozzák fel az útközben feladott küldeményeket, úgy, hogy azoknak irányitása semmi késedelmet nem szenved s a legegyenesebb úton s a legrövidebb idő alatt jutnak el rendeltetésük helyére.

Víziútakon mindkét államban, de különösen Ausztriában, jelentéktelen a postai szállítás.

A postai küldeményeknek két nemét különböztetjük meg, a levél- és kocsipostai küldeményeket. Az előbbihez tartoznak a *levelek* 250 gramm súlyig (a portómentes hivatalosak 1 kilogrammig), a *keresztkötéses küldemények* (nyomtatványok czímszalaggal

átkötve, vagy nyitott boritékban, vagy levélalakra összehajtva lezáratlanúl), az *árúminták* 250 grammig, a *levelezőlapok* és a *postautalványok*. A *kocsipostaszállítást* ellenben a következő küldemények képviselik: *magánlevelek* és *keresztkötésü nyomtatványok* 250 gramm, portómentes hivatalos levelek 1 kilogr. súlyon felül, minden *értéknyilvánítással* ellátott *tárgy*, minden *pénzküldemény*, úgy a pénzes levelek, mint a pénzcsomagok zacskókban, ládákban, hordókban, továbbá mindenféle *értékpapir*, kisebb mennyiségű vagy súlyú *árúküldemények*, akár értéknyilvánítással, akár a nélkül, végre minden *utánvételi küldemény*.

A szekérpostai küldemények súlya 50 klgrammot meg nem haladhat csak a vert réz, ezüst, vagy aranypénzzel telt ládák fogadtatnak el 62.5 kilogramm súlyig. Azonban az 50 klgm súly is megszorítást szenvedhet az egyes postaszállítási alkalmaknál, igy a futármenetekkel csak kisebb, egyenként 1.5 klgmnál nem nehezebb küldemenyeket lehet szállíttatni, a cariol és küldönczpostamenetekkel pedig 5 klgrammnál nem nehezebbeket.

A postaintézet köre csak az újabb időben tágult ki annyira, mint a hogy előadtuk. A keresztkötésű nyomatványok szállítását mérsékelt díjjal 1850-ben hozták be; ugyancsak az ötvenes évek elején lépett eletbe a postautalványozás, eleinte csak nehány nagyobb postahivatalra szorítva, míg 1867-ben a magyar postaigazgatás minden postahivatalra kiterjesztette, 1868-ban pedig a postautalványozás még azzal is tökéletesbült, hogy azóta a hol magyar kir. táviró-hivatal van, az utalványozott összeget a postahivatalok távirati értesítésre is kifizethetik. 1860-ban behozatott a postai utánvétel, 1869-ben pedig a levelező lapok használata kezdődött meg, megelőzve e tekintetben az osztrák-magyar monarchia minden más államot. Csak azután terjedt el a levelező lapok alkalmazása Európa többi államaiban is.

A mi a postai viteldíjat illeti, 1866 előtt még a levélpostai forgalomban is különböző tarifák alkalmaztattak, csak a mondott évvel lépett életbe a penny-rendszer. Jelenleg a bérmentes levelek díja tekintet nélkül a távolságra 15 grammig 5 kr., ezen felül 10 kr. A *bérmentetlen levelekért* ezen díjon kivül a czimzett még 5 krt tartozik fizetni. Az egyszerű *levelezőlapok* díja 2 kr., a válaszosoké 4 kr. A *keresztkötésü küldemények* 50 grammig 2 krt, 50—250 grammig 5 krt, 250—500 grammig 10 krt, 500—1000

grammig 15 krt fizetnek, az *árumináták* egységes díja pedig 5 kr. A levelek ajánlási díja 10 kr., ugyanannyi a tértivevényé is darabonkint.

Bár a levélpostai küldemények díja jelenleg a távolságra való tekintet nélkül van meghatározva, ez elv némi kivételt szenved a helyi forgalomban, itt ugyanis a bérmentesített levelek díja 15 grammig csak 3 kr., a bérmentetleneké 6 kr., 15 grammon felül az előbbiekké 6, az utóbbiakké 9 kr.

Az *utalványozási díjak* fokozatosan emelkednek az összeggel, 5 frtig csak 5 kr, 4000—5000 frt után pedig, nem említve a közbeeső fokozatokat, 3 frt. Az utalványozható összeg maximuma 5000 forint.

Kocsipostai küldemények súlyportó alá esnek. A helyi küldeményekért, s ezek csak 2.5 klgm súlyig terjedhetnek, 12 kr. jár. A belföldi forgalomban 500 gramm súlyig terjedő küldeményekért, értékes levelekért úgy mint csomagokért: 75 kilom. távolságra 12 kr., 75 kilométeren túl, tekintet nélkül a további távolságra 24 kr. 500—5000 gramm súlyú küldeményekért 75 kilométerig 15 kr., azonfelül 30 kr. illeti a postaintézetet. Az 5 kgmon felüli küldeményeknél, az 5 klgm után járó díjon kivül a további súly minden kilogrammja után 75 kilométerig 3 kr., 75—150 kmig 6 kr, 150—375 kmig 12 kr, 375—750 kmig 18, 750—1125 kmig 24 kr., 1125 km.-en felül 30 kr. postaportó fizetettetik. A *terjedelmes küldeményeknél* ezen díjtételek 50%-kal emeltetnek fel.

De nemcsak a belforgalomban — értve ez alatt az egész osztrák-magyar monarchia forgalmát — van megtéve minden a postai szállítás könnyüvé és kényelmessé tételére; a legtöbb külföldi államnál is biztosítva vannak a postai szállításnak azon előnyök, melyeket a belforgalomban élvez. Eleinte külön állami egyezmények által biztosíttattak kisebb-nagyobb előnyök, 1874-ben pedig létrejött a *berni egyetemes postaszerződés* — nálunk beczikkelyezve az 1875. évi VIII. t.-czikkel, — melynél fogva az *osztrák-magyar monarchia, Németország, Belgium, Dánia, Egyiptom, Spanyolország, Éjszak-Amerika egyesült államai, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Portugália, Románia, Oroszország, Svédország, Svájcz, Szerbia* és *Törökország,* mint a szerződést aláirt hatalmak a leveleknek postahivatalaik közt való kölcsönös kicse-

rélésére nézve »*általános postaegylet*« elnevezés alatt egy egységes postaterületté alakultak.

A szerződés a levélpostai küldeményekre terjedt ki, tehát levelekre, levelezőlapokra, könyvekre, hírlapokra és más nyomtatványokra, továbbá árúmintákra, melyek az egylethez tartozó országok valamelyikéből származnak, vagy valamelyikére szólnak, a postaegylethez nem tartozó országok közt váltott küldeményekre csak azon esetben, ha azok két, az egylethez tartozó ország területét érintik.

A berni postaszerződésnek továbbfejlesztését képezi az 1878. junius 1-én aláírt párisi postaszerződés (1879. XIV. t.-cz.), mely az alacsony egységes portótételeket még inkább általánosította, megszüntetve a berni szerződés által az átmeneti viszonyok kedvéért megengedett kivételeket. Az általános postaegylethez a párizsi szerződés alapján még több állam — többek közt Francziaország is — csatlakozott, s csatlakozik azóta is, úgy hogy jelenleg az öt világrész államait csak nem kivétel nélkül magában foglalja, a nevezetesebbek közül csak az egy China hiányzik.

Az egyletnek egységes portótételei vannak, 25 centimes (10 krajczár) a közönséges levelekért 15 grammonként — s a levelezőlapokért 10 centimes (4 kr.), a nyomtatványok, üzleti papirok- és árúmintákért pedig csak 5 centimes jár. Az egyes postaintézetek a transitó-szállításért szintén egységes illetékmegtérítésben részesülnek, szárazon a levelek minden kilogrammja után 2 francban, tengeren pedig nagyobb távolságra 15 francban.

Áttérve a magyar postaintézet által közvetített forgalomra, a *levélpostai szállítmányok* összes darab száma 1884-ban 175.449,470 volt, esik tehát átlagosan a magyar birodalom népességéből minden fejre 11.21 darab. Hogy e számok értékét kellőleg mérlegelhessük, álljon itt a nemzethözi összehasonlítás, nem ugyan az 1884. hanem a megelőző évről:

	A levélpostai szállítmányok összes száma	A levélpostai szállítmányok 100 lélekre eső száma
Svájcz	173.243,450	6,087
Nagy-Britannia . .	1,984.773,200	5,640
Belgium	279.601,115	5,065
Németalföld . . .	160.167,297	3,893
Német birodalom . .	1,732.064,550	3,829
Francziaország . .	1,421.231,506	3,773
Dánia	75.379,922	3,672
Ausztria	500.478,300	2,260
Norvégia	37.236,180	1,945
Svédország	84.872,902	1,856
Luxemburg	3.261,136	1,556
Olaszország	419.491,642	1,474
Magyarország . . .	161.801,346	1,122
Portugália	36.105,750	793
Finnország	15.510,827	753
Spanyolország . . .	111.071,244	662
Bosznia és Herczegovina	5.580,986	472
Görögország . . .	8.666,421	438
Oroszország	276.023,278	333
Románia	14.089,767	262
Bulgária	3.447,670	172

Ez összehasonlitást nem mondhatjuk magunkra igen kedvezőnek, messze állunk Nyugot Európa kulturnemzeteitől s még Ausztria is erősen túlszárnyal bennünket; de ez, a mint már fentebb is utaltunk rá, természetes magyarázatát leli hazánk ipari és kereskedelmi viszonyainak fejletlenségében.

Az arány azonban a levélpostai szállítmányok és a lélekszám közt a mint a következő számok bizonyítják, nálunk is évről évre kedvezőbben alakul. Közöljük egyúttal a levélpostai szállítmányok absolut számának emelkedését is.

	A levélpostai szállítmányok összes száma	A levélpostai szállítmányok 100 lélekre eső átlagos száma
1868-ban	47.398,827	184
1869-ben	51.648,520	201
1870-ben	57.051,878	223
1871-ben	73.612,425	477
1872-ben	82.882,186	538
1873-ban	88.203,810	572

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	A levélpostai szállítmányok összes száma	100 lélekre eső átlagos száma
1874-ben	97.096,990	630
1875-ben	108.781,922	706
1876-ban	112.851,516	731
1877-ben	114.327,096	742
1878-ban	123.685,662	802
1879-ben	129.950,001	843
1880-ban	134.755,286	862
1881-ben	142.162,753	909
1882-ben	153.199,235	979
1883-ban	161.801,348	1,034
1884-ben	175.449,470	1,122

Az emelkedés másfél évtized alatt 263.8%-ra rúg, s a mint a közölt számok mutatják, oly állandó, hogy még az 1873-ban beállott pénzügyi válság és gazdasági hanyatlás sem volt képes megakasztani. Még kedvezőbbnek tünik fel az eredmény, ha az összehasonlítást nem az alkotmányos korszak második évével, midőn a gyors föllendülés a postaforgalomban is szükségkép éreztette hatását, hanem az absolut korszak utolsó évének állapotával eszközöljük. A hírlapokat s a hivatalos leveleket nem számítva, melyekre nézve az egész magyar birodalomból azon évről adataink nincsenek, a levélpostai szállítmányok összes száma 1866-ban 24.893,407 darabra rúgott. Ha ezt szembeállítjuk az 1884. évnek 109.579,028 darabszámával, (szintén a hivatalos levelek és hírlapokon kivül) az emelkedés 328.1%-ot képvisel.

Az emelkedésre lényegesen befolyt a levelező lapok használatbavétele, nemkülönben azon díjleszállítások, melyek az árúmintáknál és a keresztkötésű küldeményeknél eszközöltettek. Úgy hogy a keresztkötésű küldemények száma 1866-tól 1883-ig közel megtizszereződött, az árúminták 1883. évi száma pedig a tizenháromszorosát is meghaladja az 1866-ki mennyiségnek.

A levélpostai szállítmányok összes száma 1883-ban következőleg oszolt meg:

közönséges bérmentesített levelek . .	64.390,366 drb
közönséges bérmentetlen levelek . .	1.158,352 »
ajánlott levelek	6.520,440 »
levelezési lapok	21.857,166 »

keresztkötés és nyomtatványok . . .	13.260,072 drb
árúminták	2.392,632 »
portómentes levelek	19.883,170 »
hírlapok	45.987,272 »
összesen	175.449,470 drb

A levélpostai szállítmányok valamennyi neme óriási arányokban fejlődött, kivéve a közönséges bérmentetlen leveleket, melyek, ha nem is évről évre csökkentek, de általában erősen hanyatló irányzatot mutatnak. Számuk 1866-ban még 1.985,175 volt, 1884-ben ellenben már 1.158,352. Még szembeszökőbb a relativ csökkenés, mig ugyanis 1866-ban a közönséges levelek közül 10% nem volt bérmentesítve, addig 1883-ban már csakis 1.77%-ot képviseltek a bérmentetlen levelek.

A *szekérposta* 1884-ben 3.597,555 darab s 16.119,733 klgm. súlyú közönséges értéknyilvánítás nélküli csomagot szállított, míg a pénz- és értékküldemények forgalma ugyanakkor 7.485,138 db-ra rúgott 18.273,232 klgm. súlylyal és 1,196.026,338 forint értékkel, s ezenkivül a szekérpostával 10,702 utas is szállíttatott.

Ausztriával mérve össze kocsipostaforgalmunkat, az 1884. évi adatok alapján következő eredményre jutunk:

	Magyarország		Ausztria	
	összesen	fejenkint	összesen	fejenkint
közönséges csomagok	3.597,555 db	0.23 db	10.812,200 db	0.49 db
	16.119,733 kg	1.03 kg	41.719,500 kg	1.88 kg
pénz- és értékküldemények	7.485,138 db	0.48 db	24.550,000 db	1.11 db
	1,196.026,338 ft	76.46 ft	5,352.673,700 ft	241.72 ft

Ausztriában a kocsiposta-küldeményekből — a közönséges csomagok súlyát kivéve — fejenkint több mint kétszer annyi esik, mint minálunk, különösen a pénz- és értékküldemények pénzértékénél mutatkozik erősen Ausztria fölénye, melyből ott egy lélekre átlagosan háromszor annyi esik, mint Magyarországon.

De nálunk is örvendetes gyarapodás mutatkozik évről évre, a mint a következő kimutatásból látható:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

É v	Csomagok értéknyilvánitás nélkül		Pénz- és értékküldemények		
	darab	kilogr.	darab	kilogr.	ért. frtokban
1867	687,993	1.407,968	3.466,730	1.634,528	704.690,192
1868	730,176	1.398,672	4.123,462	3.125,820	738.475,714
1869	787,046	1.694,441	4.352,780	3.393,902	883.191,796
1870	1.139,578	2.049,433	4.716,381	3.964,566	1,128.215,497
1871	1.113.470	2.146,031	6.303,116	5.001,755	1,278.959,743
1872	1.078,941	2.324,329	6.066,147	5.017,776	1,471.087,473
1873	503,734	1.308,332	6.095,814	6.364,512	1,260.514,291
1874	570,860	1.520,499	5.953,418	6.795,963	1,097.855,830
1875	296,740	869,067	5.999,856	6.790,626	705.617,719
1876	318,520	963,862	5.564,990	7.688,738	750.204,582
1877	347,700	1.028,018	6.148,180	8.990,210	838.701,318
1878	382,485	1.199,894	6.158,620	9.888,402	758.265,142
1879	673,675	2.203,812	7.155,274	11.919,226	816.073,910
1880	1.081,602	4.983,208	6.960,876	20.970,398	1,004.860,905
1881	1.577,156	6.342,374	7.259,288	16.837,549	1,067.070,464
1882	2.426,854	9.904,112	7.001,110	16.246,560	1,099.809,804
1883	3.186,480	12.599,270	7.389,100	17.333,346	1,105.778,996
1884	3.597,555	16.119,733	7.485,138	18.273,232	1,196.026,338

Roppant nagy az emelkedés, különösen a közönséges csomagoknál, akár darabszámukat, akár súlyukat tekintjük, mi arról tanuskodik, hogy a jelentékeny portóleszállítás meghozta kellő gyümölcsét s kereskedők és iparosok a kisebb terjedelmű iparczikkek szállításánál már széltiben használják a postaintézményt.

Igen fontos ága a postaintézménynek az *utalványok* és *postautánvételek* forgalma, amaz a pénzküldés legegyszerűbb és legolcsóbb módja, emez pedig az üzletembereknek nyújt igen nagy előnyt, az által, hogy a küldeményeik után járó összeg inkasszálását a postahivatal vállalja magára.

Minthogy 1883-ban hazai postahivatalainknál az utánvételi számadási naplók a postautalványi naplókkal egyesíttettek, a két utolsó évről csak összefoglalt kimutatást nyújthatunk a postautalvány- és utánvételi forgalomról:

Befizetés:	darab	forint
A magyar kir. postaigazg. kerületekben befizettetett	7.006,433	193.916,644
Ausztriában be- s Magyarországban kifizettetett .	498,264	18.278,728
Boszniában » » » . . .	57,246	3.001,075
Külföldön » » » . . .	35,792	898,725
Összesen . .	7.597,735	216.095,172
1883-ban . .	6.981,154	192.692,685

Kifizetés:	darab	forint
A magyar kir. postaigazg. kerületekben kifizettetett	5.195,908	134.434,402
Magyarországban be- s Ausztriában kifizettetett .	2.151,818	78.508,029
» » s külföldön » . . .	133,461	2.261,341
Összesen .	7.481,187	215.203,772
1883-ban .	6.766,319	192.145,953

A tulajdonképeni belforgalomra, vagyis a magyar postahivataloknál be- és kifizetett utalványokra és utánvételekre 113 millió forint esik, az összes forgalomnak alig több mint fele, s Ausztriával való forgalmunk, mely meghaladja a 90 millió forintot nem épen messze áll tőle, aránylag igen csekély rész jutván a külfölddel váltott forgalomra. Felette érdekes, hogy az utalványozás által mennyivel több pénz folyik ki Ausztriába tőlünk, mint megfordítva. Ausztria postahivatalainál magyarországi felek részére csak 18 millió forintott fizettek be, postahivatalainknál ellenben ausztriai felek részére 78 millió forintot, több mint négyszerannyit. E feltünő aránytalanság részint a két állam árúkivitelének eltérő természetéből folyik, részint azon körülményből, hogy több magyarországi lakos, ki hazulról pénzt vár, tartózkodik Ausztriában, mint megfordítva.

Postautalványi forgalmunk emelkedését — elkülönítve az utánvételektől — másfél évtized alatt a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Postautalványi forgalom ebből esik			
	Összesen	a belföldi	az Ausztriával való	a külfölddel való
		forgalomra		
	millió forint			
1868	2·963	1·023	1·940	—
1869	5·443	2·406	3·037	—
1870	20·520	8·967	11·553	—
1871	43·088	18·929	24·159	—
1872	61·097	25·586	35·511	—
1873	71·403	29·092	42·311	—
1874	71·949	30·053	41·896	—
1875	80·568	32·137	47·985	0·446
1876	92·136	36·419	54·940	0·777
1877	103·888	43·261	59·799	0·827
1878	110·721	49·658	60·021	1·042
1879	102·472	48·649	52·441	1·382
1880	117·739	57·553	57·583	2·603
1881	134·914	66·780	64·685	3·449
1882	152·226	76·625	70·409	5·172

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Láthatjuk ezen kimutatásból, hogy a postautalványozás, mely egyes nagyobb postahivatalokra szorítva már az 50-es években életbelépett, még az alkotmányos korszak első éveiben is, midőn már a többi postahivatalra is kiterjesztetett, csak igen szük mederben mozgott; a nagyobb arányú emelkedés 1870-ben kezdődött, azon intézkedés folytán, hogy az egyszerre utalványozható összeg a közönséges postahivataloknál is 50 frtról 100 ftra emeltetett, az utalványozási díj pedig tetemesen leszállíttatott. Ez évtől kezdve gyors emelkedést látunk, mit az 1873. évi válság csak meglassított, de megakasztani nem volt képes s 1875-től — kivéve a gazdaságilag kedvezőtlen 1879. évet — ismét nagy összegekkel emelkedik a postautalványozás. Nem érdektelen, hogy, míg az Ausztriával való forgalom a belforgalmat kezdettől fogva minden évben tekintélyes összegekkel, olykor sok millióval meghaladta, 1880-ban már csak egyensúlyt tartott ezzel, a két utóbbi évben pedig a belforgalom mögött maradt, mi alighanem hazánk szilárduló gazdasági függetlensége mellett bizonyít.

A postautánvételi forgalom fejlődését a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Posta utánvételi forgalom ebből esik			
	Összesen	a belföldi	az Ausztriával való	a külfölddel való
		forgalomra		
		millió forint		
1868	5·030	2·524	2·506	—
1869	6·131	3·132	2·999	—
1870	7·085	3·624	3·461	—
1871	8·812	4·587	4·225	—
1872	10·786	5·963	4·823	—
1873	9·886	5·223	4·663	—
1874	10·036	5·249	4·787	—
1875	10·398	5·455	4·835	0·108
1876	10·635	5·723	4·746	0·166
1877	11·241	6·175	4·984	0·082
1878	11·490	6·321	4·996	0·173
1879	13·357	7·134	5·968	0·255
1880	13·506	7·059	6·102	0·345
1881	14·764	7·649	6·685	0·430
1882	15·841	8·084	7·206	0·551

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az emelkedés itt is jelentékeny, de korántsem oly rohamos, mint a postautalványozásé s az egyes évek emelkedésénél milliókról kivételesen, hanem csak százezrekről szólhatunk. A belforgalomra itt kezdettől fogva nagyobb rész esik, mint az Ausztriával való forgalomra, mi különben megfelel ez intézmény természetének.

Bár a postánál, mint a forgalmi élet egyik hathatós tényezőjénél, a fiscalismus elvei nem lehetnek irányadók, s hála kormányunk felvilágosodott szellemének, nálunk nem is irányadók, a posta mégis tekintélyes tisztajövedelmet hoz az államnak. 1884-ben 8.443,026 forint bevétellel 6.594,692 forint kiadás állt szemközt, a postajövedék tehát 1.848,334 forint tiszta fölösleget eredményezett.

Európa főbb államainál a posta 1884. évi bevételeit és kiadásait a következő kimutatás tünteti fel:

Ország	Bevétel	Kiadás	100 frt bevételre eső kiadás	Üzleti fölösleg
	frt	frt		frt
Német birodalom	93.386,568	80.022,831	86	13.363,737
Nagy-Britannia	79.064,060	53.172,130	67	25.891 930
Francziaország	65.012,964	53.878,040	83	11.134,924
Oroszország	25.788,166	27.975,546	108	(—) 2.187,380
Ausztria	24.749,261	21.167,833	86	3.581,428
Olaszország	14.184,693	12.049,317	85	2.135,376
Magyarország	8.443,026	6.594,692	78	1.848,334
Spanyolország	6.357,066	2.994,380	47	3.362,686
Svájcz	6.153,660	5.680,914	92	472,746
Belgium	5.552,803	3.372,550	61	2.180,253
Németalföld	4.386,473	3.311,757	76	1.074,716
Svédország	3.483,560	3.089,640	87	393,920

A magyar posta jövedelme, ha önmagában tekintélyes összegnek tünik is fel, erősen mögöttemarad a nagyobb államok postaintézetei által elért eredménynek (az egy Oroszországot kivéve, mely üzleti hiányt mutat), így például Ausztria közel kétszerannyi tisztajövedelmet merít a postaregáléból, mint Magyarország, nem is említve a Németbirodalom, Francziaország, de különösen Anglia e czimen befolyt óriási jövedelmeit. Ennek oka, a mint már fentebb rámutattunk, hazánk közgazdasági viszonyainak fejletlenségében rejlik, melynél fogva a postaforgalom nálunk nem ölthet oly arányokat, mint a nevezett országokban. De hogy saját kisebbszerű viszonyainkhoz mérve, a kimutatott eredmény elég kedvező, kitünik a bevételek és kiadások egymásközötti arányából, mely — daczára annak, hogy az állam részint új postahivatalok felállítása, részint nagymérvű portóleszállításokkal lehetőleg szolgálja a közforgalom érdekét — mégis oly kedvezőn alakúl, mint Európának alig pár államában. Az igazság érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy Ausztriában, Francziaországban és Németországban a posta és távirda bevételei és kiadásai össze vannak foglalva s a távirda nagyobb regie-kiadásai kedvezőtlenebbnek tüntetik fel a tisztajövedelmet, mintha külön magában tekintenők a postaintézet pénzügyi eredményét.

Magyar Városszövetség Múzeum és Könyvtár

Hogy hazánkban a postaforgalom emelkedésével nemcsak a nyers bevételek emelkedtek, hanem a bevételek és kiadások aránya is mind kedvezőbben alakult, a következő kimutatás bizonyítja:

Év	Bevétel	Kiadás	Üzleti fölösleg (+) vagy hiány (—)
1865.	2.919,400 frt	2.490,300 frt	+429,100 frt
1866.	2.799,000 »	2.564,700 »	+234,300 »
1867.	2.866,900 »	2.727,500 »	+139,400 »
1868.	3.398,682 »	3.646,085 »	—247,403 »
1869.	3.707,689 »	3.505,559 »	+202,130 »
1870.	4.021,956 »	4.030,031 »	—8,075 »
1871.	4.657,504 »	4.561,257 »	+96,247 »
1872.	4.886,567 »	4.698,953	+189,614 »
1873.	4.999,923 »	4.748,948 »	+250,975 »
1874.	4.983,544 »	4.632,298 »	+351,246 »
1875.	5.232,649 »	4.695,211 »	+537,438 »
1876.	5.344,220 »	4.604,108 »	+740,112 »
1877.	5.594,397 »	4.666,785 »	+927,612 »
1878.	5.866,370 »	4.822,224 »	+1.044,146 »
1879.	6.104,512 »	5.109,998 »	+1.084,514 »
1880.	6.356,009 »	5.249,363 »	+1.106,646 »
1881.	6.811,055 »	5.419,610 »	+1.391,445 »
1882.	7.360,081 »	5.744,144 »	+1.615,937 »
1883.	7.908,397 »	6.051,858 »	+1.856,539 »
1884.	8.443,026 »	6.594,692 »	+1.848,334 »

Azon tekintélyes tisztajövedelem, melyet a posta a hanyatló absolutismus utolsó-előtti évében mutatott, a következő 1866-ik évben a penny-rendszer életbeléptetése következtében jelentékenyen megcsappant. Bármily nagy és áldásos fordulatot képezett is ez postaforgalmunk történetében, eleinte, mint minden díjleszállítás, csökkenést idézett elő a bevételekben. Így történt, hogy mig 1865-ben levélbérből 1.462,800 frt folyt be, addig 1866-ban, daczára, hogy a levelek száma több mint 2 millióval emelkedett, a levélportóból befolyó jövedelem 1.192,500 forintra szállott le. 1867-ben a levélforgalom gyors emelkedése a levélportó bevételeinél is jelentékeny emelkedést idézett ugyan elő az 1866. évihez képest, de ekkor meg postaintézetünknek a felelős magyar kormány által foganatba vett fejlesztése a kiadásokat emelte föl tetemesen, úgy, hogy a tisztajövedelem még az 1866. évinél is alacsonyabb lett, 1868 és 1870-ben pedig üzleti hiány-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

nak adott helyet. Az első szervezéssel járó nehézségek leküzdése után azonban postaintézményünk pénzügyileg is gyors emelkedésnek indult s 1871 óta nemcsak szakadatlan, de évről-évre folyvást gyarapodó üzleti fölösleg mutatkozik.

A magyar kir. posta bevételeit 1884-ben a következő tételek alkották:

1.	Levélportó és levéljegyek . .	4.569,185 frt
2.	Kocsipostaportó	3.042,705 »
3.	Belföldi hirlapilletékek . . .	362,749 »
4.	Külföldi »	70,992 »
5.	Kézbesítési illetékek	131,047 »
6.	Külföldi leszámolásból . . .	64,205 »
7.	Különfélék	202,144 »
	Összesen	8.443,027 frt

A bevételeknek legdúsabb forrását a levélportó képezi, a kocsipostaportó — bármennyire emelkedett is újabban a szekérpostaforgalom s bármily előszerettel választják is napjainkban a kereskedelmi árúczikkek a postai szállítást, — messze mögötte marad. Az arány évről-évre kedvezőbben alakul a levélpostai bevételekre nézve, mert mig 1871-ben a levélportó csak 27 ezer forinttal haladta meg a kocsipostaportót, addig 1884-ben másfél millió forinttal. Tekintélyes összeget hoznak még be a hirlapilletékek is, különösen a belföldi hirlapok illetékei.

A kiadásokban 1884-ben a személyi járandóságok 2.890,664 forinttal, vagyis 44.01%-kal szerepeltek s a dologi kiadások ellenben 3.678,118 forintot, vagyis 55.99%-ot vettek igénybe. A dologi kiadások főbb tételei következők:

Postaszállítási költségek:	
a postaútakon	2.253,849 frt
vasútakon és hajókon	229,984 »
hivatali és kezelési költségek . .	548,131 »

Látnivaló, mily aránytalanúl kevésbe kerül a postaszállítás a vasútakon. De postaintézetünk jövedelmezőségét vasúthálózatunk kiépülése nemcsak az által emeli, hogy a vasútak a postaszállítást ingyen, vagy pedig — mint a helyi érdekű vasútak — mérsékelt díjért teljesitik, hanem még inkább azon biztosság- és gyorsaságnál fogva, melyet a posta a vasútak által nyer. Postaintézményünk fejlődésének nem csekély akadályául szolgáltak

rossz útjaink, mert a postaforgalom emelkedését még a mérsékelt díjaknál is jobban előmozdítja a gyorsaság és pontosság, melylyel a postai küldemények rendeltetési helyükre szállíttatnak, minden lépés tehát, mely vasúthálózatunk fejlesztésére történik, egyúttal a magyar posta emelésére is szolgál s ha majd a vicinális vasútak szerteágazó erei meg fogják szüntetni a nagy magyar alföld közlekedésének nyomorúságait, postaügyünk fejlődésében bizonyára még örvendetesebb emelkedést fogunk constatálhatni, mint a lefolyt években.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

VI. FEJEZET.

Távirda.

A villanyos táviró, a mennyiben a szellemi közlekedés közvetítésére szolgál, rokon intézmény a postával, de azzal szemben lényeges különbséget is mutat, nemcsak azáltal, hogy kizárólag a szellemi közlekedésre szoritkozik, míg a posta testi javakat is szállit, hanem különösen gyorsasága által, mely előtt tér- és időbeli távolság úgy szólván nem létezik. Az is egyik jellemző sajátsága a távirdának, hogy rendesen csak rövid közlések továrepítésére használják, nem úgy, mint a postai levélváltást, mely ép oly alkalmas a leghosszabb, mint a pár szóból álló közlések kicserélésére, noha a táviratoknál sem annyira technikai akadályok szabják szűkre a terjedelmet, mint inkább felette költséges voltuk.

A távirdák a kereskedelem egyik legfontosabb segédeszközét képezik, az a gyorsaság, melylyel a világ legtávolabbi piaczainak állásáról is hirt hoznak, az üzletembert képessé teszi, hogy mindig a tényleges viszonyokkal vessen számot, s ne kelljen rettegnie a megváltozott conjunkturák váratlan meglepetéseitől, mi által a kereskedelem sokkal egyenletesebbé, szabályosabbá s kevesebb koczkázatúvá válik. De nemcsak a kereskedelemben, hanem mindenütt, hol gyors intézkedésre van szükség, hadviselésben, közigazgatásban, magánügyekben stb. kiszámithatlan előnyöket nyujt, illetőleg bajoknak veszi elejét a távirati közlekedés, a vasútaknak pedig nélkülözhetlen kiegészítő részét képezi, mert az a roppant vonatforgalom, melyet mai napság látunk, távirdák nélkül teljes lehetetlenség volna.

Már a posta is részben nemzetközi intézmény, a távirda még inkább, s jelentősége a távolsággal egyenes arányban nő. A

nemzetközi távirda-szövetséghez az első lépés a német-osztrák távirda-egylet megalakítása volt 1850-ben, mit 1852-ben a latin államok hasonló egyesülete követett. 1865. május 17-én Párizsban 20 európai állam megkötötte a nemzetközi távirda-egyezményt, egyenlő alapelveket állapítván meg a tarifára nézve s a díjak kiszámítására a franc-értéket fogadván el. A párizsit követte a Bécsben 1868-ban tartott második nemzetközi távirda-congressus, mely úgy az üzleti szabályzat egyszerüsítése, valamint a túlságos magas díjak leszállítása által tett jelentékeny szolgálatot. Ezen nemzetközi egyezmény újra, meg újra átvizsgáltatott 1871/2-ben a Rómában, 1875-ben pedig a Sz. Pétervárott tartott congressuson. Ez utóbbi congressus határozatai, melyek az 1875. LVI. t.-cz. erejénél fogva nálunk is kötelezők, részletes intézkedéseket tartalmaznak a nemzetközi távirda vonalok használatára, a díjszabályzatra, a nemzetközi távirdaügy igazgatására stb. nézve, anélkül azonban, hogy a díjak azon egységének létesitését, mit a postánál látunk, távolról is megközelithették volna. A magyar-osztrák monarchia területén azonban, közös megállapodás szerint, már 1873 aug. 1-től a monarchia egész területére nézve egységes sürgönydíj lépett életbe.

Magyarország területén 1884 végével a távirda hálózat vonalainak hossza 16,542.9 km-ert tett, mig a hálózat huzalainak hosszasága 61,619.1 km-re rúgott.

Ezen hálózat részint az állam, részint a vasútak, részint a magánvállalatok birtokában van. A távirda-vonalok csaknem kizárólag az állam tulajdonát képezik, e vonalokon azonban számos vasúti és magán távirda vezetékek vannak kifeszítve. Tekintettel a tulajdonosra és az érintett viszonyra, a távirda hálózat következőleg oszlik meg:

	Vonalhossz		Huzalhossz	
Állami hálózat	15,754.5 km.	95.23%	40,788.8 km.	66.20%
Az állam által fentartott vasúti hálózat . . .	33.0 km.	0.20%	19,631.6 km.	31.86%
Az állam által fentartott magánhálózat . . .	26.5 km.	0.16%	129.9 km.	0.21%
A tulajdonos által fentartott vasúti hálózat . .	398.8 km.	2.41%	734.6 km.	1.19%
A tulajdonos által fentartott magán hálózat . .	330.9 km.	2.00%	334.2 km.	0.54%
Összesen . .	16,542.9 km.	100%	61,619.1 km.	100%

A perczent számok még az absolut számoknál is inkább feltüntetik az állami távirda-vonalok túlsúlyát a vasúti és magán vonalok felett, mely utóbbiakra az összes hosszaságból együttvéve sem esik 5%. Megjegyzendő, hogy fentebbi számokban a nem szorosan távirda vonalok, u. m. a telephon-, tűz- és egyébb jelzőhálózatok nincsenek befoglalva; ezeknek hossza 1884. év végén 808.6 kilométerre rúgott 2,541.9 km. huzalhoszszal.

Országok és távirdaigazgatóságok szerint a következő kimutatás tünteti fel a tulajdonképeni távirda hálózat megoszlását:

	Vonalhossz		Huzalhossz	
Magyarország:				
Budapesti kerület. . .	5,290.0 km.	31.98%	23,994.3 km.	38.94%
Temesvári » . . .	4,569.6 »	27.62 »	15,943.9 »	25.88 »
Debreczeni » . . .	4,394.9 »	26.57 »	13,901.6 »	22.56 »
Összesen . . .	14,254.5 km.	86.17%	53,839.8 km.	87.38%
Horvát-Szlavonország:				
Zágrábi kerület . .	2,288.4 km.	13.83%	7,779.3 km.	12.62%
Mindössze . . .	16,542.9 km.	100 %	61,619.1 km.	100 %

A perczent számok feltüntetik az arányt, melyben a társországok távirda hálózata az anyaországhoz áll s ez a huzalok tekintetében kedvezőtlenebb, mintha csak a vonalokat vesszük. De változik az arány, ha a területhez és lélekszámhoz viszonyitjuk a hosszúságot, esik ugyanis:

	100 □ km.-re		10,000 lélekre	
	vonalhossz	huzalhossz	vonalhossz	huzalhossz
Magyarországban . . .	5.00	19.24	10.38	39.21
Horvát-Szlavonországban	5.38	18.30	12.09	41.11
	5.13	19.12	10.58	39.33

E számok azt mutatják, hogy a társországok a területhez és lélekszámhoz képest jobban el vannak látva távirda-vonalokkal, mint az anyaország, sőt a lélekszámhoz képest még huzalokkal is. Ennek okát azonban korántsem kereshetjük Horvát-Szlavonország pezsgőbb forgalmi életében, nem kell felednünk, hogy a Fiume felé vezető vonalat, vagy annak legalább is jelentékeny részét az anyaország forgalmi igényei teremtették és használják.

Ausztriában ugyancsak 1884-ben a távirda hálózat következő kiterjedésű volt:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	vonalok	huzalok
állami	24,085.8 km.	65,308.4 km.
vasúttársulati . .	13,448.1 »	32,224.5 »
magántársulati .	273.0 »	561.8 »
összesen .	37,806.9 km.	98,094.7 km.

Kiterjedésre tehát nagyon meghaladják a magyar hálózatot s ha az egész magyar-osztrák monarchiát tekintjük, az összes vonalokból csakis 30.44%, a huzalokból pedig 38.58% esik Magyarországra. Ausztria távirdahálózatának túlsúlya a területhez és lélekszámhoz viszonyitva is szembeszökő, a mint a következő számok mutatják:

	100 □ km.-re esik		10,000 lélekre esik	
	vonal	huzal	vonal	huzal
Magyarországban . . .	5.13	19.12	10.58	39.39
Ausztriában	12.61	32.70	17.08	44.29

Érdekes az összehasonlitást Európa többi államaival is megtennünk, de minthogy a legtöbb államból a vasúti és magántávirdákról nem rendelkezünk adatokkal, csak az állami távirdák kimutatására szoritkozunk, főbb vonásokban ez is elég hű képet ad, minthogy a távirdák legnagyobb része európaszerte állami kézben van.

Ország	A távirda		100 □ klm. területre átlagosan eső	
	vonalok	huzalok	vonalok	huzalok
	hossza kilométerekben			
Oroszország	101,698	189,317	0·5	0·9
Franczia ország	82,425	249,753	15·6	47·3
Német birodalom	79,565	288,012	14·7	53·3
Nagybritannia és Irhon . .	45,313	250,231	14·4	79·3
Olaszország	29,188	80,866	9·9	27·3
Ausztria	24,086	65,308	8·9	21·8
Spanyolország	17,854	43,446	3·5	8·6
Magyarország	15,755	40,789	4·9	12·7
Svédország	8,562	20,871	1·9	4·7
Norvégia	7,345	13,548	2·3	4·3
Svájcz	6,874	16,618	16·6	40·1
Belgium	6,249	28,349	21·2	96·2
Görögország	5,104	6,293	7·9	8·7

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ország	A távirda		100 □ klm. területre átlagosan eső	
	vonalok	huzalok	vonalok	huzalok
	hossza kilométerekben			
Portugália	4,871	11,611	5·2	12·5
Románia	4,791	10,063	3·6	7·7
Németalföld	4,542	16,510	13·8	50·0
Dánia	3,815	10,782	2·7	7·6
Bosznia és Herczegovina	2,972	4,668	5·7	9·0
Szerbia	2,631	3,813	5·4	7·9
Bulgária	2,433	3,480	3·8	5·4

Nem mondhatjuk, hogy a távirda hálózat tekintetében, ha Európa főbb államait vesszük, akár absolute, akár relative valami előkelő hely illet meg bennünket. De ez természetes; sűrű távirda hálózatot csak élénk ipari élet és intensiv kereskedelmi forgalom teremthet, mely tényezők, fájdalom, nálunk eleddig hiányoznak.

Nem érdektelen a huzalok hosszának összehasonlítása a vonalokéval, mert ez magának a távirda forgalomnak intensivitását jelzi. Álljon itt a következő nemzetközi áttekintés:

Nagybritannia és Irhon	5.09
Belgium	4.63
Németalföld	3.69
Németország	3.59
Francziaország	3.12
Dánia	2.76
Ausztria	2.71
Olaszország	2.67
Magyarország	2.56
Portugália	2.54
Svájcz	2.42
Svédország	2.42
Spanyolország	2.19
Románia	2.10
Oroszország	1.85
Norvégia	1.84
Bosznia és Herczegovina	1.55
Bulgária	1.49
Szerbia	1.43
Görögország	1.23

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Természetesen itt az ipar hazája s a világforgalom központja: Anglia áll legelől, utána következik közvetlenül az iparos Belgium, továbbá Hollandia, Németország és Francziaország, mig hátul kelet elmaradt államai s a gyér népességű Norvégia és Oroszország állanak. Magyarország elég kedvező helyet foglal el s csaknem ott áll, a hol Ausztria.

Magyarországon az első távirdaállomás 1847-ben nyilt meg, 1867-től kezdve, mióta hazánk visszanyerte önrendelkezését s lázas erőfeszítéseket tett gazdasági viszonyaink s kultur állapotunk fejlesztésére, távirda hálózatunk is bámulatos gyarapodást mutat s 18 év alatt távirda vonalaink hosszúsága 163.54%-kal, a huzaloké pedig 271.29%-kal növekedett. Az áttekintést az egyes évek szerint a következő kimutatás adja:

Év	vonalok	huzalok
1867.	6,277.04 km.	16,598.62 km.
1868.	8,169.25 »	20,707.65 »
1869.	8,600.10 »	21,868.42 »
1870.	8,913.60 »	28,061.85 »
1871.	12,270.73 »	36,310.93 »
1872.	12,700.80 »	42,927.80 »
1873.	13,716.52 »	46,744.65 »
1874.	14,015.55 »	48,489.56 »
1875.	14.336.43 »	48,169.74 »
1876.	14,498.28 »	49,004.69 »
1877.	14,908.77 »	49,943.86 »
1878.	14,687.01 »	50,466.86 »
1879.	14,501.72 »	52,918.25 »
1880.	14,569.06 »	52,227.04 »
1881.	15,289.93 »	54,852.61 »
1882.	15,831.49 »	56,730.29 »
1883.	16,223.94 »	59,149.18 »
1884.	16,542.90 »	61,619.10 »

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Főleg 1873-ig látunk rendkivül gyors fejlődést; összeesik ez a vasútépítési korszakkal. Az újon épült vasútak mentén, a hol addig nem volt is, mindenütt távirda vonalokat emeltek. A pénzügyileg szomorú évek alatt természetesen meglassúdott ezen fejlődés, de a közgazdasági és pénzügyi viszonyok javulásával s az újabb vasútépítésekkel az utóbbi pár év alatt ismét szép lendületet vett.

A távirdák intézménye — mint egyik leghathatósabb eszköze a forgalom élénkségének — annál inkább megfelel hivatásának, minél hozzáférhetőbb a nagy közönségre nézve. E tekintetben az állomások száma bir kiváló fontossággal. Volt pedig a magyar állam területén 1884 végén:

állami távirda állomás	590
vasúti » »	745
összesen . .	1,335

Hogy a vasúti állomások száma annyira fölülmúlja az államiakét, onnét van, hogy a vasúti állomások jelentékeny részén a vasúti hivatalnokok a pálya üzem czéljára szükséges táviratokon kivül magán táviratokat is jogosítva vannak felvenni.

A távirda állomások számánál is nagyon örvendetes a gyarapodás, 1867-ben mindössze csak 264 állomás létezett, a gyarapodás tehát a másfél évtized alatt 405.68% -ra rúg, tehát sokkal erősebb mint a vonal, sőt mint a huzal hosszak növekedése ugyanezen idő alatt, mi hangos tanuságot tesz a mellett, mennyire felfogta kormányunk a távirda intézmény valódi hivatását s menynyire igyekezett azt lehetőleg megvalósítani. Hogy a távirda állomások száma nálunk úgy a vonal, — mint a huzal hosszúsághoz mérve már is elég kedvező, legjobban igazolja a következő nemzetközi összehasonlítás:

Ország	Egy állami állomás esik kilométer	
	vonalra	huzalra
Svájcz	6·1	14·7
Belgium	8·0	36·2
Német birodalom	8·8	31·8
Nagybritannia és Irhon	10·0	55·5
Olaszország	15·1	42·0
Németalföld	15·8	57·3
Francziaország	15·9	48·1
Ausztria	18·0	48·9
Portugália	20·6	49·2
Dánia	24·8	70·0
Magyarország	26·7	69·1
Spanyolország	31·9	77·7

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ország	Egy állami állomás esik kilométer	
	vonalra	huzalra
Görögország	34·2	47·6
Szerbia	36·5	53·0
Bulgária	39·9	57·0
Románia	41·3	86·7
Bosznia Herczegovina	42·5	66·7
Svédország	47·0	114·7
Norvégia	52·5	96·8
Oroszország	69·7	116·0

Ha tehát nem állunk is ott, a hol a nyugot európai gazdag kultur nemzetek, de Európa keletén miénk az elsőség.

A mi az összes állomásoknak a szolgálat kiterjedése szerinti eloszlását illeti, volt 1884 végén:

éjjeli, nappali szolgálatú	42
egész nappali	153
korlátolt nappali	1,140

A hazai távirdák összesen 1,839 gépkészülékkel vannak ellátva. Csaknem kizárólag a Morse-féle rendszerű közönséges távirógépet alkalmazzák, ilyen van 1,815, ugyancsak Morse-féle, de ellenirányú táviró 3, automat pedig 1, ezenkivül alkalmazásban van még 20 Hughes-féle nyomó táviró gép.

A távirdánál működő személyzetből csak az államiak létszámát lehet pontosan kimutatni, a vasúti távirdáknál ritka esetben, csupán a nagy állomásoknál végzi a távirdai szolgálatot külön személyzet, legtöbbször a vasúti hivatalnokok teendője az; sőt számos külföldi államban, hol a posta és távirda személyzet közös, az állami távirdák személyzete sem mutatható ki. A hazai távirdáknál 1884 végén összesen 1,647 egyén volt alkalmazásban és pedig az állami távirdáknál 1,496, köztük 262 nő, a vasúti távirdáknál pedig mint külön személyzet 151 férfi, ide számítandó volna még — amint az állami és vasúti távirdák hivatalos statisztikája megjegyzi — körülbelül annyi vasúti hivatalnok, a hány a magán és állami táviratok felvételére felhatalmazott vasúti állomás.

Magyar Vezeték Országos Múzeum és Könyvtár

Áttekintését adva a távirdák állapotának és személyzetének, áttérhetünk az általuk közvetített forgalomra.

Az állami és vasúti távirdáknál 1884-ben

	Feladatott	Megérkezett
Díjköteles távirat:		
állami	68,457	56,132
magán	2.416,780	2.514,020
kedvezményes díjú	7,872	6,287
összesen	2.493,109	2.576,439
Díjmentes távirat:		
állami	4,503	2,475
szolgálati	63,524	99,793
közérdekű	78,024	152,384
összesen	146,051	254,652
Mindennemű összesen	2.639,160	2.831,091

Hónapok szerint csoportosítva azt látjuk, hogy:

	Feladatott	Megérkezett
Januárban	181,358	198,537
Februárban	173,874	188,381
Márcziusban	194,726	209,974
Áprilisben	201,415	216,215
Májusban	234,142	247,951
Júniusban	242,370	258,428
Júliusban	241,638	258,012
Augusztusban	262,766	277,003
Szeptemberben	248,925	266,856
Októberben	245,387	262,340
Novemberben	218,173	233,651
Deczemberben	194,386	213,743

Öt hónapon keresztül legnagyobb a forgalom, juniustól-októberig, de kivált augusztusban. Összefüggésben látszik ez lenni üzleti életünk azon felpezsdülésével, mely gabonánk piaczra kerülésekor szokott beállani.

Távirda állomásainknál a feladott és beérkezett táviratokat a rendeltetési illetőleg a származási hely szerint a következő kimutatás tünteti fel:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	Feladatott	Beérkezett
	táviratok	
A magyar forgalomban . .	1.975,916	2.107,757
A magy.-osztr. forgalomban	496,417	543,676
A magy.-boszn. . . .	18,089	22,092
A nemzetközi » . .	148,738	157,566
összesen .	2.639,160	2.831,091

Táviratainak legnagyobb száma tehát a belforgalomra esik, de jelentékeny rész jut az osztrák-magyar, sőt a nemzetközi forgalomra is. Ez utóbbiban ránk nézve a következő államok birnak nagyobb fontossággal, a velük váltott táviratoknál fogva.

	A nálunk feladatott	A hozzánk érkezett
	táviratok száma	
Németország	61,222	67,634
Románia	24,612	22,479
Szerbia	21,571	19,487
Franczia-orsz., Algir és Tunis	11,255	17,998
Nagy-Britannia	7,389	7,364
Olaszország	6,103	5,749
Svájcz	4,987	5,309
Oroszország	2,374	2,125
Németalföld	2,062	1,819
Bulgária	2,019	2,108
Belgium	1,387	1,217

Nem tekintve Németországot, melyhez utóvégre is nem egy kulturális és forgalmi kapocs fűz bennünket, mindjárt Románia és Szerbia áll legelől, tagadhatlan jeléül azon befolyásnak, melyet keleti szomszédainkra már is gyakorolunk, sőt ez adatok azt is mutatják, hogy köztünk és Bulgária közt is nagyobb immár az összeköttetés, mint azt távolról is gyanítjuk.

A kimutatott táviratok csak a Magyarországgal váltott forgalmat képviselik, nincsenek tehát beszámítva a nemzetközi átmenő táviratok, ezeknek száma 1884-ben 159,893-ra ment, az előző években is körülbelül annyira, sőt egy egész évtized óta sem látunk valami jelentékenyebb különbséget. Nem nagy szám ez, kivált ha Magyarország fekvését tekintjük kelet és nyugat határán, hol két világ forgalmát volna hivatva közvetíteni s mégis a nemzetközi transitó-távirda forgalom hazánkat kevésbé választja

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

útjául, mint a legtöbb európai államot, kitetszik ez a nemzetközi forgalomban átment táviratok alábbi számából:

	1883-ban
Franczia országon	759,761
Német birodalmon	686,237
Belgiumon	605,273
Ausztrián	525,572
Svájczon	302,812
Dánián	300,761
Nagy-Britannián	253,870
Olaszországon	166,299
Magyarországon	162,951
Svédországon	153,367
Oroszországon	121,963
Németalföldön	118,651
Portugallián	113,702

Nem emlékeztünk meg eddig a közvetített táviratokról, igaz, hogy ezek bennfoglaltatnak részint a feladott, részint a megérkezett táviratok számában, de minthogy külön feldolgozást igényelnek s így a személyzet teendőit is szaporítják, a táviratok kimutatásában ezeket is külön fel kell tüntetnünk. Megjegyzendő, hogy táviratok közvetítésével kizárólag csak az állami távirda-állomások foglalkoznak. Itt természetesen a mennyi átvétetett, annyi adatott tovább, úgy az átvétel mint a továbbadás csaknem kizárólag táviratilag történik, de kivételesen vonalzavarok esetén postán is. A közvetített táviratok száma 1884-ben következő volt:

A magyar	állomások közötti forgalom	1.375,188
A magyar-osztrák		629,214
A magyar, bosznia-herczegovinai . .		55,114
A nemzetközi		353,277
Az összes		2.412,793

E kimutatás és a fentebbiek szerint az összes feldolgozott táviratok száma tehát a feladott és beérkezett közvetített és átvivőn feldolgozott táviratoké (a nemzetközi átmenő táviratokat nem számítva, mert ezek nem dolgoztattak fel) 1884-ben 7.883,044 volt; ebből esik:

az állami távirdákra . .	7.496,132 = 95.09%
a vasúti	386,912 = 4.91%

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A vasúti távirdák csekély forgalmát némileg az magyarázza, hogy a szám tisztán csak az azoknál feladott s hozzájuk érkezett állami és magán táviratokat képviseli, a vasút üzleti táviratok, melyekről a vasútak nem kötelesek adatokat szolgáltatni, nem foglaltatnak benne.

A kimutatott összegben, mely tulajdonképen a távirat-feldolgozást jelzi, nagyon sok távirat — jelesül mind az, a mi a magyar állomásokon adatott fel és adatott le s az összes közvetített táviratok — kétszer jött számításba. Ha tehát Magyarország tényleges távirat forgalmát akarjuk megkapni, a következő tételekből nyerjük azt:

Magyarországban feladatott . . .	2.639,160
Ausztriából érkezett	543,676
Bosznia-Herczegovinából érkezett .	22,092
Külföldről érkezett	157,566
Magyarországon átment	159,893
Összesen . . .	3.522,387

Ez azon összeg, mely azt mutatja, hogy egy év alatt Magyarország területén tényleg hány távirat fordult meg, s mely egyúttal — a vasúti távirdák sürgöny forgalmának s a díjmentes táviratoknak kihagyásával — a nemzetközi összehasonlításnak is alapjául szolgálhat, levonva belőle a vasúti távirdáknál feladott és a külországokból érkezett táviratokat.

Ország	Díjköteles táviratok összes száma	1 kilométer		1 állami állomásra	1000 lélekre
		vonalra	huzalra	esik díjköteles távirat	
Nagybritannia és Irhon	33.385,604	737	134	7,402	594
Franczia ország . . .	26.496,763	321	110	5,105	703
Német birodalom . .	18.046,581	227	62	1,990	399
Oroszország	9.888,385	97	52	6,773	96
Olaszország	7.059,987	242	87	3,663	248
Ausztria	6.182,451	257	94	4,627	279
Belgium	4.159,837	666	147	5,312	735
Németalföld	3.350,978	738	203	11,531	793
Svájcz	2.852,300	415	172	2,529	1,002
Magyarország . . .	2.800,466	178	68	4,746	178
Spanyolország . . .	2.798,304	156	64	5,006	165
Svédország	1.314,324	153	63	6,478	287

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ország	Díjköteles táviratok összes száma	1 kilométer		1 állami állomásra	1000 lélekre
		vonalra	huzalra	esik díjköteles távirat	
Dánia	1.251,530	328	116	8.127	636
Románia	1.066,630	222	106	9,194	198
Norvégia	890,731	121	66	6,219	462
Portugália	692,281	142	51	2,933	147
Görögország . . .	627,693	123	100	4,213	311
Bulgária	465,876	191	134	7,637	232
Szerbia	371,656	141	97	5,162	199
Bosznia Herczegov.	267,483	90	57	3,821	226

Sem távirda-vonalaink, sem a huzalokhoz képest nem valami intensiv nálunk a forgalom, egészen eltörpül a mesés forgalom mellett, mely a németalföldi, angol és belga hálózat vonalain és huzalain keresztül fut, de azért itt sem állunk utolsó helyen. Állomásainkra is elég sok sürgöny esik átlagosan, több mint Németország és Ausztriában, mi arra mutat, hogy nálunk az állomások felállításánál az állam elég gazdálkodó s pénzügyi viszonyainknak megfelelőleg nem bocsátkozik fölösleges vagy elkerülhető költségekbe. Hogy sürgönyforgalmunk a lélekszámhoz viszonyitva nem lehet kedvező, az közgazdasági állapotunk természetes folyománya, földmivelő országban, hol az üzleti élet érverése oly lassú, hogy sokszor csak nem eláll, nem igen szorulnak a villany gyorsaságára.

Hazai távirdánk pénzügyi eredménye nem kedvező; csaknem évről évre rá kellett fizetni a bevételre. Az állam tehát a távirda regalét nem fiskális szempontból, hanem egyedül a forgalom érdekében tartja fenn. A bevételeket és kiadásokat egymás mellé állítva, 1867 óta a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Bevétel	Kiadás
1867.	485,672	414,751
1868.	800,203	917,575
1869.	920,152	836,093
1870.	939,391	1.435,644
1871.	1.096,910	1.739,459
1872.	1.210,147	1.820,311
1873.	1.228,379	1.680,353
1874.	1.031,290	1.603,078

Év	Bevétel	Kiadás
1875.	1.044,066	1.494,484
1876.	1.186,157	1.431,854
1877.	1.138,017	1.483,287
1878.	1.314,522	1.469,452
1879.	1.386,047	1.744,811
1880.	1.353,930	1.590,807
1881.	1.554.722	1.706,859
1882.	1.609,774	1.729,363
1883.	1.766,249	1.759,348
1884.	1.819,952	1.899,910

A bevételek aránya tehát fölötte kedvezőtlen a kiadásokhoz képest, némi javulást azonban a legutóbbi évek alatt mégis láthatunk.

A távirdák pénzügyi eredményére nézve álljon még itt a következő nemzetközi összehasonlítás:

Ország	Bevétel		Kiadás		
			rendes		
	Összesen	A von. hossza 1 klm. átlagában	összesen	a von. hossz. 1 klm. átlagában	Rendkiviüli
	forint				
Nagybritannia és Irhon	17.551.190	387	17.309,800	382	—
Oroszország	14.355,081	141	11.176,295	110	1.158,720
Olaszország	4.770,721	163	3.944,954	135	118,478
Spanyolország . .	2.352,707	132	2.802,650	157	30,622
Magyarország . . .	1.819,952	116	1.799,910	114	100,000
Belgium	1.087,218	174	1.374.131	220	1.948,400
Svájcz	1.022,275	149	871,819	127	65,885
Németalföld	885,804	195	1.392,081	307	127,020
Svédország	816,860	95	759,627	89	72,859
Norvégia	542,004	73	565.226	77	4,026

Ez összeállításban a Németbirodalom, Francziaország és Ausztria, minthogy ott a posta és távirda egyesítve van, nem foglalhatott helyet.

A relativ számokból kitünik, hogy Anglia távirda-vonalai a legjövedelmezőbbek s kitünik az is, hogy vonalaink jövedelmezősége meglehetős gyenge, a kiadások aránytalanúl magasabbak. Ha intensivebbé válik a forgalom, nálunk is emelkedni fognak a bevételek s szigorú takarékosság mellett azt is elérhetjük, hogy a kiadások ne tartsanak lépést a bevételek növekedésével.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

C) A FORGALMAT ELŐMOZDÍTÓ INTÉZMÉNYEK.

I. FEJEZET.

A pénzügy szervezete.

A pénz, mint általános értékmérő és csereeszköz, a közgazdaság nagy organismusában igen fontos szerepet tölt be. Ez közvetíti első sorban a forgalmat s az utóbbinak biztossága, gyorsasága és nagysága jelentékenyen függ a pénz minősége- és mennyiségétől s azon állásától, melyet mint törvényes fizetési eszköz benn az országban s mint árú- és csereeszköz külföldön, a különböző valutákkal és pénznemekkel szemben elfoglal.

Pénzül, kivált a nemzetközi forgalomban, csak a nemes fémek, az arany és ezüst szolgálhatnak, a belforgalomban azonban az államhatalom a papirpénzt, mely különben csak pénzhelyettesítő, illetőleg hiteljegy, a kényszerforgalom által a pénz jellegével is felruházhatja s országos fizetési eszközzé, valutává teheti.

Magyarországnak nincs önálló pénzrendszere. Az ausztriai értéket, mely tényleg korábban is érvényben volt, az 1867. XVI. t. czikk jogilag is közös értéknek ismerte el, sőt az idézett törvénynyel beczikkelyezett vámszövetség az ausztriai érték törvényes megváltoztatása esetén az új rendszernek azonos elvek szerint való megállapítását is kimondja. Hasonlóképen intézkedett a második, 1878-ki vámszövetség, s fog kétségkivül intézkedni a legközelebbi is.

A törvény imez intézkedését nem csak azon államjogi kapocs indokolja, mely a magyar birodalom s az osztrák örökös tartományok közt fennáll, hanem a közgazdasági egymásra utalt-

ság és élénk kereskedelmi forgalom is. És most, midőn a nemzetközi forgalom érdeke erősen nyilatkozik a nemzetközi pénzegység mellett, a tények logikája is arra utal, hogy legközelebbi szomszédunk- és szövetségesünkkel az értékegységet ezután is fentartsuk.

A magyar pénzügynek azonban önálló fejlődése és külön múltja van. Pénzügyünk szervezője Róbert Károly volt, ő kezdte veretni 1335-től flórenczi mintára ama híres aranyokat [1]), melyek nemcsak Ausztriában uralkodtak, hanem Németországban is nagy mennyiségben forogtak s a különböző pénzek értékmérőjéül használtattak. Ugyancsak Róbert Károly fektette új alapokra az ezüstpénzverést is s neki sikerült megszabadítani az országot az itt forgalomban volt különböző, silány minőségű külföldi pénzektől.

A Habsburg ház alatt, minthogy az országban az osztrák pénzek széltére forogtak, a magyar pénzek forgalma elé pedig az örökös tartományokban különféle akadályokat gördítettek, hazánkban erősen nyilatkozott az óhajtás, hogy a pénzverés Magyarországon értékben és vegyítékben egyenlővé tétessék az osztrák tartományokéval. Ezt az óhajtást látjuk kifejezve az 1550. évi decretum 48. czikkében, s egy századdal később az 1662. évi decr. 48. czikke kimondja, hogy a pénz azon értékben veressék, mint az örökös tartományokban.

Pénzügyünk történetében korszakot alkot a *conventiós pénzláb* behozatala, mely egész az újabb korig fentartotta magát. 1740-ben lépett életbe s minthogy a dél-német államok legnagyobb része elfogadta s egyezményileg Bajorország is hozzájárult, conventiós pénzlábnak neveztetett. Alapúl egy kölni márka (233.855 gramm) finom ezüst szolgált, melyből 20 forint veretett s 60 kr. tett egy forintot. A conventiós pénzláb, bár törvényileg nem is, tényleg nálunk is el volt fogadva. Magyarország valutája tehát azóta, épúgy mint Ausztriáé, az ezüstön alapszik, az ezüstforintosok mellett vertek ugyan aranypénzeket is, de ezek csak kereskedelmi árút képeztek s a tulajdonképeni értékmérő az ezüst volt.

Ausztria s vele együtt Magyarország valutaviszonyait korán

[1]) Régi pénzrendszerünk földerítésében alapvető munka Salamon Ferencznek Budapest történetéhez csatolt tanulmánya, melyben a történetíró erős combináló képessége a nemzetgazda éleslátásával párosúl.

megzavarta az állami papirpénz mértéktelen kibocsátása. Az állam, illetőleg a bécsi kormány 1762-ben bocsátott ki először papirpénzt. Ezen, *bankóczédulák* neve alatt ismeretes, papirpénznek érczfedezete nem volt, de minthogy az állam a meghatározott pénztáraknál ezüstre pontosan beváltotta, mindenki készséggel elfogadta s a forgalomban diságió nélkül helyettesíté az érczpénzt. A bankóczédulákból 1777 végén még csak 4 millió frt volt forgalomban. Ez összeg évről-évre szaporodott, de mérsékelt arányban s 1784-ben 7.7 millio, 1785-ben 12.8 millió s 1790-ben 20.2 millió frt bankóczédula volt kibocsátva.

A franczia háborúk, melyek oly roppant vér- és vagyonáldozatot róttak a monarchia népeire, megcsökkentették az állam hitelében vetett bizalmat s a bankóczédulákat tömegesen kezdték bemutatni beváltás végett. 1795-ben már 35.5 millió bankóczédula volt forgalomban s az állampénztárak nem lévén képesek a kívánatnak megfelelni, a beváltást egyelőre felfüggesztették. Ez intézkedés azonnal maga után vonta a bankóczédulák diságióját, mely eleinte csekély volt, de a mint az 1797. év tavaszán egy császári pátens még a magánosok közt történő fizetéseknél is kényszerelfogadással ruházta fel a teljesen fedezetnélküli papirpénzt, értéke az ezüsthöz képest napról-napra hanyatlott.

A mily rohamosan emelkedett a kibocsátott bankóczédulák mennyisége, értékük ép oly rohamosan szállott alá. 1800-ban már 200.9 millió frt bankóczédula volt forgalomban, 1805-ben 377.1 millió, 1807-ben 500 millió, 1810-ben pedig 1,060.7 millió forint. Ez óriási bankóözönben értéküket annyira alászállott, hogy utoljára névértéküket 10, sőt 8 százalékára sülyedtek s 1000—1200 frt bankóczéduláért alig lehetett 100 frt érczpénzt kapni. A kormány tett ugyan kisérletet a zavart pénzügyek rendezésére, de sikertelenül s az 1811. febr. 20-kán kelt pátens kimondá, hogy a bankóczédulák értéküket egy ötödére szállíttatnak le, ily leszállított értékkel a forgalomban 1812. jan. 31-ig maradnak, azontúl *váltójegyekkel* (Einlösungsscheine) cseréltetnek ki, s ezen, névleg teljes ezüstértékü váltójegyek maradnak forgalomban, mint egyetlen papirpénz. A pátens kimondta továbbá, hogy a váltójegyek csak a bankóczédulák beváltására szükséges mennyiségben bocsáttatnak ki s minthogy azok névértéke 1,060.798,755 frtra rúgott, az új váltójegyek mennyisége sohasem haladhatja meg a 212.159,751

frtot, sőt azt is kilátásba helyezte, hogy lassanként a váltójegyek is be fognak vonatni s a szükséges érczalap előteremtése után érczpénzzel helyettesíttetnek.

Még e drasztikus gyógyszer sem bizonyult hathatósnak. Az új váltójegyek csak diságióval keltek s midőn a viszonyok kissé javulni kezdtek, az újra kiütött franczia háború a kormányt ismét rákényszerítette a veszedelmes lejtőre s az ünnepélyes igéret daczára új papirpénzt bocsátott ki, *előlegezési jegyek* (Anticipationsscheine) neve alatt, és pedig oly mértékben, hogy 1815-ben már 610 millió, 1816-ban 638.7 millió frt volt belőlük forgalomban s az ezüst-árfolyam 351-re emelkedett. Ez új papirpénzözön s annak nagymérvű elértéktelenedése maga után vonta a második devalvácziót s 1816-ban a váltójegyek, melyeket öt évvel azelőtt az állam teljes ezüstértékben igért beváltani, névértékük $^2/_5$ részére szállíttattak le, úgy, hogy az akkor alapított osztrák nemzeti bank ezüstértékű jegyeiből 100 frtnak 250 frt váltópénz felelt meg. A váltópénzben való számítás egész az ötvenes évek végéig fentartotta magát, noha az nem volt külön pénzrendszer, csak az állami papirpénz devalvált értéke.

Az elértéktelenedett papírpénz beváltását az osztrák nemzeti banknak sikerült végrehajtani s ez által a valutát helyreállítani. Ama szoros üzleti viszonynál fogva azonban, mely a bank és az államkincstár közt fennállt, a javulás nem lehetett tartós. Az 1848-ki események hatása alatt kimondatott a bank jegyeinek — melyek legnagyobb részét az állam hitele vette igénybe — kényszerforgalma, mely rövid megszakítással napjainkig tart.

1857-ben a valuta helyreállítására irányult kisérletekkel kapcsolatosan a pénzrendszer a conventiós pénzláb helyett az új osztrák értékre fektettetett. Ez új pénzrendszernél a súlyegységet nem a márka, hanem a pénzverdei font (500 gramm) képezi s egy pénzverdei font ezüstből 45 forintot vernek. A valuta-viszonyok azonban továbbra is rendezetlenek maradtak s az érczpénz úgy nálunk, mint Ausztriában csak kereskedelmi árút képezett s helyét az osztrák nemzeti banknak kényszerforgalmu jegyei, 1866-tól pedig ezenkívül még a szintén kényszerforgalmu állami papirpénz foglalják el.

A bécsi kormány a pénzügyekre nézve, rólunk, de nélkülünk, sőt részben ellenünkre intézkedett. Hazánkban a pénzverés joga

mindenkor a fejedelmi jogok közé tartozott, de törvényeink az országgyűlés ellenőrzési jogát is biztosíták. A pénzverési regálé soha sem terjedt ki a papirpénz kibocsátására, törvényeink más pénznemet, mint aranyat és ezüstöt el nem ismertek s a kormánynak a bankóczédulák kibocsátása és devalválására vonatkozó törvénytelen intézkedései a magyar országgyűlés heves tiltakozásával találkoztak. A mi pedig később az abszolut korszak alatt történt, ahoz az alkotmányától megfosztott Magyarországnak nem volt hozzászólása.

Az 1867-ki kiegyezés nem hozott gyökeres megoldást. A kibocsátott állami papirpénz forgalmát törvényesítette ugyan, de midőn azt közös függő adósság névvel jelölte meg, bevágta útját azon elméletnek, mely a papirpénz kibocsátását is a pénzverési regalé folyományának tekinti.

Az 1867. XVI. törvényczikkel beczikkelyezett vám- és kereskedelmi szövetség a pénzrendszerre nézve kimondja, hogy »az ausztriai érték, míg törvényesen meg nem változtattatik, közös érték marad, azonban mind a két törvényhozó testnek az arany érték behozatalára nézve egyforma előterjesztések fognak mielőbb tétetni, miben a párisi pénzértekezlet elvei lehetőleg érvényre lesznek emelendők.« Az 1878. XX. törvényczikkel megújított vám- és kereskedelmi szövetség ismétli az elsőnek rendelkezését az ausztriai értékre nézve, az aranyérték behozatala helyett azonban egyszerűen csak az érczforgalom helyreállítását tüzi ki feladatul. Ama legújabb törvényjavaslat pedig, mely az 1878. XX. törvczikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról szól, míg egyrészről kötelezi a két kormányt a pénzfizetések helyreállítására irányuló előkészítő intézkedések megtételére, más részről kimondja, hogy a valuta helyreállításával behozandó új érték »osztrák-magyar érték« elnevezést fog viselni.

A kiegyezési törvény (1867. XII. t.-cz.) világosan kimondja, hogy a vám- és kereskedelmi szövetségnek a pénzrendszerre vonatkozó intézkedései nem érintik a magyar király fejedelmi jogait a pénzverésre és kibocsátásra nézve, azok továbbra is teljes épségökben fenmaradnak.

A magyar kir. pénzverdékben veretendő pénzek alakja, belértéke és súlya iránt az 1868. VII. s az ezt kibővítő 1869. XII.

t.-czikk intézkedik. »A pénzverés alapjául az 500 grammal egyenlő pénzfont szolgál, mely a pénzsúly egységét képezi és 1000 szemerre, vagy 10,000 ászra osztatik fel. A pénzek finomsági tartalma a súly ezred részével fejeztetik ki.«

Ez alapon a következő pénznemek veretnek:

a) *Aranypénzek: kir. arany,* átmérője 19.75 mm., finomsági tartalma $986^{1}/_{9}$ ezredrész, súlya $815^{25}/_{201}$ parány; *10 frankos arany,* átmérője 19 mm., finomsági tartalma 900 ezredrész, súlya $^{1}/_{155}$ pénzfont; *20 frankos arany,* átmérője 21. mm., finomsági tartalma 900 ezredrész, súlya $^{2}/_{155}$ pénzfont.

b) *Ezüstpénzek: ezüst egy forintos,* átmérője 29 mm., finomsági tartalma 900 ezredrész, súlya $^{2}/_{81}$ pénzfont.

Ezen folyópénzeken kivül még ezüst- és réz *váltópénzek* is veretnek. A vámszövetség értelmében a váltópénz finomsági tartalma és súlya, valamint a mindenik fél által veretendő összeg mennyisége csak mindkét törvényhozó testület egyetértése mellett állapítható meg. A váltópénzek menynyisége 1868-ban tényleg akként állapíttatott meg, hogy a bevont 12 millió frtnyi 10 kros papirpénzjegyek helyett ugyanannyi fémváltópénz bocsáttatott ki. Ebből Magyarországra 3.600,000 frt esett s ezen magyar váltópénzre nézve az 1868. VII. t.-czikk azt rendelte, hogy 3.300,000 fr. erejéig ezüstben, 300 ezer frtig pedig rézben verettessék. A 26 millió frtra rúgó régi 6 pengő krajczárosok bevonása s új váltópénzekkel való helyettesítése egyezményileg szintén elhatároztatott, oly módon, hogy a bevonást és veretést Magyarország $30^{0}/_{0}$, Ausztria pedig $70^{0}/_{0}$-ban eszközölje.

A váltópénzek nemei következők:

1. *ezüst húsz krajczáros,* átmérője 21 mm., finomsági tartalma 500 ezredrész; 375 darab tartalmaz egy font tiszta ezüstöt s 187.5 darab nyom egy fontot.

2. *ezüst tiz krajczáros,* átmérője 18 mm., finomsága 400 ezredrész; 750 darab tartalmaz egy font tiszta ezüstöt s 300 darab nyom egy fontot.

3. *réz négy krajczáros,* átmérője 27 mm., súlya $^{2}/_{75}$ pénzfont.

4. *réz egy krajczáros,* átmérője 19 mm. súlya $^{1}/_{150}$ pénzfont.

E pénznemekhez az 1879. XXIV. t.-czikk értelmébsn még a *réz fél krajczáros* is felvétetett.

Magyarországon 1872-ig két *pénzverde* állott fenn, a *körmöczi* és *gyulafehérvári,* ez azonban a mondott évvel megszünt, s jelenleg csak egy, a kitünően felszerelt körmöczi működik. A szükséges nyers arany és ezüst részint az állami kohókból kerül, részint a pénzváltó hivatalok útján a magán termelőktől, néha azonban az állam a pénzpiaczon is szerzi be szükségletét. Korábban az ezüst forintosok verése, az előállítási költség megtérítése mellett, magánosok számlájára is történt, 1878 óta azonban, az ezüst értékének erős hanyatlása folytán, az állam nem ver többé magánosok részére ezüst pénzt.

A pénzügyminiszterium nagy érdekü összeállításából ismerjük 1748 óta a körmöczi pénzverdében vert pénzek összegét, nemeik és évek szerint részletezve. E munka szük kerete nem engedi, hogy az adatokat évről-évre közöljük, elég, ha a főbb eredményekre szoritkozunk.

1748-tól, vagyis attól kezdve, hogy conventiós pénzek nálunk is verettek, 1857-ig vagyis a conventiós pénzrendszer megszünéséig, a körmöczi pénzverdében a következő pénznemek verettek, az alábbi összegekben:

Arany pénzek:	
Kettős arany	9.048,371 frt
Egyszerű arany	51.546,883 »
Souverain d'or	1.740,333 »
Fél souverain d'or	328,940 »
együtt . . .	62.664.527 frt.
Országos ezüst és ezüst váltópénzek:	
Egész tallér	16.768,397 frt
Fél tallér vagy forintos	699,468 »
Negyed tallér vagy fél forintos . . .	83,510 »
Koronás tallér	8.906,996 »
Fél koronás tallér	648,979 »
Negyed koronás tallér	12.315,232 »
Huszas	89.784,853 »
17 krajczáros	8.886,140 »
12 »	32.332,546 »
10 »	4.317,793 »
7 »	12.601,484 »
6 »	812,215 »
5 »	183,157 »
»	610,858 »

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Országos ezüst és ezüst váltópénzek:	
Poltúra	71,960 frt
1 krajczáros	35,351 »
Dénár	84,746 »
együtt . . .	189.143,785 frt.
Réz váltópénzek:	
30 krajczáros	7.893,464 frt
15 »	5.501,630 »
6 »	24.855,975 »
3 »	8.312,225 »
2 »	747,190 »
Poltúra	380,157 »
1 krajczáros	6.855,571 »
½ »	357,869 »
Gröschel	17,691 »
Dénár vagy ¼ kros	291,408 »
együtt . . .	55.213,180 frt.

Az osztrák érték behozatalától 1866. végéig a körmöczi pénzverdében következő pénzek verettek:

Arany pénzek:	
egyszerű arany	3.069,835 frt
egész korona	413,653 »
fél korona	43,848 »
együtt . . .	3.527,336 frt.
Országos ezüst- és ezüst-váltópénzek:	
2 frtos	1.022,324 frt
1½ frtos	7.682,280 »
1 frtos	13.746,140 »
¼ frtos	10.697,507 »
10 krajczáros	135 »
5 »	43 »
együtt . . .	33.148,429 frt.
Réz váltópénzek:	
kettős és egyszerű soldi . . .	119,553 frt
4 krajczáros	1.029,711 »
1 »	2.259,388 »
½ »	215,683 »
együtt . . .	3.624,335 frt.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Végre 1867 óta a Magyarországban összesen kivert pénzek következő összegekre rúgtak:

É v	Arany pénzek	Országos ezüst pénzek	Ezüst váltópénz	Réz váltópénz
		F o r i n t		
1867	2.204,205	1 897,587	—	—
1868	2.450,962	1.092,526	1.278,829	249,283
1869	1.715,624	855,873	3.906,615	50,727
1870	2.251,589	1.821,609	4.615,309	—
1871	1.690,413	2.687,734	547,357	—
1872	2.427,691	3.456,245	372,553	—
1873	2.034,696	2.338,364	106,605	37,030
1874	1.980,235	2.081,702	132,371	—
1875	2.150,612	2.073,958	42,504	—
1876	2.559,920	4.136,174	51,849	—
1877	2.635,310	2.241,386	46,008	—
1878	2.552,909	5.717,374	—	44,782
1879	2.543,141	25.755,927	—	101,010
1880	2.516,689	3.814,618	—	—
1881	2.548,726	15.494,763	—	122,328
1882	2.517,699	1.897,441	—	209,499
1883	2.481,528	7.040,776	—	85,351
1884	2.518,707	1.721,725	—	—
1885	2.422,645	1.672.086	—	200,060
Összesen	44.206,301	87.797,868	11.100,000	1.100,070

Az utóbbi összeget az egyes pénznemek szerint részletezve, a következő kimutatás adja:

	1867—85-ig kiveretett:	
Arany pénzek:	darab	forint értékben
kir. arany	1.441,759	6.755,847
20 frankos arany . . .	4.338,642	35.143,000
10 » » . . .	569,742	2.307,454
Ezüst pénzek:		
1½ forintos	854,228	1.281,342
1 forintos	86.516,526	86.516,526
Ezüst váltópénzek:		
20 krajczáros. . . .	28.974,718	5.794,944
10 » . . .	53.050,564	5.305,056

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	1867—85-ig kiveretett:	
Réz váltópénzek:	darab	forint értékben
4 krajczáros	3.099,298	123,972
1 »	96.409,760	964,098
1/2 »	2.400,000	12,000

Valamenyi számadatot összegezve azt látjuk, hogy Magyarországban 1748-tól 1885-ig (a gyulafehérvári pénzverdében 1867 előtt vert pénzeken kívül, melyeknek összegét nem ismerjük) aranyban 113.707,757 frt, országos ezüst és ezüst váltópénzben 332.304,693 frt, réz váltópénzben pedig 62.879,461 frt értékű pénzt vertek, a conventiós pénzt is osztrák értékre számítva át.

Ausztria 1868—1884-ig bezárólag következő nemű és mennyiségű pénzt veretett:

Arany pénzt:	Érték forintokban
négyes arany	6.989,635
egyszerű arany	36.455,057
Ferencz-József arany	8.420,756
együtt . . .	51.865,448
Ezüst pénzt:	
levantei tallér	42.195,885
2 forintos	4.209,868
1 forintos	136.507,268
együtt . . .	182.913,021
Ezüst váltópénzt:	
20 krajczáros	12.287,923
10 »	9.960,564
együtt . . .	22.248,487
Réz váltópénzt:	
1 krajczáros	1.372,000
1/2 »	28,000
együtt . . .	1.400,000

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az érczpénz nálunk a papirpénz kényszer folyama miatt csak kereskedelmi árut képezett s képez az arany jelenleg is. Az érczforgalom helyreállítását a krónikus deficziten s a kedvezőtlen fizetési mérlegen kívül az államnak a jegybankkal szemben fennállott nagy tartozása, majd később a forgalomban levő állami papirpénz gátolta s gátolja jelenleg is. Az 1862-ki bankakta, mely az osztrák nemzeti bank szabadalmát 1876-ig meghosszabbítá, megállapította a tervet a valuta helyreállítására, s az állam a

bankadósság törlesztésére nézve elvállalt kötelezettségének pontosan eleget is tett, úgy, hogy az érczfizetésnek már 1867 január 1-én meg kellett volna kezdődni. A kiütött porosz-olasz háború azonban, ép úgy mint 1859-ben az olasz háború váratlan kitörése, a nagy áldozatokkal megvalósulás felé vitt tervet halomba döntötte. A kormány, hijjával lévén minden egyéb segédforrásnak, papirpénz kibocsátásához folyamodott.

Az 1867-ki kiegyezési törvény az államjegyek és váltópénz jegyek maximumát 312 millió frtban állapította meg s mint függő adósságot, mindkét fél közös jótállása alá helyezte. A kiegyezési törvény az államjegyekkel kapcsolatosan intézkedett a gmundeni, ausseei és halleini sóbányákra bekeblezett zálogjegyekről, kimondván, hogy az államjegyek e zálogjegyekkel együtt a 400 millió frtot meg nem haladhatják, de ez összegen belül a bevont zálogjegyek államjegyekkel pótlandók s a közös jótállás az államjegyek ezen összegére is kiterjed, 1867 óta minden év deczember 31-kén az állami pénzjegyek összege következő volt:

1867.	313.136,439	forint
1868.	307.924,761	»
1869.	319.082,561	»
1870.	352.113,519	»
1871.	373.600.894	»
1872.	375.991,886	»
1873.	344.033.270	»
1874.	345.282,194	»
1875.	346.501,033	»
1876.	355.444,167	»
1877.	345.961,161	»
1878.	364.002,389	»
1879.	313.030,526	»
1880.	327.737,769	»
1881.	320.434,947	»
1882.	351.493,795	»
1883.	350.951,770	»
1884.	354.248,072	»
1885.	338.248,952	»

Egész közgazdasági életünkre súlyosan nehezedik az ágió ingadozása, mely a papirpénz kényszer forgalmában gyökerezve, részint a politikai, részint a gazdasági és forgalmi viszonyok hullámzása szerint száll vagy emelkedik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1819-től 1848-ig a nemes fémeknek ágiójuk nem volt; a közönség az osztrák nemzeti bank jegyeit, melyek nem voltak kényszerforgalmúak, hanem bizonyos meghatározott pénztáraknál kivánatra érczpénzre váltattak be, disagió nélkül fogadta el. A mint azonban 1848 május 12-kén kimondatott a bankjegyek kényszerforgalma, az ágió azonnal feltünt s roppant ingadozásokkal, néha rendkivül magasra hágva, néha leszállva alacsonyra, de soha meg nem szünve, szakadatlanúl tart napjainkig.

A nemes fém-ágio állását 1848 óta minden év végén a következő kimutatás tünteti fel:

1848. . .	112.62	1861. . .	140.25
1849. . .	112.00	1862. . .	114.00
1850. . .	129.25	1863. . .	117.50
1851. . .	120.00	1864. . .	114.25
1852. . .	110.75	1865. . .	104.00
1853. . .	116.62	1866. . .	129.10
1854. . .	127.62	1867. . .	119.50
1855. . .	109.12	1868. . .	117.50
1856. . .	107.12	1869. . .	120.75
1857. . .	106.62	1870. . .	121.75
1858. . .	102.75	1871. . .	114.75
1859. . .	123.75	1872. . .	106.60
1860. . .	144.25		

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Itt kissé meg kell szakítani kimutatásunkat. Eddig csak általában nemes fém-ágiórúl szóltunk, 1873-tól kezdve külön kell szólnunk az arany- és ezüst-ágióról. Az ezüst termelés rohamosabb emelkedése, karöltve több államnak, különösen a Német birodalomnak az arany-valutára való áttérésével s az ezüst demonetizálásával, nem különben azon körülménynyel párosulva, hogy az ezüst fogyasztó ázsiai országokba újabban sokkal kevesebb ezüst talál lefolyást, — megzavarta az arányt a két nemes fém értéke közt, úgy, hogy az ezüst-ágió lassanként leszállt s csak az arany érték lett szabályozója papírpénzünk becsének.

A mondott évtől a két nemes fém-ágióját külön feltüntetve a következő kimutatás adja:

	Ezüst-ágió	Arany-ágió
1873. végén . . .	106.00	112.50
1874. » . . .	105.00	110.45
1875. » . . .	105.41	113.59

	Ezüst-ágió	Arany-ágió
1876. végén . . .	115.76	124.85
1877. » . . .	105.44	118.02
1878. » . . .	100.03	115.30
1879. » . . .	—	116.37
1880. » . . .	—	117.00
1881. » . . .	—	116.30
1882. » . . .	—	117.10
1883. » . . .	—	120.00
1884. » . . .	—	121.81

Az ezüst-ágió tehát már 1879-ben tökéletesen megszünt, ellenben az arany-ágió az utóbbi időkben igen magasan áll.

Ha az imént közölt két kimutatáson végig pillantunk, látjuk, míly roppant ingadozásokat mutat nálunk az ágió, pedig a közölt számok csak az egyes évek utolján volt állapotot tüntetik fel s nem mutatják az évközben történt emelkedést vagy leszállást, már pedig tudjuk, hogy az ágió, kivált külpolitikai bonyodalmak alkalmával, pár hónap, vagy épen nehány nap alatt is roppant nagyot képes szökni. Kétszer állt az ágió közel a megszünéshez, azon két alkalommal, midőn minden előkészület meg volt téve a valúta helyreállítására. 1858 október végén az ágió csak 101.12-ön, 1866 február végén pedig csak 101.75-ön állt. A kisérlet azonban mind két esetben hajótörést szenvedett s az ágió ismét magasra szökött fel.

Napjainkban az ágió állandóan igen magasan áll s nincs is kilátás rá, hogy egyhamar leszálljon. A küszöbön lévő vám és kereskedelmi szövetség bár ismét kilátásba helyezi a valúta rendezésének napirendre hozását, gyakorlati jelentősége azonban aligha lesz. Az a bizonytalanság, mely a valúta viszonyok tekintetében világszerte uralkodik s főleg az ezüstnek kétes jövője, nem is igen ajánlják, hogy hazánk és a monarchia elhatározó lépést tegyen akkor, midőn úgy lehet a hozott áldozat hiába történik. [1])

[1]) Az általános valutaviszonyokat s az egyes államok pénzrendszerét és valutaviszonyait érdekesen ismerteti Hock Ottomár: »Währungs-Politik und Münz-statistik« czimű munkája.

II. FEJEZET.

Az osztrák-magyar bank.

Hazánkban a jegykibocsátás jogával egyetlen bankintézet, az *osztrák-magyar bank* van felruházva. Mint neve is mutatja, ez sem kizárólag magyar intézet, közös Ausztriával s az egész monarchia pénz- és hitelviszonyainak legfőbb szabályozója.

A bank jelen szervezetében 1878. óta áll fenn; azelőtt *osztrák nemzeti bank* nevet viselt, jogilag teljesen osztrák intézet volt s bár jegyei nálunk is kezdettől fogva forogtak, sőt később hitelüzletét is kiterjesztette hazánkra, működésének Magyarországon törvényes alapja nem volt.

Alakítását az 1816. jún. 1-én kelt pátens rendelte el; felállításával a főczél nem az ipar és kereskedés érdekeinek előmozdítása, hanem az állam zilált pénzügyeinek rendezése s első sorban az elértéktelenedett állami papirpénz bevonása volt.

A bank mindazáltal nem mint állami, hanem mint részvényekre fektetett magánintézet alapíttatott. A részvények számát az idézett pátens 50 ezerre szabta s minden részvényre 2000 frtot papirban, 200 frtot pedig conventiós ezüstpénzben kellett volna befizetni. Később azonban a részvények száma 100,000-re emeltetni határoztatott, az egy részvényre való befizetés ellenben leszállíttatni 1000 frt papirra s 100 frt conventiós ezüstpénzre. Az utóbbi útján befolyó összeg volt hivatva, hogy a pénzügyi kormány részéről szolgáltatandó érczkészlettel együtt a bank érczalapját képezze, a részvények után befolyt állami papirpénz ellenben megsemmisíttetett s mint tartozás, az állam terhére iratott.

A bank üzletkörét az 1816. június 1-én kelt pátens meglehetős szükre szabta. Bankjegyek kibocsátásán s e bankjegyek által a forgalomban levő papirpénz bevonásán, valamint az államtól reábizott törlesztési alap kezelésén túl, váltók és egyéb keres-

kedelmi értékek leszámítolására csak annyiban terjedt ki, a menyiben a banknak e czélra készpénz állott rendelkezésére; az ingatlanokra való kölcsönzés pedig a bank tőkéjének növekedésétől tétetett függővé.

Látható ebből, hogy a bank üzleti tevékenységében mily csekély helyet szántak a tulajdonképeni banküzletnek. Az 1817. júl. 15-kén kelt pátensben foglalt statutumok azonban, melyek a bank végleges szervezetét tartalmazták, nemcsak a leszámítolást fektették helyesebb alapra, hanem a bank üzletkörét még a giro-, kölcsön- és letéti üzletre is kiterjesztették.

A bank első szabadalma 25 évre szólt; de az 1841. júl. 1-én kelt legfelsőbb elhatározással ismét 25 évre újíttatott meg, 1866. decz. 31-ig. Jóval e második szabadalom lejárta előtt az 1862. decz. 27-ki banktörvény meghosszabbította ismét a szabadalmat, de csak 10 évre, 1876. év végéig. Ekkor már az önálló Magyarországnak is hozzászólása volt a bank szabadalmához, s hazánk közjogi állása s gazdasági érdeke múlhatlanúl megkívánta, hogy az összhangba hozassék a dualismus követelményeivel. De a megállapodás az osztrák kormány és a nemzeti bank merev magatartása miatt nem volt könnyű s a tárgyalások a szabadalom lejártáig nem is vezettek sikerre, úgy, hogy a végleges intézkedések helyett csupán a tényleges állapot meghosszabbítása mondatott ki 1878. június végéig. Csak hosszas tárgyalások és alkudozások után jött létre a magyar és osztrák kormányok, továbbá a nemzeti bank között a megegyezés, mely a banknak jelenlegi dualisztikus szervezetét adá (1878. XXV. t. czikk). Ez újabb tíz évre szóló szabadalmat, mely 1888. decz. 31-kén jár le, de csekély módosításokkal kétség kívül már legközelebb ismét 10 évre fogja engedélyezni a két állam törvényhozása.

Az 1878. évi alapszabályok a bank üzletkörét következőleg állapítják meg: »az osztrák-magyar bank jogosítva van: váltókat, értékpapirokat és szelvényeket leszámítolni; kézi zálogra kölcsönt adni; letéteket megőrzés, illetőleg kezelés végett átvenni; pénzeket elismervényre, továbbá pénzeket, rövid lejáratú váltókat és értékpapirokat folyó számlára (giró-üzletbe) átvenni; utalványokat saját pénztáraira kiállítani; bizományi üzleteket teljesíteni; osztrák és magyar állami, országos, illetőleg községi kölcsönök lejárt kötvényeit és szelvényeit beváltani; vert vagy veretlen

aranyat és ezüstöt, továbbá külföldi piaczra szóló váltókat venni és eladni; az alapszabály függelékét képező jelzálog-hitelüzleti szabályok értelmében jelzálogos kölcsönöket záloglevelekben adni és végre a bank saját záloglevéleit venni és eladni.«

A bank alaptőkéje a részvényesek befizetéséből alakult. 1818-ban még csak 13.791,000 conventiós értékű forint volt befizetve 6597 darab részvényre, de már 1819-ben 50,621 darab részvényre a teljes 30.372,600 frt befizetés megtörtént. Ettől kezdve az alaptőke álladéka változatlan maradt egész 1855-ig, midőn a még kibocsátatlan 49,379 darab részvény értékesítésével az alaptőke 69.875,800 conventiós forintra szökött. A következő évben ismét nagy emelkedést látunk. A bank jelzálogi intézetének felállításával újabb 50.000 darab részvény kibocsátása határoztatott el, miből 1856. végén már 47,500 darab tényleg kibocsáttatott, 1857. végén pedig már mind az egész 50 ezer darab ki volt bocsátva s az összes alaptőke 103.825,800 conventiós forintot képviselt. 1859-ben a részvénytőke a conventiós értéknek osztrák értékre való átváltoztatása folytán 109.384,590 frtot tett, 1863-ban pedig a 150 ezer darab részvényre 110.250,000 o. ért. forint volt befizetve. 1868-ban azonban az alaptőke leszállíttatott 90 millió osztrák ért. forintra, mely összeg azóta sem változott s 150 ezer darab 600 frtos részvényből áll.

A bank üzletei közül természetesen legfontosabb a jegykibocsátási üzlet, mely egyúttal a többinek alapját képezi. A kibocsátott bankjegyek, valamint az érczfedezet nagyságát a következő kimutatás tünteti föl:

Év végén	Bankjegy forgalom	Érczkészlet			Az érczkészlet aránya a bankjegyforgalomhoz
		Arany	Ezüst	Összesen	
	forintokban[1])				
1818	26.738,365	19.214,658		19.214,658	1 : 1.38
1819	43.786,915	33.061,150		33.061,150	1 : 1.33
1820	51.915,255	29.424,892		29.424,892	1 : 1.77
1821	34.827,785	18.423,054		18.423.054	1 : 1.89
1822	48.294,765	19.089,178		19,089,178	1 : 2.53

[1]) 1858-ig convencziós, 1859 óta osztrák értékben.

Év végén	Bankjegy-forgalom	Érczkészlet			Az érczkészlet aránya a bankjegyforgalomhoz
		Arany	Ezüst	Összesen	
	forintokban				
1823	51.028,590	15.508,766		15.508,766	1 : 3.29
1824	68.057,250	22.071,736		22.071,736	1 : 3.08
1825	82.110,710	19.012,266		19.012,266	1 : 4.32
1826	82.319,990	14.765,205		14.765,205	1 : 5.57
1827	87.363,065	20.050,084		20.050,084	1 : 4 36
1828	95.697,515	22.302,068		22.302,068	1 : 4.29
1829	107.563,540	21.886,261		21.886,261	1 : 4.91
1830	111.988,605	17.565,422		17.565,422	1 : 6.37
1831	123.929,640	12.781,745		12.781,745	1 : 9.70
1832	119.879,440	22.618,894		22.618,894	1 : 5.30
1833	125.063,915	31.843,940		31.843,940	1 : 3.93
1834	135.752,065	39.390,742		39.390,742	1 : 3.45
1835	151.160,675	34.649,685		34.649,685	1 : 4.36
1836	153.752,155	25.292,379		25.292,379	1 : 6.08
1837	146.172,870	31.805,643		31.805,643	1 : 4.60
1838	166.929,360	30.062,715		30.062,715	1 : 5.55
1839	166.553,875	23.413,242		23.413,242	1 : 7.10
1840	167.079,390	15.513,549		15.513,549	1 : 10.77
1841	166.601.755	39.939,706		39.939,706	1 : 4 17
1842	173.410,105	58.242,815		58.242,815	1 : 2.97
1843	179.386,560	67.345,719		67.345,719	1 : 2 66
1844	197.754,625	88.909,235		88.909,235	1 : 2.22
1845	214.760,790	95.153,949		95.153,949	1 : 2.26
1846	213.690,055	86.933,477		86.933,477	1 : 2.46
1847	218.971,125	70.240,569		70.240,569	1 : 3.12
1848	222.976,504	5,453	30.420,492	30.425,945	1 : 7.33
1849	250.477,658	5,453	30.059,370	30.064,823	1 : 8.33
1850	255.367,221	5,467	32.297.658	32.303,125	1 : 7.90
1851	215.636,519	5,467	42.822,189	42.827,656	1 : 5.03
1852	194.943,256	5.467	43.241,899	43.247,366	1 : 4.51
1853	188.309,217	5,661	44.875,673	44.881,334	1 : 4.19
1854	383.491,000	5,481	45.201,602	45.207,083	1 : 8.48
1855	377.880,275	5,481	49.405,074	49.410,555	1 : 7.65
1856	380.181,085	2.881,890	84.358,720	87.240,610	1 : 4.36
1857	383.480,789	2.967,741	95.075,280	98.043,021	1 : 3.91
1858	370.022,355	2.780,588	95.796,856	98.577,444	1 : 3.75
1859	466.758,923	2.688,009	77.499,747	80.187,756	1 : 5.82
1860	474.861,562	2.278,260	86.889,666	89.167,926	1 : 5.32
1861	468 874,423	2.148,346	97.000,035	99.148,381	1 : 4.73

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év végén	Bankjegy-forgalom	Érczkészlet			Az érczkészlet aránya a bankjegyforgalomhoz
		Arany	Ezüst	Összesen	
	forintokban				
1862	426.877,276	2.113,440	102.957,707	105.071,147	1 : 4.06
1863	396.655,626	1.767,994	108.941,590	110.709,584	1 : 3.58
1864	375.828,020	1.621,236	110.570,003	112.191,239	1 : 3.35
1865	351.100,755	1.507,105	120.014,665	121.521,270	1 : 2.89
1866	283.988,480	3.303,544	100.705,039	104.008,583	1 : 2.73
1867	247.021,120	1.991,892	106.354,702	108.346,594	1 : 2.28
1868	276.185,150	236,889	108.405,984	108.642,873	1 : 2.54
1869	283.699,220	234,961	116.626,881	116.861,842	1 : 2.42
1870	296.893,160	1.424,923	112.902,253	114.327,176	1 : 2.59
1871	317.333,530	44.403,431	99.093,014	143.496,445	1 : 2.21
1872	318.365,470	69.403,959	73.529,370	142.933,329	1 : 2.23
1873	358.942,580	70.527,743	73.308,949	143.836,692	1 : 2.49
1874	293.662,350	72.741,309	66.627,581	139.368,890	1 : 2.11
1875	286.242,330	67.854,046	66.562,849	134.416,895	1 : 2.13
1876	295.910,060	70.222,013	66.385,770	136.607,783	1 : 2.17
1877	281.375,872	67.376,205	70.077,484	137.453,689	1 : 2.05
1878	288.799,000	67.374,595	86.485,777	153.860,372	1 : 1.88
1879	316.759,400	58.631,872	105.613,790	164.245,662	1 : 1.92
1880	328.622,890	65.010,262	108.291,351	173.301,613	1 : 1.90
1881	354.207,560	68.725,533	122.130,827	190.856,360	1 : 1.86
1882	368.633,710	79.172,407	114.567,302	193.739,709	1 : 1.90
1883	380.457,420	77.682,053	121.696,815	199.378,868	1 : 1.91
1884	375.725,030	78.822,133	126.568,175	205.390,308	1 : 1.83
1885	363.603,020	69.072,718	129.723,317	198.796,035	1 : 1.83

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

Fentebbi számok a bankjegyforgalmon és érczkészleten kívül feltüntetik az érczfedezet arányát is.

Az 1816. pátens szerint a bankjegyeket csak oly mennyiségben bocsáthatott volna ki, a mennyi az állami papirpénz beváltására szükséges volt s a bankjegyek fedezetét a pénzügyi igazgatás által a banknak átadandó érczpénzen s a bank saját érczkészletén kívül, azon állami kötvények képezték, melyeket az állam a beváltott és megsemmisített állami papirpénzért adott át a banknak. Az érczkészlet aránya a bankjegyekhez csak annyiban volt meghatározva, hogy a bank köteleztetett ezeket az e czélra dotált beváltó pénztáraknál kívánatra teljes értékben érczpénzre váltani.

Az 1841-ki szabadalom hasonlóképen nem tartalmazott közelebbi meghatározást, csak kötelességévé tette a bankigazgatóságnak, hogy az arányt az érczkészlet és bankjegyforgalom közt időről-időre akként állapítsa meg, hogy a bank a beváltási kötelességnek mindenkor eleget tehessen.

Az 1862-ki bankakta, melynek egyik főtendenciája az volt, hogy a bank hosszú időn keresztül felfüggesztett készfizetését ismét megkezdhesse, a Peel-acta-féle contingentálási rendszert fogadván el, kimondta, hogy 200 millió frtig a bankjegyeknek csak bankszerű fedezettel kell birniok, azonfelül azonban a forgalomban levő bankjegyek minden forintjának törvényes ezüstpénzben, vagy ezüstrudakban kell meglennie. Hasonlóképen intézkednek az 1878-ki alapszabályok is, azzal a különbséggel, hogy ezek szerint már az arany ép úgy szolgálhat fedezetül, mint az ezüst.

Az aranyat különben az 1862-ki statutumok sem zárták ki teljesen, megengedték, hogy az érczkészlet egy negyed részéig ezüst helyett arany pénzek vagy rudak használtassanak fedezetül.

A contingentálási rendszer hiánya abban mutatkozott, hogy a bank hitelező képesség 200 millió frtra volt korlátolva s a hiteligények nagyobb mérvű fokozása mellett a bank eszközei kimerültek. 1873-ban a bank-aktát fel is kellett függeszteni, a közelmult években pedig a bank többször csak nagy erőfeszítéssel, tartalék alapjának mozgósításával tehetett eleget a méltányos hiteligényeknek. Minthogy a bank hitelének kimerülése nagy közgazdasági károkat idézhetne elő, az új alapszabály-tervezet, mely valószinüleg már legközelebb törvénybe fog iktattatni, a porosz rendszer felé hajlik; a bank hitelnyújtásának mérvét jelentékenyen fölemeli, de hogy a bank könyelmü hitelnyújtásra ne csábíttassék, a 200 millió frtot meghaladó fedezetlen bankjegyektől az államnak 5%-os adót tartozik fizetni.

A bank érczkészlete, bár az évek hosszú során át roppantúl megnövekedett, számos hullámzással ért el a jelenlegi magasságig s az emelkedést sokszor tetemes visszaesés követte. A bank érczkészletének csökkenését rendesen a politikai események idézték elő. Igy látjuk a juliusi forradalomnak s Lengyelország végleges felosztásának hatását az érczkészlet 1830 és 31-ki csökkenésében. Igy apadt a bank érczkészlete 1840-ben a keleti bonyodalmak s még inkább 1848-ban az akkori háborús események,

majd később 1859-ben s 1866-ban a szerencsétlen hadjáratok következtében.

1847. előtt a bank érczkészlete csaknem kizárólag ezüst volt. Az arany 1856-ban kezd nagyobb összegekkel feltünni, de még mindig nagyon alárendelt mennyiségben az ezüst mellett. A fordulat 1871-ben állt be. Midőn Németország elhatározta, hogy az arany-valútára tér át s valószinű volt, — hiszen már a kiegyezési törvény is az arany érték mellett foglalt állást — hogy a példát monarchiánk is követni fogja, az osztrák nemzeti bank igen ügyesen nagy mennyiségű arany készletet szerzett, még mielőtt az ezüst értéke aláhanyatlott volna s az arany készlet beszerzése nagy áldozatokat rótt volna a bankra. Ez időtől az arany az összes fémkészletnek 31—52%-át képezi.

Az érczkészlet aránya a bankjegy-forgalomhoz az első években nem volt kedvezőtlen, de később oly feltünő aránytalanságokat látunk, hogy volt év midőn a forgalomban levő bankjegyek kilencz, sőt tiszeresen is meghaladták az érczkészletet. Igaz, hogy a franczia banknál, e mintaszerű intézetnél is előfordult, hogy a jegyforgalom az érczkészletet hat-, sőt nyolczszorosan is felülmúlta, de e rendkivüli körülményt a forgalmi szükség teremté, míg ellenben az osztrák nemzeti banknál a hitelre szoruló állam pénzszüksége s ez utóbbinál a bankjegyek azon tömege, mely az érczkészletet meghaladá, csak kis részben bírt bankszerű fedezettel, legnagyobb része, mint az államnak adott kölcsön került a forgalomba. Az érczfedezet aránya egész a hatvanas évek elejéig roppant ingadozást mutat; azóta bizonyos állandóság jellemzi, javuló irányzattal, úgy hogy 1878. óta a forgalomban levő bankjegyek kétszeresét sem teszik a bank birtokában lévő érczkészletnek.

A bank jelenleg roppant érczkészlettel rendelkezik. De nem csupán a fedezeti arány kedvező, az érczfedezetnélküli bankjegyek teljes összegükben bankszerüleg vannak fedezve. A bankon tehát nem múlik, hogy a készfizetést bármikor megkezdhesse, ezt, a mint az előbbi fejezetben láttuk, a monarchia fináncziális állapota s különösen a közös függő adósság gátolja.

Az osztrák nemzeti bank 1848-ig mindenkor megfelelt jegybeváltási kötelezettségének. Ezt azonban a bankon kivül eső kedvező körülmények, a hosszú béke s megindult közvagyonosodás okozá; maga a bank már az 1848-ki események előtt magában

rejté a fizetésképtelenség csiráját. Nem az érczkészletnek olykor fölötte kedvezőtlen arányára czélzunk itt, hanem a bank szoros üzleti összeköttetésére az állammal, melynek tartozása képezte a bankjegyek legnagyobb részének egyetlen fedezetét. E fedezet természetesen a politikai viszonyok minden ingadozását megérezte s hogy a bank fizetési képessége mily ingatag alapon állt, megmutatták az 1848-ki események, midőn a kül- és belpolitikai viharok első szélfúvására kénytelen volt a bank a bécsi kormány beleegyezésével a bankjegyek beváltását korlátolni, majd végkép megszüntetni s 1848 május 12-kén kimondatott a bankjegyek kényszerforgalma, mely azóta, csekély megszakítással, napjainkig tart.

A következő táblázat kimutatja az állam tartozását a bank iránt, de egyszersmind kimutatja azon összegeket is, melyekkel a bank a magánhitelt táplálta. Itt csak a váltók és egyéb kereskedelmi értékpapirok leszámítolására és a lombárd kölcsönökre szorítkozunk, a bank jelzálog üzletét, mely épen nem függ össze jegykibocsátó jellegével, a földhitelt tárgyaló fejezetben fogjuk röviden megismertetni.

Év végén	Az állam tartozása	Leszámított váltók és értékpapirok	Kölcsönök kézi zálogokra	Váltótárcza és lombárd kölcsönök
	f o r i n t [1])			
1818	10.490,000	6.557,396	4.782,100	11.339,496
1819	23.732,000	1.922,907	15.774,200	17.697,107
1820	34.231,541	1.626,111	16.724,900	18.351,011
1821	28.009,541	7.316,002	8.927,900	16.243,902
1822	39.796,735	2.694,321	14.404,200	17.098,521
1823	47.044,260	4.471,935	12.658,500	17.130,435
1824	57.529,760	3.215,075	14.795,200	18.010,275
1825	72.229,760	5.823,976	12.665,700	18.489,676
1826	81.838,760	5.093,052	9.951,200	15.044,252
1827	87.029,760	1.285,476	7.566,500	8.851,976
1828	98.035,760	1.842,153	3.404,700	6.246,853
1829	105.928,760	3.605,340	6.339.000	9.944,340
1830	108.029,760	4.987,298	10.968,000	15.955,298

[1]) 1859-ig Conventiós, 1859 után osztrák értékben.

Országos Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év végén	Az állam tartozása	Leszámított váltók és értékpapirok	Kölcsönök kézi zálogokra	Váltótárcza és lombárd kölcsönök
	f o r i n t			
1831	112.018,760	2.629,810	10.139,100	12.768,910
1832	114.098,760	3.246,899	10.456,900	13.703,799
1833	104.029,760	5.679,340	12.254,200	17.933,540
1834	114.029,760	4.089,968	7.467,200	11.557,168
1835	128.029,760	9.180,012	9.947.600	19.127,612
1836	128.029,760	19.533,119	8.448,000	27.981,119
1837	129.140,950	10.565,628	5.666,900	16.232,528
1838	131.443,148	26.433,963	7.534,500	33.967,463
1839	129.343,834	30.468,236	11.439,000	41.907,236
1840	126.304,388	31.324,115	17.470,100	48.794,215
1841	125.934,083	14.325,023	14.500,100	28.825,123
1842	114.984,087	15.070,917	13.721,700	28.792,617
1843	110.591,450	21.126,601	9.792,100	30.918,701
1844	108.519,108	20.918,513	9.901,800	30.820,313
1845	106.363,872	31.005,366	12.612,400	43.617,766
1846	104.622,427	39.711,844	14.611,800	54.323,644
1847	126.791,324	43.636,516	10.189,600	53.826,116
1848	178.644,779	30.765,821	14.442,600	45.208,421
1849	189.081,035	31.706,303	15.349,000	47.055,303
1850	150.402,918	37.531,337	20.035,000	57.566,337
1851	121.699,244	45.517,217	15.058,200	60.575,417
1852	130.660,279	36.321,635	17.771,100	54.092,735
1853	121.210,690	53.447,836	23.863,000	57.310,836
1854	294.226,496	73.212,203	48.186,800	121.399,003
1855	253.175,172	86.764,715	79.039,500	165.804,215
1856	212.779,561	84.773,547	86.661,000	171.434,547
1857	203.784,354	79.653,534	86.209,400	165.862,934
1858	145.733,823	76.795,898	77.136,505	153.932,403
1859	300.169,337	35.130,287	55.608,045	90.738,332
1860	257.054,160	58.165,744	54.234,080	112.399,834
1861	249.847,212	61.217,263	56.113,700	117.330,963
1862	217.289,244	66.919,225	53.484,800	120.404,025
1863	186.373,140	89.131,533	50.781,900	139.913,433
1864	175.907,161	95.533,775	51.447,400	146.981,175
1865	144.292,631	106.837,074	43.265,700	150.102,774
1866	224.044,003	38.884,711	30.848,500	69.733,211
1867	313.136,439	77.091,557	25.011,700	102.103,257
1868	80.000,000	81.955,008	37.789,995	119.745,003
1869	80.000,000	87.539,186	42.037,300	129.576,486

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár és Levéltár

Év végén	Az állam tartozása	Leszámított váltók és értékpapirok	Kölcsönök kézi zálogokra	Váltótárcza és lombárd kölcsönök
	forint			
1870	80.000,000	109.694,405	41.259,200	150.953,605
1871	80.000,000	136.980,669	33.391,300	170.371,969
1872	80.000,000	167.199,761	28.622,500	195.822,261
1873	80.000,000	181.775,058	55.571,400	237.346,458
1874	80.000,000	142.195,922	35.477,500	177.673,422
1875	80.000,000	117.157,244	32.118,200	149.275,444
1876	80.000,000	135.591,771	29.011,300	164.603,071
1877	80.000,000	113.964,485	27.829,375	141.793,860
1878	79.748,919	109.181,775	32.018,700	141.200,475
1879	79.748,919	117.531,467	24.081,200	141.612,667
1880	79.748,919	139.108,819	20.924,300	160.033,119
1881	79.748,919	156.544,945	21.991,500	178.536,445
1882	79.595,269	162.668,241	32.537,000	195.205,241
1883	79.448,402	169.345,057	30.034,800	199.379,857
1884	79.403,387	167.712,877	34.220,100	201.932,977
1885	79.403,387	136.442,984	27.216,700	163.659,684

E számok élesen megvilágítják, hogy a banknak bankszerű üzlete egész 1867-ig mennyire háttérbe szorult az állammal folytatott üzlet mellett. Az állam első tartozása az állami papirpénzjegyeknek a bank által közvetített beváltásából származott. De azonkivül is az állam a bankkal állandó üzleti összeköttetésben maradt. [1]) A hitelezés mérvét a szükség szabta meg s rendkivüli alkalmakkor az állam erősen igénybe vette a bank hitelét. Ezt látjuk $184^{8}/_{9}$-ben, továbbá 1854-ben a krimi háború és fegyveres béke alkalmával, 1859-ben az olasz-franczia háborúkor s ismét $186^{6}/_{7}$-ben a porosz és olasz háború következtében.

Az állam tartozásának kifizetésére s a valuta helyreállítá-

[1]) A banknak az államhoz való viszonyát kimerítően tárgyalja a »Die Oesterr. Nationalbank und ihr Verhältniss zu dem Staate« czím alatt 1861-ben megjelent röpirat, mely egyszersmind gazdag statisztikai adatokat tartalmaz a bank keletkezésétől egész 1860. végéig. Az osztrák-magyar bank utóbbi 8 évi működésének hű képét, a becses statisztikai adatok egész tömegével a bank jelenlegi vezértitkárának Leonhardt Gusztávnak »Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885.« czímű munkájában találjuk.

Magyar Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

sára irányuló eredménytelen kisérleteket láttuk az előbbi fejezetben. 1868-ban az állam tartozása 80 millióra szállt ugyan le, de ez jobbára az állami papirpénz kibocsátásával függ össze s gyökeres javulást nem hozhatott.

A bank 1854. óta bocsát nagyobb összegeket a magán hitel táplálására. Az ötvenes években a kézi zálogra adott kölcsönök vettek erős fejlődést s többször a váltótárczát is meghaladták, de a hatvanas évek óta a váltóleszámítolás bír túlnyomósággal s e mellett újabb időben egészen eltörpül a lombárd kölcsönök üzlete.

A bank által nyújtott hitel jótékony hatását lényegesen fokozta újabb időben a mind számosabb bankfiókok és bankmellékhelyek felállítása s a bankkerületek czélszerű szervezete, mi által lehetővé vált, hogy a bankhitel jótéteményében ne csak a nagyobb központok, hanem a monarchia minden vidéke osztozzék.

A fentebb kimutatott számok a deczember 31-ki állapotot tüntetik fel, tehát a bank váltó leszámítolási és kölcsönforgalmát mintegy átmetszetben mutatják, de nem ismertetnek meg annak valódi nagyságával. Hogy ez irányban is nyújtsunk némi fogalmat, megemlítjük, hogy a bank az 1885. év egész folyamában 625,822 darab váltót és értékpapirt számított le 720.96 millió forint értékkel, az ugyanazon évben kézi zálogra nyújtott kölcsönök összege pedig 126.25 millió forintra rúgott.

A bank egyéb fontosabb üzletágáról álljon itt a következő pár adat, szintén az 1885. évről. *Bankutalvány* az összes bankintézeteknél 46,299 darab állíttatott ki 155.63 millió frt összegben, minthogy azonban a bankutalványok, természetükhöz képest, csak rövid ideig maradnak forgalomban, az év végével csak 952 ezer forint bankutalvány volt forgalomban. Hasonló gyors forgást mutat a *giró üzlet* is, mely csak Bécsre szorítkozik. Ez üzletágban az év folytán 358.67 millió frt folyt be s az év végén a forgatmányi (giro) követelések 2.67 millió frtot tettek. A bank *bizományi üzleteket* is folytat s bizományban ez év folytán 13.18 millió frt névértékü értékpapírt s 635 ezer frt érczpénzt vásárolt s 11.69 millió frt értékpapirt s 470 ezer frt érczpénzt adott el, a bizományi pénzbeszedés pedig 20.9 millió frtra rúgott. A *letétek* részint kezelés, részint őrzés végett vannak a bank gondjai alatt, 1885. végén 25,308 letét 165.11 millió frt névértékkel volt keze-

lésben s 4,018 letét 91.1 frt névértékkel őrizetben. A letétüzlettel csak is a bécsi és budapesti főintézet foglalkozik. A bank az év folytán 261,074 darab *lejárt* értékpapirt és szelvényt váltott be 4.54 millió frt értékben.

A bank összes pénztári forgalmát a következő számok mutatják:

bankjegyforgalom és bankjegybeváltás . .	4,173.844,403	frt
nemes érczek forgalma	348.648,527	»
leszámitolási üzlet	1,477.605,618	»
kölcsönüzlet	117.269,140	»
bankutalványi üzlet	311.626,145	»
forgatmányi (giró) üzlet	706.457,626	»
külföldi érczváltó-üzlet	85.447,866	»
bizományi üzlet	93.796,377	»
jelzálogi részutalványi üzlet	309.167,805	»
egyéb ügyletek	518.677,451	»
Összesen . . .	8,142.540,958	frt.

Végre a bank jövedelmezőségének feltüntetésére az utóbb évtizedről álljon itt a következő kimutatás:

Év	Tiszta jövedelem	Osztalék összesen	Osztalék a részvénytőke százalékában
1876 . . .	7.009,910 frt	6.750,000 frt	7.50
1877 . . .	7.138,535 »	7.050,000 »	7.83
1878 . . .	6.863,897 »	6.600,000 »	7.33
1879 . . .	5.853,676 »	5.850,000 »	6.50
1880 . . .	5.751,008 »	5.745,000 »	6.38
1881 . . .	5.860,658 »	5.850,000 »	6.50
1882 . . .	6.617,959 »	6.450,000 »	7.17
1883 . . .	6.608,040 »	6.450,000 »	7.17
1884 . . .	6.588,115 »	6.345,000 »	7.05
1885 . . .	5.810,516 »	5.805,000 »	6.45

Az eddig közölt számadatok a banknak egész üzleti tevékenységét tüntették fel, melyből kivált régebben csak kis rész jutott hazánkra. Szükségesnek látszik röviden ez utóbbira is kitérnünk.

A bank 1851-ig még csak fiókot sem állított hazánkban; jegyei nálunk is széltire forogtak, de pénzforrásával nem táplálta a magyar üzleti életet. Magyarországon első fiókját, a budapestit,

1851-ben állította fel, de mindsesze csak 2 millió frt dotációval, a mi még az akkori viszonyokhoz képest is csekély volt. Később a vidéken is állitott fel fiókokat, így 1854-ben Brassóban, Kassán, Nagy-Szebenben, Temesvárott és Zágrábban, 1856-ban pedig Debreczenben és Fiuméban. Korántsem állíthatjuk, hogy e fiókok felállítása daczára, a bank hitelnyújtása megfelelt volna akár Magyarország igényeinek, akár azon hitelnek, melyet az intézet a nálunk forgalomban volt bankjegyekben élvezett. A bank magatartása épen nem volt barátságos a magyar érdekek iránt, s e tekintetben idők folytán nem hogy javulás állott volna be, sőt inkább visszaesést tapasztaltunk.

Az 1867-ki kiegyezés a bankügyben nem hozott megoldást a statusquo hagyatott meg, de csak hallgatagon. A bank szabadalma még 1876-ig tartott s ezt kormányunk nem akarta megbolygatni, de óvakodott attól is, hogy a nemzet szabad intézkedési joga a bankügyben korlátoltassék. A bizonytalan helyzettel sem a bank nem volt megelégedve, sem a magyar közvélemény. Az előbbi magyarországi állásának törvényes biztosítását kivánta, az utóbbi pedig független magyar jegybankot követelt s hitelbajaink nagy részét az osztrák nemzeti bank rovására irta. E bizonytalan állapotnak az 1878-ban létrejött s az 1878. XXV. törv.-czikkel beczikkelyezett egyesség vetett véget, mely mig egyrészről a bank szabadalmát Magyarországon is biztosítá, más részről létrehozta az intézetnek a magyar érdekeknek sokkal megfelelőbb dualisztikus szervezetét. Bár a bank székhelye továbbra is Bécs maradt s ugyanott maradt központosítva a jelzálogi és záloglevélüzlet is, de a többi összes üzletágakra Bécsben és Budapesten főintézetek állíttattak s mind két főintézet mellett külön igazgatóság szerveztetett. A magyar bankpiaczok dotációjára 50 millió frt köttetett ki, oly formán, hogy az összeg az osztrák piaczok üzletére nem fordítható, de nagyobb hitelszükség esetén a főtanács ezen felül is bocsáthat összegeket a budapesti főintézet rendelkezésére, a bank általános tartalékaiból. A bank az egyesség értelmében új bankfiókokat is állított hazánkban u. m. Aradon, Győrött, Kolozsvártt, Nagy-Kanizsán, Pozsonyban, Sopronban, Szegeden és Eszéken, úgy hogy jelenleg a budapesti főintézeten kivül 15 bankfiók áll fenn Magyarországban, 13 az anyaországban, 2 pedig Horvát-Szlavonországban.

A bank magyarországi üzletének fejlődését 1867. óta a leszámítolási és lombárdkölcsön üzletben a következő kimutatás tünteti fel:

Év végén	A Magyarországban					
	leszámitolt váltók és értékpapirok		kézi zálogra adott kölcsönök		leszámitolt váltók és értékpapirok és adott kölcsönök	
	összege frt	a bank összes váltótárczájának százalékában	összege frt	a bank összes lombárdkölcsönének százalékában	összege frt	az összes állomány százalékában
1865	5.715,812	5.35	1.450,200	3.35	7.166,012	4.77
1866	5.046,837	12.98	1.293,500	4.19	6.340,337	9.09
1867	8.771,646	11.37	1.178,100	4.71	9.949,746	9.74
1868	15.082,249	18.40	2.537,200	6.72	17.619,449	14.71
1869	18.041,307	20.61	5.233,700	12.45	23.275,007	17.96
1870	19.714,431	17.97	6.220,400	15.08	25.934,831	17.18
1871	20.364,344	14.87	6.195,100	18.55	26.559,444	15.59
1872	28.077,082	16.79	7.248,600	25.32	35.325,682	18.04
1873	35.088,314	19.30	10.505,500	18.90	45.593,814	19.21
1874	31.804,452	22.37	9.545,600	26.90	41.350,052	23.27
1875	30.718,310	26.22	8.271,600	25.75	38.989,910	26.12
1876	26,841,368	19.79	7.018,200	24.19	33.859,568	20.57
1877	26.140,277	23.08	6.204,100	22.29	32.344,377	22.81
1878	26.651,968	24.41	6.940,100	21.67	33.592,068	23.79
1879	32.582,976	27.72	5.379,000	22.34	37.961,976	26.81
1880	39.916,979	28.62	4.845,900	23.16	44.762,879	27.97
1881	37.458,372	24.12	4.372,800	19.88	41.831,172	23.43
1882	44.440,271	27.82	7.039,600	21.64	51.479,871	26.37
1883	47.735,613	28.78	7.540,500	25.11	55.276,113	27.72
1884	52.175,557	31.11	6.982,900	20.41	59.158,457	29.30
1885	42.508,189	31.16	7.003,500	25.73	49.511,689	30.25

Mily csekély volt a bank magyarországi hitelnyújtása még 1865-ben is, úgy abszolute, mint összes müködéséhez képest. Ez év végén nálunk a váltótárcza és lombárd kölcsönök állománya együtt is alig haladta meg a 7 milliót s míg Ausztria az említett két üzletágban a bank hitelének 95.23%-át élvezte, Magyarországnak ebből csak 4.77% jutott. Nem tagadható azonban, hogy ettől kezdve csaknem folytonos javulást látunk,

Magyarország fejlődő üzleti élete a bankot saját érdekében is arra utalta, hogy minden ellenszenve daczára mind nagyobb és nagyobb hitelben részesítse a magyar üzleti világot. 1873. végén, midőn a pénz és hitelválság enyhítésének érdekében a bankaktának a bankjegyek kibocsátását korlátozó intézkedései felfüggesztettek, 45.6 millió frtot tett a bank hitelnyújtása Magyarországon s 19.21%-át tette összes hitelnyújtásainak. Igaz, hogy az előbbi összeg a következő években, midőn a súlyos válság az ipart és forgalmat nagyon megzsibbasztotta, jelentékenyen leszállt, de a részesülési arány 1875-ig folyvást emelkedett. Hogy a bank új szervezete óta míly jelentékenyen fokozta magyarországi üzletét, a fentebbi számok érdekesen illusztrálják; az utolsó évben a részesülési arány már 30.25%-ra javult.

Ujabban nem is lehet panasz a bank működése ellen, a hitel terén a jegybank természetével megegyező minden méltányos igényt kielégít s a kamatláb leszállítása körül elvitathatatlan érdemeket szerzett.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. FEJEZET.

Bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek.

Bármily nagy befolyást gyakorol is a jegybank hiteléletünkre, a különböző kisebb-nagyobb pénzintézetek, melyek a képződő, vagy már kiképződött, de rövidebb-hosszabb ideig productiv alkalmazást nem találó tőkéket felszívják s odavezetik, hol azokra a legnagyobb szükség van, összeségükben még fontosabb szerepet töltenek be.

Ezen hitelközvetítő intézeteket hivatalos statisztikánk 4 csoportba sorozva *bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek* és *földhitelintézetek* neve alatt tárgyalja. Nem mondhatjuk, hogy a név mindig kifejezi a lényeget. Köztudomású, hogy nálunk a takarékpénztárak tulajdonképen letéti bankok, melyekben sokkal kisebb szerepet játszanak az alsóbb néposztályok apró megtakarításai, mint a nagyobb tőkék, nevezetesen a rövid időre felszabadult üzleti forgó tőke. A szövetkezetek tekintélyes része sem felel meg nevének s a helyett, hogy tagjainak hitelképességét igyekeznék fokozni s megszerezni számukra a szükséges hitelt, csak a nagy nyereségre spekulál, épúgy mint a részvénytársulati alapon nyugvó hitelintézetek. A különbség csak az, hogy részvények helyett náluk apró befizetésekből, törzs- vagy részbetétekből alakul az alaptőke.

De bár a hitelintézetek több neme nálunk átalakult, sőt részben el is fajzott s nem egy méltó vád terheli működésében, lehetetlen szemet hunynunk azon jótékony hatás előtt, melyet összeségükben a gazdasági viszonyok fejlesztésére gyakoroltak. Igen sok heverő vagy holt tőkét csaltak elé s még többnek adtak módot a képződésre, meggyorsították a nemzeti termelés lassú folyamát s bennük látjuk az utóbbi évtizedek alatt végbement

nagyszerű gazdasági fejlődésnek, — melyet minden bajaink daczára sem vonhatunk kétségbe — egyik leghathatósabb tényezőjét.

Az első magyar pénzintézet, a *pesti hazai takarékpéztár*, mely mai napság egyike leghatalmasabb intézeteinknek, 1840-ben alakult, Fáy András kezdeményezésére s Pestvármegye pártfogása mellett. Mint tisztán humanistikus intézet alakult s eleinte csekély anyagi erővel kis körben működött. Az elvetett mag azonban kedvező talajra talált s nemcsak az első takarékpénztár izmosodott évről-évre, hanem az élénkebb vidéki központokon is egymás után alakultak a takarékpénztárak, úgy hogy 1848-ban már 33 takarékpénztár állott fenn szerte az országban.

Ezen első takarékpénztárak, csaknem kivétel nélkül, mint jótékonysági intézetek, egyes nemeslelkü férfiak kezdeményezésére s adományaiból vagy jótállása s városi vagy megyei törvényhatóságok pártfogása mellett jöttek létre s csak később alakultak át nyereségre fektetett valóságos részvénytársaságokká. Ennek megfelelőleg a tulajdonképeni banküzlet nálunk alárendelt jelentőségű volt s a kezelt tőkék legnagyobb részét ingatlanokra adott kölcsönökben helyezték el.

Első valóságos pénzintézet az 1842-ben alakult *pesti magyar kereskedelmi bank* volt, mely szintén diszes helyet foglal el jelenleg is hitelintézeteink sorában. E bank, melyet az ifju Pest fejlődő kereskedelme hozott létre, a hazai s főleg a fővárosi kereskedelem érdekét szolgálta; de egyúttal neki jutott a magyar bankjegyek kibocsátásának szomorú dicsősége is.

Az 1848/49-ki események, a mint általában az ország szépen indult fejlődését, úgy a hitelintézetek szaporodását és gyarapodását is megakasztották. A már fennálló intézetek, súlyos veszteségeket szenvedve, csak alig tudták magukat fenntartani e kedvezőtlen viszonyok közt, új intézetek alapítására pedig hiányzott az ösztön, vagy ha ez meg lett volna is, minden igyekezet hajótörést szenvedett az abszolút kormány ellenséges magatartásán. Az ötvenes évek egész ideje alatt nem is jött létre egyetlen önálló bankintézet sem, mindössze az osztrák nemzeti bank állított az országban nehány fiókot s a bécsi Credit-Anstalt nyitott fióküzletet Budapesten. Takarékpénztár csak kettő keletkezett az egész évtized alatt, szövetkezet szintén csak kettő.

A hatvanas évek hazánkat anyagilag megerősödve, a nemzeti aspirációk és reményektől áthatva s hatalmas közszellemtől felvillanyozva találták. Az idők jobbrafordultával megkezdődött a pénzintézetek alakulása is, eleinte csak lassan, ovatosan, később azonban, az alkotmányos kornak beálltával rohamosan, nyakra-főre azzal a vérmes túlbizalommal, mely egyik szülő oka lett az általános gazdasági és hitelválságnak. Az 1873. évi katastropha erősen lehűtötte az alapítási kedvet s az előbbi tömeges alakulással ellentétben, évenként csak alig nehány új bank és takarékpénztár jött létre. Az utóbbi évek gazdasági javulásával újabb elevenség állt be, bár az évenkénti alapítások száma távolról sem közeliti meg a nagy alapítási évek eredményét; a mi különben természetes is, minthogy jelenleg alig van már az országnak oly alkalmas pontja, hol pénzintézet ne volna, sőt ugyanegy helyen versenyintézetek is elég sürűn keletkeztek. A szövetkezetek, a bankok és takarékpénztáraktól eltérőleg, épen az utóbbi években keletkeznek tömegesebben s keletkezesüket még az 1873-ki válság közvetlen hatása sem igen akasztotta meg.

Összes pénzintézeteink keletkezéséről, megszűnéséről s évenkénti létszámáról a következő kimutatás nyújt áttekinthető képet:

Év	Takarékpénztár			Bank és földhitelintézet			Szövetkezet		
	keletkezett	megszünt	működésben volt	keletkezett	megszünt	működésben volt	keletkezett	megszünt	működésben volt
1836	1	—	1	—	—	—	—	—	—
1840	2	—	3	—	—	—	—	—	—
1841	1	—	4	—	—	—	—	—	—
1842	2	—	6	1	—	1	—	—	—
1843	—	—	6	—	—	1	—	—	—
1844	4	—	10	—	—	1	—	—	—
1845	10	—	20	—	—	1	—	—	—
1846	8	—	28	—	—	1	—	—	—
1847	3	—	31	—	—	1	—	—	—
1848	2	—	33	—	—	1	—	—	—
1849	—	—	33	—	—	1	—	—	—
1850	—	—	33	—	—	1	—	—	—
1851	—	—	33	—	—	1	—	—	—
1852	—	—	33	—	—	1	1	—	1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Takarékpénztár			Bank és földhitel-intézet			Szövetkezet		
	keletkezett	megszünt	működésben volt	keletkezett	megszünt	működésben volt	keletkezett	megszünt	működésben volt
1853	—	—	33	—	—	1	—	—	1
1854	—	—	33	—	—	1	—	—	1
1855	—	—	33	—	—	1	—	—	1
1856	—	—	33	—	—	1	—	—	1
1857	—	—	33	—	—	1	—	—	1
1858	1	—	34	—	—	1	1	—	2
1859	1	—	35	—	—	1	—	—	2
1860	—	—	35	—	—	1	—	—	2
1861	1	—	36	—	—	1	—	—	2
1862	4	—	40	—	—	1	1	—	3
1863	4	—	44	1	—	2	—	—	3
1864	3	—	47	2	—	4	4	—	7
1865	3	—	50	1	—	5	6	—	13
1866	8	—	58	—	—	5	9	—	22
1867	8	—	66	7	—	12	7	—	29
1868	21	—	87	14	—	26	14	—	43
1869	48	2	133	26	—	52	17	—	60
1870	22	—	155	16	—	68	42	—	102
1871	14	—	169	17	—	85	37	—	139
1872	93	2	260	37	1	121	39	—	178
1873	44	4	300	28	22	127	21	1	208
1874	7	3	304	4	5	126	21	9	220
1875	5	1	308	1	—	127	23	19	224
1876	8	4	312	2	6	123	21	18	227
1877	1	2	311	1	8	116	27	22	232
1878	2	—	313	1	3	114	15	13	234
1879	1	—	314	1	5	110	18	11	241
1880	5	1	318	6	3	113	19	10	250
1881	8	2	324	4	3	114	35	13	272
1882	14	2	336	4	—	118	48	14	306
1883	21	1	356	5	—	123	51	16	341
1884	17	—	373	4	3	124	34	13	362

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Hazánkban összesen 397 takarékpénztár alakult s e nagy számból csak 24 szünt meg, alig több mint 6% s 1884 végén 373 tényleg fennállott. Az alakulás korát tekintve az 1848 előtti időre 33 vagyis 8.31% esik, az abszolút korszakra (1850—66) 25 vagyis 6.30%, az alkotmányos korszakra a nagy hitelválságig

(1867—73) 250 vagyis 62.97%, végre 1874-től 1884. év végéig 89 vagyis 22.42%. Minthogy azonban a négy korszak nem egyenlő számú éveket foglal magában, az évenkint átlagosan keletkezett takarékpénztárak számát is közöljük, mellőzve az 1836-ban keletkezett brassói takarékpénztárat. E szerint

1840—49-ig	3.30	takarékpénztár
1850—66-ig	2.47	»
1867—73-ig	35.71	»
1874—84-ig	8.09	»

Az összes megalakult bankok és jelzálog hitelintézetek száma 183-ra rúg, ezeknek azonban már csaknem egyharmada (32.24%-a) megszünt s 1884 végén csak 124, és pedig 119 bank s 5 jelzáloghitelintézet állt fenn. A bankok és jelzáloghitelintézetek legnagyobb része, szám szerint 145, s az összes számnak 79.23%-a 1867—73-ig alakult, 33 vagyis 18.03% azóta jött létre s az 1867 előtti időnek csak 5 bank és földhitelintézet köszöni lételét.

Legnagyobb mozgalmat a szövetkezetek mutatnak. Ezek gyakori megszünését különben ritkábban okozza életképtelenségük, gyakrabban folyik az szervezetük sajátosságából. Ugyanis igen sok szövetkezet csak meghatározott rövid időre alakul s ha az elmúlik, felszámol s feloszlik és helyén egészen új intézet alakul. Az is gyakori eset, hogy a szövetkezetek részvénytársaságokká alakulnak s mint ilyenek, a bankok, vagy a takarékpénztárak sorába kerülnek.

Takarékpénztár, a mint fentebb láttuk, csak kevés szünt meg eddigelé, legtöbb az 1873—77-ik években. A megszünt bankok legnagyobb részét a válságos 1873. év roskasztotta össze, vagy rendítette meg annyira, hogy pár évi tehetetlen vergődés után szintén összeomlottak.

Érdekes a megszünt pénzintézeteket keletkezésük szerint is csoportosítani s kimutatni, hogy mely évek alkotásai közt volt a legtöbb életképtelen. Elég azonban itt a takarékpénztárakat és bankokat venni figyelembe, minthogy a megszünt szövetkezetek számából, az imént említett okoknál fogva, azok életrevalóságára úgy sem lehet következtetést vonnunk, a jelzáloghitelintézetek száma pedig oly csekély, hogy itt helyesen szintén nem jöhetnek szóba.

A keletkezési év	A megszünt			A keletkezési év	A megszünt		
	takarékpénztárak	bankok	szövetkezetek		takarékpénztárak	bankok	szövetkezetek
	száma				száma		
1846	1	—	—	1873	2	9	16
1862	1	—	—	1874	—	1	10
1864	—	1	—	1875	1	—	7
1865	—	—	1	1876	—	1	7
1866	2	—	2	1877	—	—	7
1867	2	2	3	1878	—	—	4
1868	2	6	7	1879	—	—	2
1869	6	11	10	1880	—	1	1
1870	1	8	22	1881	—	—	2
1871	—	3	25	—	—	—	—

Az 1848 előtt alakult takarékpénztárak közül csak egy szünt meg, de az sem feloszlás, hanem egyesülés folytán, s mint életerős intézet, ma is folytatja működését. Legtöbb szünt meg az 1869 és 1872-ben alakultak közül. A bankoknál szintén ez a két év válik ki, midőn a szédelgés és alapitási láz a tetőfokra hágott.

Megjegyzendő, hogy a közölt összes adatok csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkoznak. Horvát-Szlavonország pénzintézeteinek létszámát külön a következő adatok mutatják 1883. év végéről:

bank	7
takarékpénztár	34
szövetkezett	53
összesen . .	94

Ezenkivül — a mint az előbbi fejezetben láttuk — az osztrák-magyar banknak is két fiókja működik Horvát-Szlavonországban, az egyik Zágrábban a másik Eszéken.

Hitelintézetek természetesen Budapesten, az ország fővárosában, a hazai kereskedelem és üzleti élet központján fordulnak elő legnagyobb számmal s ugyanitt látjuk a leghatalmasabb intézeteket, de ezenkivül nincs az országban oly népesebb, élénkebb forgalmú helyi központ, hol mai napság ne volna már pénzintézet,

Magyar Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

sőt kisebb intézeteket gyakran még egyszerű falusi községekben is találunk.

Bár a hitelintézetek (kivált a nagyobbak) hatása nem szorítkozik csupán székhelyökre s vannak intézeteink, melyek az egész országra kiható fontossággal birnak, a hitelintézetek elterjedése mégis igen fontos úgy a hitel felszivása, mint annak hasznos szétárasztása tekintetében. Nem lesz tehát érdektelen, ha a különböző jellegű pénzintézeteink számát országrészek szerint csoportosítva is feltüntetjük:

	Takarékpénztárak	Bankok	Szövetkezetek	Összesen hitelintézet
Budapest	5	9	25	42
Duna-Tisza köze . .	75	20	72	167
Együtt . . .	80	29	97	209
Duna bal partja . .	49	23	37	109
Duna jobb partja . .	92	10	84	187
Tisza jobb partja . .	38	21	12	71
Tisza bal partja . .	46	14	19	79
Maros-Tisza szöge .	41	15	61	118
Erdélyi részek . . .	25	6	52	84
Fiume	2	1	—	3
Összesen . .	373	119	362	860
Horvát-Szlavonország	34	7	53	94
Mindössze . .	407	126	416	954

A jelzáloghitelintézeteket csekély számuknál fogva nem láttuk szükségesnek részletezni, az 5 intézet közül 3 Budapesten székel, 1 a Duna jobb partján, 1 pedig az Erdélyi részekben van. Legtöbb takarékpénztár a Duna jobb partján van, bank pedig, ha Budapestet is hozzá vesszük a Duna-Tisza közén, ugyanitt fordul elő a legtöbb szövetkezet is s általában hitelintézet. A hitelintézetek összes számát tekintve, második helyen a Duna jobb partja áll, leghátul pedig a Tisza két partja, de az Erdélyi részek sem igen mutatnak kedvező számot.

A fentebb közölt absolut számoknál még érdekesebb, ha hitelintézeteinket a terület- és lélekszámhoz arányosítva is feltüntetjük, befoglalván a hitelintézetek összes számába a jelzáloghitelintézeteket is.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ország rész	takarékpénztár		bank		szövetkezet		hitelintézet általában	
	10,000 □ km. területre	100,000 lélekre	10,000 □ km. területre	100,000 lélekre	10,000 □ km. területre	100,000 lélekre	10,000 □ km. területre	100,000 lélekre
1. Duna-Tisza köze Budapesttel . . .	22.05	3.42	7.99	1.24	26.74	4.14	57.61	8.92
2. Duna bal partja	14.55	2.79	6.83	1.31	10.99	2.11	32.36	6.20
3. Duna jobb partja	21.22	3.59	2.31	0.39	19.37	3.28	43.12	7.30
4. Tisza jobb partja	12.05	2.64	6.66	1.46	3.80	0.83	22.50	4.93
5. Tisza bal partja	10.35	2.53	3.15	0.77	4.27	1.04	17.77	4.34
6. Maros-Tisza szöge	11.90	2.38	4.35	0.87	17.71	3.54	34.25	6.86
7. Erdélyi részek .	4.49	1.20	1 08	0.29	9.33	2.50	15.07	4.03
Összesen	13.35	2.72	4.25	0.87	12.95	2.63	30.77	6 25
8. Horvát-Szlavonország	8.00	1.80	1.65	0.37	12.47	2.80	22.11	4.97
Mindössze	12.64	2.60	3.91	0.81	12.92	2.66	29.62	6.10

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Kitünik e számokból, hogy az anyaország úgy a terület, mint lélekszámhoz képest sokkal jobban el van látva pénzintézetekkel, mint Horvát-Szlavonország. A társországok különösen a bankok és takarékpénztárak tekintetében vannak nagyon elmaradva, szövetkezet ellenben a területhez viszonyítva közel annyi van, a lélekszámhoz képest pedig még több is, mint az anyaországban. Szövetkezetekben különösen a Tisza két partja nagyon szegény, leggazdagabb ellenben a Duna-Tisza köze, a Duna jobb partja és a Maros-Tisza szöge, hol különösen a németajkú községekben vannak nagyon elterjedve. Legtöbb bank a Duna-Tisza közén, a Duna bal és a Tisza jobb partján van, legkevesebb Erdélyben s a Duna jobb partján, hol az 1873-ki válság sem-

misitett meg számos intézetet; takarékpénztárakban ellenben a Duna-Tisza szögén kivül épen a Duna jobb partja a leggazdagabb.

Külön tekintve a magyar anyaországban működő bankokat, ezek száma, a mint fentebb láttuk, 1884 végén 119-re rúgott. E számot, (bár abban megegyeznek, hogy valamennyi részvénytársulati szervezettel bir) nagyon különböző üzletkörű és tőkeerejű intézetek alkotják. Találunk köztük nagy alapító bankokat, melyek a tulajdonképeni banküzleteken kivül különböző consortiális üzletek, közlekedési és iparvállalatok financzirozása, értékpapirokkal való kereskedés stb. által igyekeznek alaptőkéjüknek megfelelő nyereséget biztosítani. Látunk továbbá kisebb-nagyobb betéti bankokat, melyek az élénkebb forgalmú városokban alakulva, a fősúlyt a váltóleszámítolásra fektetik s főleg a kereskedelmet és ipart istápolják. Nagy számmal szerepelnek az úgynevezett népbankok is, melyek jóformán csak névleg különböznek takarékpénztárainktól s bár a váltóleszámitolást is nagy mértékben folytatják, tárczájukban a valódi kereskedelmi váltókkal szemben túlsúlylyal birnak a pénzszerzési váltók s többnyire jelzálogi kölcsönöket is nyujtanak.

Legnagyobb befizetett részvenytőkével a következó bankok birnak: a *magyar általános hitelbank,* a *magyar leszámítoló és pénzváltó bank* és a *magyar országos bank,* egyenkint 10 millió forinttal, továbbá a *pesti magyar kereskedelmi bank* 5 millió és az *első magyar iparbank* 1 millió forint befizetett részvénytőkével. A többi hazai bank alaptőkéje mélyen alatta maradt az egy milliónak s néhány szövetkezetből alakult, kisszerű bank alig rendelkezik 10-15 ezer frt alaptőkével.

Összes bankintézeteink befizetett részvénytőkéje 1884 végén 47.8 millió forintra rúgott s a 455 ezer forint törzsbetét s a 6.6 millió forint tartaléktőkével meghaladja az 54.8 millió frtot. Ez összeggel 101.7 millió forint idegen kezelt tőke áll szemben, és pedig 52.0 millió forint takarékbetét, 5.7 millió pénztárjegy és utalvány s 44 millió forint folyószámlai tartozás; nem említve a 12.6 millió forint zálogleveleket, melyek a jelzálogilag lekötött ingatlanok értékében találják teljes biztosítékukat.

A hazai bankok 188 millió frtra rúgott activái 1884. végén következőleg oszlottak meg az egyes üzletágak közt, mely kimutatás némileg megvilágítja a különféle üzletek terjedelmét is:

Váltótárcza	66.518,854 frt	35.33 %
Lombárd-kölcsönök . . .	16.106,917 »	8.56 »
Jelzálogi kölcsönök . . .	20.241,277 »	10.75 »
Kötvény-kölcsönök . . .	1.428,119 »	0.76 »
Folyó számlai adósok . .	43.050,634 »	22.87 »
Értékpapirok árfoly. értéke	11.719,582 »	6.22 »
Leltár- és ingatlanok . .	9.781,092 »	5.20 »
Pénztári állapot	5.163,921 »	2.74 »
Egyebek	14.249,101 »	7.57 »
Összesen . .	188.259,497 frt	100.00 %

A váltóleszámitolás után mindjárt a folyószámla-üzlet mutat legnagyobb terjedelmet, a lombárd kölcsönök állományát azonban még a jelzálogi kölcsönöké is meghaladja.

Ausztriában 1883-ban az osztrák-magyar bankon kivül 58 bankintézet állt fenn 223 millió frt befizetett részvénytőkével. Ezeknek váltótárczája az év végén 168.6 millió, jelzálogi kölcsöneik állománya 374.9 millió, összes activájuk pedig 1,051 millió forintra rúgott.

A hazai *takarékpénztárakat* pár szóval már fentebb jellemeztük s megemlítettük, hogy ezek inkább kisebb-nagyobb betéti bankok, sem mint valódi takarékpénztárak. Csaknem kivétel nélkül részvénytársulati alapon nyugodnak — községi takarékpénztár az egész országban csak három van — s régi humanistikus jellegükre semmi sem emlékeztet, legföllebb, hogy közülök többen a tisztajövedelemből bizonyos összeget évenkint jótékony célokra szentelnek.

Takarékpénztáraink alaptőkéje 1884 végén 24 millió frtra rúgott s törzsbetét- és tartaléktőkékkel együtt az összes saját tőke 42.6 millió frtot képviselt. Ez összeggel szemben 332.8 millió frtnyi idegen kezelt tőke állt, mely nagyrészt takarékbetétek alakjában, kisebb részben pénztárjegyek útján, vagy folyószámláu folyt be a takarékpénztárakhoz. Minthogy a tartaléktőkékből 8.5 millió forint a külön tartalékalapokra esik, melyek speciális rendeltetéssel birnak — milyen például az értékpapirok árfolyam csökkenésének biztosítása, — az idegen tőkék biztosítására szolgáló saját tőke alig rúg 34.1 millió forintra, vagyis azok 10.25%-ára. Ez magában is kedvezőtlen arány, egyes takarékpénztáraknál pedig az arány egészen megdöbbentő. Nem csodálhatjuk tehát, hogy újabban élénk agitáczió indult meg a beté-

tek biztosítására s ezt főkép a saját tőkének helyesebb arányba hozásával remélik elérni. Nem tagadjuk, hogy a saját tőke emelése fokozza az idegen tőkék biztosságát, bár nem mindig a számok által kifejezett arány szerint, a jelentékeny saját tőkénél is nagyobb kezességet nyújtván a jó kezelés, — azonban ha a takarékpénztárak reorganizaczióját czélozzák, kívánatosabb, hogy az inkább a feleknek fizetett s felektől szedett kamatláb közötti abnormis különbség mérséklésében álljon.

A takarékpénztárak activája 1884 decz. 31-kén következőleg oszlott meg az egyes üzletágak közt.

Váltótárcza	126.749,529 frt	31.88 %
Jelzálogi kölcsönök . . .	126.321,526 »	31.77 »
Értékpapirok	64.895,482 »	16.32 »
Kölcsönök kötvényekre . .	27.125,970 »	6.82 »
Ingatlanok és leltár . . .	12.514,060 »	3.15 »
Folyó számla adósai . . .	11.380,272 »	2.86 »
Lombárd-kölcsönök . . .	8.146,661 »	2.05 »
Pénztári állapot	7.990,220 »	2.01 »
Egyebek	12.463,005 »	3.14 »
Összesen . .	397.586,727 frt	100.00 %

Látjuk ebből, hogy takarékpénztárainknál főleg két üzlet, a váltóleszámítolás és az ingatlanokra való kölcsönzés divatozik. Fájdalom, nem mondhatjuk, hogy oly mértékben táplálják az ipart és kereskedelmet, a mint azt a hatalmas váltótárcza mutatja. Takarékpénztáraink váltói közt igen sok az inproductiv pénzszerzési váltó, gyakran annak még azon legkárhozatosabb formájában is, midőn az intézet hitelét lelketlen uzsorások veszik igénybe és fosztogatják ki a nyert összeggel a hitelre szorulókat s főleg a műveletlenebb vidéki népet.

A jelzálogi kölcsönüzletet is igen nagy mértékben gyakorolják takarékpénztáraink s jeles szakemberek itélete szerint sokkal nagyobb mértékben, mint azt az általuk élvezett rövid hitel természete megengedné. Az elmélet csakugyan ellenük szól, de a tapasztalat, legalább eddig, még nem; nagyobb rázkódtatásokat sem a takarékpénztárak, sem a kölcsönt vevő birtokosok ezen kölcsönök miatt ezideig nem szenvedtek.

Takarékpénztáraink nagy mennyiségű értékpapir felett rendelkeznek, a folyószámla- és lombardüzletet szűkebb korlátok

közt üzik. A kötvénykölcsönök összegét főleg az *első hazai takarékpénztár* községi és közhasznú művekre adott kölcsönei emelik oly magasra.

Az 1885. IX. törvény-czikk életbeléptette nálunk is a *postatakarékpénztárak* intézményét, mely Angliában, Belgiumban, Francziaországban, Ausztriában stb. szép eredményeket mutat fel. Az általános hitelviszonyokra természetesen nagy befolyást nem gyakoroland, czélja nem is abban áll, hanem, hogy az apró megtakarítások elhelyezésének megkönnyítésével minél általánosabbá tegye a takarékossági hajlamot.

A magyar kir. postatakarékpénztár 1886 február 1-jén kezdte meg működését. Egyelőre 700 postahivatal bizatott meg a közvetítő szolgálattal, május hóban újabb 200 s juliusban ismét 200. A betéti állomány junius végén már meghaladta a 800 ezer forintot.

Ausztriában 1883 végén 352 takarékpénztár állt fenn, ezek nem részvénytársulati, hanem többnyire községi szervezettel birnak. A rendelkezésükre álló tőkék legnagyobb részét földbirtokra kölcsönzik, úgy hogy a mondott év végén 947 millió forint activájukból 573 millió forint a jelzálogi kölcsönökre esett. Értékpapirokra 191 millió frt volt elhelyezve s a váltótárcza csak 47 millió frtot képviselt.

Pénzintézeteink harmadik osztályát a *szövetkezetek* képezik, melyek majd népbank, majd takarék- és hitelegylet, majd előlegező, majd önsegélyző egylet nevet viselnek. Alapszabályaikban többnyire kettős czélt tűznek maguk elé; egyrészről, hogy apró heti vagy havi betétek által módot nyújtsanak a szegényebb néposztályoknak is egy kis tőke képzésére, másrészről pedig, hogy az egyleti tagokat iparüzletük vagy más keresetükhez a szükséges hitellel ellássák. A korlátlan felelőség csaknem kivétel nélkül ki van zárva, az idegen tőkékért, miket az egyletek leggyakrabban takarékbetétek, néha kölcsönök alakjában vesznek fel, a tagok rendesen csak üzletrészük nagyságáig felelősek, ritkább esetben annak kétszeres, háromszoros összegéig.

A szövetkezetek a kisbirtokosok és kisiparosok helyzetén volnának hivatva segíteni. Jelen szervezetükben azonban legnagyobb részük nem felel meg valódi hivatásuknak, hanem nyerészkedő üzletet folytat. Újabb időben napirenden áll a czélnak

valóban megfelelő mezőgazdasági hitelegyletek szervezése, nagyon kívánatos, hogy az illetők nemes buzgóságát a kellő siker jutalmazza.

Az 1884 év végén szövetkezeteinknek 19.6 millió frtra rúgó törzs- és részbetéttőkéjük volt, ezzel szemben takarékbetétek, pénztárjegyek, folyószámla és kölcsönök útján mindössze csak 17 millió forint idegen tőkét vontak magukhoz. A szövetkezetek kölcsöneiket leginkább kötelezvényekre adják. A kötvénykölcsönök állománya 1884 végén 16.2 millió frtra rúgott, azután következtek a váltók 14.4 millió s a jelzálogi kölcsönök 5.7 millió frttal.

Földhitel, vagy helyesebben *jelzáloghitelintézet* hazánkban 5 működik. Ezek közül 2 részvénytársaság, 3 pedig szövetkezeti alapon áll. A főbbek részletes ismertetése alább a földhitelről szóló fejezetben következik.

Pénzintézeteink alaptőkéjének fejlődését a következő kimutatás tünteti fel, 1858-ig conventiós, azóta osztrák értékű forintokban:

Év	Takarékpénztárak	Bankok	Szövetkezetek	Földhitelintézetek	Összes pénzintézetek
1840	4,441	—	—	—	4,441
1841	6,949	—	—	—	6,949
1842	45,227	507,500	—	—	552,727
1843	50,371	700,000	—	—	750,371
1844	91,653	700,000	—	—	791,653
1845	239,260	700,000	—	—	939,260
1846	478,674	700,000	—	—	1.178,674
1847	552,137	1.000,000	—	—	1.552,137
1848	617,512	1.000,000	—	—	1.617,512
1849	630,098	1.000,000	—	—	1.630,098
1850	637,103	1.000,000	—	—	1.637,103
1851	705,756	1.000,000	—	—	1.705,756
1852	641,140	1.000,000	—	—	1.641,140
1353	694,176	1.000,000	—	—	1.694,176
1854	709,530	1.000,000	—	—	1.709,530
1855	763,062	1.000,000	—	—	1.763,062
1856	793,915	1.000,000	—	—	1.793,915
1857	818,831	1.000,000	—	—	1.818,831
1858	803,236	1.050,000	1,850	—	1.855,086
1859	833,239	1.050,000	3,235	—	1.886,474

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

É v	Takarék-pénztárak	Bankok	Szövetke-zetek	Földhitel-intézetek	Összes pénz-intézetek
1860	849,526	1.050,000	4,440	—	1.903,966
1861	846,054	1.050,000	5,410	—	1.901,464
1862	963,264	1.050,000	10,265	—	2.023,529
1863	1.357,782	1.050,000	45,735	—	2.453,517
1864	1.467,709	1.050,000	66,774	—	2.584,483
1865	1.503,321	1.294,980	95,545	—	2.893,846
1866	2.102,032	1.650.000	112,613	—	3.864,645
1867	2.173,289	2.495,440	133,784	—	4.802,513
1868	3.410,498	13.315,000	272,161	—	16.997,659
1869	5.898,677	17.772,600	504,586	600,000	24.775,863
1870	7.051,633	22.002,874	681,270	600,000	30.335,777
1871	8.531,893	24.777,789	812,233	600,000	34.721,915
1872	14.096,632	54.982,517	1.411,244	10.775,000	81.265,393
1873	17.754,856	55.571,651	7.052,451	11.329,920	91.708,878
1874	18.771,214	56.121,115	10.289,530	11.270,000	96.451,859
1875	19.391,931	50.796,047	13.188,633	9.170,000	92.546,611
1876	18.944,982	37.379,271	14.042,816	8.960,000	79.327,069
1877	19.169,687	31.194,627	12.546,544	8.978,000	71.888,858
1878	19.170,690	27.179,577	13.059,386	11.840,740	71.250,393
1879	19.629,350	26.766,662	14.031,746	7.678,000	68.105,758
1880	19.909,653	32.533,987	14.752,986	7.958,000	75.154,626
1881	20.390,389	38.392,176	15.184,088	12.228,326	86.194,979
1882	22.288,578	48.594,392	15.717,855	12.210,326	98.811,151
1883	23.059,985	49.474,853	17.664,882	12.210,326	102.410,046
1884	23.996,856	47.779,912	19.629,575	12.210,326	103.616,669

Magyar Pénzügyi Múzeum és Könyvtár

Az alaptőke fejlődése egész 1868-ig igen csekély arányokban történt. A takarékpénztárak egypárszor visszaesést is mutatnak, bankjaink, illetőleg bankunk alaptőkéje pedig (mert 1865-ig a pesti kereskedelmi bank volt az egyedüli hazai bankintézet) 1847 után 18 éven keresztül változást nem szenvedett. 1867 végén összes pénzintézeteink alaptőkéje (a magyar földhitelintézet alaptőkéjét, mely inkább tartaléktőke, bele nem számítva) alig haladta meg az 5 millió frtot. Közel három évtized eredményeül ez valóban nem sok, s bármily nagy volt is hazánkban a tőkeszegénység, kapitálistáink a forgalmi tőke érzékeny csorbítása nélkül köthettek meg annyit pénzintézeti alaptőkékben.

A mondott évig tisztán hazai erők hozták létre pénzintézeteinket, külföldi tőkék támogatása és befolyása nélkül. Részvényeik itt benn a hazában voltak, sőt többnyire csak azon városban, vagy annak közvetlen közelében maradtak, hol az intézet székhelye volt. 1868-ban azonban nevezetes fordulat állott be. A feltámadt vállalkozási kedv, mely főleg a pénzintézetek felé irányult, számtalan új intézetnek adott létet. A részvénytőke egyenes arányban nőtt a társaságok számával, mert az új intézetek többnyire jelentékeny alaptőkére terveztettek s pénzét mindenki örömest fektette a dús nyereség reményével kecsegtető pénzintézetekbe. S e korban már a hazai tőkéken kivül a külföldi tőkéknek is nagy részük volt pénzintézeteink alapitásában. A nagy bankok, pedig épen ezek szöktették fel penzintézeteink alaptőkéjét oly szédítő magasra, többnyire idegen pénzzel alakultak.

Az 1873. évi válság a pénzintézetek alaptőkéjében is nagy pusztitást vitt véghez. A csökkenés főleg a bankok és némileg a földhitelintézetekre esik, a takarékpénztárak s még inkább a szövetkezetek alaptőkéje folyvást növekedett. Újabb általános emelkedés az 1880. évvel kezdődik s ma már az összes hazai pénzintézetek alaptőkéje meghaladja az 1873/4-ki állapotot is.

Az alaptőkének kiegészítő részét képezi a *tartaléktőke*, mely első sorban az alaptőke biztosítására szolgál az esetleges veszteségekkel szemben. A tartaléktőke rendesen az üzleti nyereségből alakíttatik s a legtöbb pénzintézet alapszabálya meghagyja, hogy a tiszta nyereség bizonyos százaléka évről-évre a tartaléktőke képzésére fordítandó. A rendes tartalékalapon kivül vannak még külön, specziális rendeltetéssel bíró tartalékalapok is. Legfontosabb ezek közt az értékpapirok tartalékalapja, mely rendesen az eladott értékpapiroknál elért nyereségből s a vett értékpapirok vásárlási s az év végén volt értékének árfolyamkülönbözetéből képeztetik s rendeltetésük a birt értékpapirok esetleges árfolyamveszteségével szemben biztosítani az intézetet. 1884 végén a tartaléktőke következő volt:

	Összesen	Az alaptőke %-ában
Bankok	6.618,190 frt	13.8 %
Takarékpénztárak .	17.901,167 »	74.6 »
Szövetkezetek . .	840,492 »	4.3 »
Földhitelintézetek .	9.583,894 »	—

A földhitelintézeteknél elhagytuk a perczent számot, minthogy a magyar földhitelintézetnél s a kisbirtokosok országos földhitelintézeténél a tartaléktőke egyuttal alaptőke is. Ugy absolute mint relative legnagyobb tartaléktőkével a takarékpénztárak birnak. Indokolja ezt a kezelt idegen tőkéhez képest igen csekély alaptőke, továbbá azon körülmény, hogy épen ezek birtokában van a legtöbb értékpapir s a takarékpénztárak saját érdekükben e czélra nagy összegű speciális tartalékalapokat szerveznek.

A hazai pénzintézetek általában nagy nyereséggel működnek, különösen a takarékpénztárak. Alábbi kimutatás feltünteti 1867 óta évről-évre a hazai bankok és takarékpénztárak által elért tiszta nyereséget úgy absolut számokban, mint a befizetett részvénytőke százalékáiban. Mellőztük itt a szövetkezeteket, melyeknél a fennálló évtársulatok miatt az évi tisztanyereség nem hasonlítható össze az alaptőke állapotával. Nem terjeszkedtünk ki a jelzáloghitelintézetekre sem, melyek közül épen a legnagyobb, a *magyar földhitelintézet* nem nyerészkedő vállalat.

	Takarékpénztárak		Bankok	
	tiszta nyereség			
Év	frtokban	a befizetett részvénytőke százalékában	frtokban	a befizetett részvénytőke százalékában
1867 . .	674,097	31.02	169,547	6.79
1868 . .	1.108,138	32.49	1.882,454	14.14
1869 . .	1.502,348	25.47	1.827,562	10.28
1870 . .	2.150,639	30.50	1.979,409	9.00
1871 . .	2.788,314	32.68	4.034,255	16.28
1872 . .	3.319,842	23.55	7.838,086	14.26
1873 . .	3.847,158	21.67	2.963,887	5.33
1874 . .	4.292,608	22.87	3.490,726	6.22
1875 . .	4.233,184	21.83	2.217,709	4.37
1876 . .	4.250,591	22.44	1.861,183	4.98
1877 . .	4.625,822	24.13	2.960,230	9.49
1878 . .	4.662,652	24.32	3.010,993	11.08
1879 . .	5.329,824	27.15	3.288,065	12.28
1880 . .	5.392,933	27.09	3.183,256	9.78
1881 . .	5.806,384	28.48	3.942,497	10.27
1882 . .	5.714,400	25.64	4.892,167	10.07
1883 . .	5.967,789	25.88	4.320,427	8.73
1884 . .	6.714,092	27.98	4.290,440	8.98

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A takarékpénztárak jövedelme állandóan emelkedő irányzatot követ, visszaesésről jóformán egy évben sem szólhatunk. Nem úgy a bankok. Ezeknél roppant emelkedések roppant esésekkel váltakoznak. Ha a tisztajövedelem arányát tekintjük a befizetett részvénytőkéhez, szintén roppant különbséget látunk a takarékpénztárak és bankok között az előbbiek előnyére. Ennek legfőbb oka, hogy a takarékpénztárak aránylag csekély alaptőke mellett hasonlíthatlanúl nagyobb idegen tőkét forgatnak gyümölcsözőleg; már pedig rendes banküzlet mellett, csakis így lehet nagy nyereséget érni el. Sajnos, hogy pénzintézeteink jelentékeny részénél a magas jövedelem létrehozásában nagy szerepe van a szedett és fizetett kamat közötti túlságos különbségnek, mely egyaránt sérti a hitelnyújtó és hitelkereső nagy közönség érdekét s csak a kis számú részvényeseknek szolgál előnyére.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

IV. FEJEZET.

A hitel általában.

A közgazdasági tudomány egyik alapigazsága, hogy a hitel közvetlenül új tőkéket nem teremt, csak előmozdítja a meglevőknek hasznos és gyümölcsöző alkalmazását. A hitelviszonyok tehát szoros összefüggésben vannak a tőkeviszonyokkal, az általános vagyonossággal s hitel csak ott fejlődhetik ki, hol a nemzeti szorgalom már előzőleg tőkéket halmozott fel, vagy legalább is megkezdte a tőkegyűjtés processusát. De függ még a hitel, minthogy alapját éppen a bizalom és biztonság képezi, a hiteltörvények minősége- s a törvénykezés állapotától is.

Hazánk tőkeszegény ország s még inkább az volt a multban, s míg jelenleg a mai kor igényeinek teljesen megfelelő hiteltörvényeink vannak, melyek lehetővé teszik a külföldi tőkék beszivárgását is, a negyvenes évek előtt a hiteltörvények teljes hiánya, elavult középkori intézmények s a végtelen lassú s ezer kifogást engedő törvénykezés csaknem teljesen útját állták minden hitelnek. Csak a negyvenes évekkel állt be kedvezőbb fordulat s bár eleinte szűk mederben mozogva, megkezdődött a hitelnek erőhatványozó s a termelést és forgalmat egyként emelő és elevenítő hatása, mely azonban nagyobb mértékben csak az alkotmányos kor kezdetétől érvényesíti magát.

Tagadhatatlan, hogy hazánkban a hitelnek árnyoldalai is sokszor és erősen nyilatkoztak, s míg egyrészről a hitel a termelést fokozta és a forgalmat élénkítette, más részről igen gyakran eszköze lett az esztelen fogyasztásnak s az oktalan birtokszerzési vágynak. Mindazáltal nem szenved kétséget, hogy sokkal több jót, mint rosszat okozott s a százados mulasztásokat pótló rohamos haladásra nélküle nem lettünk volna képesek.

A hitel szervezetlenül vagy épen nem, vagy csak kis mér-

tékben volna képes megfelelni fontos feladatának, ezért a magasabb kulturfokon bizonyos organumokat keres magának, melyek, mint közvetítők, a tőkekináló és kereső közönség közt, lehetővé eszik legtágabb körü kihasználását. A hitel ezen közvetítői a bankok és egyéb hitelintézetek. Rövid ismertetésüket láttuk az előbbi fejezetben, itt az általuk közvetített hitelt kell közelebbről szemügyre vennünk, az intézetek körén álló hitel kivonván magát a statisztikai megfigyelés alól. Itt természetesen csak a magán hitelre terjeszkedünk ki, az állami hitel az állami pénzügyek keretén belül, e mű harmadik kötetében fog tárgyaltatni.

A pénzintézetek részben saját tőkéiket is használják hitelnyujtásra, hitelnyújtásuknak azonban sokkal bővebb forrását képezik az idegen tőkék, melyek hozzájuk, mint megannyi gyűjtőmedenczébe folynak össze. A pénzintézetek által kezelt idegen tőkék (a zálogleveleken kivül) a nagy közönség betételeiből alakulnak. Nálunk a *betételek* legszokottabb formáját a takarékbetétek képezik, a pénztárjegyek használata kevésbbé tudott meghonosulni, a folyószámla-üzlet pedig csak bankjainknál örvend általánosabb elterjedésnek. A betétek három neme összesen a szorosabb értelemben vett Magyarországban 1884 végén 454.6 millió forintra rúgott, miből a takarékbetétekre 393.6 millió frt, vagyis 86.6%, a folyószámlára 53.7 millió frt vagyis 11.8%, a pénztárjegyekre pedig 7.3 millió frt, azaz csak 1.6% esett.

A különböző pénzintézetek szerint részletezve a közönség betételeit, 1884. év végéről a következő kimutatást nyerjük:

	Takarékbetétek		Pénztárjegyek		Folyószámla	
	frt	%	frt	%	frt	%
Bankok	52.033,080	13.22	5.736,927	78.91	43.958,974	81.85
Takarékpénztárak . .	324.914,464	82.55	1.122,474	15.44	6.790,864	12.66
Szövetkezetek . . .	15.988,836	4.06	18,710	0.26	235,006	0.43
Jelzáloghitelintézetek .	681,925	0.17	391,600	5.39	2.718,473	5.06
Összesen	393.618,305	100	7.269,711	100	53.703,317	100

A takarékbetétek túlnyomó része a takarékpénztáraknál gyűl össze s itt is különösen a régibb intézeteknél; a pénztárjegyek és folyószámla tekintetében azonban a bankok erősen meghaladják a takarékpénztárakat. A bankok folyószámla és pénztárjegyek útján közel annyi hitelt élveznek, mint takarékbetétek után, nagyobb bankjaink közül nehánynak ma sincs takarékpénz-

tári üzlete, a kisebb vidéki bankok és népbankok azonban, melyek csak névleg különböznek takarékpénztárainktól, ép úgy keresik a takarékbetéteket, mint ezek.

Hazánkban a takarékbetéti üzlet a legrégibb, egyidejű első takarékpénztárunkkal. Az idegen tőkéknek kamatozó pénztárjegyek útján való felszívása csak pár évvel fiatalabb. A pesti magyar kereskedelmi bank honosítá meg s a nagy közönséggel szemben hitelélvezetének 1843-tól 1864-ig ez volt egyetlen formája, ekkor hozta be a folyószámla-üzletet, mely ma már nála s még néhány nagyobb intézetnél a cheques-rendszerrel is össze van kötve.

A folyószámla-üzlet fejlődését nem követhetjük vissza az üzletág meghonosulásáig, 1873 előttről adataink annyira hézagosak, hogy még csak tájékozásúl sem szolgálnak. A mondott évtől minden év végén hivatalos statistikánk következő összegeket constatált:

1873-ban . . .	30.9 millió frt	1879-ben . . .	27.8 millió frt
1874-ben . . .	21.0 » »	1880-ban . . .	33.6 » »
1875-ben . . .	15.7 » »	1881-ben . . .	43.4 » »
1876-ban . . .	16.9 » »	1882-ben . . .	46.9 » »
1877-ben . . .	16.4 » »	1883-ban . . .	47.5 » »
1878-ban . . .	17.6 » »	1884-ben . . .	53.7 » »

A nagy hitelválság után a folyószámla-üzletnek erős hanyatlását látjuk, két év alatt a folyószámlára betett összegek felényire szálltak le. Valódi javulás a hitelviszonyok általános javulásával állott be 1879-ben.

A pénztárjegyekre betett összegek 1843-tól, évről évre, következőleg alakultak.

1843-ban . . .	289 ezer frt	1855-ben . . .	1,026 ezer frt
1844-ben . . .	682 » »	1856-ban . . .	1,095 » »
1845-ben . . .	1,054 » »	1857-ben . . .	2,528 » »
1846-ban . . .	1,814 » »	1858-ban . . .	2,195 » »
1847-ben . . .	1,930 » »	1859-ben . . .	2,624 » »
1848-ban . . .	654 » »	1860-ban . . .	2,246 » »
1849-ben . . .	696 » »	1861-ben . . .	3,019 » »
1850-ben . . .	806 » »	1862-ben . . .	3,120 » »
1851-ben . . .	733 » »	1863-ban . . .	3,228 » »
1852-ben . . .	678 » »	1864-ben . . .	4,741 » »
1853-ban . . .	664 » »	1865-ben . . .	3,843 » »
1854-ben . . .	689 » »	1866-ban . . .	4,565 » »

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

1867-ben . . .	4,248 ezer frt	1876-ban . . .	9,264 ezer frt
1868-ban . . .	9,600 » »	1877-ben . . .	7,690 » »
1869-ben . . .	9,736 » »	1878-ban . . .	7,285 » »
1870-ben . . .	10,683 » »	1879-ben . . .	6,790 » »
1871-ben . . .	12,505 » »	1880-ban . . .	8,013 » »
1872-ben . . .	12,976 » »	1881-ben . . .	7,177 » »
1873-ban . . .	13,345 » »	1882-ben . . .	7,363 » »
1874-ben . . .	17,344 » »	1883-ban . . .	7,904 » »
1875-ben . . .	12,743 » »	1884-ben . . .	7,270 » »

1867-ig tisztán csak a pesti kereskedelmi bank szerepel, azóta több intézet is. 1868-ban kezdődött a nagyobb arányú emelkedés, tetőpontját 1874-ben érte el, azután erősen leszállt s máig sem tudott fölemelkedni. A csökkenésben nagy része van a takarékpénztáraknak s különösen a pesti hazai takarékpénztárnak. Ez az üzletágat 1873-ban vette gyakorlatba s annyira felkarolta, hogy ugyanazon év végén 5.2 millió frt értékű pénztárjegye volt forgalomban, mely összeg 1874 végén 6.6 millióra emelkedett. A következő évben 2.8 millió frtnyi csökkenést látunk, a csökkenés azóta folyvást tart s 1884 végén már csak 348 ezer frtnyi pénztárjegye volt forgalomban.

Legnagyobb fontossággal a *takarékbetétek* bírnak. Hazai viszonyainkhoz képest óriási tőkék halmozódnak fel takarékbetétekben. Alig több másfél évtizedénél, hogy a 100 milliót sem érték el, egy évtizede sincs, hogy a 200 milliót meghaladták, rá öt évre már a 300 milliót is tetézték, az utolsó évben pedig, melyről kimutatásunk szól, erősen megközelítik a 400 milliót. Ily roppant összeg a hitel táplálására bocsátva, rendkivüli közgazdasági jelentőséggel bir. Egyaránt fontos kérdés, hogy miként képződik, honnan kerül elő, valamint az is, hogy miként használtatik fel?

A takarékbetétek fejlődésére a következő kimutatás vet világot:

Év végén	A takarékbetétek állománya	Növekedés (+) apadás (—)	
	forint		%
1840	205,529	—	—
1841	346,700	+ 141,171	68.69
1842	960,565	+ 613,865	177.06
1843	2.080,691	+ 1.120,026	116.60
1844	3.792,105	+ 1.711,514	82.26
1845	5.938,399	+ 2.146,294	56.60

Év végén	A takarékbetételek állománya	Növekedés (+) apadás (—)	
	forint		%
1846	8.739,582	+ 2.801,188	47.16
1847	10.954,553	+ 1.214,971	13.90
1848	9.292,687	— 1.661,866	15.17
1849	8.959,366	— 333,321	3.59
1850	10.551,148	+ 1.591,782	17.77
1851	13.300,709	+ 3.749,561	35.54
1852	16.596,754	+ 3.296,045	24.78
1853	16.692,333	+ 95,579	0.58
1854	15.967,945	— 724,388	4.34
1855	17.314,344	+ 1.346,399	8.43
1856	19.813,055	+ 2.498,711	14.43
1857	23.816,091	+ 4.003,036	20.20
1858	28.310,232	+ 4.494,141	18.87
1859	32.610,237	+ 4.300,005	15.19
1860	36.336,499	+ 3.726,262	11.43
1861	40.032,768	+ 3.696,269	10.17
1862	43.390,987	+ 3.358,219	8.39
1863	44.830,833	+ 1.439,846	3.32
1864	45.538,768	+ 707,935	1.58
1865	49.303,143	+ 3.764,375	8.27
1866	55.439,856	+ 6.136,713	12.45
1867	67.297,760	+ 11.857,904	21.39
1868	91.767,139	+ 24.469,379	36.36
1869	123.336,302	+ 31.569,163	34.40
1870	134.327,829	+ 10.991,527	8.91
1871	163.701,586	+ 29.373,757	21.87
1872	180.143,869	+ 16.442,283	10.04
1873	174.208,372	— 5.935,497	3.29
1874	181.635,066	+ 7.426,694	4.26
1875	198.411,566	+ 16.776,500	9.24
1876	217.018,018	+ 18.606,452	9.38
1877	236.580,476	+ 19.562,458	9.01
1878	249.537,598	+ 12.957,122	5.48
1879	282.978,433	+ 33.440,835	13.40
1880	305.262,059	+ 22.283,626	7.87
1881	336.215,333	+ 30.953,274	10.14
1882	352.813,987	+ 16.598,654	4.94
1883	378.788,050	+ 25.974,063	7.36
1884	393.618,305	+ 14.830,255	3.92

A takarékbetétek állománya csaknem megszakadás nélkül évről-évre emelkedik. 45 év közül csak négyben látunk vissza-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

esést, a zivataros 1848/49-ki években, 1854-ben a nagy állami kölcsön behajtásakor, végre 1873 év végén, a hitelválság közvetlen hatása alatt. Az emelkedés 1867-ig mérsékeltnek mondható, többnyire 1—4 millió frt közt váltakozott, csak 1866-ban szökött 6.1 millióra. A takarékbetétek rohamos emelkedése az alkotmányos korszakkal állt be, melyet az 1873-ki válság kissé megszakított ugyan, de el nem nyomhatott. Az évi növekedés 1879-ben érte el maximumát 33.4 millió frttal, de nagyon megközelíti ezt az 1869- és 1881-ki növekedés is, mely mindkettő meghaladta a 30 milliót.

A takarékbetétek roppant emelkedése az utóbbi 17 év alatt valóban feltünő s bár kétségkivül a hazai tőkék képződéséről és gyarapodásáról tanúskodik, nem magyarázható ki az ország átlagos vagyonosodásából, a mely korántsem volt ily nagymérvű, még kevésbbé ily rohamos. A takarékbetétek felduzzasztását különböző tényezők együttes hatása idézte elő. Az új tőkék képződésén kivül nagy mértékben előmozdítá azon körülmény, hogy honfitársaink hozzá szokva a hitelintézetek használatához, fölösleges pénzeiket nem hevertetik többé gyümölcsözetlenül, részint pedig, hogy a magán kölcsönök gondjától szabadulandó, a mit korábban egyes magán feleknek adtak kölcsön, ma már a pénzintézetekhez viszik biztos és kényelmes elhelyezés végett. De talán mindezeknél fontosabb tényező a vállalkozási szellem hiánya, az, hogy a lusta tőke inkább megelégszik csekély kamatozással, semmint ipari, vagy kereskedelmi vállalatokban keresne koczkázattal járó, de szakértelmes vezetés mellett jóval gyümölcsözőbb s az egész közgazdaságra nézve sokkal áldásosabb elhelyezést.

Nálunk a takarékbetétek csak kis mértékben alakulnak az alsóbb néposztályok apró megtakarításaiból, nagyobb szerepet játszik benne a nagyobb tőkések pénze s a rövidebb-hosszabb ideig heverő üzleti forgó tőke. Bizonyítja ezt, hogy pénzintézeteinknél egy betéti könyvre átlagosan 735 frt esik, és pedig:

a takarékpénztáraknál	740 frt
a bankoknál	883 »
a szövetkezeteknél	421 »
a földhitelintézeteknél	1,235 »

Hogy mily nagy számok ezek a takarékpénztárakra nézve, álljanak itt a következő összehasonlító adatok:

	Egy takarékbetéti könyvre esik átlagosan
Magyarországban	740 frt
Ausztriában	491 »
Spanyolországban	418 »
Olaszországban	287 »
Poroszországban	269 »
Norvégiában	250 »
Svájczban	214 »
Dániában	192 »
Finnországban	178 »
Belgiumban	168 »
Franczia országban	160 »
Oroszországban	144 »
Németalföldön	136 »
Svédországban	115 »
Nagy Britanniában	21 »

A sorban Magyarország áll legelől, nem mintha népe vagyonosabb és takarékosabb volna a többi államokénál, hanem mert nálunk a takarékbetétek egészen más természetű tőkékből alakulnak. Még Ausztriát is megelőzzük, pedig ott is erősen túlsúlyban vannak a nagy tőkék az apró megtakarítások fölött. Nyugat-Európa munkás, takarékos és vagyonos nemzetei mind alacsony átlagokat mutatnak, mert ott a szegényebb néposztályok megtakarított fillérei, a fogyasztástól megmentett apró összegek alkotják a milliókat, nálunk ellenben a vállalkozástól elvont forgó tőkék.

Hogy nálunk a különböző nagyságú betétek mily számmal és arányban szerepelnek, a takarékpénztárakat és összes hitelintézeteket illetőleg, az 1884. évi decz. 31-ki állapot szerint a következő kimutatás tűnteti fel:

	Takarékpénztáraknál a forgalomban volt betéti könyvek		Az összes pénzintézeteknél	
	száma	%	száma	%
10 frtnál kisebb betéttel	42,641	9.72	55,647	10.42
10—50 frt betéttel	78,454	17.89	99,080	18.54
50—100 » »	58,029	13.23	70,879	13.27
100—500 » »	134,302	30.63	160,243	29.98
500—1,000 » »	52,270	11.92	61,326	11.47
1,000—2,000 » »	38,022	8.67	45,000	8.42
2,000—5,000 » »	23,395	5.33	28,246	5.28
5,000—10,000 »	7,917	1.81	9.663	1.81
10,000 frtnál nagyobb betéttel	3,496	0.80	4,347	0.81
Összesen	438,526	100%	534,431	100%

A 100 frtot meg nem haladó betéti könyvek minden esetre a kis megtakarítást, a szó szoros értelmében vett takarékbetéteket képviselik, ezekre a takarékbetéteknél 40.84%, az összes hitelintézeteknél pedig 42.23% esik. A 100—500 frtot tartalmazó betéti könyveket is jobbára ide sorozhatjuk, sőt a tulajdonképeni nagy betétek csak 1000 frttal kezdődnek. Az 500 frtnál kisebb összeget tartalmazó betéti könyvek takarékpénztárainknál az összes számnak 71.47%-kát képezik, az osztrák takarékpénztáraknál pedig 74.61%-át, a porosz takarékpénztáraknál ellenben már a 600 márkánál, vagyis 300 frtnál kisebb összeget tartalmazó betéti könyvekre is 77.97% esik.

A takarékbetétek állományának nagyságára nézve álljon itt a következő nemzetközi összehasonlítás:

Poroszország (1883)	987.9	millió frt
A többi német államok (1881/2)	520.9	» »
együtt	1,508.8	millió frt
Ausztria (1883)	868.3	millió frt
Anglia (1881)	803.3	» »
Franczia ország (1883) . . .	757.4	» »
Magyarország (1883)	378.8	» »
Horv.-Szlav. ország (1883) . .	18.8	» »
együtt	397.6	millió frt
Olaszország (1882)	330.5	millió frt
Dánia (1880/1)	94.9	» »
Svédország (1881)	91.3	» »
Belgium (1883)	83.1	» »
Norvégia (1881)	81.9	» »

Megismertetvén röviden a hitelintézeteknél összegyűlt tőkéket, ezeknek a hitel csatornáin való szétfolyásáról is meg kell emlékeznünk, tárgyalva először is a hitelnek azon nemét, mely főleg az ipar és kereskedelem támogatására van hivatva s külön fejezetet szentelve a földhitelnek.

A kereskedelmi hitel fő formája a *váltóleszámítolás*. Pénzintézeteinknél ez a legelterjedtebb üzletág, csaknem valamennyi bank és takarékpénztár, minden földhitelintézet s a szövetkezeteknek is körülbelül fele foglalkozik váltó leszámítolással s ezenkívül az osztrák-magyar bank magyarországi intézetei is ez üzletágra fektetik a fősúlyt.

Hazánkban a váltóhitel fejlődéséről a következő kimutatás

nyújt áttekintést, a *váltótárcza* állapotát tüntetvén fel minden egyes év végén:

1840 végén . . .	27,500 frt		1863 végén . . .	25.338,155 frt	
1841 » . . .	42,000 »		1864 » . . .	26.070,055 »	
1842 » . . .	457,000 »		1865 » . . .	29.270,630 »	
1843 » . . .	969,246 »		1866 » . . .	32.580,612 »	
1844 » . . .	1.048,679 »		1867 » . . .	40.675,729 »	
1845 » . . .	1.782,520 »		1868 » . . .	59.510,154 »	
1846 » . . .	2.368,258 »		1869 » . . .	78.503,759 »	
1847 » . . .	2.478,371 »		1870 » . . .	87.732,054 »	
1848 » . . .	1.298,858 »		1871 » . . .	101.954,201 »	
1849 » . . .	1.544,382 »		1872 » . . .	122.128,170 »	
1850 » . . .	2.049,605 »		1873 » . . .	138.618,312 »	
1851 » . . .	4.072,246 »		1874 » . . .	147.929,417 »	
1852 » . . .	6.292,097 »		1875 » . . .	147.841,541 »	
1853 » . . .	7.207,664 »		1876 » . . .	146.160,784 »	
1854 » . . .	8.827,790 »		1877 » . . .	151.602,729 »	
1855 » . . .	11.041,455 »		1878 » . . .	163.601,822 »	
1856 » . . .	15.339,679 »		1879 » . . .	180.853,209 »	
1857 » . . .	15.800,544 »		1880 » . . .	195.705,235 »	
1858 » . . .	17.221,563 »		1881 » . . .	204.340,668 »	
1859 » . . .	20.155,320 »		1882 » . . .	225.604,499 »	
1860 » . . .	21.800,703 »		1883 » . . .	238.528,523 »	
1861 » . . .	23.438,787 »		1884 » . . .	256.586,453 »	
1862 » . . .	23.515,630 »				

A váltóhitel első nagyobb fejlődést 1842-ben a pesti kereskedelmi bank megalakulásával vett s 1847-ig folyvást gyarapodott, a következő évek visszaesését 1851-ben a budapesti bankfiók felállítása már gazdagon kipótolta, 1856-ban a bécsi Credit Anstalt fiókja ismét nagyobb lökést adott a fejlődésnek, mely bár nem gyors ütemben, de szakadatlanúl haladt. A gyors emelkedés 1868-ban kezdődött, de már 1874-ben megállapodásra jutott, sőt a következő pár évben vissza is esett. Az újabb nagyobb mérvű emelkedés a hitelviszonyok általános javulásával, 1878-czal vette kezdetét.

Hitelintézeteink leginkább bankszerű váltókat számítolnak le s a váltóknál rendesen 3 fizetésképes egyén aláírását kivánják, kivételesen kettővel is megelégszenek. A hiteltulajdonosi üzlet, vagyis, midőn a váltók a hitelrészesek egyetemleges jótállása mellett számítoltatnak le, kevésbbé van elterjedve, 1884-ben mindösz-

Magyar Kereskedelmi Múzeum és Könyvtár

sze 14 takarékpénztár-, 19 bank- s 4 szövetkezetnél volt gyakorlatban.

Ezen üzletágat a pesti magyar kereskedelmi bank honosította meg 1864-ben, 1867-ben már 4 banknál volt ily hitelegylet, később pedig több takarékpénztár is felkarolta. A hiteltulajdonosi váltók állapota 1869-től következő hullámzást mutat:

1869 végén . . .	5.04 millió frt			1877 végén . . .	4.21 millió frt		
1870 » . . .	9.52	»	»	1878 » . . .	5.84	»	»
1871 » . . .	12.41	»	»	1879 » . . .	4.91	»	»
1872 » . . .	15.80	»	»	1880 » . . .	3.34	»	»
1873 » . . .	12.04	»	»	1881 » . . .	3.21	»	»
1874 » . . .	10.06	»	»	1882 » . . .	3.50	»	»
1875 » . . .	9.92	»	»	1883 » . . .	3.41	»	»
1876 » . . .	6.24	»	»	1884 » . . .	3.56	»	»

Az üzletág gyors fejlődését ép oly gyors hanyatlás váltotta fel. A nagy hitelválsággal beállott számos bukások megrendítették a bizalmat s kereskedőink a hitelegylet-nyujtotta előnyökben nem igen láttak compensátiót azon veszélyért, mely az egyetemleges jótállás mellett a hitelrészeseket fenyegeti.

Az összes váltótárczában 1884 végén a külömböző jellegű pénzintézetek a következő összegekkel és arányban vettek részt:

Takarékpénztárak	126.749,529 frt	%
Bankok	66.518,854 »	»
Osztr. magyar bank, magyarországi üzlete	49.106,331 »	»
Szövetkezetek	14.383,150 »	»
Földhitelintézetek	3.383,902 »	»
Összesen	260.141,766 frt	%

A váltótárczának tehát közel fele a takarékpénztárakra esik, alig több, mint negyede a bankokra s nem egészen egy ötöde az osztrák-magyar bank magyarországi üzletére, melybe azonban, minthogy a többi számok is csak az anyaországra vonatkoznak, nincs beleszámítva a zágrábi és eszéki bankfiók váltótárczája.

A váltó-hitel feladata tulajdonképen a javak forgalmának megkönnyítésében áll s jó hatása csak addig tart, míg az árú a termelőtől a fogyasztó kezébe jut, mert a váltó csak addig képvisel értéket, míg az árú, melynek útját egyengette, tényleg megvan, mihelyt elfogyasztatott, a váltó is elveszti reális alapját.

Ismeretes dolog, bár számszerűleg kimutatni nem tudjuk, hogy pénzintézeteinknél igen sok az olyan váltó, melyet nem ke-

reskedelmi ügylet hozott létre, hanem, a mely csak kölcsönszerzési mód, sokszor egészen improductiv czélra s a törzsvagyon rovására.

Ily váltóknak is van kivételes esetben jogosultságuk, de midőn a bevételek és kiadások állandóan megzavart egyensúlyát, a magán háztartások krónikus deficzitje idézi elő, a törzsvagyon elfecsérlésének könnyű és veszedelmes eszközét képezi.

Nem örülhetünk feltétlenül pénzintézeteink magas váltótárczájának, mert tudjuk, hogy jelentékeny része nem a termelés hatványozására bocsátja a hitelt, hanem a fogyasztás, sokszor az esztelen fogyasztás előmozdítására. Igaz, hogy e kóros állapotnak a váltóhitel nem oka, s ez utóbbi szabályozásával valami nagy eredményt aligha lehetne elérni.

Számos vidéki pénzintézetnél gyakorlatban van a váltónak egy korcsalakja, a jelzálogilag biztosított váltó. A pénzintézetekre nézve ez igen kényelmes, de annál terhesebb a hitelkereső nagy közönségre nézve, mely egyszerre érzi a jelzálogi és váltóhitel hátrányát, a nélkül, hogy mindkettőnek előnyében is részesülne.

Pénzintézeteink 4 - 6 hónapnál hosszabb lejáratú váltókat nem számítolnak le, szokásban vannak azonban a törlesztéses váltók, midőn lejáratkor a váltónak csak egy részét kell lefizetni, a fenmaradt részről pedig új váltó állíttatik ki.

Pénzintézeteinknél szintén elterjedt üzletág az *előlegezés értékpapirok- és egyéb kézi zálogokra* vagyis a *lombárd-hitel.* Foglalkozik vele a legtöbb bank és takarékpénztár, a szövetkezetek közül már kevesebb. Előleget nyújtanak értékpapirokra, saját részvényeik kizárásával, árúkra, a mennyiben nincsenek romlásnak kitéve, vert és veretlen aranyra és ezüstre, továbbá különféle értéktárgyakra.

Teljes adatokkal csak 1869 óta rendelkezünk, az üzletág különben is csak 1868-ban indult nagyobb fejlődésnek. A *lombárd-kölcsönök* állománya a mondott évtől az évi zárlat szerint a következő volt:

1869-ben . . .	25.6 millió frt	1874-ben . . .	27.9 millió frt
1870-ben . . .	25.1 » »	1875-ben . . .	25.7 » »
1871-ben . . .	24.7 » »	1876-ban . . .	19.7 » »
1872-ben . . .	25.4 » »	1877-ben . . .	19.6 » »
1873-ban . . .	33.1 » »	1878-ban . . .	19.4 » »

1879-ben . . .	23.1 millió frt	1882-ben . . .	29.4 millió frt
1880-ban . . .	22.1 » »	1883-ban . . .	33.1 » »
1881-ben . . .	27.3 » »	1884-ben . . .	34.6 » »

Rohamos emelkedést 1872-ben látunk, midőn az alapítási kedv folyvást új értékpapirokat dobott a piaczra s a spekuláczió folyvást verte fel annak árfolyamát. A börzeválság szükségkép csökkenést idézett elő ez üzletágban, mely egész 1879-ig szakadatlanúl tartott, ekkor a megszilárdult bizalom beálltával s az értékpapirok árfolyamának javulásával újabb emelkedés állott be, mi 1881-ben öltött nagyobb arányokat.

Bár az előlegüzlet nem hordja magán annyira a kereskedelmi hitel jellegét, mint a váltóleszámítolás, azért mégis a kereskedővilág veszi hasznát első sorban, valamint a folyószámlán nyújtott hitelnek is.

A folyószámlán nyújtott hitel az utóbbi 12 év alatt következőleg hullámzott:

1873 végén . . .	36.7 millió frt	1879 végén . . .	25.5 millió frt
1874 » . . .	25.5 » »	1880 » . . .	33.2 » »
1875 » . . .	20.6 » »	1881 » . . .	44.7 » »
1876 » . . .	17.7 » »	1882 » . . .	41.2 » »
1877 » . . .	19.4 » »	1883 » . . .	50.3 » »
1878 » . . .	24.2 » »	1884 » . . .	58.1 » »

Itt ép úgy, mint a folyószámlán *élvezett* hitelnél a bankoké az oroszlánrész. 1884 végén 74.06% esett rájuk, 19.58% a takarékpénztárakra, 5.97% a földhitelintézetekre s csak 0.39% a szövetkezetekre.

A pénzintézetek egy része kötelezvényekre is ád kölcsönt. A kötvénykölcsönök állománya 1884 végén 57.4 millió forintra rúgott, miből a takarékpénztárakra 27.1 millió, a szövetkezetekre 16.2 millió, a jelzáloghitelintézetekre 12.7 millió, a bankokra pedig 1.4 millió frt esett. A szövetkezetek, kivált saját tagjaikkal szemben, a hitelnyújtásnak épp ezt a formáját gyakorolják leginkább; a bankok nem igen veszik fel üzletükbe, a takarékpénztárak által adott kötvénykölcsönök pedig csak kis részben magánfeleknek, sokkal inkább községeknek, társulatoknak, stb. adott kölcsönökből állanak. Ugyanezt mondhatjuk az egyetlen jelzálog hitelintézet, a magyar jelzálog hitelbank, kötvénykölcsöneiről is, mely ez üzletággal foglalkozik.

Magyar Közgazdasági Múzeum és Könyvtár

V. FEJEZET.

A földhitel.

A földhitelnek sajátos természete s hazánkra, mint kiválólag földmivelő országra nézve rendkivüli fontossága indokolják, hogy külön fejezetben szóljunk róla. Szükséges volna a magyar birtokviszonyok ismertetését is előrebocsátanunk, de minthogy az új kataster által ez irányban gyüjtött adatok eddig még nincsenek összeállítva, csak majd a jelen mű harmadik kötetében fogunk erre kiterjeszkedni.

A földhitel nálunk nagyon későn fejlődött ki. Ennek okát az általános hitelviszonyok akadályain kivül főleg a birtokviszonyok elavult középkori szabályozásában kell keresnünk. Rendes körülmények közt a földbirtok nyújt legerősebb biztosítékot, nálunk régebben a földbirtok biztosítékúl — kivéve a városi polgárság birtokát — egyátalán nem szolgálhatott. 1848 előtt a paraszt nem köthette le telkét, mert annak csak haszonélvezője volt, a nemesi jószágot védte az ősiség, a donáczionális jószágot pedig a fiscalitás is.

A nemesi birtokra nyújtott hitelnek egyetlen szokott formáját, mely századok óta divatozott s még a jelen század első felében is gyakorlatban volt, az ősi jószág zálogba adása képezte, melynél a tulajdonos a kölcsönt 32 évre vette fel s ez ideig a zálogos jószágot a hitelező birtoklásába bocsátotta. Ha a kiváltás a 32 éven belül meg nem történt, megkezdődtek a végtelenségig nyúló zálogváltó perek.

A földhitel hiányát azonban birtokos osztályunk e korban még nem nagyon érezte. Adót nem fizetett, birtoka megmívelésére ott volt az ingyen robot munka, a föld termését pedig hasznos beruházások által fokozni meddő törekvés lett volna akkor, midőn a fejletlen közlekedési eszközök s kedvezőtlen vámviszonyok miatt

azt úgy sem lehetett értékesíteni. Birtokos osztályunk különben is kevés igényü volt, élt a régi patriarchális egyszerűségben, a mire szüksége volt, azt földje bőven meghozta, pénzre alig szorult.

1848 után a magyar birtokos osztály helyzete gyökeresen megváltozott. Az úrbéri erő elvesztése miatt a gazdálkodást egészen új alapra kellett fektetni, az ingyenes munkát pénzes munkával kellett pótolni s a jóformán minden beruházás nélkül kezelt birtokot költséges beruházásokkal instrualni. Ehhez járult, hogy az adózás már a birtokos osztály vállaira is nehezedett s nem az a régi magyar adózás, melyet a béke éveiben még maga a jobbágyság is könnyen elviselt, hanem a kifejlett súlyos osztrák adózási rendszer egyenes és közvetett adókkal.

S e változás épen akkor jött, mikor a földbirtokos osztály különben is meg volt gyengülve. A szabadságharcz nemcsak roppant véráldozatokat rótt reá, hanem súlyos anyagi áldozatokat is mit még tetézett a magyar bankjegyek megsemmisülése folytán szenvedett vesztesége.

Nemzeti törvényhozásunk 1848-ban gondolt az úrbériség eltörlése s a közteherviselés folytán bekövetkező átmeneti nehézségekre, s hogy a rázkódtatásoknak elejét vegye, egy földhitelintézet felállítását határozta el, melyből első sorban azok tarthattak volna igényt hitelre, kiket úrbéri kárpótlás illetett. E földhitelintézet felállítása azonban az akkori zivataros időben elmaradt. Az ötvenes évek elején is történtek lépések a magyar földbirtokosok részéről egy magyar földbirtoki hitelintézet engedélyének kinyerése végett; de ez időben, midőn az absolút hatalom oly féltékenyen nyomott el minden intézményt, mi Magyarországnak nem politikai, hanem csak gazdasági függetlenségéhez egyengette volna az útat, egy speciális magyar hitelintézet felállítása elháríthatatlan akadályokba ütközött, a helyett az 1855 okt. 21-kén kelt pénzügyministeri rendelet megadta az engedélyt az osztrák nemzeti bank jelzálogi osztályának felállítására.

A nemzeti bank jelzálogi osztálya 1856-ban kezdett működni, tevékenységét Magyarországra is kiterjesztvén. Az adósoktól 6%-ot követelt félévenkint előre, de a kölcsönt jelentékenyen megdrágítá azon körülmény, hogy a bank 5%-os záloglevelei, melyekben a kölcsönt adá, nagyon nyomott árfolyamon keltek, mi nemcsak tetemes tőkeveszteséggel járt, hanem a való-

ságban a kamatot is fölemelte. Daczára az elég kedvezőtlen föltételeknek, az annyira hitelre szoruló magyar földbirtok az osztrák nemzeti bank kölcsöneit erősen igénybe vette. Már 1857 végén 6.4 millió, 1858-ban 23.1 millió, 1859-ben 32.4 millió, 1860-ban 35.7 millió forint jelzálogi kölcsöne volt Magyarországnak a banktól s ezenkivül az utóbbi évben Horvát-Szlavonországnak is 1.7 millió frt kölcsöne s ekkor a bank összes jelzálogi kölcsöneiből 67.15% a magyar korona országaira esett.

Az osztrák nemzeti bank jelzálogi osztálya, daczára a tekintélyes összegnek, melyet Magyarországban elhelyezett, korán sem volt képes hazánk hiteligényét kielégíteni, s a vágyak és törekvések, melyek már évekkel ezelőtt sürgették egy magyar földhitelintézet alapítását, még mindig ébren valának s a hatvanas évek elején még fokozódtak az által, hogy a nemzeti bank jelzálogi osztálya, hivatkozva a járadékok pontatlan fizetésére, Magyarországra nézve megszüntette a kölcsönök engedélyezését.

A kezdeményezés a magyar gazdasági egyesületből indult ki, mely a magyar haza legkitünőbb férfiainak volt találkozási helye, s hol annyi fényes elme elzárva a politikai élet tevékenységétől, kis körben, zajtalanúl, de annál buzgóbban munkált a nemzet boldogulásán.

A *magyar földhitelintézet* 1862 augusztus 20-án nyerte meg a legfelsőbb engedélyt s a következő év julius havában meg is kezdte működését. Az intézet nem nyerészkedő vállalat, a czél, mely alapításánál kitüzetett s melyhez azóta is hiven ragaszkodik, az, hogy a magyar földbirtokosoknak biztos, és lehető olcsó hitelt szerezzen. Alaptőkéül az országos alapból adományozott 500 ezer frt szolgált s a hazafias alapítók által nagylelküleg megajánlott összegek. Kétszázkilencz hazai földbirtokos az intézet hitelének megszilárdítására 1.677,000 frt alapítványt tett le, minden személyes haszon nélkül, tisztán a nemes czél iránt való hazafias buzgalomból. A legkisebb alapítványi részlet 5,000 frt s a megajánlott összegnek 10%-át készpénzben, 90%-át pedig 9 darab, az összegnek egy-egy tizedéről szóló kötvényben kellett letenni. A mint azonban a tartalékalap a tiszta üzleteredményből folyvást növekedett, a kötvények azon arányban adattak vissza az alapítóknak s 1876-ban már mind a 9 kötvény visszaadatott. A

készpénzben lefizetett egy tizedrész állandóan a tartalék alapban marad s az alapítóknak 5%-ot kamatozik.

Az intézet kölcsönös jótállási kötelezettségre van fektetve, úgy hogy az általa kibocsátott záloglevelek biztosításáról nemcsak az intézet tartalék, törlesztési és biztosítási alapja s a lekötött birtok, hanem az összes egyesületi tagok egymásért való jótállása is kezeskedik. Az intézet tagjai a magyar korona országainak azon földbirtokosai, kik tulajdoni joggal oly telekkönyvezett birtokot birnak, mely az intézet szabályai szerint legalább 1000 frt hitelre jogosít, s akik az által, hogy az intézet hitelét igénybe veszik, a hitelegyesületbe lépnek. A kölcsönök részint *záloglevelekben* adatnak rendszeres törlesztésre, részint *készpénzben* vagy jelzálogi biztosítás mellett, vagy a nélkül, váltókra és értékpapirokra. Az utóbbi kölcsönök rövid időre adatnak s a földbirtokosok pillanatnyi hitelszükségét kivánják kielégíteni, a záloglevelekben adott kölcsönök ellenben $34^1/_2$ évre szólnak s a kamat mellett fizetett évi járadék által törlesztetnek. Régebben *jövedékjegyi* kölcsönök is adattak 5 és 10 évi törlesztésre, jelenleg már nem.

Az intézet 1000, 500 és 100 frtos, papirértékre szóló záloglevelet bocsát ki, 1869 óta 10,000 frtos darabokat is, 1873-ban pedig gyakorlatba vette az érczértékü záloglevelek kibocsátását is, 1200 és 120 frtos darabokban.

A magyar földhitelintézet által nyújtott jelzálogi kölcsönök állománya nem emelkedett oly rohamosan, mint az osztrák nemzeti bank jelzálogi osztályáé. Idő kellett hozzá, míg záloglevelei a forgalomban közkedveltségü és keresett papirokká váltak, valamint a pénzpiacz javulása, hogy az alacsony árfolyam túlságosan meg ne drágítsa a kölcsönöket. A két intézet kölcsöneinek növekedését párhuzamosan a szorosabb értelemben vett Magyarországban — a magyar földhitelintézet tevékenysége csak az anya-országra szorítkozik — a következő kimutatás tünteti fel:

Év	Magyar földhitelintézet	Az osztrák-magyar bank jelzálogi osztálya	Év	Magyar földhitelintézet	Az osztrák-magyar bank jelzálogi osztálya
1863	3.314,139	35.301,285	1866	15.479,683	38.048,612
1864	10.046,859	32.017,560	1867	18.963,974	37.925,435
1865	13.737,415	34.929,923	1868	21.201,719	37.168,511

Év	Magyar földhitelintézet	Az osztrák-magyar bank jelzálpgi osztálya	Év	Magyar földhitelintézet	Az osztrák-magyar bank jelzálogi osztálya
1869	25.256,086	34.688,278	1878	56.302,035	58.895,269
1870	28.172,918	33.856,978	1879	57.954,877	61.277,165
1871	31.800,068	33.466,149	1880	65.768,786	56.845,762
1872	34.049,334	31.294,790	1881	70.751,465	59.054,282
1873	35.998,745	34.400,575	1882	72.818,478	59.313,240
1874	41.661,916	41.942,979	1883	79.429,249	58.357,718
1875	49.447,082	49.556,051	1884	81.866,056	60.142,779
1876	50.975,485	53.324,064	1885	86.074,201	62.453,554
1877	53.003,090	56.675,853			

A magyar földhitelintézet után több jelzálogi hitelintézet is alakult hazánkban, hogy csak a főbbeket említsük, 1869-ben a *magyar-jelzálog hitelbank* 2 millió frt névleges s 600 ezer forint befizetett részvénytőkével. Ezen intézet már egészen bankszerű alapokra volt fektetve, ellentétben a magyar földhitelintézet szövetkezeti jellegével. Csekély tőkeerejénél fogva azonban nem volt képes nagyobb szabású tevékenységet fejteni ki, sőt az 1873. évi válság következtében részvénytőkéjét is kénytelen volt leszállítani. Nagyobb körü működésének alapja 1880-ban vettetett meg midőn alaptőkéje 20 millfő arany forintra határoztatott emeltetni. 1884-ben befizetett alaptőkéje 10.3 millió frtra rúgott s jelzálogi kölcsöneinek állománya 18.6 millió frtra.

Az 1871-ben alakult *magyar általános földhitel részvénytársaság* magán hordta a kor bélyegét, a merész spekulációt. A földhitel nyújtás csak kis részét képezte tevékenységének. Ingatlan javakkal üzérkedett; ipari, mezőgazdasági vállalatokat üzött és léptetett életbe s különféle banküzletekkel foglalkozott. Az intézetet a merész spekulációk utoljára is romlásba döntötték s daczára roppant tőkeerejének (30 millió frt névleges részvénytőkével alakult, miből 1878-ig 10.862,740 frt tényleg be is fizettetett) az inkább credit mobilier, mint föld hitelintézet nagy veszteségek után 1881-ben végkép feloszlott. Hasonló sors érte az 1873-ban alakult »*Kisbirtokosok földhitelintézetét*«, mely viszont hűtlen kezelés miatt bukott meg 1879-ben, több kárt mint hasznot tévén az annyira fontos kisbirtoki hitelügynek. A kérdés csak újabb idő-

ben 1880-ban vett kedvezőbb fordulatot a *kisbirtokosok országos földhitelintézetének* megalakulásával. Felállításáról az 1879. XXXIX. törv.-czikk intézkedett, többféle kedvezményeket biztosítva számára, s hogy létrejöhessen, a m. kir. kincstár 500 ezer frt kamatmentes alapítványnyal járult hozzá. Ép úgy, mint a magyar földhitelintézet, nem nyerészkedő vállalat, hanem szövetkezeti alapra van fektetve, vannak alapító tagjai s azonkivül tagja mind az, ki kölcsönt vesz fel. Jelzálogos kölcsönzése 300 frtnál kezdődik s 6,000 frtnál nagyobb nem lehet.

A tulajdonképeni földhitelintézeteken kivül többi hitelintézeteink is gyakorolják kisebb-nagyobb mértékben a jelzáloghitelüzletet. Különösen a takarékpénztáraknál játszik ez kezdettől fogva nagy szerepet, melyeknél eleinte a váltóleszámitolást is háttérbe szorította.

A jelzálogi kölcsönök fejlődését, a velük szoros összefüggésben levő záloglevelekkel együtt, a szorosabb értelemben vett Magyarországban a következő kimutatás tünteti föl:

Év	Jelzálogi kölcsönök	Záloglevelek	Év	Jelzálogi kölcsönök	Záloglevelek
	Forint			Forint	
1840	172,225	—	1858	35.737,636	15.894,610
1841	288,548	—	1859	47.366,775	24.445,000
1842	687,794	—	1860	52.885,118	26.830,662
1843	1.432,507	—	1861	53.928,066	20.749,549
1844	2,922,448	—	1862	54.985,341	21.057,979
1845	4.025,608	—	1863	61.252,203	25.519,678
1846	5.634,747	—	1864	65.529,027	33.435,845
1847	7.597,333	—	1865	72.139,669	40.436,243
1848	7.165,053	—	1866	78.343,262	47.829,465
1849	7.057,240	—	1867	82.263,140	51.628,282
1850	8.046,118	—	1868	98.475,880	54.771,668
1851	8.976,764	—	1869	110.831,094	59.141,528
1852	10.677,213	—	1870	123.956,780	64.392,046
1853	11.254,551	—	1871	137.628,669	69.881,958
1854	10.714,124	—	1872	144.457,370	72.508,060
1855	10.058,323	—	1873	166.840,111	87.638,910
1856	10.093,559	25,125	1874	184.627,432	101.628,543
1857	17.528,868	2.608,949	1875	205.442,938	107.170,771

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Év	Jelzálogi kölcsönök	Záloglevelek	Év	Jelzálogi kölcsönök	Záloglevelek
	Forint			Forint	
1876	216.128,141	121.500,254	1881	259.463,261	153.042,842
1877	221.723,003	126.322,047	1882	282.135,660	164.786,250
1878	226.871,764	130.179,954	1883	297.618,337	175.786,250
1879	234.957,068	133.516,015	1884	320.528,771	181.975,020
1880	244.223,012	141.331,282			

A jelzálogi kölcsönök állománya folyvást évről-évre jóformán megállapodás nélkül emelkedett, 45 év közül csak négy mutat némi csekély visszaesést, a szabadságharcz alatt s az ötvenes évek első felében. Nagymérvű gyarapodást idézett elő 1857-ben az osztrák nemzeti bank jelzálogi osztálya; a magyar földhitelintézett megalakulása nem hozott hasonló emelkedést, részint mert az intézet nem terjeszthető ki mindjárt üzletét oly nagy arányokban, részint pedig, mert épen a magyar földhitelintézettől nyert kölcsönökkel sok régibb jelzálogi adósságát törlesztette birtokos osztályunk.

Egész 1856-ig csak készpénz kölcsönöket nyújtottak pénzintézeteink; ez évtől az osztrák nemzeti bank kölcsönei megnyiták a földhitel legtermészetesebb formáját, a záloglevél-kölcsönöket. Megjegyzendő, hogy fentebbi kimutatásban az osztrák-magyar bank forgalomban levő záloglevelei oly arányban vétettek fel, a mily arányban a bank magyarországi jelzálogi kölcsönei összes jelzálogi kölcsöneihez állanak.

A mint a fentebbi számok mutatják, a forgalomban lévő záloglevelek csaknem folyvást arányosan emelkedtek a jelzálogi kölcsönökkel. Növekedésük valamivel még gyorsabb volt, a jelzálogi kölcsönök nagymérvű emelkedése folytán azonban jelenleg nagyobb összegre rúgó jelzálogi kölcsön nincs záloglevelekkel fedve, mint korábban.

A földbirtok s általában az ingatlanok természete hozza magával, hogy rá nézve jótékony hatással csakis a hosszú lejáratú hitel bir. A nagyobb mértékben igénybe vett rövid hitel romlásra

vezet, az esetleg meghosszabbítható rövid hitel pedig örökös rettegésnek és bizonytalanságnak teszi ki a birtokost.

De a pénzintézetek, ha maguk is rövid hitelt élveznek, nem nyújthatnak a földbirtoknak hosszúlejáratú hitelt; csak a záloglevelek által van biztosítva a hitelnyújtó intézetek és a hitelkereső birtokos osztály érdeke egyaránt, feltéve, hogy a záloglevelek alacsony árfolyama meg nem drágítja a hitelnek ezen módját.

Minthogy az értékpapirok kelendősége nemcsak azok jövedelmezőségétől, hanem kisebb-nagyobb fokú biztosságától is függ: az 1876. XXXVI. t.-cz., egyrészről, hogy a záloglevéltulajdonosok érdekét megvédje, de különösen, hogy a teljes bizalom megteremtése által a záloglevéleknek minél nagyobb kelendőséget s minél kedvezőbb árfolyamot teremtsen, oly intézkedéseket tett a záloglevelek biztosítására nézve, melyek azokat valamennyi más értékpapir fölé emelik. Kimondja a törvény, hogy a záloglevelek kibocsátására csak azon intézet jogosíttatik, mely előzetesen legalább is 200 ezer frt külön biztositási alapot alkot, s a biztosítási alapnak, melynek kezelésére is szigorú intézkedéseket tartalmaz a törvény, a kibocsátott záloglevéleknek legalább is 20-ad részét kell képeznie. Az intézetek záloglevéleket csak is jelzálogok által teljesen fedezett kölcsönköveteléseik erejéig bocsáthatnak ki s kötelesek azokat a forgalomból azon arányban visszavonni, a melyben jelzálogilag biztosított kölcsönköveteléseik, visszafizetések, vagy egyébb okok folytán csökkennek. A záloglevél-birtokosok összességének nemcsak a külön biztosítási alap szolgál biztosítékul, hanem az összes jelzálogi kölcsönkövetelések is, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttattak s azokra végrehajtás nem intézhető s harmadik személyek jogokat nem szerezhetnek stb.

Záloglevélkibocsátással nálunk főleg a földhitelintézetek foglalkoznak, a bankok közül csak kettő, a takarékpénztárak közül pedig legújabban már egy sem, mert a pesti hazai takarékpénztár, mely ez üzletágat is gyakorolta, 1884-ben felhagyott vele.

Pénzintézeteinknek (az osztrák-magyar bank jelzálogi osztályán kivül) 1884 végén 121.8 millió frt záloglevelük volt forgalomban, miből 109.3 millió frt (89.70%) a földhitelintézetekre, 12.5 millió pedig (10.30%) a bankokra esett.

A földhitelintézetek s az osztrák-magyar bank jelzálogi

kölcsöneinek teljes összege záloglevelekkel van fedve, a bankok jelzálogi kölcsöneinek már csak 62.02%-a, a takarékpénztárakénak ellenben semmi s ez utóbbiak 126 millió forintot tisztán rövid időre szóló hitelélvezetükből, a nagy közönség betéteiből fektettek jelzálogi kölcsönökbe.

A jelzálogi kölcsönök legnagyobb része földbirtokon s ennek tartozékát képező épületeken fekszik. A budapesti országos kiállítás alkalmával a pénzintézeti kiállítás számára ez irányban is történt statisztikai felvétel, mely annyira sikeres volt, hogy a jelzálogi kölcsönöknek csak 1.4%-áról nem érkeztek adatok. E szerint 1883 végén 232.2 millió frt vagyis 79.1% a földbirtokra, 61.2 millió frt vagyis 20.9% bérházakra s egyéb nem a földbirtok tartozékát képező ingatlanokra esett a hitelintézetek által nyujtott kölcsönökből.

Bár ismerjük a hazai hitelintézetek által földbirtokra adott kölcsönök mennyiségét, a földbirtok teljes megterheltetését még sem tudjuk kimutatni. A pénzintézeti kölcsönökön kivül sok más teher van telekkönyvileg bekebelezve a földbirtokra, melynek eltüntetésére a statisztika, sajnos, eddig még nem képes, noha ez irányban is történtek kutatások.

Így még az absolut korszakban, 1858 végével, a jelzálogilag bekebelezett terheket a hatóságok az egész monarchiában, tehát hazánkban is összeirták. E fölvétel Magyarországra nézve igen alacsony összeget deritett ki; az ingatlan vagyonra betáblázott adósságok ugyanis a magyar korona országaiban 120.566,958 forinttal irattak össze, míg az osztrák-német tartományokban 1,069.783,725 frtot, a lengyel tartományokban (Galicziában és Bukovinában) 68.780,027 frt, az olasztartományokban (Lombardiában és Velenczében) 392.251,088 frtot tettek. Az imént emlitett összegből a szorosabb értelemben vett Magyarországra 113.189,027 frt, Horvát-Szlavonországra pedig 7.377,931 forint esett. Ha e számok megközelítik a valóságot, mit annálinkább hihetünk, mert a nevezett évben az összes pénzintézeti jelzálogi kölcsönök csak 35.7 millió frtot képviseltek a magyar anyaországban — úgy a hazai földbirtok akkor még igen csekély mértékben volt megterhelve. Hogy ez a teher évről-évre szaporodott, azt fentebb a pénzintézetek által nyújtott jelzálogi kölcsönök

tejlődéséből is láttuk, de mennyiben szaporodtak az egyéb czímen betáblázott terhek, arra feleletet nem adhatunk.

Általában a *jelzálogi terhek statisztikája* egyike a statiszfika legkevésbbé művelt ágának, habár több nemzetközi congressus, névszerint az 1857-ki *bécsi*, az 1860-ki *londoni*, az 1865-ki *berlini*, de különösen az 1876-ki *budapesti*, elég behatóan foglalkozott vele. Nem tekintve a kérdésnek csupán egy oldalát érintő kimutatásokat, minő nálunk a telekkönyvi birtoktestek teherforgalma, mely 1875 óta évről-évre közöltetik a Magyar Statisztikai Évkönyvben, az összes fennálló jelzálogi terhekről többékevésbé megbízható adatok felett csak Francziaország, Olaszország, Németalföld és Ausztria rendelkezik. Az ügy nálunk is keresztülment az előtanulmányozás stádiumán. A kezdeményezés a képviselőháztól indult ki, mely az 1882. majd ismét az 1883. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával fejezte ki óhaját, hogy a kormány a jelzálogi megterheltetések statisztikai fölvételének ügyét tegye tanulmány tárgyává. Az országos statisztikai hivatal, megelőző enquette-tárgyalások után, meg is bizatott egy próbafelvétel keresztülvitelével, melynek eredményeit Keleti Károly, az országos statisztikai hivatal igazgatója, egy nagybecsü tanulmányban dolgozta fel.

A próbafelvétel az ország legkülönbözőbb részeiben 9 törvényszék területén 6—6 községről, tehát összesen 54 községről hajtatott végre. Bármily becsesek is ezen nagy buzgalommal s lehető részletességgel gyüjtött adatok, minthogy a terület, melyre a felvétel kiterjeszkedett, az ország területének csak 0.74%-át, a feldolgozott telekkönyvek pedig az ország összes telekkönyveinek csak 1.06%-át képezik, belőlük az egész ország földbirtokának telekkönyvi megterheltetésére következtetést nem vonhatunk. Az eredmény mindazáltal oly érdekes, hogy legalább is a főbb adatoknak relativ számokban való bemutatását az idézett emlékirat nyomán, nem látjuk mellőzhetőnek.

A külsőségekre és csupán belsőségekre előjegyzett vagy bekebelezett terhek külön mutattattak ki. A külsőségeken fekvő jelzálogi terheket tekintve, a különböző kategóriába tartozó birtoktestek közt következőleg oszlott az meg:

A birtoktestek kategóriája	Az összes terhekből	területből	Esik átlag egy holdra
	esik		
0—10 holdig	37.9%	16.6%	60.18 frt
11—20 »	10.3 »	10.1 »	26.66 »
21—80 »	6.5 »	12.3 »	13.98 »
81—200 »	2.6 »	4.6 »	14.72 »
201—1000 »	11.5 »	13.1 »	22.90 »
1000 holdon felül	31.2 »	43.3 »	18.94 »
Összesen	100%	100%	26.27 frt

Ha csak a terhek eloszlására vagyunk tekintettel, azt látjuk, hogy legnagyobb százalék a legkisebb (0—10 holdon), s mindjárt utána a legnagyobb (1000 holdon felüli) birtokokra esik, ha azonban a területre is tekintettel vagyunk — már pedig helyesen csakis így ítélhetjük meg a megterheltetés mértékét — meglehetősen eltérő eredményre jutunk. A legkisebb birtokot így is legjobban megterhelve látjuk, de már a legnagyobb birtokon aránylag kevesebb teher fekszik, mint a 11—20 holdas kis, és a 201—1000 holdas középbirtokon. Legkevésbé van megterhelve a 21—80 holdas kis, és a 81—200 holdas középbirtok.

A terheket jogczímük, valamint a tehertételek nagysága szerint százalékokban a következő kimutatás tünteti fel:

	100 forinton alul	100—500	500—1000	1000—2000	2000—5000	5000—10.000	10.000 frton felül	Átlagosan
1. Törlesztési kölcsönök	2.60	3.83	0.39	0.31	0.66	0.41	22.96 =	21.16
2. Egyéb kölcsönök	1.11	10.30	5.88	4.61	5.90	3.37	10.99 =	42.36
3. Ingatlan vételári hátralék	0.01	0.22	0.23	0.29	0.57	0.51	1.42 =	3.25
4. Örökösödés	0.04	0.40	0.20	0.13	0.09	0.09	6.69 =	7.64
5. Végrehajtás	0.47	2.02	1.09	1.02	1.06	0.93	2.45 =	9.04
6. Közadó	1.21	0.76	0.25	0.30	0.38	0.20	0.34 =	3.44
7. Váltótartozás	0.05	0.43	0.23	0.37	0.19	0.21	0.40 =	1.88
8. Hitelnyitás	0.00	0.08	0.06	0.06	0.14	0.40	0.41 =	1.15
9. Évi tartozás	0.01	0.02	0.02	0.03	—	—	— =	0.08
Összesen	5.50	18.06	8.35	7.12	8.99	6.32	45.66 =	100%

Az összes terhekből legnagyobb százalék esik az egyéb kölcsönökre, ide tartozik a magánkölcsönökön kivül a hitelintézeti kölcsönök jelentékeny része is. Második helyen a törlesztéses kölcsönök állanak. Ezeknek legnagyobb részét az intézeti, külö-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

nösen a földhitelintézeti kölcsönök teszik, de jelentékeny összeggel szerepel benne a szőlődézsmaváltsági kölcsön is, mely, minthogy épen a legkisebb birtoktesteket terheli, nagy mértékben hozzájárúl a 0—10 holdas birtokok túlságos megterheltetéséhez. A maradvány- és irtvány-földek kölcsöne, továbbá az inséges kölcsön csak kis részét képezik az annuitási adóságoknak.

Nagyobb arányban szerepelnek még a végrehajtás, vételárhátralék és örökösödés címén betáblázott adósságok.

Táblázatunk azt is feltünteti, hogy a különböző jogczímű terheket milyen nagyságú tehertételek alkotják. A táblázat magyarázatra alig szorul, mindössze azt emeljük ki, hogy a törlesztéses kölcsönök legnagyobb részét a 10,000 frton felüli terhek alkotják, de jelentékeny részben járulnak hozzá a 100 frton aluli s 100—500 forintos terhek is, jobbára szőlődézsmaváltsági kölcsönök. Az egyébb kölcsönök közt szintén a 10,000 frton felüli s a 100—500 frtos tehertételek vannak túlsúlyban. A törlesztéses és egyébb kölcsönök az összes terheknek több mint 73%-át képezvén, természetesen az összes terheknél is a 10,000 forinton felüli tartozások vannak erős túlsúlyban s mindjárt azután a 100—500 frtos tehertételek válnak ki legnagyobb arányszámmal.

A felvétel kiterjeszkedett a jelzálogi terhek keletkezési idejére is. Ez azért fontos, mert így a törlesztési kölcsönöknél megközelítőleg ki lehet számítani a már törlesztett részt.

Fölvétetett továbbá a kölcsönök kamatainak nagysága is. Itt-ott óriás kamatok derültek ki, a leggyakrabban előforduló kamat azonban 5, 6 és 8% közt váltakozik.

Érdekesek a birtokok értékére nézve gyüjtött adatok is. Ezek szerint a felölelt 54 községben egy katasztrális hold föld átlagos értéke, a kataszteri tisztajövedelem húszszorosát véve, 89.1 forint, az eladási árak átlaga szerint pedig 139.3 forint volt. A holdankénti teher tehát a kataszteri értéknek 29.5%-ára, az eladási ár szerinti értéknek pedig csak 18.8%-ára rúgott.

A próbafölvétel terület szerint a birtokoknak 34.7%-át tehermentesnek találta. Érdekes ez arányt birtok-kategoriák szerint is feltüntetnünk:

	Tehermentes volt
0—10 holdig	48.8 %
11—20 »	39.2 »
21—80 »	31.2 »
81—200 »	44.4 »
200—1000 »	30.2 »
1000 holdon felül	29.6 »

Míg tehát, a mint fentebb láttuk, épen a legkisebb birtok van legerősebben megterhelve, úgy szintén ezek közt akad a legtöbb tehermentes is, mely utóbbi körülmény bár magában véve kedvező, de egyszersmind arra mutat, hogy a megterheltek nemcsak nagyon, hanem túl vannak terhelve. Aránylag a nagy birtok közt legkevesebb a tehermentes, a mely pedig épen nincs túlterhelve.

Összehasonlítva végre a fölvétel eredményét a külföld hasonnemü adataival, azt látjuk, hogy:

	Az összes jelzálogi értékből esik egy □klméterre	egy lélekre
Hollandiában	20,838 frt	172 frt
Olaszországban . . .	18.130 »	189 »
Franeziaországban . .	15,219 »	218 »
Ausztriában	14,511 »	189 »
Magyarországban . .	4.564 »	71 »

Úgy a területhez, mint a lélekszámhoz viszonyítva, a magyar földbirtok legkevésbé van megterhelve. Nem kell azonban felednünk, hogy a mi kimutatásunk csak kis területre szoritkozó próbafölvétel eredménye s még inkább, hogy a felsorolt államokban aránytalanúl nagyobb a föld értéke és a földjáradék, mint nálunk. Különben is terhek és terhek közt nagy különbség lehet. Ha a föld prodiktiv erőinek fejlesztésére s hasznos beruházásokra fordított kölcsön terheli a birtokot, az sokszorta nagyobb összegben is kevésbé veszélyes, sőt a legtöbb esetben hasznos, mint az a kölcsön, melynél a föld pusztán adósságszerzési alap s mely nemhogy gyarapítaná a birtok felszerelését, hanem lassanként a meglevő instructiót is fölemészti s a helyett, hogy fokozná, aláássa a birtok termőképességét.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

